

172-

REVISTA ARHIVELOR

ARHIVISTICĂ - CRONOLOGIE - DIPLOMATICĂ
ERALDICĂ - GENEALOGIE - INSTITUȚIUNI
MINIATURISTICĂ - PALEOGRAFIE - SIGILOGRAFIE

PUBLICAȚIUNE SEMESTRIALĂ

SUB ÎNGRIJIREA D-LUI

CONSTANTIN MOISIL

DIRECTORUL GENERAL AL ARHIVELOR STATULUI

PROFESOR, MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

VOL. I

Nr. 1-3

BUCUREȘTI

TIPOGRAFIA CURȚII REGALE F. GÖBL FIL. S. A.

No. 19, STRADA REGALĂ, No. 19

1924-1926

REVISTA ARHIVELOR

ARHIVISTICĂ — CRONOLOGIE — DIPLOMATICĂ
ERALDICĂ — GENEALOGIE — INSTITUȚIUNI
MINIATURISTICĂ — PALEOGRAFIE — SIGILOGRAFIE

PUBLICAȚIUNE SEMESTRIALĂ

SUB ÎNGRIJIREA D-LUI

CONSTANTIN MOISIL

DIRECTORUL GENERAL AL ARHIVELOR STATULUI
PROFESOR, MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

VOL. I

Nr. 1-3

BUCUREȘTI

—
TIPOGRAFIA CURȚII REGALE F. GÖBL FII. S. A.

No. 19, STRADA REGALĂ, No. 19

1924-1926

•

•

REVISTA ARHIVELOR

UN PROGRAM DE MUNCĂ

DE

CONST. MOISIL

DIRECTORUL GENERAL AL ARHIVELOR STATULUI
MEMBRU CORESP. AL ACADEMIEI ROMÂNE

Nu sunt de părerea acelor arhivari, destul de numeroși și de învățați, cari susțin că menirea unei arhive publice se mărginește la adunarea, păstrarea în bune condițiuni și catalogarea cât mai sistematică, — spre a putea fi pus cu înlesnire la dispoziția cercetătorilor, — a prețiosului material documentar, sigilografic, eraldic, miniaturistic etc., ce se găsește în depozitele ei. Este în adevăr și frumos și util să poți avea arhivele publice bine organizate, cu locuri proprii, cu inventarii și cataloage sistematice, cu materialul orânduit în chipul cel mai practic. Este frumos și util, dar în același timp este și cea dintâi și cea mai de căpetenie datorie a oricărui director de arhivă și a personalului însărcinat cu grija ei.

Dar atâta nu ajunge.

O arhivă, deși cuprinde depozite de documente vechi, nu trebuie să rămână o iustituție moartă. Personalul ei, care își trăiește viața în mijlocul acestor prețioase urme ale trecutului; care prin contactul zilnic cu ele se pătrunde de spiritul timpurilor apuse; căruia i-se oferă nenumărate ocazii să descopere lucruri interesante și necunoscute, are obligațiunea morală de a contribui cu informațiile sale la cunoașterea, lămurirea și deslegarea problemelor istoriei naționale.

O activitate exclusiv birocratică din partea acestui personal nu este suficientă; ea trebuie însoțită neapărat și de o activitate științifică.

În special la noi, unde până acum arhivistica a fost cu totul neglijată, iar studiul documentelor, pecetilor, stemelor, ornamenticeii manuscriselor n'a luat încă dezvoltarea cuvenită, o astfel de activitate științifică se impune în mod imperios.

Arhivele Statului au nu numai puțința, dar și datoria să o facă. Căci de o parte ele dispun de un material foarte bogat pe care-l pot studia din toate punctele de vedere; de altă parte având secțiuni în diferite regiuni ale țării, pot întreține în publicul mare cultul față de aceste monumente ale vechii culturi românești.

Dar spre a-și putea îndeplini această misiune, Arhivele Statului trebuie în primul rând, să-și formeze un corp de funcționari specialiști, cari să fie capabili de a pătrunde în toate amănunțimele materialul documentar și monumental, ce-l au la dispoziție; în al doilea rând, administrația centrală a acestor arhive trebuie să promoveze în pătura noastră intelectuală un interes cât mai mare față de aceste importante rămășițe culturale.

Pentru atingerea primului scop este absolut necesar să se înființeze în capitală o *școală practică de arhivari-paleografi* — cum există în toate țările civilizate — care să formeze personalul bine pregătit necesar arhivelor centrale și regionale, și să dea amatorilor cunoștințele necesare.

Iar în vederea îndeplinirii celui alt scop, administrația centrală a Arhivelor Statului va trebui să publice o *revistă specială*, care tratând probleme din toate științele în legătură cu documentele (paleografie, diplomatică, cronologie, genealogie, sigilografie, eraldică, miniaturistică) să informeze publicul cult despre valoarea lor științifică și să producă un curent favorabil colecționării și studierii lor.

În legătură naturală și logică cu aceste două preocupări stau: înființarea de *atelieri pentru ornamentica manuscriselor*, unde să se reproducă și să se studieze astfel de ornamente în vederea aplicării lor la industrie; și aranjarea de *expoziții permanente* de documente, peceti, steme, miniaturi, etc. cari să desvolte și să cultive interesul publicului mare pentru astfel de obiecte.

Se înțelege că aceste preocupări constituie numai o parte din activitatea științifică pe care urmează să o desvolte Arhivele Statului. Alături de ele trebuie să se înfăptuiască treptat, dar continuu, alte două lucrări de cea mai mare importanță: *catalogul materialului*, pentru ca cercetătorii să poată cunoaște cât mai deplin conținutul diferitelor depozite; și *editarea documentelor istorice*, pentru ca viața, faptele și cultura strămoșilor noștri să fie cât mai bine cunoscute.

Apariția revistei noastre nu formează decât un început de realizare a programului expus mai sus. Nădăjduim că în cel mai scurt timp posibil vom putea începe realizarea și celorlalte puncte ale acestui program. În orice caz, graba cu care ne-au oferit concursul lor prețios și desinteresat foarte mulți dintre cei ce se ocupă la noi de studiul documentelor și au la inimă propășirea științei noastre istorice, este nu numai o dovadă de nerăbdarea cu care eră așteptată de către intelectualii noștri activitatea științifică a Arhivelor Statului, dar și o încurajare că inițiativa noastră va da rezultatele dorite.

UN MĂNUNCHIU DE ACTE PRAHOVENE

DE

N. IORGA

PROFESOR UNIVERSITAR
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Scorțenii Prahovei sunt un sat de moșneni. Acte mai vechi decât începutul veacului al XVII-lea nu par a se fi păstrat; dar acelea pe care mi-le comunică d. Scorțeanu din Ploiești nu sunt lipsite de interes.

Numele au caracter vechiu: Leca, Udrea, Cazacul, Crăstian, Brăgar, Vitan, Lungeș, Băltea.

Și unele cuvinte arhaice răsar ici și colo: «cetvârte» de loc; «rozorirea» locurilor.

Pe lângă învoielile pentru pământ, vândut, lăsat în schimbul sării dărilor, întâlnim și câte unul de un caracter deosebit, ca acela care privește plata în borhot, în acel ținut de prune și de țuică, a unei sume împrumutate (1825).

Ca și în actele pământurilor de pe valea Teleajenului, pe care le voi da aiurea, un fel de grafie locală, mai mult sau mai puțin corespunzătoare vorbirii de fapt, păstrează până în pragul zilelor noastre pe u final întreg.

1.

† Dobre i Leca i Cazacul i Udrea vtori vornici scris-amă cartea nostra să se știe jurători lu Stoianu otă Scorțiani, anume Drăghici otă Cocorăști i Radu otă Scorțiani, ca să jure Stoianu cu acești 2 oameni buni pentru o grădină denă Scorțiani ce zice Stanciulă și Crăciună cumă o au cumpărată de la Conta moșulă lu Stoianu. Deă, de va putea jura Stoianu cu acei 2 oameni buni ce sântă scriși mai susă cumă nu au dată Stanăulă și Stoianu bani pre acea grădină, neci ei, neci rudele loră, elă să-șu ție Stoianu grădina, însă cumă voră afla cu ale loră suflote, așa să jure. Și zioa să jure de astăzi Iul. 19 înă 2 săptămăni înaintea bănișoriloră de județ. Aăsta amă scrisă. Pisă Iul. 19, vlt. 7156.

(Pecete mică, verde, ruptă.)

[V^o :] Zapisulă lui Stoianu.

2.

. . . cumă amă cumpărată eu Stană i bratū ego Stociană grădina... Stanăulă i bratū ego Crăcună . . . ănești în partia Contei... judecată omeni buni, adecă Drăghici otă Co[co]răști, Radulă Sur[du]lă . . . acești omeni ce sântu mai susă scriși Stană, Stoiană bani ug . . . bani cu bună voe lorū și aū fostū mulți omeni . . . [împreju]ru locului, anume Vladă i sină otă Scorțiani, Ilie otă . . . otă Brăn[est]i i pop[a] Stanăulă otă Bordeani și încă . . . [omeni] buni de înprejurulă locului și au mai dată al[ți] 2 . . . mșă Oc. dni 27, vă leat 7157.

[Vo:] † Și au dată acești omeni Stană i Stoiană cu ști . . . căce i-a, a fostă a da bani mai apoi să pu[ie] . . . să dia banii anulū sau mai apoi, căce i-au . . . † Zapisū Contii.

3.

. . . amă cumpărată eu Stană i bra[t] ego Stoiană otă Scorțeani gră[dina] . . . Stanăulă i bratū ego Crăcună Brănești grădina di . . . pentru o datorie ci se-aū aflată de demultu ci au. . . [ră]vase domnești, anume Drăghiă otă Cocorăști, Radulă Surdulă . . . și ană judecată cu ale nostre suflete să dea Stană[u] . . . și au dat acești omeni ci scri mai susă, Stană, Stoiană acești . . . fie moșia și au trebat pe toți frații cându . . . mulți omeni buni au fostă acoloa, anume Vladă sină Oscobă (?) Toaderă otă Brebă. Pisă popă Stanău, mșă Oc. 27, leat 7172.

[Vo:] Zapisulă iară care s'au scumpărată dela uncheașulă Crăcună i frate-său Stanăulă.

4.

† Adecă eu Stanăulă Crăstiană i Marină, fečorii lu Dragomiră Băltea, scris-amă zapisulă nostru ca să fie de mare credință la mână Stoicăi Bălană și a fečoriloră lui, cumă să se știe că amă vândută partea noastră de moșie diîn sată diîn Cărunți dreptă ug. 6, de peste totă hotarulă diîn hotară până în hotară, diîn câmpu, diîn pădure, diîn livezile cu pomi, diîn sată, diîn apă, diîn deală, și o amă vândută de a noastră bună voe [cu] știrea tuturoră frațilo[ră], ca să fie lui moșie stătătoare, lui și fečoriloră lui. Și, cându ne-amă tocmită, mulți omeni buni au fostă diîn prejurulă locului, anume Neagoe Bană otă Bor[deani] i Radulă i Dumitru otă Scorțeani, Radulă i Radulă Brăgară și Ionă Moldoveanulă, Stană Vitană și încă mulți de nu sântu scriși aicea. Însă eu Stanăulă cu frație mie amă vândută și partea mătușă-mea Rada, pentru căce o amă cumpărată eu însă această parte dintr'o cetvărtă, și iară au mai cumpărată Stoica. . . .

dela feçorulu lu Stoian . . . pentru că fostu zălogitū dreptū cosd. 25. • Și pentru credința pusu-ne-amū pecețile. Pisū mștă Mai dnă 1, văleatū 7162.

(Semne de degete, peste fiecare o literă: n, d, r, vi, k, i, v, g.)

[Vo:] Zapisulū de feçorii Băltei.

5.

Adecă noi, cești 4 megiiși, anume Lungașū, Neagoe, D. . , Stanū otū Bordeani, luați pe răvașe domnești, cumū amū aflatū și amū judecatū cu ale noastre suflete de niște moșie diîn Cărunți, ce amū aflatū să dea feçorii lu Dragomir Băltea, anume Stanču, Crăstiiianū, să dea bani ughi 2 și să-și ia moșiia, iară, de nu va da banii, să se lisească de moșie. Pisū mștă Ghen. dnă 17, văleatū 7172.

(Dedesupt semnele de deget și inițialele celor patru).

Însă pe a cicea parte dintr'aceste 2 pl. (?)

[Vo:] Zapisulū de judecată de megiiși de la Bălteni.

6.

† Adeacă eu baba Nega, soțiia unchiașū Stoicăi Bolanū otū Scorțeni, dat-amū zapisulū mieu la mână nepo[tu]-mieu popii lui Gheorghie precumū să să știe că i-amū datū parte uncheșului de moșie dinū Valea Rea, cătă să va afla, să-i facă unū sārindarū, iară feçorii, nesuferindu-să, să plătescă sārindarulū, să-și ție moșiia. Pentru aceasta i-amū datū acestu zapisū la mână părintelui ca să-i fie de mare credință. Și, cândū s'au făcutū acestu zapisū, au fostu și alți megiiși mărturie, care mai josū să vorū iscăli. Și eū pentru credința mi amū pusū numele mai josū ca să să creză. Mai 31 d., 1759.

† Eu baba Neaga otū Scorțeni, soțiia unchiașū Stoicăi Bolanū, amū datū. † Eu Radu sinū Dobre Bolanū mart. † Eu Badea sinū Voico Bolanū mart. † Ionū Bolanū mart. † Eu Barbulū Bolanū mart., † Eu Nicoară Bolanū mart.

7.

† Adică eu protesa Preda a răposatului popi lui Costandinū otū Bordeni, înū dinū preună cu fiii miei anume Ionū diiaconū i cu Gheorghie, precumu să să știe că amu vândutu dummelui vameșulū Neculachie o vie dinū delū din Bordeni cu pământulū ei dupe cumu ținū obrațiile vii dinū vale până înū hotariū, iarū de la delu so (*sic*) rozorește cu cumnată-mieu popa Părvu, iarū de dreptă până înū vâlcē, de stānga să rozorește cu cu[m]nată-mieu popa Marinū. Și i-amū vândutu ācasta vie de pogone trei

cu o tocitore, cu o bute i cu crama ei, dreptu tl. șaptezecze și cinci, și să-i fie dumnelui moșie ohamnică și coconilo[ru] dumnelui și o'mu vândutu de a noastră bună voe, nesiliți de nemene. Și pentru credința amă datu acestu crădinčosu zapisu alu nostru la mănă dumnelui[i], ca să stăpănescă cu bună pace de crătră (*sic*) noi și de cră[tră] totu nemulu nostru. Și amă întăritu cu iscăliturile nostre. Noeni. 2 dni 1768.

† Eu Preda preotasa a răposatului popii Costandinu vânzătore.

† Eu diiaconu Ioni sinu popi Costandinu vânzătoru.

† Eu Gheorghe sinu popu Costandinu otu Bordeni vânzătoru.

† Eu popa Marinu bratū popi Costandinu otu Bordeni mart.

Și amu scrisu eu popa Stoica otu Bordeni cu zisa lorū, și martu[ru].

8.

† Adică eu popa Gheorghie Bolanu otu Scorțeni dinu împreună cu feçori mei, anume Dumitrache i Gheorghie, dat-amă credinčosu zapisulu nostru la mănă dumnelui logft. Dinu i dumnelui logft. Gligorie sinu Pitaru Anastasie precumū să să știe că noi le-amă vândutu caisile (*sic*) nostre ceste alătura cu diiaconu Părvu și cu Neguțu Pană, însă caseile cu pământ[ulū] ei cătu ține curtea îngrădită i magazia i șopron[ulu], i predvoorū, iarū altu nemica. Și amă vândutu dreptū bani gata tl. 430, adecă patru sute și treizeci tocmai și în doiao pogoane de pământu, cu ce pomi s'aru afla dinu partea dumnelorū pă lângă Marinu alu Costi, alătura cu cruca, cumū va arăta semnele; la care dumnelorū și zapisu ne-au datū noo de stăpănire, și le-amă vândutu ca să stăpânească cu bună pace dumnelorū și feçori dumnelorū, căți Dumnezeu le va dăruī. Și, cândū s'au făcutū acestū zapisū, fost-au mulți oameni streini, cari mai josū să voru iscālī. Ačasta, și pentru mai adevărată credință le amă datū acestu zapisū, întăritū cu iscălitura noastră. Mai 6, 1794.

Eu popa Gheorghie Bulanu otu Scorțeni i feçori mei Anca, Dumitrache i Gheorghie, vânzători.

Eu Ona diiaconulū bratū ego adeverezū.

Și ne-au datū și casa ăa veche ca să șădemū într'ansa unu anu și jumătate până voomū face noi casă. Ačasta.

Încredințazu acestū zapisū alu casilorū ce le-amă cumpăratū eu singuru dă la răposatūlū popa Gheorghe, care case neputându a șădea cu frate-mieu Gligore, amă făcutū to analogo, dă omu căte tl. 100, care frate-mieu Gligore nevrându ca să-i răspuanză (*sic*) acești bani și să fie stăpănu pă case, au răspunsu bani frate-mieu Dumitru celū mai micū tl. 100 tocmai, înū mănă mea, ca și eu să răspunzu soru-mē Ilinchi, zestre ce m'au hotărātu maica, tl. 400, pentru 4 pogoane dă vie dă la Cernățești.

Deci frate-mieu Dumitru să aibă [a] stăpâni casile cu curtea, cu șopronu orice să va afla, nesupăratu de cătră mine sau frații miei sau copii miei.

D. Scorțeanu, vânzătoru Scorțeanu marturu.

1804, Ghen. 29.

9.

Suptu-iscălitu dau zapisu meu la cinstită mâna Sfinții Sale părintelui Oñu dinu satu nostru Buzenari precumu să să știe că la trebuința ce amü avutu amu rugatu pă părintele dă me-au făcutu bine cu lei 90 no. 90, dă me-amü lootu unü calu, și eu inü dreptu acestorii bani să amü a-i da doo sute de vedre prune borhotu într'ăastă tomnă viitore fără nice unü cuvântu, darü bute pentru prune să amü a-mi da părintele legate gata, numai să batu prune într'ansa. Și pentru mai adevărată credința amü rugatu pe scriitoru de m'au iscălitu, puindu-mi și degetulu inü locu de pecete, ca să să crează. 1815, Iunie 20 (?).

Eu Radu sinu Stroe Brebeanu adeverezü. Eu Banu Părcălabu amü fostu față. Eu Ioniță Tudoru față. Eu Drăghiçu Părcălabu față.

Costandinü Gligorescu amü scrisu cu zisa numiților.

10.

20 April 1831.

«Ilie Bolanu otu Scorțeni dinpreună cu soția mea anume Marina i cu fecoru nostru anume Gheorghe» vinde «partea mea de pământu ce o amü la Ghica, însă la care s'au măsuratu și s'au pusu și semne după cumu să vorü și vedea, însă dă dăsupra dinu pruni Ghichi merge alături la vale pă lângă Stroc Băicanu până inü drumu carului, și merge până la coșaru Bascului și urcă la costă inü susu, însă și i-amü vândutu pământu hamnecu inü veci stătătoru ca să stăpânească Stanü sinü Neguțu... Amü vândutu în dreptu tale: 13, adică tresprezece... Cändu s'au făcutu acestu zapisu, au fostu și alți oameni streini care să vădu iscăliți pă anumele lorü.» Scribe «diiacnu Gheorghe otu Scorțeni.»

ARHIVELE

DE

PAUL GORE

PREȘEDINTELE COMISIUNII ARHIVELOR DIN CHIȘINĂU
MEMBRU ONORAR AL ACADEMIEI ROMÂNE

Cuvântul «arhivă» derivă dela grecescul «ἀρχεῖον» și latinescul «arhivum», ceiace înseamnă o instituțiune specială pentru păstrarea actelor scrise și documentelor de valoare istorico-juridică. Deci letopisetele, memoriile, scrisorile trebuiesc să fie păstrate nu în arhivă, ci în bibliotecă.

Sunt trei categorii de arhive : 1) artivele statului; 2) arhivele instituțiilor și societăților politice și culturale și 3) arhivele private.

În arhivele statului există două specii de documente: a) cele cari au interes curent și practic pentru informațiuni și b) cele cări au pierdut interesul acesta și au numai interes istorico-juridic, sau pur științific.

În fiecare stat european se observă trecerea treptată a materialelor arhivare private în mâinile statului sau instituțiilor culturale. E bine înțeles că arhivele, ca locuri de păstrare a actelor, prin care se asigură drepturile mai multor persoane morale, cum sunt : statul, clasele sociale, instituțiunile politice, etc., au cea mai mare însemnătate istorică, juridică și practică și însemnătatea aceasta nu s'a stabilit numai de acuma, ci din antichitate. Egiptenii, Babilonenii, Asirienii și Evreii aveau ceva care amintește arhivele noastre. Grecii și Romanii cunoșteau arhivele în sensul adevărat al cuvântului. Europa din evul mediu avea arhive multe și bine alcătuite, mai cu seamă în înfloritoarele mănăstiri catolice, cari erau adevărate centre ale științei și artei. În proporții mult mai modeste aproape tot așa și în țările românești.

Afară de dorința așa de naturală și înaltă, îndreptată spre păstrarea pentru urmașii neamului a memoriei faptelor strălucite ale străbunilor, — ceiace avcă mare rol în vechime — toate popoarele civilizate s'au convins că arhivele au o mare importanță nu numai în viața practică, ci și în viața științifică, păstrând toate încercările și dovezile experienței și științei omenești. Fiecare arhivă este un izvor bogat pentru istoria și jurisprudența țării, prin urmare fiecare arhivă este în acelaș timp o insti-

Bibliografie : 1) Holtzinger : *Katechismus der Registratur und Archivkunde*, Leipzig 1883. 2) Helfert, *Staatliches Archivwesen*. Wien 1893. 3) Richin, *Traité théorique et pratique des archives publiques*. Paris 1883. 4) Langlois et Stein, *Les archives de l'histoire de France*. Paris 1893. 5) N. Calacev, *Arhivele, însemnătatea lor pentru Stat, compunerea lor* (în l. rusă). 6) A. Voronov, *Știința arhivelor*. Petersburg 1904 (în l. rusă).

tuție științifică și, ca atare, trebuie să fie sprijinită cu toate mijloacele de cari dispune un stat civilizat.

Arhiva și biblioteca — iată doi factori puternici pentru dezvoltarea și mișcarea vieții culturale și științifice. Deci putem să considerăm arhivele din două puncte de vedere: 1) asigurarea drepturilor persoanelor juridice și private și 2) serviciul ce aduc științii.

Știința arhivelor (Archivwissenschaft, Science des archives) are două scopuri: 1) de a elabora temeliile organizării celei mai perfecte și celei mai simple și raționale conduceri a arhivelor spre a se asigura integritatea materialelor arhivare și ușurința utilizării lor în interesele științii și ale particularilor; 2) a face cunoscut cuprinsul arhivelor științii naționale și internaționale. Partea acestei științe, care tratează temeliile organizării se numește «serviciul arhivelor» (Arhivkunde, Service des archives).

Știința arhivelor nu aduce nici un folos, dacă cineva o cunoaște numai pe dânsa.

Fiecare adevărat arhivist nu trebuie să fie numai un specialist îngust, el trebuie să aibă o pregătire largă și mai cu seamă istorico-juridică; el trebuie să fie bun cunoscător al istoriei instituțiilor, cari au materialele lor în arhivă. Afară de aceasta el trebuie să știe filologie, paleografie, diplomatică, sigilografie, heraldică, limbile străine și, în special, limba veche a țării.

Numai având această largă pregătire generală și specială, arhivistul poate să prețuiască rostul și însemnătatea materialelor arhivare și să reușească cu grea muncă a le descrie. În Europa occidentală fiecare arhivist trebuie să satisfacă toate aceste condițiuni.

Prima condiție pentru a păstra bine arhiva este localul potrivit. Deci chestia localului pentru arhivă este din cele mai principale, căci privește atât integritatea arhivei cât și ușurința exploatării materialelor arhivare pentru scopurile științifice și practice. E de dorit ca localul să fie construit special pentru arhivă și să satisfacă condițiunile următoare:

1. Să fie nepericlitat de foc.
2. Să fie nepericlitat de umezeală.
3. Să fie comod pentru aranjarea sistematică a materialului și pentru utilizarea lui.
4. Să aibă lumină și aer mult.
5. Să nu fie primejdie pentru sănătatea funcționarilor și persoanelor cari lucrează în arhivă.

Fiecare local, unde se află o arhivă, se compune din două părți: 1) arhiva propriu zisă și 2) partea exterioară a arhivei. În cea din urmă se află: a) cancelaria arhivei; b) sala de studii pentru arhiviști și persoanele particulare, private și c) biblioteca de informații. Această bibliotecă, dacă

este bine aranjată, trebuie să aibă următoarele secții : 1) lucrările speciale despre arhivă, unde se află ; 2) lucrările speciale despre instituțiunile cari au depus și depun lucrările, dosarele și documentele lor la arhivă ; 3) istoria și geografia regiunilor de unde au fost adunate sau aduse materiale în arhivă : 4) lucrări speciale, scrise în baza materialelor cari se află în arhivă ; 5) dicționare enciclopedice și manuale speciale.

Arhiva propriu zisă trebuie să fie totdeauna separată de partea exterioară a arhivei, având în vedere integritatea materialului și sănătatea personalului, cât și a vizitatorilor, cari lucrează într'însa. *Condiția «sine qua non» a fiecărui local pentru arhivă est siguranța absolută în ceiace privește focul, prin urmare arhiva nu poate să fie locuită.* Persoana care este însărcinată cu supravegherea arhivei, trebuie să stea într'un local propriu separat aproape de localul arhivei. Clădirea arhivei trebuie să fie construită din piatră și beton, cu acoperișul de fier sau cărămidă specială incombustibilă, cu bolți, cu podelele de beton, cu scări și uși de fier. Intrebuițarea focului în arhivă să fie riguros oprită, fumatul asemenea. Fiecare poate să lucreze sau la lumina zilei, care mulțumită ferestrelor mari, ar fi destulă, sau, dacă e nevoie să lucreze seara, lumina electrică trebuie să fie aranjată cu cea mai scrupuloasă precauțiune și examinată periodic de un specialist. Incălzitul central trebuie să fie sau cu apă sau cu aburi.

În Europa Occidentală multe arhive nu se încălzesc de loc ; noi nu putem să ne permitem aceasta din cauza climei destul de aspre iarna.

Partea exterioară a arhivei să fie separată de arhiva propriu zisă, printr'un zid special contra focului (Brandmăuer) și cu poarta de fier, care să se închidă hermetic. Fiecare fereastră să aibă oblonul masiv de fier. Robinete de apă, canale și pompe contra incendiului cât mai multe. Comunicația directă telefonică cu biurul de pompieri ar fi strict necesară.

În arhiva din München, fiecare funcționar cunoaște bine rolul său în caz de incendiu.

Toate aceste precauțiuni sunt foarte trebuincioase, dacă ne aducem aminte câte arhive prețioase au devenit victima focului și câte materiale istorice s'au pierdut pentru totdeauna.

Mai există încă un vrăjmaș viclean și puternic al arhivelor : umezeala. Localul arhivei trebuie să fie absolut uscat. La construirea localului, aceasta este una din problemele cari trebuie să fie rezolvite de un arhitect priceput. Și, dacă cu toate măsurile luate, în arhivă se observă umezeală, atunci există numai un singur remediu, încălzitul și ventilația. Fiecare dulap trebuie să aibă ventilația lui specială. Nici rafturile nici dulapurile nu trebuie să astupe lumina. Dacă nu e posibil a le aranja lângă perete și trebuie să le punem în mijlocul odăiei, atunci trebuie că linia rafturilor și dulapurilor să fie perpendiculară cu linia ferestrelor.

Dosarele trebuie să fie aranjate în rafturi după numerele de ordine din stânga spre dreapta și de sus în jos ca și literile pe paginile cărții. Întreținerea scărilor nu e de dorit și, dacă permite locul, rafturile și dulapurile trebuie să fie de înălțimea unui om de statură mijlocie. Spațiul de umblat trebuie să fie destul de larg. Dacă arhiva e mare și are săli mari, se fac galerii suspendate la o înălțime de 2 — 3 metri, legate prin poduri de fier cu scări asemenea de fier. Sistemul acesta e foarte comod și permite arhitectului să facă clădire înaltă fără etaje și, deci, fără podele și tavane. Această economie rațională aduce multe comodități pentru arhivari, lăsând în cameră mai multă lumină și mai mult aer. Dosarele se pun în dulapuri sau pe rafturi deschise, în cartoane sau mape. În carton fiecare dosar sau document se pune orizontal unul peste altul. Cartoanele și mapele se pun vertical. Documentele importante și vechi nu se pun nici odată în carton sau în mapă cu celelalte documente, ci se păstrează deosebit în plicuri mari, ca să nu se îndoiască documentul și ca pecetea atârnată de el să fie liberă sau închisă într-o «custodie».

Sistematizarea materialului arhivar este un lucru greu și este legată de numerotația de ordine. Arhiva poate să aibă numai o numerotație și în cazul acesta ea este unică neavând secții speciale. Dacă secțiile acestea există, atunci arhiva trebuie să aibă atâtea numerotări, câte secții sunt. Foarte rar se pot evita în arhivă, având în vedere caracterul ei «sui generis», secții multe, deși aceasta este o comoditate evidentă. În arhivele cele mai mari ale Europei s'a luat ca metodă a distribuirii materialului arhivar, după ordinea istorică. Fiecare arhivă are clasificarea ei proprie. Clasificarea istorică firește nu exclude alte sisteme, ca cea cronologică, geografică, alfabetică, sistematică. În arhivele Bavariei, cari sunt organizate perfect de bine, se observă regulile următoare:

1) Documentele vechi, legate prin origina și soarta lor istorică comună, nu pot să fie împărțite, ci trebuie să fie păstrate împreună, chiar dacă materialul este vast.

2) Ca bază de distribuție a materialului arhivar se ia: a) pentru timpurile vechi — împărțirea teritorială, b) pentru timpurile mai noi — instituțiile statului și autoritățile oficiale dela cari au emanat documente.

3) Sistematizarea materialului pe temeiul istoric, trebuie să fie făcută dacă se poate, în mod cronologic.

În arhivele din Franța există altă clasificare mai simplă. Fiecare arhivă departamentală se împarte în mod cronologic în două părți: 1) partea veche, cu dosare până la 1790, înaintea înființării departamentelor și 2) partea nouă, sau departamentală, dela 1790 încoace. Pentru

fiecare parte există împărțirea proprie pe serii, marcate pe mape cu litere mari. Fiecare categorie de dosare are litera ei.

Prin urmare, fiecare arhivă trebuie să aibă sistemul ei, care trebuie să fie urmărit în mod riguros. Delaborde spune: «Biblioteca este *cera*, pe când arhiva e *cineva*, și de aceea arhiva nu poate să fie desmembrată într'un mod arbitrar».

Fiecare arhivă veche păstrează trăsăturile ei, caracteristice, părți compuse istoricește, și particularitățile acestea nu pot să nu fie respectate și conservate. Arhivarul, care dorește să schimbe sistemul distribuirii materialului arhivei, trebuie să fie cât se poate de precaut și de prevăzător. Desjardins, unul din cei mai cunoscuți arhiviști francezi, spune: «Bună, sau rea este clasificarea legală, existentă la noi — e o chestie — dar ea este un fapt săvârșit și dacă există ceva trebuincios în sfera arhivelor, aceasta este neînduplecarea. Mai bine un sistem mediocru, cu care s'au deprins toți și după care se îndrumază toți, decât avântul neconterit după perfecțiune, care rățăcește și pricinuește numai pierderea ireparabilă a timpului».

Părerea savantului arhivist rus N. Calacev este: «Prima și cea mai principală datorie a arhivarilor este alcătuirea descrierii și registrelor arhivei lor. Datoria aceasta nu este ușoară. Pentru a exprima clar și precis atât numirea, cât și cuprinsul manuscrisului, trebuie să fii un specialist iscusit, care să cunoști bine meseria». Arhivistul francez Langlois, considerând că alcătuirea unor bune registre este o artă grea, spune că: «nici compunerea lucrărilor istorice, nici publicarea documentelor, nu este datoria adevărată a arhivarilor, ci alcătuirea exactă și științifică a registrelor și inventariilor arhivei». Și, într'adevăr, dacă în arhivă nu există aceste registre, ea nu poate să dea nici un sprijin istoricilor sau juriștilor, ea este un conglomerat necunoscut de diferite hârtii și numai întâmplător cineva va putea găsi vre-un document necesar pentru studiile lui științifice sau nevoile sale practice.

Sunt diferite metode de descriere a arhivelor și aplicarea acestor metode depinde de însuși caracterul materialului și de scopul descrierii: pentru publicare sau pentru nevoile arhivei. Descrierea trebuie să fie cât mai scurtă și, în acelaș timp, absolut precisă. Titlul descrierii oricărui dosar trebuie să fie scurt, precis și clar, fixând cuprinsul dosarului și arătând documente sau acte importante, dacă aceste se află în dosar. E de dorit ca în titlu să fie și o notiță despre starea exterioară a dosarului. Titlul se scrie pe coperta dosarului, care, de obicei, este de culoare deschisă. Din titlu trebuie să fie scoase toate numirile geografice, numele personale și indicațiunile obiectelor — materialul acesta este trebuincios pentru alcătuirea fișelor în ordinea alfabetică, ceia ce înlesnește pe urmă cerce-

tările științifice și informațiunile necesare. Indexul general al acestor fișe, adunat într'un catalog, arată situația reală a arhivei.

O arhivă, cum am arătat mai sus, nu este un depozit de hârtii vechi, cari există numai pentru serviciul arhivei însăș, ci mai înainte de toate este o instituțiune științifică, care servește instituțiunile statului și ale societății. Pentru rezolvirea diferitelor chestii, uneori foarte importante, atât instituțiunile statului cât și societățile științifice, și persoanele private, se adresează la aceste depozite ale experienței și ale cunoștinții omenești, cari se cheamă «arhivă». Prin urmare darea de informațiuni, atât practice cât și științifice, este cea mai principală funcțiune a ori cărei arhive. In acelaș timp arhiva nu poate să neglijeze chestia integrității materialului și interesele persoanelor private, cari pot fi atinse, și de accia ia măsuri ca oricine se interesează de arhivă, sau cere acolo informații, să nu abuzeze. Publicitatea arhivelor e recunoscută de toate statele europene, dar cu anumite restricții. In Bavaria fiecare doritor să lucreze în arhivă, trebuie să aibă permisiunea directorului arhivei. Franța, care după revoluția dela 1793 a proclamat publicitatea cea mai largă a arhivelor, pe urmă a limitat «acest drept natural al fiecărui cetățean francez». Acum în arhiva națională din Paris, pentru a studia, e nevoie de deslegarea șefului arhivei. Documentele cari au mai puțin de cât 50 ani pot să fie studiate numai prin deslegarea Ministerului respectiv. Documentele diplomatice după 1790 pot să se dea numai prin deslegarea Ministerului de Externe. Documente privitoare la diferite familii, fără deslegarea reprezentanților acestor familii, nu se arată. Pentru studii este o sală, unde toti lucrează sub privigherea arhivarilor. Fiecare primește numai un dosar. La plecarea din sală toți arhivarii examinează mapele, hârtiile și portofoliurile și, după ce se încredințează că sunt intacte, dau autorizări de plecare. Firește că nimeni din vizitatorii arhivei n'are drept să ia nici un dosar și nici un document pentru a-l studia acasă.

In arhiva Ministerului de Externe din Paris, oricine dorește să lucreze, trebuie să aibă permis special de la Ministru. In arhivele statului din Italia, fiecare poate să studieze orice document, afară de documentele secrete și dosarele cari conțin știrile despre viața funcționarilor și persoanelor private. Documentele privitoare la politica externă a statului se pot vedea de toți, numai până la anul 1815. Nimeni n'are drept să ia vre-un dosar spre a-l studia acasă.

In ceia ce privește nimicirea documentelor din archive, chestia aceasta era totdeauna foarte grea. Se știe că în ficcare arhivă se găsesc documente, acte și hârtii, cari sau au pierdut orice interes, înlocuite fiind prin alte documente, sau tratează subiecte absolut fără nici o însemnătate istorică, juridică, economică, etc.

Aceste documente în deșert ocupă locul materialelor archivare viitoare. Dacă funcționari ne arhiviști dirigează arhivele (ceia ce până la distrugerea completă a multor arhive în timpul revoluției, exista în Rusia sub vechiul regim), atunci ei fără a sta mult pe gânduri, curăță arhivele de toate acele acte cari, după părerea lor, sunt absolut inutile, și nimicesc uneori fără cruțare documente de mare însemnătate. Multe documente au pierit așa în Rusia (și cred că și în alte țări).

Venerabilul genealogist rus d. V. Rudacof povestește (Arhiva Departamentului Heroldiei a Ocărmuitorului Senat Vladimir 1908 pg. 19—26) cu câtă sălbătăcie s'au vândut ca maculatură multe documente din «Heroldia» din Petersburg. Dacă aceasta se petrecea în capitala statului și în una din cele mai înalte instituții de cultură, ușor de închipuit ce se petrecea în arhivele provinciale.

În arhivele istorice, firește, nu se naște nici odată chestia aranjării documentelor, cauzele sunt clare; pe când în fiecare arhivă a unei instituțiuni, această chestiune se discută periodic. Dar funcționarii nearhiviști nu vor putea fi nici odată autorizați cu rezolvirea chestiei nimicirii sau alienării documentelor. Nici o instituțiune nu trebuie să aibă drept a decide soarta vre-unui dosar fără îndrumarea specială a unei comisii de arhivari sau a unei persoane, pregătite pentru rezolvirea acestei chestiuni. Bunăoară în Franța orice nimicire a documentelor din arhive se face cu cea mai mare precauțiune și cuvântul hotărâtor aparține numai persoanelor competente, cari își dau bine seama despre datoria lor de a păstra materialele istorice, uneori prețioase. Principiul general în Franța este următorul: toate documentele și actele cari privesc interesele statului, departamentelor, prefecturilor, comunelor, bisericilor, diferitelor societăți și persoanelor private, asemenea ca și cele, cari pot servi lucrările științifice (istoria, dreptul, artele, paleografia, topografia, toponimia, statistica, etc.) nu pot să fie nici vândute nici altfel înlăturate sau înstrăinate. E de dorit ca în fie care arhivă toate documentele, cari după părerea șefului arhivei n'au nici o valoare, să fie înregistrate, și soarta lor să fie rezolvită de o comisiune sau persoană bine instruită și pregătită pentru judecata dreaptă și nepărtinitoare.

În toate chestiunile privitoare la arhivă cel mai însemnat rol îl are șeful arhivei. Nu trebuie amintit ca șeful arhivei trebuie să fie un specialist. În activitatea lui el trebuie să se bucure de cea mai mare libertate, având de călăuză obligatoare nu voința ministrului lui, ci regulamentul arhivar special și inițiativa pur științifică. Dacă cea din urmă ar cere a se uni într'un dosar, două sau mai multe dosare, aduse din diferite ministere, aceasta trebuie să se execute. Din punct de vedere birocratic aceasta ar fi o crimă; din punct de vedere științific, dacă realizarea

ideii șefului arhivei aduce un bun rezultat, aceasta va fi consecința unui bun și adânc simț științific. Șeful arhivei are multe datorii. Afară de datoria cea mai principală: aranjarea, clasificarea și păstrarea documentelor, el este obligat să ție în cea mai bună stare registrele arhivare și diferitele indexe; el mai este obligat să elibereze informațiunile necerare, după cererea, instituțiunilor și persoanelor private. La începutul fiecărui an șeful arhivei face o dare de seamă asupra stărei arhivei: 1. Numărul dosarelor, documentelor, actelor. 2. Distribuirea serviciului arhivar între funcționarii arhivei. 3. Activitatea științifică și administrativă a personalului arhivei. 4. Starea localului. 5. Starea financiară a arhivei. 6. Situația bibliotecii. 7. Vizitarea arhivei de persoane, cari fac cercetări. Și, ca concluziune, propunerile despre toate măsurile, cari trebuie să fie luate pentru îmbunătățirea situației arhivei. Controlul arhivei aparține instituțiunii, de care depinde arhiva. Dacă există Direcțiunea Generală a arhivelor, în cazul acesta toate arhivele trebuie să fie subordonate acestei instituțiuni. Centralizarea arhivelor există în multe state europene ca Franța, Prusia, Belgia și România. Dar și în Franța și în celelalte state, sus citate, Direcțiunile centrale ale arhivelor nu îmbrățișează toate arhivele. Așa în Franța numai 297 de arhive țin de Direcțiunea Generală (*Annuaire de bibliothèques des Archives*, 1897). Arhivele ministerelor, senatului, parlamentului consiliului de stat și bisericesc, instituțiunilor judiciare și altele, nu sunt subordonate Direcției Generale.

Această Direcție se compune din:

1. Biuroul arhivelor.
2. Trei inspectori de biblioteci și arhive.
3. Comisiunea generală a arhivelor, care se află pe lângă Ministerul Instrucțiunii Publice.

Biuroul este o instituțiune administrativă. Controlul se exercită prin inspectori revizori. Comisiunea este o instituțiune cu caracterul consultativ și se compune din cei mai vestiți istorici și arhiviști francezi.

Bavaria aproape a realizat centralizarea arhivelor. Afară de două arhive secrete, toate arhivele sunt în aceiaș organizație. În Belgia există aproape desăvârșită centralizarea arhivelor istorice sub direcția arhivistului general, care este direct subordonat Ministerului de Interne.

În Italia aproape toate arhivele sunt centralizate în Ministerul de Interne.

În Prusia centralizarea este parțială.

În ceiaș privește istoria și organizația arhivelor în România, putem să găsim materiale și indicațiuni în lucrarea fostului Director General al Arhivelor Statului, D. Onciul, intitulată «Din istoria arhivelor statului» (București 1903).

În cartea lui A. Frunzescu «Organizarea politică și administrativă a României», am găsit numai indicația, că arhivele depind de Ministerul Instrucțiunii Publice, iar în codul general al lui Hamangiu, am găsit numai regulamentul vechiu asupra arhivelor dela 25/VII/1872 și modificarea art. 5 dela 1906. Cred că statul român trebuie să arate mai multă atenție arhivelor țării, votând o lege specială și mai modernă și dând mai multe mijloace pentru păstrarea, clasificarea și publicarea documentelor naționale — acest tezaur neprețuit al istoriei noastre.

Nu pot să isprăvesc această schiță fără ca să nu spun câte-va cuvinte despre arhivele Basarabiei. O arhivă centrală noi Basarabeni nu am avut-o. Asemenea n'am avut niciodată personalul special pregătit pentru conducerea arhivelor.

Multe documente prețioase pentru istoria Basarabiei se aflau, înaintea revoluției, în arhivele centrale ale ministerelor respective la Petersburg și în arhiva centrală a Ministerului de justiție la Moscova (V. Prof. Casso, «Rusia la Dunăre sau Așezământul Basarabiei» care citează diferite documente, și mai cu seamă, corespondențe între oamenii de stat, ai Rusiei, cari scriau despre Basarabia). La Odesa se află întreaga arhivă Basarabiană, a cârmuirii desființate de mult a Generalului Guvernator al Rusiei Nouă (guberniile Herson, Ecaterinoslav, Taurida) și a Basarabiei. Arhiva aceasta este prețioasă pentru istoria Basarabiei și fără dânsa nu se poate scrie această istorie. În calitatea mea de președinte al «Comisiunii Științifice a Arhivelor Basarabiei», la 1909 și 1910 am ridicat chestia predării acestei arhive Comisiunii Basarabene sau măcar mutarea arhivei din Odesa la Chișinău în arhiva «Gubernscoe Pravlenie» dar n'am reușit.

Trebuie să nădăjduim că Guvernul Român va reuși dacă va interveni pe lângă Guvernul Ucrainean, să obțină această arhivă, care se află la Odesa absolut întâmplător, numai pentru că acolo a fost centrul administrativ rusesc pentru întregul sud al fostei Rusii Mari până la Don.

Afară de arhiva aceasta, tot în Odesa se află în arhiva și biblioteca Societății Imperiale de istorie și antichități, cu multe documente, între cari și vechi documente moldovenești, datorite societății de diferite persoane, majoritatea cărora au fost funcționari ruși și preoți din Basarabia. (După cum știu, foarte puține persoane din Basarabia dăruiau documente și manuscrise Academiei Române sau Arhivelor Statului).

Mă întorc la arhivele Basarabiei.

I. Cea mai mare arhivă centrală pentru Basarabia «Arhiv Bessarabscago Pravlenia» (Arhiva Administrațiunii Basarabiei), care până la 1909 se află la într'un hambar de cărămidă care nu se încălzea. Multe dosare s'au stricat de umezeală și de guzganî. Acum această arhivă se află

în subsolul clădirii unde a fost «Pravlenia» și unde actualmente se află «Directoratul de Interne». Localul nu se încălzește, este sombru și umed, îl încâoară locuințele servitorilor din «Pravlenie» sau «Directorat». Aproape toată ziua arde focul în bucătăriile locuințelor acestora. Nu există nici o siguranță în potriua focului și întreaga arhivă este periclitată de toți dușmanii arhivelor, cari pot exista. In arhiva aceasta atât de bogată pentru istoria noastră se află:

1) Arhiva senatorilor din Divanurile principatelor Moldovei și Munteniei (1808—1812). Arhiva aceasta a fost descrisă de d-l Ioan Halippa în «Lucrările Comisiunii Științifice a Arhivelor Basarabiei» vol. I, pag. 327 și de d-l R. Rosetti «Arhiva senatorilor din Chișinău» (Analele Academiei Române 1909).

2. Dosarele cancelariei Locotenentului Plenipotențiar, sau cum se numea Bahmetief, «Vice-Rege al Basarabiei» dela 1810—1824.

3! Dosarele Consiliului Înalt al Basarabiei (1811—1868).

4. Dosarele Direcției Domeniilor Statului din Basarabia (desființată în 1870) 1839—1870.

5. Dosarele Serviciului Asistenței Publice 1817—1870.

6. Dosarele Comisiunii Regionale a Basarabiei pentru aprovizionarea populațiunei, 1829—1869.

7. Dosarele Camerei Consiliului de contribuțiuni al Basarabiei, 1853 până la 1868.

8. Dosarele Comisiunii Basarabiei pentru recrutare, 1824—1876.

9. Dosarele Consulatului Imperial Rusesc la Ismail, 1857—1878.

10. Dosarele Comănduirei Cazacilor de Novorosia, 1828—1869, și încă multe altele, mai puțin importante. Total 154.980 de dosare.

II A doua Arhivă însemnată este Arhiva Tribunalului din Chișinău care se află într'un local destul de bun și care se încălzește. In arhiva aceasta se găsesc dosarele diferilelor instanțe judecătorești din Basarabia, dela 1813 și până la 1914. Aci se aflau multe documente în limba românească și dosarele tribunalelor desființate la 1878 ale județului Ismail și Cahul.

In 1893 toate dosarele în limba moldovenească (3010 dosare în 156 colete cari făceau 1168 kgr.) au fost vândute după ordinul Președintelui Vasilcov, unui Evreu din Chișinău, Mordco Bahman. Erau dosarele tribunalului din Soroca-Bălți dela 1819 și până la 1831.

III. Arhiva Direcției Basarabiei pentru impozite. E în stare destul de bună.

IV. Arhiva Primăriei. Se află în starea cea mai tristă. Nu are local potrivit pentru arhivă. La 1916 abia nu s'au vândut dosarele cele mai vechi. Am oprit aceasta. Se află documente dela 1817—1886.

V. Arhiva Consistorului Eparhial. Se află dosarele dela 1808—1814.

VI. Arhiva Zemstvei Guberniale. Arhiva aceasta după porunca d-lui Ciugureanu, Ministrul Basarabiei, a fost ridicată și aruncată în depozitul de alcool al statului. Localul arhivei s'a întrebuințat pentru atelier de repararea automobilelor Ministerului și Directoratelor. (Am protestat fără rezultat). Material vast, tipărit, de un mare interes, privitor la starea economică și culturală a Basarabiei dela 1870 încoace.

VII. Arhiva Zemstvei județene.

VIII. Arhiva Adunării Deputaților Nobilimei Basarabene. Se află în stare bună. Sunt numeroase documente în limba moldovenească. Sunt foarte interesante. Există registru general cronologic. Total sunt în arhivă: 1865 de diferite dosare dela 1814—1910, 28 dosare ale persoanelor cari n'au putut dovedi drepturile pentru noblime, 485 cărți de contabilitate, jurnale, procese-verbale, etc.

În afară de acestea mai sunt documentele următoare, care n'au fost predate în arhiva propriu zisă și anume: 1) 532 de dosare de la 1824—1918. despre drepturile nobiliare ale familiilor nobile din Basarabia, cari au fost recunoscute ca atare de către Heroldia Imperială. 2) 401 dosare ale persoanelor și ale familiilor cari n'au fost recunoscute ca nobile din diferite cauze.

3. 100 dosare de corespondență.

4. 1 dosar cu documente vechi moldovenești, cari n'au fost luate de reprezentanții familiilor nobile (aproape toate documentele acestea sunt moldovenești).

5. 100 cărți diferite de contabilitate, etc.

Arhiva Adunării Deputaților Nobilimei din Chișinău reprezintă un material foarte bogat istorico-național.

În afară de aceste dosare pur arhivare se mai află și 351 dosare cu diferite documente doveditoare de drepturile tuturor familiilor nobile și a celor cari căutau ca să dovedească aceste drepturi, dar n'au fost recunoscute ca nobile de Heroldia rusească. În dosarele acestea, documentele se află în ordinea cronologică. Sunt multe documente vechi moldovenești în copii (originalele după lege se predau înapoi).

IX. Arhiva Adunării Judecătorilor de Pace din Chișinău.

X. Arhiva Direcției moșiilor mănăstirești.

XI. Arhiva Băncilor Statului: a) a Nobilimei și b) a Țăranilor.

XII. Arhivele mareașalilor nobilimei din toate ținuturile Basarabiei, afară de ținutul Ismailului (mareașalii nobilimei au fost în ținuturile unde era reprezentată și organizația nobiliară: Hotin, Soroca, Bălți, Orhei, Chișinău, Bender, Acherman). Arhivele acestea nu reprezintă material prea bogat. Întâmplător se poate găsi aci ceva interesant din punct de vedere istoric.

După cum vedem aproape toate arhivele acestea au material privitor nu numai la fosta gubernie rusească, ci și la istoria Moldovei și a neamului nostru, și interesant pentru întreagă România Mare. Aproape toate aceste arhive se găsesc acum la Arhivele Statului din Chișinău.

Deși toate documentele vechi și noi dovedesc necontestabil, că noi am fost și suntem un singur întreg cu Moldova, cu toate acestea în «Basarabia» există curentul, care năzuește autonomia sau izolarea «Basarabiei» și dorește ca Chișinăul, acest oraș, creat după anexare într'un mod absolut artificial de întâiul guvernator al Basarabiei, Sturdza, împreună cu Mitropolitul Bănulescu-Bodoni, să devie centrul cultural al Basarabiei. Și în orașul acesta nou, unde nu există nici un monument vechiu istoric moldovenesc și unde sunt numai monumente rusești, autonomiștii doresc să întemeieze muzeele și arhivele istorice ale noastre. Acuma când și Bucovina s'a unit cu România și întreagă Moldova de odinioară este întrupată în hotarele ei vechi, nu putem să găsim altă soluție mai justă, mai istorică, mai națională, decât să creiem arhiva centrală moldovenească la Iași — centrul culturii noastre moldovenești.

La Iași, unde la fiecare pas privim rămășițele duioase ale trecutului nostru uneori măreț și frumos, dar mai mult trist și jalnic, la Iași, unde neamul nostru în mod direct a suferit cel mai urât și cel mai nemilos jug străin care a existat vreodată în lume—epoca Fanarioților, care ne-a stricat țara, moravuri, inima noastră — și totuși am eșit noi reînviți și din nevoia aceasta.

La Iași «Biserica Bisericii» pentru trecutul nostru (Iorga, Drumuri și orașe din România, 1904) trebuie să aducem noi Basarabenii împreună cu frații Bucovineni, toate comorile trecutului nostru, cari s'au păstrat la noi după solbătăciile «revoluției» rusești, și în «Bucovina» după ocupațiunile ce a suferit în timpul războiului. Acolo, la Iași trebuie să facem un muzeu al Moldovei și o arhivă moldovenească centrală, unde viitorii noștri istorici să studieze, după actele originale, trecutul nostru. la Iași există Arhiva Statului și șeful arhivei distinsul d. Sever Zotta, este o persoană care ar fi demnă să conducă viitoarea mare arhivă moldovenească ca sucursală a Arhivelor Statului. Cred că trebuie să fie centralizate toate arhivele istorice din întreaga țară, și pentru Moldova de azi, cu Bucovina, și Basarabia, arhiva centrală trebuie să fie la Iași.

Multe persoane din Basarabia aveau hrisoave și urice moldovenești. Aproape în fiecare conac boeresc se găseau documente vechi; mulți răzeși le aveau. Multe din ele chiar înaintea «revoluției» au fost arse, nimicite, aruncate afară și cu șnururile de mătase roșie dela pecetea cele mari, așa de tari, se legau câte odată gavanoasele de dulceată (am văzut și aceasta la un conac); mai multe au ars împreună cu casele vechi și noi

«boerești», atunci când în timpul «revoluției» și înaintea venirii trupelor românești, o parte din țărani din Basarabia, cu sprijinul binevoitor al «tovarășilor ruși» și al câtor-va din «comisarii» Basarabiei de atunci, propovăduiau cruciada împotriva proprietarilor; dar totuși cred, că a mai rămas ceva. Eu cel întâi dăruiesc pentru arhiva aceasta moldovenească din Iași tot ce am vechiu, însemnat și moldovenesc în arhiva mea și ce am dăruit Academiei Române.

Cu cea mai mare părere de rău îmi aduc aminte despre: arhiva mare a familiei Catargi, Balș, etc., care a fost arsă în conacul familiei Catargi la Cobâlnea în 1917; arhiva din conașul moșiei Gălești, a familiei Dicescu, arsă ca și arhiva răposatului membru al Academiei Române, Șt. Gonata din Sberoia și multe alte arhive cu cele mai vechi documente ale trecutului nostru, cari s'au pierdut pentru istoria noastră pentru totdeauna.

Trebue să credem că nu vor mai veni iarăș astfel de timpuri grele și triste pentru Basarabia, când am suferit atâta, când întreaga noastră cultură, cât de modestă a fost, era periclitată și părea că nu va mai exista.

Trebue să facem un puternic apel către toți acei ce au documente sau obiecte privitoare la istoria noastră, spre a le preda cât de curând Arhivelor Statului din Iași, cari cred că vor deveni o instituțiune națională și științifică și le vor păstra cu sfințenie pentru viitorul nostru.

CENZURA CRONICII LUI GH. ȘINCAI

DE

Dr. Z. PÂCLIȘANU

DIRECTOR GENERAL ÎN MINISTERUL CULTELOR
MEMBRU CORESP. AL ACADEMIEI ROMÂNE

Cu toată viața extrem de agitată și sbuciumată, pe care a trăit-o — mai mult diu cauza firii sale, decât din cauza răutății altora — Gh. Șincai a fost stăpânit mereu și pretutindeni de ideia unei mărețe opere — un *Magazin Annalium Dacicorum seu Valachicorum*, cum se gândea odată s-o numiască — care să cuprindă tot ce se putea ști despre trecutul neamului.

Ideia pare a se fi zămislit în mintea lui, de un uimitor neastâmpăr, pe timpul studiilor la Roma. Aci a început strângerea bogatului material istoric și a continuat-o la Viena și acasă până

în anul fatal, 1794, când a fost aruncat în temnița din Aiud ¹⁾. De-acî înainte petrecînd aproape un an în temniță, iar după ce a ajuns iarăși liber, ocupat cu alergarea după o satisfacție care nu venia nici din Blaj, nici din Viena și nici dela Roma, iar dela 1797 cu instruirea copiilor contelui Vass, a fost nevoit să întrerupă lucrarea care l-a pasionat atît de mult ²⁾.

În iarna anului 1803 ajunge la Buda, unde avea cărți și avea și tovărășia oamenilor învățați. Lucrarea începe din nou. La 25 Februarie 1804 îi spunea lui Engel, că are de gînd să scrie analele întregii națiuni române, ceea ce a și făcut, începînd cu întîiul războiu a lui Traian contra lui Decebal pînă la 1660. «Opus in dies continuo, completo et polio neque prius de editione cogito quam quidquid potero ad annos congegessero», adaugă Șincai ³⁾. La 25 Martie îi scrie și lui Corneli, la Oradea-Mare, că completează «*historiam valachicam*» și va completa-o pînă va trăi, *habeo enim campum uberrimum* ⁴⁾. În cunoscuta scrisoare dela 20 Septembrie 1804 către Lipszky își exprimă nădejdea că în curs de doi ani «*Annales universae nationis Valachicae*» vor putea fi publicate. Lucrarea însă mergea greu. La 31 Iulie 1804 spunea lui Corneli că Cronica (Annales Daco-Romanici) va fi gata pînă la sfîrșitul anului. De aceea îl roagă să intervină la Episcopul să-i dea sprijin ca să-și angajeze un copist, și hîrtie, fiindcă a auzit că se fabrică la Beiuș. În prefața operei îi va pomeni numele cu recunoștință alături de-al lui Gr. Maior ⁵⁾.

Din corespondența lui Șincai se poate urmări statornic dezvoltarea lucrării. Astfel la 12 Februarie 1807, scrie că privitor la ea —acum o numește *Magazin annalium Dacicorum seu Valachicorum*— a consultat oameni învățați, magnăți și puternici de-ai zilei, iar săptămîna trecută a dat-o întregă unui anumit Darvas, care, la

¹⁾ Scrisoarea lui Șincai către Engel din 24 August 1804 din Buda, în Iorga *Studii și documente*, III, 102.3.

²⁾ Scrisoarea dela 25 Februarie 1804 către Engel, în cartea acestuia *Neuere Geschichte der Walachei*. p. 84.

³⁾ Ibidem.

⁴⁾ Orig. în archiva episcopiei gr.-catolice din Oradea-Mare.

⁵⁾ Original *ibidem*.

rândul său, a dat-o palatinului. Un cetățean din Beiuș, Demetriu Mets, i-a făgăduit odată să-i împrumute 300 floreni dacă va face un extras românesc din Anale și-l va tipări cu condiția însă de-a-i da și o dobândă de 6%¹⁾.

Peste o lună și câteva zile, la 20 Martie, își anunță prietenul din Oradea-Mare, că «*Memoria Daco-Romanorum sive Valachorum et affinium populorum*» va apare în curând, și anume pe cheltuiala statului. Pentru cele 200 floreni, pe care i va da D. Mets—la atâta și-a redus oferta — va da nu extras mic românesc, fiindcă tipărirea originalului ar costa 12.000 floreni²⁾.

Informațiunile acestea optimiste sunt surprinzătoare, pentru că abia peste un an și câteva luni, la 3 Iulie 1808, scrie lui Vulcan, că volumul I din Cronică e gata iar *celelalte trei* le va termina la comiții Vass, unde se va retrage, dacă va trăi; dacă nu va trăi s'o termine eparchia Orăzii-Mari, căruia i-o va lăsa prin testament. Un boier moldovean, Ștefan Marcella, i-a promis că i-o va tipări pe cheltuiala lui³⁾. De altă parte știm din Cronica însăși că în 1809 abia a ajuns până la anul 915 al ei. La sfârșitul lui 1809 terminase anul 1541. În 1810 a lucrat puțin, pentru că la 18 Februarie 1811 scria anul 1614. La 29 Martie 1811 scria anul 1653, la 4 August anul 1713 iar la 27 August ajunsese la 1721. Graba aceasta o explică Șincai în Cronică la anul 1595: ca să aibă timp să o «întoarcă pe latinie de unde și nume și folos mai mare voi avea».

Probabil la sfârșitul anului 1811 sau la începutul celui următor Șincai supusese lucrarea gata censurei din Oradea-Mare pentru a fi admisă la tipar. Censorul Antoniu Szerdahelyi i-a dat la 6 Mai 1812 cuvenitul *nihil obstat* și astfel Cronica putea fi tipărită oriunde în Ungaria⁴⁾, autorul însă doriă să o poata răspândi și în Transilvania și de aceea a înaintat-o și censurei de aci. Astfel a mers personal la Alba-Iulia la episcopul catolic Martoufy, șeful censurei

¹⁾ Scrisoare către Corneli orig. *ibidem*.

²⁾ Orig. *ibidem*.

³⁾ Orig. *ibidem*. Cfr. Raportul lui N. Densușianu în Analele Academiei Române s. II, tom. II, p. 208–9.

⁴⁾ I. Modrigan, *Soartea Cronicii lui Șincai* în «Cultura creștină» din Blaj a. VI (1916) p. 21.

ardelene, căruia i-a dat un volum latinesc al Cronicei iar textul românesc în trei volume l-a trimis de-adeptul guvernului.

După aproape doi ani, la 5 Mai 1814 Martonfy a înaintat guvernului opinia censurei, al cărui text se reproduce mai jos. Soarta Cronicii o cunoaștem: guvernul ardelean a oprit nu numai tipărirea ei în Transilvania ci a intervenit ca să nu poată fi tipărită nici în Ungaria și a confiscat ambele ediții atât cea românească cât și cea latinească.

Excelsum Regium Gubernium,

Dominus Georgius Sinkai tomum primum operis sui cui titulus «*Cronicon Daco-Romanorum seu Valachorum*» officio Revisoratus exhibuit. De hoc opere brevis censura lata est, quam hic acclusam Ex. R. Gubernio demisse substerno una cum opere ipso et demississima cum observantia maneo.

EXCELSI REGII GUBERNII

Claudiopoli 5 Martii 1814

humillimus servus

MARTONFI

censurae praeses.

Reflexiones in Cronicon Dni Georgii Sinkai

Tomus primus huius operis ad annum usque 1183 deductus in Transylvania typis vulgari non potest tum quia *typum non meretur*, tum etiam quia *periculosus est* statui publico. Sub hoc titulo *Chronicon Valachorum* est ineptum ridiculum opus typis indignum, falsis opinionibus, ridiculis conjecturis refertum: et quod in eo tolerabile est non ad Valachos referri debet, sed nominari potius: *Chronicon Imperatorum Romanorum tam occidentalium quam orientalium qui in Dacia aut pro Dacia bella gesserunt*. Sub hoc tamen etiam respectu superfluum est, existentibus jam Chronicis melioribus non obstante farragine citationum, quarum tamen sinceritas adhuc examinanda esset, si quis tali labore tempus perdere vellet. Quam autem periculosum pro Transsylvania esse possit deinceps parebit.

Ridicula et vilis est tanta illa contentio, gloriam genti adserenda ab sola origine, quam gloriam aliunde nunquam merita est, imo probro illi cedit a tanta gloria originis ad tantam vilitatem decidisse. Ut fluviorum ita et gentium origo semper tenuis est praesertim earum quæ ex ruinis et quasi ruderibus aliarum remanserunt, nunquam authonomes nunquam

regnantes fuerunt. Sed ut plebs e colluvie nata semper victorum aliquorum et potentiorum jugo subjectae fuerunt.

Cur autem Chronicon hoc a Domitiano inchoatur, non adpareo: qui scilicet nunquam Daciam, nunquam Dacos vidit, ut tamen populum, Romanum falleret Dacis Romae triumphum egit, unde mentio de illo, quam Martialis facit: *Quae venit a Dacis laurea tota tua est ad irridendum talem Caesarem facta est.*

Si tales mentiones aliquid ad originem Valachorum conferrent, jam a temporibus Augusti Octaviani origo illa deduci posset: sub quo Horatius canebat: *Pene occupatam seditionibus delevit urbem Dacus* verum paulo post *Occidit Daci corisontis agmen.* Quae omnia non in Dacia sed trans Istrum gesta sunt, ubi in finibus imperii Romani, Daci praedocinia exercebant.

Imo ut clarius doceatur Valachos Romanos esse redeundum esset ad primam Romanorum originem, non ad illam quidem ab Adamo aut Noemo, quae ut reverissima ita incertissima est; neque ad fabulosam ab Juno Marte, et similibus, verum ad illam, quae Romae est origo, ad asylum Romuli. Qua origine quantum gloriari possint Romani ad eos jam Orbis dominos ita scribit Juvenalis: *Et tamen ut longe repetas longeque revolvas Nomen ab infami gentem deducis asylo.* Majorum primus quisquis fuit ille tuorum, Aut pastor fuit aut aliud quod dicere nolo. Non negant Romani originem suam e pastoribus et latronibus a Romulo collectis. Et hoc sensu vere canit author huius cronici *Nos documenta damus qua simus origine nati.* Ceterum nec pudere originis, nec origine gloriari sapientis est. Nam genus et praeavos et quae non fecimus ipsi, Non ea nostra puto (*Ovid. Metamor*). Omnes ceteri populi orti sumus e Barbaris sed sensim ad aliquam culturam pervenimus. Valachi directe se ab Romanis et jam cultissimis ortos esse, verum ab illa origine ad quam barbariem devenere! Illic diceret Anacharsis quod Atheniensi cuidam respondebat: *Mihi patria dedecori est, tu patriae.*

Romanos quod se appellent Valachi, nihilo plus arguit quam dum Paulus Apostolus se civem Romanum dicebat et Caesarem appellabat, Judaeus ipse sed e Cilicia Tharseosis genere, quae provincia jure civitatis ab Romanis donata fuerat. Romanus ergo poterat e quamque gente, seu civis seu subditus Romanorum. Ita Graeci Constantinopolitani Imperii etiam postquam nulla ibi fere progenies Romana etiam postquam multi e Barbaris inter Graecos adsumpti sunt, Romanos se nominabant et Thraciam ipsam Romaniam appellabant, donec ab Osmanis deleti sunt.

«Ex toto orbe Romano ad Daciam confluxisse cives» dicit. Quod si ita est, profecto colluvies ista hominum fuit. Orbe Romano jam hic versus Orientem et Septentrionem e meris Barbaris constante, qui sedibus suis

emigrantes miseras suas in peregrino solo levare volebant. Nam quod ex ipsa Urbe praecipuae familiae huc migraverint nec Judaeus Apella credet; dum Romani exilium putabant si vel ad aliquam Italiae partem Roma relegantur.

Legiones ipsas, quae huc deductae sunt: (demitis fortasse officialibus) Romanas nomine dumtaxat fuisse docet Tacitus, rerum ipse spectator, qui scribit: *Legiones passim e Barbaris conscriptas fuisse non, inquit, ut olim universae legiones deducebantur cum tribunis et centurionibus et sui cujusque ordinis militibus ut consensu et charitate Rempublicam efficerent, sed ignoti inter se, diversis manipulis, sine rectore, sine affectibus mutuis, quasi ex alio genere mortalium repente in unum collecti. Namerus ma is quam Colonia. Ann 14.*

Et haec igitur colluvies hominum erat Romanorum solo nomine. Etsi igitur verum esset omnes omnino Dacos a Romanis deletos esse, non solum exercitum Deceballi sed totum populum (quod Sincai dicere audet) et solis Romanis Daciam omnem impopulatam esse, verum tamen itidem esset, hanc impopulationem e colluvie diversissimarum gentium nomine Romanorum natam esse. Nemo autem cordatus id credet, omnes omnino Dacos, totum provinciae populum a Romanis deletum esse, quorum is mos adeo non fuit ut gentes devictas potius in cives recipiant ac ipsos illorum Deos civitate Romana donarent.

Per Aurelianum legiones in Novas Dacias trans Istrum deductae sunt, quia diversorum barbarorum incursionibus Dacia adeo patebat ut defendi et retineri non posset. Hinc absurde autor chronici opinatur, praecipuas familias Romanas hic remansisse aboriginesque esse Valachorum. Quis enim imaginari possit, dum provincia teneri non posset et tota rapinis Barbarorum pateret, cum legionibus non etiam praecipuas familias demigrasse, quae servituti Barbarorum sub praesidio Legionum utique evadere cupiebat. Nihil igitur in hac nostra Dacia praeter plebem agrestem remansit rapinis Gothorum, Sarmatorum etc. et mancipatui subiectam.

Rudera linguae Romanae in valachica diversissimis graeci slavique generis vocabulis mixta id solum docent semper et ubique usitatum fuisse Romanis ut idioma suum in devictas gentes inducerent. Unde natae sunt tot diversae linguae: Italiae, Galliae, Hispaniae, Lusitaniae, Insularum Tyrrheni maris, ruderibus Romanae cum aliis mixtae. Quae gentes tamen Romanorum nepotes dici nolunt, ut pote florentes complures antequam Romanis subjicerentur. Et quibus populis deinde mixtae! quidjam ibi Romani sanguinis?

In toto Chronico cum nihil occurrat de Valachis praeter absurdas quasdam conjecturas et praeter exclamationes: *quantum tunc nostri proavi*

pati debuerunt!! dum a diversorum Barbarorum Gothorum, Sarmaticarum gentium, Hunorum, Hungarorum irruptionibus concaleantur, nihilo magis Chronicon hoc ad Valachos.... quam ad Judaeos post Iosephum Flavium et omnes viles ac subjectas gentes, de quibus omnibus scriptor aliquis exclamare posset: *quantum tum nostri proavi pati debuerunt!* dum nempe a diversis gentibus subjugabantur ac tandem exstinguebantur, nunquam ad autonomiam, nunquam ad regnantium gentium classem evectae!!!

Sed jam aberrationes particulares videamus:

Pag. 9. Inter cetera absurda, quae jam attigimus, de omnibus Dacis deletis, de impopolata per meros Romanos Dacia et quidem per praecipuas familias, illud hic de Corvinis maxime insultum, quod et assentatoria Bonfinii fabula adsummit, et Ioannem Hunyadi cum filio Mathia Rege Corvinos ac Valachos facit. Jam a Dno Aranka certis documentis demonstratum est Ioannis Hunyadi patrem fuisse Ioannem Székely de Hunyad, ortum e colonia Siculica ad comitatum Hunyad deducta. Certent jam licet opinatores historici, Ioannem Sigismundi regis aut Ioannis Székely filium fuisse. In publico, in facie ecclesiae in pro foro fuit filius Ioannis Székely; fuerit licet fortasse in foro poli filius Sigismundi. Neutro autem in casu fuit Valachi. Si mater Elis. Marsinai Valacha fuit, ideo Ioannes Valachus non fuit. Elisab. Marsinai autem Corvina non fuit. Aut ostendat aliquis arborem huius consanguineitatis.

Pag. 37—38. Paucis hic insinuat quod suo loco uberius per authorem deducatur, Valachos jam cum ingressu Hunorum et deinceps Hungarorum Daciae dominos fuisse. Quod tunc uberius enarrabitur. Hic sufficiat dicere: Nomades illos, quos apud Annam Comnenam et Lucium Dalmatam videre est, quive pastores passim erant et quorum posteri hodieum a vita nomadica agerrime ad aliquam civilem reduci possent, nunquam de regno, nunquam de autonomia cogitasse, sed fuisse semper aliorum subditos et semper esse malle, dummodo Nomades esse possent. Principes et Optimates Valachiae et Moldaviae perinde semper alicui Potehtiae obnoxiarum, semper Graecos, Macedones, Thraces, Illyrici generis homines fuisse ac esse, plebem semp̄r nomadicam. Radul, Dragos profecto Romani non sunt. Gelou ille a Tuhutum devictus aut perinde non Valachicus aut Nomadum solum silvestrium Harambassa fuit, in solis alpibus Gyaluensibus. Nuspian enim in reliquam Daciam potestatem illius, aut alicuius Valachi cum regimine extensam fuisse ullus docebit.

Pag. 45. Conjectura eorum, qui Transsilvanicam Daciam *Mediterraneam*, Valachiam *Ripensem* nominatam fuisse opinantur aequae fundata

1) Vide Collent. Geneal. Tom. 6 pag. 63 col. 3.

esse potest sicut plures tales conjecturae. Aurelianus enim ad fallendum Populum Romanum nomen sicut Daciae ita etiam *Mediterrancae* et *Ripensis* retinuerit etiam Trans Istrum. Plane ridicula et nullo authore firmata autem est assertio Valachos Daco-Romanos nominatos fuisse, quod nomen Klein et Sinkai invenerunt. Multo insultius illos Cumanos, Cunos, Pacinatas fuisset. Quod si hic iidem cum Valachis fuissent, sane Romani non fuissent.

Plane autem verisimile est dictas illas gentes sensim deletas et in mancipatum deductas mixtas esse reliquias aliarum atque has reliquias ita amalgamatas esse Valachos.

Pag. 47. Getas alibi Valachos esse vult, hic non item. In priore opinione omnes fere Germanos scriptores adversarios habet. Sub Augusto nulli erant Daco-Romani. Ovidius tamen canebat *Getaeque Danubii mediis rix prohibentur aquis* Item *Jam didici Getice, Sarmaticeque loqui*. Getae igitur Daco-Romani non erant. Nec Sarmatae seu Slavici alicuius generis, secus Ovidius tautologiam commisisset et dixisset: *Jam didici Getice Geticeque loqui*. Gentem Getarum dudum extinctam Valachicam non fuisse, etiam ex Iornande intelliges. Columella 1.7, *Nomadum Getarumque plurimi* etc. sola quam diximus amalgamatio reliquorum e deletis gentibus Valachos multorum populorum esse cognatos et affines evincit.

Pag. 48. Dicit: *Carus Daciam veterem possidere debuit* (Jam ut supra ipsemet demonstravit in perpetuum amissam). Cur autem possidere debuit? An non ad Tyram penetrare per Ponticas partes poterat? Nec enim Daciam veterem ultra Hierassum extensam fuisse ullus docebit.

Pag. 50—51. Quidquid de Galerii matre, de ipso Galerio et de ejus tam natura quam conditione comentatur, quadrat in hominem Daco-Romanum seu in hominem faece reliquiarum Romanorum cum diversissimis Barbaris mixtarum, optime citat hic ipsa Lactantii verba.

Pag. 54. En hic Caesares Augustos Valachos! *Galerius* qui mulieris e veteri Dacia profugae filius et armentorum pastor fuit, maneat Valachus. Sed qui e nota propagine Romana per ordinem genealogicum deducuntur, eos Valachos nominare ideo solum, quod casu dum parentes eorum in officiis per provincias etiam Dacicas agerent ubi nati sunt, est plus quam insanire!

Pag. 57—58. Sunt conjecturae quae nihil ad Valachos pertinent.

Pag. 60. Quid hic somnias author de Metropoli Valach. neque ipse intelligis. Colonia Apulensis Romanorum fuit ubi nunc Alba est? Quomodo post Romanos appellata et inhabitata fuerit nondum invenitur: Dum Hungari eo venirent traduntur ruinas arcis deprehendisse, quum a Gyula restauratum *Fejervár* nominarunt, ut ferme ubique arces; et hic ad distinctionem: *Gyulafejervár*, cum jam alibi *Székesfejervár* Nándorfejervár etc.

existerent. *Alba-Gyulae* igitur ex eo tempore et ex puro Hungarico more dicta est.

Slavice *Belgrad* aliud enim nomen Valachicum non habet.

Alba Iulia false fictum est ab iis qui omnia inepte latinisare volebant. Inde a Dominatu Hungarico igitur Metropolis Valachorum ibi non fuit. Antea si quid Religionis Christianae huc penetravit, admodum incertum est, an et ubi Episcopus praecipue Metropolitae resederit. In conciliis subscriptiones episcoporum *Gothiae*, *Daciae* etc. huic nonnisi vi omni verissimilitudini illata adtrahi possunt. A temporibus S. Stephani fundatum illic esse episcopatum R.-Catholicum, cumque hodieum exstare non negabit. Ante annum 1721 episcopum Valachicum in Transsilvania non alium fuisse quam saepe in legibus nostris nominatum *Wladikam*, qui nunquam Albae sed in monasteriis degebat nomaticis (sic!), Quae ergo illa *Metropolis Valachica* extitit ab immemorabili tempore *Albae Carolinae*? ut author ait? quae ante Reformationem sedes et possessio episcopi R.-Catholici erat, post Reformationem Principum Transsilvaniae, postea inde ab anno 1715 rursus restituto episcopatu R.-Catholico illius residentia est, possessione veteri multum restricta.

Capite minui malle accipit D. Sincal pro *capite plecti*. Videat Cod. et SS.

Pag. 81. Si per Transsilvaniam et usque Tibiscum soli Daco-Romani erant, quae Respublica eorum? Quis dux? quis Dominus? quae historia? quod vestigium extra cerebrum authoris?

Pag. 128. Verbis Marcellini comitis: *vetereque Epyrum Getae equites depraedati sunt*: interserit Sincal (sive Daco-Romani). Quid autem insultius, quam Getas Valachos dicere? jam alias ostensum est,

P. 158. Dicit: *inusitatum antea Oecumenici Patriarchae titulum obtinuit a Phoca Romanus Pontifex, quem deinceps Romani Praesules retinere*. Hic est sermo de schismaticis Graecis, ad quod quia author descivit et haec religio apud nos toleratur, dissimulari potest. Sed frustra citat in suam rem Historicos Catholicos: horum enim nemo negat primatum Papae Romani in tota Ecclesia Christiana, sed abusum potestatis huius duntaxat, per quosdam exercitum exaggerant profundiores critici.

Mirum autem quanta contentione Valachi praesertim schismatici, se Romanos haberi velint, et quanta item contentione, quid quid Romanum est aversentur ac oderint, quanto labore se Graecos, Traces Illiricos faciant.

In sequentibus saepe occurrit Rex Bulgarorum. Addit fere ubique iste author: *et Daco-Romanorum*. Hic nusquam alibi legitur. Valachos subjectos fuisse Bulgaris notum est quippe qui omnium gentium victricium mancipia si tamen propterea Reges Bulgarorum dicendi sint et Valachorum, tunc in titulis Regum nostrorum ubique addendum esset:

Rex Valachorum, Zingaronum, Judaeonum etc, cum varii tales populi sub eorum ditione tolerantur, sine nomine, sine autonomia!

Pag. 212. Quam inepte *Cumos, Cumanos, Pacinatas* omnes Valachos faciat jam supra ostensum.

Pag. 274. Anna Comnena coeva et spectatrix rerum tum gestarum scribit: *delectum tironum ab Alerio Augusto jussum fuit ex Bulgaris et pastoritiae duratos vitae laboribus agrestis incertis sedibus ragos colligi, quos communis dialectus Blachos vocare consuevit. Author noster delirum vocat, qui Valachos vagabundos nominare ausit. Viderit quisque qui Valachos noscit quisnam sit delirus.*

Pag. 282. Cinnamum de muliere *Latina*, Regi chara et potente interpretatur de muliere Valacha, et latinum idem esse quod *Valachum*. Hic jam risum teneatis amici. Historici eorum temporum de expeditionibus cruciatis et historiae byzantinae scriptores Latinos compellant omnes populos occidentales, qui in Syria, Hyrosolimis et Constantinopoli bella gesserant, imperia et regna erexerunt et amiserunt. Quid quid ergo hic noster ex eorum temporum Latinum invenit, *valachicum* esse asserit sic Valachi ergo Bouillonii, Balduini!!

Ex nomine haerialari saepe pulchrum sic *Raurorius* audiens aliquid de siculis Transsilvanis, illico finxit: legionem e Sicilia olim huc deductam esse matrem siculorum nostrorum. Hic recentior historicus Italus Moysem Székely dicit: Moysem siculum Panormitanum, incomparabilem heroem fuisse *principem Transsilvaniae*. Quid non D. Sinkai his addit de Valachis? Tantum est docte desipere!

In tomo 2 hujus operis uberius evolvit D. Sinkai sententiam suam, cujus hic semina jecit et ostendere conabitur Valachos a Tuhtum non esse subjectos Hungaris sed in societatem receptos, pari iure dominos provinciae. Hungaros, Saxones et quoscumque alios esse injustos usurpatores Regni Valachici esseque adeo Valachos cum illis actu in statu belli, neque quidquam illis restare nisi ducem et vindicem aliquem feliciorum quam *Hora*.

Hic tomus I-us brevi censura hucusque moratus, adprobatus est a censore quodam M. Varadiensi. Alias etiam ad calcem Kalendarii Budae simile fere aliquid eddit D. Sinkai et edent hodieum Valachi, qui ibidem authores et censores sunt. Parum de Transsilvania ibi homines norunt, parumque solliciti sunt. Facile typis vulgari sinunt talia, quae pro Transsilvania toxica sunt seditionis, quae litterati Valachi legunt, omnibusque modis insinuare conantur. Haec itaque prohibenda et confiscanda sunt in Transsilvania.

Si recte cogitarent non haberent querulandi ansam post erectum Regnum Hungaricum, sub corona enim Hungariae omnes ex iis evadere

et ad nobilitatem dignitatesque eluctari possunt, ut multis contigit. Et hi membra sunt sacrae Coronae, sicut gens Hungara ex quavis natione honestis benemeritisque personis seipsam semper augere solet, exemplo omnium cultiorum gentium. Hoc solum aegre fert Sinkai, cur hi deinde Hungari sint? Suprimatur inquit nomen Hungaricum et vocentur tantum *nobiles*, sicuti et Saxones. En igitur apud nos nationem *Nobilium*! qualis in orbe nondum est nuncupata! esse quidem juxta Verbötzi possessionata natio sicularum *Nobilis*. sed non nominatur natio *nobilium*. Habet enim proprium nomen. Nobiles qui e Valachis per merita sua ad hunc gradum evecti sunt, nihil distinguuntur ab reliquis Hungaris. Iisdem juribus et praerogativis utuntur, cum illis pariter insurgunt et nemo eorum Valachus tunc vocari voluit. Soli eruditi Valachi hoc nomen adfectant. Cives ex iis pares sunt civibus tam Hungaricis quam Siculicis et Saxonibus. Rustici nec Hungari nec Saxones et Siculi meliores habentur Valachis, nisi in quantum solertiores atque ideo melius habentes, et melius morati sunt ac a nomadica vita remotiores. Longe igitur meliores sunt conditione sub Corona Hungariae, quam Siculis illis fuerint, quae fingit D. Sinkai. Nihil igitur quaerularum superest nisi quod Regnum non sit Valachicum et quod non soli Valachi dominantur. Faciamus igitur inquit eruditi Valachi et ordiamur a concitando populo a caedibus, rapinis, incendiis.

Aude aliquid brevibus Gyaris et carcere dignum! Juvenalis et Sinkai.

Rezoluția guvernului: *Si quidem praesens opus Sineaium statui publico Magni huius Principatus Transsilvaniae sume periculosum, Magno-Varadini prout ad calcem operis authentice cernitur, die 6 Martii a 812 per Antonium Szerdahellyi Districtualem librorum Revisorem Regium ad typum admissum habeatur; hinc Academiae Magnovaradiensis Director Regius Georgius Tokodi per praesidiales officiose requiratur, quatenus Regium hocce gubernium desuper cerciorare velit, utrum opus hoc praenominatum typis ibidem jam impressum habeatur nec ne? die 23 Martii 814.*

Orig. în arhiva guvernului ardelean (arhivele Statului din Budapesta) No. 2832 din 1814.

Copie în arhiva Muzeului Ardelean din Cluj, colecția Egyveleg a lui A. Mikó, tom. III, p. 397—406.

PAMFLETE POLITICE

ÎN POTRIVA LUI MIHAIL GR. STURZA-VODĂ

DE

N. A. BOGDAN

PUBLICIST, IAȘI

Din vechile noastre cronici, cât și din alte documente ori tradiții ce le cunoaștem, și de când tiparul a fost introdus în țările românești, nu se vede, ca în opintele boerimii sau a poporului, făcute împotriva unora din Domnitorii a căror ocârmuire n'a fost pe placul unora sau altora, să se fi întrebuintat ca armă de luptă, pe lângă sfaturi sau ațâtări tainice, critica, satira, pâra sau îmboldirea la răscoală prin mijlocirea tiparului. Și aceasta negreșit din pricina că unicele, sau puținele teascuri tipografice, dela Vasile Lupu-Vodă și Matei Basarab încoace, fiind proprietate numai domnească, sau a mitropoliilor și mănăstirilor, nimeni nu s'ar fi putut încumeta ca în așa așezăminte să poată lucra tipărituri tocmai împotriva Domnitorilor.

Cea dintâi tipografie particulară din Iași, înființată abia în a doua decenie a veacului al nouăsprezecelea, fu a lui Gheorghe Asaki, numită a *Albinei Românești* : Asaki însă eră și el un proteguat al Domnitorilor de pe atunci și deci nu se putea învoi bine-înțeles în treburile ce l'ar fi răsturnat cu totul din situația în care se află. În vremea însă a lui Mihail Sturza-Vodă se căpătă învoirea unei noi tipografii particulare ; dar, și fără de aceea, unii boeri ce aveau oarecari motive de nemulțumire asupra lui Vodă, cum și tineretul de diferite clase, ce începuse a se adăpa din cultura europeană, intrase în relații mai răpezi cu oarecari corespondenți din câteva orașe din Transilvania și chiar din Ungaria, prin mijlocirea cărora unii din ei își tipăreau, fie unele relații politice în gazetele din Ardeal, fie chiar unele cărți cu cuprins literar, științific sau economic.

Calea aceasta fiind deschisă, se ușurară mijloacele de propagandă ale acelor dintre nemulțămii cu chipul guvernării de pe atunci, așa—că, pe lângă sfaturile lor tainice și ațâtările prin viu grai între norodul local, ei să poată adăugi și tiparul, în susținerea părerilor și intereselor lor.

Când tulburări politice puternice cuprinseseră în 1848 întreagă Europa, în Iași se formase un partid politic nou, puternic, compus mai ales din tinerimea boerească, acel al *bonjuriștilor*, și câțiva cărturari eșiți din poporul mai chiabur (ciocoi), dintre cari de asemenea unii se adăpase de cunoștinți mai înalte în câteva școli de seamă de peste graniță prin

Cernăuți, Lemberg, Budapesta, Viena, chiar Paris, — partid care tindea cu orice preț să răstoarne pe Mihail Sturza.

Cu Mihail Cogălniceanu în frunte, Costachi Negri, Hurmuzachi, Vasile Alecsandri fiul, Anastase Panu, Alecu Russo, Costachi Negruțți, Cracti și alți mulți, pătrunși de idei înaintate de libertate, egalitate și propășire, ce zbucneau pe atunci puternic în mai toate țările din apusul Europei, luptau din răputeri împotriva apucăturilor autocratice ale lui Sturza. Și unul din mijloacele cele mai de seamă de răspândirea ideilor lor și de reușită a năzuințelor lor, trebuî, firește, să fie mai ales tiparul. Ca atare, ei găsiră mijlocul de a face să se tipărească, în ascuns, fie în Iași, fie peste graniță, o sumă de foi răzlețe și mici cărțicele, în cari, atât în proză cât și chiar în versuri, cercară să lumineze pătura mai de jos a poporului, necunoscătoare de drepturile și vrednicia ei.

Tipărirea și împrăștierea unor foi periodice ar fi fost cu mult mai grea din toate punctele de vedere. Se recurse dar la răspândirea unor anumite fițuici, cu caracter de pamflete, în care se critica în chip usturător de tot persoana și faptele lui Sturza-Vodă. Aceste tipărituri se răspândiră, din mână în mână, de cătră cei ce le făuriau și niciodată n'au putut fi puse în chip deschis la îndemâna cetățenilor; și nici mai târziu, prin multe alte publicații ce urmară, ele n'au mai fost reproduse până astăzi, rămânând astfel necunoscute generațiilor următoare.

Sunt câteva luni de când, între mai multe hârtii vechi ce găsi la un negustor din Hală, servind pentru învălit marfa ce vindea, aflăi câteva cărțicele și foi singuratic tipărite cu litere cirilice, pe cari cumpărându-le, am putut află în ele, între altele, o serie de pamflete la adresa suszisului Domnitor. Așa-fel aflai o cărticică de 12 fețe intitulată *Intâmplările din Moldova în luna lui Martie 1848*, fără semnătură de autor, sau tipografie, al cărei text începe cu următoarele rânduri:

«Astăz, când toate popoarele să constituă pe bază slobodă, astăz, când stăpânitorii au de cea mai mare fală să concedeze acea mai nemărginită slobozenie supușilor lor, să află numai un Domnitor în părțile Daco-Romane a Europei, care nu numai e surd glasului poporului său, dar și prin o absolută și arbitrară putere dorește și pe viitorime să-și întărească barbara sa stăpânire»...

Apoi, după ce se enumeră cererile și durerile norodului, ce fusese înaintate Domnitorului prin o petiție, constând în 35 de *ponturi*, ce n'au fost întru nimic ținute în samă de Vodă Sturza, cum și multe alte împrejurări ce loveau în vrednicia și drepturile obștiei, se încheie cu cuvintele:

«In sfârșit vremea au sosit ca tot bunul patriot să se pătrundă de acest mare adevăr, că *Mihalache Sturza*, cu înzoații săi fii, sînt nesuferiți

în țară și că este de datoria fiecăruia cetățean să-i prigonească, să-i izgonească prin toate mijloacele cu putință. *Iată giudecata lumii. Amin*».

Mai sunt apoi:

1-iu O cânticică de 18 fețe, purtând pe copertă:

† † †

NOUL AKATIST A MARELUI VOEVOD

MIHAIL GRIGORIU

Conține 10 *Icosuri*, 10 *Condace*, și sfârșește cu o gravură ce reprezintă o tidvă de mort pe două ciolane încrucișate, iar 3 fețe sunt înconjurate cu doliu. În stil bisericesc se aduce o sumă de invinuiți lui Vodă Sturza și i se adresează nenumărate vorbe, care de care mai batjocoritoare.

2-a. O altă cânticică de 8 fețe, conținând versuri și proză, cu titlul *Plutarhul Moldovei*, în care se descrie mai mult faptele unuia din cei mai devotați prieteni ai lui Sturza, *Marele Vornic Iordachi Bălșucă*, dar care lucra cu totul împotriva intereselor poporului.

3-a. O foaie singură având pe o față versuri intitulate *Bărbăție și Unirea*, iar pe a doua alte versuri, cu titlul: *Cătră Românii din Moldova*.

4-a. Iar o foaie, pe care e tipărită cu litere latine, o poezie în limba franceză, intitulată *La Voix de la patrie*, începând cu strofa următoare:

Debout! debout enfants de Romanie!
D'un fer vengeur courrez armer vos bras;
Entendez vous la voix de la patrie?
Soyez unis mes fils! Soyez soldats!

Și alte asemenea cinci strofe, cari par inspirate de textul *Marsi-liexei*, dar pe cari le bănuim a fi compoziția vre unui din profesorii francezi ce erau aduși în Iași, tocmai de guvernul lui Mihail Sturza, pentru liceul înființat de acesta însuși, sub denumirea de *Academia Mihăileană*, destinat mai cu seamă pentru cultura feciorilor de boeri.

5-a. Altă foaie: *Stihire pentru Săptămâna patimilor a Patriei*, conține 13 versuri, începând cu:

Astăzi nelegiuitul Mihai pe fiii patriei grozav îi chinuiește...

Și încheind cu:

Ca pe Tiranul Patriei să-l izgonească!

6-a, și 7-a. În sfârșit alte două foi răzlețe, din cari cea dintâi conține o poezie intitulată *Cătră Români*, și ca text are cunoscutele versuri ale lui Vasile Alexandri, cari încep cu strofa:

Voi ce stați în adormire! Voi ce stați în nemișcare!
N'auziți prin somnul vostru acel glas triumfător? etc.

În total având zece strofe, ce toată lumea le poate ceti astăzi în colecția poeziilor marelui nostru poet național, unde s'au publicat din nou, cu mai multe schimbări, sub titlul: *Deșteptarea României, 1848*. Dar în zisa foaie poezia aceasta nu e semnată de nimene și ea a fost dar împărțită mai întâi ca pamflet anonim în popor, în primăvara anului 1848. Și tot în aceiași vreme o traducere în limba germană a acestor versuri a fost și ea tipărită, tot pe o foaie deosebită, având ca titlu: *An die Romanen (Uebersetz aus dem Walachischen)*.

Autorul, sau mai bine zis translatorul acestor versuri revoluționare, e de asemenea necunoscut; credem că ele nu vor fi fost scrise de Alexandri, întru cât poetul nostru, ce probabil pe atunci mai ales, cunoștea puțin limba germană, n'a scris mai târziu nimic în această limbă. Ori cum, dar textul acesta german arată scrisul unui om bine cunoscător în alcătuirea versurilor și a limbei aceleia.

Nu înțelegem în ce anume interes se vor fi publicat aceste în limba nemțească, întru cât ele aveau înțepături puternice tocmai în potrivea nației aceștia, prin cele scrise mai ales în strofa din urmă. Se vede însă că în uneltirca revoluționară de care pomenim, erau amestecați și câțiva străini, după cum se arată în una din scrierile aceste anonime, că un oare-care Winkler, supus austriac, ia cuvântul într'o adunare de protestare a cetățenilor ieșeni și vorbește în potrivea faptelor Ocârmuirii. E cu puțință de asemenea ca chiar consulul austriac din localitate însuși să fi ajutat la răzvrătire, din interesul de a căpăta motive în urmă pentru o amestecare a guvernului său în treburile Principatului Moldovei.

* * *

Credem interesant a reproduce aicea mai întâi textul versurilor *Cătră Români*, așa cum au fost ele publicate anonim la 1848, arătând în note, la fiecare strofă, prefacerile ce au primit mai târziu, când Alexandri le-a publicat din nou, în volum, sub iscălitura sa proprie, din care cetitorii vor putea vedea cum unele idei se pot schimba cu trecerea vremilor și schimbarea împrejurărilor, chiar la oameni de talia marelui nostru poet:

CĂTRĂ ROMÂNII

Voi ce stați în adormire! Voi ce stați în nemișcare!
N'auziți prin somnul vostru acel glas triumfătoriu
Ce se 'nnalță pân' la Ceriuri din a lumei deșteptare,
Ca o lungă Salutare
Cătr' un falnic Viitoriu?

Nu simțiți inima voastră că tresare și se bate?
 Nu simțiți în sinul vostru un dor sfânt și Românesc?
 L'acel glas de Înviere, l'acel glas de Libertate
 Ce pătrunde și răsbate
 Orice suflet Ominesc?

Iată veacul ¹⁾ să deșteaptă din adînca-i Letargie!
 El pășeste cu pas mare cătr' un țel de mult dorit,
 Ah! treziți-vă ca dînsul, frații mei de Românie
 Săriți toți cu bărbăție,
 Acum vremea v'au sosit! ²⁾

Libertatea 'n fața Lumii au aprins un falnic ³⁾ Soare,
 Ș'acum Națiile mîndre ⁴⁾ cătră dînsul ațintesc,
 Ca un cărd de vulturi ageri ce cu aripi mîntuitoare
 Se 'cer ⁵⁾ veseli ca se zboare
 Cătră Soarele ceresc.

Numai tu *Popor Române!* să zaci vecinic în orbire?
 Numai tu să fii nevrednic d'acest timp reformator?
 Numai tu să nu ai ⁶⁾ parte la obșteasca înfrățire
 La obșteasca fericire,
 La obștecul viitoriu?

Până cînd lumea să creadă ⁷⁾ dragi copii de Românie
 C'orice dor de Libertate au perit, s'au stins în ⁸⁾ voi?
 Până cînd a să vă ⁹⁾ plece cruda, oarba tiranie
 Și cu ¹⁰⁾ caru'i de trufie
 Să vă 'njuge ¹¹⁾ ca pe boi?

Până cînd în Țara noastră tot tiranul ¹²⁾ să domnească?
 Nu sunteți sătui de răle? N'ați avut destui Stăpîni?
 Sculați frați într'o unire! ¹³⁾ faceți lumea să privească
 Că în țara Românească
 Mai trăiesc încă Români? ¹⁴⁾

¹⁾ Cuvîntul «veacul», înlocuit în urmă cu «lumea».

²⁾ Ultimele două versuri înlocuite cu:

«Toți sculați cu bărbăție,
 Ziua vieței a sosit!»

³⁾ «falnic» înlocuit prin «mîndru».

⁴⁾ În loc de «Națiile mîndre» s'a pus «neamurile toate».

⁵⁾ Cuvîntul «cer» înlocuit cu «cerc».

⁶⁾ «ai» înlocuit cu «iei».

⁷⁾ În loc de «lumea să creadă», — «să creadă lumea».

⁸⁾ În loc de «stîns în», — «stîns din».

⁹⁾ În loc de «a să yă», — «să ne tot».

¹⁰⁾ În loc de «Și cu», — «Și la».

¹¹⁾ «Să ne 'njuge», în loc de «Să vă 'njuge».

¹²⁾ «Străinul» în loc de tiranul».

¹³⁾ În loc de «Sculați frați într'o unire!», — «La arme viteji, la arme!».

¹⁴⁾ În locul acestor două versuri, s'a pus:

«Pe câmpia Românească
 Cete mîndre de Români!»

1) Haideti frați 2) d'același sînge! Haideti frați într'o unire,
 Libertatea acum sau moartea, veseli toți 3) s'o dobîndim!
 Hai Români! subt ochii lumii 4), pentru a Patriei iubire
 Pentru a Mumei desrobire
 Viața noastră să jertfim!

Fericit acel ce calcă tirania subt picioare!
 Care vede 'n a lui Țară Libertatea înviind! 5)
 Fericit, slăvit 6) acela, care su'ut un falnic Soare
 Pentru Patria lui moare
 Nemurire dobîndind!

Sculați frați d'același Nume! Iată ceasul de frăție!
 Peste Molna, peste Milcov, peste Prut, peste Carpați,
 Aruncați brațele voastre c'o puternică mîndrie
 Și d'acum pe vecinicie
 Cu toți mîinile vă dați!

* * *

Cu micile schimbări arătate n note, versurile ui Alexandri, publicate întâi la 1848 capătă în mai multe puncte o nouă țintă, ce se potrivește oarecum timpului din urmă, în care s'a tipărit din nou lucrarea sa, — sub un alt regim politic, bine-înțeles, decât sub acel pentru care fusese făurite din capul locului.

Iată acum și versurile în limba Germană, de cari am făcut arătare mai îndărăt, și cari, după părerea noastră, au o importanță deosebită, atât pentru situația politică de odinioară, cât și pentru traducerea ideilor primului poet în o limbă streină.

AN DIE

ROMANEN!

(Uebersetzt aus dem Walachischen).

Wollt' ihr fort im Schlaf' verharren,
 Gleich dem Tode, im Erstarren?
 Hört ihr nicht den Sieges-Ruf
 Un'rer neu erwachten Erde,
 Dessen schöpferisches „Werde“
 Eine große Zukunft schuf?
 Himmelan erschall't der Gruß
 Zum vereinten Bruderfuß!

1) Inaintea strofei aceștea s'a intercalat ultima strofă (a zecea), cu singura schimbare, în versul întâi, în loc de «iată ceasul», — «iată timpul».

2) In loc de «Haideti frați», — «Hai cu toți».

3) In loc de «veseli toți», -- «să cântăm».

4) «Pas, Români, lumea ne vede», în loc de primul emistih.

5) «re'nvind» în loc de «inviind».

6) «măreț» în loc de «slăvit».

Fühlt ihr nicht das heiße Drängen,
 Das den Busen droht zu sprengen?
 Fühlt ihr nicht des Herzens Schlag
 Stets gewaltiger erdröhnen,
 Nicht das unnennbare Sehnen
 Nach der gold'nen Freiheit Tag,
 Nach der Freiheit, die euch Licht,
 Vaterland und Glück verspricht?—

Seht! die Zeit ist wach geworden;
 Müde, fruchtlos sich zu morden,
 Schreitet sie mit Riesenmacht
 Zu dem lang ersehnten Ziele.
 Wie! nur Roma's Enkeln siele
 Kein Strahl in die finst're Nacht?!
 Auf! erhebt euch ohne Scher,
 Auf! die Zeit ist wieder frei.

Frei im Angesicht der Welten
 Glüh'n der Freiheit Sternen-Zelten,
 Und zu diesem Pharus hin
 Drängen muth'ge Völker-Schaaren:
 So wie sich die Adlerschaaren
 Zu der Himmelssonne zieh'n,
 Und mit kühnen Flügelschlag
 Sich erringen Licht und Tag.

Ihr Romanen wollt nicht siegen,
 Ewig so geblendet liegen?
 Wollt nichts von der großen Zeit?
 Wollt den Bruderbund nicht schließen,
 Brüderlich nicht mitgenießen
 Was die Freiheit willig bent?
 Wollt nicht Glück für alle gleich,
 Eine Zukunft groß und reich!

Wollt ihr, Brüder, selbst den Glauben
 Aller Welt auf immer rauben,
 Daß in euch der Wunsch sich regt
 Nach der Freiheit gold'nen Tagen?
 Wollt ihr ewig Fesseln tragen
 Vom Tyrannen angelegt?
 Wollt ihr willig beugen noch
 Krumm den Rücken in das Joch!

Sollen eu're schönen Landen
 Schmachten in Tyrannen-Banden,

Ist des Unheils nicht genug?
 Nicht genug der feilen Dränger?—
 Drum ihr Brüder ruht nicht länger,
 Einigkeit gibt Recht und Zug,
 Zeigt der Welt, daß ihr nicht bebt,
 Daß in euch Romania lebt!—

Brüder, Eines Blutes, eilet,
 Ruft die Lösung ungetheilet:
 „Freiheit sey uns, oder Tod!“
 Freudig werden wir's vollbringen,
 Auf Romanen! wir erringen
 Freiheit uns aus Schmach und Noth;
 Von der Knechtschaft frei zu sein,
 Sehen wir das Leben ein!

Heil dem Manne, der's errungen,
 Heil! der muthig hat bezwungen
 Blutiger Tyrannen Macht;
 Der in seinem Vaterlande
 Kühn gelö't der Sklaven Bande,
 Licht geworfen in die Nacht!
 Ihm wird fallend in dem Streit,
 Sterbend die Unsterblichkeit.

Auf denn, stammverwandte Brüder!
 Seht, die Zeit vereinigt wieder,
 Was die Molna, Milkow, Pruth
 Und Carpathen schön umschließen,
 Laßt auch uns das Bündniß schließen.
 Bruderbund mit Gut und Blut!
 Nun, und bis zur Ewigkeit
 Reicht die Hand zur Einigkeit!

* * *

In fasciculele viitoare vom mai da câteva din pamfletele de cari am vorbit în această descriere, fiecare înfăţişându-ne un deosebit interes din mai multe puncte de vedere.

UN DOSAR DE PORUNCI DELA IOAN SANDU STURZA VOEVOĐ

DE

C. I. KARADJA

Printre hârtiile rămase dela Beizadeaua și Marele Logofăt Nicolai A. Soutzo se află între altele și colecția de porunci pe care-o publicăm aci. Cea mai mare parte din această arhivă fusese depusă la Academia Română, mai rămase însă în familie un însemnat număr de documente din diferite veacuri, cari mi-au fost dăruite dăunăzi de Ing. Nicolai Soutzo din Bacău, singurul fiu în viață al Beizadelei. Mă voi sili să le public treptat, parte în această revistă, parte într'un volum deosebit.

Documentele de față sunt toate din anii 1822 și 1823, anii cei dintâi de domnie ai lui Ion Sandu Sturza¹⁾. Scrise fiecare pe-o coală de hârtie albă, folio, îndoită în sensul lungimei și formând astfel o fâșie lungă, sunt întărite cu pecetea domnească, stampilată cu chinovar în partea de jos a actelor. Pecetea pe actul No. 1 are la mijloc stema Moldovei timbrată de o coroană deschisă, cu sabie și buzdugan; și de o parte și de alta inițialele Iw. Nw. CA. CT. BB. 1822. Celelalte acte au toate o altă pecete formată dintr'un scut timbrat de o coroană pusă pe o sabie și un buzdugan încrucișate. Acest scut este despicaț și are în primul cartier leul Sturzeștilor, ținând în ghiarele dinainte o spadă goală înfășurată cu ramuri de măsline²⁾, iar în cartierul al doilea capul de bou al Moldoviei cu stea între coarne. Inițialele și data sunt la fel ca și în stema dintâi, iar jos este deviza: «*Utroque clarescere pulchrum*».

Cred că toate actele aceste trebuie să fi fost în posesia Vornicului de Aprozi Constantin Aslan³⁾ căruia-i sunt în mare parte adresate. Când și prin ce întâmplare au ajuns în posesia lui Soutzo nu este ușor de ghicit. Probabil că se vor fi strecurat printre alte acte de moșie, rămânând uitate și nedescifrate aproape un veac. Ele sunt însă cu atât mai interesante, cu cât toate condicile și hârtiile anilor 1783—1827, făcând parte din arhivele Moldovei, au fost distruse cu ocazia focului dela Curtea Domnească din Iași în 1827⁴⁾. Intre actele pierdute atuncea trebuie să

¹⁾ Se urcă în scaunul domnesc în ziua de 21 Iulie 1822 (cf. Hurmuzaki *Docum.* X, p. 169).

²⁾ Cf. A. C. Sturdza. *Règne du Prince Michel Sturdza*, Paris 1907, p. 184.

³⁾ Se va nota că actul No. 1 cu data de 5 noembrie 1822 este adresat «Vorniciei de Aprozi», slujba fiind vacantă. Agaua Constantin Aslan fu înaintat Vornic de Aprozi numai în ziua de 20 noembrie 1822, fiind făcut agă de Vogoride (v. Gh. Ghibănescu în *Arhiva Genealogică* I, p. 77).

⁴⁾ Cf. Hurmuzaki, *Docum.* X, p. 426, Codrescu: *Uricarul* VI, p. 177 și S. de Zotta în *Arhiva Genealogică* I, p. 197.

se fie aflat și minutele documentelor publicate aci. Prin diversitatea subiectelor tratate se aruncă oarecare lumină asupra ocărmuirii și administrației Moldovei într'o epocă care, deși apropiată, este prea puțin cunoscută și studiată.

Figura lui Ioan Sandu Sturza ne apare demnă de atenție; poate fi considerat ca întâiul Domn cu tendințe democratice după epoca nenorocită a Fanarioților. Vine la cârmă într'un moment foarte greu, într'o țară abia ieșită din turburările Eteriei, și ruinată cu desăvârșire ¹⁾, ocupată de armatele turcești, și cu visteria complet sleită. Documentele publicate mai jos ne confirmă cele știute din alte izvoare și anume, că Moldova găsisese în Ioan Sandu Sturza un domnitor animat de o dorință sinceră și laudabilă de a pune rânduială în țară și lucrând pentru aducerea îmbunătățirilor în mai toate ramurile administrației publice. Dacă n'a reușit pe deplin, credem că vina nu este atât a lui, cât a piedicelor multe ce le întâmpină, piedici puse nu numai de dușmanii din interiorul țării, dar și de cei de peste hotare. La toate aceste mai trebuie adăugate enormele obligații luate de fiecare domnitor față de Poarta Otomană ²⁾. Cred că d. N. Iorga a judecat pe Ioan Sandu Sturza în mod drept spunând ³⁾ că «eră un om stimabil și un Domn bun. A venit în Domnie sărac, și tot sărac a părăsit-o». Mai mare laudă nu se poate aduce unui Domnitor Român din acea vreme.

* * *

Printre poruncile publicate aci vedem mai multe (2 și 3) care dovedesc grija Domnitorului pentru o orânduire mai bună în ce privește organizația judecătorească, hotărând că pricinile de diferite categorii să fie căutate de birou în anumite zile ale săptămânei. Se prevăzuse chiar o pedeapsă de 100 lei pentru judecătorii cari vor lipsi dela Divan. Aceiași grijă pentru administrarea justiției o găsim în toată domnia lui Sturza, dovada fiind, între altele, vestita lui poruncă dela 27 Aprilie, 1827 cu privire la organizația justiției ⁴⁾.

În actul No. 4 boierii sunt chemați la Divan pentru a discuta asupra restaurării Mănăstirii Secul, distrusă de Turci în timpul Eteriei în Noembrie 1821 ⁵⁾. De fapt știm că mănăstirea a fost restaurată în timpul lui Ioan Sandu Sturza ⁶⁾.

¹⁾ v. de pildă Hurmuzaki *Docum.* XVI, p. 1041.

²⁾ v. Hurmuzaki *Docum.* X, p. 336, și mai ales Sama Visteriei pentru anii 1822—24 publicată de N. Iorga în Revista »Economia Națională» 1902, reproducă în parte de P. Eliade în *La Roumanie au XIX-e siècle*, I, p. 26.

³⁾ In Hurmuzaki *Docum.* X, p. LXXXI.

⁴⁾ cf. Iorga *Stud. și Doc.* XI p. 67 și A. C. Sturdza: *Règne de Michel Sturdza* p. 17.

⁵⁾ cf. Erbiceanu *Ist. Mitr. Mold. Suc.* p. 178 și 198.

⁶⁾ cf. *Ist. Sf. Mănăstirea Neamțu și Secul*, tipărită la Mănăstirea Neamțu în 1857 f. 8.

Actul No. 10 tratează despre măsurile ce erau să fie luate pentru stărpirea tâlhăriilor și jafurilor ce se înmulțeau prin toată țara. Prin acest act Domnitorul convoacă membrii Divanului ca să aleagă câte doi boieri, cari vor merge împreună cu soldații turci trimiși prin țară pentru prinderea răufăcătorilor. Acești boieri urmau să aibă însărcinarea de a împiedica ca locuitorii pacinici să fie supărați de neferii turci.

În Uricarul XIV p. 287 găsim un act datat cu două zile în urmă, 29 Aprilie 1823, prin care marele vistier Petrachi Sturza orânduiește; ca hatmanul Costache Cerchez să meargă cu 20 neferi dela Eiup Aga, Baș-Bešli-Aga ¹⁾, «întru prinderea făcătorilor de rele, tâlhari» și cu paharnicul Constantin Sion ca mihmandar. Proviziile luate dela locuitori pentru traiul lor trebuiau plătite de vestierie contra «teșcherele», sau cum am spune azi «bonuri de rechiziție» emise de acești mihmandari. Dregătorii ținuturilor de jos trebuiau să le facă toate înlesnirile spre evitarea tuturor motivelor de ceartă. În ce privește sumele datorite în schimbul acestor teșcherele, se făceau mari nereguli, după cum vedem din pitacul domnesc dela 12 Iunie 1823, prin care Domnitorul roagă pe Mitropolitul Veniamin Costachi să dea o carte de blestem asupra Banului Manolache Pascul, cel ce purta răspunderea abuzurilor săvârșite ²⁾.

Nici voința lui Sturza de a stărpî făcătorii de rele nu se împlinî. În timpul întregii sale domnii vedem știri despre prădăciunile tâlharilor ³⁾ și porunci noi pentru prinderea acestora ⁴⁾. Constatăm însă o dorință sinceră din partea Domnului de a readuce liniște în țară după turburările Eteriei.

Știm că Sturza era susținut la Constantinopole. Rușii cereau evacuarea țării de Turci, ⁵⁾ iar Domnitorul pare să se fie împotrivit. Vedem într'o scrisoare confidențială scrisă de Lord Strangford, ambasadorul englez la Constantinopole către D. de Genz din 11 Iulie 1824 ⁶⁾, că era îngrijat de situația din Moldova. Se plânge de intrigile Domnului pentru menținerea trupelor turcești acolo, sprijinul lor fiindu-i necesar pentru menținerea «josnicului său sistem de administrare» (infamous system of administration). În Noembrie 1822 aceste trupe nu se compuneau însă în Moldova de cât din 2000 de oameni ⁷⁾, din o mie în Noembrie 1823 ⁸⁾

¹⁾ Comandant (Landes Befehlshaber) ci. Hurmuzaki *Docum. X* p. 233 și 234. Era un singur Baș-Bešli-Aga în Principat, și un Bešli-Aga sub el în fiecare județ.

²⁾ Cf. Erbiceanu. *Ist. Mitr. Mold. și Suceav.* p. 401.

³⁾ Cf. Hurmuzaki *Docum. X* p. 270 și VXII p. 20. „

⁴⁾ Cf. Iorga *Stud. și Doc. V* p. 559, Erbiceanu *o. c.* p. 249, 250, 255, 256, 417, 420, 423, și 425.

⁵⁾ Cf. Hurmuzaki *Docum. XVI* p. 1155 și XVII p. 6, Prokesch Osten: *Geschichte des Abfalls der Griechen*. Wien 1853 vols 1, 3, și 4; *Dépêches inédites de Genz*.

⁶⁾ Cf. Prokesch Osten: *Zur Geschichte D. Orient. Frage*. Wien 1877 p. 33.

⁷⁾ Cf. Hurmuzaki *Docum. XVI* p. 1081. Despre aceste trupe turcești s'au păstrat multe acte, v. între altele Hurmuzaki *Docum. X*, 233, 234, 239, 241, 269, 335, 352.

⁸⁾ Cf. Hurmuzaki *Docum. XVI* p. 1126.

și din abea 600 în August 1824 ¹⁾, când numărul lor era să fie încă redus, așa că în 1826 nu mai erau decât șapte-zeci și unu.

Pe de altă parte vedem prin actul pe care-l publicăm sub No. 10, că Domnitorul întrebuința soldații turci pentru stârpirea răufăcătorilor, neavând altă armată la dispoziție și poterașii neavând nici măcar arme, luând însă măsurile ce putea pentru apărarea populațiunii în contra ori căruia exces din partea acestor Turci. De fapt vedem (în Hurmuzaki *Docum.*) numeroase plângeri în contra purtării Turcilor în Muntenia, iar în Moldova nu. Chiar consulul francez Tancoigne, de obicei puțin favorabil lui Sturza, admite că puțină rânduială și poliție ce existau încă în Moldova se datorau mai ales trupelor turcești ²⁾. Guvernul austriac susținea și el necesitatea menținerii forțelor de poliție turcești pentru un timp, și baronul Ottenfelz, internunțiu la Constantinople, scrie cu data de 21 Iunie aceluiaș an 1823: «Nous sommes persuadés, que si la cour de Russie «avoit aujourd'hui des agens dans les Principautés, elle reconnaitroit, «comme nous le reconnaissons, la nécessité de la présence du très-petit «nombre de troupes Turques, qui se trouvent encore dans ces provinces... «Les pays sont en outre infestés par des bandes de brigands et de voleurs, héritage ordinaire des révolutions dans les contrées peu civilisées; «ils le sont au point, que sans l'assistance de la force armée, quelque «peu considérable qu'elle soit, on ne pourroit plus sortir en sûreté des «capitales, et les grandes routes seroient impraticables ³⁾.

Actul No. 12 atinge marea problemă a finanțelor statului, totdeauna cea mai serioasă la noi. Avem dovezi destule ⁴⁾ cât de critică era situația țării după Eterie. Greutățile erau cu atât mai mari, cu cât Turcii cereau mereu sume însemnate, Rușii opunându-se însă la înființarea de biruri noi.

Prin actul No. 15 Vodă încearcă să puie stavilă răului obiceiului al locuitorilor de a-și pierde timpul pe drumuri și pe la tribunale. Dacă s'ar fi aplicat această poruncă, doi sau trei plugari ar fi reprezentat satul, în loc ca oamenii să se ducă în cârduri pierzându-și în acest chip energia, timpul și banii pe drumuri.

Printre actele cele mai interesante este fără îndoială cel reprodus sub No. 17, care împreună cu No. 19 se referă la una din chestiile cele mai arzătoare la noi în toate veacurile: strângerea impozitelor. Sameșii ce erau pe atunci însărcinați cu această datorie se făceau vinovați, cum

¹⁾ Cf. Hurmuzaki *Docum.* XVI p. 1158 și 1162.

²⁾ Cf. Hurmuzaki *Docum.* XVII p. 20 și XVI p. 1156.

³⁾ Prokesch Osten: *Gesch. d. Abf. d. Griechen*, ed 1853. IV p. 22.

⁴⁾ V. Erbiceanu l. c. 256, Codrescu *Uricariul* II, 285, Hurmuzaki *Docum.* X 200, 255, 269, 270 și XV, 1117, 1131, 1152 și P. Eliade: *La Roumanie en XIX-e siècle* I. p. 42.

se vede, de multe nedreptăți și neorânduiei. Sturza chiamă pe boierii la sfat pentru îndreptarea acestei stări nenorocite.

Codrescu¹⁾ ne-a dat o poruncă al Divanului Moldovenesc din anul 1829, Noembrie 30, în aceiași chestie. Se vede că a trebuit 6 ani pentru a se ajunge la acea poruncă și astăzi după un veac această problemă nu este încă pusă pe o bază dreaptă și sănătoasă.

1.

Io Ioan Sandu Sturza B. B. cu mila lui Dumnezeu Domn Țării Moldoviei.

Cătră cinstita Vornicie de Aprozi. Pentru slujbașii aceștii trepte poruncim Domnia Mé D-tale ca de acum înainte să să păzască rânduiala slujbei lor într'acest chip. Adecă : toate cetile lor câte sântu, făcându-să în trei părți. Apoi numărul a unei părți câți vor fi să vor aduce la rândul slujbei lor, gătiți înarmați precum într'acest chip să va urma de acum înainte și până Duminică să să gătească. Și întru aceeaș stare să fie la rândul lor.

(Pecetea domnească)

1822 noemv. 5

2.

Io Ioan Sandu Sturza V. V. cu mila lui Dumnezeu Domn Țării Moldaviei.

Cinst[it] și credincios boierul Domniei Mele D-ta Costandin Aslan Vel Vornic de Aprozi, sănătate. Pentru pricinele de giudecăți ce au să să caute cu domnescu nostru Divan.

S'au hotărât ca luna, marța și vinere să să caute pricinele pământestii. Iar mercuria pricinile șuđițești, joia va fi tatil²⁾, sâmbăta să va căuta pricinile dela creminal, precum neapărat într'acest chip se va urma. Poruncim Domnia Mé D-tale ca să faci cunoscut și D-lor Boerilor dela arătatele giudecătorii, zilele ce s'au rânduit pentru Domneștile Divanuri ca să le fie știut.

(Pecetea domnească)

1822 noembr. 24

3.

Io Ioan Sandu Sturza V. V. cu mila lui Dumnezeu Domn Țării Moldoviei.

Fiindcă au început a se înmulți pricinile de giudecăți și voind

¹⁾ *Uricariul* XIV p. 291.

²⁾ tatil = vacanță.

Domnia Mé de acu să nu prelungim pe acei ce stau așteptând săvârșire pricinilor lor, și aceasta atârând și cătră patriceasca datorie a D-lor Boerilor giudecători, a privi din durere cătră struncinare lăcuitorilor ce să zbućiumă stăruind în pricinile de giudecăți. Drept aceea poruncim și hotărâm Domnia Mé, ca în fieștecari zi ce urmează a să căuta pricini la Divan, neapărat fieștecari Domniilor lor Boierii giudecători dimineața la trei ceasuri din zi ¹⁾ și până la șapte să să afle nelipsit în căutare pricinilor de giudecăți. Și seara dela zece ceasuri și până la douăsprezece, la logofiția cé mare lăsând orice alte trebuință vor avé, căci aceasta iaste cé inai desăvârșită datorie, căci improtivă urmând, apoi oricari din D-lor fără cuvânt de pricină nu va veni la Divan, va fi datór a plăti la cutia milelor câte 100 lei.

Poruncim și D-tale Vel Vornic de Aprozi a face cunoscută Domniasca poruncă și hotărâre, și preveghetor a avé lucrare întocma.

(Pecetea domnească)

1823 ghen. 23

4.

Io Ioan Sandu Sturza V. V. cu mila lui Dumnezeu Domn Țării Moldoviei.

Preasfințite Părinte Mitropolit, Preasfinție Voastre Episcopii ai Țării, i cinstiți și credincioși Boerii Domniei Mele, însărcinați în cercetare obșteștii socotițe, și D-voastră Veliți Boeri, fiind neapărată trebuință de a să înființa sfînta Mănăstire Secu, întru ce de mai înainte stare, și voind Domnié Mé a să aduce cât de în grabă întregime acestui sfânt lăcaș să socotiți dar chipul cel mai lesnitoriu, pentru strângere banilor ce pot să să întrebuințeze întru aceasta, și să va face cunoscut și Domniei Mele.

(adnotație posterioară). S'a dat ajutor.

(Pecetea domnească)

1823 febr. 15

5.

Io Ioan Sandu Sturza V. V. cu mila lui Dumnezeu Domnu Țării Moldoviei.

Preosfinția Ta, Părinte Mitropolit al Moldoviei și cinstiți credincioși Boierii Domniei Mele, D-voastră Veliți Boieri a Divanului Pămăntesc. Spre a vă plioforisă pre largu pentru arătare și cerire, ce face vechilul Vlădicăi catolicescu, să alătorează aice copie dipe jaloba ceau

¹⁾ Ceasurile trebuie socotite cele turcești, ceasul 12 fiind la asfințitul soarelui.

dât prin cinstita Agenție ¹⁾ pentru biserica Catolică ce au fi având în târgul Galați i Bârladu. Drept aceia Domnia Mé vă facem știre ca adunându-vă cu toți, să faceți cercetare cu amăruntul asupra cererii cuprinsă în jalobă, și precum veți afla să dați ce veți socoti cu cuviință, și prin anafora să faceți știre Domniei Meale spre a să pune la cale urmare cuviincioasă.

(Pecetea domnească)

1824 febr. 23

6.

Io Ioan Sandu Sturza V. V. cu mila lui Dumnezeu Domn Țarei Moldoviei.

Cinst. și credincios boeriul Domniei Meale D-ta Costandin Aslan Vel Vornic de Aprozi. Fiindcă argintăriele, giuvaericele și strae ce sau dat în păstrare la D-ta dela casa D-lui Vornic Iordache Catargiul, s'au aflat a fi a clironoimilor lui Ioan Nacul. Poruncim D-tale ca să le tesli-măricești la luminata noastră Doamnă.

(Pecetea domnească)

1823 mart 14

Pre verso :

..... pentru amanetnri strae, arginturi a Nacului.

7.

Io Ioan Sandu Sturza V. V. cu mila lui Dumnezeu Domn Țarei Moldoviei cinstit și credincios Boierul Domniei mele D-ta Costandin Aslan Vel Vornic de Aprozi sănătate. Fiind de trebuință înainte Joi April 12 a să faci adunare obștiască în curte Domniască de toți D-lor Boerii împreună și Velițăi Boeri, Poruncim Domnie Mé D-tale ca să faci de știre tuturor ca la trei ceasuri de zi să să afle, și a nu să faci sminteală cu adunare Domniilor Sale, aceasta.

(Pecetea domnească)

1823 ap. 11

8.

Io Ioan Sandu Sturza V. V. cu mila lui Dumnezeu Domn Țarei Moldoviei.

Cinst. și credincios boeriul Domniei Meale D-ta Costandin Aslan, Vel Vornic de Aprozi, sănătate. După jaloba ce au dat Domniei Méle

¹⁾ Bancherul brașovean Herr von Lipa era pe atunci agent austriac la Iași.

D-lui Cămin[ar] Alecul Hurmuzake cu cerire ca să vînză de veci prin mezat trei locuri de dugheni de aice din orașul Eșii de la ulița Schimbătorilor ¹⁾ ce au rămas slobod: din ardere focului. Cercetând D-lui Vel Logof. sau văzut mărturia Vornicului de poartă Petrache Vene dintr'acest an și luna Apr. 10. Cuprinzătoare că are jăl[ui]t[orul] acele locuri cumpăratură de părintele său Medelnicer Costa Hurmuzache cu zapis din anul 1782 Mai 5. Și cercetând și pentru mărime acestor locuri. Sau încredințat din însuș arătare megieșilor inpregiurători, și pe cât sau aflat sau măsurat. Și sau găsit fața la ulița șapte stînj[ăni] iar lungul măsurîndul din ulița Schimbătorilor ce său lăsat de: patru stînj[ăni] până în locul Catrinei Sava Căvacul, sau găsit două-zeci și unul stînj[ăni], și măsurînd și fundul locului sau aflatu iarăș șapte stînj[ăni] ca și fața locului, cum arată mărturia aceasta adiverită, și de D-lui Vel Vornic ai poliției. Cucuprindere ca să stăpânească jăl[ui]t[orul] camin[arul] în măsurile arătate. Din care cercetare încredințându-ne Domnia Mé că jăl[ui]t[orul] are locurile arătate în măsurile cuprinsă la mărturie Vornicului de poartă. Drept acea după cerire sa scriem D-tale să rînduești pe telalbașa să le strige la mezat în hotărâta vade de 40 zile cu neconținere spre înștiințare celor ce vor fi mușterei să cumpere. Și cu prețul mulțămitor vînzătorului să să facă hareci în Divan asupra mușterei ce va fi. Căruia pe lângă zapisul de vecinică vînzare și alte scrisori ce va lua de la vînzătoriu, i să va întări stăpînire și prin carte Domniei Mele.

(Pecetea domnească)

1823 Apr. 12

Vel. Log.

9.

Io Ioan Sandu Sturza V. V. cu mila lui Dumnezeu Domn Țarei Moldoviei.

Cinst. și credincios boerule Domniei Meale D-ta Costandin Aslan Vel Vornic de Aprozi sănătate. Asupra pricinei de giudecată ce au pornit prin cinstita K. K. Agenție jidovii Leiba Keen și Herșco sin Ursul împotriva D-sale biv Vel Vornic Andrunache Donici, vrînd Domnia Mé, ca prin al doilea înfătoșare a jeluitorilor împreună cu numitul boer săs de sfârșit pricinei înainte Divanului Nostru. La care după cererea ceau făcut cătră Noi D-lui Vornicul socotindu-se de cuviință, poruncim D-tale ca să se dea de știre și D-lor lor Veliților boeri a Divanului pămîntesc ca împreună cu Dumnealor Boerii Giudecători a Departamentului Prici-

¹⁾ Ulița Schimbătorilor după cum îmi comunică D. N. A. Bogdan ar fi fost spre Podul Vechiu sau Târgul de Jos.

nilor Străine să fie la Divanul Domniei Meale, precum și cinst, și credincios Boerul Domniei Meale D-lui Dimitrie Sturza Biv bel Logofăt ca săs cerceteze, și săs dé sfârșit pricinei. Aceasta poruncim.

(Pecetea domnească).

1823 Apr. 16.

10.

Io Ioan Sandu Sturza V. V. cu mila lui Dumnezeu Domn Țărei Moldoviei.

Cinstit al Nostru duhovnicescu Părinte Preosfințite Kir Veniamin al Moldoviei Arhiepiscop și Mitropolit,

Cinstiți credincioșii Boerii Domniei Mele,

D-ta Costandin Balș Biv Vel Logof.

» Dimitrie Sturza Biv Vel Logof.

» Theodor Balș Biv Vel Vornic

» Dimitrie Ralet Biv Vel Vornic

D-v. Veliți Boeri a Divanului Domniei Mele.

Făcătorii de răli, tâlhari sporind din zi în zi a să arată în țară pe la locuri și în partea de sus și de gios, facu jafuri și prădăciuni. Și după tot feliul de poronci ce sau dat întru aceasta dregătorilor de pe la ținuturi și înadinși osăbiți rânduiți și de aici trimiși nu s'au putut prinde din pricină că poterașii nu au avut arme. Și ca un lucru aducătoriu de multă supărare obștiei și închiderea a slujberîșului, trebue neapărat a nu să lăsa mai mult de a să întinde obrăznicia răilor, sau socotit a să trimită doi câr-sărdari ai D-sale beșli-agaci Eiup aga cu naferi de ai D-sale, unul în partea de sus și altul în partea de gios pentru prinderea lor vii sau morți. Dar pentru nesupărarea lăcuitorilor țării din umblarea acestor câr-sărdari trebuie a merge împreună și câte un boieriu cunoscut întru vrednicie și ispitiți întru știință și însemnați întru ispolipsie. Adunându-Vă D-v. astăzi negreșit la Sfânta Mitropolie la vremea de 10 ceasuri, să faceți alegere acestor doi boieri, precum cere trebuința ca dându-li-să cuvincioasele povățuiri și poruncile Domniei Mele cătră dregători pentru agiutoriu de oameni ce trebuiește a le să da și de orice altă înlesnire le va trebui. Să și purceadă îndată, împreună cu câr-sărdarii, unul în partea de gios și altul în partea de sus, Și iarăș astăzi așteptăm negreșit a ne face D-v. arătare pentru alegerea boierilor, ca mai mult să nu să prelungiască.

(Pecetea dumnească)

1823 apr. 27

11.

Io Ioan Sandu Sturza V. V. cu mila lui Dumnezeu Domn Țărei Moldoviei.

Prea Sfinția Ta Părinte Mitropolit.

Cinstiți și credincioși boierii Domnii Mele însărcinați întru socotințele obșteștilor puneri la cale, D-v. Veliți boeri a Divanului Domnii Mele și boerii comitetului mănăstirilor. Luând aminte Domnie Mé pentru toți aceia câți acum alcătuesc și zidesc binale și alte acareturi pe locurile mănăstirilor Grecești de aice din oraș, nefiind siguri dați încă ca embatic să plătiască, de vreme ce mai înainte plăte pe stânj[ăn] câte doi pol lei și pân la cinci, și acum sânt care dau pe stânjân câte = 25 lei cerând ca să aibă vecinica statornicia lor, pentru de a face și acareturi temelnice, drept aceia cerând trebuința ca să vă adunați D-v. la un loc să faceți un *schepda* în pricina aceasta, și de socotința ce veți face pentru siguranța ce cer acei care vor să zidiască acareturi prin anafora să avem știre.

Poroncim Domnia Mé D-v. Vel Vornic de Aprozi ca să aduci întru săvârșire poronca aceasta a Domniei Mele.

(Pecetea domnească)

1823 maiu 12

12.

Io Ioan Sandu Sturza V. V. cu mila lui Dumnezeu Domn Țărei Moldoviei cătră:

Al Nostru Dohovnicescu Părinte Preosfințite Kir Veniamin Mitropolitul țării.

Iobitoriule de Dumnezeu Kir Gherasim Episcop Sfintii Episcopii Romanului.

Cinstiți și credincioși boerii Domnii mele:

D-ta Kostandin Balș biv vel Logofăt.

• Dimitrache Sturza biv vel Logofăt.

Cinstiți Dumv. Veliții boeri, și

D-ta Vasălie Roset Hat[man].

• Grigori Ghica biv vel Vornic.

• Dimitrache Ralitul biv vel Vornic.

• Andronachi Donici biv vel Vornic.

• Iancul Miclescul biv vel Vornic.

• Kostache Konachi biv vel Vornic.

• Neculai Dimachi biv vel Vornic.

• Dracache Roset biv vel Vornic.

• Alecu Greceanu biv vel Vornic.

D-ta Alecu Calimah biv vel Vornic.

» Alecu Beldiman biv vel Vornic.

» Ștefan Roset biv vel Vornic.

» Grigore Balș biv vel Postelnic.

» Gheorghie Cuza biv vel Postelnic,

» Gheorghie Brăescu Hat[man].

» Mihalache Racovița biv vel Post[elnic] și

» Dimitrache Balș biv vel Post[elnic].

Impregiurările țării ce sânt de obștii cunoscute, atât în vremile trecute, cât și acum, nu puține cheltueli au pricinuit, și nici până astăzi nu s'au pus încă la cale din care prelungire au venit Vistiria într-o strâmtorire niasămănată atât spre plata celor trecute cât și spre întâmpinare celor următoare, poruncim Domnia Mea ca adunându-vă fără mai multă prelungire cu toți la Sfânta Mitropolie, să intrați în socotință ca să aflați chipul și locurile de unde să cuvine a să loa sumile aceste neapărat trebuitoare spre întâmpinare cheltuielilor Țării, pentru că mai mult nu să poate urni, fiind că sau apropiat și vreme între care trebuie a să trimitte la Maria Impărătească dările cele legiute, cum și neferilor ce sânt aice trebuie a li să da hamuri și taicaturile așazate. Poroncesc D-tale Vel Vornic de Aprozi să aduci într-o împlinire poronca Domniei Mele.

(Pecetea domnească)

1823 Mai 15

13.

Io Ioan Sandu Sturza V. V. cu mila lui Dumnezeu Domn Țării Moldoviei.

Cinstit și credincioși boerii Domniei Mele D-ta Dimitrie Sturza biv vel Logofăt și D-v veliții boeri a Divanului, sănătate. În pricina de giudecată ce are D-lui Vel Vist[ier]. Petrache Sturza D-lui Vornic Iordache Costache, cu D-lor Boerii tovarăși Ceământani, numai de cât den iznoavă adunându-vă la un loc astăzi la 9 ceasuri să dați sfârșit pricinei ca prin anafora să avem știre; poruncim D-tale Vel Vornic de Aprozi ca să aduci într-o săvârșire poronca Domniei Mele.

(Pecetea domnească)

1823 Maiu 24

14.

Io Ioan Sandu Sturza V. V. cu mila lui Dumnezeu Domn Țării Moldoviei.

Prea Sfinția Ta Părinte Mitropolit al Țării, cinstiți credincioși boerii Domniei Mele D-ta Costandin Balș biv vel Logofăt, D-ta Dimitrie Sturza

biv vel Logofăt, D-v Veliții boeri a Divanului Domnii Mele și toată obșteasca adunare. După jaloba ce au dat prin K. K. Agenția neguțitorii din Ungarie, Gheorghie Ignatiu și Pavăl Bogdanovici cerând ca să li să împlinească 3200 lei ce au a lua cu dobânda lor după un sănet ce au la mână supt iscălitura D-sale Spătar Iordache Drăgan, pentru care prin Departamentul Pricinelor Străine, făcându-să întrebare D-sale Spat[arului], au dat răspunsu în scris, că această datorie este întrebuințată în cheltueile țării precum vă veți pliofarisă pre larg din copie răspunsului D-sale care se alăturiază aice. Vă facem cunoscut că adunându vă la un loc, să faceți schepdele, atât întru aceasta cât și pentru deosăbite arătări ce ne au făcut Domnii Mele cinstiț Agintu: D-lui Lipa, precum că ar mai ave a lua și alți sudiți câteva asemenea datorii de cheltuelile țării. Și de socotința ce veți da, prin anafora să avem știre. Poruncim Dumitale Vel Vornic de Aprozi ca să aduci întru săvârșire poronca a Domnii Mele.

(Pecetea domnească)

1823 Iulie 18

15.

Io Ioan Sandu Sturza V. V. cu mila lui Dumnezeu Domn Țarei Moldoviei.

Cinstiț și credincios boieriul Domniei Mele D-ta Costandin Aslan Vel Vornic de Aprozi. Privind Domnia Mé în pricinile ale giudecăți răzășști multe neprincioasă lucruri, de o parte din cruda lor socotință, viind în giudecată la o pricină în număr de 10 și 15 oameni și stau pe o zi duși vreme de să afanisesc și-și pierdu și vreme lucrului, al 2-lea sau obișnuit a să giudeca fără vechelie din parte tuturor răzășilor lor și pe urmă după ce să sfârșescu pricinile de giudecăți să reducă iarăși după părerile lor pricinuind că giudecata ce sau căutat ar fi fost fără știre tuturor și înnoesc pricinile. Poruncim D-tale ca de acum înainte să nu primești în giudecată mai mult de doi și până la trei răzăși, și fără a ave vechelie din parte tuturor răzășilor lor încredințată și de ispravă, făcându le cunoscut, că arătându-să înprotivători să vor pedepsi. Vei urma și D-ta întocma precum poruncim. Căci împotrivă lucrare, nu va fi suferită Domniei Méle.

(Pecetea domnească)

1823 Iulie 18

16.

Io Ioan Sandu Sturza V. V. cu mila lui Dumnezeu Domn Țarei Moldoviei.

Cinstiți credincioși boerii Domniei Mele.

Dumneata Costandin Balș biv vel Logofăt.

Dumneata Dimitrie Sturza biv vel Logofăt.

- » Velițăi boeri a Divanului.
- » Vasăle Roset biv vel Hat.
- » Iordache Catargiu biv vel Vornic.
- » Iancul Miclescu biv vel Vornic.
- » Andronache Donici biv vel Vornic.
- » Dracache Roset biv vel Vornic.
- » Alecu Beldiman biv vel Vornic.
- » Alecu Grecean biv vel Vornic.
- » Ștefan Roset biv vel Vornic.
- » Grigori Balș biv vel Post[elnic].
- » Dimitrie Beldiman biv vel Post[elnic].

Fiindcă mâine Sâmbătă Iolie 23 are a să căuta o pricină de giudecată înaintea Domniei Mele și trebuința cerând a fi și D-v., scriem Domnia Mé D-v. ca să vă adunați toți la curte Gpod. la 12 ceasuri din zi. Poroncim D-tale Vel Vornic de Aprozi cas aduci într-o săvârșire porunca aceasta.

(Pecetea domnească)

1823 Iolie 23

17.

Io Ioan Sandu Sturza V. V. cu mila lui Dumnezeu Domn Țărei Moldoviei.

Cătră al nostru duhovnicescu Părinte, Preosfinția ta Kirio Kir Veniamin Mitropolit Țării Moldoviei și

Cătră cinstita obștiasca adunare a boierilor.

Mulțime rălilor întrebuițări ce în cursul vremii au răsărit chiar din sânul rânduilor și liau nădușit, ne întristiază, cu atâta mai mult, cu cât mulțămire ce ne sălimu să vărsămu în inimile tuturor, pân a nu ajunge să răverse în obștia norodului, să împiedică în rălile năravuri a multora din rânduiți în slujbe, carii stând pre canalul cursului îngrijirii dela ocărmuire cătră obștie, prifac mai mult sau mai puțin după a lor plecări. Dreptate ce voimu să povățuiască lucrările în crude strâmbătăți : dreptele cumpăniri ce cere cuviința, în supărătoare nerândueli; și într'un cuvântu jărtviind datoriile slujbei lor, numai unui sângur interes în parte, nu cruță nici decât obșteștiile nevoi, pentru ale face hrană nedrepte răpiri. Indreptare acestor nerândueli și obștiască fericire este sângurul dric la care să aduce toată cugetare și toată îngrijare noastră din ciasul ce Prea Înalta Poartă și Marile Impărat niau înălțat la Scaunul Domniei aceștii țări. Pentru aceia cătră multe țidule prin care am dat la socotința Prea Sfinției Tale și a D-v. boeri patrioți chipul de a să

îndrepta feliuri de pricini, luând și acum aminte că sameșai ținuturilor, mai totdeauna pășind piste hotarul datoriei lor prescrisă de a lor slujbe, lucriază în ținuturile ce le sânt încredințate, cele mai neiertate nerândueli, nu putem privi fără o vie durere, rodurile strădălnicei noastre îngrijări, nădușiți suptu umflările nedreptății cu care ei își hrinescu al lor neiertat interes înparte. Deci de vreme ce dreptul cuvânt nu cere dela ocârmuire numai osânda vinovăției, ci mai cu temei el cere chibzuire unei rânduele statornice care precât va putea ierta puțință să facă a lipsi prilejul rălilor întrebuițări, pentru acea prin aceasta a Noastră țidulă făcându luare aminte abaterei sameșilor dela ținuturi ce din vremi în vremi sau tot dipărtat mai mult di adivărata carare a datoriilor lor și în nestrunire cu care vreme au ocrotit nerândueliile ei au cules prilejurile de feluri de rele întrebuițări cerem dela socotința Preasfinții tale și a D-v. boerilor chibzuire de a să îndrepta această neorânduială, pre care prin anaforă înadinsu să o faceți cunoscut Domniei Mele.

În procetire ce veți face aceștii pricini, Preasfinția ta, și Dumnea-Voastră boierilor veți lua sama: 1-îu că sameșii dela însuși cuvântul slujbei sale, nu este decât un știitoriu a socotelilor și rândueliilor ce Vistierie are cu fieștecare ținut. Al 2-lea ca această slujbă în vreme veche lipsă cu totul din numărul slujbelor țarei, și nici într'un document a vechimei nu să află panenită. Al 3-lea că ea este rod a socotinței vecului acestui mai din trecut; și sau așăzat atunci, când sau curmat rânduiala ce să păzește a se strânge banii Vestieriei prin boerii înadins rânduiri prin țară. Al 4-lea că cel dintâi așăzământ al aceștii slujbe n'au avut un temei statornicit deadreptul dela ocârmuire, ci cei dintâi sameși au fost năimiți a ispravnicilor; dela cari ispravnici să cere toată lucrare și toată răspundire ca dela unii ce după însuși cuvântul slujbii lor era isprăvitori trebuințelor ocârmuirii în trecut. Al 5-lea că nu de mult în socotința de a să îndrepta nerânduiala ce puté aduce în canțaleriile isprăvniciilor desăle schimbări a dregătorilor care niciodată n'au fost statorniciți mai mult decât pentru un an, sau așăzat sameșii deadreptul din Vestierie pentru o mai lungă vremi, și al 6-lea că dintr'acest fel de îndreptare sau ivit de iznoavă nerânduiele care să par covârșitoare celor dintâi, pentrucă câte odată rânduiriți sameși rămâind datori sau Vistieriei, sau prin mănăcături ținutului, să ivea pe paguba obștiască, fără stare de a plăti, și de multe ori, priinți de desăle schimbări a ispravnicilor, să folosă de a lor nedeprîndere pentru ca să câștige o încredințare în ținut piste a lor datorie, și să rămâie ticniți făcători a feluri de strâmbătăți și asupriri de care vreme au lăsat destule pilde: încât decât cele dintâi sunt mai mari nerândueliile ce au curs dintr'această îndreptare chibzuită mai multu pentru buna stare canțaleriilor, a căroră rânduiala săs fi putut împlini câte cu

un condicar statornicit și înaindis rânduit cu leafă, numai pentru ținerea hârtiilor și a condicelor canțeleriei, dar fără a avea nici un amestec în ținut.

Preasfinția ta și D-v. boerilor, luați aminte la toate aceste judecăți cu amăruntul toate împrejurările pricinei, și chibzuind cel mai priincios chip de a să îndrepta faceți știut Domniei Mele prin anafora.

(Pecetea domnească)

1823 noembr. 15

18.

Io Ioan Sandu Sturza V. V. cu mila lui Dumnezeu Domn Țărei Moldoviei.

Cinstit credincios boeriul Domniei Mele Dumneata Costandîn Aslan Vol Vornic de Aprozi sănătate.

După multe jalobe ce au dat câtră Domnie Me D-lui Spatar Alecul Sturza cu cerire de a i se da sfârșit pricinei a 2650 galbeni ce cu dobânda lor cere după sânet de la D-lui Spătar Teodorașcu Balș, care pricinuind a-i plăti au cerut giudecată și totodată au pus D-lui Spatar Balș au tot prelungit de a intra în cea desăvârșit cercetare a pricinei. Pentru a să taia această prelungire și a curma pricina s'au dat ținutla Domniei Mele din: . . . a curgătoarei lune câtră Dumneata poruncitoare ca numai de cât să înfățișezi aceasta pricină în Divanul boerilor la: 9-a aceștii luni. Și dacă acolo nu va lua sfârșit cu primire amânduror părților, apoi cu anaforaua Divanului să o scoți înaintea Domniei Mele la 12 a aceștiaș luni, ca să să dea cuviincioasa hotărâre. Dar și acum D-lui Spătar Alecul Sturza de iznoavă au adaos a mai da jalbă arătând că nici pân acum n'au intrat pricina în cercetare după ținutla ce s'au dat, și cerând îndestulare dreptului său. Pre de altă parte D-lui Vel Logofăt au făcut arătare Domniei Mele de înștiințare ce i-ai făcut D-ta că chemând pre D-lui Spatar Balș să intre în cercetare giudecății după poroncă, au răspuns, că pricina ar fi cercetată de mai înainte, că după acea cercetare să să facă anaforaua, și că D-lui nu voește mai mult a intra în giudecata Divanului. Inșă din împotrivă, câtră aceste D-lui Vel Logofăt au arătat Domniei Mele că Divanul încă n'au intrat într'o adâncă cercetare a pricinei și că nici D-lui însuș nu știe amăruntul pentru a-i putea rândui facere anaforalei de cât la 23 ai trecutei luni avril în vreme când D-lui era bolnav, s'au înfătoșat D-lor amândoi în adunare la Sfânta Mitropolie de unde asupra împotrivirilor ce-ș face unul altue au rămas a să cerceta hotărâre pre veliților. Spre care sau scris câtră un Flehtimahăr ținutulă iscălită de D-lui Vornic Vasile Miclescul. Dar pentru a să da un sfârșit pricinei au arătat D-lui Vel Logofăt că trebui de iznoava a să înfătoșa amândouă părțile la Divan și a să vidă răspunsul ce va fi dat numitul

Flehtimahăr de este cu bună credință, și capitile de pravilă ce va fi însemnat de sânt chiar potrivite cu pricina. Mai vârtos pentru că el este un strein și nici de cât amestecat în slujba Statului. Așa dar, de vreme ce D-lui Spatar Balș, care sângur a cerut giudecată pentru a să apăra de plata datoriei sale, acum să împotrivește de a intra în cercetare Divanului de care neapărat cere trebuință pentru a să curma pricina. Cu toate că această urmare a D-lui Spatar Balș dovedește de ajuns, că pentru că nu are vre o dreptate în pricină, privire sa este ca prin acest fel de mijlociri să împiedice îndistulare dreptății creditorului său, de nu într'alt chip, măcar cu prelungire. Insă Domnie Me mai rânduim ca să scoți pricina aceasta în cercetate Divanului, Sâmbătă la 17 al aceștii luni noembr[ie]. Iar dacă D-lui Spătar Balș și la aceasta de pre urmă vadè să va împotivi a să înfătoșa. Apoi hotărâm poroncim D-tale ca fără a mai aștepta al doile poroncă, să îplinești numai decât dela D-lui Spătar Balș 2650 galbeni cu legiuta lor dobândă, după sânetul trecut piste vadè ce s'au dat supt iscălitura sa la D-lui Spătar Alecul Sturza din 1 mai 1822.

Aceasta poroncim și întocma să să urmeze.

(Pecetea domnească)

1823 noembrie 15

19.

Io Ioan Sandu Sturza V. V. cu mila lui Dumnezeu Domn Țărei Moldoviei.

Cinst. credincios boeriul Domniei Mele D-ta Costandin Aslan Vel Vornic de Aprozi, sănătate. Să trimite Dumitale țidula Domniei Mele către Preosfințitul Mitropolit și către obșteasca adunare a boerilor, pentru a socoti un chip cu care să să îndrepteze nerânduile ce întrebuițază sameșii ținuturilor. Deci adunând la Sfânta Mitropolie pre toți boerii, le vei pune înaintea țidula ce să trimite, și în urmă anafora ce veți face într'această pricină, o vei înfătoșa înainte Domniei Mele.

(Pecetea domnească)

1823 noembr. 21

C O M O A R A,

UN ACT DE SUPERSTIȚIE PETRECUT ÎN BUCUREȘTI,
ANCHETAT ȘI JUDECAT ÎN ANUL 1796.

DE

IULIU TUDUCESCU.

ARHIVAR LA ARHIVELE STATULUI DIN BUCUREȘTI
PALEOGRAF AL ACADEMIEI ROMÂNE

Partea despre răsărit a Capitalei, cuprinsă între Câmpul Moșilor și albia Dâmboviței, formată din mahalalele Panteleimon, Iancul, Delea veche și nouă, Popa Nan, Lucaci, Ceauș Radu, Sârbii, Dobroteasa și Foișorul, în secolul XVIII și până la jumătatea secolului XIX, eră formată din grădini cu pomi roditori, de zarzavaturi și de vii, cari alimentau populația Capitalei cu bunătățile ce produceau. Pământul acestor mahalale eră proprietatea mănăstirei domnești și a spitalului Sf. Panteleimon, iar populația ce-l locuia, rumâni băstinași, sporită mai apoi cu populație venită de peste Dunăre în timpul războaielor ruso-turcești din ultimele două secole, cunoscută mai ales sub numirea de *sârbi*, eră embaticară, adecă chiriașă, mănăstirei Panteleimon, plătind anual o anumită chirie pentru locul ce-l ocupa și-l cultivă. Printre acești embaticari erau și proprietari cu proprietățile lor proprii, unele cumpărate, altele cu embaticul răscumărat dela mănăstirea Sf. Panteleimon, ale unor boeri mari, ca Bălăcianu pe locul căruia, în strada Trinității, astăzi s'a clădit o fabrică de mobile și locuințe eftine; Caramanlău pe locul căruia, în strada Traian, se construște acum spitalul comunității izraelite numit Noaua Maternitate; Fălcoianu, carele apoi în Fevr. 1814 (Arhiv. Stat., cond. domn. cu No. 91, fila 394) s-a vândut marelui Ban Isaac Ralet și alt loc mare, cu grădină și vie, în strada Labirint, colț cu strada Turturele, fost al familiei Borănescu, pe care acum s'au construit două clădiri mari pentru personalul Băncei Românești, Căpitani, slujitori domnești, bisericești și ai Agici și neguțatori înstăriți. Afară de bisericile domnești, mănăstirea Panteleimon, fundațiune a familiei Ghica, și biserica Foișorul, zidită de Doamna Smaranda, soția lui Nicolae Alexandru Vvod., terminată în a patra domnie a fiului lor Costandin Nicolae Mavrocordat Vvod., în anul 1745¹⁾, — în secolul XVIII și următorul se mai înalță în această parte a Capitalei și alte sfinte lăcașuri de cătră boeri, slujitori bisericești și neguțatori, între cari biserica *Măntuleasa*, zidită de jupâneasa Maria, sora jupânului Manta

¹⁾ Iar nu în 1746, cum afirmă răpos. G. Ionescu-Gion în *Istoria Bucureștilor*, la pag. 188.

cupețul, acesta soțul jupânei Stanca, la anul 1733 ¹⁾; biserica *Ilașului*, zidită de Mihail monahul, numit pe mirenii Mihail Logofătul; biserica *Sf. Nicolae-Sârbi*, zidită de jupân Vasile Potoceanul cupețul, de soția lui Sanda și de fiul lor jupân Ghinea; biserica *Delea-veche*, zidită de preotul Bălaș; biserica *Delea-nouă*, zidită de Nicolae Inimă-rea, din a căruia posteritate cunoaștem pe Păhărniceasa Smaranda Inimă-roaia (Arhiv. Stat., cond. domn. cu No. 79 din 1814); biserica *Popa-Soare*, zidită de jupân Iane cupețul dela Buzău în anul 1744 ²⁾; biserica *Staicu-Bradul*, zidită întâiu la 1740 din lemn de brad, de jupân Staicu cârciumarul ³⁾; biserica *Sf. Troița* din calea Dudeștilor, zidită în anul 1804 de Păun plugarul, și alte biserici.

Biserica *Ceauș Radu*, împrejurul căreia se petrec peripețiile actului ce-l publicăm mai la vale, s'a zidit de sluga domnească Radul Ceaușul domnesc, în locul altei biserici de lemn, la anul 1760 ⁴⁾. Acest Ceauș Radul, probabil, a avut proprietatea sa împrejurul acestei biserici. Date precise, până astăzi, nu se găsesc cu privire la personalitatea acestui ctitor de biserică.

* * *

În vara anului 1796 populația din mahalaua Ceauș Radu era alarmată de o pretinsă comoară ce, prin șoptite se răspândise că s'ar afla ascunsă în împrejurimile bisericii din mahalaua cu acest nume. Zarva era mare și populația în continuă neliniște. Principalul explorator de comori ascunse era însuși preotul bisericii Popa Teodor din acea mahală, carele în explorările făcute de el și de tovarășii lui, neliniștise însăși casa lui Năstase Ciolac, fratele lui Ivanciu Căpitanul, și, prin fapta lui, intrigase toată populația liniștită din mahală. Svonul pretenției comori ajunsesese până la urechile stăpânirii. Vodă Alexandru Cost. Moruz, prin pitac sau poruncă domnească, dă însărcinare marelui Spătar Dimitrie Manul ⁵⁾, ginerele lui Nicolae Vodă Caragea, ca să cerceteze cazul. Acesta în ziua de 25 Iunie acel an raportează, prin anafora, rezultatul cercetării, arătând în concluzia raportului său sancțiunile ce urmează să se dea acestor cercetători de comori fictive, sancțiuni cari să servească și pentru liniștirea populației neliniștite din mahală, și pentru alți exploratori de asemenea comori în viitor.

¹⁾ Asemenea datele sunt greșite în G. Ionescu-Gion, *o. c.* pag. 200.

²⁾ Idem, *ibidem*, pag. 210.

³⁾ Idem, *ibidem*, pag. 219.

⁴⁾ Iar nu în anul 1752 cum afirmă răpos. G. Ionescu-Gion *o. c.* la pag. 179.

⁵⁾ Acesta era marele Spătar la această dată. Vezi doc. 124—LXIX din 1796 Martie 28 în biblioteca Academiei Române.

Afacerea cu comoara, ca în cazul de față, dacă nu-și are originea în credința ce și astăzi mai stăpânește pe mulți oameni naivi, mai ales dela țară, pentru așa zisele comori ascunse, probabil că la mijloc e o farsă sau «snoavă» cum se zice în act a vre-unui mucalit al timpului din acea mahală, după cum și marele Spătar opinează în raportul său către Domn.

Dar să lăsăm însuș documentul să vorbească în toate detaliurile lui povestea cu acea comoară, poveste aflată de noi într'un document din Arhivele Statului ¹⁾:

«Prea Înălțate Doamne,

«După luminată porunca M-Tale ce mi s'a dat pentru unii ce au «săpat să găsească comoară, următor fiind, cu cercetare am dovedit că «cei ce au săpat au fost dă toți lude 6, din care lude cinci s'au pus în «mână și să află la opreala Spătăriei, anume Popa Teodor din București «ot mahalaua Ceauș Radului, i Dachie ișlicarul otam, i Mitu Hagiut otam, «i Nastase Ciolacul otam, și Ivanciu brat ego Căpitanu, iar cel dă a șa- «sălea Manole cojocarul nu s'au prins, fiind dus în țară după hrană-și; «ci celor prinși, făcându-le cercetare în două și trei rânduri fieșcăruia «deosebi și iarăși tuturora împreună, n'au tăgăduit fapta, mărturisindu-să «de buna voia. lor. Mai întâi numitu preot, zicând, că trebuință având «să-și facă în casă un pat dă pământ, au săpat în curtea sa o groapă în «toate părțile, ca de o jumătate stânjin, în adânc de 4 palme, și au dat «peste o oală acoperită cu tinichea, într'însa cărbuni amestecați cu flu- «turi proști, zdumicați, ca o jumătate de dram, iar la mijlocul oalii între «cărbuni un răvaș ars în două locuri; care oală așa cum au fost s'au «adus de față, și răvașu fiind scris pe limba rumânească cu slovă proastă, «pe cât s'au putut citi, zice chiar așa: Eu Silivestru giuvaergiu, pus-am «în 'cia ulcică galbeni 700 olandezi, și fiindcă mi s'au întâmplat dă m'am «primejduit dă ciură, și de frica cioclilor, dă să va întâmplă a-i găsi, să «facă pentru pomeniri de sufletele: Silivestru, Teodosie Ierci, Andreiana «prezvitara, Sima, Costea, Ilie și cu tot neamul lui. — Acest răvaș ci- «tindu-l preotul, i s'au fost înduplecat mintea, că galbenii, cu lucrare «diavolească, să va fi făcut cărbuni, și zice că au adus oala la biserică «și au ținut-o supt sfântul prestol 30 de zile; apoi, văzând că din cărbuni nu să fac galbeni, au mers la cei mai sus numiți dă s'au destăi- «nuit fieșcăruia deosăbi; apoi împreunându-să cu toții, le-au arătat ră- «vașul, și citindu-l, într'alt chip l-au tălmăcit, că oala va să zică nuc, și «la un vecin al preotului fiind un nuc foarte vechiu în dreptul casei «preotului, s'au îndemnat cu toții și, cheltuindu-să, au făcut sfredel și «sapă de picior, apoi noaptea măsurând un pas din ușa preotului în curte «cătră nucul dela vecin, au găurit cu sfredelul și au făcut groapă d-un «pas lungă spre nuc, largă de un cot, adică dă patru palme, și au găsit «o tenechea ca de zece dramuri de apă, plină cu ciară și în ciară o hârtie,

¹⁾ Condicta domnească cu No. 31, caietul VII, fila 67 verso și următ., astăzi, împreună cu încă alte 125 din aceste condice, aflătoare la Moscova.

«iar în hârtie 13 pietre dă inele, care și acelea să văzură cu adevărat «topazuri dă sticlă, și dintr'acea găsiere s'au îndemnat a căută mai cu «deadinsul; și a doua noapte iarăș cu toții într'acea săpătură, tot spre «zisul nuc, au mai făcut și altă săpătură, tot asemenea de lungă și adâncă, «și zic că au găsit și acolo o sticlă ca 20 gramuri apă, puțind a rachiu, «și într'insa numai un răvaș; care și într'acel răvaș scrie chiar așa: Eu «Silivestru îngropat-am pe aceste locuri dela nuc, și în lat și în curmeziș «dă un stângen domnesc spre soare, să căutați cu amăruntul și cu frica «lui Dumnezeu, că veți găsi cele ce am pus, și dă veți găsi acest istov, «să căutați cu frica lui Dumnezeu și cu rugă și trei zile post, că așa am «pus matori doh: (sic!) că veți găsi, mă rog fraților, mirenilor, călugă- «rilor, diaconilor, mai virtos preoților și arhiereilor, cine va găsi, Armeni, «Ovrei, Turci, papistași, alte neamuri, și m'am primejduit în zilele lui «Scarlat Vodă 1763 Maiu 5, și am scule multe și minunate, oală cu istov «galbenilor, și un sepet mic cu moaște și cu sfânt lemn; fraților, oameni «ai lui Dumnezeu, unchi-meu au fost Mitropolit la București mai dinainte «vreme, în ciuma a mare, am îngropat cu unchi meu la hotarul Dudeș- «tilor, dă doi pași, într'un căzan șapte băniți cinci, și să mergeți și acolo, «cu rugă și cu citanii, și un berbec negru să tăieți, și am pus și această «mahramă după ochii lui Hristos, care n'are preț, să o țineți fraților, «prietinilor, nu vă înșalați, și vindeți aceste sfinte burete care au uns pe «Hristos la moartea lui, și sfânta mahramă, că n'au preț, numai pentru «săraci să dai, dar pentru dar, la mănăstiri sau la Domni mari, că sfântu «burete și sf. mahramă scoate dracii din oameni. și din săraci face bo- «gați, și dracii scot din oameni, și dă toate primejdiile scoate pre om; «și așa sfârșind se iscălește: eu Silivestru. Apoi supt iscălitură mai adaugă «scriind chiar așa: această sf. mahramă să știți cu adevărat că iaste care «au pus-o lui Hristos pă ochi Iosif și Nicodim, și când au murit unchi «meu, mi le-au dăruit, și cine le va găsi cu voia lui Dumnezeu, mult «spor va avea dela Domnul, că acestea le-au dăruit lui unchi-meu Avraam «Patriarhul Țarigradului. Dintr'acel răvaș, zic numiții, că mai mult s'au «îndemnat și, după povățuirea scrisorii, cumpărând un berbec, au mers «noaptea cu toții la hotaru Dudeștilor, ce este despre gropile, ce s'au «scos nisip, și tăind berbeciul (zic!), au măsurat un pas din piatră în «lături, și de jur împrejur au săpat un cot de larg și de adânc de două «palme, și obosind cu săpătura, au auzit și o vorbă de oameni, viind în «partea locului, și spăimântându-se, au năpăstuit berbeciu și, fugind, n'au «mai adaos a săpă nici acolo, nici în altă parte. Iar după 2 săptămâni, «dormind preotul în casă-ș ziua după prânz, zice că în somn au auzit «glas de om zicându-i, scoală, caută supt pridvorul casii tale că veți găsi «ceace căutați, și deșteptându-se, au alergat cu bucurie povestind ce- «lorlalți tovarăși. Și măcar că nici unul n'au primit a mai cercă, dar «preotul îndemnându-i cu feluri de nădejdi dășarte, iarăș cu toții au «cercat cu sfredelul supt pridvorul casii preotului, unde au găsit o potă. «adică ulcea, în care topesc argintarii argint și altele asemenea, plină cu «rușină (sic!), iar dă dăsupt trei hârtioare strânse și un răvaș, scriind și «într'acelea chiar așa: 1763, eu Silivestru, pus-am sfânta mahramă și «sfânt burete și sfânt spin în plumb, fiindcă s'au întâmplat de s'au aprins «așternutul și au ars argintul, și l-au pus în plumb, fraților, să căutați

«între prun și între zarzăr cu amăruntul, că veți găsi, și să credeți că «este multe lucruri, fraților cu frica lui Dumnezeu, cu credință și cu «dragoste să vă apropiați, că cele ce veți gândi, nu vor rămânea în tine, «și vei folosi. Și după răvaș deschizând și acele trei hârtioare, s'au găsit «printr'însele semne de burete, mahramă și de spini. Și iarăși s'au în- «demnat a mai căută, găurind cu sfredelul atât pînă în casă cât și pe afară, «dă jur-împrejurul casei, și ne mai găsind altcevaș, s'au părăsit cu toții «a mai cercă. Dar temându-să ca nu cumvaș să s'auză umbletele lor, în- «treiș s'au îndemnat să vădească răvașile la stăpânire. Și așa s'au dus «de s'au destăinuit la un proin starostea za cavafi, și acela făgăduindu-le «că are mijloc a povesti la Curtea Gospod, le-au luat din mână atât «acele trei hârtioare cu semne sfinte, cât și răvașele câte trele la care «s'au și găsit. Deci luând seama răvașilor, să văd câte trele scrise tot de «o mână, cuvinte nepotrivite, întocmai ca niște basne (sic!), cel dintâi «zice că sunt galbeni în oală, și cine i va găsi să pomenească 6 nume, «și în loc de galbeni în oală cărbuni, la care nu rămâne bănuială a fi «fost galbeni, și săpătorii arată cărbuni, pentru că într'al doilea răvaș zice «ritos dă altă oală, că este la nuc spre soare, cu istov de galbeni i scule «înulte; care se înțelege istov sfârșit, adică nimic, și sculile, fărămăturile «dă fluturi, cum și un sipet mic cu moaște i cu sfânt lemn, și din sipet «se găsește potă, și din moaște semne cu nume dă alte sfinte, apoi să «face nepot dă Mitropolit, și pă Mitropolit anume nu-l pomenește; mai «zice că au îngropat cazan împreună cu unchi său Mitropolit, în ciuma «cea mare, la hotaru Dudeștilor, dar care hotar și drept ce loc, nu arată; «și ciuma cea mare să socoti a fi fost în leat 1744, care până în leat «1763, când zice scriitorul că s'au primejdut de ciumă, au fost trecuți «la mijloc ani 19; apoi de ar fi fost cazanu de el pus, însuș l-ar fi scos «în diastima acelor ani, că îndestulă vreme au avut. Iar prin trei răvașă «arată nădejdi moarti, trimițând pe oameni din loc în loc să se ostă- «nească, și lucru nici odată să nu fărască. Cu toate acestea, pentru mai «bună descoperirea adevărului, am cercetat în fața locului, adică la numita «mahală a Ceauș Radului, pentru starea locului în care s'a găsit aceste răvașe. «Și dăla oameni bătrâni, trecuți peste 70 de ani, m'am îndestulat că locul au «fost mai mult dezgrădit, fiind că casa unui Vlad birnicul, și nici odată n'au «pomenit să fi lăcuit pă acel loc sau împrejur călugări sau mirean cu nu- «mele Silivestru, nici meșteri argintari, măcar și cu alt nume. Dar nu «m'am odihnit la mărturia celor bătrâni, și starea locului fiind aproape «de sfânta biserică acei mahalali, și biserica zidită din leat 1760, în locul «altei biserici dă lemn, am cercat atât în pomenicile bisericii dă piatră, «cât și în pomenicile bisericii vechi ce au fost dă lemn, ca doar să va «găsi dă nu Silivestru, măcar cei de dânsul însămnați, adică Teodosie «Ierei și Andreiana prezvitera, și nicidecum nu s-au putut afla, nici în «cele vechi, nici în cele nouă pomenice. Dar nici pă aceasta nu m'am «lăsat, ci fiindcă această mahală a Ceauș Radului, cum și cele după îm- «prejur mahalale, fiind pă locul Sf. Panteleimon, plătind fieșcare casă «chirie, am cercetat și am găsit catastih de numele chiriașilor, supt pe- «cete domnească, cu leat 1752, de sunt ani 44, cum și alte catastihă pentru «fieșcare an dă atunci încoace, adevărite de epitropii mănăstirii, și pe toate «dă rînd cercetându-le, s'au găsit în catastihul cel pecetluit stăpânirea

«acestui loc, pe care s'au găsit rămășițele îngropate, că au fost la doi «stăpâni : Vlad birnicul și Popa Oprea, carii și unul și altul au vîndut «Popii lui Lazăr, și Popa Lazăr lui Năstase Ciolac, care este unul dintre «săpători, iar Năstase Ciolac, poprind locul Popii Oprii, pe care-i iaste «casa lui astăzi, locul Vladului birnicu l-au vîndut Popii lui Stoian, și «Popa Stoian la Nicolae zidarul, frate său, cum și Nicolae zidaru l-au «vîndut la Maria văduva, muma numitului Preot săpător. Dintr'aceste «cercetări îndestulându-mă că (nu) numai pe starea acestui loc, ci nici în «toată mahalaua n'au fost om șazător mirean sau călugăr cu nume Sili- «vestru și cu meșteșug argintar. M'am întors iarăș la răvașă, și după ve- «leat, să vede că au stătut în pămînt ani 33, nu supt acoperămînt, ci «în ploae, și nici slova, nici hîrtia nu ș'au schimbat fața. Din care îmi «dete pricina că iaste făptură noauă, cu ficleşug dă bajocoră, și iarăși am «făcut dăosăbită cercare, că dă iznoavă, întâi pă preoții bisericii, dăla «acea mahală, apoi pă mahalagii căți s'au putut găsi știind carte cum «și pă săpători am pus, pă fieșcare dăosăbi, de au scris câte un rînd, și «nicidăcum a nici unuia scrisoare nu s'au putut potrivi cu slova din răvaș. «Și nu rămîne alt, fără numai o bănuială că, în cea după urmă vreme a «răzmiriții, ot leat 1787, de sînt până acum ani 9, fiind oameni băjăniți «duprin casile lor, poate din streini sau și din pămînteni dup' în alte «mahalale să fi făcut și să fi îngropat aceste znoave, ca după vremi cei «ce vor dă peste dănsile, să se cheltuiască și să se ostănească înzădar, «cum bunioară aceștia, măcar că nici în 7—8 ani iarăș n'au fost cu pu- «tință a stă hîrtia precum s'au spus. Ci oricum ar fi, dă vreme că urmă- «rile acestor săpători au dat pricină norodului, unii a să ispită a mai «cercă, și alții bîrfind că s'a găsit avuție, părerea îmi este, pentru pilda «și înfrînarea altora asemenea, să se pedepsească cu bătae la fața locului «în numita mahală, dar nu toți la un loc, ci împrăștiați, ca să să vază «dă mulți. Iar preotul, ca unul ce el întâi au dat pricină a să cheltuî și «a se osteni ceilalți înzadar, să se dea la prea sfințitul Mitropolit ca să-l «canonisească, dupăcum o va găsi cu cale.—1796 Iunie 25.

«Dimitrie vel Spătar.

«Io Alexandru Costandin Muru: Vvod i Gospodar semli Vlahscoe.

«D-ta vel Spătar, am văzut D-Mea anaforaua ce ne faci, pentru «care poruncim d-tale ca dînd la toți aceștia poruncă strașnică a să pă- «răsi de aceste urmări și de a nu mai face altă-dată acest fel de cercări «deșarte cu a săpă pămîntul și-a căută avuții și comori, să-i slobozi.

«1796 Iunie 26.

«Procit vel Logofăt».

DESPRE NEAMUL CANTEMIREȘTILOR

DE

SEVER ZOTTA

DIRECTORUL ARHIVELOR STATULUI DIN IAȘI
MEMBRU CORRESP. AL ACADEMIEI ROMÂNE

INTRODUCERE

Studiile genealogice au fost la noi totdeauna neglijate, sau, cu puține excepții, în mod neștiințific cultivate, în dauna exactității cunoștințelor istorice. Astfel sunt puține familii domnitoare sau boierești cu rosturi istorice, cari au, sau au avut geneologiile lor complete, și tocmai înrudirile și incursiunile lor erau mai ales hotărâtoare în compunerea Divanurilor, precum și în tot complexul de frământări politice sociale în legătură cu diferitele Domnii.

Un eveniment tragic din secolul al XVII-lea și totdeauna o mare pierdere culturală, decapitarea cronicarului Miron Costin, de exemplu, se explică în parte de către regretatul *I. Tanoviceanu* prin cearta pentru moșia *Cencani* (jud. Tutova) dintre *Ilie Enache Țifescu* și *Lupul Bogdan Hatman*, ginerele lui *Constantin Vodă Cantemir*, care acesta fusese prin soție rudă mai apropiată cu *Irimia*, fiul lui *Anton Pitarul*, care lăsase moșia vărului său *Enache*, tatăl lui Țifescu. Bogdan îl amenință pe Țifescu că i se va *pusti casa* dacă nu-i va vinde moșia, iar acesta cedă, de frică, fără să primească bani. Mai târziu Țifescu denunță socrului asupritorului său conspirația dela nunta din *Băcani*, la care el însuși a luat parte ¹⁾. Motivul denunțului ar fi fost, după *Tanoviceanu*, câștigarea încrederii Domnitorului, care în primul rând trebui să-l vămuiască pe Țifescu din cauza resentimentelor sale și a incursiunii sale cu *Velișco Costin*, pretinsul pretendent ²⁾.

Iată cum un mic detaliu genealogic, înrudirea mai apropiată a Doamnei lui Cantemir cu *Irimia*, ne lămurește asupra unei fapte în aparență inexplicabilă, menită să zădărnicească o întreagă conspirație de răsturnare de Domnie.

Astfel de exemple pentru priceperea mai adâncă a istoriei noastre, care, dată fiind importanța deosebită a boerimei latifundiare, era mai puțin supusă curentelor vremii, decât capriciilor soartei și ambițiunilor individuale, sunt numeroase, și deaceia se impune, cu toată enorma pier-

¹⁾ *Ist.* II, 240.

²⁾ *Anal. Acad. Rom. S. II. T. XXXII*, 808--44.

dere de timp, care adesea ori este aproape de sacrificiu, o cât mai mare clarificare a raporturilor genealogice privitoare la casele domnitoare și boierești mai însemnate.

Din acest punct de vedere ni-am dat osteneala, cu prilejul bicentenarului morții lui D. Cantemir, pe de o parte să controlăm afirmațiunile lui genealogice, cuprinse în *Vita Constantini Cantemiri*¹⁾, pe de altă parte să aducem puțină lumină în întunericul care înconjură încă originea acestei familii domnitoare. La sfârșit vom publica câteva documente inedite și spițe de neam.

I.

CONSIDERAȚIUNI GENEALOGICE PRIVITOARE LA „VITA CONSTANTINI CANTEMYRI“

Chiar prima pagină a broșurei ne dă importante date genealogice și cum mai toate vor face obiectul criticei noastre, o reproducem aproape în întregime.

«*Constantinus Cantemyr natus est, anno 1612 a mundi salute. mense Novembri 8-va, Theodoro Cantemyr et Maria parentibus, in paterno pago Silistenii dicto, in districtu Falexiensi, super fluvium Ilan sito. Fuit autem parens ejus Theodorus ex veteri Cantemyrriorum prosapia oriundus, filius Nestoris, nepos Basilii. pronepos Ibanis*²⁾ *ex praedecessoribus Gregorio et Theodoro Cantemyr novo cognomine Silistanul, qui primus ex Cantemyrriorum Crimensium, ad Christi vexillum sub Principe Stephano cognomento Magno, anno mundi 6951, se convertit. Parens Constantini principis Theodorus Cantemyr duos habuit filios, Constantinum et Nestorium, Nestorium ex altera uxore (mater enim Constantini post sex menses partus Constantini est mortua) et filiam unam Constantini natu majorem: quae virginitatem Christo vovens schema monachicum accepit et Macrina fuit appellata. Mortua est hac senectute confecta anno Domini 1677 et in monasterio paterno Urlaczii dicto, a Constantino et Nestorio fratre honorifice est sepulta in majorum suorum coemeterio. Nestorius, ex altera matre frater, quinque annis natu minor, a Demetrio Cantacuzeno Moldaviae Principe ob fratris Constantini in Valachiam fugam, integrum annum in carceribus rinctus, ex diutina incarceratione tabem contrahens aetatis anno 48, est mortuus, et in Ecclesia Czaraciorum est sepultus anno Domini 1627. Ingruentibus Crimensibus et Budzikiensibus Tartaris, commissum sibi Codri gubernium strenue defendens, a Scythis graviter fuit*

¹⁾ București, Tip. Acad. Rom. 1883, după o copie aflătoare în Muzeul Asiatic din Petrograd.

²⁾ Evident rău transcris în loc de Ioannis sau Ivanis.

vulneratus, ex quo vulnere paucis post diebus est mortuus. Constantinus Princeps cum esset annorum quindecim, post patris obitum, possessionumque suarum extremam depopulationem, relicta patria, in Poloniam ad Regem Cazimirum¹⁾ se contulit».

Din genealogia acesta, criticată de altfel și de alții²⁾, reiese că *Teodor* fiul lui Nestor, nepotul³⁾ lui Vasile, strănepotul lui Ioan (Ivan), care acesta era fiul lui Grigorie și nepotul primului Teodor, a lăsat următoarea descendență :

TEODOR CANTEMIR

† 1627 în luptă cu Tătarii

căs. I-a cu Maria, † Mai 1613		căs. II-a cu X.
Macrina călugărița (prob. Maria din mirenle) † 1677 înmormântată în Urlați (Fălciu)	Constantin Cantemir n. 8 Nov. 1612 Silișteni (Fălciu)	Nestor n. 1617 † 1665 înmormântat în bis. satului Ceacăr ⁴⁾

Genealogia aceasta pe cât de scurtă, pe atât este de plină de greșeli și contradicții. Să le luăm pe rând.

Cel dintâi Silișteanul nu se chema Teodor, ci *Petru* precum reiese din documentul din 6999 (1491) Oct. 15, prin care Ștefan cel Mare îi întărește cumpărarea satului Mănești cu «mănăstire» pentru 95 zloți tătărești⁴⁾.

Acest sat eră situat la o depărtare de 5—6 km. de locul unde a fost satul *Silișteni*⁵⁾, care nu mai există și nu este a se confunda cu alți Silișteni, din același județ, cari au fost la gura Mușatei⁶⁾. Este deci de presupus că tot un Silișteanul este identic cu strămoșul lui Cantemir, mai ales întrucât controlarea filiațiunei prin calculul generațiilor⁷⁾ dă un rezultat normal. Teodor I (Petru) s'ar fi născut c. 1432. Un alt element de încredere ar fi numele Nestor al bunicului lui C. Cantemir, de oarece

¹⁾ = Ioan Casimir.

²⁾ Iorga, *Ist. Lit. Rom. în sec. XVIII-lea* I, 298; Ghibănescu *Surte și Izvoade* VII, Pref. XIX—XX.

³⁾ După părerea d-lui Prof. Bedreag în Basarabia la hotarul jud. Fălciu. Dicționarul geografic al Basarabiei nu-l menționează.

⁴⁾ Ghibănescu, *Uricar* XVIII, 53 și I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare* I, 466

⁵⁾ Ghibănescu, *Surte și Izvoade* VII, p. XIII.

⁶⁾ Op. cit. VIII, 296.

⁷⁾ Sunt 6 gen. genealogice, adică dela naștere la naștere. Durata unei generații bărbătești este la noi prob. de 30 de ani în medie. În Germania, după Ottokar Lorenz. c. 33,3 ani. (*Lehrbuch der ges. wiss. Genealogie*, 107).

îl vedem revenind la nepotul lui și se știe că la noi este foarte uzitat a se da numele bunicului.

Pretinsa *revenire* a numelui *Cantemir* la urmași, nu e de loc probabilă după atâta timp, mai ales întrucât numele nu este cunoscut nici documentelor secolelor XIV—XVII, iar convertirea lui Teodor I. făcând abstracție de anul greșit 6951 (1444), pare un mit. *Nestor*, n. 1617 e dat ca mort în vârstă de 48 de ani din cauza suferințelor din închisoare în care-l aruncase *D. Cantacuzino*. Deci a murit în 1665. Însă Cantacuzino nu domnește decât abia în 1673 și atunci este în foarte bune relațiuni cu C. Cantemir, căruia îi botează un fiu, chiar pe *Dimitrie* ¹⁾.

Regele *Cazimir* al Poloniei, la care ar fi plecat Cantemir în 1627, nu poate să fie decât Ioan II Cazimir, însă acesta *n'a domnit* decât abia în 1648. În 1627 a domnit încă *Sigismund III*, † 1642. Totuși nu ne îndoiim că tânărul Cantemir a părăsit țara, din cauză că nu dăm de loc de urma lui în documentele interne până în 7175 (1667) Mart 12 ²⁾.

Pe lângă greșelile lui D. Cantemir a mai adăugat și copistul una, întrucât «*Anno Domini 1627*» nu se referă la moartea lui Nestor, ci la cea a lui *Teodor*. După «*sepultus*» trebuia să înceapă un alt pasaj cu cuvintele «*Theodorus Cantemir anno Domini 1627 ingruentibus*» etc. De anul morții lui Teodor s'a ocupat și d-l Iorga ³⁾, exprimându-și părerea că ea a avut loc în 1624, «anul mării năvălirii a Hanului». Un document pare a confirma părerea d-lui Iorga. În 7149 (1641) Apr. 21. Vasile V. V. întărește lui *Racoviță Cehan*, al 2-lea Logofăt, î. a. «satul *Silișteanu* din acelaș ținut (Fălciu) ce este dreaptă *cumpăratură* tatălui său Petre Cehan *dela fiii Silișteanului din Bârlad*» ⁴⁾. Petre Cehan se pare că nu mai trăia în 1625 (7133) Mart 24, căci în acea zi fiul său, Constantin, cumpără o parte din Dumbrăveni (Vaslui) ⁵⁾, iar Petre nu se mai află menționat prin documente.

Documentul din 1641 este important pentru că ni arată pe fiii Silișteanului ca trăitori în *Bârlad*.

Astfel se explică de ce C. Cantemir după întoarcerea lui din Țara Românească (Dec. 1664) ⁶⁾ a fost numit Vornic de *Bârlad* împreună cu alți doi ⁷⁾. El ne mai explică și cauza emigrării lui Cantemir în Polonia: *sărăcia*.

¹⁾ *Vita*, 13.

²⁾ «*Canitmir* și Canolachi și Bejan diregătorii de Bârlad» isc. КАНІМІР. (Iorga, *Stud. și doc.* VI, 25).

³⁾ *Op. cit.*, p. 298.

⁴⁾ Ghibănescu, *Surete*. VIII, p. 288.

⁵⁾ *Ibid.* p. 268.

⁶⁾ Sfârșitul Domniei lui Gr. Ghica.

⁷⁾ Iorga l. c. și Ghibănescu, *Isp. și Zap.* III 2, p. 87 (1669) și a. l. *Vita* p. 9.

Se poate că extrema depopulare a Siliștenilor a fost cauza vânzării moșiei strămoșești, dar retragerea fiilor la Bârlad și emigrarea indică ruina economică a familiei.

Lipsa de cultură a lui C. Cantemir este deci a se pune în legătură cu lipsa de mijloace de educație.

Și alți urmași ai *Silișteanului* (Toader II), par să fi săraci. Astfel în 7154 (1646) Apr. 12, Anesia, cu fata ei Varvara, «*nepoata Silișteanului*» vând $\frac{1}{6}$ din Părtești (Fălciu) lui Racoviță Cehan al 2-lea Logofăt, cu 16 lei ¹⁾. Această a două cumpărătură din partea unui membru al familiei Cehan (Racoviță) în moșii ale Silișteanului, ne face să presupunem o înrudire între ambele familii, cunoscut fiind dreptul de preempțiune al rudelor.

De altfel poate nu e o întâmplare că C. Cantemir a *botexat*, încă din boerie pe Dumitrașcu, fratele lui Mihai Vodă Racoviță ²⁾.

Alte anomalii genealogice din «*Vita Constantin Cantemyrii*» privesc soțiile lui.

În biografia lui Tindal ³⁾ se zice «*Constantin Cantemir a fost de patru ori însurat, soția sa de-a treia a fost mama lui Demetriu*».

D. Cantemir însă nu ni dă decât trei soții ale tatălui său.

1) *Anastasia*, nepoată de frate («*nepotem ex patruelē*») a Domnitorului Țării Românești Gr. Ghica, cu care s'ar fi căsătorit în 1646 în vârstă de 34 de ani.

D-l Iorga a relevat că Gr. Ghica n'a domnit decât abia în 1660 ⁴⁾. Deci n'avem încredere în afirmațiunea această. Poate că a fost Anastasia înrudită cu soția lui Ghica, moldoveanca Maria Sturdza ⁵⁾.

2) *Ruxanda Gane* «*quae unica totius familiae remanserat*», având cu ea o fiică *Ruxanda* ⁶⁾. Curios că nici un alt izvor nu mai confirmă căsătoria această, deși s'au făcut cercetări speciale de către d-nii Ghibănescu și C. Gane. Luându-ne după D. Cantemir ar urma că Găneștii de azi sunt o altă familie decât cei din 1540 ⁷⁾. Cu Ruxanda cu care s'a căsătorit, se pare după Dabija, deci ante Sept. 1665 a trăit numai 3 ani ⁸⁾.

3) *Ana Bantăș*, («*nepotem ex matre*») a Doamnei Anastasia Duca. Din ordinea cronologică a expunerii lui D. Cantemir înțelegem că

¹⁾ Ghibănescu, *Op. cit.* VIII p. 296.

²⁾ «Un copil mai mic de cât ginerele său Mihalaki» (Noembre în *Let.* II. p. 243). Nu poate să fie decât Dumitrașcu. Acesta a fost Postelnic în 1701. (Ghibănescu, *Surete* VIII p. 327) deci s'a născut înainte de 1685 când C. Cantemir devine Domn.

³⁾ *Ist. Imp. Otoman*, II p. 795, n. 23 p. 6.

⁴⁾ *Ist. Lit. Rom.* în sec. XVIII-lea p. 299.

⁵⁾ V. despre ea Engel, I p. 313. și a. l.

⁶⁾ P. 9.

⁷⁾ *Let.* I p. 200.

⁸⁾ P. 9.

căsătoria a avut loc în 1668 și că în anul următor Dec. 4 s'a născut Antioh Cantemir ¹⁾, deși Neculac pretinde că în 1695, când a început să domnească Antioh, el «*era om tânăr ca de douăzeci de ani*» ²⁾, deci născut c. 1675. D. Cantemir, fiul mai mic, fiind născut în 26 Oct. 1673 ³⁾ se vede cât de sceptici trebuie să fim față de unele afirmații ale cronicarilor.

Nici aici documentele nu ne ajută. Unul singur, din 7184 (1676) Mai 29, ni confirmă că soția lui Cantemir serdariul, viitorul Domn, se cheamă Anița ⁴⁾, dar atâta tot. Singura ediție rusească a vieții lui C. Cantemir, apărută în 1702 la Moscova, ni dă detalii despre familia Anei. ⁵⁾ Ea să fi fost fiica unui T. Bantăș († Iași 1675) și să fi avut 2 frați, Vasile și Mihail, și o soră Anisia, căsătorită cu un alt Bantăș, Artenie, care continuă familia după stângerea liniei Anei prin moartea nepoților ei de frate ⁶⁾.

Despre predecesorii lui T. Bantăș, pretinsul socru al lui C. Cantemir, nu știm nimic. D-l Ghibănescu crede că el era originar din satul Murgești (azi Bereasa) jud. Vaslui ⁷⁾; de fapt *cel mai vechiu Bantăș, nouă cunoscut*, a fost din jud. Vaslui: *Nicoară Bantăș, Vornic*, căruia în 7094 (1586) Aug. 15, mătușa sa Todora, fiica lui Gașpar, îi vinde partea sa din Drăgușeni ⁸⁾, sat în care Bantăș își avea și așezarea lui ⁹⁾ probabil după mama lui care va fi fost o descendentă din străvechiul stăpân al satului, «*Dragoș dela Stavnic*» de supt Alexandru cel Bun ¹⁰⁾. Cum dela Bereasa (Murgești) la Drăgușeni nu sunt decât c. 15 km., e probabil ca Bantăș acesta să fie strămoșul celor din Bereasca și astfel D. Cantemir ar fi și el un descendent din Dragoș dela Stavnic, descălecătorul satului Drăgușeni. D. Cantemir mai afirmă că Ana a fost nepoată «*ex matre Anastasiae uxoris Principis Ducae*» ¹¹⁾ «*Nepolis ex matre*» înseamnă nepoată de fiică. Nicăieri însă nu se poate constata că Doamna Anastasia n. Buhuș, a avut o fiică căsătorită cu un Bantăș, sau o altfel de înrudire cu familia aceasta.

¹⁾ P. 10.

²⁾ *Ist.* II. 256.

³⁾ P. 13. Întrebare, întrucât în ziua aceasta cade Sf. Dimitrie, dacă povestea cu nașul D. Cantacuzino este *aderărată*.

⁴⁾ Ghibănescu în *Arhivă* din Iași I p. 390.

⁵⁾ *Idem* în rev. *Viitorul*, Iași, 1903, No. 19.

⁶⁾ Kneaz Lobanow-Rostowski, *Ruskaia Radosovnaia Kniga* I p. 31.

⁷⁾ *Ibid.*

⁸⁾ *Id.* *Surete* X, p. 10.

⁹⁾ Zap. din 15 Mart. 7095 (1587). „пис ѿ сѣлѣ Драгѣшѣнѣ Дом Баятъш“ (*Ibid.* p. 11).

¹⁰⁾ *Ibid.* 8.

¹¹⁾ P. 10.

De altfel, Doamna Anastasia, după moartea soțului ei la Lemberg (31 Martie 1685)¹⁾ s'a recăsătorit cu un grec²⁾ și nu putea să aibă în 1668, când s'a căsătorit Cantemir cu Ana, o nepoată de fiică. Inrudirea sau încuscrirea cu Anastasia, dacă a existat, a avut loc deci mai curând prin mama Anastasiei, Doamna Dafina (Ecaterina), născută Jora, care a avut câțiva bărbați³⁾. Ana să fi murit «*post quintum comubii annum*», deci în 1673, la nașterea fiicei sale Satta (Elisabeta)⁴⁾. Cum în 1673 s'a născut D. Cantemir, data trebuie să fie posterioară. De altfel «*nec multo post*» a murit Macrina⁵⁾ monahia, care știm că a murit în 1677⁶⁾.

Ce privește cuvintele de extremă laudă, aduse de D. Cantemir culturai mamei sale: «*mulier inter mulieres illius seculi in primis recensenda, literis optimis instructa*» etc., ele îl onorează ca fiu, dar nu le credem, întâi pentru că ar fi o excepție prea mare în acel secol, al doilea pentru că a fost nevasta analfabetului C. Cantemir, și al treilea pentru că la moartea ei C. Cantemir eră prea mic ca să aprecieze cultura mamei sale, moartă numai după 5 ani de căsătorie, mai ales întrucât el a fost al doilea născut.

4) Care a fost a 4-a soție a lui C. Cantemir? *Vita* tace. Dar din menționatul studiu al lui Tanoviceanu aflăm că el a mai avut una, cu numele curios de «*Cubăe*», vară primară cu Ieremia, fiul lui Anton Pitarul, care lăsase moșia sa *Ceucani* tatălui lui Ilie Țifescu⁷⁾. Dacă numele «*Cubăe*» n'ar fi de două ori menționat în studiul citat, am crede că e o eroare de tipar, atât de straniu ni pare el și atât de puțin distins.

Moștenirea cu pricină are loc în 1673, deci pe când C. Cantemir eră căsătorit cu *Ana*, dar menționarea *Cubăiei* este cu mult posterioară.

O concluzie este greu de tras. Poate că *Cubăe* a fost o poreclă (căci nici ca nume de familie, nici ca nume de botez nu ne este cunoscută) a *Anei*.

Oricum, însuși D. Cantemir menționează moșia *Ceucani* («*Cxeucanii*»), unde tată-său a adunat «*totum suum famulitium*» spre a sărbători «*filiae suae nuptias cum filio defuncti Bogdani (Gheorghie) per septem dies*»⁸⁾. Relația lui Tanoviceanu corespunde deci, ce privește cel puțin numele satului, cu cea a lui D. Cantemir; în *Ceucani*, probabil, unde *Cubăea* aveă o parte

1) *Let.* II p. 32.

2) *Bid.* p. 223.

3) Pârvan în *Cond Lit.* 1904, p. 982.

4) P. 14.

5) *Ibid.*

6) V. m. s. — Știm de altfel că *Ana* trăia în 1676 Mai 29. (V. m. s.).

7) V. m. s.

8) Pag. 18.

dè moşie¹⁾, a fost Cantemir vecin cu Gh. Bogdan jitnicerul, cuscru lui, ceiace a contribuit la suspiciunea lui pe lângă Duca Vodă²⁾. Curios ni pare că Lupul Bogdan a fost de 4 ani logodit cu Ruxandra, dacă ar fi să ne încredem în naraţiunea lui D. Cantemir, care pretinde că în momentul decapitării lui Gh. Bogdan (2 Oct.³⁾ sau 2 Nov.⁴⁾ c. v. 1679) «*Lupul desponsatus erat filiae Cantemiryi*» însă că n'a avut loc căsătoria decât cu prilejul expediţiei lui Duca la Viena, deci 1683⁵⁾ când Cantemir cu alţi «varoni» s'a răsvrătit, şi retrăgându-se cu «*totum suum familiam*» la Ceucani a sărbătorit prin 7 zile «*filiae suae nuptias*». Nunta aveà, ca în cea din Băcani, caracter politic, explicabil întrucât alte întruniri ar fi fost suspecte pe timpurile acelea.

È aici prilejul să rectificăm o croare genealogică comisă de noi în «Arhiva genealogică» II, 92—93, privitoare la familia Bogdan. Luându-ne atât după izvodul de moşii al *Serdarului Vasile Bainski*, cât şi după «*Vita*», 20 şi 80, am emis acolo părerea că Bainski, a fost ginerele lui Bogdan Ionaşco⁶⁾ ţinând pe fiica lui Grozava în căsătorie. Recente cercetări⁷⁾ ne arată însă că Bainski a fost ginerele lui Gavril Bogdan Comis, fratele lui Gheorghie şi al lui Ionaşco. Grozava era deci vară primată cu Lupul Bogdan, iar Bainski rar prin alianţă, iar nu unchiu cum pretinde Cantemir: «*Lupuli Bogdani patruelem*»⁸⁾ şi «*avunculus erat generi mei Bogdani*»⁹⁾.

¹⁾ Tanoviceanu, *op. cit.* 813.

²⁾ *Vita*, 14. In 7265 (1757) Febr. 20, moşia a fost a lui I. Bogdan vel Logofăt şi în hotarnica din acest an se menţionează «Pietrile lui Cantemir» (Antonovici, Doc. Bârlădene, II, 28).

³⁾ Iorga, *Stud. şi Doc.* VI, 540.

⁴⁾ Ms. inedit aflător în prop. d-lui Docan.

⁵⁾ V. şi Iorga *Ist. Lit. Rom. în sec. XVIII-lea* p. 306.

⁶⁾ «Izvođ de moşii de pe soerul Bogdan Ionaşco şi de pe Gavriluş Bogdan».

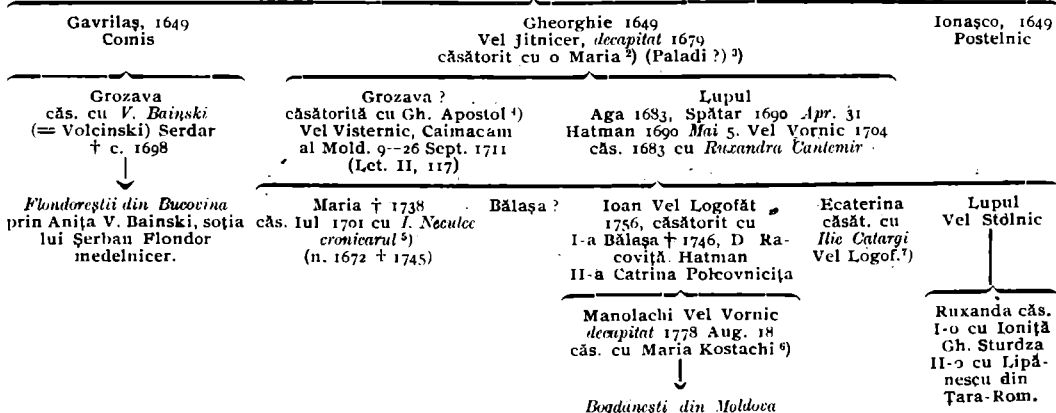
⁷⁾ Arh. Stat. Iaşi. Tr. Lit. B. D. 436, f. 145 urm. diu 1800 Aug. 5 în proprietatea noastră.

⁸⁾ P. 20.

⁹⁾ P. 80.

Următoarea spiță va lămuri mai bine raporturile genealogice aici menționate.

.... BOGDAN ¹⁾

Cu acest prilej merită să notăm că Hâtmanul C. Bogdan, adoptat Paladi, n'a fost precum arată arborele genealogic din «Lecca, vocare» fiul lui Manolache Bogdan, ci fiul lui Gh. Bogdan Căminar ⁸⁾ și nepotul de fiu al lui Manolachi. Constantin a murit în 30 Mai 1831 ⁹⁾, iar tată-său a murit după 10 Iunie 1827 la Roma unde ședea în strada Fratina No. 12. Din Roma dă o vechilime (procură) lui Ludovic Cocapani pentru administrarea moșiilor din Moldova ¹⁰⁾. Intre ele se află și Ciocani ¹¹⁾ (= Ceucani). Actul din Roma este foarte solemn și are iscălitura cardinalului Mauri, a Cancelarului ambasadei austriace pe lângă Vatican, etc. Căminarul e numit mereu «Ecselenție-sa». O altă procură dă lui Iosif Maria Adami în 10 Iunie 1827 și acesta arendează moșiile unui I. Criste Ballasan, obligându-l î. a. să

¹⁾ Originea familiei nu este până acum lămurită. D-l R. Rosetti (*Pământul* etc. p. 238) crede că se trage din Gheorghe Părcălab de Hotin (socrul lui Ieremia Movilă V. V.).

²⁾ Antonovici, *op. cit.* III, 292.

³⁾ *Vita*, 58.

⁴⁾ *Ibid.* 62.

⁵⁾ Tanoviceanu în Anal. Acad. XXVII, Spița.

⁶⁾ Com. de d-nul Docan.

⁷⁾ Arh. geneal. I, 182. — Celelalte date sunt în cea mai mare parte din Arh. Stat Iași.

⁸⁾ Arh. Stat. Iași, Dos. cit.

⁹⁾ *Ibid.* Tr. 83, op. III-o 92, Dos. 2, f. 71.

¹⁰⁾ Doc. în prop. noastră, trad. din ital. copie.

¹¹⁾ Arh. Stat. *Ibid.* f. 63.

grijească de biserici, preuți și dascăli. Actul e întărit de Mitropolitul Veniamin Kostachi ¹⁾).

Înainte de a încheia spicuirea noastră genealogică prin «*Vita*» trebuie să facem o constatare, care de altfel se impune. Suntem convinși că tatăl lui D. Cantemir nu se chema *Constantin* cu numele lui de *botez*, ci abia cu prilejul urcării sale în scaun, în 1685, și-a luat numele acesta mai ortodox, urmând obiceiul monahal de a păstra inițiala numelui. În *nici* un document, anterior Domniei lui, nu e numit, sau iscălit cu numele *Constantin*, ci *numai* Cantemir și cu boeria respectivă, deși, din contra, boierii omiteau mai curând numele patrimonial, decât cei de botez. Și cronicarii noștri par a confirma constatarea aceasta.

Astfel *N. Costin* scrie: «Cantemir Clucerul, *ce-i zic Constantin Vodă*» ²⁾ și dă capitolului care se ocupă de Domnia lui titlul: «De Domnia lui Cantemir Bey, *ce-i zic* Canstantin Vodă bătrânul» ³⁾. *Neculce* constată că «la titlușul lui nu scriea Cantemir Voevoda, ce numai Constantin Voevoda» ⁴⁾. Ce rost ar avea relevările acestea, dacă nu s'ar fi petrecut ceva *anormal*, ce privește titlul, cu prilejul înscăunării. E firesc că cu un astfel de nume de botez neobișnuit nu putea să se prezinte maselor fără a risca o scindare a autorității sale suverane.

Ce va fi făcut însă pe Teodor Silișteanu să dea fiului său un astfel de nume de botez? Credem *faima Mârzacului Cantemir*, care-și avea atunci reședința în Bugeac (actuala Basarabie de sud) și avu un mare amestec în afacerile politice ale Moldoviei. El fu însărcinat în Noembrie 1611 «să ducă pre Ștefan Vodă (Tomșa) la scaun» și tot el «la care pre acea vreme erau mulțime de Nohai» apără în 1612 pe (Tomșa), în bătălia dela Cornul lui Sas, în contra lui C. Movilă și rudele sale polone ⁵⁾. În *acelaș* an însă, se născu fiul lui T. Silișteanu, căruia, sau din admirație pentru Cantemir, sau din interes, fi dădu acest nume, care nu este izolat în rândul boierimei moldovenești. Astfel Gavril Hatman, fratele lui V. Lupu V. V. a dat unui fiu pe lângă numele Neculai și cel de *Abaxă*, în onoarea lui *Abaxă Pașa* «care era părâș lui Moisei Vodă și mai mult cu nevoința aceluia i-au dat Sultan Murat Domnia lui Vasile Lupu» ⁶⁾. Inuși V. Lupu este un premergător al lui Cantemir în ce privește schimbarea numelui din

¹⁾ Ibid.

²⁾ Let. II. 34.

³⁾ P. 35.

⁴⁾ P. 230.

⁵⁾ Let. I 261—2.

⁶⁾ Ibid. 301. — Exact acelaș caz în fam. *Coroi*. Un fin al Comisului Ionașco Coroi († c. 1640) se cheama Istrati *Abaxă*, probabil dupa aceeași influență a împrejurărilor, (com. d-l Docan.) Cum acesta a lăsat urmași cu numele *Abaxă*, se impune atențiune în cercetări genealogice privitoare la fam. *Abaxa* spre a nu confundă.

motive *monarhice-religioase*. Documentele nu'l cunosc cu numele *Vasile*, luat abia ca Domn și 'n care se reflectă grandomania sa de «*Basileus*», sau rege și patriarh al Grecilor, ca și în acvila bicefală, stema imperială bizantină și a Patriarhiei, care se poate vedea la intrarea de la biserica Golia și pe policandruul ei din pronaos.

După Domnia lui Cantemir, căruia ar trebui să i se zică «bătrânul», adevărat primul, după vechiul obicei moldovenesc, numele a început să se încetățenească și azi există mai multe familii Cantemir, cari n'au nici o legătură cu cea domnească, a cărei descendență este prea cunoscută.

În urma acestei constatări revenim asupra comunicării făcute colegului nostru de Academie, Părintelui D. Dan, privitoare la posibilitatea înrudirii cunoscutului Cancelar al agenției austriace din Iași, *V. Cantemir*, (1809—c. 1823) cu familia domnitoare, bazată pe o mărturie, evident de complezență, a Divanului din 1823 ¹⁾. De altfel toate eforturile lui (1831-6) de a fi recunoscut ca nobil, fiind trecut și în metricele parohiale ca *maxil*, au fost infructuoase, cu toată intervenția cancelariei imperiale, din cauza lipsei de încredere a colegiului nobililor Galiției și Lodomeriei, de care atunci depindeau de drept afacerile nobilimei bucovinene, față de certificatul Divanului, legalizat de *insuși* Cantemir. În certificat pe lângă înrudirea cu familia domnitoare se certifică și *blaxonul* «*dessen Geschichte jedoch sich im grauen Alterthum verliert*»! ²⁾

De originea Cantemireștilor știm că s'a ocupat și *Voltaire* ³⁾, crezând-o grecească («*qui réunissoit (D. Cantemir) les talents des anciens Grecs, la science des lettres et celle des armes*») și bătându-și joc de pretinsa origine tătărească.

Într-o scrisoare însă către *Antioh D. Cantemir*, atunci ambasador al Rusiei la Paris, din 13 Martie 1739, *Voltaire* revine, de formă cel puțin, scriindu-i: «*Vous me pardonnerez, s'il vous plait, d'avoir été trompé sur votre origine. La multiplicité des talents de M. le prince, votre père et des vôtres m'avait fait penser que vous deviez descendre des anciens grecs, et de vous aurois soupçonné de la race des Périclés plus tôt que de celle de Tamerlan*». Tot acolo revine și asupra aprecierilor defavorabile privitoare la politica lui D. Cantemir, în urma cetirii *Istoriei Imperiului Otoman* a lui D. Cantemir ⁴⁾.

Credem însă că va fi contribuit la schimbarea acestei atitudini și situația oficială a lui Antioh Cantemir, aflător în căutarea sprijinului

¹⁾ D. Dan, *Un autor român bucovinean din anul 1826/27*.

²⁾ Arh. delegațiunii țării, Cernăuți.

³⁾ *Histoire de Charles XII*, ed. Șaraga, 220.

⁴⁾ I. Câmpineanu-Cantemir, foaie volantă din Aprilie 1909, reprodusă în *L'Indépendance Roumaine* din 1 Iunie 1909, după L. N. Maikov. *Materiale pentru biografia Principelui D. Cantemir*, cu introducere și note de Prof. V. N. Alexandrenco, Petersburg 1903.

Franței pentru încheierea păcii cu Turcii, care a avut loc în 7 Septemvrie ¹⁾. Rectificarea anunțată de Voltaire, care trebuia să aibă loc într-o nouă ediție a istoriei lui Carol XII, n'a mai avut loc, însă în *Istoria lui Petru cel Mare* a renunțat să mai discute originea tătarească și a atenuat aprecierile sale despre politica lui D. Cantemir ²⁾.

Evident că genealogia critică nu poate să ia în seamă quasi-tradițiuni de familie, aflătoare precum în cazul nostru, supt sugestia unui întâmplător nume exotic de botez, care, întrucât a fost și al unor ovrei tătarești, era menit să mărească nimbul aristocratic al familiei în Rusia. În paginile, cari vor urma, ne vom convinge și mai mult despre vechile legături de înrudire ale neamului Cantemiresc cu boierimea istorică a Moldovei.

Dăm deocamdată următoarea spiță privitoare la Cantemir și copiii lui.

«CONSTANTIN» CANTEMIR VOEVOD.

n. 8 Nov. 1612 în Silișteni. Domn al Moldovei Iunie 10³⁾, sau 25⁴⁾ 1685. † 13 Martie 1693⁵⁾. Însmormântat întâi la Sf. Neculai Domnesc, Iași, apoi la M-reă Mirea, jud. Putna⁶⁾. Căs. I-a cu «nepoata» lui Gr. Ghica Voevod Țării Românești (1660—1664). Căs. II-a cu Ruxanda Gane, înainte de 1665. Căs. III-a cu Ana Bantăș c. 1668. † c. 1677 însmormântată probabil la bis. din Tomești, jud. Tulova⁷⁾.

Din căs. II-a

Din căsătoria | a III-a

Ruxanda
c. 1665 log. c. 1679 ?
căsătorită 1683 cu
Lupul Bogdan
Hatman
† înainte de
1707 Mai 25⁸⁾

Antioh Voevod
n. 1669 Dec. 4. † 1726⁹⁾
log. înainte de 1693 cu
Maria Gh. Duca V. V.
† c. 1695¹⁰⁾ căs. I 1696 cu
Ecaterina f. lui D. Claur,
Logofăt. Însmormântată la
Ciorăști (Tulova ?)¹¹⁾

Dimitrie Voevod
n. 1673 Dec. 26 c. v.
† 21 Aug. 1723 în Dimi-
trovca.
Căs. I cu Casanda, f. lui
Șerban Cantacuzino
Voevod,
† 11 Mai 1713¹²⁾
Căs. II cu Anastasia Iva-
novna P-să Trubețkoi¹³⁾

Elisabeta (Safta)
n. c. 1677
Log. c. 1691 cu Pătrașcu
Miron Costin¹⁴⁾
Căsătorită cu M. Racoviță
Voevod, înainte de 13 Martie
1693¹⁵⁾

Notă.—În *Let. II*, 317 este vorba și de «nepoată de vară» a lui D. Cantemir, căs. cu G. Gh. Rosetti.

¹⁾ *Revista Nouă*, 1889, II, No. 1.

²⁾ Câmpineanu, *Ibid.*

³⁾ Hurmuzaki, *Docum.* XIII, ed. rom. 16.

⁴⁾ Iorga, *Ist. Rom.* Tabla.

⁵⁾ *Vita*, 76.

⁶⁾ *Let. II*, 39.

⁷⁾ Voevozii Cantemir (Antioh și Dimitrie) miluiesc din cauza aceasta biserica. (Com. de d-nul Docan). Miluirile au fost confirmate de Domnitorii cari au urmat, V. și Acad. Rom. Doc. din 1711, Ian. 30. (Id.).

⁸⁾ Docan.

⁹⁾ Gervescu, Buc. 1902, 24.

¹⁰⁾ *Let. II*, 257.

¹¹⁾ *Ist. Imp. Otoman*, II, 801.

¹²⁾ Gervescu, *ibid.* 20, Recăsătorită cu Ludvig de Hessen-Homburg nu «Esburg»

† 1745.

¹³⁾ *Vita*, 58 și *Let.*

¹⁴⁾ *Vita*, 77, *Let. II*, 243.

¹⁵⁾ Sion, *Arhondologia Moldovei*, 134.

UN TABLOU STATISTIC

AL ARHIVELOR JUDEȚENE ȘI ORĂȘENEȘTI DIN TRANSILVANIA

DE

DR. IOAN LUPAȘ

PROFESOR UNIVERSITAR, MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE
MEMBRU AL COMISIUNII ARHIVELOR DIN CLUJ

Istoriograful maghiar Ludovic Thallóczy, decedat în cursul războiului, mondial, schițase cu prilejul congresului ținut de *societatea istorică maghiară* la Budapesta, în zilele de 3—6 Iulie 1885, în cadrele studiului său relativ la «materialul istoric», un tablou statistic al arhivelor județene, orășenești și particulare din fosta Ungarie, precum și al arhivelor externe, a căror cercetare și exploatare sistematică o socotea necesară pentru progresul istoriografiei maghiare.

Din tabloul acesta statistic socotim folositor a extrage, deocamdată, informațiile relative la arhivele județelor și orașelor din cuprinsul Transilvaniei, rămânând ca aceste informații să fie ulterior întregite din partea organelor încredințate cu controlul tuturor arhivelor, atât de prețioase, cari se găsesc nu numai în posesiunea județelor și orașelor ardelenice, ci și în aceea a diferitelor instituțiuni bisericești-culturale și chiar a unor particulari din Transilvania.

I. Arhive județene

JUDEȚUL	Din ce an e cel mai vechiu document? Sunt acte anterioare desastrului dela Mohács (1526)?	Când începe seria sistematică a actelor din arhivă?
Alba Inferioară . . .	1806	1806.
Arad.	1721	1741
Bistrița-Năsăud . .	în stare desordonată	1791, Ministerul c. cr. de Răsboiu a publicat sub titlul «Verzeichniss» o notiță despre cercetările de arhive; ea va fi citată și mai jos sub acest titlu.
Bihor	—	1683
Brașov.	—	—
Ciuc.	1630	1750
Făgăraș	în stare desordonată	1771
Trei-Scaune	în stare desordonată	1851
Hunedoara	1749	1772
Târnava-Mică . . .	1624 (proces-verbale)	1700
Cojocna	1714	1861
Carăș-Severin . . .	1778	1778

JUDEȚUL	Din ce an e cel mai vechiu document? Sunt acte anterioare desastrului dela Mohács (1526)?	Când începe seria sistematică a actelor din arhivă?
Maramurăș	1665	1814, proces-verbal, 1625. Verzeichniss.
Murăș-Turda	1610	1710
Târnava-Mare	în Sighișoara 1369. 24 buc.	1756
Satu-Mare	1450 (aproximativ)	1593. Verzeichniss
Sibiiu	1876	1876
Sălaj	1618 (posibil)	1717
Solnoc-Dobâca	1604	1723
Timiș	nu se știe	1771
Turda-Arieș	1606	1850
Odorheiu	1506, 1 bucată	1615

II. Arhive orașenești

NUMELE ORAȘULUI	Din ce an e cel mai vechiu document? Sunt acte anterioare desastrului dela Mohács?	Când începe seria sistematică a actelor din arhivă?
Abrud	1849 (în anul 1848 a ars)	1849
Arad	1723	1723
Brețcu	1426, 1 buc. e copie după un act dinainte de 1526	1736
Brașov	1353, dinainte de 1526 sunt 800 bucăți	la sf. sec. XVII. E publicat în «Archiv»-ul săsesc
Deva	1850	1863
Alba-Iulia	1603	1700
Hațeg	1850	1850
Hunedoara	1821	1821
Caransebeș	1872	1872
Chezdî-Oșorheiu	1427, dinainte de 1526 sunt 5 bucăți	1706
Cojocna	1405, dinainte de 1526 sunt mai multe	1718
Cluj	1377, dinainte de 1526 sunt 23 bucăți	1611 (Jakob E.: Istoria Clujului)
Sighetul-Marmației	1329 copie; înainte de 1526, 1 bucată	1780
Baia-Mare	1347, înainte de 1526, 31 buc.	?
Aiud	1850	1850
Sibiiu	1292, dinainte de 1526 sunt 1700 bucăți	1522
Oradea-Mare	1242, dinainte de 1526 sunt 7 bucăți, copii simple	1716
Reghinul-săsesc	1849	1849
Sebeșul-săsesc	—	1764. Verzeichniss
Orăștie	1563	1711
Satu-Mare	1230, dinaintea desastrului dela Mohács 12 bucăți	1590
Odorheiu	1558	1635

NUMELE ORAȘULUI	Din ce an e cel mai vechiu document? Sunt acte ante- rioare desastrului dela Mohács?	Când începe seria siste- matică a actelor din arhivă?
Gheorgheni	1591	1674
Sepși-Sângheorghiu	1517 copie simplă; dinainte de 1526, 1 bucată	1850 1820
Șimleul-Silvaniei	1577	1871
Țașnad	1382; dinainte de 1526, 1 bu- cată	1850 1782
Teaca	1456; dinainte de 1526, 1 bu- cată	1614, Verzeichniss
Timișoara	1718	1705
Ocna-Sibiului	1346; dinainte de 1526 sunt 5 bucăți	
Zalău	1370; dinainte de 1526 sunt 19 bucăți	

După unirea forțată a Transilvaniei cu Ungaria, câteva din cele mai importante arhive (a guvernului ardelean, a tezaurariatului din Sibiiu, a conventului din Mănăstur și a capitlului din Alba-Iulia) au fost transportate la Budapesta și încorporate arhivei «regnicolare» maghiare.

Instituțiile particulare nu s'au putut împăca ușor cu această înstrăinare a arhivelor proprii. Insuși «statul» bisericii romano-catolice s'a văzut pus în situația neplăcută de a protesta contra dispoziției luate de ministerul ungar de interne la 8 Iulie 1877 No. 25.537 cu privire la transportarea arhivelor din Alba-Iulia și Cluj-Mănăstur la Budapesta. În procesul-verbal al ședinței din 18 Iulie 1877 s'a dat acestui îndreptățit protest forma următoare:

«Adresându-se Excelenței Sale, Domnului Episcop, întrebarea, ce fel de dispoziții s'a milostivit a lua în legătură cu svonul ce s'a răspândit, că guvernul ar fi ordonat transportarea arhivelor capitlului din Alba-Iulia și-a conventului din Cluj-Mănăstur la Budapesta, Excelența Sa declară, că în adevăr are cunoștință de inteuția transportării arhivelor.

«În legătură cu aceasta conservatorul arhivei capitulare prezintă rescriptul Excelenței Sale, D-lui ministru de interne din 8 Iulie 1877 No. 25.537 și arată, că în chestiunea aceasta au fost provocați de mai înainte conservatorii celor două arhive să-și facă declarațiile în urma cărora a sosit pomenitul rescript ministerial.

«Adunarea «statului» văzând în proiectata înstrăinare a arhivelor un gravamen nu numai pentru provincia (ardeleană), ci și pentru particulari și în deosebi pentru «statul catolic» decide să fie rugat Excelența Sa, d. ministru de interne prin o adresă specială, să binevoiască a renunța la această intenție a sa, căci chestiunea aceasta nu va putea fi

soluționată decât după o prealabilă lămurire a ei din toate laturile, ținându-se seamă atât de opinia adunării «statului», catolic și de a particularilor interesați, precum și de hotărârea, pe care o va lua parlamentul în chestiunea aceasta, drept care îndrumă pe conservatorii bisericești, ca să păstreze cu credință scrisorile și actele potrivit cu jurământul pe care l-au făcut»¹⁾.

Parlamentul firește a decis, cum a vrut ministrul de interne. La 15 Iunie 1882 fu sancționat art. de lege XXIII de următorul cuprins: «*Art. 1. Arhiva capitolului din Alba-Iulia și a conventului din Cluj-Mănăstur, aflătoare în Cluj, sub îngrijirea capitolului ardelean din Alba-Iulia, se unifică cu arhiva regnicolară maghiară și se transportă la Budapesta. Art. 2. Legea prezentă intră imediat în vigoare. Art. 3. Cu executarea acestei legi se încredințează ministrul de interne, care va da termen de 3 luni, în scop de a înlesni statului catolic, diecesei, precum și altor confesiuni și altor particulari să-și selecționeze actele fundamentale și să poată dispune asupra lor, tot astfel orașele, comunele, particularii, corporațiile și familiile să poată decide asupra actelor lor depozitate aici*»²⁾.

Acelaș ministru de interne a dispus prin ordinul No. 18.684 din 1880 și adunarea datelor privitoare la toate arhivele din Ungaria, în baza acestor date a alcătuit istoricul Thallóczy tabloul statistic sumar.

O lucrare similară este de neapărată trebuință și pentru noi, dacă, dorim să putem avea cuvenita orientare asupra *materialului istoric* risipit prin arhivele României întregite.

Credem că o intervenție energetică a ministrului de interne la toate județele și orașele din România, iar a celui de culte la toate instituțiile bisericești-culturale ar putea pune în scurtă vreme la dispoziția conducătorilor arhivelor statului datele necesare pentru alcătuirea unui tablou statistic, din care să nu lipsească nici o arhivă mai fusesemnată din cuprinsul României întregite.

¹⁾ Cf. Veszely Károly, *Erdélyi Egyház-történelmi adatok* II. Alba-Iulia, 1893, p. 202—3.

²⁾ Cf. *Corpus juris Hungarici* ediția din 1896 (milenară) legile din anii 1882 și 1883, p. 93.

ÜBER ARCHIVFRAGEN IN DEN FRIEDENSVERTRÄGEN DES 19. UND 20. JAHRHUNDERTS.

VON

† DR. PAUL FEDER

Wer sich heute an der Lösung eines geschichtlichen Problems versucht, der wird sich zur Grundlage seiner Gedankengänge das Wort Ranke's: «Die geschichte wird umgeschrieben», nehmen müssen. Dieses will heissen, das jetzt wieder einmal der Zeitpunkt gekommen erscheint, wo man die letzte Entwicklung mit dem unmittelbar früher Erforschten nicht mehr zu meistern versuchen kann, jeder wird das Bedürfnis fühlen, seine geschichtlichen Anschauungen umzugliessen, eine neue Verbindung zwischen der Vergangenheit und dem Jetzt zu finden, nicht zuletzt auch, um den neuen Aussichtswinkel in die Zukunft zu finden, auf dem Weg, den Ranke gezeigt hat.

Da wir uns nun an einer solchen Wende in der Geschichtsbetrachtung befinden, welche durch die neue Ordnung bzw. Unordnung hervorgerufen worden ist und uns dasjenige, was früher gefunden und gelehrt wurde, für den Augenblick nicht mehr genügt, und heute häufig eine offene Frage ist, so ist es natürlich, dass wir uns wieder zu den alten Quellen wenden, um sie aufs Neue zu überdenken, um auch dasjenige darin zu lesen, wofür uns noch vor Kurzem Blick und Sinn gefehlt.

Nebenbei sei hier erwähnt, dass es dem Schreiber dieser Zeilen nicht bekannt ist, ob von autoritativer Seite schon über neue Gesichtspunkte in der zukünftigen Geschichtsschreibung geschrieben oder geredet worden ist, ausser Artikeln des Professor Meineke, worin u. A. darüber die Rede ist, das der Rankeische Welttrost, welcher in der Geschichte des 19. Jahrhunderts gefunden werden konnte, heute derart nicht mehr zu erringen ist.

Es wäre jedenfalls von Bedeutung, wenn hierüber gesprochen und diskutiert würde. In Betracht zu ziehen ist heute auch noch, dass dem Geschichtsschreiber in vielen Beziehungen Quellenmaterial in ganz anderer Art und Weise zur Verfügung steht, als in der Zeit vor dem Weltkriege. Wir denken hier z. B. an die Urkunden-Veröffentlichungen des deutschen Auswärtigen Amtes, dann an die in Liquidierung befindlichen Wiener Archive. Durch wissenschaftliche Forschungen in denselben ist sicherlich schon heute an vielen Stellen ein neuer Boden geschaffen worden, welcher die Gesichtswinkel erheblich vergrössert und auch

erneuert. Ein Literaturerzeugnis, welches Studien unter der veränderten Verhältnissen seinen Ursprung dankt, scheint mir das Buch Ekhardts: «Die wirtschaftliche Politik des Wiener Hofes in Ungarn zur Zeit Maria Theresia's» zu sein.

Diejenigen, welchen die Macht zu Gebote stand und die, für die Macht und allgemeine Entwicklung sprach, um die heutige Ordnung zu schaffen, wenden sich nun an die Vergangenheit, um auch in ihr die Gegenwart zu finden. Dieses ist wohl ein Sinn, welcher der «Liquidierung» der verschiedenen Staatsarchive, wie sie in den heutigen Friedensverträgen vorgesehen ist, zu grunde liegt.

Eine andere Seite ist, dass seit jeher in Kriegs- und Nachkriegszeiten auf dem Gebiete der Kunstdenkmäler und der Archive Bewegung herrschte, und die Sieger sich in den Besitz des ihnen wertvoll erscheinenden setzten. Bei der nächsten politischen Umwälzung meldete sich dann der vorhin zur Herausgabe Gezwungene oder der Geschädigte, verlangte Rückgabe oder suchte sich sonst zu entschädigen.

Bevor an die Fragen von heute näher eingegangen wird, ist es von Interesse, die Frage der Archivalien, wie sie sich in Rahmen der Friedensverträge des 19. Jahrhunderts zeigt, zu betrachten.

Wie aus den «Nachgelassenen Papieren» des Staatskanzlers Fürsten Metternich hervorgeht, hat Napoleon I. auch in dieser Richtung Pläne gehabt. Ein diesbezügliches Gespräch, wie es sich in oben angeführtem Werke findet, lasse ich wörtlich folgen:

«Eines seiner Lieblingsprojekte war damals die Vereinigung sämtlicher Archive Europas in Paris. Er werde, so sagte er mir, ein grossartiges Gebäude auf dem Platz zwischen der Militärschule und dem Invalidendom aufführen lassen, nur aus Stein und Eisen, damit jede Feuersgefahr ausgeschlossen sei. Dies Gebäude solle sämtliche Archive aller Staaten Europas aufnehmen. Auf meine Bemerkung, dass er wohl damit anfangen müssé, sich zuerst in den Besitz der Archive zu setzen, bevor er an ihre Unterbringung denken könne, erwiderte Napoleon mit treuherziger Miene:» Comment ne les aurais-je pas? Toutes les puissances ne s'empresseront-elles pas d'envoyer leurs Archives dans un lieu de dépôt tout à fait sur? Elles seront sans aucun doute engagées à le faire par la double intérêt de la sécurité et la science. Jugez vous même des avantages immenses qu'en retirera l'histoire! Il s'entend, que chaque État devra avoir le droit de tenir ses documents sous la garde d'Archivistes qui tous seront logés près de leurs papiers. Il sera libre à chacun de conserver chez lui des copies légalisées. Quel avantage immense n'y aurait il pas à éviter les distances; on n'aura que deux pas à faire, un corridor à traverser, pour puiser dans les trésors historiques de la

France, de l'Autriche, de Rome, etc.» Ich konnte mich eines ungläubigen Lächelns nicht enthalten und bat ihn, die Schwierigkeiten nicht zu übersehen, auf welche dieses Projekt bei den anderen Staaten stossen würde.

«Eh bien», erwiderte Napoleon, «voilà des idées étroites, dont les hommes d'Etat en Europe ne savent pas se défaire. J'exécuterai mon projet, les plans de l'édifice sont en confection!»

Damit führte er mich in sein Cabinet, wo er mir einen Plan von Paris zeigte, auf dem die fragliche Stelle eingezeichnet war. Nach den Grundriss sollte der Archivpalast acht innerer Höfe haben».

Bei dieser Auseinandersetzung erscheint uns der Imperator auf den ersten Blick etwas abstract; dazu merkt man jedoch, dass seine Centralisationsabsichten, welche er mit der Staatsarchiven Europas gehabt, in derselben Linie liegen, wie seine grossen politischen imperialistischen Pläne. Weiter wissen wir, dass im Jahr 1810 (in welchem Napoleon das Gespräch mit Metternich führte) die französische Armee mit der Centralisation der Archive schon in Italien, Deutschland und Österreich begonnen hatte, d. h. also schon eine Menge von Urkunden und Archive aus den angeführten Ländern weggebracht oder zum mindesten zum Abtransport fertiggestellt hatte, die Absichten Napoleons daher nicht mehr ganz theoretisch zu werten sind. Hans Schlitter zeigt uns in seiner Studie «Die zurückstellung der von den Franzosen im Jahre 1809 aus Wien entführten Archive» (ersienen in den Mitteilungen des Institutes für österreichische Geschichtsforschung XXII. 1901.) wie weit «die Vereinigung» schon gediehen war.

Von der Verschleppung verschiedener Kunstgegenstände, Bücher Stiche, Antiken u. s. w. kommt Schlitter auf die Archive und schreibt: «Dem gleichen Schicksal verfielen die Archive, obwohl die wichtigsten Bestände bereits geborgen waren, erübrigte noch genug, um die Raubgier des Feindes zu reizen. Sogar was von Bücher, Schriften und Atlanten auf den Arbeitstischen der Beamten lag, wurde weggeschleppt».....

Auch dann nicht hörte man zu plündern auf, als der Friede bereits unterzeichnet war. Weit über 60.000 Fascikel wanderten in Kisten nach Paris.

Jakob Grumm erwähnt in seiner Selbstbiographie auch seine Teilnahme an den Restitutionsarbeiten, welche in Paris durch deutsche und österreichische Commissionen durchgeführt wurden. Er erwarb sich Verdienste um die Heimbringung von kostbaren Büchern und Kupferstichen, Archivalien, welche zuerst auf Befehl der königlichen westphälischen Regierung in Paris geborgen worden waren, und dann nach 1814 zurückgebracht wurden.

Durch den XXI. Artikel des ersten Pariser Friedens (1814) welcher folgendermassen lautet:

«Les archives, cartes, plans et documents quelconques appartenants aux pays cédés ou concernant leur administration, seront fidèlement rendus au même temps que le pays, ou si cela était impossible, dans un délai qui ne pourra être de plus de six mois après la remise des pays mêmes.

«Cette stipulation est applicable aux archives, cartes et planches, qui pourraient avoir été enlevés dans les pays momentanément occupés par les différentes armées»..., wird die in den napoleonischen kriegén akut gewordene Archivfrage geregelt. Der Artikel ist allgemein gehalten und hat zwei Teile. Durch den ersten Absatz soll der neuen politischen-staatsrechtlichen Frage Genüge geleistet werden, d. h. also mit den abgetrennten Ländern teilen die diesen Ländern gehörigen Archive das Schicksal. Der zweite Absatz verpflichtet zur Rückgabe der aus den, durch die verschiedenen Armeen besetzten Ländern, erhobenen (verschleppten) Archivalien. Die Franzosen entsprachen diesem Friedensvertragartikel nach dem Grundsatz: «nicht alles und nichts gleich» zurückzugeben, wobei auch König Ludwig XVIII. seinen Einfluss auf die Lösung dieser Frage nahm, die Anschauung vertretend, die nach Paris gebrachten Schätze mögen auch weiterhin da bleiben, um Verkünder und Zeugen des von den französischen Truppen im Laufe der Kriege erkämpften Ruhmes zu sein. Ein Standpunkt, mit dem sich die anderen Mächte natürlich nicht einverstanden erklären konnten. Es ist nun leider von hieraus unmöglich festzustellen, wie dieser Artikel im einzelnen interpretiert worden ist und würde die genaue Auslegung desselben Gegenstand einer speciellen Studie sein können, ebenso wie seine Exequierung.

Der vorhin angeführte Artikel ist der Schlussstein in der Entwicklung dieser Frage in dem Zeitraume von 1797—1814. Um uns ein annäherndes Bild hierüber zu machen, so führe ich die diesbezüglichen Artikel aus den Friedensverträgen an: Artikel XIII. aus dem Friedensvertrag zwischen Österreich und der französischen Republik von Campoformio vom 17 Oktober 1797.

«Les titres domaniaux et archives des differents pays cédés ou échangés par le présent traité seront remis dans l'espace de trois mois à dater de l'échange des ratifications aux puissances qui en auront acquis la propriété.

«Les plans et cartes des forteresses, villes et pays, que les puissances contractantes acquièrent par le présent traité, leurs seront fidèlement remis. Les papiers militaires et registres pris dans la guerre actuelle aux états-major des armées respectives seront pareillement rendus».

Der Artikel XIII des Friedensvertrages geschlossen zu Luneville zwischen Österreich und Frankreich am 9. Februar 1801 sagt unter anderm auch, dass der Artikel XIII des Vertrages von Campoformio seine Gültigkeit behält, und so executiert werden soll, wie wenn er in diesem Friedensvertrag wörtlich eingerückt wäre.

Der Artikel XVI des Friedenstractates von Pressburg, geschlossen am 26. XII. 1805 zwischen Österreich und Frankreich enthält folgende Bestimmungen:

«Les titres domaniaux et archives, les plans et cartes des différents pays, villes et forteresses cédées par le présent traité seront remis dans l'espace de trois mois à dater de l'échange des ratifications aux puissances qui en auront acquis la propriété».

Ähnliche Bestimmungen enthalten die Verträge von Tilsit, geschlossen zwischen Napoleon und Friedrich Wilhelm III. am 9. Juli 1807, (Artikel 26); von Schönbrunn, geschlossen zwischen Frankreich und Österreich am 14. Oktober 1809, (Artikel 8).

Wenn wir nun an der Hand dieser Verträge uns die staatsrechtlichen Veränderungen des damaligen Europa vergegenwärtigen, so erhalten wir auch den Rahmen des Bildes, welches uns etwas von der Entwicklung und Veränderung in der Archivgeschichte zeigt.

Diese Fragen nehmen ihren Fortgang durch die Friedensschlüsse vom 10. November 1859 (Zürich) zwischen Napoleon III. und Franz Josef I., und zwischen Österreich einerseits und Frankreich-Sardinien andererseits. Die Artikel XV beider Verträge verfügen, dass die Archive und Documente welche den österreichisch bleibenden Teil der Lombardei oder Venetien betreffen, der österreichischen Regierung baldmöglichst ausgehändigt werden und umgekehrt.

Der XVIII. Artikel des Wiener Friedens des Jahres 1866 lautet: «Les archives des territoires cédés, contenant les titres de propriété, les documents administratifs et de justice civile, ainsi que les documents politiques et historiques de l'ancienne République de Venise, seront remis dans leur intégrité aux commissaires, qui seront désignés à cet effet, auxquels seront également consignés les objets d'art et de science spécialement affectés au territoire cédé.

«Réciproquement les titres de propriété, documents administratifs et de justice civile, concernant les territoires autrichiens, qui peuvent se trouver dans les archives du territoire cédé, seront remis dans leur intégrité aux commissaires de S. M. I. et R. Apostolique. Les gouvernements d'Autriche et d'Italie s'engagent à se communiquer réciproquement, sur la demande des autorités administratives supérieures, tous les documents et informations relatifs à des affaires concernant à la fois les territoires

cédés et les pays contigus. Ils s'engagent aussi a laisser prendre copie authentique des documents historiques et politiques, qui peuvent intéresser les territoires restés respectivement en possession de l'autre puissance contractante et qui dans l'intérêt de la science ne pourront être séparés des archives auxquelles ils appartiennent».

Auf Grund dieses Artikels wurde im Jahr 1868 eine Archivconvention zwischen Österreich und Italien in Florenz unterzeichnet. Sie bedeutet einen Compromiss zu Gunsten Österreichs, welches die gesandtschaftlichen Berichte der diplomatischen Vertreter Venedigs aus Deutschland (Dispacci di Germania) welche erst im Jahre 1866 aus dem venetianischen Generalarchive ai frari durch einen mährischen Geistlichen namens Dudik weggekommen waren, behielt. Ebenso Gemälde, welche 1838 nach Wien gebracht wurden. Das Übereinkommen greift bis zum Jahre 1797 zurück und verpflichtet Österreich alles zurückzugeben, was seit dieser Zeit aus den Archiven weggeführt wurde, es bezieht sich auch auf Waffen, Rüstungen, Kunstgegenstände, Antiquitäten u. s. w.

Den Abschluss der Auflösung habsburgischer Centralisation auf archivalischem Gebiete bildet eine von deutschösterreichischen und italienischen Archivfachleuten unterzeichnete Erklärung. (Wien den 26 Mai 1919.) «Sie stimmen in der Auffassung überein, dass für die Behandlung der Archive als organisch gewordener Körper nicht massgebend sein kann ob in ihren Beständen irgend ein Gebiet bezogen wird, sondern ob diese Bestände da oder dort erwachsen sind, dass somit für sie nur der wiederholt international gebilligte Herkunfts-Grundsatz (Provenienzprinzip), nicht ein Betreff- oder Gebietsgrundsatz Geltung haben kann».

Aus dem dritten Absatz geht hervor, dass diese Erklärung nicht als Basis der archivalischen Auseinandersetzung zwischen Deutsch-Österreich und Italien gedient hat, sondern zu einem späteren Zeitpunkt abgegeben worden ist, als an Italien schon aus den deutschösterreichischen Archiven Urkunden abgegeben worden sind.

Zum Schlusse stimmen die Unterzeichneten nochmals überein, dass die Archive das Schicksal der Länder teilen, in denen sie erwachsen sind, und dass sie mit ihnen zusammen ein untrennbares Ganzes bedeuten. Dieser Erklärung liegen die Artikel des Saint-Germainer Friedens zu Grunde.

Erwähnenswert scheint mir der zwanzigste Artikel des am 30. Oktober 1864 zu Wien zwischen Österreich, Preussen und Dänemark abgeschlossenen Friedensvertrages zu sein, in welchem u. A. gesagt wird: «Ebenso werden diejenigen Teile der Archive zu Kopenhagen, welche den abgetretenen Herzogtümern gehört haben und aus ihren Archiven genommen sind, ihnen mit Listen und Registern überliefert».

Heute existiert schon ein Abkommen zwischen Dänemark und Deutschland betreffend die Abgabe von Verwaltungsakten auf Grund des Friedens von Versailles.

Der Frankfurter Friede bestimmt in seinem 3. Artikel: «Die französische Regierung wird der deutschen Regierung die Archive, Dokumente und Register übergeben, welche die civile, militärische oder gerichtliche Verwaltung der abgetretenen Territorien betreffen. Sollten einige dieser Akten-Stücke weggeschafft worden sein, so wird die französische Regierung dieselben auf Anforderung der deutschen Regierung wieder herbeischaffen». Dieser lakonische Artikel soll seine Geschichte haben. Die mündliche Überlieferung weiss zu berichten, dass Bismarck, als er von Gelehrten ersucht wurde, der Friedensvertrag möge die Rückstellung von Urkunden aus der Hohenstauffenzeit, welche sich in Paris befinden, verfügen, geantwortet haben soll: «Es schadet den deutschen Professoren nicht, zeitweise nach Paris zu gehen, um die Dokumente dort an Ort und Stelle zu studieren».

Ausser der erwähnten italienisch-deutschösterreichischen Lösung der Archivfragen, welche durch die neuen Verhältnisse bedingt war, hat auch die tschecho-slovakische Regierung mit der österreichischen Republik ein Übereinkommen getroffen, betreffend die Durchführung einzelner Bestimmungen des Statsvertrages von Saint-Germain-en-Laye. (Artikel 93, 192, 195 und 196).

Das Wesentliche dieses Übereinkommens liegt darin, dass von Seiten der Tschechen — trotzdem sie aus dem Staatsvertrag nicht das Provenienzprinzip ableiten, dasselbe im Verhältnisse zu Österreich — ohne Präjudiz — anerkennen, wenn die österreichische Regierung «den kulturellen Wünschen und den Verwaltungsbedürfnissen der tschecho-slowakischen Republik Rechnung trägt».

Die Conception des Vertrages ist ausserordentlich präzise und regelt den Fragencomplex, sagen wir, von Majestätsbrief Rudolf II. angefangen bis zum letzten Grundbuchsprotokoll. Ein Zeichen, wie sehr man von tschechischer Seite die Materie beherrscht hat. Nachdem die anderen Nachfolgerstaaten hauptsächlich mit Ungarn noch keine rechtsgültige Convention geschlossen haben, so kann über diese Fragen nicht geschrieben werden,

Wir übersehen aber einmal, wie die Fragen in der Vergangenheit liegen!

Nachdem am Ende des 17. und am Anfangs des 18. Jahrhunderts die Türkenmacht gebrochen war, die ungarische Staatsmacht wieder nach Osten vordrang, wurde durch den 45. Gesetzartikel aus dem Jahre 1723 das Landesarchiv aufgestellt. (De archivo regni instituendo et de aliorum

literis ex cameris regiis et ex conventu sancti Martini sacri montis Panoniae ac ex Transsylvania rehabendi).

Es ist nun selbstverständlich, dass seit der Gründung des Archives auch systematisch mit der Centralisation von Urkunden begonnen wurde, so z. B. der 12. Gesetzartikel aus dem Jahre 1765 welcher mit Berufung auf den 45. aus dem Jahre 1723 Verfügungen über Dokumente aus dem Kammerarchiv enthält (De literis ex archivo camerali extradandis et ex Polonia rehabendis).

Nach dem Ausgleich (1867) wurden dann mit besonderer Intensität Archive und einzelne Urkunden durch Gesetze, Ministerialverordnungen aus Wien und der Provinz nach Budapest gebracht (siehe Zimmermann: Die Archive Ungarns, Archiv für siebenbürgische Landeskunde 1891). Ich erwähne nur das Archiv der siebenbürgischen Hofkanzlei (Wien), Gubernialarchiv (Klausenburg), Fiskalarchiv (Hermannstadt), Karlsburger und Kolozsmonostorer Kapitelsarchive.

Diese Studie will selbstverständlich keinen Anspruch auf Vollständigkeit und Erschöpfung des Materials erheben. Ihr Zweck ist lediglich, aus den Quellen der Archivgeschichte zusammenzustellen, um ihre Prinzipien zu erkennen, so glaube ich, aus dem Angeführten zweierlei feststellen zu können:

Erstens, dass eigentlich jeder Friedensvertrag in Bezug auf die Archive das Betreffprinzip neben dem Restitutionsprinzip enthält, und dass zweitens, staatliche Zentralisation seit dem 18. Jahrhundert sich immer bis in das Quellgebiet der Geschichte erstreckt.

Dieser Arbeit liegen ausser den schon angeführten Quellen: Martens: *Recueil des traités de paix*; Dr. W. Ghillany: *Europäische Chronik*; A. v. Arneth: *Aus meinem Leben*; und Nápvál Jan Opočensky: *Archivní Umluva Republiky Československe Republikou Rarouskon, zu Grunde*.

ARHIVELE DIN ARDEAL DUPĂ RĂZBOIU

DE

ȘTEFAN METEȘ

DIRECTORUL ARHIVELOR STATULUI DIN CLUJ
MEMBRU CORESP. AL ACADEMIEI ROMÂNE

Arhivele din Ardeal cuprind o nesfârșită bogăție de informații privitoare la trecutul Românilor din această provincie, apoi la Unguri și Sași. Ungurii, ca stăpâni până ieri ai acestei țări românești, au exploatat arhivele din teritoriul ardelean, publicând o sumedenie de studii, monografii de județe și orașe, colecții de documente, editând apoi aproape în fiecare județ câte o revistă arheologică-istorică, care da scurte, dar bogate știri în legătură cu viața ungurească din județul respectiv. Sașii nu s'au lăsat mai pe jos. Din contră, având arhive mari și vechi, bine organizate, au publicat și ei mai multe colecții importante de documente și cronici, diferite studii, apoi reviste, care toate căutau să înfățișeze în complexul ei vechimea și cultura săsească de mai multe sute de ani în părțile ardelene. Vieța românească în studiile și documentele publicate de acestea două neamuri streine și dușmane, ni-e prezentată foarte palid, scoasă în evidență totdeauna partea de umbră, interpretată intenționat fals, numai ca să fie scăzută valoarea morală și culturală a națiunii noastre, negându-ne categoric dreptul de băștinași pe pământul ardelean, fiind noi niște bieți venetici cu drepturi și datorii indiscutabile de supuși și muncitori devotați pentru binele și susținerea stăpânilor unguri și sași.

Românii au făcut cercetări foarte reduse în arhivele ardelene, exceptând arhivele săsești din Brașov, Sibiu, Bistrița, unde învățații noștri au pătruns, publicând, aproape în totalitatea lor, numai știri, socoteli și documente relative la legăturile de tot felul dintre Ardeal și Principatele Române. În ce privește propriu zis traiul Românilor pe pământul crăiesc și în diferitele județe ardelene, s'a publicat foarte puțin din depozitele de acte săsești. Explicația trebuie căutată deoparte în faptul că Românii duceau o vicăță nespus de grea sub stăpânirea străinilor, de altă parte în multele mizerii ce le făceau proprietarii arhivelor, cari nu voiau niciodată să le pună la dispoziție actele mai de seamă, ascunzându-le pentru a-le întrebuința contra noastră falsificându-le conținutul.

Astăzi situația s'a schimbat complet. Învățații români pot să facă cercetări în toate arhivele publice în deplină libertate.

În Ardeal sunt arhive județene și orășenești. Cele dintâi, păstrate în capitala județului, cuprind toate actele în legătură cu administrația teri-

torului în toată desvoltarea lui; cele din din urmă, actele privitoare la desfășurarea vieții orașului respectiv în decurs de mai multe sute de ani. Unele din aceste arhive sunt mai bogate, altele mai sărace, cu informații mai prețioase sau mai neînsemnate, precum a fost și rolul pe care l-a jucat județul sau orașul în evenimentele istorice. În afară de aceste arhive publice sunt cele private ale nobililor, de cea mai mare importanță pentru cunoașterea trecutului Ardealului, foarte bogate în informații de o intimitate familiară, plăcută și dorită chiar, pe cari nu le aflăm nicăiri în actele oficiale. Din nenorocire în aceste arhive familiare încă și astăzi e foarte greu de pătruns cercetătorilor români, ceea ce e foarte explicabil, cunoscând ura nobililor unguri față de neamul nostru.

În ce privește organizația și buna păstrarea arhivelor ardelen, trebuie spus, că a fost mai pretutindeni exemplare, mai ales prin faptul că fiecare arhivă își avea arhivarul ei competent. Arhivarul nu era un simplu funcționar, care aranjă numai actele, ci el le iubea cu interesul omului de carte, care înțelegea, ca comoara de informații a arhivelor să fie împărțită prin scris celor prezenți și viitori ca o binefăcătoare experiență a trecutului, și de aici apoi a urmat apariția unui număr însemnat de studii și documente de valoare deosebită pentru istoria Ardealului. Dintre toate arhivele ardelen cele ale orașelor săsești stau în locul de frunte, prin admirabila lor îngrijire, care și-au păstrat-o și sub stăpânirea românească, având un personal priceput, capabil să te inițieze imediat în tot materialul arhivaistic, să-ți pună la îndemână grabnic actele cerute, ajutat de un indice, etc. indispensabile și de model.

Prin ajungerea Ardealului sub stăpânirea românească, aproape toți funcționarii-arhivari unguri, atât dela arhivele județene, cât și dela cele orașenești, au plecat nevoind să recunoască dominația statului nostru. Sașii au rămas la locul lor necontrolați de nimeni, îndeplinindu-și slujba de arhivari cu acelaș devotament ca și sub Unguri. Arhivarii unguri unde au mai rămas, nu-si îndeplinesc cu vechea conștiință datoria, ne ținând în bună ordine arhiva, ba se semnalează, că ici coale actele încep să dispară din arhive spre paguba istoriografiei românești. În locul arhivarilor unguri plecați au fost numiți funcționari români, cari n'au pregătirea și înțelegerea necesară pentru a administra și păzi marile depozite de documente, cari sunt arhivele. Din lipsa de interes și pricepere a acestor funcționari, din răutatea celor ungari, multe arhive au ajuns într-o stare de plâns, așa că e imposibil să te mai orientezi, ba unele au dispărut cu totul și pentru vecie. Așa de exemplu, cel ce scrie aceste rânduri a văzut personal arhiva județului Hunedoara din Deva, cu acte din veacul al 17—18-lea, aruncată, în complectă desordine, în pivnițe, dosarele acoperite cu praf și gu-
noaie și pe coridoare, unde cetățenii își ștergeau opincile sau ghetele

în vreme de iarnă pe acte oficiale de câteva sute de ani. Arhiva oraşului Alba-Iulia — şi ce rol important a avut acest oraş în istoria Ardealului! — cu acte, tare încep din vremea lui Mihai-Viteazul, a fost arsă dosar cu dosar în cuptoarele primăriei, pentru a încălzi în iarna din 1919 pe «apărătorii patriei», cari aveau lemne din belşug în pădurile, cari nu sunt mai departe de 2 km. de oraş. Ce a mai rămas aici începe numai dela anul 1800. Arhiva oraşului Deva, aruncată în podul primăriei, a ars cu totul în vara anului 1920 din negrijă condamabilă. Dar câte alte arhive judeţene ori oraşeneşti nu sunt supuse la aceeaşi soartă, aruncate în poduri unde pot arde, în pivniţe unde se umezesc, sau vândute cu kilogramul de servitorii sau funcţionarii inconştienţi, cari n'au nici o supraveghiere cuminte la locul şi timpul potrivit.

De present funcţionează la Cluj o arhivă centrală regională, al cărei scop e să concentreze toate arhivele judeţene şi comunale din Ardeal, pentru a scăpa de peire sigură sute şi mii de dosare, a căror valoare mare nimeni nu o poate contesta. S'au şi luat măsuri energice ca starea de barbarie, de care am pomenit mai sus, să înceteze, arhivele să fie puse la adăpost şi bine îngrijite şi păzite. S'a dispus apoi ca atât arhivele judeţelor, cât şi cele ale comunelor să fie transportate la centrala din Cluj, care va cuprinde şi imensul material istoric din arhiva statului ungar din Budapesta şi cel din Viena, ce ne revine în urma tratatelor de pace.

Cel ce scrie aceste rânduri îşi va putea face datoria deplin, organizând această arhivă regională ca director al ei şi făcând-o accesibilă tuturor cercetătorilor istorici, numai dacă Ministerul Instrucţiunii publice îi va pune la dispoziţie un local propriu şi potrivit pentru arhivă, apoi funcţionari experţi şi bine salariaţi, cum sunt dealtcum în toate ţările civilizate, cari sunt pătrunse de adevărul că numai prin cunoaşterea adâncă şi largă a trecutului, din care pleacă interminabile lumini de experienţă, cu îndemnuri spre bine şi adevăr, se poate asigura prezentul şi viitorul unui stat sau neam.

Arhiva nu trebuie să mai însemneze un depozit de documente vechi, fără viaţă, ci un laborator viu din care pleacă neconţinut elemente şi cunoştinţe, care fortifică sufletul naţional în mers spre biruinţă în folosul naţiunii şi al umanităţii!.

CERCETĂRI DE IZVOARE ISTORICE ÎN TRECUT

DE

GH. NICOLAIASA

PALEOGRAF-AJUTOR LA ACADEMIA ROMÂNĂ

Dacă pentru începuturile înjghebărilor noastre ca neam și ca stat, avem — din împrejurări cunoscute — puține izvoare istorice, din care pricină multe chestiuni ale trecutului nostru au rămas încă deschise sau nelămurite deplin, în schimb abundența relativ mare a urmelor istorice scrise, rămase din vremi mai apropiate, înlesnește cercetări cu rezultate mult mai complete și mai amănunțite.

Aceste mărturii rămase dela strămoși se păstrau — se știe cum — împrăștiate prin podurile autorităților sau prin sipelele particularilor; dar cele mai multe din ele pela așezămintele bisericesti. Cercetători harnici de mai târziu au răscolit mai toate cotloanele pe unde se aflau aceste documente de orice fel, adunând, publicând și făcând astfel cunoscută o mare parte din ele.

Credem a fi interesant să cunoaștem mai bine cine a fost acela care a dat cel întâiu îmdemnul străngerii, copierii și păstrării în ordine a acestor mărturii prețioase.

Se știe că, în jumătatea întâia a secolului trecut, atâtea instituții nouă sau reînnoite, menite a pune pe baze europenești organizația țărilor noastre, se datoresc în mare măsură lui Paul Kisseleff, acel ofițer și nobil străin, adus de valul unei ocupațiuni militare și pus de soartă pe câțva timp la cârma ambelor principate. Acestuia trebuie să-i recunoaștem, — lăsând la o parte intențiile lui politice de sigur contrare năzuințelor noastre, — că a dat probe în acest timp de o înțelepciune, de o inimă și de o stăruință neobișnuite de multă vreme. Nu e de mirare dacă și Arhivele Statului ¹⁾, ca și multe alte instituțiuni ²⁾,

¹⁾ V. D. Onciul, *Din istoria Arhivelor Statului*, în «Prinos lui D. A. Sturdza» București 1903.

²⁾ V. *Darea de seamă a generalului Kisseleff...*, publicată de Al. Papadopol-Calimach în *Analele Academiei Române* s. II, tom. IX.

au fost înființate tot sub oblăduirea acestui reformatör și organizator vrednic.

Dar, printre multe cercetări de erudiție în diferite domenii ¹⁾, tot din ordinul și prin stăruința lui s'a întreprins și un fel de anchetă pe la mănăstirile și bisericile din țară, pentru cercetarea și strângerea materialului istoric aflat prin aceste lăcașuri.

În acest scop s'a și instituit, în anul 1832, o comisiune la București, compusă din boeri și din clerici, sub președinția mitropolitului, comisie ale cărei atribuțiuni erau fixate prin art. 363 din Regulamentul Organic ²⁾. Printre atribuțiile ei eră și aceia ca prin cercetarea actelor mănăstirilor pământenesti și închinate, să se vadă dacă rostul averilor acestor lăcașuri mai corespundea cu menirea ce li-o destinaseră ctitorii și dăniașii prin actele lor ³⁾. Dar scopul lui Kisseleff mai eră, pe lângă acela de a se face, pe bază de documente, o descriere statistică și istorică a țării, și acela de a sluji cercetărilor istorice și filologice ale savanților ruși dela Academia din Petersburg, unde Venelin a și publicat un volum de documente românești vechi ⁴⁾.

Cercetarea și strângerea materialului istoric din Țara Românească s'a făcut în urma unor adrese și ordine circulare ale Mitropoliei către episcopii eparhioți, egumenii mănăstirilor și protopopii din județe, după instrucțiunile amănunțite primite de chiriarchie dela cancelaria președintelui Divanurilor.

Dăm aici o parte din corespondența ofițerului subaltern al lui Kisseleff, pod-polcovnicul Fanton de Verraion, către ocârmuitorul Mitropoliei din acel timp, episcopul Neofit al Râmnicului și Noului Severin, precum și a acestuia către autoritățile bisericești în subordine, cu răspunsurile primite, — corespondență găsită în «Dela pentru statistica după toate documenturile mănăstirilor», cuprinsă în actele Mitropoliei din București, aflate în posesia Academiei Române ⁵⁾.

¹⁾ Ibidem. (Publ. și în *Hurmuzaki* supl. I. tom. IV, și *Uricar* tom. IX).

²⁾ *V. Reg. Org. al Țării Rom.* ed. din anul 1832.

³⁾ Aici se întrevade o intenție a lui Kisseleff, intenție ce s'a prefăcut în fapt abia în timpul lui Vodă Cuza.

⁴⁾ V. N. Iorga, *Adunarea și tipărirea izvoarelor relative la Ist. Rom.* în «Prinos lui D. A. Sturdza», p. 11.

⁵⁾ Msul No. 1076, f. 100 și urm.

Din rândurile de mai jos se poate vedea cum s'a făcut la noi prima încercare de a se adună la un loc datele privitoare la istoria națională. De asemenea se vede și mulțimea preocupărilor generallui Kisseleff, care a fost în atâtea privințe un om de bine și un om de cultură.

1. Adresa cancelariei Plenipotentului Prezident către ocArmuirea Mitropoliei București, cu instrucțiuni pentru adunarea informațiilor despre inscripții, odoare ș. a. din mănăstiri, biserici etc.

Pod-polcovnicul gheeneralicescului ștab

FANTON DE VERRAION.

No. 2.

Anul 1832 Iulie 13.

București.

*Ocârmuitorului sfintei Mitropolii, Prea-
osfințitului Ncofit, episcopul Râmnicului,
Noului Severin.*

La statisticeasca descriere ce acum să face Prințipatului Valahiei din porunca Inalt Exelenței sale Deplin împuternicitului Prezident al Divanurilor, este de trebuință a să adună cele mai vechi pisanii, câte să pot găsi pela mănăstiri, biserici, bisericuțe, paraclise și schituri i pela alte locuri, adică trapezarii, cișmele și clopotnițe; asemenea și de odoarele ce au dat fieștecare Domn și alții la mănăstiri i la celelalte locuri, și de clopotele ce vor fi dăruite, și de cine anume, i de vechimea lor. Iar la care mănăstire, biserică sau schit se vor fi aflând sfinte moaste, să să scrie și acelea, și de starea în care să află.

O asemenea știință nu să poate lua într'alt chip, decât dând Prea-osfinția Voastră poruncă locurilor ce să cuvine, să li să și zică că acele pisanii să nu să scrie în perilipsis, precum au făcut unii, ci întregi, din cuvânt în cuvânt, arătând și în ce parte de loc al bisericii să află.

Pe lângă aceasta, să să însemneze și mănăstirile, bisericile i c[ele] l[alte], de ce Domni sânt făcute, și de sânt ceva Domni sau oameni însemnați îngropați la acele mănăstiri, și dela ce leat. Iar dacă, din întâmplare, sânt undevă biserici stricate și părăsite, cere trebuința ca și acele să să scrie; asemenea și pisaniiile lor, sau, de nu vor fi pisanii, măcar o lămurită știință să să iă de când și de cine sânt zidite, însemnându-să hramul și mahalaoa; apoi să să însemneze și decând s'au părăsit sau s'au stricat.

La multe biserici să gălesc pisanii scrise slovenește; deci și acele

de trebuință este a le scri cinevă așa cum să află, cu lămurirea veleatului și a citorilor.

Multe pisanii sânt puse la locuri cu nebăgare de seamă, precum este una lângă pridvorul Mitropolii(e)i, și alta la pragul ușii pridvorului bisericii lui Geartoglu din Târgoviște. Deci și unele ca acelea iarăși trebuesc scrise.

Ieu mă rog cu plecăciune ca să bine-voiți Preaosfinția Voastră a porunci spre a să face aceasta fără întârziere și cât să va putea mai în grab să să trimită la deosebita cancelarie a Inalt. Ex. Sale D-lui Deplin împuternicitului Prezident al Divanurilor Prințipaturilor, fiindcă un lucru ca acesta, care este foarte folositor țării, aduce mare plăcere Inalt Ex. Sale.

(ss) Pod-polcovnic *Fanton de Verraion*¹⁾.

2. Idem, pentru cercetarea Domnilor din zugrăvell și pomelnicele mănăstirilor.

Pod-polcovnicul generalicescului ștab

FANTON DE VERRAION.

No. 3.

Anul 1832, Iulie 13.

București.

*Ocârmuitorului Sf. Mitropolii, Preaosfin-
titului Neofil, episcopul Râmnicului, Noului
Severin.*

Fiindcă în istoriile câte să găsesc până acum tipărite pentru Domnii Valahiei să vede oareș-care neasemănare atât la leaturile vremii, în care acei Domni s'au suit în scaon, precum și la numirile lor; și iarăși pe la multele din mănăstiri să văd zugrăviți niște Domni, de care nici decum în istorii nu să pomeneste. Drept aceea iau îndrăzneală a ruga cu plecăciune pe Preaosfinția Voastră ca să bine-voiți a porunci cui să cuvine spre a să scri dela toate bisericile numele Domnilor și poreclelor, dacă vor fi, și pe Doamne și Beizadele, și orice alte cuvinte vor mai fi lângă numile lor. Pe lângă aceasta, dela toate mănăstirile să să scoată copii din cele obștești pomelnice ce au, numai de numele Domnilor câți să găsesc într'însele scrise.

Această a mea cerere fiind unită cu voia Inalt Ex. Sale Deplin împuternicitul Prezedent a Divanurilor Prințipaturilor, D. General adiutant Kisilev, adaog a mă ruga ca fără întârziere să să puie în lucrare, spre

¹⁾ Îscălit cu caractere rusești.

a să îplesni cât să va putea mai în grab săvârșirea îndeletnicirilor puse asupra-mi de Inalt Ex. Sa în madeaoa aceasta, care și este un obștesc bine a Țării Valahi[e]i.

Preaosfințitul, Inalt Ex. Sa urmarea aceasta o au pornit numai din râvna ce are spre a putea lucra orișice în folosul atât a[l]i nobleții, cât și a celorlalte mai jos clasuri a Țării Românești; căci ce lucru poate fi mai plăcut unui patriot, fărădecată a vedea și a ceti faptele strămoșilor săi.

(ss) Pod-polcovnic *Fanton de Verraion*.

3. Idem, pentru adunarea hrisoavelor dela mănăstiri, biserici ș. c. l.

Pod-polcovnicul ghenaralicescului ștab

FANTON DE VERRAION.

No. 4.

Anul 1832, Iulie 13.

București.

*Ocârmuitorului Mitropoliei Valah[i]ei/
Preaosfințitului Neofit, episcopul Râmnicului
Noului Severin.*

La statisticeasca descriere, ce din porunca Inalt. Ex. Sale deplin împuternicitului Prezedent al Divanurilor Prințipaturilor, D-l Ghenaral Adiutant Kisilev să face acum Valahi[e]i, pe lângă alte științe ce să adună, cere trebuința a să vedea și toate hrisoavele ce au mănăstirile, bisericile, bisericuțele, paraclisurile și schiturile, atât dela cei întâi ai lor ctitori, cât și dela alți Domni, pomenitoare de vremea zidirii sau închinării lor la alte locuri, i alte hrisoave arătătoare de vre-o epohă a întâmplărilor țării, precum bătliei și altele.

Aceste hrisoave trebuesc a să vedea în orighinal, iar nu în copii.

Deci, binevoiți Preaosfinția Voastră a porunci ca fără cea mai mică prelungire, niște asemenea hrisoave să să trimiță drept la Ocârmuirea Sf. Mitropolii, și Ocârmuirea va urmă a le trimite la osebita Canțelarie a Inalt Ex. Sale prin a sa otnoșenie. Canțelaria iarăș, scoțând copii după dânsese, le va întoarce fără întârziere Ocârmuirii, ca să le dea înapoi fiește-căruia, dela cine adică s'au luat. Eu voiu avea norocire a așteptă începerea înfățișării unor asemenea hrisoave fără întârziere, spre mulțumirea voinții Inalt Ex. Sale, care totdeauna dorește obștescul bine al țării aceștia, spre a i să lămurî adică și istoriograficeasca ei stare, făcându-să pe cât să va putea mai adevărată. Fiește-ce înțelept și cu întreagă judecată lesne poate judecă câtă mulțumire pot avea urmașii

rumâni, văzând faptele strămoșilor lor cele vrednice de povestire, pe care întâmplările vremilor le-au putut păzi tănuite și oarecum împrăstiate pela feluri de locuri, prin feluri de chipuri.

(ss) Pod-polcovnic *Fanton de Verraion*.

4. Idem, pentru un manuscris cu «Invățăturile lui Neagoe...» aflător la episcopul Ilarion al Argeșului.

Pod-polcovnicul gheeneralicescului ștab
FANTON DE VERRAION.

No. 5.

Anul 1802 Iulie 13.

București.

Ocârmuitorului Sf. Mitropolii, Preaosfințitului Neofit, episcopul Râmnicului.

Inalt Ex. Sa Deplin împuternicitul Prezedent al Divanurilor Prințipaturilor, D-l Gheeneral Adiutant Kisilev, au luat deplină știință că la Preasfinția Sa Episcopul de Argeș, Ilarion, s'ar fi aflând o carte, în care să coprinde niște lucruri vrednice de luat în băgare de seamă, precum Sfătuiri a[le] lui Neagoe Vvd. și altele; și fiindcă o asemenea carte este foarte trebuincioasă la statisticeasca și istoriceasca descriere a Valahi[e]i, ce Inalt Ex. Sa sufletește dorește a face acum pentru binele și folosul cel de obște, ca un lucru ce cu totu lipsește din această țară, mă rog cu plecăciune Preaosfinți[e]i Tale ca fără vre-o prelungire să să ceară dela Prea Sfinția Sa această carte și să o trimită prin oțnoșenie la deosebita Canțelerie a Inalt Ex. Sale. Apoi, îndată ce să va scoate dintr'însa științele trebuincioase, negreșit să va întoarce iarăși Preaosfinți[e]i Tale prin oțnoșenie, ca să să dea de unde s'au luat.

(ss) Pod-polcovnic *Fanton de Verraion*.

5. Idem, pentru o cronică și un calendar, ce se găsesce la mănăstirea Horezul.

Pod-polcovnicul gheeneralicescului ștab
FANTON DE VERRAION.

No. 6.

Anul 1832 Iulie 13.

București.

*Ocârmuitorului Sf. Mitropolii a Valachiei
Preaosfințitului Neofit, Episcop al Râmnicului, Noului Severin.*

In vivliotica ce este la mănăstirea Horezul, să văd trecute în ca-tastih o carte scrisă românește: Istoria Valahi[e]i până la descălicătoarea

Domnilor, și un Calendar, în care sânt niște însemnări făcute cu însuși mâna lui Constandin Vodă Brâncoveanul. Și fiindcă aceste și alte asemenea acestora cărți sânt vrednice de a să cercetă copriinderea lor, apoi îndrăznesc a mă rugă cu plecăciune Preaosfinți[e]i Voastre ca să porunciți cui să cuvine, spre a să trimitte aceste două cărți la Preaosfinția Voastră; și iarăși, după a lor cercetare, se vor trimitte de unde s'au luat. Inșă binevoii a porunci ca zăbava cea mai mică să nu să facă, ca să nu să pricinuiască zăticnirea celor ce să îndeletnicesc în lucrarea statisticeii Prințipatului Valahi[e]i.

Nu este mai plăcut lucru sufletului Inalt Ex. Sale, decât a vedeă această istoricească și statisticească descriere pentru Valahiia adusă la cel mai bun sfârșit, pricinuit de nu mică mulțămire patrioților rumâni.

Aceste două cărți Preaosfinția Voastră le veți trimitte prin otnoșenie la deosebita Canțelerie a Inalt Ex. Sale, și iarăși prin asemenea otnoșenie, Canțeleria după datorie le va întoarce Preaosfinți[e]i Voastre.

(ss) Pod-polcovnic *Fanton de Verraion*.

6. Ordinul circular al Mitropoliei către protopopi, cu instrucțiuni în sensul celor primite prin adresele dela No. 1, 2 și 3.

«Cucernice . . . 1)

Fiindcă din porunca Înalt ex[selenții] s[ale] D. dep[lin] împut[ernicitul] Prez[ident] cere a să adună prin sf. Mitr[o]p[olie] științele ce mai jos să înseamnează anume, fiind foarte trebuincioase la statisticeasca descriere ce acum este să să facă Prințipatului Valahii, de aceea deci poruncim cucerniciei tale ca fără cea mai mică întârziere adunându-să aceste științe întocmai după enstrucțiia ce ți să arată la vale, să le trimeti aici la sf. Mitropolie.

1.-iu.—Să s[e] scrie toate b[isericiile], bisericuțele, paraclisurile și schiturile, (ce vor fi de zid, iar nu și b[isericiile] de lemn, afară numai de va fi vre-o biserică prea veche și cu pisanie, din cele de lemn), de cine anume sânt făcute, din ce leat, și de sânt ceva Domni sau alți oameni înseminați îngropați la acele locuri, și din ce leat, cum și pisanii ce vor fi pă pietre puse asupra mormânturilor.

2. — Să s[e] scrie toate cele mai vechi pisanii câte să pot ceti pe la acele biserici, bisericuțe, paraclise și schituri, i pe la alte locuri, adică pe la cișmele, clopotnițe și cruci de piatră; și acele pisanii să nu să scrie

1) Concept scris de mâna episcopului Neofit.

în perilipsis, ci întregi, din cuvânt în cuvânt, și în ce parte de loc al bis[ericii] să află.

3. — Să s[e] scrie numele Domnilor și porecla lor, deaca vor fi zugrăviți prin vre-unile din bis[erici], i numele Doamnelor și al Beizadelor și orice alte cuvinte vor mai fi lângă numele lor.

4. — Să s[e] scoată copii din cele obștești pomelnice numai de numele Domnilor, de vor fi având acele bis[erici], schiturile și celelalte.

5. — Să s[e] scrie odoarele ce a dat fieșcare Domn și alții la acele bis[erici], de să vor fi aflând.

6. — Să să însemneze cele mai vechi și mai mari clopote dupăla bis[erici], de cine anume sânt dăruite, și din ce leat, prescriindu-să pisanii ce vor fi pă ele.

7. — Să s[e] scrie orice sf[in]te moaște vor fi pela acele b[iserici] și celelalte, și starea în care să vor fi aflând, de vor fi.

8. — Să s[e] scrie și oricâte b[iserici] din întâmplare vor fi stricate și părăsite, de când s'au părăsit sau s'a stricat, precum asemenea și pisanii lor; sau, de nu vor fi pisanii, măcar o lămurită știință să s[e] iă de când și de cine sânt zidite, însemnându-să hramul și mah[a]l[aua] sau satul.

9. — Fiindcă la multe b[iserici] să gălesc pisanii scrise slovenește, să s[e] scrie și acelea așa cum să află, cu lămurirea veleatului și a ctitorilor.

10. — Orice pietre cu pisanii sânt puse la locuri cu nebăgare de seamă, precum pă lângă pridvoruri, pragurile bisericilor și la alte locuri, și acelea toate să s[e] scrie întregi pisanii lor și unde anume s'au găsit.

11. — Întăiu și mai făr' de zăbav[ă] să trimeti toate adevăratele hrisoave, iar nu copii, ce va fi având fieșicare biserici, paraclise și schituri atât dela cei întâi ai lor ctitori, cât și dela alți Domni, pomenitoare de vremea zidirii sau închinării lor la alte locuri, și orice alte hrisoave vor mai fi arătătoare de vre-o vreme întâmplărilor țării, precum bătlaii și altele.

12. — Aceste prescrieri ce mai sus s'au zis sânt neapărat trebuincioasă și să cer făr' de zăbav[ă] din porunca Înalt ecseleții sale.

De aceia să nu socotești că acest lucru este bagatel și dintre cele obicinuite, ci să-ți [i]ei cele de aproape măsuri și să te silești ca făr' de altă întârziere să se facă întocmai după povățuirea ce ți să dă; că pentru orice greșală și întârziere ce vei face însuți vei fi în răspundere.

Iar de primire și urmare să avem răspuns¹⁾.

¹⁾ Rapoartele protopopilor din eparhia Ungrovlahiei se află la ff. 139, 147, 148, 149 și 163.

7. Porunca Mitropoliei către mănăstiri, cerând a se trimite documentele sau condicile de documente.

*Dela Ocârmuirea Sfintei Mitropolii*¹⁾

Neapărată trebuință fiind a să vedea cele adevărate ctitoricești documente dă orânduiala ce [se] face acei²⁾ mănăstiri, scriem iconomi[ei] acei mănăstiri ca negreșit și cu într'adinsu să (nedescifrabil) acele documenturi aici la Mitropolie : uricele adevărate sau condica, de va fi pecetluită; iar nefiind la îndămână cele adevărate, și nu va avea condică pecetluită, atunci să va trimite și cea nepecetluită, fără să mai aștețe iconomia vre-o altă poruncă în pricina aceasta.

(Sigiliul în-tuș al episcopului Neofit).

No. 660.

832, Iulie 1.

8. Raportul egumenului mănăstirii Horezul către Ocârmuirea Mitropoliei, ca răspuns la porunca privitoare la cele cuprinse în adresa lui Fanton de Verraion dela No. 5, cât și la celelalte puncte.

Preacinstitei Otcârmuiri a Sfintei Mitropolii a Valahii, smerit[ul] arhimandrit și al Sfintei Mănăstiri Horex îngrijitor.

Porunca cinstitei Otcârmuiri ce mi s'au trimis dela 14 ale următorului, supt No. 758, împreună cu emberieclisita copii ce s'au scos după oțnoșeniia cu No. 6 a D. pod-polcovic ghegeneralicescului ștab. Fanton, cu smereniie priimindu-o, am văzut cele coprinzătoare și poruncite ca să trimet în priimirea Sfintei Mitropolii o carte scrisă rumânește: Istoriia Valahii până la Dăscălicătoarea Domnilor, și un calendar, în care sânt niște însemnări făcute cu însuși mâna lui Cos[tan]din Vodă Brâncoveanul, care să găsescu în vivlioteca aceștii mănăstiri, și că fac trebuință dă a să cercetă coprinderea lor. La care cu smerenie răspunz că, cât pentru istoriia de mai sus a Valahii. în' arată părintele proigumen chir Ioanichiie că această carte încă din zilele răp[osa]tului arhimandritului Dorothei să află dată la Preaosfinților³⁾ Voastre, și că nu s'au mai trimis înapoi, pentru care, în anu trecut, când m'am orânduie aici, la cercetarea ce am făcut tuturor hărtiilor părintelui Dorothei, s'au găsit și dooă sineturi ale Preaosfinților Voastre, unul adică dă cerere și altul că s'au

¹⁾ Scris de mâna episcopului Neofit.

²⁾ = acelei.

³⁾ Sic.

priimit acea carte acoalea. Ci aceasta să va da acum unde să cere și, după săvârșire, să va luoà iarăși înapoi, precum făgăduște, ca să nu să răpue.

Iar pentru Calindarul cu înșămnrările lui Cos[an] din Vodă Brâncov[ea]n, fiind vre-o patru-cinci trupuri din filadre, iar nu unul singur, chibzuind mai bine, am pus ca să să prescrie acele înșămnrări, adunându-le pã toate la un loc, pentru mai înlesnire, și săvârșindu-se a lor lucrare, fãr' dă zăbavă să va și trimite.

Așijderea lucrare să face și pentru celelalte cerute științe după enstrucția ce mi s'au trimis dăla 13 ale următorului, supt No. 732. Și, pentrucă cu aceste dăscrieri să află lucru mult, poate să urmeze zăbavă dă o săptămână dă zile până va luo[ă] săvârșire; și, isprăvindu-se, să va și trimite dă loc.

Pentru aceea, dă priimire și punere în lucrare nu lipsim cu smerenie a răspunde.

1832 Iulie 25.

Și cu plecăciune sânt
al cinstitei Ocârmuiri
smerit

(ss) Hrisant (?) arh[imandrit] Hor[ezeanu].

9. Răspunsul primit la Mitropolie dela mănăstirile închinat locurilor sfinte, cu prlvire la documentele lor.

Cu smerită plecăciune] închinându-ne, sărutăm sfânta dreapta Preasfinții [Tale].

Porunca Preasfinții Tale dela 14 ale următoarei luni, de supt No. 714, cu evlavie priimindu-o, am văzut că, fiind cu dinadins voința D. Inalt Ec. Sali Domnului deplin împuternicitului Prezident ca să s[e] cerceteze documenturile tuturor mănăstirilor, cele coprinzătoare de orânduelile ctitorilor și ale dăniașilor, Sf. Mitropolie ne îndatorează pre noi să ne silim ca în curs de puține zile să s[e] adune toate aceste documenturi a mănăstirilor grecești din Valahi[a], și, adunându-să, să facem arătare Sf[inte]i Mitropolii. Asemenea să dăm însemnare de toată suma veniturilor a fieșicării dintr'aceste mănăstiri pã l[e]a[t 1831. La care acestea și răspunzând, arătăm că după datorie vom îngrijii fieșicare cu supunere și silință să facem precum sântem porunciți.

Fiind însă că cele mai multe mănăstiri n'au aicea aceste documenturi, ci să află jos, la mănăstirile stăpânitoare; și, trebuință fiind, urmează să scriem înștiințând de porunca și cererea aceasta; și după porunca ce vom priimi de acolo vom urmă, fiindcă să așteaptă acum și deplin împuterniciți erarhi, cu a căroră venire aici și cererea aceasta va

luă cuviincioaşa sa săvârşire. Şi avem cinste, cu cel mai adânc respect, a ne însemna mai jos ai Preasf[in]ţ[iei] V[oastre] fii în H[risto]s şi prea plecate slugi.

Igumenii mănăstirilor greceşti: Hrisopoleos Lavrentie; Igumenu sf. G[ol]g[ote] Gavriil, pentru mănăstirile sf. Mormânt; Gherman Ivireanu şi exarh, şi pentru mănăstirea Cotroceni; Sinesie Apostoleanu, şi pentru Slobozia şi Căscioara; Teodosie ig[ume]n mănăstirii Mihaiu Vodă; Ioachim igumenu Mărginean; Ierotheiu arhimandrit Sf. Ioan; Anthim ierodiacon Stavropoleanu; Ambrosie Văleanu; Athanasie arhimandrit Spiridoneanu; Grigorie iconomul al bisericii Grecilor; Chiprian Focşeneanu; Iacov Băneanu; Partenie Bredeanu; Sofronie Nuceteanu; Stratonichie Deduleşteanu ¹⁾.

1832 Iulie 18.

10. Adresa ocârmuirii Mitropoliei către episcopul Ilarion al Argeşului, cerându-se manuscrisul cu «Invăţăturile lui Neagoe...».

Ocârmuirea Sf. Mitropolii

a Ungrovlahiei.

No. 757.

Anul 1832 luna Iulie 14.

Bucureşti.

*Preasfinţii Sale fratelui Argeşin, chir
Ilarion ²⁾.*

Dintr'această alăturată copie ce s'au scos după otnoşănia a D[lui] pod-polcovnic ghenalicescului stab, Fanton, cu No. 5, pe largă pliroforie să va da frăţii tale, pentru care vă scriem ca fără întârziere să ne trimiteţi ceruta carte, ca să dăm şi noi unde să cere.

Să trimete frăţii tale şi doă copii ce s'au făcut din partea Mitr[o]poliei: una către igumeni şi alta către protopopi, după care vei da şi frăţia ta porunci în eparhi[a] frăţiei tale făr' de zăbavă.

11. Idem, către episcopul Buzăului, pentru documente ş. c. l.

Către Buzău ³⁾

Dintr'această, alăturată copie după poruncile ce s'au dat din partea Sf. Mitropolii către prot[o]p[opi] şi ig[u]m[en]i, să va da Preaosfinţii [tale] îndestulată pliroforie de cererea ce să face. Pentru care scriem frăţii tale ca întocmai urmare să s[e] facă şi din partea Preasfinţii [tale]. Insa să vă fie ştiut că la mănăstirile cele mai mari, adică unde să orân-

¹⁾ Traducere după originalul scris greceşte. (V. f. 129 şi 130).

²⁾ Concept scris de episcop. Neofit.

³⁾ Idem.

duesc ig[u]m[en]i cu cărți domnești, s'au trimis porunci de aici dela Sf. Mitr[o]p[olie]; iar pentru schituri, biserici și celelalte, să va face urmare de către Preasf[in]ț[ia] [ta].

833 Iulie 20.

No. 816.

12. Răspunsul episcopului Ilarion al Argeșului către cărmuitorul Mitropoliei.

Prea Sfinției Sale Cărmuitorului Sfintei Mitropolii [a] Valahiei.

Am priimit cu cinste scrisoarea Prea Sfințiilor Voastre dela 15 ale următorului Iulie, supt No. 757, împreună cu izvodul poruncilor către protopopi, pentru catagrafiile ce să cer a să face pentru bisericile, paraclicele și schiturile ce vor fi de zid, care s'au și pus în lucrare cu darea poruncilor.

Insă Preasfinția Voastră în' scrieți că doao copii mi să trimit după izvoadele poruncilor : una către prot[opo]pi și alta către igumeni. și cu adevărat doao am priimit, dar amândoao scriu tot către prot[opo]pi și tot cu o coprindere; ci să cunoaște că din greșală s'au pus așa; și, cu toate că eu am scris protopopilor ca să urmeze și la mănăstiri ca și la celelalte, dar, de va fi porunca într'alt chip, mă rog să mi să trimiță acel izvod.

Am văzut și ceale însemnate în deosebită copie după oțnoșaniia a D. pod-polcovnic gheneralicescului ștab, Fanton, coprinzătoare că Inalt Excelenția Sa Deplin împuternicitul Prezedent al Divanurilor Prințipatului face cerere de o carte a lui Neagae Vodă, ce iaste foarte trebuincioasă a să trece la statisticeasca și istoriceasca descriere a Valahiei, ca să o trimiță a să da prin Prea Sfinția Voastră, și în urmă iarăși cu aseamenea mi să va trimitte, precum și de Prea Sfinția Voastră mi să scrie.

Pentru această carte mi s'au fost făcut cerere și aici, la venirea Excelinției Sale, dar nu am dat-o, că nu o aveam, fiind la București. După aceaia, scriind, mi-au trimis-o, (căci voiam a scoate un perilipsis dintr'însă).

Acum de vremea că urmează trebuința aceasta, iată o trimiță Prea Sfințiilor Voastre ca să să dea, și la vremea iarăși prin Prea Sfinția Voastră mi să va trimitte, fiind odor al Sfintei Episcopii între cealelalte odoară.

De a căriia priimire mă rog să mă învrednicesc de cinstit răspunsul Prea Sfințiilor Voastre.

1832 Iulie 23.

(ss) *Ilarion Argeș.*¹⁾

¹⁾ Urmează răspunsul dela Mitropolie, cu înștiințare că s'a trimis cartea lui F. de Verraion. (V. f. 141).

13. Altă scrisoare a episcopului Ilarion.

*«Prea Sfinției Sale Părintelui Cărmuito-
rului Sfintei Mitropolii [a] Ungrovlahiei.*

Cu cinste am primit și altă oțnoșanie a Prea Sfințiilor Voastre dela 5 ale următorului Avgust cu No. 919, și am văzut ceale scrise, că voința Inalt Exelenției Sale iaste a să vedeà coprinderea tuturor ctitoriceștilor testamenturi și docomenturi ce vor fi având fieșcare mănăstire, și cumcă, după poruncile date de mai nainte dela cealelalte mănăstiri, s'au trimis dela unele çondicile, dela altele însăși hrisoavele, rămâind numai pe scaunele arhieresti ; scriindu-mi-să ca să trimit și eu orice testamenturi și docomenturi ya fi având Episcopiiia Argeșului. La care răspunz că aceste sineturi, fiindcă pentru greotatea lor și siguranția, nu să pot trimite nici cu expediția, nici cu fieșce om. După praznicul Sfintei Episcopii, cu om sigur înadins să va trimite condica, în care sânt trecute ceale ce să află. Și deaca protopopii vor fi isprăvit și vor aduce și ceale după afară ale besearicilor i ale crucilor de piatră și ale çismelelor pisanii, precum sânt porunciți, să vor trimite și acealea după poruncă.

De aceasta nu lipsiia.

1832 Avgt 14.

(ss) *Ilarion, Argeș.*

14. Altă scrisoare a episc. Ilarion către episc. Neofit, anunțând trimiterea condicii de actele episcopiei, și arătând greutățile ce întâmpină cu descifrarea inscripțiilor slovenești.

*Prea Sfinției Sale Părintelui Cărmuito-
rului Sfintei Mitropolii Ungrovlahiei.*

La răspunsul ce am făcut Prea Sfinției Voastre prin oțnoșaniia dela 14 ale următorului Avg[us]t, am arătat că, după praznicul Sfintei Episcopii, cu om sigur înadins să va trimite condica în carea sânt trecute sineturile Sfintei Episcopii. Deci întâmplându-să venirea Dumnealui doctorului Teodosie aici, și acum întorcându-să înapoi, iată o trimit cu însuși Dumnealui; de a căriia primire mă rog de prea cinstit răspuns.

Iar pentru pisanii și altele ce vor mai fi, să vor trimite după ce vor veni și ceale după afară, după scrierea ce fac protopopii.

1832 Avgust 18.

(ss) *Ilarion. Argeș.*

Vremea fiind scurtă dela darea poruncilor până la praznic[ul] Epis[o]p[iei], n'au putut prot[o]p[opii] să isprăvească pisăniile; și trebuiesc crezuți, mai vârtos fiind unile scrise slovenești, cu care nu știu ce vor alege până la urmă. Că și eu de atunci mă căznesc să deșifrez unile dintr'ale Epis[opiei] și nu pociu să le dau în rost. Încât am hotărât așa: să le trimit cum voiu putea să le scoț pă hârtie.

Fiind gata și condica Berislăveștilor, să trimită și aceasta cu aceștia ocazion sigur ¹⁾.

15. Adresa Secretariatului Statului către Ocârmuitorul Mitropoliei Ungrovlahiei, tot în privința adunării documentelor.

Secretariatul Statului.
Anul 1832 Septembrie 6.
No. 1779.
București.

*Preașfinției sale părintelui, ocârmuitorul
Sfintei Mitropolii.*

Raportul Preașfinții voastre cu No. 931, împreună cu alăturatele pă lângă dânsul prescurtări după ctitoriceștile documenturi ale mănăstirilor pământenești s'au supus la cunoștința Inalt Ecseleției Sale D. Deplin înputernicitului Prezedent. Dar, fiindcă în pomenitul raport să coprinde cum că mai sunt și alte mai mici mănăstirioare i schituri, cari sunt închinat metoașe la spitalul Sfântului Pantelimon i alte locuri, ale căror documenturi neadunându-să până acum de Dumn[ea]lor epitropii, vă aflați cu îngrijire ca îndatăce le vor aduce la Sfînta Mitropolie, să să facă asemenea urmare cu prescurtarea lor, și fără zăbavă le veți supune la cunoștința Inalt Ecseleției Sale împreună cu ale Sfintei Mitropolii i ale Episcopiilor. Secretariatul Statului, din poruncă are cinste a da în cunoștința Prea Șfinții Voastre ca fără zăbavă să să trimită și acelea, fiind trebuincioase.

Secretarul Statului (ss) *Barbu Știrbei* ²⁾.

¹⁾ Urmează și alte scrisori. (V. ff. 161, 166 și 177, ac. ms.).

²⁾ V. conceptul răspunsului, la f. 168.

16. F. de Verraion serie episcopului Neofit să dea lui Al. Lezviodax manuscriptul cu «Invățăturile lui Neagoe ..».

Pod-polcovnicul gheeneralicescului ștab
FANTON DE VERRAION.

No. 28.

Anul 1832, Iulie 29.

București.

Ocârmuitorului Sff[inte]i Mitropolii a Valahiei, Preaosfințitului Neofit, episcopul Râmnicului, Noului Severin.

La oțnoșeniia cu No. 859 din 28 a curgătoarei luni, am cinste a răspunde, împreună și a mă rugă cu plecăciune ca cartea răposatului Neagoe Voevod, ce s'au luat dela Preasfinția Sa Episcopul de Argeși, să să dea supt iscălitura Dum[nea]lui Alexandru Lezviodax ¹⁾.

(ss) Pod-polcovnic, *Fanton de Verraion.*

17. F. de Verraion indică măsurile luate pentru siguranța actelor depuse și restituiră lor în ordine.

Pod-polcovnicul gheeneralicescului ștab
FANTON DE YERRAION.

No. 29.

Anul 1832, Iulie 19.

București.

Ocârmuitorului Sf. Mitropolii a Valahiei, Preaosfințitului Neofit Episcopul Râmnicului, Noului Severin.

Spre depărtarea și a celui mai mic presupus de vre-o pierdere a vre-unul hrisov sau document tainică hârtie, din cele ce s'au luat sau să vor luă dela Sfânta Mitropolie, s'au alcătuit o condică, în care, dupăce să trec pe rând luatele hrisoave sau alt oarecarele document, cu arătare supt a cui iscălitură s'au luat și dela cine, apoi împotriva fieștecăruia cere trebuința a să iscăli cel ce îl va primi înapoi.

Rog încă cu plecăciune pe Preaosfinția Voastră ca să binevoiți a porunci spre a să iscăli împreună cu îngrijitorul vivliotecii Sf[inte]i Mitropolii și alt cinovnic mai cunoscut obștii.

Pe alângă aceasta mai adaog a mea rugăciune ca, prin oțnoșenie, să înștiințați pe deosebita Cantelerie a Inalt Ex. Sale D-l[u]i deplin împuțernicitului Prezident al Divanurilor Prințipaturilor de numele, boeria și porecla acelor ce să vor orânduî spre a să iscăli în pomenita condică.

(ss) Pod-polcovnic, *Fanton de Verraion.*

¹⁾ Adeverința lui Lezviodax, la f. 114.

18. F. de Verralon restitue Mitropoliei hârtiile și condiile primite.

Pod-polcovnicul ghegeneralicescului ștab

FANTON DE VERRAION.

No. 86.

Anul 1832, Noemvr. 22.

București.

*Otcârmuitorului Sfintei Mitropolii, Prea-
osfințitului Neofit, episcop al Râmnicului
și Noul Severin.*

Fiindcă dela Sfânta Mitropolie, supt iscălitura D[u]m[nealu]i Alexandru Geanoglu Lezviodax s'au luat câteva hrisoave și condici, din care unele s'au triimes mai 'nainte, și de primirea lor s'au iscălit în condică log[o]f[ătul] Ioniță și D[u]m[nealu]i pitarul Ioan Băscoveanu, iar altele să trimăt acum tot prin D[u]m[nealu]i Lezviodax.

Mă rog cu plecăciune Preaosfințiilor Voastre să binevoiți a poronci spre a să primi și aceste de pe urmă triimisă hârtii și condici, iscălin-du-să priimitorii atât în condica Caștelarii, cât și în câte unul din alăturatele catastife, rămâind la Sf[ân]ta Mitropolie iarăș câte unul asemenea iscălit de D[u]m[nealu]i Alexandru Lezviodax.

Pe lângă aceasta nu veți lăsa Preaosfinția Voastră de a mă înștiința întâiu de numele și porecla și boeria cinovnicilor ce ați rânduit ca să priimiască atât cele de mai 'nainte întoarse hârtii, cât și aceste de acum, și, al doile, de hrisoavele sau alte hârtii ce au rămas încă nepriimate de Sfânta Mitropolie, din cele luate supt iscălitura D[u]m[nealu]i Lezviodax.

(ss) Pod-polcovnic, *Fanton de Verraion.*

19. Răspunsul dela ocârmuirea Mitropoliei Ungrovlahlei, tot în privința primirii înapoi a hârtiilor și condiilor de documente.

Otcârmuirea Sfintei Mitropolii

a Valahiei,

No. 1336,

1822, Noemv. 24.

București.

*Visocoblagorodnii Sale Domnului Pod-
polcovnicului ghegeneralicescului ștab, Fanton
de Verraion.*

La otonoșenia Visocoblagorodnii Voastre din 22 Noemvr. No. 85, Ocârmuirea Sfintei Mitropolii are cinste a răspunde că: câte condici în No. de . . s'au luat dela această Mitropolie supt iscălitura D[u]m[nealu]i Alexandru Geanoglu Lezviodax, asemenea și hrisoave i alte hârtii docu-

mentalnice s'au priimit toate înapoi într-o întregime; însă condicile după alăturat catastih care este iscălit de D[u]m[nealu]i pitarul Ioan Bâșcoveanu oprindu-să la delile Sfintei Mitropolii i alt asemenea catastih iscălit de D[u]m[nealu]i Lezviōdax. Iar pentru darea în priimire a celorlalte hrisoave și alte documentalnice hârtii, s'au iscălit în condica deosebitei Canțelarii l[o]g[o]f[a]l[t]ul Ioniță, îngrijitorul vivlioteei Sfintei Mitropolii, și D[u]m[nealu]i p[i]l[t]a[r]ul Ioan Bâșcoveanu.

Alte hârtii sau condici nici un fel dela această Mitropolie supt iscălitura D[u]m[nealu]i Lezviōdax nu s'au mai luat, afară numai de cartea care să numește Pravila Mare și de două anaforale întărite de Domni; însă una pentru dezrobirea rumânilor ¹⁾ cu leat (*lipsește*) și alta pentru (*întrerupt*) ²⁾.

20. Urmează un «*Catastih* coprinzător de condicile mănăstirești ce s'au luat la Deosebita Canțelerie dela Sf. Mitropolie a Valahiei...» și s'au restituit de Al. Lezviōdax» ³⁾. El cuprinde :

1) Condica mănăstirii Motrului, în care sunt trecute hrisoave domnești, cărți de judecată, zapise de danii de moșii, vii și robi, 256 file.

2) Idem a mănăstirii Arnota, 469 f.

3) » a Sfântului Spiridon Nou din București, 363 f.

4) » mănăstirii Dealului, 139 f.

5) » » Câmpulung, 518 f.

6) » » Strehaia, 130 f.

7) » » Horezului, 725 f.

8) Trei condici ale mănăstirii Bistriții, 1000 și 588 f.

9) Cinci condici ale mănăstirii Vierșul, 137, 151 și 147 f.

¹⁾ E vorba de reforma lui Constantin Mavrocordat.

²⁾ E un concept al episcopului Neofit.

³⁾ V. f. 183.

O SCRISOARE DIN ANUL 1853
A PROFESORULUI NIFON BĂLĂȘESCU
CĂTRĂ GRIGORE GHICA, DOMNUL MOLDOVEI
DE
ALEX. BĂLEANU
PROFESOR
ARHIVAR LA ARHIVA STATULUI, IAȘI

Reorganizarea școalelor în timpul domniei destoinice a lui Barbu Știrbei — reorganizare în felul că se înființase pe deplin un curs superior al învățăturilor în limba română — dă îndemn multora dintre profesorii de seamă de atunci să-și ia asupra-le prelucrarea de manuale, a căror lipsă se simția atât de mult. Între profesorii aceștia eră și *Nicolae Bălășescu*, în urmă părintele *Nifon Bălășescu*, — profesor de teologie la Seminarul Central din București și autorul *gramaticii*, tipărite întâiu la Sibiu în anul 1848 pentru seminarul lui Șaguna, și apărută în a doua ediție la 1850, și al marelui *dicționar greco-român*, încredințat, pentru a fi dus la capăt, librarului-editor Gh. Ioanid ¹⁾.

Încredințându-i-se, în anul 1842, de cătră Domnitorul Alexandru Ghica lucrarea unui *dicționar latino-român*, îndemnat de o sfântă datorie către națiunea sa și însuflețit de folosul ce avea să izvorască dintr'o asemenea carte, întreprinde scrierea ei, lucrând cu «mare râvnă și osârdie, cu nespusă răbdare și scumpă luare aminte» și ajungând cu lucrarea până la jumătate.

Alexandru Ghica îndepărtat din domnie, urmașul său Gheorghe Bibescu fu așa de «mărinimos» că încuviință continuarea lucrării acestei cărți așa de folositoare. La anul 1846 o pune sub tipar la Sibiu — tipografia Hochmeister ²⁾, apărând din ea 2 broșuri, cam a 6-a parte din tot.

Deși evenimentele anului 1848 l-au lipsit și de al doilea protector mărinimos ca și «de averea și starea sa», nu s'a descurajat, ci, pe deplin convins că dicționarul început este «un lucru bun și foarte trebuincios națiunii române» și cu credința că «orice i s'ar împotrivi, Dumnezeu tot îl va ajuta să iese la lumină», s'a întors «după încetarea rezelului în

¹⁾ Pentru toate acestea vezi N. Iorga, *Ist. literaturii române în secolul XIX*, III, pp. 103—104.

²⁾ Vezi și N. Iorga, *Viața și Domnia lui Barbu Știrbei*, II, în *Analele Academiei Române* pe 1905, p. 106.

Transilvania» iarăși în Țara Românească către noul Domnitor, Barbu Știrbei, «expunându-i toată curgerea pricinei cu această carte».

Vodă Știrbei îi acordă un ajutor ¹⁾, pe care Bălășescu găsim-l neîndestulător, își îndreaptă privirile spre Voevodul *moldovean* Grigorie Ghica «ferbinte doritoriu de tot binele și fericirea poporului» său, scriindu-i și cerându-i sprijinul pentru a duce la bun sfârșit lucrarea în-cepută.

Considerând că este o datorie sfântă ca, ori de câte ori avem pri-lejul, să ne amintim de aceia cari n'au cruțat nimic din aceea ce le-a stat în putință pentru a folosi cât mai mult nației lor, să căutăm a le afla activitatea și a le recunoaște adevărata valoare, dăm publicității scrisoarea din care vibrează la fiecare rând un cald patriotism și o ne-mărginită grije de cultura poporului, căruia aparține profesorul, care dacă, din împrejurări independente de voința sa, n'a putut duce la capăt opera începută, și-a încheiat bine, prin terminarea frumoasei lucrări a dicționarului greco-român, o carieră de profesor, care ținuse douăzeci de ani ²⁾.

Prea Înălțate Doamne,

Una din cele de întâia trebuință unei nații în sfera literaturii este *Dicționarul limbii sale*. Toate națiile au asemenea dicționarii bine lu-crați și dați în mâinile școlarilor și a altor literați. Această carte din nenorocire până acum în limba română nu este, căci de au și fost vre-o câțiva bărbați foarte învățați români precum: G. Șincai, Clain, Coloși, Petru Maior, cari au venit la această idee mântuitoare, ba au făcut și ceva încercări, dar încă ostentă lor din mai multe fatale întâmplări au rămasii fără rezultat.

De această nenorocire în sfera culturii și a literaturii naționale române pătrunsu fiind M. S. fostul Domn al Țării Românești *Alexandru D. Ghica*, ca cunoscutul protector al literaturii române, încă la anul 1842, mie umilitu subscrisului, ce mă aflam profesor de teologie în centralul seminaru din București, au binevoitu a-mi încredința lucrarea unei asemenea cărți, adică *Dicționarul Latino-Romanu*. Eu îndemnatu sau mai bine chematu de această sfântă datorie către națiunea mea română, pe lângă toate greutățile unui așa de ostentoriu lucru, dar însufletitu de folosul ce are să izvorască dintrânsul, am întreprinsu scrierea acestuia, și lucrând la dânsul cu mare râvnă și osârdie, cu nespusă răb-

¹⁾ N. Iorga, *Op. cit.* p. 107.

²⁾ N. Iorga, *Ist. literaturii române, sec. XIX, III*, p. 104.

dare și scumpă luare aminte, dorind să aduce această jertfă pe altariul nației mele, ajunsei cu lucrarea lui în manuscris până la jumătate. Însă iată o mare nenorocire că cu depărtarea M. S. Domnului cartea rămasă fără de patron. Dar însă următorii săi în Domnie, M. S. Gheorghe D. Bibescu, fu așa de mărinimos în cât conțalesă (*sic*) cu răposatul întru fericire Mitropolitul Țării Românești, Păr. Neofit, lucrarea cărții aceștia atât de folositoare o încuviință și porunci a se tipări cu cheltuiala din casa școalelor, și așa spre acest scop la a. 846 mă trimiseră înăuntru (*sic*) ca într-o tipografie solidă să o pui sub tipariu. Eu aflai la Sibiu tipografia lui *Hochmeister*, cu care învoindu-mă încheiai contractul aici sub A. alăturat și-i dădui 1000 fior. argint înainte, după cum mărturisește adeverința sub B. și puindu-o sub tipariu, dintr'ânsa au și eșitu 2 broșuri cam a 6-a parte din totu, și până acum ar fi eșitu opul întregu, dacă tristele evenimente din anii 848—849 nu l'ar fi împiedicat, cându eu nu numai și pe al doilea rând de protector ai cărții aceștia i-am perdutu, dar și totă starea și averea mea câștigată cu multă osteneală în restimp de 20 ani, împreună cu bibliotica și manuscriptele mele cele scumpe, mi s'au făcut jertfă furișei turbări revoluționare din Transilvania, o pagubă cel puțin de 25000 fl. c. m. ¹⁾ ori 5000 # așa în câtu în toată privința am rămasu lipsitu de tôte, afară de nădejdea în D[umne]zeu, căci deși tôte aceste pedici și nenorociri mi s'au întâmplat, eu totu nu m'am descurajat, știind bine că această carte este unu lucru bun și foarte trebuinciosu întregii națiuni române și de aceea [i]mi plăcu a crede că deși tôte elementele lumii aceștia i s'ar împotrivi, [Dumne]zeu totu o va ajuta să vadă lumina. Și așa la a. 1850 după încetarea resbelului în Transilvania, mă întorsei iarăși în Țara Române[ă]scă către M. S. cel de acum stăpânitoru Domnul *Barbu D. Știrbei*, căruia espunându-i totă curgerea pricinii cu această carte, iar M. Sa cunoscându că spre darea ei la lumină se cere însemnătoru ajutoru prin Apostilulu său din 24 Martie 1851 No. 1387 binevoi a prenumăra la ea din partea guvernulu pentru 1000 ecsemplare, mai urmându prenumerația și la alte particulare fețe în țară.

Tôte acestea cu umilință aducându-le la cunoștința Înălțimei Vostre, ca la un Domn ferbinte doritoru de totu binele și fericirea poporului, ce cârmuiți și ca un protector al științelor și a culturai limbei române, carele pe de o parte bine cunoșteți de câtu folos și neapărată trebuință este acest Dictionariu Românilor și mai vartosu tinerimei scolastice care acum în tôte părțile învață limba latină; iar pe de alta bine puteți

¹⁾ Este a se înțelege flörini (gulden) în monetă convențională («Conventions-Münze») în valoare de 5000 galbeni. A. B.

judeca, că ce cheltueli mari se ceru pentru tipărire acestui opă până la totala lui desăvârşire (celu puţin 2000 #) — cu totă umilinţa îndrăznescă a ruga bunătatea Înălţimei Voastre să binevoiţi a porunci ca şi din partea guvernului moldavii să se facă asemenea ajutorii numitei cărţi «*Dicţionarului Latino-Românii*» după programa aici alăturată, cu atât mai vârtos că cassa din care se va da acestu ajutorii n'are să pèrdă nimica, căci câtă va da afară pe dânsulu, totu atâta va şi incasa înapoi dela connaţionalistii moldoveni şi mai vârtosu dela tinerii şcolari, carii aşteptă cu sete eşirea lui la lumină.

Iar numele Înălţimei Voastre pentru această facere de bine întregii naţiunii române va rămânea în veci neştersu şi cu plăcere pomenitu în inimile tuturoră literaţilor români.

Alu Înălţimei Voastre cel mai smeritu şi credincosii supusu.

NIFON BĂLĂŞESCU
PROFESOR

Rezoluţia Domnului. Sfatul nostru extr[ordinar] va înfiinţa o listă de prenumeraţie întru cari Guvernul va prenumera un număr de exemplari pentru scoatire la lumină acestuea lexicon *latino-romănu* care va fi de mare folos şi va înavuţă deplin limba ţării noastre ce are trebuinţă de a fi curăţată şi înbogăţată în destul. În 24 Iuli 1853.

(ss) GRIGORIE GHICA VOEVOĐ.

(Urmează încuviinţarea Sfatului extraordinar).

(Arhivele Statului, Iaşi, Dosar No. 3543, opis 2013. Secretariatul de Stat).

HER Î E

DE

D. MOTOTOLESCU

PROFESOR LA ACADEMIA DE DREPT DIN ORADEA-MARE

Știința a făcut în secolul nostru mari progrese, de când învățații părăsiră ideea de-a duce la desăvârșire aprofundarea unei singure științe, înlăturându-le pe celelalte, cari erau în strânsă legătură cu cea supusă analizării.

Cercetările limbilor supuse metodei comparative ne învață, că neamurile indo-europene sunt înrudite, sunt frați, născuți din aceeaș mamă, crescuți în acelaș leagăn, obləduiți de scutul ei, au putut să se desvolte în state ca popoare cu instituții aparte.

Rezultatul strălucit, dat de metoda compărată, aplicată la cercetarea limbilor făcù pe învățații secolului nostru, s'o aplice și la alte științe; astfel, juriștii cari credeau că dreptul roman până la începutul secolului nostru eră aproape unicul obiect de îndeletnicire științifică și care oprì cu totul atenția juriștilor asupra vechilor așezăminte și obiceiuri naționale, asupra vieții politice și juridice, asupra științii dreptului altor popoare ce fură date uitării, de când cu recepționarea și punerea lui în practică, văzând, că s'au ivit în decursul secolului nostru, lucrări relative la dreptul indic, mozaic, scandinavic, lituan, polon, rus, au trebuit să introducă și-n jurisprudență metoda conipărativă, care lărgì sfera doctrinei juridice și la știința dreptului popoarelor înrudite tulpinei indo-europene.

Comparându-se studiul vechiu al dreptului, constatăm că multe popoare destul de deosebite au avut regulile de drept în desvoltarea jurisprudenței foarte apropiate. Dovada reiesă din aceia, că regulile de drept cu cât sunt mai vechi, cu atât sunt mai simple și mai înrudite, fiindcă sistemul de viață eră mai simplu și mai asemănător în aceia epocă, când s'au născut regulile primitive ale dreptului.

Evoluția juridică a popoarelor ne arată, că unele instituții cu cât sunt mai vechi, cu atât sunt mai grele de studiat. E adevărat; că unele din ele, cari la nașterea popoarelor erau comune, se găsesc intacte la unele popoare, însă la altele nu s'au desvoltat în deajuns, la altele însă, s'au transformat în așa mod, în cât și-au pierdut cu totul forma primitivă, devenind astfel imposibile juriștilor de studiat, dar dacă li se va aplică metoda conipărativă, studierea lor va fi mai lesnicioasă și mai rodnică.

După cum filologii în cercetările limbilor se îndepărtară dela compararea flexiunilor gramaticale numai cu a limbilor clasice, și adoptând metoda comparativă și aplicându-o la cercetarea limbilor germanice, slavice și sanscrite au putut să deslege multe flexiuni neexplicate și să reconstruiască unele limbii necunoscute în deajuns, tot astfel și juriștii în studierea dreptului s'au îndepărtat dela studierea unor instituții, numai ale unor popoare, ci adoptând metoda comparată, le-au supus comparării cu instituțiile similare găsite la popoarele născute din ramura indo-europeană.

Este adevărat, că aceasta nouă îndeletnicire a doctrinei comparate nu a fost apreciată în adevărata ei valoare, pentru că cercetările dobândite până 'n prezent nu au dat rezultate strălucite, deși ele sunt mult mai solide decât rezultatele câștigate dela școala istorică.

Literatura dreptului vechiu românesc este streină cercului studiilor juridice comparative și iată de ce: acei, ce-și făcură studiile în Franța și în Italia se mulțumiră să introducă instituțiile acelor țări, sperând astfel că le vor utiliza în folosul patriei, neglijind cu totul cercetarea dreptului românesc, care servî de călăuză-strămoșilor noștri în decurs de mai multe secole.

Noi avem îndoita datoria de-a scoate la iveală lupta Românului pentru drept, mai întâiu, pentru că un sentiment natural ne împinge să cunoaștem viața strămoșilor, cea plină de învățături pentru urmași; și 'n rîndul al doilea, pentru următoarele motive științifice: istoria culturii unui popor nu se poate înțelege fără istoria dreptului, pentru că dreptul înrădăcinat din vechime în inima unui popor, explică în parte situația psihologică a poporului, și pentru că, prin scoaterea la iveală a istoriei dreptului, aducem un serviciu imens încercărilor comparative și ca rezultat filologic, istoric și filosofic.

Pentru studierea istoriei dreptului vechiu românesc mă voiu servi de metoda dreptului comparat, pe care o voiu aplica la analizarea instituțiunei ce-mi propun s'o cercetez.

Pentru acele clase, cari trăesc nemijlocit din lucrarea pămîntului, fiecare palmă de țarină are o însemnătate exagerată și este apărută în caz de încălcare cu-o violență nespusă, pentru că fiecare om simte lovitura, ce se aduce mijloacelor sale de subzistență, ca o lovitură îndreptată în contra persoanei sale și mai cu seamă țaranul, al cărui trai este atât de lipit pămîntului. Dacă considerăm, că în vremile mai de mult, mai fiecare Român eră țaran, în înțelesul acel al cuvîntului de posesor de pămînt și dependent în traiul său de roada pămîntului, nu ne vom mira, dacă vechile acte procesuale cuprind în majoritatea lor revendicări de proprietăți, de moșteniri și de hotare.

În hrisoavele moldovene găsim pomenindu-se cam pe la începutul secolului al XV-lea și continuându-se până către finele celui al XVII-lea, instituțiunea juridică, purtând numele la început de «zavească», apoi rare ori «legătură» și-n cele mai multe hrisoave de «herâie» cari numiri în fond aparțin uneia și aceleiași instituțiuni, numită «heriie», înrudită întru câțva cu «sacramentum» din dreptul roman; «παρχαταβολη» din cel grec; «vdání» din cel ceh; «zaktad» din cel polon, «wdawszczyzna» din cel lituan; «uzdanija» din cel sârb; «wette» din cel german.

Numirea slavă de «zavească» ¹⁾, sub care o aflăm în hrisoavele din începutul secolului al XV-lea, a intrat în practica moldoveană odată cu introducerea diplomatiei lituano-rusă în cancelaria domnească.

Deși hrisoavele secolului al XIV-lea nu o menționează, fiindcă conținutul lor se referă mai mult la confirmări și hărăziri de moșii, decât la procese de revendicări și moșteniri, totuș credem, că această instituțiune a existat și în decursul acestui secol, de oarece un hrisov emanat din cancelaria lui Iliș și Ștefan din anul 1432, menționează cuvântul «zavească», ceea ce dovedește în deajuns că numirea s'a încetăținit de timpuriu în Moldova.

Diplomatica moldoveană suferi în decursul timpului modificări, prin aceia, că numărul diacilor cari cunoșteau limba medio-bulgară se împușină și odată cu ei, începu și dispariția expresiilor juridice, întrebuințate în hrisoavele eliberate zilnic din cancelarii. Dar, pe nesimțite fură înlocuite cu cuvinte românești, cari corespundeau întocmai terminilor tehnici dispăruți ai instituțiilor rămase.

Către a doua jumătate a secolului al XVI-lea surveni o schimbare neașteptată în denumirea instituțiunii «zavesca». De unde, până la această dată hrisoavele o utilizaseră sub această numire, dela această dată până la dispariția ei din practica juridică, o găsim înlocuită cu numirea românească de heriie ²⁾. Probabil, că numirea de heriie derivă dela chitan-

¹⁾ Numirea zavească este slavă și vine dela **завѣсхъ**, format dela verbul **завѣсити, привѣсити**, în înțelesul de a lipi, atârna ceva de un lucru, adică peceata sau altceva; cf. Sachmatov, verb. **завѣтити**:

I. Bogdan, Documentele lui Ștefan cel Mare, Buc. 1913, vol. II, pag. 597: **завѣска, завѣзка, завѣзска, завѣзска**, rus. **завязка** = legătură.

²⁾ Fermiu, ferii, ferün, ferei, ferein, ferăe, ferăi, ferăiu, ferăciu, ferăia, ferăiu fărăe, fierăia, fierăiu, fierăi, herăe, herău, herăia, hierăia vin dela fierul, ce se pune pe zapise, întâi în formă de peceți, atârnate, sau legate cu șnur de mătase -- **завѣзати-завѣзати-αποδεῖν**, ligare — sau **привѣсити**, mai apoi aplicat pe chitanța eliberată.

A derivă heriie din cuvântul turcesc — *vérési* = credit, datorie, care dădù viré, véra, în limba bulgară veresija, română veresie, greacă *βερεβές, βερεβέ, ἐπὶ*

țele ce se eliberau de Voevozi sau rare ori de logofătul cel mare părții câștigătoare în proces, pentru suma depusă la cancelaria domnească, ca zălog a împiedicării redeschiderii din nou a procesului de către partea pierzătoare.

Chitanțele purtau sigilul domnesc, ce se imprimă sau se atârna în formă de peceti, legate cu șnur de mătase, după cum se constată din hrisoavele secolului al XV-lea și XVI-lea.

* * *

Literatura juridică este foarte săracă cu privire la explicarea acestei instituțiuni; cauza este că cea mai mare parte din material se află redactat în limba medio-bulgară, streină cu totul juriștilor. Cu toate acestea, câți-va autori au analizat-o în mod succint, în lucrările lor, dar rezultatele la cari au ajuns sunt insuficiente și nu explică în deajuns evoluția și originea ei.

Cantemir ¹⁾, în opera sa, vorbind despre procedura moldovenească, o definește astfel: «Has literas in duas partes scindit, et uterque litigantium unam partem porrigit. Sin autem alteruter dicta die non compa-ruerit cheria id est multam pecuniarum solvere debet: rusticus viginti quinque aureos, nobiles centum, baro sexcentum». El confundă instituțiunea herfie cu suma ce trebuia s'o plătească partea ce lipsea dela ziua judecării, ca pedeapsă, că nu venise la ziua înfățișării, fixată de divanul domnesc unde fusese bine citat.

Xenopol ²⁾ este cel dintâi, care a studiat-o mai amănunțit, dar lipsa

πρωβελ, este o imposibilitate filologică, de oarece rare ori se vede în limba română derivări din limba turcă și mai ales atunci, când influența ei eră prea minimă. Pe de altă parte cuvântul a avut o întrebuințare specifică numai de 100 ani și numai în Moldova, care cum se vede, a fost mai bogată în practica juridică. Cuvântul și în sufix și-n rădăcină e românesc. Alunecarea labialei f în h e proprie dialectului din Moldova, iar guturalizarea sufixului a silit pe diacii slavoni și pe cei slavizați, să redea pe «u» din sufix, că: «ă, â, î, u». ; Blau O. *Bosnisch-türkische Sprachdenkmäler*, Abhand. für Kunde des Morgenlandes. V. n. 2.; A. Hindoglu, *Dictionnaire abrégé français-turc*, Wienne 1831; I. Peretz, *Istoria dreptului român*, II, Buc. 1922, pag. 152.

¹⁾ D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae* București, MDCCCLXXII, pag. 106.

²⁾ A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, IV. pag. 117—20; *Arhiva sovietății științifice și Literare din Iași* 1889 pag. 631; Dicționarul Acad. Rom. *Herăie*, neexistând prescrieri, definește taxa fixată de Domn pentru reluarea unui proces, cu scop de-a garanta stabilitatea lucrului judecat, — zavescă. Giurescu: de vor lua gloabe ferii să aibă treabă, să le încaseze Vlădică 1621, Doc. ap. Melchisedec, *Chronica Huzilor* pag. 32: «S'a pus heria 12 taleri în visteria domnească 1646; H. Tiktin, *Dicționarul româno-german*, Buc. 1911, pag. 619, ferie, ferie, Melchisedec, o. c. doc. 1621 pag. 32 1646 pag. 71: «s'au pus lor fereon 12 zloți, (Xepi- Hand, gen. pl. Xepōv.

de material publicat nu-i dădă posibilitatea să-i urmărească evoluția. El crede, că herîia eră un mijloc de-a îngreuiă, dacă nu de-a împiedică reînceperea judecăților. Pentru el atât așezământul cât și numele de herîie se părea straniu, dar acest așezământ constă în aceia, că, câștigătorul unei pricini depunea în visteria domnească o sumă de bani, fixată de Domn, care depunere aveă de efect împiedicarea reînceperii judecății, ceiace echivala cu o chezășie a lucrului judecat și care n'ar fi prezentat decât inconvenientul instabilității, de vreme ce nu aveă valoare decât atât timp, cât stătea în scaun, «Domnul».

Xenopol își făcū însă rezervele sale asupra instituției «ferîie» întocmind legătura între «zavescă», pomenită în hrisoavele din timpul lui Ștefan cel Mare și între aceiaș instituțiune de mai târziu, herîie. Dar rămâne nedumerit asupra caracterului juridic al acestei taxe, căci zice: «sub Ștefan cel Mare, partea care pierdea procesul trebuia să depună taxa zavescă, plătită de partea câștigătoare ca să poată reîncepe procesul, pe când taxa ferăiei arată că se escludea cu totul posibilitatea reînceperii procesului. De unde urmează, că sub Ștefan cel Mare zavescă eră o pedeapsă pentru acel ce ar deschide din nou judecata, mai târziu însă, fu o simplă depunere din partea celui ce câștigă procesul pentru a se garantă contra celui, ce voia să reînceapă judecata. Dar natura de pedeapsă încetând, căci cum ar fi plătit partea câștigătoare, ferîia, care nu aveă valoarea decât în timpul cât Domnul stătea în scaun și că îndată, ce Domnul se schimbă, procesul putea să fie redischis; de aceia vedem, că ferîia decade în secolul XVIII-lea, neputând înlocui partea lucrului judecat ¹⁾.

Domnul Iorga ²⁾, vorbind despre instituțiunile noastre vechi, definește herîia astfel: «Um Wortbruch zu verhindern und die Lust zu weiteren Prozessen abzuschneiden, wird eine Summe festgesetzt, welche von dem Urheber eines solchen Rechtsstreites zu bezahlen ist, bírşág». De unde ar urma, că herăia corespunde lui «bírşág» din instituțiunile transilvănene. Dar bírşág, în dreptul ungar înseamnă cu totul altceva decât herîie, înseamnă suma de bani ce se plăteă în procesele penale, ca preț al răscumpărării pedepsei capitale sau al conspirației în contra regelui ³⁾.

¹⁾ Xenopol, *o. c.* IV, 120; idem, *Histoire des Roumains* Paris 1896, II, pag. 44: «très obscure, et on n'en comprend pas trop l'efficacité, pour empêcher le renouvellement des procès. Asupra etimologiei cuvântului ferie Xenopol sprijinindu-se pe etimologia dată de Bogdan, *Arhiva* I, pag. 627, crede că e turcescul vérë, veresie = garanție.

²⁾ N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, I, pag. 236.

³⁾ Endlicher, II, 17, Dec. II, cap. 51; Akós v. Timon, *Ungarische Verfassungsgeschichte*, Berlin 1904, pag. 416—17; Schiller, *Art. Judicium*, IV pag. 513.

Herîia se aproprie de homagium ¹⁾ din dreptul vechiu românesc păstrat în hrisoavele făgărășene, unde are însemnarea, pe lângă «pretium hominis perempti» — amenda, ce trebuia să o plătească acela, care fără motiv legal reîncepea procesul deja terminat.

Pașcanul ²⁾, într'un studiu, asupra instituțiilor de drept negustoresc în trecutul nostru românesc, analizând între alte instituții și herîia, spune: ferîia nu era taxa de cheazășuire că un lucru odată judecat nu mai putea să reînceapă, ci în fața atâtor contraziceri și mai cu seamă în lipsa de informațiuni documentare mai complete, nu ne este cu putință a trage nici o concluzie în privința acestui așezământ juridic, credem însă, că față de cele relatate mai sus, este cu totul exclusă posibilitatea ca el să fi slujit de garanția lucrului judecat».

Ghibănescu ³⁾ mai întâiu în notele explicative, ce însoțesc hrisoavele publicate, apoi într'un articol, «Herîia», este de părere că herîia împiedică începerea proceselor. Herîia nu era o pedeapsă, ci o simplă depunere în visteria domnească, ca să se închidă procesul între părți. Cu alte cuvinte, herîia ar fi un mod de stingerea definitivă a unui proces pendinte, prin plata unei taxe depusă la visteria domnească.

Condurachi ⁴⁾ vorbind despre organizația judiciară în trecutul nostru juridic, atinge în treacăt și instituția herîie pe care o definește: *feria, hierîia était une institution juridique, qui consistait dans une somme déterminée que la partie gagnante devait verser au trésor public, immédiatement après la prononciation de la sentence*. D-sa face deosebire între această instituție și «legătură», considerându-o pe această din urmă, ca o instituțiune aparte și diferită de cea dintâiu, apropiindu-o de «*stipulatio poenae* ⁵⁾», din dreptul roman. În realitate, ambele numiri definesc aceiaș instituțiune care numai prin denumirea diplomaticei hrisoavelor ar părea că sunt instituțiuni diferite.

Neobositul cercetător al dreptului vechiu românesc, d-l Peretz ⁶⁾, vorbind despre «ferie și legătură» ajunge la concluzia: «feria, fieria, fhieruia, hărăia sau hierîia este o depunere de bani făcută de partea câștigătoare și care are de scop prevenirea și împiedicarea oricărei contestațiuni pe viitor». D-sa explică mai departe sensul depunerii sume, în felul următor: «Se pare chiar, că nu este numai fixarea restituțiunii unei

¹⁾ Columna lui Traian, 1882, pag. 349 notă.

²⁾ M. Pașcanu, *Două încercări asupra dreptului*, București 1908, pag. 92, urm.

³⁾ G. Ghibănescu, *Surse și Izvoade*, Iași 1906, vol. V, pag. 255 notă ferăe; idem, *Archiva o. c.* vol.

⁴⁾ I. D. Condurachi, *Recherches sur l'ancienne organisation judiciaire des Roumains*, Paris 1912, pag. 118 urm.

⁵⁾ Chr. Maynz, *Cours de droit romain*, Bruxelles, vol. 1877, vol. II, pag. 414; P. van Wetter, *Les obligations en droit romain*, Paris, 1884, vol. II, 331 urm.

⁶⁾ I. Peretz, *Istoriul dreptului român*, București, 1922, vol. II, pag. 151.

sume în caz de reîncepere a procesului, ci o taxă impusă câștigătorului, sa să fie garantat de orice nouă judecată în acea chestiune de către puterea socială».

D-l Peretz, ca și d-l Condurachi, admite o diferență între legătură, sau zavescă și hierăia.

Onișor ¹⁾ o caracterizează în felul următor: Pentru a împiedeca înnoirea unui proces judecat și a asigura statornicia hotărîrii aduse se depunea de partea câștigătoare în visteria Domnului o sumă de bani, fixată de Domn. Această instituție e cunoscută sub denumirea de «hierăie».

(Va urmă).

O PUBLICAȚIE DE AMNESTIE MILITARĂ ÎN LIMBA ROMÂNEASCĂ DIN ANUL 1797

Preotul Constantin Flămând din Borgo-Rus a dăruit pe seama muzeului istoric dela liceul Andrei Mureșanu din Dej o publicație de grațiere a dezertorilor, scrisă în românește cu frumoasă scriere chirilică. După cât se poate înțelege din conținutul ei, e vorba despre dezertorii din regimentul II de graniță cu sediul în Năsăud, cari au fugit, trecând munții, în Moldova.

E redactată într'o limbă corectă, populală.

O dăm în întregime și cu ortografia originală:

Din Râmleneasca, Impărăteasca, a Țări Ungurești, și a Bohemi (!) Crăiască, Apostolicească Mărire să face cu aceasta fiește căruia.

Socotindusă, cum că General Pardonu, sau Grația, care au fost vestită, din întâie zi a luni Ianuarie, până în sfârșitul lui Octomvrie, acestui an, adecă pe zece luni, pentru toți Fugitori (!), care în vremea aceasta să vor întoarce, și afară de greșala lor pentru alte greșale nu vor fi îngreuiți, poate nau putut întru atâta vreme tuturor, și mai ales celora ce s'au sprijinit (!) pre vreo Țară (rupt) vestească, și încă înaintea esirii vremii acesteia, să să întorcă Fugitori înapoi, sau milostivit așa Impărătească, Crăiască și Apostolicească Mărire, adecă General-Pardon, sau Grație, tătuș în această formă al mai lungi încă pe șasă luni, din tăie zi a luni lui Dechemvrie 1797 până în sfârșitul luni lui Mai 798; ca tuturor Fugitorilor acestora, care din armăzile Înălțatului Impărat au fugit și afară de aceasta cu alte greșale nu sânt îngreuiți, de să vor întoarce iarăși în slujbă și țara noastră, de bună voie, sau la Armade, au la alte locuri în Țările noastre sau afară de aceasta, la Soli și Arânduți noștri în Țări streine, și vor (!) pocăi greșala lor, călcarea Articulușurilor și vor

¹⁾ V. Onișor, *Istoria dreptului român*, Cluj, 1921. gag. 377, D-sa citează definiția luată din V. Alexandrescu, *Studii asupra istoriei generale a dreptului*, pag. 238.

făgădui că după înturnarea lor totdeauna în slujbele Impăratului vor sta-tornici, de vor fi ei dintre această Țară, sau și alta, și să să ție acumă în Țările noastre cele de (rupt) sau afară de ele, întru alte Țări streine, să li să ierte toată pedeapsa, Dosădirea, și stricarea cinsti lor, toate acestea să fie (rupt) uitate, și ei iarăș, fără nice un cuvânt împotrivitori (!), sau acarce împiedicare să să ieie în slujbă și ținerea lor, și nice să nu li să (rupt) lor nimica pentru această greșală, și toate acestea să să uite în vecie, așâșderea dacă și ei, fără de nice o frică a pedepsi sau alte (rupt) să nu zăbovască în Țară, sau afară de Țara noastră, a să arăta și a să răspunde, pentru întoarcerea lor înapoi, încă și aceia [cari nu sunt] harnici de slujba cătunească, dacă să vor întoarce înapoi, să fie slobozi a lăcui în Țările noastre, totuș Grația aceasta [pentru] Fugitori o vor dobândi, care sau prăpădit (!) înainte de a să vesti cartea și voaia noastră de acum și fiindumi și alți (rupt) . . . locuri unde bolește ciuma aceia supt mare pedeapsă să nu vie oblu în Țările noastre (rupt) (la) contumație (!) și după ce șau plinit vremea sa acolo, săș iscodească (!) carte de încredințare, cumcă ei sânt sănătoși [și] cu aceia să să arete la cel mai din afară Cordon, și nice într-o formă, batăr șau scos carte dela Contumație supt mare pe-deapsă să nu încunjure Comanzile, că să vor lipsi (!) înapoi, viind ei în Țara noastră.

Aceasta dară spre încredințarea Fugitorilor să vestește și să întă-rește și tuturor Ghenerarilor și Oberștilor și (rupt) . . . sturilor, cu aceasta să poruncește, ca și ei despre partea lor, să aibă grijă, ca pentru Fugitori, care să vor arăta înainte [de vrem]e numită, toate cele mai sus zisă, din prea plecată Mila noastră, cucât mai de amăruntul să să ție și să să plinească.

Precum tuturor Fugitorilor, care într-o formă și în'tralta să vor în-toarce și să vor arăta, toată Mila Noastră și Pardon, adecă ertare de pedeapsa cea vrednică, i să va dărui, așa și aceia, care vor fi înpetriți în greșala lor și în vremea numită nu să vor arăta și vor lăsa să treacă vremea această de milă, fără plinirea voii noastre, nu să vor mai primi nice într-o formă, nici pardon nu vor ave, acar în ce vreme vor înturna înapoi, ci li să țină totdeauna pedeapsă cea vrednică și orânduitală, ca și celora, care vor fugi, după ce sau vestit acest pardon de acum și care pedepsă apoi fără nici o milă să să plinească (!).

După care înștiințare fiește care va ști cum să să poarte, de rău să să ferească și ce să poruncește acum să să plinească.

Dată din Beci în 18 zile a luni lui Novembrie 797.

(De acciași mână): **Ferdinand Grof Stige**

Gheneral călăreților

Prin Sf. Chesari Impărătești și Apostolicești Mărire

Ioan Baptist Lang».

Comunicat de

VICTOR MOTOGNA

DIN DOCUMENTELE MOȘIEI URDEȘTI

DE

GH. GHIȚĂNESCU

PROFESOR SECUNDAR, SENATOR
MEMBRU CORESP. AL ACADEMIEI ROMÂNE

Document din 6975 Iunie 30 (1467), Bârlad.

Stefan Vodă întărește lui Stoica și fiului său Manciuл cumpărătura ce au făcut cu 45 zlofi tătarești în jumătate de sat Urdești dela fi lui Florin: Ion, Danciul, Mihalco, Sinat, Toma și Simion.

† Маштію Бжію мы Стефан коєвода, Гспдръ земли Молдавскон. Зна-
менито чиним несѣмъ нашимъ листомъ въсѣмъ кто нан възритъ, „или его
чтѣчи оуслышитъ, колижъ того аще комоу потреби зна || боудетъ. Оже тоти
истинны. сїюже Флорины нанмѣ Ивн и Данчюл и Михалко и Синат и
Томъ и Симини, оу си братиници, прїдоша предъ нами и предъ нашими
Болѣри || и великими и малыми, по слови имъ воли ѿ никымъ непеноуждени
днїи при словани, ѿ продали сѣбѣмъ нашимъ Стонкѣн ѿ снѣ его Манчюлоу
половина села въ Оурдѣши || за мѣ златыхъ татарскихъ. ѿ оу томъ оусталъ
Стонка ѿ снѣ его Манчюлу ѿ заплатили оу рѣки Ивну и Данчюлу и Ми-
халкови и Синатѣ и Томѣ и Симини || въсѣмъ братїамъ, сїюмъ Флорины,
готовыми пинѣзми исполна. Ино мы видѣвши межї ними доброу ихъ волю
ѿ заплату, оу се исполна мѣ златыхъ, а мы такожъ || дѣре ісми дали ѿ пот-
врднїи ѿ въ насъ слугамъ нашимъ Стонцѣ ѿ снѣ его Манчюлу, да естъ имъ
оврикъ тоє половина села въ Оурдѣши ѿ сѣ въсѣмъ доходомъ имъ ѿ дѣтїмъ
ихъ и оу нѣчатомъ ихъ и пра || оу нѣчатомъ ихъ ѿ пращїю рѣтомъ ихъ ѿ въсѣмъ
роду ихъ, кто будетъ имъ, на бѣлїи не порѣши николїжъ, на вѣкы вѣчнїа.
ѿ хотаръ да естъ томъ половина села въ оу сїхъ сто || ронъ половина хотарѣ
постаромоу хотароу. ѿ на то естъ велика маторїа самъ гспдѣткѣмъ въшїи снѣ
Стефана коєводи ѿ болѣри наши по имени: панъ Станчюл, панъ Бланку || панъ
Гомн, панъ Краснїи дворникъ, панъ Костѣ Дановичъ, панъ Томъ Кынде, панъ
Земарѣ, панъ Исана, панъ Бѣхтѣ, прѣкалабѣ Келїи, панъ Шандро Толочико, панъ
Ялеба, панъ Лазъ || Питикъ, панъ Тацко Дѣрмѣкш, панъ Боврѣнѣл, панъ Гангѣр,
панъ Шанца Новоградскы, панъ Сакышъ спатарѣ, панъ Юга вїстѣрникъ, панъ Аска
столикъ, панъ Нїгрнѣ чашникъ || панъ Пашко постїлникъ, панъ Нѣгоє, панъ Сынъ
ключникъ. ѿ нїи въ си наши болѣри ѿ мѣжїи. ѿ на болши потвѣрж-

ДЕНІІ Ї КРѢПОСТ ТО || МУ КЪСЕМЪ ВЪШЬ ПИСАННОМУ ВЛАКЪН ІСМЪ НАШЕМЪ КЪР-
НОМЪ ПАНУ ДОБРУЛУ ЛОГОФЕТУ ПИСАТИ, Ї ПЕЧАТ НАШЮ, Ї ПЕЧАТИ БОЛѢРЪ НАШИХ
ПРИВѢСИ || ТИ КЪСЕМУ НАШЕМУ ЛІСТУ. ПИС ИВАН ОУ БІРЛАД ВЛТО ІСЦОВ. ЮН. Л.

Traducere.

Cu mila lui Dumnezeu Noi Stefan Voevod, Domn Țării Moldaviei, înștiințare facem cu această a noastră carte tuturor cui pre dânsa va căla, sau cetindu-i-se o va auzi, cui i se va cuveni aceasta a ști. Iată că acești adevărați fii ai lui *Florin* anume *Ion* și *Danciul* și *Mihalco* și *Sinat* și *Toma* și *Simion*, toți frați, au venit înaintea noastră și înaintea a lor noștri boiari a mari și a mici, de a lor voe și de nime siliți nici împresurați și au vândut slugii noastre *Stoicăi* și fiului său *Manciul* jumătate sat din *Urdești* drept 45 zloți tătarești. Și într'acestea sculatu-s'a *Stoica* și fiul său *Manciul* și au plătit în mânule lui *Ion* și *Danciului* și *Mihalcăi* și lui *Sinat* și *Tomei* și lui *Simion*, tuturor fraților, fii lui *Florin*, cu bani gata deplin. Iar noi văzând între dânsii buna lor voe și plată toți deplin 45 zloți, și noi așijderile dat-am și am întărit și de la noi slugii noastre *Stoicăi* și fiului său *Manciului*, să le fie lor uric acea jumătate sat din *Urdești*, și cu toate veniturile, lor și copiilor lor și nepoților lor și strănepoților lor și împraștiaților lor, și la tot neamul lor ce le va fi lor mai apropiat nerușeit nici odineoară în veacii veacilor. Iar hotarul să fie acelei jumătăți de sat dinspre toate părțile jumătate de hotar pe vechiul hotar. Iar la această iaste marea mărturie a însăși domniei mele mai sus scrisului Ștefan Voevod și a boiarilor noștri pe nume: pan *Stanciul*, pan *Vlaicul*, pan *Goian*, pan *Crașneș* dvornic, pan *Coste Danovici*, pan *Toma Căndea*, pan *Zbiarea*, pan *Isaia*, pan *Buhtea*, părcălăbi de Chilia, pan *Sandro Tolo-cico*, pan *Albul*, pan *Laza Pitic*, pan *Tașco Dărmăcuș*, pan *Booreanul*, pan *Gangur*, pan *Oanță* de la Novrograd, pan *Sachiș* spătar, pan *Iuga* visternic, pan *Luca stolnic*, pan *Negrilă* ceașnic, pan *Pașco* postelnic, pan *Neagoe*, pan *Sân* cliucinic, și alaiți toți ai noștri boiari și megiași. Iar spre mai mare întărire și puteare a tuturor celor scrise mai sus poruncit-am înșine la al nostru credincios pan *Dobru*l logofăt să scrie, și pecetea noastră și pecețile boiarilor noștri să lege de această a noastră carte. A scris Ivan în *Barlad*, la anul 0073 Iunie 30.

Observații. Originalul pergament se află în posesiunea d-lui C. Diamandi, fost ministrul țării la Petrograd, și proprietarul moșiei Gura Idriciului, la Fălciu. Urdeștii este azi moșie Iamandiască și a căzut la împărțeală răposatului Georges Diamandi, publicist și fost deputat.

Pecețile toate sînt căzute. În 1703 uricul a fost stampilat de Diamandi, care se și iscălește. Ca în 1467 Iunie 30 cei 6 frați, toți copii lui *Florin*, să-și vînză jumătate din *Urdești*, înșamnă că tatăl lor *Florin* a avut un alt frate, cu care a împărțit satul *Urdești* în două, și că deci bunul lor a fost singur stăpân pe toată moșia. Și cum satul s'a zis *Urdești*, urmează că primul stăpân a fost *Urdă*, care a avut 2 fii, dintre cari unul cunoscut e *Florin*. Acesta are 6 copii. Inceputul proprietății în *Urdești* îl ridicăm ceva înainte de 1400, când a trebuit să-și facă casă acel *Urdă*.

Document din 7039 Martie 13 (1531), Vaslui.

Petru Vodă Rareș întărește împărțirea moșiei Urdești, jumătate cumpărată de Stoica și de fiul său Manciu în 1467 dela cei 5 copii ai lui Florin. Împărțeaua se face așa, că Bars, fiul lui Manciu, ia jumătate din jumătate, iar unchii săi Tatul și Jurj, și Mara și Neaga iau altă jumătate din jumătate.

† Млстїю Бжїю мы Петръ воевода господарь земли Молдавскон. Знаменито чиним иссам листом нашим късьм кто на немъ възрїт или чтѣчи его оуслышит. Оже тѣмъ истинїи наши слѣгы Барсъ || снѣ Манчуловъ, ѿ племенниковъ его Татъла ѿ Жържа, ѿ сестри нхъ Мара ѿ Нѣга дѣти Стойки, жалокали есмы нхъ всеюною нашею млстїю дали ѿ потеръдили, есмы ѿ насъ ѿ нашеи земли || ѿ Молдавскон, нхъ правѣю ѿтнїи ѿ выкупленїи ѿтїїе нхъ Стойки ѿ сїа его Манчула, ѿ изприкнїи що они имали. ѿ родителѣ гспдскамы, ѿ Стефана воеводи, за мартѣрю полокина село ѿ || Брдици, тое късе вышписанное да естъ имъ оурикъ, съ късемъ доходомъ. Или да естъ имъ тое половина село ѿ Брдици. на два части, половина да естъ Барсъ снѣ Манчулови самомъ, а пакъ дрѣгаа половина || да естъ племенникомъ его Татюлови и Жържи ѿ Мара и Нѣгы дѣтемъ Стоичинимъ, имъ ѿ дѣтемъ нхъ ѿ внѣчатомъ нхъ ѿ прѣвнѣчатомъ нхъ ѿ прашѣрѣтомъ нхъ ѿ късемъ родѣ нхъ, кто сѣ имъ изберетъ или || ближнїи непорѣшно николи на вѣкы. А хотаръ тои половини село ѿ Брдици да естъ имъ ѿ половина село на два части, а ѿ иншихъ стороны постаромъ хотарѣ покѣда || изкъка ѿживали. И на то естъ вѣра нашею Гспдствами вышписаннаго мы Петра воеводи, ѿ вѣра прѣкъзлюбленнаго сїа гспдствами Богдана, и вѣра Боар нашихъ, вѣра пана Хѣръ дворника || вѣра пана Тотрѣшана, вѣра пана Екрико, вѣра пана Елад ѿ пана Толдѣра Паркалабоке Хотинскихъ, вѣра пана Данчѣла ѿ пана Личѣла паркалабоке Немецкихъ, вѣра || пана Зѣлари ѿ пана Іѣна паркалабоке Ногоградскихъ, вѣра пана Михѣла портарѣ Гоуавскаго, вѣра пана Драгшана спатарѣ, вѣра пана Галака вистѣрника, вѣра пана || Ябота постѣлника, вѣра пана Попѣкъла чашника, вѣра пана Колѣна столника, вѣра пана Іѣна комиса, ѿ вѣра късѣхъ боар нашихъ Молдавскихъ великихъ ѿ малихъ. || А по нашемъ жикотѣ кто бѣдетъ гспдръ нашеи земли ѿ дѣтемъ нашихъ или ѿ нашею рода, или пакъ бѣдъ кого Б(о)гъ изберетъ гспдрѣмъ быти нашеи Молдавскон земли, тотъ бы имъ || непорѣшна нашею даанїа ѿ потеръждениїа, или аки имъ вкрѣпи, занѣжѣ естъ имъ права ѿтнїи. И на болшїе крѣпостъ ѿ потеръждениїе томъ късемъ вышписанномъ || выѣли есмы нашею вѣрномъ панѣ Толдѣрѣ логофѣтѣ писати, ѿ нашѣ печатъ прикѣснѣти късемъ листѣ нашею. Писа Григорїе Богза ѿ Васѣи || като 7349 мѣца мартїе 13 днѣ.

Traducere.

Cu mila lui Dumnezeu Noi Petru Voevod, Domn țării Moldaviei. Înstăințare facem cu această carte a noastră tuturilor cui pre dânsa va căta sau cetindu-i-se o

va auzi. Iată că aceste adevărate slugi ale noastre *Barsu*, fiul Manciului și seminențiile lui *Tatul* și *Jurj* și surorile lor *Mara* și *Neaga*, copiii *Stoicăi*, miluitu-ne-am noi cu a noastră osebită milă, le-am dat și le-am întărit de la noi în al nostru pământ în Moldova, a lor dreaptă ocină și cumpărătură a tatălui lor *Stoica* și a fiului său *Manciul*, și din *uricele* ce ei au avut de la părintele domniei mele, de la Ștefan Voevod de mărturie pe jumătate sat din Urdești; acel de mai sus scris sat să le fie lor uric cu toate veniturile. Inșă să le fie lor acea jumătate sat din Urdești pe două părți; jumătate să fie lui *Barsu* fiul Manciului singur, iar cealaltă jumătate să fie seminenției *Tatului* și *Jurjii* și *Marăi* și *Neagăi*, copiii *Stoicăi*, lor și copiilor lor și nepoților lor și strănepoților lor și înprăstiaților lor și la tot neamul lor ce li se va alege mai de aproape nerușeit niciodinioară în veaci. Iar hotarul celei jumătăți de sat din Urdești să le fie lor din jumătate de sat pe două părți, iar dinspre alalte laturi pe vechiul hotar pe unde din veac au umblat. Iar la aceasta iaste credința a noastrei domnii mai sus scrisă, Noi *Petru Voevod*, și credința prea iubitului fiu al domniei mele *Bogdan*, și credința boiarilor noștri: credința pan *Huru* dvornic, credința pan *Trotușan*, credința pan *Scripca*, credința pan *Vlad* și credința pan *Toader* părcălabii de Hotin, credința pan *Danciul* și pan *Liciul* părcălabi de Neamț, credința pan *Zbiara* și pan *Ioan* părcălabi de Novograd, credința pan *Mihul* portar Suceavei, credința pan *Drăgșan* spătar, credința pan *Glăvan* postelnic, credința pan *Albotă* postelnic, credința pan *Popăscul* ceașnic, credința pan *Colun* stolnic, credința pan *Ion* comis, și credința tuturor boiarilor noștri Moldovenești cei mari și cei mici. Iar după a noastră viață cine va fi Domnul țării noastre din copii noștri sau din al nostru neam, sau chiar ori care altul Dumnezeu îl va alege a fire Domn țării noastre a Moldovei, acela să nu le strice a noastră danie și întăritură, ci să le o întărească, căci le iaste lor dreaptă ocină. Iar spre mai mare tărie și împuterire a tot ce s'a scris mai sus, poruncit-am înșine la al nostru credincios pan lui *Toader* logofătului să scrie și a noastră peceate s'c lege de această carte a noastră. A scris Grigorie Bogza în Vaslui, la anul 7039 luna Martie în 13 zile.

Observații. Originalul pergament. Pecete căzută. Face parte tot din actele moșiei Urdești — proprietatea d-lui C. Diamandi. Și acest pergament are ștampila și iscălitura lui Diamandi postelnicul din 1703; iar mai apoi are și iscălitura lui *Constantin Donici* visternic, bărbatul Tudoricăi Costachi, care era proprietar și în Urdești și în gura Idrieșului și la măritatul fetei sale *Zoița* cu banul C. Iamandi fi dă ca zestre Idrieșul.

Mersul proprietății în Urdești este pe deplin lămurit cu acest al doilea uric. Iată o schiță de trecerea proprietății pe timp de 150 ani:

Urdă între 1360—1410

Florin $\frac{1}{2}$ | alt frate $\frac{1}{2}$ între 1410—1467

Ion, Danciul, Mihalco, Sinat, Toma, Sîmion dând în 1467 jumătate din Urdești lui *Stoica*

† † † † † †
Stoica între 1467—1500

= | (a/ = | (b/

(1467/1531) Manciul. Tatul, Jurj, Mara, Neagu (între 1500—1531).

= | (a).

Barsu (la 1501).

Iași 1924, Febr. 29.

TREI URICE VECHI MOLDOVENEȘTI

DE

M. COSTĂCHESCU

PROFESOR LA ȘCOALA NORMALĂ DIN IAIȘ

1.

† Єтѣфа(н) ¹⁾ коєво(да) Бжїю мл(с)тію г(с)п(а)рѣ землн Мо(а)да(в)скон
 Ѡ(ж) приндѣ прѣ(а) намн | Нѣгша внукѣ Петрики по єн доброн воли нннн(м)
 непонужена аниприсило|кана та продала скою правнѣю ѡ(т)нннѣ и дѣ(а)нннѣ
 нзпривнннѣ ѡ(т) даанїѣ | що има(а) дѣ(а) єн Петрика ѡ(т) дѣ(а) г(с)а ка ми
 старого Єтѣфана коєко(а) ѡ(т) трїтнѣю ча(с)т) сєлншє Мнкоотоко шєстаа ча(с)т)
 що сѣ тєпє(р) зокє(т) Пѣвлѣнїн | на Тврїѣ, та продала слѣга(м) нашн(м)
 Ннкоарѣ и плємє(н)нн(к) є(г) Тоадє(р) и сє(с)тра є(г) | Ѡдоклѣ за сто и трн
 дѣсѣ(т) злѣ(т) тата(р)скн(х) и заплаатнн єн всн н(с)по(а)на | вншєннєннї
 пннѣнн рѣ з(а)т) тата(р)скн(х), алн да є(с)т) н(м) тотѣ вншєннєнн(н)нѣю | шє(с)-
 тнѣю ча(с)т) ѡ(т) трєта ча(с)т) сєлншє Мнкоотоко що сѣ тєпє(р) зокє(т) Пѣв-
 лѣнїн на доє. єдна ча(с)т) да є(с)т) самомѣ Ннкоарѣ, дрѣга ча(с)т) да є(с)т)
 Тоадєрѣ | и сє(с)трн є(г) Ѡдоклѣ како да є(с)т) н(м) ѡ(т) на(с) сѣ вѣсє(м)
 доходо(м). н(н) да сѣ нє вмн|шєн(т) прѣ(а) сн(м) лнєто(м) нашн(м). Пн(с) в
 Хрѣлоєвѣ влто рѣ ма(н) с.

Original hârtie, în colecția mea. Pecetea de ceară roșie, aplicată pe hârtie, stricată. Pe dos, scrisoare ceva mai nouă: сєлншѣ лѣ(н) Мнко(т) чѣ(ѣ) кѣ(м)пѣра(т) ѡ(т) Нѣ(к)шѣ кнѣка Петрика чє сѣ кѣ(м) Пѣ(ѣ)-лѣнї(н).

Dau, mai jos, tălmăcirea pe limba moldovenească, făcută la anul 1795 Noemv. 15 de polcov. Pavăl Debriț ot Mitropolie:

Suret de pe ispisoc sârbesc de la Ștefan Vod(ă), din leat 7060, Mai 6.

Ștefan Vvod, cu mila lui Dumnezeu, Domnu Țării Moldavii. Precum au venit înaintea noastră Neacșa, nepoata Petricăi și de a ei bună voe, de nimine sălilă, nici asuprită, șau vândut a sa dreaptă ocină și moșie, din ispisoc de danie, ce l-au avut moșul ei Petrica, de la moșul Domnii mele, bătrânul Ștefan Vvod, dintre o a treia parte de săliște Micotová, o a șasă parte, care acum să numește Păulenii, de pe Turie. Aceia o au vândut slugilor noastre Necoarăi și nepoților ²⁾ lui, lui Toader și surorii sale Odochiei, drept o sută și treizeci[i] zlof[i] tătărești, cari bani, de mai sus arătați 130 zlof[i] tătărești iau și plătit pe plin. Dar acea de mai sus arătată a șasă

¹⁾ Toate literele puse în paranteză, în original sunt scrise deasupra cuvîntului.

²⁾ Greșit, în loc de văr.

parte dintr-o treia parte din sâliște Micolovă, care acum să numește Paulenii, să fie în doao = o parte să fie numai însuș lui Necoară, iar altă parte să fie lui Toader și surorii sale Odochiei. Drept aceea, să le fie lor și de la noi cu tot venitul și altul să nu să amestice împotriv(a) cărții noastre aceștie.

Sau scris în Hârlău [anul 7060 (1522) Mai 6].

2.

† ІѠ Петръ воево(да) бжю м(ас)тію г(с)и(д)рѣ зе(м)ли Мѡ(лад)в(ск)он. ѡ(ж) прѣиде прѣ(д) нами и прѣ(д) всми | нашіми мѡ(л)д(в)скими болѣри Дръга(н) Търъ(ц) снѣ На(с)ти вѣ(к) Рѣсѣла по е(г) | доброю волю неки(м) нипоноу(ж)де(н) а неприсложа(н) и прода(л) свою правую | ѡ(т)нину и купе(ж)но ѡ(т) и(с)писе(к) за купе(ж)но что има(л) мѣи е(г) На(с)ти | ѡ(т) Іли(ц)а(ш) воево(да) Петроки(ч) ѡ(т) положила сѡ ѡ(т) Пѣвлѣ(н) на турѣи тре(т)а | ча(ст) а ѡ(т) третѣа ча(ст) ше(с)таа ча(ст), а ѡ(т) ше(с)таа ча(ст), что сѣ ѡ(ж) избе(р)е(т) та прода(л) Ба(с)канѣ и жени е(г)о Марики за сѣди(м) дѣсѣ(т) зла(т) | тата(р)ски(х) и вѣста(в)ши сѣ Бѣ(с)ка(н) и жена е(г)о Марика и запла(ти)ла(ѣ) вси и(с)по(л)на тоти вѣ(ш)писаніе пинѣзи ѡ(ж) зла(т) тата(р)ски(х) къ рѣ(к)и Дръга(н) Търъ(ц) снѣ На(с)ти вѣ(к) Рѣсѣла ѡ(т) прѣ(д) нами и ѡ(т) прѣ(д) нашіми мо(л)д(в)скими болѣри. Ино ми видѣ(в)ше и(х) доброю волю | то(к)ме(ж) и по(л)ною запла(т)и ми тако(ж)дѣ дадоу(ж)о(м) и(м) и вѣрѣ(д)и(х)о(м) како да е(с)т) и(м) и ѡ(т) на(с) и съ вѣсѣ(м) доу(ж)о(м) и и(н) да(с) не ѡ(ж)и(ш)е(т).

пи(с) ѡ(ж) М(с). кѣ(ѣ) ѡ(ж) нѣ(к) ѡ(ж).

г(с)д(н)ъ са(м) рѣ(к).

строки(ч) [sic] кѣ(ѣ)кѣ(ѣ) лѡ(г)фѣ (т) ѡ(ж) и нека(л).

козѣ.

Рѣ dos : Пѣ(л)ѣни на Турѣи.

Original hârtie, în colecția mea. Pecetea de ceară roșie, aplicată pe hârtie, stricată.

Traducerea.

† Io Petru Voevod, cu mila lui Dumnezeu Domn Țării Moldovii. Precum a venit înaintea noastră și înaintea tuturor boerilor noștri moldoveni Drăgan Țărăță, fiul Nastei, nepotul Rusului, de a lui bună voce, de nime nevoit, nici silit și a vândut a sa dreaptă ocină și cumpărătură, din ispisoc de cumpărătură, ce a avut mama lui Nastea, de la Iliș Voevod Petrovici, din jumătate de sat din Păuleni pe Turia, a treia parte, dar din a treia parte, a șesea parte, iar din a șesea parte, ce i se va alege lui, aceea a vândut o lui Văscan și femeii lui Maricăi, drept 70 de zloți tătărești. Și sculându-se Văscan și femeia lui Mărica și-au plătit toți deplin acești mai sus scriși bani, 70 de zloți tătărești, în mânele lui Drăgan Țărăță, fiul Nastei, nepot Rusului, dinaintea noastră și dinaintea boerilor noștri moldoveni. Alta, noi văzând a lor de bună voce tocmeală și deplină plată, noi asemenea le-am

dat și le-am întărit, ca să le fie lor și de la noi și cu tot venitul. Și altul să nu se amestece.

Scriș în Iași, în anul 7092 [1584], Noemvrie 17. Insuși Domnul a spus. Strovici (sic) mare logofăt a învățat și a iscălit. Cozma.

3.

†. Иѡ Еремїѡ Могїла воєво(да) вѣжїю мл(с)тїю г(с)п(д)рь зємлї Мѡ(л)дав-
скон. Ѡ(ж) прїндѡ(ш) прѣ(д) нами и прѣ(д) нашими болѣри Еремїѡ сїѣ
Козми и Мѣрипка дѣща Цѣфѣ(л) | и Ели(н)ка дѣща Пѣтрѣ и Ма(к)си(н) сїѣ
Марїици и Тоадѣ(р) и Некїта сїѡвѣ | Ивна(ш)ко Ифрї(м) сїѣ Марїици и Докѣ
дѣща Тѡдѡсїи и Рома(н) єжѣ вї(л) кѣпїи(л) ча(ст) Лука сїѣ Глїга и Плѣга
и И(х)на(т), сїѡвѣ Марїици и Гава и Кр(с)тѣ | сїѡвѣ Мїка и Тѡдѡ(с)ка дѣща
Гїв(р)гїѣ и Глїгорїѣ и Хїлїмо(н) сїѡвѣ | Некїфо(р) и Цѣфа(н) сїѣ Іѡ(н) и
Цѣфѣ(л) и Еїмїѡ(н) сїѡвѣ И(х)на(т) и Тѡдѡсїѡ | дѣща Еїмїи и Глїгорїѣ сїѣ
Етонка є(ж) вї(л) кѣпїи(л) ча(ст) Пѣкѣра(р) и Ії(н)нїсїѡ | дѣща Гїрига и Тоадѣ(р)
и Іѡ(н) сїѡвѣ Тѡдѡсїи и Ії(н)тѡ(н) и Гїв(р)гїѣ сѣ братїѣ и(х) | є(ж) вїли кѣ-
пїли ча(ст) Илѣ и Нѣ(к)ша и єси братїѣ и плїмїнїковѣ и(х), єсїи | вїнїковѣ
и прѣвїнїковѣ Пав(л) и Пїтрїки сѣ вїлїкон жалѡвѣ и сѣдѣтїѣлїи | ѡ(т)дѡ(р)
г(с)дѣми и сѣ ѡко(л)нїми мѣшїиши рѣкѣчи д(ж) прївїлїѣ старїи что и мїли
прѣдѣдѡвѣ и(х) ѡ(т) старѡ(г) Етїфана воєво(дѣ) и потѣрѣ(ж)дѣнїѣ ѡ(т) Бо(г)-
дана воєво(дѣ) на и(х) правѡю ѡ(т)нїнѣ и дѣ(д)нїнѣ є(д)нѡ сїѡ на илѣ
Пѣвлѣнїи на Тѣрїѣ(м) потоци | сѣ стѡки и сѣ мѣ(с)тѡ за стѡ(кї) на тѡи по-
тоци в коло(ст) Ії(с)комѣ а тѡ(тї) прївїлїѣ | нѣгѣвїли и(х) за вѡн(с)кїи и за
лѣхѡвѣ кѣ(дѡ) пѣ(т)шї(с)тѣокалїи до Мѣ(н)тѣ(н)скон зємлїи | ино мїи вїдѣвїшѣ
и(х) вїлїкон жалѡвѣ и сѣдѣтїѣ(а)стѣо а мїи тако(ж)дѣрѣ | и ѡ(т) на(с)дѡлїи
и потѣрѣдїлїи є(с)мїи и(м) вѣсѣ(м) како да є(ст) и(м) ѡ(т) на(с) вѣр(н)к | сѣ
вѣсї(м) дохѡдо(м). И(н) дѡ(с)нѣ вїмїшѡ(т). Пї(с) в Ії(с) лѣ(т) єрѣї д(п) д.
г(с)цїи рѣ(ч).

вїлї лѡгофѣ(т) в(ч). стрѡн(ч) лѡг(ф).

дѣмїи(т)рѣ.

Original, hârtie, în colecția mea. Are pecete mică de ceară, aplicată pe hârtie, cu inscripția: Іѡ Еремїѡ Могїла воєво(дѣ).

Traducere.

Ion Eremia Moghila Voevod, cu mila lui Dumnezeu Domn Țării Moldovii. Precum au venit înaintea noastră și înaintea boerilor noștri Eremia, fiul Cozmei și Mărica, fiica Ștefului și Elinca, fiica Pătrului și Măcsin, fiul Mariiții și Toader și Nechita, fii lui Ionașco Ifrim, fiul Mariiții și Dochea, fiica Todosiei și Roman, care a cumpărat partea lui Luca, fiul lui Gliga și Alecsa și Ihnal, fiii Mariiții și Sava și Crăstea, fiii Micăi și Todosca, fiica lui Gheorghie și Gligorie și Hilimon, fii lui Nechifor și Ștefan, fiul lui Ion, și Șteful și Simion, fii lui Ihnat și Tudosiia, fiica

Simei și Gligorie, fiul Stoicăi, care a fost cumpărat partea lui Păcurar și Anisia, fiica Grigăi și Toader și Ion, fiii Todosiei și Anton și Ghiorghie, cu frații lor, care au fost cumpărat partea lui Ilea și Neacșa, și toți frații și verii lor, toți nepoții și strănepoții lui Paul și a Petricăi, cu mare jalbă și martori din Curtea Domniei mele și cu megiași deprin prejur, zicând că *privilegiile cete vechi, ce le-au avut strămoșii lor de la bătrânul Ștefan Voevod și de întărituri de la Bogdan Voevod, pe ocina și moștenirea lor dreaptă, un sat, anume Păulenii, pe apa Turiei, cu heleșteie și cu loc de heleșteie pe acelaș pârâu, în ținutul Iașilor, acele privilegii le-a pierdut, din pricina oștilor și a Leșilor, când au cuprins până în Țara Muntenescă. Iar noi văzând a lor mare jalobă și mărturie și noi de asemenea și de la noi le-am dat și le-am întărit lor, tuturor, ca să le fie lor și de la noi uric, cu tot venitul. Altul să nu se amestice. Scris în Iași, anul 7111 (1603), April 1.*

Domnul a zis.

Marele logofăt a învățat.. Stroici logofăt. -

Dumitru.

Observație. Este vorba de satul Păulenii, din com. Roșcani, jud. Iași. După Dicționarul statistic al României, din 1914, satul avea 89 de case și 363 de suflete. Satul își trage numele de la strămoșul Paul și purta numele acesta încă la 1552. Un alt străbun Petrică îl avea danie de la Ștefan Vodă cel Mare.

Înainte de 1552, purta numele de Selișteea lui Micotă (Mic-Neculai + sufixul-otă).

AJUTOARE BĂNEȘTI ȘI DANII ALE DOMNILOR ROMÂNI

CĂTRE MĂNĂSTIREA SF. FILOTEIU DIN MUNTELE ATHOS

DE

ST. NICOLAESCU

PROFESOR LA ȘCOALA SUPERIOARĂ DE RĂZBOIU.

Dintru începutul țărilor românești, dar mai cu osebire dela căderea împărăției de răsărit în anul 1453 sub stăpânirea turcească, Voevozii domnitori din aceste țări, cât și boerii, au rămas aproape singurii printre creștinii ortodoxi, vrednici urmași, cari să poarte de atunci în cursul veacurilor toată grija lor asupra sfintelor lăcașe din frumoasa Grădină a Maicii Domnului — cum i-se mai zicea Sf. Munte Athos — de bună seamă, încredințate lor de Patriarhie, ca singurii și adevărații diadochi, adică moștenitori ai împărăției de răsărit.

Drept mărturie întru aceasta stă faptul în deobște cunoscut, că nici un alt cap încoronat, ci numai Domnitorul Țării-Românești, are dreptul să semneze în fiecare an, în ziua de Paști, după citire, sfânta evanghelie dela Ioan.

Ca niște buni și drept măritori creștini, Românii de pretutindeni, ei, cei dintâi s'au grăbit întotdeauna cu tot ce le-a fost în putință, ca să vină într'ajutorul acestor sfinte lăcașe din Sfântul Munte Athos, întemeindu-le de iznoavă, înoindu-le și înfrumusețându-le cu frumoase picturi, sfințite vase, vestimente preoțești și sfinte odoare; împresurându-le cu îmbelșugata lor dărnicie și întărindu-le cu ajutoare bănești și întinse proprietăți, producătoare de mari venituri, ca metoașe, târguri, sate, moșii, ocne de sare, păduri, lacuri etc., atât în țară cât și aiurea.

Iată bunăoară ce ne mărturisește în această privință Episcopul Porfirij Uspenskij, autorul celei mai bune lucrări asupra istoricului Sfântului Munte Athos:

„Domnitorii Țării-Românești și ai Moldovei și boerii lor au dat mănăstirilor din Sfântul Munte bani și moșii cu venituri în principalele lor, iar pe Athos însuși au săvârșit pe seama lor diferite zidiri și au făcut și alte binefaceri. Despre toate aceste fapte bune ale lor cu plăcere

grăesc, pentrucă nici un alt pravoslavnic popor n'a făcut atâta bine pentru Athos, cât au făcut Românii“¹⁾:

În ce privește mănăstirea Sf. Filoteiu, din cercetările noastre de până acum, cunoaștem următoarele hrisoave de danie:

6965=1457, Iunie 12. „Vlad-Vodă (Țepes), Domn al Țării Românești, dă 4.000 de aspri mănăstirii Filoteiu dela Athos“. (Notițe grecești moderne în Bibl. Academiei Române, Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, vol. XIV, partea I).

Între 1488—1492. Vlad Vodă Călugărul, Domnul Țării-Românești, dăruiește mănăstirii Sf. Filoteiu din Sf. Munte Athos un ajutor anual de 4000 aspri pentru mănăstire și 300 aspri cheltueli de drum pentru frații ce vor veni în fiecare an în luna Mai, ca să ia acest ajutor.

În anul 1768. Io. Alexandru Ghica voevod, dăruiește mănăstirii Filoteiu 6600 aspri, urmând astfel dăniile celor de mai 'nainte sa, ale căror două hrisoave din anii 1734 și 1749, se pomenesc în propriul său hrisov²⁾.

Publicăm aci în original și traducere hrisovul lui Vlad Vodă Călugărul, pentru interesul ce-l prezintă atât ca informație istorică, cum și ca model de filosofie religioasă din veacul al XV-lea, însoțindu-l și de o copie fotografică.

c. 1488—1492. Hrisovul lui Vlad Vodă Călugărul, Domnul Țării-Românești, prin care dăruiește mănăstirii Sf. Filoteiu din Sfântul Munte-Athos un ajutor anual de 4000 aspri, și 300 aspri cheltueli de drum pentru frații, ce vor veni în țară, în fiecare an în luna lui Mai, ca să ia acest ajutor.

^{ⲓⲥⲭⲥ}
^{ⲙⲓⲕⲁ}
 Ⲅⲗⲓⲛⲥ ⲁⲗⲱⲩ Ⲅⲗⲓⲛ Ⲅⲟⲧⲓⲛⲓ ⲥⲱ, ⲥⲏ ⲥⲱ ⲥⲓⲟⲩⲉ Ⲅⲗⲓⲛ, ⲓⲁⲕⲟ ⲗⲓ ⲣⲓⲥⲉ Ⲅⲗⲓⲛⲉⲛⲓ
^ⲉ ⲙⲓ ⲗⲓ ⲉⲗⲱ ⲥⲗⲉ ⲧⲓⲕⲱⲩⲛ, ⲓⲗⲗⲉ ⲣⲱⲩⲁⲗⲱⲃⲓⲛⲉⲛⲓ, ⲓ Ⲅⲗⲓⲛⲓⲛⲓ ⲱ ⲗⲗⲁ ⲣⲁⲧⲟⲩⲁ-
^ⲉ ⲛⲓⲁ ⲕⲁⲱⲩⲛ ⲱⲥⲗⲓⲱⲩⲁⲧⲓⲛ: ⲣⲓⲛⲧⲁⲕⲧⲉ, Ⲅⲟⲥⲟⲗⲟⲕⲓⲛⲓⲛⲓ ⲱⲕⲁ ⲙⲟⲩⲟ, ⲛⲁⲥⲗⲁⲧⲩⲛⲓ ⲱⲗⲟ-
^ⲉ ⲧⲟⲕⲁⲛⲛⲟⲩ ⲉⲗ ⲕⲣⲓⲧⲉⲱ ⲱ ⲥⲟⲗⲟⲗⲓⲛⲁ ⲙⲓⲣⲁ, ⲉⲗⲱⲗⲁⲕⲁ ⲉⲟ ⲥⲓ ⲓ ⲧⲁⲥⲧⲉ ⲙⲓ ⲓⲁⲥⲧⲓ, ⲉⲗⲱ-
^ⲉ ⲗⲗⲉⲗⲁ ⲓ ⲛⲁⲣⲟⲓⲛⲧⲉ ⲙⲉ, ⲛⲁ ⲓ ⲱⲧⲁⲥⲧⲉ ⲙⲉ, Ⲅⲟⲗⲉ ⲓ ⲉⲗⲱ ⲧⲉⲙⲛⲓⲛⲓ, ⲓ ⲣⲟⲥⲗⲱⲗⲓⲥⲧⲉ ⲙⲓ;
^ⲉ ⲥⲓ ⲱⲄⲟ ⲗⲗⲁ Ⲅⲗⲓⲗⲱ Ⲅⲗⲁⲗⲁ ⲓⲱⲕⲟⲣⲓⲱⲧⲓⲛ ⲱⲥⲗⲓⲱⲩⲁⲧⲓ ⲉ, ⲉⲗⲱ ⲕⲱⲧⲉ ⲗⲓ ⲓ ⲉⲗⲛⲓⲧⲓ ⲉⲗⲱ ⲣⲁ-

¹⁾ Porfirij Uspenskij, *История Палона*, III, p. 334—354.

²⁾ Idem, p. 335.

дѡстѣ Гдѣ своѣго Такожде и грѣшнѣимъ ѡблачимъ въ ѡгнь вѣчнѣи ѡсла-
шати є, іакѡ не съхрашѣимъ Гдѣ и Бгѣ заповѣ, и ниже ѡчѣшѣ, ниже жидѣшѣ,
ниже нѡга ниже бѡна, ни въ тѣмниці сѣща не посѣтиши, ни послѣжившѣимъ
и. Гдѣ ѡбо поминѡюще, не побѣе, ѡблагати дѣи нѡи чѡси, не вѣдѡще въ кѣи
ча Гдѣ на прѣиде, и вѣсѡко неготовѡе ни вѣдѣи ѡбращѣе ни, нѣ ѡбо, ѡще и
пѣшкѣи вѣрѣмѣи грѣхѡ ѡдрѣжимѣи ємѣи, ѡще и лютою стрѣлою вражѣю грѣ
ра ѡбѣзвѣхѡсѣ, вѣсѡко погрѣба є цѣлѣе и врачѣи приѣщи лѣпо є, на бо поки
мало є, тѣкмѡ єже вѣзвѣна вѣдѣти зла, Гдѣ же кѣсѣ дѣшно вѣзлѡжитѣи, вѣ
кѣиѣ съ блѣгѣимѣи дѣлѣимѣи, Гдѣ же блѣговѣрѡбѣе вѣлѣе, кѣ вѣсѣ рѣще прѡстирае,
са бо рѣче кѣсѣ чѣи ми сѡйми и чѣиѣимѣи ѡсѣи: іакѡ не хѡщѣ съмѣрѣи
грѣшнѡмъ, нѣ ѡбращѣиѣи ємъ и живѣи єиѣи, не прѣидѡ бо рѣче прѡвѣнѣи при-
вати, нѣ грѣшнѣи на покѡанѣи: и не прѡсто рѣче грѣшнѣи, нѣ на покѡанѣи; поне-
же мнози ѡбрази сѣмѣ покѡанѣи, іакѡже и мнози ѡвѣиѣлѣи, по мѣрѣ дѡбрѣи дѣ,
дѡбраа же дѣла, много ѡбразнѣ, любо, милѡстинѣи, постѣ, кѣздрѣжанѣи, кѣ
си вѣра, надѣда, и инаа многа слѡши ѡ бжѣиѣимѣи писѣнѣи, вѣсѡ ѡбо на полѡзѣ
на; нѣ ѡбо ѡще и слыши нѣ не шѡри, іакѡ живѣиѣимѣи и сѣиѣимѣи мѣра
сѣго низѣ вѣличѣимѣи єсѣи пѣпечѣимѣи. Ѣбѡче на спѡво милѡсѣрдѣи вѣзирающе
надѣе сѣ, іакѡ много грѣшнѣи и низѣ вѣтѡмѣи милѡсѣрднѣи вѣзводи и милѡе,
и єще же и сѣиѡположенѣи нелиѣе радѣи тѣчѣю ѡбращѣнѣи; зѡи ѡбо въ нас-
тѡещѣи вѣрѣмѣи, вѣ мнози ѡбѣда и скѣбѣи сѣиѣи бжѣиѣи цѣркѣи и цѣркѣи и сѣиѣ-
нѣиѣи монастирѣи ѡ блѣгочѣивѣи и сѣиѡпочнѣи блѣгочѣиѣи живѣиѣи мѡжѣиѣи ѡсѣрѣ-
шѣи, мнози ѡбо кѣ конѣчнѡе запѣсѣтѣнѣи дошѣиѣи ра ѡмалѣнѣи блѣгочѣиѣи ѡу-
вѣи грѣ ра наши, нѡиѣче въ Ѣѣѣи-Гѡрѣи Ѣѣѣиѣи живѣиѣи є чѣиѣи и цѣркѣи
монастиѣи нарицѣмѣи Фѣлѡдѣи, вѣ по кѣиѣиѣи Ѣѣѣи Гѡрѣи Ѣѣѣиѣи, хѣра прѣсѣиѣи
Бѣѡ Мѣиѣи и прѡ дѣкѣи Мѣиѣи, чѣиѣиѣи Бѣѣѣиѣиѣи. Ѣ сѣго ѡбо монастира

више реченнога, прѣдѣше посланнѣи чинѣи иноци, ѿцѣ проѣзѣмень Гѣрманъ и
 дръгѣи проѣзѣмѣна Стефа, съ бѣгословеніи и възвѣстїи на ѿ мнози нѣда,
 бѣиже ѣма вишереченноѣ спѣѣ мѣсто, и поискаше милованіи спѣому монастырь,
 ѣлико ни ѣ възможно да съпомагаемо и да се хрисовѣ учини спѣому монастырь,
 ѣлико ни ѣ мѣщно давати въ спѣи монастыри, да и се знаѣ шро катагодини. Сѣго
 ради, азъ ѣво ѣже Бжїею млпїю нарицаѣмѣи гнѣ Влашкон Зѣмли Іѡ Вла коевѣда
 и съ Бгѣданнѣи чѣдѣи Іѡ Рауль коевѣда и Ширча, сѣи ѡбещашѣ и сътворишѣ
 ѡbero спѣому монастырь, на въсѣкъ гѣдинѣ, да дохѣде брѣтїа ѡ спѣлаго монас-
 тїра, да ѡзимаю по. 4. апри, да ѡносе въ спѣи монастыри, кромѣ спѣзе брѣтїа
 ѡ спѣза по 11 апри да биваѣ, и да дохѣде мѣца Мана, за више реченнѣи шро.
 Сѣи ѣво сѣице ѡбещашѣ бѣиши, дондеже ѣсми въ живѣи и въ Бгѣданнѣи на власти,
 ѣще же и по нѣше ѣже ѡ здѣннѣи прѣшѣствїю, ѣгоже бѣгоизволи Гѣ Бѣ бѣиши
 намѣстни къ сѣи Бгѣданнѣи на ѡвласти ѣли ѡ сѣновѣ нѣши, ѣли ѡ нѣши
 сърони, ѣли кому Бѣ бѣговоли, сѣму, Гѣ Бѣ, да подарѣ бѣгопроѣзвѣле-
 нїе, ѣже поновѣиши и ѡтверѣдити настоѣи хрисовѣ и ѣже въ не писанна; ѣще
 сѣице сътвори, да въда ѣму Гѣ Бѣ къ црѣвѣи своѣ блага, ѣже ѡготова
 любѣши егѣ, и да му ѣ прѣстаѣница и помощница на страшии сѣдѣ прѣ-
 спѣла Бгѣ Мти; ѣще ѣли прѣзри ѡ не понови, ни ѡтверѣди, да възда ѡвѣ на
 страшии сѣдѣ. Ба же моли ѡ въсе чинѣи и спѣи ѣличе чинѣиши ѡче ѣгѣ-
 мене и съ Бгѣносними сѣеннѣи и въсѣми старци, ѣлико брѣтїе сѣ ѡберѣае къ
 спѣому монастырь, ѣще може бѣиши, бѣ досажденїа, да сѣѣкъ помѣннѣи спѣи
 проскомидѣи въпнѣшѣ нѣши родѣтелѣ Іѡ Вла коевѣда и манка ми мѣнахїа
 Сѣпрагїа, и азъ Іѡ Вла коевѣда, и чѣда нѣша Іѡ Рауль коевѣда и Влауль
 и Ширча. И да ни се поѣ въ кѣпе спѣа ѣлиѣвѣгїа съ колѣво и приѣвѣкъ въ
 ѣдѣи днѣ въ нѣдѣли, кѣн ѣи бѣгопроѣзвѣлѣ, Гѣ поспѣшѣствїюшѣ, ѣму сла въ

вѣкы, ѿми. Тѣ же ѿ Блaдiчницѣ вѣсѣ пѣтаа мѣни, прїимѣ ѿ на недостонни
 ѣ грѣшнїи сѣ малоу приношенїа, пѣкоа бо ѿ тѣон тѣбѣ приноси мaтїю бо
 снa тѣоуго ѣ Бѣ нашїго ѣ пѣкоаи прѣчтѣхми мѣтѣа ми вѣсѣ на дана сѣ,
 ѣнка вѣ на. Тѣмже Блaдiчницѣ мѣтѣеница ѣ помощница ѣ застѣпница, бѣди
 на вѣ ча страшнааго ѿного ѣспитанїа, ѣгда снѣ тѣон ѣ Бѣ на прїидѣ сѣдїти
 мїрѣ, ѣмѣже слава ѣ дръ, че ѣ покланїенїа сѣ вѣзначени ѣго ѿца ѣ прѣстїи ѣ
 бѣги ѣ животѣорїи Дѣхѣ, вѣ вѣкы вѣко, ѿми.

✠
 ✠
 ✠

1

ѿ

ѿ

ѿ

ѿ

ѿ

ѿ

ѿ

ѿ

ѿ

ѿ

ѿ

ѿ

ѿ

ѿ

ѿ

ѿ

ѿ

ѿ

ѿ

ѿ

ѿ

ѿ

ѿ

ѿ

ѿ

ѿ

ѿ

ѿ

ѿ

ѿ

L. P.

ѿ

ѿ

ѿ

ѿ

ѿ

ѿ

ѿ

ѿ

ѿ

ѿ

ѿ

ѿ

ѿ

ѿ

ѿ

ѿ

ѿ

ѿ

ѿ

Pergament. Textul slovenesc al hrisovului începe cu nelipsita cruce, aci însă mai mare ca în celelalte hrisoave, având următoarea inscripție: «И҃Г. Х҃Г. НН. К҃Ѧ», și litera capitală Г, în roșu. Monograma domnească cu roșu: mijlocie, purtând aceeaș cruce și inscripție ca cea dela începutul textului hrisovului de față. Peretea era din cele atârnat; s'a pierdut.

Arhiva Mănăstirii Sf. Filoteiu din Sf. Munte-Athos.

† Căți cu Duhul lui Dumnezeu se poartă, aceștia sunt fii ai lui Dumnezeu, precum a zis Dumnezeescul Apostol, căruia și urmând cu alergare, cei iubitori de dreptate, speră a auzi și fericitul acela glas de bucurie: veniți, binecuvântații părintelui meu, de moșteniți împărăția cea gătită vouă dela alcătuirea lumii; că am flămânzit și mi-ați dat să mănânc, am însetat și mi-ați dat să beau, gol am fost și m'ați îmbrăcat, bolnav și în temniță și m'ați slujit; că acest dulce glas de cei făcători de bine se cuvine a fi auzit și împreună a intra întru bucuria Domnului său. De așijderea și de cei păcătoși, alungați în focul de veci, se cuvine a fi auzit, că unii ce n'au păzit poruncile Domnului Dumnezeu și nici pe cel flămând, nici pe cel însetat, nici pe cel gol, nici pe cel bolnav, nici pe cel în temniță fiind, n'au cercetat și n'au slujit. Acestea dar aducându-ne aminte nu se cade a pierde zilele sau orele, neștiind în ce cias Domnul nostru va veni și întru toate nepregătiți, ne veghiind, ne va afla pre noi, ci încă și greu împovorați de păcate ținuți suntem, ci și de săgeata cea iule vrăjmașă, pentru păcate, rănită-ne-am, întru toate trebuință este de leac și la vraciu cade-se a alerga, căci osteneala noastră puțină este numai de a urla rău, ci pre Dumnezeu din tot sufletul trebuie a-l iubi împreună cu faptele cele bune, că milostivirea lui Dumnezeu este mare, tuturor mâinile întinde; pentru că însuși a zis cu a tot cinstita și prea curata sa gură: că, nu voesc moartea păcătosului, ci că el să se întoarne și să fie viu; că zice: n'am venit să chem pre cei drești, ci pre cei păcătoși la pocăință; și nu însă prostește a zice: pre păcătoși, ci la pocăință; pentru că multe chipuri de pocăire sunt, ca și multe lăcașe, după măsura faptelor bune, iar faptele cele bune în multe feluri sunt: dragostea, milosteniile, postul, înfrânarea; la acestea: credința, nădejdea, și alte multe auzim din Dumnezeieștile scripturi, și toate spre folosul nostru. Dar de și auzim însă nu facem, ca niște prea îngrijorați de cele lumești și deșarte în jos trăși suntem.

Însă, privind la milostivirea Mântuitorului, nădăjduim, ca niște mult păcătoși și târați în jos, cu milostivirea sa ne va ridica și ne va milui, și încă și dela starea Fiului nu ne va lipsi numai pentru înlocuire; căci în vremurile de față vedem sfintele și Dumnezeieștile biserici și împărăteștile și sfintele mănăstiri (zidite) de către binecinstitorii și de sânt răposații bărbați, ce în bună cinstire au viețuit, ajunse la multe nevoi și în scârbă, sărăcite, și multe în desăvârșită pustiire, din împușinarea credinței, vai, pentru păcatele noastre, mai vârtos pentru cei ce viețuiesc în Sfântul Munte al Athonului, unde este cinstită și împărătească mănăstire numită Filoteiu, pe sub aripile Sfântului Munte al Athonului, cu hramul prea sfintei Maicii lui Dumnezeu și de a pururea Fecioarei Maria, cinstitei ei Bunăvestire. Căci dela aceasta mai sus zisă mănăstire, au venit trimiși cinstiții călugări, părintele proegumen Gherman și al doilea proegumen Ștefan cu binecuvântări și ne-au încunoștințat pe noi de multele nevoi, căle are mai sus zisul sfânt loc, și au cerut milă pentru sfânta mănăstire, cât ne este cu puțință a o ajuta și să se facă hrisevul sfintei mănăstiri, cât ne este cu puțință a da la sfânta mănăstire, să li se știe ajutorul pe fiecare an. *Drept aceea și eu cel ce cu mila lui Dumnezeu am fost numit Domn al Țării-Românești Io. Vlad Voevod și cu dela Dumnezeu dăruirii mei copii Io. Radul Voevod și Mircea, acestu an făgăduiți și am făcut un ajutor sfintei mănăstiri, pe fiecare an, să vină frații dela sfânta mănăstire, să ia câte 4000 aspri, să ducă la sfânta mănăstire, în afară de cheltuiala fraților, iar cheltuiala lor să fie câte 300 aspri, și să vină în luna Mai, pentru mai sus zisul ajutor. Căci acestea așa am făgăduit a fi, cât vom fi printre cei vii și în de Dumnezeu dată nouă putere, încă și după trecerea noastră între cei de aicea, pe cine va binevoi Domnul Dumnezeu a fi înlocuitor întru această dela Dumnezeu dată nouă țară, sau din fii noștri, sau din rudele noastre, sau pe cine Domnul Dumnezeu va binevoi, acelaia, Domnul Dumnezeu, să-i dăruiască bunăvoină, care va înnoi și va întări hrisevul nostru și pe cele scrise întrânsul; de va face astfel, să-i dea lui Domnul Dumnezeu, întru împărăția sa, fericirea cea gătită celor ce-l iubesc pre el. Și să-i fie apărătoare și ajutorătoare la înfricoșata judecată prea sfânta Maica lui Dumnezeu; iar de nu va lua în samă și nu va înnoi, nici va întări, să dea răspuns la înfricoșata judecată. Iar pe voi, vă rugăm, a tot cinstită și sfântă ceată, prea cinstite părinte egumene și cu purtătorii de Dumnezeu preoți și cu toți bătrânii, căți frați se află în sfânta mănăstire, de se va putea, fără de supărare, să se înscrie la pomelnicul sfintei prăpovădii părinții noștri Io. Vlad Voevod și maica mea monahia Eupraria și eu Io. Vlad Voevod și copii noștri Io. Radul Voevod și Vladul și Mircea, și să ni se cante la olaltă sfânta liturghie cu colivă și vărsare (de vin) într-o zi de Duminecă, pe care voi o veți găsi de cuviință cu Dumnezeu cel grabnic ajutorător, căruia slavă (se cuvine) în veci, amin! Tu dar, o stăpână, a tot cântată Maică, primește dela noi nevrednicii și păcătoșii acest mic prinos, căci ale tale dintru ale tale ți-aducem ție, căci cu mila Fiului tău și a Dumnezeului nostru și a prea cinstitelor tale rugi, ni s'au dat nouă toate, câte sunt întru noi. Drept aceea, stăpână, rugătoare și ajutorătoare și apărătoare, să ne fi nouă la ciasul acelei înfricoșate judecăți, când fiul tău și Dumnezeul nostru va veni să judece lumea, căruia slava și puterea, cinstea și închinăciunea se cuvine cu cel fără de început al său părinte și prea sfântul și bunul și de viață dătătorul Duh, în vecii vecilor, amin!*

† Io. Vlad Voevod

L. P.

din mila lui Dumnezeu Domn.

O DELIMITARE DE MOȘIE LA HOTARUL ȚĂRII-ROMÂNEȘTI ÎN 1764

DE

MIHAIL STĂNCESCU
BIBLIOTECAR LA ARHIVELE STATULUI

Între còpiile de acte, aflătoare în Arhivele Statului din București, există și o interesantă hotărnicie a moșiei Zimnicele, fostă proprietate a mănăstirii Cotroceni, înainte de secularizare. De oarece această moșie mergea până în Dunăre, hotărnicia prezintă importanță pentru istoricul fruntariei Țării-Românești dinspre Turcia. Încă din 1764 se începuse delimitarea acestei fruntarii de către o comisiune mixtă turco-română, ale cărei operațiuni se întindeau pe întreg cursul Dunării dela Brăila până la Adacale, și cu această ocazie a fost necesar să se fixeze din nou și hotarele moșiei Zimnicele.

Se pare că delimitarea de frontieră din 1764 este complectarea unei alteia anterioare, făcută pe vremea lui Mihnea-Vodă tot de către o comisiune turco-română, dar care se mărginise numai la porțiunea Dunării dintre Giurgiu și Turnu-Măgurele.

Din actul ce publicăm rezultă că s'au mai făcut delimitări de frontieră în această parte a țării și în anii 1667 și 1717.

Hotărnicia moșiei Zimnicele (jud. Teleorman) din 1764.

Noi cei ce am fost orânduți din luminata porunca prea Înălțatului nostru Domn Ion Ștefan Mihai Racoviță Voevod, ca să mergem să alegem și să hotărâm moșia Zimnicele a sfintii și dumnezeestii mănăstiri Cotroceni de către Dunăre, unde fiind orânduit dela prea puternica Impărăție dum[nea]lui prea cinstitul Turnagi bași mimiș agă, cu prea înălțat hatiserif pentru îndreptarea și hotărârea hotarilor țării rumânești ia moșiilor de către Dunăre, arătăm dar și semnele ce are această moșie și cu ce moșia să hotăraște: la câmp dă în moșia Ulmuleții a dum[nea]lui Banului Constandin Crețuleșcu, apoi să înjugă pe din sus cu această moșia Ulmulețul și mergu înjugate până în Dunăre, și pă din jos să înjugă cu moșia dum[nea]lui paharnicul Neculache Cernovodeanul și merge iar la câmp. Care aceasta hotărârea a hotarilor țării i moșiilor dă către Dunăre ce s'au mai fost căutat încă în doăo rânduri la leat: 1667 și la leat 1717, după cum ne-am adevărit și din hatiseriful prea puternicii Impărății, întru care arată că și scris s'au găsit la chitucul Dărstorului drepte hotară ale țării și ale moșiilor până în Dunăre, la aceste 2 numite văleaturi, când pe acea vreme iarăși

s'au fost asuprit numitele hotară de către Dunăre, și de către nazări Dărstorului, care și acum la cercetarea și hotărârea ce am făcut, iarăș asuprite s'au găsit, dar după porunca prea puternicii Împărății și a mării sale lui Vodă, mergând noi împreună cu dum[nea]lui prea cinstitul Turnagi bași la hotărăle aceștii numite moșii, am dovedit că sânt hotărăle și vechia stăpânirea mai sus numitii sfintii și dumnezeestii mănăstiri, că până în Dunărea să o stăpânească, cu balta ce are, care de această hotărârea ce acum s'au făcut, au dat adeverință și dum[nea]lui prea cinstitul Turnagi bași mimiș agă, și hoget dela dum[nea]lui Cadiu efendi ot (lipsește în original) Drept aceia și noi încă am dat această carte a noastră sfintii și dumnezeestii mănăstiri și sfinții sale părintelui egumenului chir (lipsește în original) și tuturor părinților călugărași ce să află și să vor află după vreme la sfânta mănăstire, cu care carte să aibă a ținea și a stăpâni această zisă moșie până în malul Dunării, cu balta ce are, cu bună pace după cum s'au dovedit că au stăpânit sfânta mănăstire și mai înainte vreme. Aceasta scriem. **Aprilie 22-dni, valeat 1764.**

(s) Nicolae Obedeanul, biv-sărdar; (s) Mihalache vtor portar.

Intărire domnească

Ion Ștefan Mihai Racoviță Voevod, bojiu milostiu zemle Vlahscoi. Aceasta hotărârea și alegerea ce s'au făcut aceștii moșii, ce să numește Zimnicele, a sfintii și dumnezeestii mănăstiri Cotroceanii de către Dunăre, din prea înalțată porunca Prea Puternicii Împărății, s'au făcut încă și cu mumbașăr dum[nea]lui prea cinstitul Turnagi bași, cu prea înalțat hatîșirif, și din partea țării orânduit dum[nea]lui Nicolae Obedeanul biv vel sărdar i Mihalache vtor portar, care la hotărârea și alegerea ce au făcut au dovedit că hotărilor numitii moșii sânt cum arată mai jos și vechia stăpânirea până în malul Dunării cu baltă ce are, după cum au dat adeverință și dum[nea]lui prea cinstitul Turnagi bași și hoget dum[nea]lui Cadi efendi ot Giurgiov, care adeverință și hoget ce s'au luăat coprinde toate moșiile ce să hotăraște cu Dunărea, cu Brăila și cu Giurgiov și s'au dat la sfânta Mitropolie să fie la păstrare, am întărit și Domnia Mea hotărârea și alegerea aceștii moșii, să stăpânească sfânta mănăstire după coprinderea acestii cărți cum au stăpânit și mai înainte vreme, că așa este și hotărârea Puternicii Împărății ce este dată prin luminat hatîșirif. Tolico pisah gospodvami. **August 8-dni, leat 1764.**

Pecetea
Gospod

Procitah vel logofăt.

(Arhivele Statului București, Hotărnicii jud. Teleorman II f. 13—14).

CEVA DESPRE COLECȚIA HURMUZAKI

(VOL. IX/1)

DE

V. ZABOROVSKI

ATAȘAT DE LEGAȚIE

O publicație de acte și documente trebuie să aibă la bază cunoașterea intimă a epocii respective.

Oricât de bun ochiu ai avea și oricâtă răbdare, tot îți vor scăpa pasagii importante sau chiar documente întregi, dacă nu ai mereu prezent complexul capitolului de istorie pe care vrei să-l luminezi sau să-l completezi. Cu atât mai mult vei lăsa pe dinafară lucruri însemnate, dacă vei urmări în fondurile arhivalice ce studiezi, numai anumite nume, ca de exemplu numele «Valachia» și «Moldavia» în actele și documentele din arhivele vieneze. Poate că tocmai unde aceste nume nu mai apar, se găsește, într'un document, un pasagiu care, fie și indirect, confirmă sau precisează un punct de vedere, rezolvă o problemă istorică sau deschide perspectiva pentru ipoteze importante.

Fără să vrom să scădem însemnătatea și valoarea colecției Hurmuzaki, vom atrage aci atențiunea deocamdată nu asupra defectelor de metodă și de tehnică ale acestei publicațiuni, ci numai asupra consecințelor prea evidente ale necunoașterii serioase a chestiunilor, cari sunt tratate în anumite documente ce s'au publicat acolo.

Acest lucru de altfel nu e surprinzător pentru epoca în care s'a făcut această meritoasă colecție, dar ni se impune, cred — mai ales acum că avem la dispoziție arhivele vieneze — să completăm lacunele și să facem, pentru fiecare volum de documente, îndreptările și comentariile necesare.

Voiu da câteva exemple.

Volumul IX/1 cuprinde, de exemplu, pentru anii 1682—1684, rapoarțele venețiene dela Viena, așa numitele «Di spacci di Germania» dela *Staatsarchiv* din Viena.

Pentru acești ani ¹⁾ s'a lăsat afară la copiere cam a treia parte, din cauza spusă mai sus.

Astfel din *fila* 158 s'a lăsat afară raportul dela 3 Octombrie 1683,

¹⁾ Vezi pentru campaniile 1683—84, mai ales N. Iorga, *Studii și doc.* XI, București (1906) și acum în urmă *Istoria Armatei*, Vălenii de Munte, 1910. Vezi și același *Geschichte des osm. Reiches*, vol. IV.

din care se vede că regele Poloniei continuă legăturile cu Domnii români și că se dădea acestui lucru mare importanță la Viena și la Varșovia: «sperando ricavar frutto non mediocre della loro dipendenza».

Dacă se ține seamă că în acel moment, pe când era în toiul rebeliunea cazaco-moldovenească din sudul Moldovei, regele Poloniei, Papa și chiar Împăratul Austriei credeau că prin răscoala creștinilor vasali și supuși se va realiza marea cruciată de distrugere a Otomanilor, atunci se vede clar importanța acestui raport.

Mai important încă e raportul dela 24 Oct. 1683, despre consiliul de războiu din Viena dela 20 Oct., la care iau parte și contele Capraras, fost internunțiu la Constantinopol, precum și baronul Georg Kunitz, rezident la Poartă, care fiind reținut de Turci în tabăra lor pe timpul asediului Vienei, a fost ajutat de Șerban Cantacuzino ca să trimită vești și informații în tabăra imperialilor sau în cetate (după cum se vede din jurnalul său «diarium» Kunitz)¹⁾. Din acest raport dela 24 Oct. 1683, reiese că și Șerban și Gheorghe Duca au făcut propuneri de supunere și Împăratului și regelui Poloniei, scuturând jugul turcesc, și că, dacă victoria dela Viena ar fi fost urmată²⁾, Domnii români s'ar fi declarat pe față «se ne sarebbero apertamente dichiarati». De aceea se continuau negocierile cu ei «per cogliere gl'avantaggi che promette una tale aderenza».

Din *filza 159* s'a lăsat afară, de pildă, raportul dela 9 Ianuarie 1684, care iarăș ne arată cum idea de cruciată, bazată pe Români și pe ceilalți creștini vasali sau supuși, obsedă pe toată lumea în acel moment. Se spune anume, că Bulgarii și alții așteaptă pe Kunițki să treacă Dunărea «per unirsegli a favore de Christiani, ad esempio delli Morlachi».

Din raportul publicat de *Hurmuzaki* la pagina 307 (No. 434 din 12 Dec. 1683) s'a lăsat afară un pasagiu caracteristic pentru felul cum era cunoscută și înțeleasă atitudinea noastră politică în general: «questi Principi siano per segnitare la fortuna del Vincitore» și se vor supune «diquel Principe che puo colla vicinanza di Stati delle violenze turchesche essentarli».

Oportunismul necesar al politicei noastre era deci cunoscut și aceasta ne face mai clară acțiunea austriacă în Ardeal pentru apropierea de țările române mai întâiu, și apoi, pentru cucerirea sau câștigarea lor.

Tot astfel din raportul dela 7 Mai 1684 (No. 439; pp. 313—314) nu

¹⁾ Acest «diarium» a fost tipărit la 1684. Manuscris se află la Kriegsarchiv și (cifrat) la Staatsarchiv.

²⁾ Cf. Alex. Mavrocordat *Ιστορικὴ* în *Hurmuzaki*, XIII, p. 15.

s'a luat pasagiul, care începe dela „Mi disse Buonvisi“. Cardinalul Buonvisi¹⁾, nunțiu papal la Viena, care a jucat un rol determinant și de prima importanță în conducerea politică a acestor campanii, fiind cel mai de seamă factor al diplomației papale, dădea o foarte mare însemnătate țărilor române și mai ales aportului eventual al lui Șerban Cantacuzino. De aceea ambasadorul venețian vorbește cu el, în preajma întoarcerii lui Ladislau Csaky, care fusese în misiune în țările române, și Buonvisi îi comunică cele ce știe, și anume că Românii vor trece de partea creștinilor, dacă sunt ajutați. Și atunci formula ce se impunea eră: «Tener in fede il Transilvano e ricavar profitti dalla buona dispositione di quel Prencipe»²⁾.

Prin urmare apropierea, prin Transilvania, de Șerban Cantacuzino; aceasta trebuia să aibă în vedere Austria în acel moment.

Rolul jucat de cardinalul Buonvisi nu eră cunoscut pe atunci în istoriografia noastră.

Deaceea la pag. 304 (No. 430; 30 Ianuar 1684), când se vorbește de cardinalul «che a tutto s'applica» nu se arată despre cine e vorba.

Mai releviez în treacăt că, de pildă, la pag. 205 (Mo. 432; 31 Oct. 1683) e vorba de marele vizir, nu de Sultan, iar la pag. 315 (No. 441; 14 Mai 1684) nu poate fi vorba de moartea violentă a cancelarului Poloniei, ci de aceea a marelui vizir! Ca să nu insist voi spune numai că imediat după această veste se spune de «i mali trattamenti di Maurocordato» etc.

Pentru a se îndreptă aceste scăderi și a se face realmente utilizabile volumele mai vechi din Documentele Hurmuzaki, ar trebui, cred, să se publice suplimente-anexe pentru fiecare volum, care să cuprindă și ceeace s'a lăsat afară și analiza critică a materialului și o erată a greșelilor de știință sau de copiere³⁾ precum și detaliile și indicațiile de natură arhivalică; în sfârșit un indice complet de nume și lucruri, care să evite nesfârșitele greutăți și pierderi de timp ce le suportă actualmente toți cei ce întrebuințează această bogată și importantă colecție de documente.

¹⁾ Despre Buonvisi și rolul său important, Sayous *Le cardinal Buonvisi* in Séances et travaux de l'Académie des sciences morales et politiques, S. N. XXXI, 1889; W. Fraknoi, *Papst Innocenz XI* (Benedikt Odescalchi) und *Ungarns Befreiung von der Türkenherrschaft*, Freiburg in Breisgan, 1902; Max Immich *Papst Innocenz XI* (1676--1689), Beiträge zur Geschichte seiner Politik und zur Charakteristik seiner Persönlichkeit, Berlin 1900; Fraknoi *Relationes Cardinalis Buonvisi anno 1686* in „Monumenta Vaticana Hungarica“ Seria II, vol. 2. Budap. 1886. (In aceste raporturi se vede interesul mare, pe care-l purtă Buonvisi țărilor române și mai ales lui Șerban. Volumul IX, din Hurmıraki este tipărit în 1897); Karl Uhlirz, *Die neueste Literatur über das Jahr 1683* in Mittheilungen des Instituts für Oesterreichische Geschichtsforschung, vol. V, Innsbruck, 1884.

²⁾ Șerban.

³⁾ Un ex. In vol. V/2, la pag. 163 (No. 251; 1 April 1682) se găesc rândurile «scrive mio corrispondente o Nimiro Cocita principale di Ucraina». E așa de clar că în mss. nu putea fi decât «Nimirova sau Nimirovo, cită principale di Ucraina».

MISCELLANEA

Doi frați ai lui Radu Mihnea V. V.
călugări în Moldova.

Între dosarele Arhivei Statului din Iași ¹⁾ se află o interesantă anaforă privitoare la o pricină din 1854 între Mănăstirea Buhalnița (jud. Neamțu) și Cneazii Leon și Gr. Cantacuzino pentru împresurarea moșiei Băltătești de către mănăstire. În cursul procesului vechilul mănăstirii arată, între altele un document astfel rezumat:

“7137 Noemvrie 20²⁾. Un înscris dela Pârcălabul de Niamț și un Vornic de Poartă cu arătare că li-au venit cartia Domnului Radu Vrd. de au socotit și au luat Bistrița în gios, au socotit cine cu ce hrană să hrănește și cine unde șădi, deci au socotit braniștea Slatinii și a Râșcăi și a Neamțului, și le au aprins casele, cine au fost om fără ispravă într'acel munte și fără dăjdie, nu mai puțin și braniștea Săcului și a Agapiei, de aice au dat în hotarul *Hangului*. Deci au socotit cine și cum este și au dat la hotarul Ghindănarilor și au văzut un hotar împresurat și au văzut două biserici răsipite de Domnii cei bătrâni și au fost cu oameni buni din toate satele și au văzut acel hotar împresurat de doi călugări și au fost frați Radului Voevod și au vroit a le face lege și n-au putut și au vrut a le aprinde casele ca acelorlanți ce au fost șazănd într'acel munte și n-au culexat a le aprinde casale și au văzut strâmbătate multă făcând acelor săraci oameni și n-au avut ce le face”.

«Cu acest document voia vechilul

mănăstirii să dovedească că acolo unde sânt acum *Băltăteștii* în acea vreme ar fi fost locul mănăstirii *Hangului*» etc.

Importanța acestui document cercetat de Divan și necontestat, deci autentic, interesant prin stilul lui aproape biblic, și credem românesc, de oarece din timpul lui Radu Vodă sunt numeroase acte oficiale românești ¹⁾, se impune.

Identificarea acestor fii ai lui Mihnea Vodă «*Turcitul*» ²⁾ nu este tocmai ușoară, tocmai din cauza trecerii lui la mohamedanism și a facultății poligamiei. S'ar părea totuși, dacă vizăm numai pe copii cunoscuți ai lui Mihnea (Radu din Neaga, Radu din Vișa ³⁾, Marcav, Ruxanda ⁴⁾, Ibrahim-Beg, Mustafa-Beg, Ihuma Catun, Caise Catun ⁵⁾ că e vorba de cei doi Begi, născuți în harem, precum reiese din scrisoarea lui Mihnea din 1595 către Radul din Vișa, viitorul Domn, atunci cu mama sa în Venetia: «Află că ai doi frați» ⁶⁾. Mihnea a murit în Oct. 1601 ⁷⁾, când Radu era acum Domn al Țării-Românești și ar fi fost deci firesc, ca familia să se înapoietze în țară. Retragera fraților însă, călugăriți, în codrii inaccesibili ai Neamțului, în case isolate, nu într'o mănăstire, pare însă nu numai o expiare a păcatului tatălui lor, dar și o tănuire a existenței lor. Poate de teama unei repercusiuni turcești asupra Domniei lui Radu din cauza trecerei lor la

¹⁾ V. Bianu, *Doc. Românești*, I, și a. I.

²⁾ 1577—83 și 1585—91.

³⁾ St. Greceanu, *Genealogiile documentate ale fam. boerști*, II, 404.

⁴⁾ Iorga, *Contribuțiuni la istoria Munt.*, în Anal. Acad. Rom. XVIII, 100.

⁵⁾ Greceanu, l. c.

⁶⁾ Iorga, *op. cit.*

⁷⁾ *Ibid.* 108.

¹⁾ Tv. 1785, op. II, 2036, Dos. 148.

²⁾ Probabil este a se ceti în orig. 7127 Nov. = 1618, de oarece Radu a domnit în Moldova 1616—19 și 1623—26.

creștinism, s'ar părea că s'au dat drept morți sau dispăruți. În orice caz, făcând abstracție de identificare, expiarea aceasta este în aparență de un dramatism profund.

SEVER ZOTTA

Mormântul lui Vasile Lupu Domnul Moldovei

În anul trecut s'au împlinit 270 de ani de când Vasile Lupu, stăpânul bogat și influent al Moldovei, a părăsit silit scaunul domnesc al acestei țări, fără a-și pierde însă nădejdea că în curând se va întoarce iarăși în el. Nădejde zădarnică, căci Vasile Vodă, care a scris o pagină de glorie trainică în istoria românească, fiind și ocrotitorul prin cultură și dărnicie regală al întregii ortodoxii în Orientul european, făuritor și răsturnător de patriarhi și într'un moment fericit autorul unui plan de dezrobire a Românilor ardeleni în înțelegere cu Sultanul, nu s'a mai putut întoarce niciodată în scaunul său domnesc din Iași, unde stăpânise vre-o 20 de ani cu atâta ambiție îndreptățită, răzimată pe strălucire.

Ani de zile a stat închis Vasile Vodă în cele Șapte Turnuri ale Constantinopolului, el, care o viață întreagă se bucurase de libertate deplină. A murit aici desnădăjduit, în Martie 1661.

A fost înmormântat trupul lui Vasile Vodă Lupu în Constantinopol, sau a fost adus spre odihnă veșnică în Moldova lui iubită și mult dorită? La această întrebare vreau să răspund în rândurile ce urmează mai jos.

Toți istoricii de astăzi cari au scris ceva privitor la sfârșitul lui Vasile Lupu, sunt de părere, că osemintele acestui Domn, mort în Constantinopol, au rămas în pământul acestei capitale turcești. D. Iorga chiar, spune într'un loc: Deși fiul său Ștefăniță era atunci Domnul Moldovei, el nu crezu că se

cuvine să aducă trupul tatălui său pentru a-l îngropa din nou în strălucita biserică ce clădise acesta la Iași, Trei-Ierarhi (*Istoria Românilor în chipuri și icoane*; Craiova, 1921 p. 24). E interesant că niciunul dintre cronicarii Moldovei din secolul al XVII—XVIII-lea nu amintesc nimic despre aducerea trupului lui Vasile Lupu la Iași spre a fi îngropat în orașul unde domnise odată.

Cu toate acestea astăzi suntem în fericita situație să spunem că trupul lui Vasile Lupu odihnește în pământul românesc al Moldovei, în mânăstirea pompoasă Trei-Ierarhi din Iași, pe care o ridicase însuși acest Domn bogat și darnic de și pietrele depe mormintele domnești dela Trei-Ierarhi au dispărut fără urmă.

Cel dintâiu cronicar, care ne spune că Vasile Vodă e înmormântat în capitala Moldovei, e Constantin Căpitanul Filipescu, din Țara Românească, care și-a scris cronica sa în a doua jumătate a veacului al XVII-lea. El zice: «Și l-au adus la Iași (pe Ștefăniță Vodă), de l-au îngropat lângă tată-său Vasile Vodă» (ed. Iorga, București, 1902 p. 149). Știrea aceasta o completează cronicarul grec, trăit și la curtea Domnilor români, Chesarie Daponte (scris după 1750): «Vasile Vodă și-a dat datoria obștească, iar trupul lui l-a adus (Ștefăniță Vodă) în Moldova și l-a îngropat în Trei-Ierarhi» (Erbiceanu, *Cronicarii greci*, București, 1890 p. 10).

Alte două mărturii moldovene vin să ne confirme același lucru.

Ștefan Ghindă biv postelnic din Moldova, în secolul al XVII-lea, spre sfârșit, vorbind de Vasile Lupu, Doamna Catrina Cerchesa și fiul lor Ștefan Vodă, zice: „Care sînt toți îngropați la Trei Sfetitele“ (adecă Trei-Ierarhi din Iași) ed. Iorga, *Studii și documente privitoare la istoria Românilor*, III, pp. 32—3.

O însemnare contemporană pe o carte spune: «In 1661 April (?) au murit Vasile Vodă la Țarigrad și l-au adus feciorul în țara Moldovei și l-a îngropat în Iași la a lui mănăstire la Trei sfinți (Iatzimirski, *Catalogul mss. slavo-române*, I p. 90).

Știrile de mai sus sunt de ajuns, pentru dovada definitivă, că trupul lui Vasile Lupu odihnește în mănăstirea Trei-Ierarhi din Iași, adus de fiul său Ștefăniță Vodă înainte cu câteva luni de moartea acestui din urmă. (Sept. 1661); precum în Țara Românească Doamna Maria a adus pe urmă corpul mutilat, al lui Constantin Vodă Brâncoveanu, tot din Constantinopol.

E bine să se știe, chiar și după sute de ani, că Domnii noștri dintre cei mai glorioși odihnesc somnul de veci în pământul țării peste care au domnit odată cu mândrie și cu folos pentru urmași.

ȘT. METEȘ.

Câteva date despre Nifon Bălășescu

E una din figurile luminoase din epoca renașterii noastre, jucând un rol însemnat atât peste munți, sub numele de Nicolae Belășcu alias Bălășescu, cât și—mai ales—dincoace, în Muntenia și Moldova, ca dascăl și conducător de școală, autor didactic, ș. a., și unde, călugărindu-se, își ia numele de Nifon Bălășescu.

Născut în Hașag (Transilvania), în împrejurimile Mediașului, pe la 1806, din părinți ortodoksi, a făcut studii teologice, filosofice și juridice la Sibiu, Oradiah Mare și Cluj. A urmat apoi ca «auzitor» și a absolvit cu laudă cursurile de 3 ani la Institutul teologic de pe lângă episcopia greco-orientală a Aradului¹⁾, în care timp a fost și în serviciul cancelariei consistoriale din acea diecesă, unde, din actele rămase dela el²⁾ se vede că a avut o acti-

vitare însemințată și o cultură întinsă. Chemat la București¹⁾, el vine în anul 1834, adică îndată după ce termină studiile teologice din Arad, primind postul de profesor de teologie, morală, logică, istorie și retorică bisericească la Seminarul Mitropoliei²⁾, unde ceva mai târziu e numit și rector.

Intre timp, ia parte la mișcarea națională a Românilor din Ardeal, din 1848, dar e nevoit, în fața primejdiei de a fi victimă a răzbunării Ungurilor, să treacă din nou dincoace, unde rămâne tot restul vieții, și unde-l vedem apoi profesor și rector la seminarul episcopiei Hușilor, între anii 1854—55.

Activitatea sa de cărturar și om al școlii se poate vedea atât din hârtiile rămase dela dânsul³⁾ și din dările de seamă ale gazetelor timpului⁴⁾, cât și din numeroasele lucrări didactice: tratate⁵⁾ dicționare⁶⁾, studii istorice ș. a.⁷⁾, parte publicate, iar cele mai multe rămase în manuscris și păstrate în Biblioteca Academiei Române⁸⁾.

A muncit de asemenea mult elaborând diferite proiecte pentru reorganizarea Seminarilor din Principate⁹⁾.

G. N.

¹⁾ V. N. Iorga *Est. lit. rom.*, sec. XXV, vol. I, pag. 288.

²⁾ V. idem, *op. cit.* și ms. 730, f. 168.

³⁾ Ms. 729, f. 105—180 și ms. 730, f. 1—263.

⁴⁾ *Curier. Românesc* și *Curier. de ambe sexe*.

⁵⁾ V. *Moralul Hristienesc*, (ms. 732 și 754). *Tratate de psihologie, de istorie bisericească, de arheologie și geografie bisericească, de teologie pastorală, de retorică bisericească*, Cateh. ș. a. (ms. 677, 687 și 754).

⁶⁾ *Dicționar latin-român*, (tip. la Sibiu, în 1847—8) și *Dicționar francez-român* (ms. 753).

⁷⁾ *Gramatica românească* (tip. la Sibiu în 1848 și Buc., 1850) și *Elemente de gramatică rom.* (Buc. 1850). — *Biblia sacră și Psaltirea* (ms. 755). *Catehismul* ș. a.; precum și diferite fragmente de studii și rezumate din istoria universală ș. a. (ms. 752).

⁸⁾ V. manuscrisele citate, precum și n-rele: 677, 685, 687, 690, 753, 917, 918, 1791 ș. a.

⁹⁾ V. Ms. 729 și 730.

¹⁾ B. A. R., ms. 729, f. 104.

²⁾ Ms. 729, f. 1—104 și ms. 730, f. 264—296, 313—337.

Un indiciu genealogic privitor la Doamna Marghita (Melania) a lui Simeon Movilă V. V.

Până azi nu se știe din care neam a fost soția lui Simeon Movilă. În alt loc ¹⁾ ni-am exprimat presupunerea că a fost polonă, întrucât ambasadorul francez din Constantinopol scrie în 1618 «Gabriel filz (sic) de Simeon nepven (sic) de Zolquievsqui» ²⁾ și întrucât Doamna Marghita s'a retras la Lemberg.

Însă în Arhivele Statului din București am găsit o copie de pe un doc. din 7200 (1692) Iul. 23, privitor la satul Brândești, pe care l-a dat Moisie Movilă V. V., fiul lui Simeon, lui D. Buhuș Visternic, care sat a fost «*di pri moșul lui Moisa Vodă di pri Gavrilăș Logofătul*» ³⁾.

«Moșul» însemna atunci de regulă bunic. Să fie deci vorba de bunicul de pe mamă a lui Moisie și de aceea, aveă, după un vechiu obicei, Gavril Movilă, frate-său, numele acestui bunic? Un *Gavrilăș rtori* (2-lea) *log.* a fost ginerele lui *Stroici Visternic*, care nu mai trăia în 1587 ⁴⁾.

Acest Gavrilăș *log.* eră *Hâva*, socrul lui Andrei Hatman și bunicul Magdei, soției lui *V. Ureche*, fiul lui Nistor Ureche ⁵⁾ *log.* mare și om al Movileștilor. Nistor eră socrul lui Isac *Balica* Hatman ⁶⁾ care eră nepot de

soră al lui *Simeon Vodă*. Gavrilăș ar putea deci să facă parte în mod armonic din acest grup de înrudiri. Totuși trebuie să fim sceptici de oarece în numeroase documente privitoare la familia Hâva, descendentă probabil din chelarul lui Petru Rareș, nu găsim menționată încuscrirea aceasta, și nici spița descendenței lui Gavrilăș Hâva, care avu 6 copii, nu înseamnă pe Marghita (Melania). Să fie vorba de *Gavril vel Log.* 1562-1170? ¹⁾ Oricum, se indică cercetări în direcția aceasta.

SEVER ZOTTA

Trei surori necunoscute ale lui Vasile Alecsandri.

Prin o fericită întâmplare mi-a căzut în mână o spiță, sau mai bine zis o tablă a descendenților din *Spiridon gramaticul dela târgul Oenilor* ²⁾, căsătorit cu *Maria fiica lui Mihale Delariu*, a căror fiică, Antița, a fost soția lui *D. Coxoni*, bunicul de pe mamă al poetului V. Alecsandri.

Spița a fost făcută în 1846 Iul. 24 de către *A. Avram Stolnic* «după cerire și arătare d-lui boerului Pitar Dimitrie Cozoni». Acesta adaugă: «Arătații mai sus fii, nepoți, și strănepoți curgă den iscălitul *Pit[a]r Dimitrie Coxoni*, făcuți cu adivărata me soție *Anthița* și pintru știință amu iscălitul chiar însumi cu driapta me, iar naștere me este la anul = 1755 =». Iscălitura lipsește, nu știm din care

¹⁾ Arh. genealogică II, 243.

²⁾ Hurmuzaki, *doc.* X, 179-80.

³⁾ Cond. No. 263, f. 147-8.

⁴⁾ *Uricar*, XIV, 158, unde greșit Flore în loc de ftore.

⁵⁾ Spiță din 1814 la noi.

⁶⁾ Barnovinski în *Prinos lui Dim. A. Sturdza*, 208.

¹⁾ *Uric.*, XVIII.

²⁾ V. și Bogdan-Duică, în *Conv. Lit.*, LI p. 229.

cauză, iar rândurile acestea nu sunt scrise de el, care avea atunci 91 de ani, ci de Avram.

D. Cozoni e arătat în spiță ca fiu al lui «*Gheorghe Coxoni Greco, locuința sa în orașul București*».

El a avut nu numai 8 copii¹⁾, ci 10. 1) *Mihălachi* «întâi născut și în șir unul după altul» 2) *Marie*, soț Spăt. Antohi Sion; 3) *Elisaveta*, soț Banu Manoli Ghenadiu; 4) *Elenca*, soț Vorn. Vasile Alesandri; 5) *Enăcachi*, și soție *Săftica*; 6) *Costachi*, și soție *Elenca*; 7) *Smarandă*, soț *Stoln. Ionu Efstathiadi*²⁾; 8) *Catinca*, soț *Pahr. Iordachi Popovici*; 9) *Tarsița*, moartă; 10) *Niculai*, mort.

Spița ni mai dă numeroși copii ai Mariei, Elisavetei, Elenței, Smarandei și Catinței, 9 copii ai lui *Enăcachi Coxoni* (Vasile, Prohira, Catinca, Elenca, Vasile³⁾, Costachi, Iorgu, Ionică și Iancu⁴⁾ și 2 ai lui *Costachi Coxoni*⁵⁾ (Marghioala și Prohira).

Între copiii Elisavetei este și o Marie «și soț *Alecu Avram Stol[ni]e*», *alături de spiță, deci nepot de fiică al patriarhului D. Cozoni*.

Descendenții Elenței Alesandri sunt următorii (puși câte 3 de o parte și alta a unei ramure stilisate a spiței

din stânga spre dreapta): «*Prohira*, moartă, Iancu, *Smaranda*, moartă, *Vasile*, *Thodosă*, moartă, Catinca și soț. D-ei» Ca fiu al Catinței e arătat «*Ștefănică*». El este «*Portépée-Fährnich*» al Regelui Prusiei, în 1856, în reg. de Husari No. 9 «*Stefan von Woynesko*», fiul din nefericita căsătorie a Catinței cu Anastasie Voinescu¹⁾.

Flicele Vornicului V. Alesandri, ale căror nume le-am subliniat, sunt cele necunoscute. Tustrele au murit nemăritate, probabil de aceeași boală ca și Catinca, oftica²⁾, cu toate că Catinca pretindea că «nici o persoană din neamul nostru n-au fost atacată risită³⁾». Spița pare a o contrazice, din 15 (!) copii ai Smarandei Efstathiadi (9 b. și 6 f.) 8 sunt arătați ca morți *necăsătoriți*, (4 b. și 4 f.), cam mulți, și deci bănuiala tuberculoasei ereditare persistă.

Cea mai interesantă destăinuire a spiței este că familia *Coxoni* a fost originară din *București* și astfel poetul *Unirii* a fost despre tată *Moldovean* și de pe mamă *Muntean*, cciace probabil, nici nu i-a fost cunoscut.

SEVER ZOTTA.

Un portret nou al lui Horia și Cloșca

În revista *Transilvania* din Sibiu (1922 (LIII) pp. 15—61) d. I. C. Băcilă publică un studiu, arătând toate por-

¹⁾ Op. cit. 230 — cf. Sion, *Arhondologia Moldovei*.

²⁾ Presupunerea d-lui Bogdan-Duică eră deci justă: «Se pare că Ioan Dascălul se numia Enăcachi Efstathiadi». (*Ibid.*)

³⁾ Evident a murit primul născut.

⁴⁾ Iancu Cozoni † înainte de 12/IV 1851, dir. carantinei din Galați, sprijinitor al mișcării din 1848. (*Ibid.* 235).

⁵⁾ N. 1800, v. Studiul nostru «La Centenarul lui V. Alexandri» p. 17.

¹⁾ *Ibid.* 145. Cu acest prilej rectificăm că sora lui, Aglaia, a fost căs. cu Gh. Exarcu, iar alta, Maria, I, cu col. M. Tufescu, II. cu col. Anton Costiescu. (Din familie).

²⁾ *Ibid.* 39.

³⁾ *Ibid.* 41.

tretele cari înfățișează pe cei trei conducători ai mișcării țărâniei românești din Ardeal: Horia, Cloșca și Crișan. Multe din aceste portrete sunt niște caricaturi urâte, unele însă ne prezintă destul de fidel pe capii revoluțiunii, cari credeau, că prin ajutorul țăranilor români din Ardeal răsculați, și prin cel al Românilor din Moldova, la Domnul căreia trimiseră o solie de trei oameni, și al Sultanului vor putea să se libereze de sub iobăgia grea a Ungurilor.

Iată acum o știre foarte prețioasă, care ne spune, că mai sunt și alte portrete ale acestor răsvrațiți.

Contele Vas Samu scrie la 12 Decembrie 1869 o scrisoare către Gheorghe Bariț, în care amintește și de niște tablouri, cari înfățișează pe Horia și Cloșca în mărime naturală, și întreabă că oare nu le-ar cumpăra Carol Vodă al României. (Biblioteca Academiei Române, Mss. 1006 f. 45—6).

E sigur că nici Carol Vodă, nici un alt român nu a cumpărat aceste tablouri, deosebit de însemnate pentru noi. Cred că și astăzi sunt în proprietatea acestei familii sau a urmașilor ei. Ar fi bine să se cerceteze pe la diferitele familii aristocratice ungurești din Ardeal, ca să se afle aceste tablouri, și apoi, prin cei în drept, și cu bani, să ajungă în proprietatea românilor, fie particulari, fie o instituție publică.

ȘTEFAN METEȘ

«Castelul» din Târgu-Ocna

Între reformele pe cari le-a înfăptuit Domnul Moldovei Gr. Al. Ghica

(1849—1856) a fost și organizarea penitenciarelor pe baze moderne. Între altele s'au luat măsuri pentru educația sufletească a osândiților, și în acest scop s'a delegat câte un preot pe lângă fiecare închisoare, spre a influența, prin predici și pilde bune, asupra moralului condamnaților.

În colecția mea de documente posed mai multe acte, de proveniență din biblioteca protosinghelului Varlaam dela mănăstirea Ciolanu (jud. Buzău), privitoare la modul cum s'a aplicat această reformă în marea închisoare «Castelul» din Târgu-Ocna.

Dintre ele public deocamdată ordinul domnesc, prin care protosinghelul Varlaam a fost numit confesor la acest penitenciar și în același timp inspector peste preoții dela penitenciarele din Moldova.

Din acest ordin se vede bine cum înțelegea Domnitorul și Departamentul dreptății noua organizare a penitenciarelor.

Noi Grigorie A. Ghica Vrd. cu mila lui Dumnezeu Domn Țarei Moldovei.

Cuvioșăei Sale Protosinghulu Varlaam,

Întru aplicația așăzământului înțarit de Domniea Noastră pentru Castelul dela Târgul-Ocnei să stipulează ca ce întâiu și neapărată trebuință orânduirea unei persoane bisericesti, care întrunind toate calitățile preotului, să aibă și cunoștința despre mărimea missiei ce îl așteaptă între acești nenorociți scoși din adâncurile pământului și așăzați în castel pentru a pute fi îndreptați și reînțorși în societate earăș cetățeni folositori. Așa

dar din anafora sub No. 9444 ce Ne s'au prezentat de Departamentul dreptății luând încredințare că Cuvioșia ta ești în stare a corespunde la scopul propus prin acel așăzământ ca persoană bisericească înzestrată cu toate calitățile religioase și morale și care după deosebitele cunoștințe ce ai în sistemul penitențiar poți îndeplini dorințele Domniei Noastre în favoarea acestor nenorociți, Noi cu vie mulțămire ne grăbim a numi pe Cuvioșia ta la un asemenea de mare cuviință post. Însărcinarea Cuvioșiei tale va fi îndeplinirea îndatoririlor prescrise prin așăzământul pentru castelul dela Ocnă, votat de Divanul General și întărit de Domniea Noastră, totodată Cuvioșia ta vei fi obligat a privighi și îndeplinirea îndatoririlor privitoare pe preoții care se vor orându-i la fiecare închisoare din Principat pentru a asista cu sfaturile lor întemeiate pe principiile Evangheliei pe toți acei nenorociți care să vor afla închiși, pentru a săvârși sfintele rugăciuni într-acele locașuri de închisoare și pentru a da tot ajutorul religiei acelor bolnavi și neputincioși. Cuvioșia ta urmează a alege și a numi asemenea preoți, silindu-te a-i afla pe cât mai potriviți cu misia lor. Salariul ce va fi a să plăti acestor să va combina de cătră Cuvioșia ta și să va face cunoscut Departamentul Dreptății spre a Ni să supune spre întărire.

Toți preoții odată însărcinați cu serviciul arătat la închisoare, vor avea a să conforma instrucțiilor și poavăturilor ce li să vor da de Cuvioșia

ta care vei ave inspecția specială asupra îndeplinirii îndatoririi lor.

Spre acest sfârșit Cuvioșia ta urmează a inspecta toate arestele din Principat în deosebitele timpuri ale anului.

Despre însărcinarea Cuvioșiei tale acum s'a făcut cunoscut Inalt Presfinției Sale Părintelui Mitropolit pentru ca să binecuvinteze și să încuviințeze îndeplinirea funcției pusă asupra-ți acordându-ți învoirea a săvârși sânta liturghie și a predica cuvântul lui Dumnezeu atât la Târgul Ocnei cât și în alte târguri unde te vei afla dus cu inspecția închisorilor. Pentru toate îndatoririle luate de Cuvioșia ta asupra-i Domniea Noastră propune următoarele condiții :

a) Una mie lei salariul Cuvioșiei tale pe lună.

b) Locuință, încălzire și eclerajul pe sama Guvernului.

După acesta Domniea Noastră rămânem încredințați că te vei arăta vrednic de misia aleasă ce-ți încredințăm și te vei sili a face să strălucească puterea religiei, întorcând la staulul credinței pe oile cele rătăcite, prin conducerea lor pe calea penitenței și prin arătarea ce le vei face despre mărimea culpei înaintea lui Dumnezeu și a oamenilor.

(Pecetea Domnească),

Grigorie Al. Ghica

Prin lucrarea Secției I-a
din

Depart. Justiției
No. 263

1855 Decembrie 10

AL. SAINT-GEORGES

† Dr. Paul Eder

În ziua de 16 Februarie a. c., s'a stins din viață tinerul și harnicul nostru colaborator Dr. Paul Eder, fost membru al Comisiunii românești de

restituire din Budapesta. Regretând moartea prematură a inimosului cărturar, ce se devotase studiului arhivelor, exprimăm îndureratei familii condoleanțele noastre.

BIBLIOGRAFIE

— Se anunță numai lucrările ce cadrează cu programul revistei —

N. IORGA, *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles Ier* (1866—1880). Paris, 1923. În noua sa publicațiune de documente învățatul nostru profesor dă la iveală un însemnat număr de acte diplomatice referitoare la prima parte a domniei regelui Carol I al României. Aceste acte au fost culese din Arhiva Ministerului de Externe în anul 1915, când d. Iorga pregătiă cunoscuta sa lucrare: *Politica externă a regelui Carol*, apărută de curând în a doua ediție. Cu ocazia războiului arhiva Ministerului de Externe a fost transportată în Rusia, de unde nu se știe de se va mai întoarce vreodată; de aceea d. Iorga a crezut că va aduce un serviciu istoriografiei noastre, publicând actele ce adunase în 1915. Și în realitate serviciul ce ni-l aduce este foarte mare, de oarece cu ajutorul acestor documente se lămurește de minune politica lui Carol I și a primelor sale guverne, ce nu ni era cunoscută până acum decât din memoriile defunctului rege și din anumite publicații tendențioase.

ČASOPIS ARCHIVNI ŠCOLY, vol. I, *Praga 1923*. Primul anuar al școlii de arhivari din Praga se prezintă în condițiuni cât se poate de bune. Amicii și aliații noștri cehoslovaci organizând o astfel de școală nu urmăresc numai crearea de funcționari specialiști pentru arhivele lor, dar și provocarea unei mișcări științifice mai întinse decât până acum în jurul acestei instituțiuni.

Dintre studiile publicate în acest anuar, atragem atențiunea arhivarilor noștri mai ales asupra celor următoare: K. Kazbunda, *Organizația arhivei direcțiunii superioare a poliției și a ministerului de poliție austriac 1852-1867*; Jan Opočensky, *Tratatul privitor la arhive dintre Cehoslovacia și Austria*; V. Letošník, *Reforma arhivelor în Rusia*. În numărul viitor vom analiza mai de aproape aceste lucrări.

N. MUȘMOV, *Monetele și peceteile țărilor bulgari*, Sofia 1924, (în 1. bulgară). Cunoscutul conservator al secției numismatice a muzeului național bulgar publică, pe lângă un istoric al monetăriei țărilor bulgari, și o privire generală asupra sigiografiei bulgare. Primele peceti bulgare apar în veacul al IX-lea sub Boris, sunt de plumb și cu inscripție greacă; în veacurile următoare apar și peceti de aur și de argint. Din descrierile monetelor și pecetilor și din reproducerile lor, în text și în

planşe, se vede lămurit, că nici monetăria nici sigilografia bulgară n'au putut avea nici o influență asupra monetăriei sau sigilografiei noastre românești.

IAN OPOČENSKY, *Les faux du „Berliner Tageblatt“*, Praga 1924. Harnicul și inteligentul arhivar-șef al Ministerului de Externe cehoslovac, d. Opočensky, demonstrează într-o broșură de 23 pagini, că preținsele tratate secrete dintre Franța, Cehoslovacia și Iugoslavia, pe care le-a publicat ziarul „Berliner Tageblatt“ în Martie a. c., nu sunt decât niște falsificate ordinare, plăsmuite după tratate sau concepte de tratate mai vechi austro-ungare sau germane.

G. GHIBĂNESCU, *Dorohoiul*. Studiu și documente. Iași 1924. Neobositul cercetător al documentelor vechi moldovenesti, autorul importantelor și bogatelor culegeri: *Surete și Izvoade* (11 volume) și *Ispisoace și Zapise* (5 volume) publică în această nouă lucrare documente și regeste privitoare la orașul Dorohoi, însoțite de un istoric al acestei localități. Publicația s'a făcut cu sprijinul Primăriei din Dorohoi, care a dat astfel o frumoasă pildă de înțelegerea rosturilor superioare ale unei administrații comunale conștiente.

«IOAN NECULCE», *Buletinul Muzeului Municipal din Iași*. I—III Iași, 1923. Această publicație, ce a început să apară în 1921 în vechea capitală a Moldovei, este un adevărat tezaur de informațiuni pentru cunoașterea trecutului moldovenesc. Documentele numeroase și inedite publicate de oameni competenți ca d-nii Ghibănescu, Zotta, Costăchescu, N. A. Bogdan. etc., conțin un material prețios pentru istoria Moldovei, iar studiile ce cuprinde sunt contribuții serioase și interesante. Tot ceea ce dorim este, ca buletinul «Ion Neculce» să poată avea o viață cât mai lungă, ca măcar prin aceasta să se răsplătească munca stăruitoare și desinteresată a oamenilor de bine grupați în jurul lui.

C. RĂDULESCU-CODIN ȘI PR. I. RĂUȚESCU, *Dragoslavele*, Câmpulung 1923. O foarte meritoasă monografie, conținând numeroase acte, documente și inscripții din Muscel, de o importanță deosebită pentru istoria ținutului și pentru graiul din partea locului. Este o adevărată satisfacție să constatăm, că în orașele noastre de provincie a început o mișcare mai serioasă pentru adunarea mărturiilor documentare lăsate de strămoși și pentru utilizarea lor în scopul de a se cunoaște cât mai amănunțit istoria și dezvoltarea culturală a regiunilor cari constituie țara noastră.

G. D. NEDELCU, *Justiția română sub ocupațiune*, București, 1923. Un lung raport prezentat Ministrului de Justiție de către d. Nedelcu, fost secretar general al acestui minister în timpul primelor 100 de zile de ocupațiune dușmană (6 Dec. 1916—7 Mai 1917). Marele număr de acte oficiale, ce însoțesc acest raport, dau o idee clară de situația ce s'a creat justiției românești în acest timp, cum și de ținuta foarte curioasă din punct de vedere juridic și absolut neînțeleasă a unor reprezentanți ai acestei puteri suverane, care este justiția.

IMPORTANȚA ARHIVELOR VIENEZE PENTRU ISTORIA ROMÂNILOR

DE,

VIRGIL ZABOROVSKI

DOCTOR IN LITERE, SECRETAR DE LEGAȚIE

Ca și revoluția franceză¹⁾, războiul mondial a deschis arhive²⁾, a trezit un mai mare interes pentru ele și a dat perspectivă faptelor, fenomenelor și instituțiilor istorico-sociale cuprinse în acele arhive.

Arhivele din Viena³⁾, deschise acum, fără restricție, cercetătorilor și opiniei publice⁴⁾, puse oarecum la dispoziția Statelor numite succesore⁵⁾, prin tratate și convenții⁶⁾, sunt arhivele autorităților centrale (Zentralbehörde) ale Austro-Ungariei⁷⁾.

Austro-Ungaria a cărei unitate juridică începe dela Pragmatica Sancțiune⁸⁾ dar care nu devine un Stat cu constituție unitară decât dela 1848⁹⁾ și numai până la 1867, căci dualismul nu e o constituție de fapt ci — juridicește — un sistem de alianță între două State — bazat pe compromise sau tratate¹⁰⁾ — acest Stat nu era decât o evoluare a puterii austriace a Împăratului roman de națiune germană, o evoluare a Casei austriace¹¹⁾.

Interesele de stăpânire ale Casei austriace și nevoile de viață, de luptă, apărare și organizare ale diferitelor State, cari se aflau în posesiunea acestei Case, cer imperios o unitate, o constituire unitară¹²⁾, o centralizare, care, dată fiind slăbiciunea sau inexistența legăturilor juridice, naturale, culturale sau naționale dintre Statele habsburgice¹³⁾, trebuia să fie cât mai intensă¹⁴⁾.

O constituție sau o conștiință unitară a acestor State nu era posibilă; astfel țările austriace propriu zise (Austria de azi) aveau o conștiință proprie și în loc să se amalgameze, se despărțeau tot mai accentuat de celelalte State¹⁵⁾; Ungaria în primul loc n'ar fi cedat niciodată situația sa de Stat aparte¹⁶⁾; Boemia era la rândul ei o țară cu o conștiință națională și politic-juridică prea răspicată¹⁷⁾. Pe de altă parte, o constituție oarecare ar fi mărginit singura autoritate unitară, aceea a

Impăratului și Impăratul înțelegea să nu împartă cu nimeni dreptul și puterea lui¹⁸). Nici măcar conștiința unei unități sub aceeași autoritate superioară nu există, căci Impăratul eră, în țările habsburgice, o persoană, dar mai multe autorități¹⁹). Autoritatea lui imperială pură eră aci de aceeași natură ca și în restul Germaniei și chiar al Europei²⁰).

Față de nevoile inexorabile de apărare și consolidare însă, cari prin amenințarea turcească mai ales devin mai simțitoare, o guvernare unitară se impunea. Intr'un astfel de moment epocal, mijloacele de cari se servește un guvern sau o autoritate superioară și instituțiile pe cari le adoptă sau creiază sunt caracteristice și semnificative atât pentru trecut cât și pentru dezvoltarea ulterioară. Austria creă pentru unificarea Statelor sale instrumente practice și exterioare țărilor—deci mecanice nu organice—concentrate în mâna Impăratului: autoritățile sau organele centrale (Zentralbehörde). Diferitele consilii sau cancelarii, acestea chiar când erau ale uneia din țări, formau armătura care sprijinea conglomeratul habsburgic; ele țineau loc și de constituție și de conștiință unitară a Statului. Prin ele, Impăratul trebuia să guverneze, să administreze și să dispună de toate țările sale.

Și în Franța de ex. regele conducea Statul în mod absolut prin anumite consilii și autorități, dar conducea numai un Stat—din toate țările se înlăturaseră în mod organic de fapt toate autoritățile politice istorice—și apoi în același timp se dezvoltă, pe o bază etnică unitară, o cultură, un spirit unitar, o conștiință națională. Regele Franței eră însuși de aceeași cultură, de aceeași națiune și spirit cu populația țării așa că el trebuia în mod necesar—s'ar putea zice vrând-nevrând—să promoveze dezvoltarea cealaltă, paralelă; cu toate acestea, națiunea tot l-a răsturnat și a înlăturat instituțiile cari concentrau posesiunea țării în mâinile regelui. Revoluția franceză a fost în acest sens precursora luptelor naționale de liberare de mai târziu din centrul și răsăritul Europei.

Cu atât mai mult aci, în țările habsburgice, unde stăpânitorul proprietar²¹) eră străin—chiar și pentru Germani ca Impărat roman și austro-boem, ungar, etc.²²)—iar mijloacele de concentrare a posesiunii erau și mai exterioare și străine populațiunii care nu se putea dezvoltă unitar pentru a ajunge la o conștiință națională, fiindcă eră formată din mai multe națiuni²³). Regalitatea absolută a Franței a fost un rezultat al dezvoltării normale a țării și un progres; ea a dat deci condițiile necesare dezvoltării culturii și conștiinței naționale franceze. Monarhia absolută a Habsburgilor a fost numai o emanație a Casei domnitoare, o înghebare contingentă pentru menținerea împreună a diferitelor State; ea n'a fost un progres fiindcă n'a izbutit ca monarhia franceză să desființeze radical autoritățile suverane politice din celelalte țări; ele au

rămas în idee și potență tocmai prin faptul că Habsburgul și le asumase. Lupta Împăratului de a fi numai Împăratul, un singur suveran într'un singur Stat, a fost zadarnică; el însuși proiecta, oricum s'ar fi mișcat, umbra altor suverani cu alte coroane și cu alte baze juridice²⁴). Împăratul era de altfel exterior tuturor țărilor sale și ca Împărat și ca rege, etc. Contopirea lui cu țările nu era posibilă așa că sentimentul provizoratului juridic politic era dela sine dat.

Astfel se explică și faptul că Habsburgii n'au sprijinit nicio cultură²⁵); fiecare stat și-a avut-o pe a sa, ceea ce dovedește încă odată că și Austria și Boemia și Ungaria și Transilvania²⁶) și Croația²⁷) și celelalte erau adevărate State, de oarece o cultură națională nu se poate dezvoltă și o națiune nu-și poate păstra intens individualitatea fără sprijinul puterii politice sau măcar a unui principiu politic²⁸). În imperiul habsburgic puterea supremă era un fel de superstat exterior²⁹), de suveran aproape abstract, sub a căruia dominație trăiau Statele naționale, dar acestea aveau destulă putere politică sau destule resturi și tradiții de putere politică, de individualitate politică pentru ca să susțină, să păstreze și să facă să progreseze o cultură proprie. De altfel, fiecare din aceste State avuseseră la o anumită epocă independența politică iar în Transilvania avuseseră mai întâiu Românii puterea și autoritatea politică apoi Ungurii, însă — deși puterea celor dintâiu a fost înlăturată înainte de a da o cultură mai concretă — totuși durase deajuns ca să favorizeze crearea unor instituții, unei limbi, unor tradiții, unei individualități etnice răspicate și durabile. Mai mult încă, faza dacoromană și română din Dacia, care a durat dela 271 până la întemeierea Țării Românești a Muntenii și Țării Românești a Moldovei (sec. XIII și al XIV), la venirea Ungurilor (sec. XI) era tocmai pe cale să dea un rezultat de unitate românească în Dacia; sosirea Ungurilor a complicat și turburat această evoluție. Rezultatul a fost deci mai redus: întemeierea celor două principate cari, prin forța, prin stabilitatea și prin durabilitatea lor, ne dovedesc fără putință de contestare că erau rezultate, împliniri (des achèvements) iar nu începuturi.

Transilvania rămâne o nebuloasă politică, însă pe când Ungurii de-acolo au un sprijin în Ungaria și apoi în exponenții lor politici locali, Românii se reazămă pe o putere politică națională exterioară (Principatele române) care se revărsă adesea peste munții, în preajma cărora, de o parte și de alta a lor, s'a petrecut geneza și prima fază de dezvoltare a Românilor.

Astfel și Statele și națiunile fără State în imperiul habsburgic își pot păstra și dezvoltă instituțiile și cultura, ființa și caracterul lor etnic.

Construcția abstractă a imperiului putea fi de altfel mărită, în prin-

cipiu, la infinit; ea s'a și întins într'o măsură oarecare și pentru un timp și asupra țărilor române, Bulgariei, Serbiei³⁰⁾, Italiei, etc.

În zona habsburgică prin urmare, evoluau silit sau nesilit uneori mai multe, alteori mai puține State și națiuni, legate între ele juridic sau prin violență și legate cu superstatul imperial, în virtutea unor tratate³¹⁾, sau unor compromisuri, prin suprapunerea suveranității, iar fizic prin canalul autorităților centrale vieneze. Funcționarea acestor autorități tot aduseră o evoluare în sensul de creare a unui Stat real³²⁾: ele înlăturară tot mai mult «statele» (tagmele) naționale, organele locale prin care Împăratul trată cu Statele și cu a căror învoire putea el să facă lege în acele State³³⁾.

Bilateralitatea exercitării suveranității dispărură³⁴⁾: autoritățile centrale, instrumente mecanice ale Împăratului, mânău singure toată funcția habsburgică a statelor. Rezultatul fu că solidaritatea deveni și mai silită și mai artificială³⁵⁾.

Totuși, dacă această solidaritate nu s'a manifestat de fapt în Statul habsburgic, ea a existat, reală și destul de organică, în *opera habsburgică*. Vom întrebuința deci de acum înainte mai mult expresia aceasta de operă habsburgică sau operă austriacă în locul aceleia de Stat austriac.

Opera habsburgică a existat în adevăr și ea a fost destul de importantă; ea n'a fost națională (nici măcar germanică), n'a fost culturală (numai în parte religioasă) ci politică, militară și de civilizație socială și materială.

În Europa era o misiune de împlinit: realizarea echilibrului în Apus, Nord și centru, păstrarea și apărarea civilizației creștine în Răsărit. Împăratul roman de națiune germanică era indicat pentru acest rol: el îl concepea în sens de cucerire, natural, dar sensul evoluționist al acestei misiuni i s'a impus prin forța lucrurilor și contra voinții sale, tocmai prin colaboratorii săi, prin adevărații înfăptuitori ai acestei misiuni³⁶⁾. Acești înfăptuitori au fost direct sau indirect diferitele State cari recunoșteau autoritatea imperială.

Că acele state și națiuni au procurat mijloacele și au fost colaboratorii nu o poate tăgădui nimeni, dar pare mai greu de admis că opera habsburgică a fost în esența ei și în ce avea ea natural evolutiv și durabil, opera acestor, «colaboratori».

Instituția imperială avea o autoritate veche și foarte importantă; ea a revenit unei națiuni și la urmă unei familii. Această națiune s'a servit de ea și acea familie a căutat să profite cât mai mult de pe urma sa dar acestea sunt contingente. Ele formează serii istorice cari se întâlnesc cu altele mai esențiale și mai durabile, fiindcă sunt în sensul evoluției. Cele două serii merg paralel dar ele se solicită una pe alta

în anumite puncte importante se împletesc și coincid iar rezultatul e un progres în sensul evolutiv, ceea ce face că pe când instituția imperială se uzează, Statele și națiunile progresează și se întăresc. Ceea ce numesc seriile evolutive erau dezvoltarea Statului și națiunii germane în primul rând și aceea a Statelor și națiunilor centrale și orientale din zona turcească în al doilea rând. Prima dezvoltare cerea lupta cu Franța, cea de a doua cu puterea turcească. Indată ce în Apus se ajunge la rezultatul urmărit (1815), Împăratul trebuie înlăturat; el se agată încăpățânat³⁷⁾ dar la urmă, după ce e învins, izgonit brutal (războiul dela 1866), se resemnează³⁸⁾. Misiunea habsburgică fusese împlinită aci, sub patronajul instituției imperiale (aproape până la sfârșit), de Statele germane și cu colaborarea forțelor celorlalte slave, maghiare, române de care dispunea Împăratul, dar cari în această direcție nu lucraseră conștient și voit.

Rolul acestora era în altă parte: misiunea habsburgică din Orient se împlini de acești factori, iarăși sub patronagiul habsburgic dar și cu ajutorul forțelor habsburgice din afară — respectiv germane — străine de această zonă³⁹⁾. Și aci însă, îndată ce turcii par învinși și primejdia turcească înlăturată, ba chiar în timpul luptei contra păgânului, Ungurii vor să se libereze de Împărat, Românii îl sapă iar ceilalți îl suportă numai⁴⁰⁾.

Înlăturat dela continuarea marelui opere în Apus, Împăratul, care între timp totuși se legase cu anumite State și națiuni mai organic⁴¹⁾, crezù că va putea realiza din ele un singur Stat și chiar o singură națiune. Dar, după cum nu dela el pornise marea acțiune ci de fapt tot dela State și dela evoluția politică și național culturală, tot așa nu dela Împăratul singur sau dela o instituție unică putea să înceapă realizarea unui Stat. Incercarea Împăratului de a realiza un Stat cu ajutorul autorităților centrale nu va izbuti: Statul unitar nu se va forma și atunci vor fi zadarnice și nouile instituții constituționale de după 1848; ele nu puteau să se mențină fiindcă n'aveau pe ce să se bazeze. Starea de războiu sau pace se continuă între Statele și națiunile cari făceau parte din posesiunea imperială și conlucraseră la opera habsburgică.

Dacă însă Împăratul, constituția și autoritățile centrale nouă nu putură realiza Statul unitar între 1848--67, după ce totuși Pragmatica Sancțiune și vechile autorități centrale îl realizaseră într'un mod foarte relativ, vag și pasiv, în orice caz provizoriu — în sec. al XVII și al XVIII — totuși autoritățile centrale în general sunt expresia solidarității dintre State și națiuni precum și între acestea și Împărat în cursul misiunii habsburgice în Orient în deosebi în epoca dela 1526 până la 1699⁴²⁾.

În acest spațiu de timp mai ales, arhivele autorităților centrale vieneze oglindesc marea acțiune habsburgică a Împăratului și a Statelor și națiunilor în Orient. Ele conțin activitatea acestor factori în mod

amănunțit căci aci se concentrau firele acțiunii. Aceste arhive păstrează deci istoria Statelor ce au împlinit misiunea patronată de Habsburgii cari își vedeau și de rostul lor de familie, crezând de fapt că aceasta din urmă e acțiunea cea mai importantă. Nu e deci vorba de istoria Austriei ci în primul rând de aceea a superstatului imperial habsburgic și a Statelor și națiunilor din zona sau sub influența celui superstat. Desigur dinastia a fost mai apropiată de Austria decât de celelalte State sau națiuni în parte, dar ea a fost în total mult mai mult a istoriei generale și a celorlalte State și națiuni împreună, decât a Austriei. Ar fi fost deci just ca arhivele să fie moștenite de toate Statele și națiunile foste habsburgice — socotind și Austria⁴³⁾ — precum și, în logică juridică pură, și de Impărat, care însă nu mai există. Aceasta cu atât mai mult cu cât ele conțin pe lângă istoria solidară habsburgică și creștină și istoria particulară a fiecărui Stat și națiune în ce are ea mai organic, mai adevărat și mai durabil. Intr'adevăr, evoluția națională, socială, de cultură și democrație a națiunilor, este oglindită în actele autorităților centrale, cari descriu contactul, luptele și conflictele între seria evolutivă și seria mecanică în zona habsburgică.

Cu toate acestea, Austria a izbutit, la conferința de pace, să-și salveze poziția habsburgică de «primat» în istorie, făcând să se schimbe în art. 93 al tratatului de St. Germain termenul «concernant» în «appartenant». Principiul «concernant» (Betreffsprinzip) fiind înlăturat prin acel al provenienței (Herkunftsprinzip⁴⁴⁾, se recunoște existența până la 1918 a unui Stat real austriac în marginile fostului imperiu habsburgic și se atribuie Austriei actuale dreptul istoric de continuatoare a istoriei habsburgice. Austria, natural, trebuie să încerce să rămână cu această compensație ideală atunci când pierde atâtea avantagii cari-i reveneau din legătura cu Statele și națiunile habsburgice și din faptul că era țara de reședință a Habsburgilor. Soluția însă n'a fost cea justă, de oarece Austria, cu toată superioara ei civilizație și cultură, n'a fost superstatul marelui Habsburgii. Acel superstat a fost însuși Impăratul; cât despre Austria germană, ea n'a fost de fapt nici cea mai devotată Impăratului nici cea mai importantă țară din colaboratorii la opera habsburgică.

E semnificativ că Ungaria i-a contestat răspicat această întâetate revendicând-o pentru sine⁴⁵⁾. E aci o chestie juridică și politică de mare importanță. Să vedem cine ar avea dreptul la o oarecare întâetate?

II.

În cărțile de școală chiar, se caută în Austro-Ungaria să se treacă deplin sub tăcere, că o regiune importantă din Statul habsburgic a continuat intens și neîntrerupt *romanitatea*. Eră aci ceva mai adânc decât

discuția continuității Românilor în Dacia; eră grija și nevoia să se înlăture din cuprinsul posesiunii habsburgice existența unei moșteniri directe romane. Într'adevăr, odată admisă în Dacia o continuare a lumii romanice, fizic și etnic, dela 106 până la 1000, nu se putea înlătura evidența că această lume a trăit în acest timp în numele unui principiu politic de drept și că s'a menținut neîntrerupt în formațiuni politice de esență și de drept roman⁴⁶⁾, păstrând tradițiunea Daciei romane. Natural, State ca Muntenia și Moldova nu pot fi improvizate dar nici măcar instituțiile politice, religia, limba, tradițiile, ethosul unitar român, atât de răspicate, atât de viguroase și durabile nu s'ar fi putut dezvoltă fără o anumită structură și o anumită conștiință politic-juridică. Prima noastră renaștere pe baza tradiției, afirmă spontan ideea romană; renașterea noastră contimporană la fel. Un instinct sigur îi face și pe unii și pe alții să pornească dela Roma, în explicarea și justificarea existenței și dezvoltării noastre. Dar chiar și fără aceasta, găsindu-ne în număr așa de mare și compacti pe o parte a teritoriului fostului imperiu roman, trebuie să ne considerăm și să fim recunoscuți ca moștenitori organici⁴⁷⁾ ai aceluia imperiu. Imprejurările cunoscute ale istoriei acestei regiuni, deschisă spre Azia haotică și în plină revărsare, mai întâiu dinspre Răsărit și Nord, apoi și dinspre Sud, împedică o concentrare politică unitară a diferitelor formațiuni romanice din Dacia. Dreptul acestor neoromani la moștenirea romană nu poate fi valorificat și atunci dispare din circulația valorilor de drept ale timpului, deși nu și din conștiința micilor formațiuni mai mult sau mai puțin solidare. În orice caz în Dacia, niciunul din Barbari nu izbuteste să devină moștenitor în regulă și statornic⁴⁸⁾, lucru care ar fi trebuit să aducă sau o desromanizare a provinciei sau o formațiune de nume și aspect barbar, bazată pe o situație de drept, pe instituții și pe o națiune romanică. În schimb, în peninsula Balcanică, Bulgarii mai întâiu, apoi Sârbii au izbutit să creeze imperii rivale, concurente imperiului bizantin sau derivate din el⁴⁹⁾, prin urmare să treacă în patrimoniul lor, într'o măsură oarecare, moștenirea de drept politic a imperiului roman. Acest lucru le-a dat baze durabile în acele locuri și, în curând, imperiul bizantin dispărând aproape cu totul, slavismul (împletit cu grecismul) juridic, politic și religios (și în domeniul religiei, Slavii erau moștenitori ai Bizanțului, *recte* ai Romei în răsărit) și-a întins autoritatea într'o mare parte a domeniului de drept roman. Acolo unde eră centrul forței politice a Slavilor, romanizații, desigur foarte numeroși la început, s'au desnaționalizat destul de repede și aproape complet. Formațiunile lor politice au fost înglobate în formațiunile politice superioare slave, baza lor juridic-politică la Sudul Dunării fiind mai puțin importantă decât a celorlalți. Astfel când o elită de romanizați din peninsula balcanică ia inițiativa

unui Stat, îl reeditează pe cel bulgar care avea dinainte o autoritate juridic-politică câştigată şi în destul de recunoscută. Tratatările lui Ioniţă cu Papa puteau aduce rezultate însemnate; o putere de drept romano-catolic aci, cu naţiune romanică şi slavo-bulgară, ar fi avut, în principiu, şanse să formeze un nou Stat romanic, bazat pe o autoritate de o mare origine, deci valabilă, în faţa şi în contra suveranităţilor existente — deşi unele înlăturate sau înăbuşite provizoriu — în acel moment în Răsărit: imperiul roman bizantin, imperiul catolic feudal şi imperiul bulgaro-slav, ceeace ar fi salvat poate naţiunea romanică în aceste jocuri. Împăraţii româno-bulgari nu se pricep să asigure această bază juridică naţiunii lor de origine, astfel că din imperiul româno-bulgar rezultă Statul naţional bulgar. De altfel împrejurările din peninsula Balcanică n'ar fi îngăduit probabil o nouă formaţiune sau nu i-ar fi dat condiţiile dezvoltării necesare.

Altfel s'a întâmplat în regiunea Dunării şi Tisei. Nouii veniţi, Ungurii, primesc moştenirea Romei, prin Papă, şi autoritatea suveranului lor este dela început importantă. Baza ei juridică eră incontestabilă şi de o reală valoare, fiind şi romană şi catolică. Aveau oare aceşti regi romano-catolici să-şi valorifice dreptul de moştenire şi în Dacia; aveau adică să realizeze ce au realizat Slavii în restul fostului imperiu roman, în Orient? Dacă n'au putut-o face, cauza principală nu putea fi decât rezistenţa altei sau altor autorităţi cu bază juridic-politică în aceste locuri. Ei n'au găsit în Dacia un rege barbar sau un stăpânitor romanic, dar au aflat în mod necesar o autoritate romanică împărţită între mai mulţi stăpânitori; destul de viabilă însă pentru ca să reziste şi, mai mult încă, să poată forma mai târziu cele două voevodate româneşti cari, într'un fel sau altul, «descalcă» adică mărginesc la un moment dat evoluţia lor politică, în cea mai mare parte, numai dincoace de munţi. În Transilvania rămâne însă autoritatea voevodală şi o elită românească — politică şi militară — ambele destul de persistente, fiind rezultatele unei dezvoltări dacice de veacuri, care a fost turburată şi întreruptă, între circa 1070 şi 1300. Cei doi Domni (Dominus) şi voievozi apar în două puncte depărtate ale teritoriului etnic român: unul în Maramureş, celălalt în regiunea carpatică de Sudvest. Autoritatea lor politică şi baza lor etnică şi politică este absolut identică deşi începuturile lor teritoriale sunt aşă depărtate: ambii sunt Domni şi Voievozi ai pământului romanic (Ţara Românească⁵⁰). Dacă în urmă, în Transilvania, naţiunea şi situaţia de drept s'a putut menţine, ambele în condiţii precare e drept, iar cea de a doua trecând treptat la o elită de altă naţiune, aceasta s'a putut totuşi întâmpla numai fiindcă Dacia izbutise să-şi păstreze semnificaţia şi importanţa politică destul de bine, dacă nu se putuse complet, în cele două formaţiuni ciscarpatiche⁵¹).

Cele două principate au sprijinit și națiunea transilvană și forma politică transilvană, le-au condiționat și toate aceste elemente s'au sprijinit și echilibrat reciproc, evoluând împreună. Astfel Dacia a continuat să se manifesteze, mai întâiu etnic-politic prin cele două principate cu rădăcini de o parte și de alta a munților, apoi religios-cultural prin națiunea română, care se va echilibra de o parte și de alta a Carpaților, atârând când de o parte când de alta mai greu — politic, cultural și social — și în fine într-o solidaritate de drept și uneori și de fapt a celor trei voievodate-principate ⁵²⁾, a căror bază juridic-politică, dacă admitem faza romanică dintre 106—1000 în Dacia, nu poate fi decât romană. Prin expansiunea politică, etnică și culturală maghiară în Transilvania, se creă însă un echivoc juridic important și greu de înlăturat.

Echivocul acesta se întindea însă în acest caz până la Dunăre, de oarece Muntenia și Moldova erau rezultate ale unei evoluări dacice integrale ⁵³⁾.

Tocmai în epoca când se creiază și întărește situația de drept de care vorbiam în Dacia și în Panonia, cea de a doua încălecând pe cea dintâiu — dar aceasta rezistând cu îndărătnicie — situația se mai complică printr'un nou sosît.

Turcii moșteneau Roma prin Bizantini; nu așa de organic ca ceilalți barbari (Slavii și Ungurii moșteniseră și rezultatele evoluției romane în Orient și în Occident ca de pildă, creștinismul grec și roman, instituții, cultură, etc.) dar din punct de vedere politic-juridic foarte puternic. Aceasta fiindcă împrejurările favorizau o reeditare a unui imperiu unitar ⁵⁴⁾. Astfel imperiul turc se întinse până la zona româno-maghiară. Împăratul din răsărit reînviase și ambiția lui eră să se întindă și în Apus; între timp însă Românii și Ungurii îi dădură mult de lucru. Dreptul romano-catolic-maghiar și cel romano-dacic-slav se menținură cu tenacitate împotriva noului moștenitor oriental.

Cel dintâiu fu mai repede înfrânt: la Mohaci (1526) pieri ultimul rege maghiar ⁵⁵⁾.

Eră de fapt momentul culminant musulman; superstatul turcesc ținea, prin tratate ⁵⁶⁾, convenții și prin mijloace administrative și militare, în posesiunea și sub dominația sa, aproximativ tot fostul imperiu roman de răsărit în epoca de întindere maximă.

Dar aci se întâlneă cu celălalt moștenitor, nu al Ungariei ⁵⁷⁾, cum s'a zis, ci al Romei occidentale, al Romei adevărate, cu Împăratul creștin.

Duelul celor doi împărați e cunoscut; văzurăm că Împăratul creștin promovează evoluția în Occident și apoi și în Orient, crezând de fapt că va recuceri sau numai domină moștenirea fizică a Romei și a Bizanțului ⁵⁸⁾. Presidând însă o mare misiune reală, Habsburgul izbuteste să-și asigure

o posesiune mai durabilă și mai consistentă iar încercările lui de a face un Stat duc la un oarecare rezultat mai mult sau puțin aparent, în orice caz provizoriu. Nu tot așa, Împăratul musulman: misiunea lui religioasă nu poate intra în evoluția Europei; o altă misiune nu-și găsește, astfel că posesiunea lui nu prinde de loc rădăcini și se desmembrează mai curând⁵⁹).

E caracteristic că dintre diferitele forțe politice cari, moștenind sau cucerind o situație de drept superioară, și-au tăiat un loc în această parte a Europei, cu toată complicația destinelor istorice, la urmă, și Slavii și Românii și Ungurii au rămas fizic și moral pe pozițiile din preajma anului 1000, deși zonele unde se amestecau între ei creă o nelămurire, un echivoc care, cu toată rezolvarea dela 1919—1920⁶⁰) durează încă; numai Superstatele imperiale, cel creștin și cel mahomedan, n'au lăsat decât urme istorice. Astăzi și Turcii și Austriacii s'au format în republici cari nu mai au nicio legătură de continuitate cu fostele imperii. Ele au rămas natural depozitarele urmelor istorice ale celor două mari instituții și ale celor două misiuni. În ce privește Austria însă, ea deține la Viena un depozit istoric, format din trecutul activ, constructiv, evolutiv, foarte bogat și complex al Statelor și națiunilor din zona sau de sub influența Împăratului creștin. Statele succesoare nu-și pot înțelege, completă și adânci istoria și ființa lor etnică, în cadrul istoriei universale, fără întrebuintarea deplină a arhivelor vieneze. O mulțime de fapte și de fenomene din istoria acestor State nu pot intra într'un nex deplin și armonios sau nu pot fi integrate într'o concepție generală a istoriei lor naționale fără să fie completate prin toată activitatea națională sau habsburgic-creștină a lor sau a părții lor de sub stăpânirea Habsburgilor. Natural, nu susținem că toate fondurile arhivelor vieneze trebuiesc împărțite între așa numiții succesori, dar credem că principiul «appartenat» nu eră potrivit nici juridicește nici istoricește. El presupune existența unui Stat austriac sau austro-ungar condus administrativ și moral dela Viena și în care Statele și națiunile erau cetățeni pasivi și nediferențiați. Dimpotrivă, principiul «concernant» se justifică deplin prin istoria activă a Statelor și națiunilor în sensul misiunii creștin-habsburgice sau în sensul național, evolutiv, democratic și cultural, în contra și sub siluirea acțiunii administrative a Superstatului habsburgic austro-ungar.

O aplicare largă, atentă, precisă științifică a principiului «concernant» pentru toate Statele și națiunile, fără nicio întâetate sau altă deosebire, putea să ajute la construirea istoriei adevărate a diferitelor națiuni precum și a imperiului habsburgic. Să vedem cum s'ar putea totuși îndrepta această greșeală juridică și istorică.

III.

Noi ne-am prezentat în această chestiune a arhivelor vieneze, și într-o măsură și celelalte State⁶¹⁾, fără o concepțiune juridic-politică. N'am priceput mai întâiu importanța celor două principii pentru istoria și cultura noastră și nici pe departe n'am bănuit că aveam în opera habsburgică o situațiune de drept străveche, care trebuia valorificată. E mai grav însă faptul că n'am avut nici măcar o atitudine precisă și adevărată din punct de vedere al istoriei noastre și al istoriei generale. Intr'adevăr, în afară de istoricul de mână întâia, Dimitre Onciul, au fost întrebuințați în chestia arhivelor dela Viena specialiști sau nespecialiști cari nu știau destulă istorie românească sau nu aveau conștiința, a zice instinctul acestei istorii. Natural, nu vreau să scad pe nimeni prin aceasta. Desigur că de bună credință s'a prezentat, tocmai în această chestiune, punctul de vedere că pentru noi actele din sec. al XIV au însemnătatea actelor dela 1000 pentru alte națiuni; eră însă tocmai punctul de vedere advers, și el apărea în tabăra noastră. Deasemenea, tot din ignorarea sensului istoriei noastre, se propunea cumpărarea coroanei lui Bocskay (dată de vizir și de origine polonă), prinț al Transilvaniei dar încoronat (1606) ca rege al Ungariei, așa dar reprezentând determinismul maghiar și nu cel românesc adică dacic. Un obiect simbolizând un moment centrifug din punct de vedere al Daciei și cu semnificație maghiară, ar fi trebuit să intre în patrimoniul nostru, ca aparținând românismului. Eră de fapt, tot un punct de vedere advers care apărea în tabăra noastră. Deasemenea s'a insistat asupra tabloului lui Franz Franken, operă artistică din patrimoniu străin și asupra unor drapeie de regimente românești din fosta monarhie și s'a dat mai puțină importanță diferitelor obiecte arheologice, foarte importante pentru istoria noastră în Dacia pe timpul năvălirilor barbare, prin urmare pentru chestiunea continuității⁶²⁾.

Revendicările noastre au fost apoi fragmentate, scăzându-li-se astfel importanța⁶³⁾ și forța și, în orice caz, convenția dela 5 Octomvrie 1921 n'a pornit de fapt dela un punct de vedere al nostru ci noi ne-am acomodat cu punctul de vedere advers.

Cauza n'a fost că nu s'a tratat bine; vina n'a fost a diplomaților sau a guvernului, cred că a nimănui; fapt e însă că nu s'a avut o concepție sau un punct de vedere la înălțimea momentului, nu s'a știut folosi perspectiva nouă ce se deschidea pentru istorie în general și pentru istoria românească în special în acest punct epocal al sfârșitului operei habsburgice.

Dimitre Onciul care, în tinereța și la epoca maturității sale, știuse să întrebuințeze doctrina politică etatistă a profesorului său austriac

Otokar Lorenz⁶⁴⁾ în sens național românesc, câștigând pentru Români o poziție istorică și de drept nezguduită⁶⁵⁾, perduse încă demult elasticitatea spiritului necesară pentru formarea unei noi concepțiuni, unui nou punct de vedere sau pentru conturarea sau nuanțarea, pentru completarea, adâncirea și transformarea unei concepțiuni mai vechi.

El n'a văzut prin urmare decât o chestiune strict arhivalică acolo unde eră una istorică și națională. Nevoile istoriei noastre, într'un moment atât de fericit și de important pentru satisfacerea lor, n'au apărut clar lui Dimitre Onciul. Eră de altfel și natural: el își împlinise misiunea lui de istoric și credea probabil că, deacum înainte, mai ales de știri nouă are nevoie istoria noastră.

Eră de fapt momentul în care puteam mai mult ca oricând să completăm și ca material și ca sens o mulțime de fapte, de fenomene, de tendințe din istoria poporului nostru, *de fapt pentru întâia dată a poporului românesc întreg*⁶⁶⁾. O istorie unitară a națiunii noastre, a Daciei, neîntrerupt dela 106 până acum, nu s'a făcut încă, într'atât situația politică influențează asupra istoriei, chiar în epoca noastră ajunsă la un grad destul de mare de obiectivitate.

Dacia romanică s'a continuat în unitatea ei, între 106 și 1300, dela anul 1000 însă oscilând, până la separarea mai răspicată de natură politică și de drept, prin stabilirea unor granițe de altfel prea puțin rigide la Carpați, în sec. al XIV; apoi, între 1300 și 1600, solidaritatea cultural-religioasă și politică, colaborarea și la urmă chiar unirea trecătoare a celor trei principate — aproape în totul identice — continuă încă Dacia sau ideea dacică cu putere. Această solidaritate se prelungește până la 1700, când Austria lui Leopold I și Țara Românească a lui Brâncoveanu stabilesc granițe politice rigide⁶⁷⁾. Dar de aci înainte și până la războiul mondial, unitatea Daciei reînviază deplin în viața culturală unică și în progresul social solidar al națiunii române din tot cuprinsul ei.

În moștenirea bogățiilor istorice ale monarhiei trebuie să găsim noi o mare parte din elementele restabilirii acestei istorii unitare. Continuitatea în Dacia, situația noastră străveche de drept în concurență cu Ungurii, solidaritatea solidă și multiplă a Principatelor cu Transilvania politică⁶⁸⁾ și cu cea etnică românească, contribuția Românilor din Dacia la înfrânarea expansiunii turcești, situația de drept internațional în decursul veacurilor a celor două principate⁶⁹⁾, adevărata lor politică externă⁷⁰⁾, urmărind echilibrul, independența prin slăbirea Turcilor precum și menținerea caracterului ortodox român al teritoriului dacic, rolul de istorie universală a acestor principate în cadrul complet și în interdependența cu Europa creștină; apoi, dezvoltarea politică socială și culturală unitară a națiunii române în luptă continuă sau uneori în acord cu opera

habsburgică⁷¹⁾, în armonie cu evoluția Europei și uneori împotriva voinței Europei sau a unei anumite părți a Europei. Acestea toate sunt de căutat și se găsesc în mare parte în arhivele vieneze. Istoria europeană, a Habsburgilor și a diferitelor State și națiuni în strânsă interdependență cu istoria noastră ca națiune și ca formațiuni politice sunt oglindite mai bine ca oriunde poate în acele arhive. Deaceia poate că înființarea institutului român pentru arhive, la Viena, este o soluție și mai bună pentru reînnoirea și construirea adevăratei istorii a acestor regiuni, prin urmare pentru explicarea mai justă a istoriei universale și a istoriilor naționale. Într'adevăr, complexele arhivalice în legătura lor organică, la fața locului, sunt mult mai apte să redea și nuanțele și liniile generale⁷²⁾.

În acest sens se poate zice că Austria susținând principiul integrității arhivelor, a adus un serviciu științei și adevărului.

Dar punctul de vedere românesc, și pentru stabilirea dreptului nostru și pentru adevărul istoric, ce trebuie conturat și precizat cu ajutorul acestor arhive, credeam că trebuie spus în chip răspicat.

N O T E

¹⁾ E. Fueter, *Geschichte der neueren Historiographie* (în Handbuch der mittelalterlichen u. neueren Geschichte, herausgegeb. von G. von Below u. F. Meinecke, I Abt.). München și Berlin, pp. 422—423. Nu numai că revoluția a deschis arhivele dar a schimbat și perspectiva din care se privește trecutul, lucru care se întâmplă și acum, după războiul mondial: «Die Französische Revolution hat nicht nur auf die Geschichtsauffassung eingewirkt; sie hat auch das Geschichtsstudium wesentlich erleichtert» și mai departe: «Man stelle sich vor, was Ranke hätte leisten können, wenn ihm das venezianische Archiv nicht zugänglich gewesen wäre». *Ibidem*.

²⁾ Arhivele secrete dela Petrograd, arhivele din Viena, arhivele dela Budapesta. Vezi mai jos nota 5.

³⁾ Pentru bibliografia chestiunii arhivelor în general, vezi Dahlman-Waitz, *Quellenkunde der Deutschen Geschichte*, (herausg. von Paul Herre). Ed. 8-a, Leipzig 1912, p. 27 și urm. (Capitolul Archivkunde). Vezi și articolul subsemnatului, *Incercare de studiu general asupra materialului arhivalic din arhivele vieneze privitor la istoria românilor*, în Revista istorică, No. 4—6, Aprilie-Iunie 1922, p. 97—115. Despre arhivele vieneze, vezi Dahlm-Waitz l. c., la care adaog. O. Redlich, *Das Archivwesen in Oesterreich* (în Mitteilungen der Archivsektion der Zentralcommission, vol. VI); Acelaș, *Staatliches Archivwesen in Oesterreich* (în Correspondenzblatt des Gesamtvereines der Deutschen Geschichte, 1911; Acelaș, *Neue Organisation des Oesterreich. Archivs* în Mitteil. des Archivrates, I, 19 3) etc. Vezi Revista istorică, No. 4—6, p. 107 și passim. Pentru acel articol am întrebuițat și cursurile nepublicate ale d-lor O. Redlich (*Archivlehre*) și L. Bitner (*Aktenkunde*); vezi și *Le Bibliographie moderne, courrier des Archives et des Bibliothèques* al lui H. Stein, vol. 2: No. 121—122, Ian-April 1922—23; pentru arhivele ducilor Austriei, studiul lui O. Stowasser în Mitteil. des deutsch-oesterreich. Archivrates, v. III, 1919; Osw. Redlich, *Allgemeine Urkundenlehre* în Mitteilungen des oesterreichisch. Instituts für Geschichtsforschung, dare de seamă asupra lui Richard Heuberger, *Allgemeine Urkundenlehre für Deutschland und Italien*, Lipsca 1921.

Arhiva Statului (fostă Haus-Hof und Staatsarchiv) în forma, organizarea și lo-

calul de acum, nu durează de mult. Vezi Gustav Winter, *Das neue Gebäude des K. u. K. Haus-Hof und Staatsarchivs zu Wien*, Viena 1903. Pe la 1868, Alfr. von Arneth deschide arhiva pentru cercetători; la 1895 se instituie un consiliu al Arhivelor (*oesterreichischer Archiverat*). De fapt, Arhiva Statului fusese întemeiată la 1749 (*Kaiserliches Hausarchiv*) în clădirea cancelariei imperiale (*Reichskanzlei*) și era formată din documente importante (*Haus und Staatsurkunden*). O parte din Arhivă se mutase în alt local (Michaelertracht), dar cu timpul ambele localuri deveneau insuficiente; se începe dar clădirea nouă în 1899; în 1902 era gata. Chiar înainte ca Arneth să dea impulsul însemnat pe care l-a dat cercetărilor arhivale, directorul arhivelor Erbs spusese în 1860 că arhiva trebuie să fie: «ein möglichst wohlgeordnetes Arsenal für die Waffen zum historisch-staatsrechtlichen Kämpfe». Valoarea istorică a materialului arhivalic din Viena o recunoscuse foarte bine și Metternich (1840) constatând «dass das Hof u. Staatsarchiv aufgehört habe blossen Staatszwecken zu dienen, dass es vielmehr, als Folge der Ereignisse und der fortschreitenden wissenschaftlichen Entwicklung auch als ein literarisches Institut anzusehen sei». O. c. p. 24.

De fapt însă, Arhiva Statului devine «ein wissenschaftliches Institut» numai prin Arneth.

Vezi și Wiegand, *Das neue k. u. k. H. H. u. St. Arch. in Wien*, (Beilage zur Münchener Allgemeine Zeitung, 1901, 30 Oct.). Burckhardt, *Ueber Archivneubau und Einrichtungen* în *Archivalische Zeitschrift*; *Protokolle des 3 deutschen Archivtags zu Düsseldorf*, Berlin 1902. Dezbaterile consiliului pentru arhive (*Verhandlungen des k. k. Archivrates*) în «*Mitteilungen der Archivsektion der k. k. Zentralkommission für Kunst u. historische Denkmäler*. Vezi și Aug. Iaksch, *Der erste Plan zur Gründung eines oesterreich. Staatsarchivs in Wien* în *Mitteil. des Instituts für oesterreich. Geschichtsforsch.* 1920, p. 629 și urm.; apoi *Das Haus-Hof und Staatsarchiv in Wien*, Viena 1920.

⁴⁾ S'au deschis publicului în Octombrie 1918 aproape fără nicio restricție. Cu ocazia procesului Hohenberg s'au deschis la Arhiva Statului nouă casete cu documente ale arhiducelui Franz Ferdinand. Acest material nu va putea fi încă întrebuințat. Vezi și *Le bibliographie moderne* al lui Stein din 21 Aug. 1922.

⁵⁾ Niciunul însă din aceste State nu a moștenit situația de drept a imperiului habsburgic, care nu mai e continuat prin nimic. Nu e o moștenire care s'a lichidat, ci este rezultatul evoluției Statelor și națiunilor de sub Habsburgi. E o împlinire, un «achèvement». Vezi mai departe.

⁶⁾ *Tratatul dela St. Germain-en-Laye din 10 Septembrie 1919*, art. 93, partea III «L'Autriche remettra sans délai aux gouvernements alliés ou associés intéressés les archives, registres, plans, titres et documents de toute nature appartenant aux administrations civiles, militaire, financière, judiciaire ou autres des territoires cédés. Si quelques uns de ces documents, archives, registres, titres ou documents visés à l'alinéa 1-er et n'ayant pas un caractère militaire concerneraient également les administrations autrichiennes et où, en conséquence, leur remise ne pourrait avoir lieu sans préjudice pour ces dernières, l'Autriche s'engage, sous condition de réciprocité, à en donner communication aux Gouvernements alliés et associés intéressés».

Îată și articolele privitoare la cultură, St. Germain, Partea VIII, art. 191. «Par application des dispositions de l'article 184, l'Autriche s'engage à rendre respectivement à chacune des Puissances alliées et associées tous les actes, documents, objets d'antiquité et d'art, et tout matériel scientifique et bibliographique enlevés des territoires envahis, qu'ils appartiennent à l'Etat ou aux administrations provinciales, communales, hospitalières ou ecclésiastiques ou à d'autres institutions publiques ou privées».

Art. 192. «L'Autriche restituera également les choses de la même nature que celles visées à l'article précédent, qui auront été enlevées, depuis le 1-er Juin 1914, des territoires cédés, exception faite des choses achetées à des propriétaires privés... Art. 193. «L'Autriche rendra respectivement à chacun des gouvernements alliés ou associés intéressés tous les actes, documents et mémoires historiques possédés par ses établissements publics, qui ont un rapport direct avec l'histoire des territoires cédés et qui en ont été éloignés pendant les dix dernières années. Cette dernière période, en ce qui concerne l'Italie, remontera à la date de la proclamation du Royaume (1861)».

Les nouveaux Etats nés de l'ancienne monarchie austrohongroise et les Etats qui reçoivent une partie du territoire de cette monarchie, s'engagent, de leur côté, à rendre à l'Autriche les actes, documents et mémoires ne remontant pas à plus de

vingt années qui ont rapport direct avec l'histoire ou l'administration du territoire autrichien et qui éventuellement se trouveront dans les territoires transférés.»

Art. 194 și 195 cu anexele I, II, III și IV prevăd restituirea unor obiecte, manuscrise, acte, hărți și documente, anumite, Italiei, Belgiei, Poloniei și Cehoslovaciei. E vorba de obiecte și documente, etc. *apartinând* acelor State dar și de unele făcând numai parte din patrimoniul lor cultural sau fiind numai privitoare la ele (*les concernant*).

Art. 196. «En ce qui concerne tous objets ayant un caractère artistique, archéologique, scientifique ou historique et faisant partie des collections qui appartenaient anciennement au Gouvernement dela monarchie austrohongroise ou à la Couronne, lorsqu'ils ne font pas l'objet d'autres dispositions du présent traité, l'Autriche s'engage :

a) à négocier avec les Etats intéressés, lorsqu'elle en sera requise, un arrangement amiable en vertu duquel toutes ou partie des dites collections ou tous ceux des objets cidessus visés, qui devraient appartenir au patrimoine intellectuel des districts cédés, pourront être, à titre de réciprocité, rapatriés dans leurs districts d'origine – et

b) à ne rien aliéner ou disperser des dites collections et à ne disposer d'aucun des dits objets pendant vingt années, à moins qu'un arrangement spécial ne soit intervenu avant l'expiration de ce délai, mais à assurer leur sécurité et leur bonne conservation et à les tenir, ainsi que les inventaires, catalogues et documents administratifs relatifs aux dites collection, à la disposition des étudiants ressortissants de chacune des Puissances alliées et associées».

În *tratatul dela Versailles* (28 Iunie 1919; art. 38) s'a admis principiul «concernant»: «Le gouvernement allemand remettra, sans délai, au gouvernement belge les archives, registres, plans, titres et documents de toute nature *concernant* les administrations civile, militaire, financière, judiciaire ou autres du territoire transféré» Karl Strupp, *Documents pour servir à l'histoire du droit des gens*, Berlin 1923, vol. IV, P. I, p. 187. În *tratatul dela Trianon* (4 Iunie 1920) însă art. 77 e redactat tot pe baza principiului «appartenant».

Convenția austro-română pentru arhive încheiată la Viena în 5 Octombrie 1921, prevede (art. 20) recunoașterea principiului respectului fondurilor (corpurile arhivale ale fiecărei autorități sau afaceri) «dédit par le Gouvernement Autrichien de l'article 93 du Traité de St. Germain», dar prevede și principiul «concernant» pentru materialul privitor la Bucovina (art. 5). Convenția dintre Italia și Austria (26 Mai 1919) prevede tot principiul provenienței, etc.

7) Maximilian I (1493–1519) chiar începe să înlocuiască puterea statelor sau tagmelor (Stände) prin organele lui, funcționari plătiți. Sunt două autorități sau forme, instituții centrale «Regiment» pentru administrație și Justiție și o «Rechnungskammer» pentru finanțe (impozitele erau încă sub regimul economiei naturale). Deși este primul Împărat care încearcă să dea posesiunilor lui o a cătuire de Stat, totuși chiamă încă reprezentanți ai statelor din diferitele țări pentru consultare.

Ferdinand I (1522–1564) a organizat adevăratele autorități centrale, care atunci se impuneau pentru prima oară ca indispensabile. Mai întâiu organizează un consiliu aulic (*Hofrath*), un consiliu secret (*Geheime Rath*), acesta de fapt nu o autoritate fixă ci un stat ocazional deși compus din membrii mai mult permanenți prin care Împăratul rezolvă chestiunile externe și în general chestiunile cele mai importante ale Superstatului austriac. Tot Ferdinand a organizat cancelaria aulică obștească, (*allgemeine Hofkanzlei*), independentă de cancelaria imperială Reichskanzlei, cămara aulică (*Hofkammer*) și la 1556 consiliul aulic de război (*Hofkriegsrath*). Consiliul aulic destinat administrației și justiției în țările alpine și în imperiul german, va decădea cu timpul. Celelalte patru autorități centrale însă se vor dezvolta și vor deveni organele de stăpânire și unificare, cari, chiar și în timpurile cele mai nouă, vor lăsa caracterul lor organelor recente, similare în formă cu ale celorlalte State europene, de oarece aci ministerele se vor dezvoltă organic, direct din acele vechi autorități («Bis in unsere Tage ein altpatriarchalischer Zug die Organisation des oesterreichischen Hofstaates von den analogen Einrichtungen in anderen Ländern unterscheidet». *Dunghern*, p. 326. Vezi mai departe, nota 19). Astfel consiliul secret este dela început un organ atârând direct de Împărat și fără niciun amestec posibil din partea statelor naționale. Acest consiliu care nu e de fapt o autoritate și n'are nicio cancelarie specială, încorporează mai bine ca oricare altă autoritate uniunea personală a Statelor habsburgice, monopolizând toată politica externă.

Consiliul secret e habsburgic dar e și austriac și ungar și boem, este de fapt organul personal al Casei austriace. Cancelaria generală, ocupându-se cu chestiunile generale ale Casei și ale arhiducatatului Austriei precum și Camara vor avea de luptat cu tagmele (statele) ungare și boeme — cari exercită încă Justiția și administrează în prima instanță, așa zicând, și au influență și în chestiunile financiare și militare — dar vor rămâne cu toate acestea organe centrale puternice. Mai puternic însă, comparabil consiliului secret, al cărui executor este, consiliul aulic de războiu se va dezvolta într'un organ tot așa de unitar și de independent de amestecul statelor. Istoria unitară a misiunii habsburgice în sensul cel mai larg va trebui deci căutată în arhivele consiliului secret și ale consiliului de războiu. Acolo vom găsi deci sensul imperial creștin al istoriei Statelor române politice; istoria Românilor din Ardeal, a Statului religios național român de sub stăpânirea habsburgică o vom găsi mai ales în a doua categorie de autorități. În principiu, aceste autorități sau organe centrale au rămas cam aceleași până la Maria Theresia. Leopold I (1657—1705) transformă consiliul, secret dându-i mai multă extensiune, într'o conferință secretă (Geheime Conferenz) formată din funcționari ai Curții și din consilieri numiți de Împărat iar, pe lângă cancelaria comună, se întemeiază cancelarii speciale, austriacă, boemă, ungară, transilvăneană (Siebenbürgische Hofkanzlei, 1695); sub Carol al VI (1711—40) se întemeiază o cancelarie italiană și una pentru Țările de jos. (Un consiliu spaniol cu ocazia războiului de succesiune spaniol).

Toate aceste autorități promovează și realizează Statul unitar, care dela Ferdinand I are și legi cu putere generală. E drept că două Cancelarii, cea ungară și cea boemă devin independente sub Leopold I și în general contribuția și «Landessteuer» trebuiesc aprobate de dietele Statelor.

Maria Theresia urmărește o mai mare centralizare; ea creiază o «vereinigte böhmisch-oesterreichische Hofkanzlei», care devine un fel de minister de Interne; se creiază apoi, în fiecare țară, un guvernium așa că funcționarii tagmelor sunt tot mai înlăturați. Guverniile conduc mai multe «Kreisämter», cari vor dura până la 1868. Tot Maria Theresia institue un fel de centrală a tuturor cancelariilor numită «directorium in publicis et cameralibus». Pentru a da și mai multă unitate conducerii, întemeiază Consiliul de Stat «Staatsrath» (1761), care înglobează în el conferința secretă și diferitele chestiuni ale țărilor (sub Iosef II se va ocupa mult de Ungaria și Ardeal), fiind cel mai centralizant organ autoritativ austriac. El va dura vreo 100 de ani și se va transforma în consiliu de Miniștri (1848). Afacerile externe, dezbătute și rezolvate în conferința secretă, erau expediate până la 1742 de diferitele cancelarii, de atunci înainte însă de «Haus, Hof und Staatskanzlei», de care atarnă și Arhiva Statului «Haus, Hof und Staatsarchiv». De chestiunile de politică externă relative la Turcia și Rusia se ocupă în mare parte consiliul aulic de războiu dar nu complet, cum s'ar crede; chestiunile mari ale acestor țări și ale Orientului erau tot de competența conferinței sau consiliului de Stat.

Înainte de unirea cancelariilor boemă și austriacă, cea boemă — numită atunci *böhmische Hofkanzlei* — fusese trecută la Viena în timpul lui Leopold I. În timp ce se despărțiau Boemia de Moravia, pentru a nu deveni puternice împreună, cancelaria dela Viena însă devenia organul unitar de conducere absolutistă a țărilor boeme. Cu toate acestea și cu drept cuvânt, Cehoslovacia a obținut prin tratat (Aneza IV la Partea VIII, Secția II; *vezi și art. 195*) actele Cancelariei aulice boeme și ale Camerei de compturi boeme (*Böhmische Hofkanzlei și b. Hofkammer*) pe călul noi n'am putut obține actele cancelariei aulice transilvănene, care ca și cancelaria aulică ungară și-a apărut independența de autoritățile centrale imperiale. Fapt e că «Böhmische Kanzlei» devenită «Böhmische Hofkanzlei» eră dela mutarea ei la Viena și dela contopirea cu cancelaria austriacă o autoritate vieneză, habsburgică, actele ei deci sunt *relative* la Boemia, nu aparțin Boemiei fiindcă însăși cancelaria nu mai aparține Boemiei. Cu atât mai mult, aveam dreptul noi să cerem actele cancelariei aulice ardeleni, fie prin tratatul de St. Germain fie prin cel de Trianon, iar nu să le solicităm prin noi aranjamente ceeace însemnează că noi recunoaștem în principiu teza ungară istorică.

De altfel, organe centrale ale diferitelor țări dăinuiau; în sec. 17—18 țăările austriace înșile au astfel de autorități, independente sau luptând cu cele dela Viena. Toate aceste autorități, organe sau instituții se considera legate între ele numai prin persoana Împăratului, deci printr'un fel de superstat.

În fine, spre timpurile moderne, până la 1848, centralismul mai evoluează încă; Galiția trecu în administrația cancelariilor unite; asemenea și regatul lombardo-

venetian; separate rămân numai cancelariile ungară și trantilvană. Se mai crează un organ de unitate — silită, impusă din afară bineînțeles —, un *Polizeiministerium für alle Erbländer*, cu care se unii și cenzura. Acesta este deci un organ austriac în sensul modern; imperiale în sensul primitiv rămân în esență «Haus, Hof und Staatskanzlei», «die allgemeine Hofkammer» și «der Hofkriegsrath».

După 1848, consiliile devin *ministere*; consiliul de Stat, «Ministerrath». Centralizarea e și mai mare, până la Compromis, dar se întâmplă și o mișcare în sens contrariu: se reorganizează delegațiile țărilor «Landesausschüsse» și se restabilește autonomia comunală. Vezi mai ales, pentru «Zentralbehörde» următoarele lucrări: S. Adler, *Die Organisation der Zentralverwaltung unter Kaiser Maximilian I*, Lipsca 1886; Th. Fellner u. H. Kretschmayer, *Die österreichische Zentralverwaltung*, (până la 1749, data unirei cancelariei boeme și austriei precum și a întemeierii Arhivei de Stat, Staatsarchiv, 3 volume, dintre cari două de documente, publicate de Comisiunea pentru istoria mai nouă austriacă) Viena 1907; Hock-Bidermann, *Der österreichische Staatsrath* (1760—1848), Viena 1879; F. Hirn, *Gesch. der Tiroler Landtage* (1518—1525), Freiburg in Breisgau, 1905; A. Biedermann, *Gesch. der österreichischen Gesamtstaatsidee*, 2 vol. Innsbruck, 1887—89 (combătut de Pribram și Fellner în *Mitteilungen des Instituts*, XIV și XV. Biedermann vrea să dovedească că a existat un Stat austriac asemănător cu celelalte State europene); Vezi și Ioseph Redlich, *Das österreichische Staats- und Reichsproblem*.

9) *Pragmatica Sanctiune* prin care se hotără prima dată totală succesiunea habsburgică în toate țărilor habsburgice, eră o lege a Casei (*Hausgesetz*) decretată la 1713 într-o adunare de funcționari, demnitari și membrii ai consiliilor secrete.

Se stipulă că întreaga posesiune de țări a dinastiei trebuie să rămână «gleichmässig unzerteilt». Între 1720—25 toate ditiel, după rezistențe neînsemnate, primeau și aprobau legea. Eră cea dintâi și de fapt singura constituție unitară a posesiunilor habsburgice, dar ea avea o latură importantă de drept internațional, de fapt esențială. De aceea Pragmatica Sanctiune trebuia aprobată și de Europa. De aci acțiunea diplomatică și războaiele cunoscute. Vezi G. Turba, *Die Grundlagen der pragmatischen Sanktion*; Max Immich, *Geschichte des Europäischen Staatensystems von 1660 bis 1789*, p. 257 și urm.; N. Iorga, *Prolegomene la o istorie universală — Originea și dezvoltarea Statului austriac*, Iași 1918, p. 79 și urm. Legea ungară a compromisului începe prin a defini că unitatea între Statele coroanei ungare precum și a acestora cu restul țării se bazează pe Pragmatica Sanctiune; altă bază de unitate constituțională nu se găsea în trecutul istoric al țărilor habsburgice, L. Eisenmann, *Le compromis austro-hongrois de 1867*, Paris 1904, p. 326 și 594 și urm. Vezi și foarte interesantul studiu al lui Eugen Ehrlich, *Sfârșitul unei mari împărății* (în legătură cu opera lui Friedrich G. Kleinwächter, *Der Untergang der österreich-ungarischen Monarchie*, Leipzig, 1920 și cu opera citată Iorga, Originea, etc.) în Arhiva pentru știință și reforma socială de sub direcția d-lui D. Gusti, an. III, No. 1, April 1921, p. 80 și urm.

Ideea de Stat născută de fapt din Pragmatica Sanctiune la Iwan Ritter von Zolger, *Der Hofstaat des Hauses Österreich*, Viena 1917 în «Wiener Staatswissenschaftlichen Studien» (vol. 14) ale lui Ed. Bernatzik și Eug. v. Philipovich.

Iată cum definește Treitschke, (*Deutsche Geschichte im neunzehnten Jahrhundert*, Lipsca 1913, I, p. 13) Sanctiunea Pragmatică «Die Pragmatische Sanktion verkündete die Unteilbarkeit der Kaiserlichen Hausbesitzes. Darauf gab der grösste Herrscher der Habsburgerstammes den Erbländern... eine notdürftige gemeinsame Verfassung».

Pragmatica Sanctiune a născut și ideea unitară maghiară (în limitele mării Ungarii). «Die Pragmatische Sanktion Ungarns war einer der ersten Schritte Ungarns... zur Festigung des mittleren Staatensystems». Gustav Turba, *Ungarn und Mitteleuropa in der Vergangenheit*, în «Österreich» an. I, No. 5, p. 336.

9) Înainte de 1848 încă un moment constituțional unitar este patenta dela 11 August 1804, prin care Francisc al II-lea, după ce Napoleon se proclamase Împărat, declară (10 August), într-o adunare de miniștri, toate țărilor sale habsburgice imperiu austriac, «*Kaiserthum Österreich*». La 1848 se făcî însă experiența extraordinară, că Germanii nu numai că nu sunt singuri, dar că se află în minoritate în imperiu. Ceilalți făcuseră să se simtă că ei sunt în majoritate, Ottokar Weber, *Das Jahr 1848 und die innere Entwicklung Österreich* (în *Österreich*, Zeitschrift für Geschichte heransg. von W. Bauer, an. I, No. 6) p. 413. Și Ungurii și Croații și Slovenii vroiau Stat în Stat, *ibid.* l. c. «Die Magyaren erhielten ihren eigenen Staat in nur lockerer Verbindung mit Österreich» *ibid.* p. 414.

Rescriptul imperial din 8 April 1848 asigură autonomia Boemiei. Austria trebuia să devină un Stat slav (expresia lui Palacky), un Stat austriac, habsburgic pentru Boemi, un Stat federal, având primatul Boemiei nu Germanii, dr. Boemus, *Die Entwicklung des tschechischen Programmes* 1848 in *Oesterreich* (aceia număr), pp. 428—429 și același, *Der tschechische Panславизм im Jahre 1848*, *Oesterreich*, No. 7—8, p. 506 și urm.

În acel moment urile uriașe naționale (între Unguri și Români, între Unguri și Croați, între Germani deoparte și Unguri și Cehi) trebuia să aducă distrugerea confederației Statelor habsburgice. Habsburgii recurg la război, cer ajutor străin, dar când Statele sunt liniștite, înfrânte, constituția publicată la 1849 (*Gesamtstaatsverfassung*) nu e acceptată nici de Ungaria nici de Boemia. Guvernarea absolutistă care urmează are caracterale unei ocupații în țări inamice. La 1859 eră evident că această situație nu poate continua. Se dădu diploma din Octombrie 1860 (*Oktoberdiplom*) a lui Goluchowski, în sens federal. Diploma nu putu fi aplicată. Mai mult succes avu *Februaripatent*-ul din 1861 prin care se creia camera imperială (*Reichsrath*). Ungurii și Croații nu acceptară patentul; Polonii fură nehotărâți; Cehii, până la 1863, intrară în această Cameră; Sașii și Românii «en haine des Hongrois» acceptară patentul cu atât mai mult cu cât el urmăria evitarea dualismului austro-ungar, Eisenmann, *o. c.* p. 359. Dieta transilvană proclamă deci în 1863 nulitatea legii de unire a Ardealului cu Ungaria din 1848, *Ibid.* I, c.

Împărăția evolua prin urmare spre un federalism, care deocamdată eră fragmentar; rezistența maghiară însă eră preă tenace. Se adăogă și aceea a Cehilor (1863). Ministerul Belcredi sistă patentul din Februar la 1865. Se văzuse clar că numai cu colaborarea Românilor, Sașilor, Polonilor eventual, dar fără Unguri, Boemi, Croați nu se poate întemeia federalismul, care însă în intenția Vienei trebuia să ducă la Statul unitar austriac. Zdruncinarea dela 1866 impunea o constituire solidă și în sensul, înfine definitiv impus, al unei monarhii dunărene moștenitoare a coroanei maghiare. Faza romano-germană se încheia definitiv, trebuia să înceapă să trăiască numai faza maghiară-balcanică; separarea eră precisă. De fapt însă cele două faze care ar fi trebuit să aibă ca punct de demarcație sec. XVII, se încrucisaseră și se încruciseră până la 1866. Austria «silită», abia acum se hotără să se mărginească numai la unul din rolurile sale; dar și aei evoluția eră preă înaintată și întoarcerea numai la coroana maghiară eră un anahronism. Tot un anahronism vor fi și uneltirile și încercările Monarhiei în Balcani, derivând din noua ei orientare și cari vor duce fatal la marele război mondial. Fapt e însă că la 1866 ministerul Beust oferă Ungurilor, pe baza unui plan în linii generale al lui Franz Deak, Compromisul care va fi încheiat la 1867. (Vezi nota următoare). Austria speră că astfel se va întoarce la monarhia austriacă, la Domus Austriae din sec. XVII (la sfârșitul sec. al XVI și prin jumătatea sec. XVII, ideea absolutistă europeană ajutase mult la consolidarea de Stat a Austriei, *Redl*, pp. 21—22) și al XVIII, Ungaria însă că-și va consolida însăși forma de Stat unitar modern. Pentru bibliografia anului 1848 în Austria. Dalman-Waitz, p. 859—861. Mai nou despre revoluția din 1848 a Românilor din Ardeal, despre ideile și intențiile lor în acei moment și legăturile cu cei din principate, S. Dragomir, *Avram Iancu*, Buc. 1924.

Foarte justă definiție a situației din 1848 în Austria aceea a lui I. C. Brătianu în *Memoire sur l'Empire d'Autriche dans la question d'Orient*, Paris 1855: «le tourbillon révolutionnaire paralysant la machine gouvernementale de l'Empire, en même temps qu'il emportait les privilèges des nobles magyares, fit apparaître utant de nationalités qu'il y avait de races dans l'Empire, se déclarant toutes existantes chacune par elle-même», p. 5.

10) După Sadowa, poetul austriac Anastasiu Grün exclamase «Finis Austriae». Hegemonia dublă austro-prusiană în Germania nu eră posibilă, cu toate că poate o crezuse un moment și Bismark. Austria eră amenințată să piardă și Ungaria. În exil, Kossuth se gândia la o confederație cu Croația, Serbia, România (ar fi sacrificat poate și uniunea legală a Ungariei cu Transilvania). Ce politică externă mai putea face atunci Austria, dacă nu se organiză interior; ce credit mai putea să aibă de ex. în Franța, aliată probabilă după războiul cu Prusia? Dar și Ungaria se gândia să-și asigure existența, independența, suveranitatea Statului și o alianță permanentă care i-ar fi dat «les forces d'un grand Etat, pour soutenir le grand rôle qu'il ne peut plus jouer à lui seul (sc. l'Etat hongrois)». Aceste realități duc la Compromisul din 1867 prin care Ungariei i se recunoștea puterea de administrare și de legiferare absolută. Regele nu mai putea avea nici o acțiune politică în Un-

garia decât prin miniștri și prin parlament. Constituția din 1867 este dominată de 2 principii: puterea monarhică și unitatea Statului. Rezultatele ei însă au fost că parlamentul austriac a pierdut orice putere, înlocuit prin Împărat și birocrație, singurele realități (*«Kaiser und Zentralbehörde»*) ale Cisleitaniei. Aceasta devine un apendice al Ungariei, L. Eisenmann, *Le compromis*. (Mai ales capitolul, *Le dualisme comme garantie de l'unité et du constitutionnalisme*, p. 594 și urm.). Cum se prezintă Statul habsburgic după compromis: «...trois points faibles, l'organisation même de la monarchie, le principe de la communauté, la nécessité de la prépondérance hongroise, l'obligation pour l'Autriche de conserver une Constitution hypocrite et mensongère que rejetait la majorité de ses peuples» Eisenmann, p. 659. Pentru Ungaria nu există monarhie decât în sensul Sancțiunei Pragmatice deci nu există o singură monarhie, *ibid.* p. 660.

Față de această situație, iată ce profetiză Eisenmann: «Si aucun bouleversement ne survient dans les conditions politiques de l'Europe actuelle, si les idées de liberté et de démocratie peuvent ainsi pénétrer d'avantage dans la monarchie et s'y affermir, si l'évolution économique aide à leurs progrès, c'est peut-être dans ce sens que s'accomplira la transformation politique de l'Autriche-Hongrie. Un pareil régime réunirait les avantages du centralisme, du dualisme et du fédéralisme sans avoir les inconvénients d'aucun... une Suisse monarchique... Peut-être ce régime n'a-t-il aucune chance de pouvoir jamais être appliqué», p. 680. Cartea e scrisă la 1904 și la 1907 un parlament austriac antimaghiar și federalist încheieă totuși cu Ungaria un nou tratat, un nou compromis, favorabil Ungariei — pentru chestiuni economice. Legea imperială înarticulă acest nou tratat așa că Împăratul de fapt încheieă o nouă alianță cu Ungaria, ultima, căci aceasta eră acum, de fapt, independentă.

E interesantă concepția unui savant ungur *Szekfü* expusă într-o operă remarcabilă, *Der Staat Ungarn, eine Geschichtstudie*, Stuttgart și Berlin, 1918. După el, Ioc Ungaria n'a mai fost un Stat aparte între 1526 și 1867. Compromisul din 1867 eră «die direkte Fortsetzung einer vor 1526 bestandenen Eigenstaatlichkeit mit der einzigen Ergänzung der aus der Pragmatischen Sanktion folgende Interessengemeinschaft mit den Oesterreichischen Ländern» pp. 187—191. I se răspunde însă că totuși Ungaria a aprobat Sancțiunea Pragmatică prin dietă, organul său legislativ propriu, deci ca Stat aparte, G. Turba, *o. c.* p. 337. Și Transilvania a aprobat Sancțiunea Pragmatică prin dieta ei proprie.

¹¹⁾ Pe la 1400 încep țările alpine să se numească Casa austriacă dar dela Maximilian I începând, noțiunea de «Haus Oesterreich», «Domus Austriae» ia «eine bedeutende Ausdehnung». Casa austriacă va stăpâni patrimoniul în Burgundia, Țările de Jos, Spania, Boemia, Ungaria, etc. O. Redlich, *Geschichte Oesterreichs*, vol. VI, pp. 4—8. Peste tot unde a moștenit în virtutea autorității imperiale romane sau ca moștenitoare juridică, s'a putut mențineă câțva timp; în Țara Românească și Moldova, unde vroia să ajungă proprietară ca moștenitoare a Ungariei, întâlnește autorități modeste dar străvechi și pline de vitalitate, cari pot rezistă politic și juridic.

¹²⁾ În primul rând organizarea și centralizarea financiară și militară, O. Redlich, *o. c.* p. 14.

Ideea de Stat unitar a izvorit din necesitățile apărării «Auf einem Boden der gemeinsamen Landesverteidigung ist die oesterreichische Gesamtstaatsidee erwachsen und allmählich erstarkt» Loserth, *Steiermark und die Anfänge d. oesterr. Gesamtstaatsidee*, 1912, citat la O. Redlich p. 14, nota 1.

¹³⁾ Pentru secolul al XVII: «Im übrigen betrachtete sich jede Ländergruppe als ein geschlossenes Gebiet, das mit den anderen die Dynastie gemeinsam hatte, sonst aber nicht viel gemeinsam haben wollte. Dies galt in noch stärkeren Masse für Böhmen und Ungarn» O. Redlich *o. c.* p. 19.

¹⁴⁾ Deși au evoluat cu Europa sub egida Austriei, în conviețuirea austriacă: «Unter Krämpfen sich windend, lebte die Monarchie die Schmerzen Europas mit». W. Bauer, *Oesterreich*, în «Oesterreich» Zeitschr. für Geschichte, an. I, No. 1.

¹⁵⁾ Procesul de separare de restul imperiului în țările austriace prin contra-reformă și absolutism precum și Austria ca Stat aparte față de imperiu în sec. al XVII, O. Redlich *o. c.*, pp. 2—3.

Austria luase parte la opera de creație a evului mediu german și mergea pe aceiași cale cu celelalte State germane dar a fost împiedicată de Habsburgi; ea se separă deci de Germania și cu celelalte State habsburgice nu se poate amalgamă, Treitschke, *o. c.*, p. 10.

¹⁶⁾ Fără să mai amintim de luptele dinainte de 1687, anul în care Împăratul izbutește să înlăture electivitatea și insurecția, devenind suveran ereditar al Ungariei (I. N. Flämitzter, *Ewige Vermählung des glorwürdigsten Erx Hauses Oesterreich mit der Ungarischen Königs Cron., Nürnberg, 1688*), prin siluire, dar imediat după aceasta, rebeliunea reîncepe prin Francisc Rakoczy și de atunci nu mai e liniște până la sfârșit. Ungaria împiedică transformarea în Stat a posesiunilor habsburgice. Și pe altă cale, organele centrale ungare, Ungarische Hofkanzlei la Viena și Ungarische Hofkammer la Presburg, luptând să devină independente de autoritățile centrale dela Viena, O. Redlich, *o. c.*, p. 20. E interesantă atitudinea Statelor române față de aceste procese. Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu, prinzând de veste de această încercare de transformare în Stat a imperiului creștin, încetează de a mai solicita supunerea, intrarea în vasalitatea imperială, căci aceasta înseamnă — dela 1687 înainte — incorporarea, după propria expresie oficială a Vienei; dar după ce Țara Românească scapă de incorporare, îi convine statificarea imperiului și a Ungariei, fiindcă aceasta înseamnă oprirea la anumite granițe, în specie a Carpaților. De aceea Brâncoveanu servește pe Împărat în timpul rebeliunii lui Rákoczy, Giurescu, *Documente și regește privitoare la Constantin Brâncoveanu*, București 1907. În sec. al XVIII când sfortărea de a deveni Stat a dat ce a putut, rămâne definitiv pentru Austria numele de «monarhie», Redlich, p. 5. Chiar după 11 August 1804 (data legii prin care Francisc II se declară Împărat al Austriei), Habsburgul domnește absolut în Austria dar în Ungaria cu ajutorul dietei.

Pentru sec. XVII: «Das königliche Ungarn war zweifellos ein eigener, von den übrigen habsburgischen Ländern unabhängiger Staat» O. Redlich, *o. c.*, p. 13.

¹⁷⁾ Pentru sec. al XVII-lea: «Die materielle Hauptstärke der habsburgischen Macht lag zweifellos in dem gewaltigen Komplex der böhmischen Länder», O. Redlich, *o. c.*, p. 10. «Aber auch Böhmen zu dessen König sich die Habsburger krönen liessen, bildeten mit seinen Nebenländern eine staatliche Sondergruppe für sich», *ibid.* p. 13.

¹⁸⁾ H. v. Treitschke, *Deutsche Geschichte*, p. 9. Iată pasagiul, foarte interesant: «Das Kaaisertum gestattete niemals, dass ein Reichsgesetz ihm den Umfang seiner Rechte fest begrenzte». Tagmele imperiale când erau primite de Împărat, rămăneau în genunchi; ceeace ar fi putut forma elementele unei constituții eră deci numai tolerat. Împăratul lucra și în imperiu tot printr'un organ central «Reichshofrat»-ul, *ibidem*.

¹⁹⁾ «Die Rechtstitel der Dynastie auf ihre einzelne Territorien sind ganz verschiedener Art», Otto Freiherr von Dungern, *Die Entwicklung des oesterreichischen Hofstaates in «Oesterreich» I*, No. 5, p. 321.

²⁰⁾ Astfel Curtea imperială dela Viena eră un punct central al politicei europene. În Germania, principii germani cari dela pacea vestfalică (1648) aveau «Jus territorii et superioritatis» vedeau totuși în Împărat pe șeful lor, izvorul drepturilor și al situației lor iar în «imperi» autoritatea superioară sintetică. Valoarea ideală a coroanei imperiale o ridică deasupra celorlalte, O. Redlich, *o. c.*, pp. 7-8. În Orient, Împăratul se întâlnește cu suverani de altă origine; Transilvănenii încearcă să intre, părăsind autoritatea de superstat turcă, în noua autoritate și chiar Domnul Țării Românești, Constantin Brâncoveanu primește titlul de principe al sacralui Imperiu Roman (1695), dar pentru el nu mai înseamnă atunci decât o asigurare pentru viitor, în caz de refugiere în Ardeal, a căreia domnie o urmărise un moment. Autoritatea lui de Domn și Voevod rămânea însă superioară celei de principe al imperiului ca mai veche și cu mai mult prestigiu la toți Românii și la toți ortodoxii din Sudetul Europei.

²¹⁾ Natura juridică de proprietate «Erbgut» bine definită în O. Redlich (*o. c.*, pp. 45 și 13-14): «Monarchia Austriae» eră «der staatsrechtlicher Begriff der monarchischen Herrschaftsform mit dem von patrimonialer privatrechtlicher Auffassung durchtränkten Begriff des Hauses Oesterreich charakteristisch vermengt», apoi «Die Dynastie war das allen Königreichen und Ländern gemeinsame und von ihr aus und nur von ihr sind im Geiste und mit Hilfe der patrimonialen Staatsauffassung jener Zeiten ahlmählich Einrichtungen ausgebildet worden die zu einer engeren Verbindung der Länder, zu einer Zusammengehörigkeit und einem Zusammenwirken hinführen sollten und konnten». Caracterul de proprietate e fundamental și în Pragmatica Sancțiune care formează baza trăirii comune a Statelor habsburgice până la sfârșit așa încât la reînnoirea tratatelor dintre Austria și Ungaria din 8 Oct. 1907 (Der neue Ausgleich) acestea intră în vigoare printr'o lege a Împăratului, «mit Zustimmung beider Häuser des Reichrates». Tratatete s'au încheiat

între regatele și țările reprezentate în parlamentul imperial (Reichsrat) și între țările sfintei coroane ungare și au fost sancționate de Împărat care era și suveranul fiecăreia din aceste țări, ca proprietar și autoritate supremă a lor. Nu era numai o anomalie și un anahronism dar și un non sens din punct de vedere practic. Într'adevăr, Împăratul nu mai dispunea de aceste țări decât în virtutea unui drept vechiu de proprietate, pe care acestea nu-l mai recunoșteau prin faptul tocmai că încheiau tratate între ele, totuși aceste tratate, izvorite din libera voință a țărilor, nu aveau putere decât sancționate de Împărat. E vădit însă că el nu putea impune executarea lor decât dacă țările consimțeau la aceasta așa că de fapt sancționarea era inutilă. Ea era numai o manifestare a unui drept de proprietate absurd față de concepțiile nouă de Stat și naționale așa că aceste tratate erau lipsite de tărie tocmai prin această sancționare.

²²⁾ Iată ce spune Treitschke: «das Kaisertum der Habsburger war unserem Volke eine Fremdherrschaft. Abgetrennt von der Mitte Deutschlands durch das starke Slavenreich in Böhmen, hatte die alte deutsche Südostmark schon früh im Mittelalter ihres eigenen Weges gehen und sich einleben müssen in die verschlungene Politik des ungarisch-slavisch-malacischen Völkergemisches der unteren Donauländer, o. c., p. 10. (Sublinierea e a mea ca și celelalte toate din citații, V. Z.).

²³⁾ În cursul marelui războiu, se păru că *Statul austriac* se fundează pe un fel de conștiință națională. Era însă numai o iluzie. Iată ce spune Wilhelm Bauer în rev. *Oesterreich*, an. I (1917), No. 1, p. 1 și urm. «Alles schien sich wider Oesterreich zu verbanden. Seit wir uns mit Ungarn auseinandergesetzt und den kunstvollen Zureistaatenbau errichtet hatten, da bestritt man uns sogar den ehrlichen Namen «Oesterreich». Nur das *Herkommen* billigte zu, was das Staatsrecht genommen».

Se pareă chiar că din aceasta va ieși o națiune austriacă deoarece acum națiunea puteă însemnă altceva, o comunitate psihologică a cărei evoluare de veacuri pareă că ajunge înfine la capăt: «Das Wort (sc. națiune) muss damals etwas anderes bedeuten haben als es jetzt bedeutet. Nichts schwieriger, als diesen Begriff zu fassen und zu umschreiben. Vermischt mit religiösen, mit staatlichen, mit gesellschaftlichen und wirtschaftlichen Beweggründen taucht als unterstützendes Moment das national verschiedentlich in der früheren Geschichte auf». Bauer, *ibid.* p. 6. Această definiție era destul de justă și nu pareă deloc primejdioasă deoarece se perduse și se uitase aproape cu totul în conștiința oficială bazele de Stat politic și juridic ale tuturor națiunilor din Austria, afară de a Ungurilor. Cât despre instituțiile religioase cari puteau formă la un moment dat un fel de Stat, în timpurile noastre nu mai aveau același caracter. Rămănea deci după Bauer (*ibid.*, p. 6—7): «Im allgemeinen genügte es aber den Völkern durch Jahrhunderte hindurch, sich im geistigen ein Reich kulturellen Zusammenarbeit aufzubauen». Era pe punctul, spune Bauer, de a se realiza la început o națiune asemănătoare cu cea a Angliei dar Slăviilor precumpănesc și au o victorie cultural-religioasă prin Metodiul și Cyril, susținuți de Papă, p. 12. Când sosesc Germanii habsburgi, e prea târziu, p. 13.

²⁴⁾ Vezi nota 19, p. 4.

²⁵⁾ Ehrlich în *Archiv* d-lui Gusti, p. 86—77. Față de cultura germană integrală, ei ar fi avut o atitudine ostilă: «Das Kaisertum... bis zu seinen ruhmlosen Untergänge, der Feind alles deutschen Wesens geblieben» Treitschke, o. c., p. 4. Renașterea culturală a Germanilor prin Reformă, excludeă pe Împărat. El nu mai era necesar decât pentru continuarea luptei generale cu Franța, *Ibid.*

²⁶⁾ Transilvania definitiv mare principat sub Maria Theresia; cancelaria ei specială «Siebenbürgische Hofkanzlei» funcționează și sub Francisc I. Față de încercarea Ungurilor din 1848 de a îngloba Transilvania la Ungaria, Românii propun Împăratului formarea unui mare voevodet al Românilor din tot imperiul cu un voevod, pe când Împăratul ar fi fost mare duce al Transilvaniei, Eisenmann, *Le compromis austrohongrois*.

Și în timpul cel mai apropiat, Aurel Popovici, foarte remarcabilul gânditor politic al Ardelenilor, credea că Românii ca națiune pot și trebuie să formeze un Stat în cadrele monarhiei, numărul lor fiind mai mare decât acel al Würtembergeților, cari aveau al treilea Stat german. Și Bulgaria (fără Rumelia) și Danemarca, Grecia, Norvegia și Serbia aveau o populație mai mică decât numărul Românilor din monarhie, Aurel Popovici, *Federalismul în Austria* (Viața Românească, 1907, No. 5, p. 266 și urm.) în legătură cu Dr. Karl Renner, *Grundlagen und Entwicklungsziele der oesterreichischen Monarchie*, Viena, 1907.

Văzurăm că în 1907, Camera imperială era compusă în majoritate din federațiști și antimaghiari și tocmai în acest an se reînnoesc tratatele dualismului.

În același an, Austria introduce votul universal, Ungaria însă nu.

Revenind la Transilvania, după Szekeľ, prinții ardeleni vroiau să păstreze autonomia Transilvaniei pentru a avea o bază de luptă contra Austriei pentru liberarea Ungariei. Turba observă cu drept cuvânt că adevărata cauză e particularismul acestei provincii; noi adăugăm: și esența ei dăcică indestructibilă, care o ducea neîntrerupt spre unirea, confederația, alianța sau colaborarea cu Moldova și Muntenia.

²⁷⁾ Banul Croației ca și palatinul Ungariei reprezentă pe rege. Dela 1800 se deșteptase puterea culturală întâiu în Dalmația, apoi în Croația.

²⁸⁾ Chiar când acea putere politică ar părea inexistentă. De aceea s'a putut spune și despre Austria că și acolo, ca în teritoriul națiunii române, în *România* habsburgică, spiritul național nu a fost întreținut de Statul oficial adică de imperiu ci și-a găsit izvoarele de viață «in die Kräfte eines gesunden Volkstums», O. Redlich, *o. c.*, p. 33.

²⁹⁾ Expresia proprie pentru Austria este «Hofstaat», vezi, Otto Freiherr von Dungern, p. 321 și urm.: «bei uns lässt sich ohne die Dynastie ein ferner Zusammenhalt des Staates kaum vorstellen... Die Dynastie... mehr als in anderen Ländern die Bedeutung eines Organs». Iată definiția Statului de Curte sau superstatului: «Die Habsburger regierten praktisch nur mit dem engen Kreise ihrer Hofbeamten», *ibid.* p. 324. Această centralizare însă nu prevedea o precizie a funcțiilor, deci Împăratul rămânea singura autoritate fixă, *ibid.* p. 324—325; sistematizarea funcțiilor și a competențelor, pe care am arătat-o vorbind despre «Zentralbehörde», a fost adusă încet, impusă de necesități practice inexorabile, *ibid.* p. 325. Iată o și mai clară definiție a «Hofstaatului», a superstatului: «Der Hofstaat ist eine im Interesse des Gesamtstaates aus öffentlichen Mitteln unterhaltene Anstalt, die dem Herrscherhaus angegliedert und unterstellt ist» *ibid.* p. 327. Vezi și *Zolger, o. c.* De fapt însă superstatul era Casa domnitoare căreia «Unser Verfassungsrecht hatte aus allgemeinen Interesse... einen Hofstaat einrichten müssen, wäre es nicht vorhanden gewesen» *l. c.*

Știința austriacă recunoște deci că în Austria, coroana, dinastia și Curtea aveau «eine andere verfassungsrechtliche Stellung» decât aiurea, *Zolger, Der Hofstaat*. Interesantă definiția filozofului Hegel: «Oesterreich ist nicht eine Königtum, sondern ein Kaisertum das heisst ein Aggregat von vielen Staatsorganisationen».

³⁰⁾ Idealul de dominație slavă al Austriei exprimat de Vischer: «Der Wert, ja die Notwendigkeit Oesterreichs für Deutschland beruht in der Bindung slawischer Kräfte durch deutsche Hegemonie» la Ludwig Bittner, *Friedrich Theodor Vischer übers Oesterreich*, în «Oesterreich», an. I, No. 3, p. 174.

Natural că, în acest sens, cel mai mare rival îl reprezentau Cehii «Der gefährlichste Feind der deutschen Mission Oesterreichs sind die Tschechen» *ibid.*, *l. c.*

Succesele dela începutul războiului mondial păreau că reînviază misiunea habsburgică în Dacia, la Dunăre, Balcani și Marea Neagră: «Oesterreich erscheint hier beruft die Aufgabe Europas in seine Hand zu nehmen. Die Befreiung der Donauländer von dem überwiegenden Einflusse Russlands ist nur der Anfang der grossen Aufgabe Europas, den Ansprüchen dieser gewaltigen Macht des Ostens endgültig entgegenzutreten. Der Schwerpunkt dieser Aufgabe musste am Schwarzen Meere liegen». Alfons Dopsch, *Mitteuropa, Ein Problem Allösterreichs* (1849—1856) în «Oesterreich», No. 1, p. 22.

Într'adevăr, la 1854 de ex., Austria crezuse că a sosit momentul să se realizeze ceea ce preconizase «marele Eugen»: «Die Donau keine Gränze für Oesterreich, nur die Pässe des Balkan als die serbischen Höhenzügen», *Das blaue Buch*, erste und vollständige Sammlung aller wichtigen und historisch-denkwürdigen Aktenstücke, etc. etc. geheimen Correspondenzen welche von Russland und der Türkei so wie England, und Frankreich, Oesterreich und Preussen in der russisch-türkischen Differenz veröffentlicht wurden, Viena 1854, p. 281.

Și atunci ca și la 1914—1917, Viena avea iluzia unificării de Stat, deci a posibilității de a face o politică mare de expansiune, când «der kräftigende Gedanke der Einheitsmonarchie binnen einer Reihe von Jahren alle Stämme Oesterreichs zu einem Ganzen verschmelzen wird, während wir früher nur lose Trümmer eines grossen Baues waren», *ibid.* p. 280, cf. nota 23.

³¹⁾ Tratat de căsătorie, de moștenire, de alianță sau de supunere omagială.

³²⁾ De fapt încet, încet Justiția se unifică, armata deasemenia. Maria Theresia despărțise Justiția de administrație, înființând un fel de Curte de casație (*die oberste Justizstelle*) din care va derivă ministerul de Justiție. Aceiași suverană suspendă Justiția patrimonială și a orașelor, desființă tortura și redactă un cod penal. Fiul său, Josef II-lea, perfecționează în același sens și, în legătură cu aceste tendințe, dar și din preocupări economice, desființă iobăgia, reformă care atinge evoluția poporului român, Paul von Mitrofanow, *Joseph II. Seine politische und kulturelle Tätigkeit*, Viena 1910. În 1811 Austria are un cod civil, dar abia în 1848, de fapt, se ajunge la aplicarea deplină a exercitării Justiției și a administrației prin funcționari de Stat, în Justiție de data aceasta și în prima instanță; tot atunci devine o realitate principiul egalității legale a cetățenilor.

Pentru progresul națiunilor în cadrele Austriei, R. Charnatz, *Oesterreichs innere Geschichte von 1818 bis 1907. II, Der Kampf der Nationen*, Lipsca 1912, p. 173.

Realizarea relativă a Statului reiese și din faptul că autoritățile centrale nu izbutesc să aibă nicio influență în Germania, afară bineînțeles de conferința secretă, pentru politica externă, pe când în țările strict habsburgice au dela început rost și putere.

Dungern arată însă dezvoltarea *alături* de superstat, a altui Stat pe care el îl numește *Volkstaat*: «Der Volkstaat organisierte sich in unserer modernen Verfassung selbstständig und stellte sich als *Rechtsverband neben die Krone*», p. 322.

Pentru noi «Volkstaat»ul este conviețuirea austriacă a Statelor în ascensiune europeană. Aceste națiuni însă se urau de fapt între ele, vezi de ex. studiul d-lui Ehlich, în Arhiva Institutului social, pp. 97—98.

Dar în sec. al XVII, după Oswald Redlich, nu se poate vorbi de o tendință reală de a forma un Stat: «Von einem oesterreichischen Gesamtstaate oder auch nur von einer eigentlichen, konsequenten Gesamtstaatsidee kann man um die Mitte des 17. Jahrhunderts noch nicht sprechen. Wohl aber kann man sprechen von Bemühungen der Habsburger, für die Regierung ihrer so verschieden gearteten Länder gewissen Zentralorgane zu schaffen, um durch sie die Hilfsmittel der Länder zur Verfügung zu bekommen und zu verwenden für die Durchführung ihrer dynastischen Politik und für die Verteidigung ihrer Macht und der Länder gegen äussere Feinde». În introducerea vol. VI din Istoria Austriei «Oesterreichs Grossmachtbildung in der Zeit Kaiser Leopolds I.», în paragrafele cuprinse sub indicația «Verschiedenheiten der Herrschaftsrechte und der staatlichen Verhältnisse der Länder», O. Redlich, o. c., p. 13.

³³⁾ Țările alpine voină să înlăture regimentele», Ferdinand al II rezistă și își impune în dieta Boemiei dreptul de a numi ca rege boem, funcționari; după 1620 (victoria dela muntele Alb) se înlătură și libertatea orașelor; țările Sudeților și ale Alpilor sunt unite în absolutism. Se duce lupta tot mai activă contra tagmelor, care erau mai mult protestante. Infine la 1627 o nouă ordine a țării prefacă Boemia în țară de moștenire habsburgică; regele are dreptul legilor cu excepția impunerii dar el hotărăște războiul și pacea și numește funcționari. În curând dietele au numai dreptul să discute cum s'ar putea împlini postulatele guvernului (Postulantenlandtage). De pe la 1700 și impozitele se decid printr'o înțelegere între guvern și stări («Recesse») pe mai mulți ani. Tagmele (stările) se întruneau odată pe an dar n'aveau altă menire decât să se supună voinții suveranului și postulația încetează; se ia numai cunoștință de hotărîrea suveranului.

³⁴⁾ Pentru gradăția trecerii dela bilateralitatea conducerii la stăpânirea centrală, unică a superstatului, exemplu tipic e Transilvania, care începe să intre în zona habsburgică prin tratate diplomatice în regulă și sfârșește prin a primi diplome imperiale, R. Gooss, *Oesterreichische Staatsverträge, Fürstentum Siebenbürgen* 1526—1690, Viena 1911.

E interesantă lupta pentru bilateralitate în guvernare a Ungariei. Tagmele ungare păstraseră dreptul de a legifera și de a pune impozite precum și de a decide recrutări. Josef al II-lea vrea să aducă Ungaria «pe același picior cu celelalte țări de moștenire». El luă drepturile delegațiilor tagmelor și le trecu la guvernul țării, ca și în restul monarhiei. Josef nu se alege rege în Ungaria, nu convocă dieta și împărți țara în 10 cercuri. Ungaria rămâne cu toate acestea Stat aparte, juridiceste.

³⁵⁾ Partea artificială, silnică a unității de Stat habsburgic, prin poliție, persecuții, învrăjbiți, etc. bine exprimată în Ludwig Bittner, *Friedrich Theodor Vischer übers Oesterreich*, («Oesterreich», an. I, No. 3): «Dieses System, beaght die Wurzel

des sittlichen Lebens, gleich giftig für die, auf welche es drückt, wie für die, welche es ausüben... Damit trat Oesterreich wieder auf den Standpunkt, der ihm vor dreihundert Jahren den Primat über Deutschland gekostet hatte» (citad din Vischer), p. 172.

³⁶⁾ Ia început i s'a impus apărarea proprie dar mai târziu apărarea celorlalți, Sosnovsky, *Die Balkanpolitik Oesterreich-Ungarns seit 1866*, Stuttgart și Berlin, 1913. Pentru politica mai nouă mai ales în Răsărit a Austro-Ungariei, N. Iorga, *Histoire des États balkaniques à l'époque moderne*, Buc. 1914, același, *Istoria războiului balcanic*, Buc. 1915, același, *Politica externă a regelui Carol I*, Buc. 1916 și Alfred Francis Pribram, *Die politischen Geheimverträge Oesterreich-Ungarns 1879—1914 nach den Akten des Wiener Staatsarchivs*, I, Viena și Lipsca 1920; N. Iorga, *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I* (1866—1880), publicăe sous les auspices du Ministère des Affaires Etrangères de Roumanie, Paris 1923 precum și numeroasele publicații oficiale ca Staatsarchiv, Auswärtige Angelegenheiten, Correspondenzen des K. K. Ministerium des Äussern, *Cartea verde românească* 1914, etc. Vezi și Gottlob Egelhaaf, *Geschichte der neuesten Zeit*, Stuttgart, 1918 precum și publicația *Die grosse Politik der europäischen Kabinette* 1871—1914 (Johannes Lepsius, A. Mendelsohn Bartholdy, Friedrich Thimme) 1924.

³⁷⁾ Lupta de două veacuri între Casa de Austria și Statul în formare și ascendență german caracterizată în Treitschke, *o. c.*, vol. I, p. V. Încă dela reformă, Luther apărând ca un conducător și unificator al națiunii germane (*o. c.*, p. 3 și urm.) eră clar că «von Kaiser und Reich konnte die Neugestaltung des deutschen Staates nicht mehr ausgehen», *o. c.*, p. 7.

În completarea notei 10 (pp. 162—163) și pentru dezvoltarea imperiului habsburgic în discriminare de imperiul național german, dezvoltare pe care însă Habsburgii n'au avut curajul s'o urmeze, adaug următoarele: După războiul franco-german (1870—1), se pără că Austro-Ungaria va evolua spre federalism, realizând cu Cehii ceea ce se făcuse cu Ungurii după 1866, de oarece și de data aceasta Habsburgii eșiau, indirect, învinși de Hohenzollerni. Ministerul Hohenwart pără că va aduce autonomia țărilor Cisleitanei, un compromis cu Cehii și o mai mare autonomie a Galiei. Dar din parlamentul federalist, Germanii «constituționaliști» se retrag în semn de protestare. Dieta din Praga elaborează un proiect de lege a naționalităților având ca principiu «individualitatea istoric-politică a Cehimii»; noua «Landesordnung» prevedea de fapt numai legături de natură internațională (prin tratat) între Austria și Boemia. Ungurii protestează și Împăratul ia poziție pentru constituția din Dec. 1867, aducând la putere pe Andrássy (cancelar) și pe Lónyay (prim-ministru ungur). Noua lege electorală votată de un parlament constituțional adică având majoritate germană prevedea alegerea directă a deputaților, prin urmare desfacerea parlamentului austriac de dietele locale. În această epocă se ocupă Eminescu de rostul Românilor în Austria. Cu Lónyay tratează Românii din Ardeal (atunci în pasivitate), dar inutil.

³⁸⁾ Treitschke, *o. c.* Debidour, *Histoire diplomatique de l'Europe*, Bourgeois, *Manuel d'histoire politique*.

³⁹⁾ «Nur mit Deutschland Hilfe,... gelang die Vertreibung der Türken aus Ungarn» Treitschke, *o. c.*, p. 13.

⁴⁰⁾ Vezi pentru aceasta în special expunerea amănunțită și exactă a evenimentelor dintre 1683—1699 în O. Redlich, *Geschichte Oesterreichs*, vol. VI, Gotha, 1921, pe care am citat-o des în acest studiu.

⁴¹⁾ Cu Austriile, cu Boemia, cu Ungaria. Pentru germani, «Durch die Eroberung Ungarns wurde vollendet, was die Politik der Gegenreformation begonnen hatte, die Trennung Oesterreichs von Deutschland. Deutschlang und Oesterreich waren nunmehr zwei selbständige Reiche allein durch die Formen des Staatsrechts künstlich verbunden; die Zerstörung dieser unwahren Formen blieb... die grosse Aufgabe der deutschen Geschichte». Treitschke, p. 13.

Bineînțeles și solidaritatea Statelor și națiunilor cari n'au intrat în cu-prinsul posesiunii habsburgice dar cari au colaborat la opera habsburgică, ca Țara Românească, Moldova, Sârbii, Croații, Bulgarii, chiar și Albanezii, etc. Pentru misiunea habsburgică vezi și Redlich, *o. c.*, p. 8.

⁴²⁾ Pentru interdependența organică, necesară, a Statelor succesoare, ca o continuare însă a luptei lor solidare contra ambițiilor de a se da valoare de Stat drepturilor istorice de cucerire pe care le continuă Ungaria, bazându-se natural pe Habsburgii, combătuți din cauza aceasta cu toată energia de celelalte State moște-

nitoare, A. Gianini, *Trattati ed accordi per l'Europa Danubiana*, Roma, 1923; Documents diplomatiques concernant les tentatives de restauration des Habsbourgs sur le trône de Hongrie; Documents diplom. relatifs aux conventions d'alliance conclues par la Republ. Tchécoslovaque avec le royaume de S. Cr. et Slovénes et le royaume de Roumanie; Ed. Benes, Cinq années de politique extérieure; Alb. Mousset, *La petite Entente*, 1922 precum și Strupp, o. c.; *Recueil des Traités* al L. N. și Eisenmann, E. Bourgeois, etc. *Les problèmes de l'Europe centrale*, Paris 1923.

⁴³⁾ Principiul «concernant» (Betreffsprinzip) este mult mai larg și mai elastic; în virtutea acestui principiu trebuiesc luate în considerație toate actele cari privesc o anumită autoritate, o anumită chestiune, o anumită națiune personagiu sau țară; principiul provenienței «Herkunftsprinzip» cere însă ca «die Archive als organische aus der Tätigkeit einer Behörde, juristischen Person oder Einzelperson erwachsene Körper ungeteilt an ihrem Entstehungsort zu belassen oder falls sie von dort entfernt worden wären, dahin zurückzustellen sind». (Formularea guvernului austriac).

⁴⁴⁾ În 1922, ambasadorul Ungariei dela Viena a înaintat o notă verbală guvernului federal austriac prin care cerea ca să nu se înstrăineze din arhivele Vienei nici un act referitor («concernant») la Ungaria iar ceea ce s'a dat să se restituie, *Neue Freie Presse* din 6 Mai 1922; cf. *Rev. istorică*, 1922, No. 4—6, p. 112, nota 4.

⁴⁵⁾ Pentru vechimea situației noastre de drept și a formeii noastre politice romane, N. Iorga, *Formes byzantines et réalités balcaniques*, București, Paris 1922; *Etudes roumaines*, 1923 și *Cinq conférences sur le sud-est de l'Europe*, Paris, București, 1924; Vezi și în Noua Constituție a României, N. Iorga, *Istoricul Constituției românești*, pp. 5—24.

⁴⁶⁾ După cum Szekfű afirmă că «Der Adel Ungarns sei der Träger der Eigenstaatlichkeit gewesen» l. c., tot astfel putem afirma și noi că populațiunea rustică din Ardeal de origine, de tradiție și cu conștiință romană, a purtat prin formele ei patriarhale, sociale și religioase, prin legăturile cu principatele românești și prin rezistența ei fie pasivă, fie activă, ființa Statului sau Statelor române din această provincie.

⁴⁷⁾ Chiar dacă s'ar impune concluziile d-lui Diclescu în privința unei îndelungate mânerii a Gepizilor în Dacia, Diclescu, *Die Gepiden*, Forschungen zur Geschichte Daziens in frühen Mittelalter und zur Vorgeschichte des rumänischen Volkes, vol. I, Lipsca, 1922.

⁴⁸⁾ N. Iorga, *Notes d'un historien relatives aux événements des Balcons* (extrait du Bulletin de la section historique de l'Académie roumaine), Buc. 1913 și *Histoire des Etats balcaniques à l'époque moderne*.

⁴⁹⁾ Desigur că același titlu îl avusese și acel care ne apare apoi ca voevod al Ardealului.

⁵⁰⁾ Cf. Onciul, o. c., p. 17.

⁵¹⁾ Voevozi pentru dreptul intern, ca suverani absoluți la ei acasă, dar baza lor de drept internațional e mai importantă. Tradiția acestui fapt e păstrată în titlul de principe pe care li-l atribue Curțile europene, cu toate că voevod s'ar traduce mai bine prin duce, vezi instrucțiunile lui Stadion din 1807, *Wiener Staatsarchiv*, Moldovalachica, fasc. 23. Pentru solidaritatea celor 3 voievozi, vezi de ex. Iorga, *Studii și doc.* IV și *Cambridge modern History*, vol. V.

⁵²⁾ Dar și mai departe cum se vede de ex. din tratativele sau discuțiile între Turci și Austriaci pentru pace dintre 1688—1699, când e vorba de drepturile coroanei ungare. Vezi și *Georg Pray*, *Commentarius historicus de Bosniae, Serviae ac Bulgariae, tum Valachiae, Moldaviae ac Bessarabiae nexu*, ed. *Féjér*, Buda 1837.

Interesant pentru această controversă, studiu-raport «Succinta historia politico-juridica den alten tractum Regni Daciae, oder heunt zu Tag, die sogenannten Wallachey und Moldau betreffend», *Wiener Staatsarchiv*, Moldoval. F. 23. Se discută în preajma sau după pacea de la Carloviț (1699) drepturile Coroanei ungare sau ale Coroanei polone asupra celor două principate. Cf. W. Fränkoi, *Relationes cardinalis Buonvisi* în Mon. Vaticana Hungariae, Seria II, vol. 2, Budapesta 1886 și același, Papst Innocenz XI und Ungarns Befreiung von der Türkenherrschaft, Freib. in Breisgau, 1902.

⁵³⁾ Iorga, *Histoire des Etats balcaniques*. Pentru conștiința acestei situații de drept internațional; un exemplu interesant: *Alexandru Marrocordat* numește în ale sale «Istorii» (Iurmuzaki, vol. XIII) pe sultan «*μακλειδης και αυτοκρατωρ*», pe când pe regii creștini îi intitulează «*αρχαγες*» iar pe Împăratul creștin «*Καισαρ*». (Grecii inte-

resați deocamdată și din anumite puncte de vedere la menținerea imperiului otoman. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, IV, ca și principii celor trei principate într-o oarecare măsură). Foarte interesantă pentru această concepție de drept, scrisoarea vizirului din 1712 (?), adresată lui Brâncoveanu (poate nu și trimisă) și aflată în *Archives du Ministère des Affaires Étrangères de Paris* (vol. 51, f° 323 recte et verso et 324 recte. In Hurmuzaki, supl. I/1; No. 622; p. 425 cu unele greșeli). Copia epistolae magni Cancellarii Aulae Ottomanicae ad Principem Wallachiae decollatum Joannem Bassarabba... Relatum nobis est, quod vi pecuniae Princeps factus es sic dicti Romani Imperii. Et miror certe quod ignoras Romanum Imperium esse hodiernum Ottomanicum, cujus es Princeps, quod per longam seriem successivam Imperatorum veterum a Magno scilicet Constantino ad Nos usque rite pervenit. Quod vero sibi Caesar Germanorum attribueretur coratur, quod sit Imperator Romanus, est falsissimum. Nam primo Carolus sic dictus Magnus, *illegitime* est promulgatus Imperator Romanus a Pontifice Romano sic dicto, dum veri Romani Imperatores actu regnabant in Oriente ut et in parte Europae... «Imò ipsa Roma nostra est, quia sedes fuit antecessorum nostrorum, et actu erit breviter nostra, impleto tempore cœlitus destinato» (în Hurmuzaki et ac tu eris breviter noster», ceea ce n'are sens). Se mai spune în scrisoare că Papa n'are dreptul, după Evangheliile, decât să ierte păcatele nu și să creeze imperii, că turcii au dobândit imperiul roman prin dreptul săbiei, că Austria a moștenit falșul imperiu roman al lui Carol cel mare și al Papei.

În ce privește data, cred că scrisoarea e din 1707, când se discută la Constantinopol această chestie, deși Brâncoveanu fusese numit principe al sfântului imperiu roman în 1695. Pe originalul dela Paris stă scris: »Joint à la lettre du Sr. Pastor du 6 Juin 1716» (data e ștearsă în urmă). Pastor (recte Stierhöck) era un agent secret francez în armata suedeză. Scrisoarea e orânduită și datată după moartea lui Brâncoveanu. Cineva a scris pe ea 1712.

⁵⁴⁾ Am văzut că, după Szekfi, Ungaria nu mai reia însușirea de Stat decât după compromisul de a 1867.

⁵⁵⁾ Din punct de vedere juridic-politic ar fi, cred, imposibil să se creadă că situația noastră față de Poartă nu era regulată prin instrumente diplomatice.

⁵⁶⁾ Dealtfel, Ungaria fusese moștenitoarea germanismului în Panonia și la Tisa și Dunăre - din punct de vedere cultural în orice caz - care germanism fusese împiedicat tocmai atunci la venirea Ungurilor - prin Slavi - de a se impune în aceste locuri. Iată ce zice Szekfi (*o. c.*, pp. 8 și 28) »Das Staatswesen der Ungarn entstand auf dem Boden der christlich germanischen Kulturgemeinschaft des Mittelalters».

⁵⁷⁾ Consilierul «în turcici», Jörger care a avut de aface cu Românii în general și în special cu delegații dela Viena, recomandă lui Leopold să recucerească «imperiul oriental», *Unterschiedliche Motiven und anders Johann Quintin Grafen Jörger*, Vierdter Theil. Anno 1690. exeniplar unic la secția manuscriselor din Biblioteca națională dela Viena; cf. Johann Christian Lünig, *Selecta scripta illustrata*, Lipsca, 1732, II, p. 89 și urm.

⁵⁸⁾ Încercarea mai nouă a Turciei de a deveni Stat este cu mult mai înfructuoasă decât a monarhiei habsburgice. În acest sens trebuie interpretată pretenția lor de a considera țările române ca parte integrantă din imperiul otoman. Vezi firmanul de investitură a principelui Carol de Hohenzollern din 24 Oct. 1866, republicat (după *Noradunghian*, III, p. 257) în urmă de Karl Strupp, *Documents pour servir à l'histoire des droits des gens*, Berlin 1923, vol. I, pp. 277-278; Vezi și Iorga, *Gesch. des osman. Reiches*, Gotha, 1911, *Histoire des Etats balkaniques* și *Politica externă a regelui Carol*.

⁵⁹⁾ Punctul nostru de vedere e și pentru politică și pentru cultură iar în cazul acesta special, pentru arhive, trebuie să fie acela al susținerii caracterului permanent de Stat al Transilvaniei. Vezi asupra drepturilor Austriei în Transilvania, Roderich Gooss, *Oesterreichische Staatserträge-Fürstentum Siebenbürgen* (in Veröffentlichungen der Kommission für neuere Gesch. Oesterr.); vezi și articolul meu «Ceva despre situația de drept internațional a țărilor române din *Rev. istorică* (controversa «Rousset»)».

⁶⁰⁾ Toate au admis integritatea principală a Arhivelor vieneze dar n'au încheiat convenții și între ele ceea ce era absolut necesar în acest caz. Astfel Italia în convenția dela 26 Mai 1919 cu Austria, primea principiul provenienței.

⁶¹⁾ Obiecte arheologice-istorice sau de natură științifică, codicele slav mss. No. 7 dela 1504 din Biblioteca națională... Nu intră în cadrul acestui studiu să vorbim despre aceste obiecte.

⁹²⁾ Astfel în convenție s'a introdus la Art. XIX, al. 1, rezerva expresă că stipulațiunile nu privesc materialul institutului geografic și al cadastrului funciar, ceea ce a dat loc la noi tratative destul de spinoase. Și în această chestie de altfel Austria obișnuise ca „integritatea institutului geografic să fie salvagardată”.

Nici convenția pentru obiectele istorice și arheologice, conform art. 196 din tratatul dela St. Germain n'a putut fi încheiată. Acele obiecte, foarte importante pentru istoria română și barbară a Daciei, se află în muzeele Vienei, unele însă (din cele bucovinene aflate la 1814) și în muzeul Ossolinski din Lemberg, deoarece au fost găsite în timpul unirii administrative a Bucovinei cu Galiția (1786—1848).

Cea mai mare lacună însă a convenției, după părerea mea, ar fi că s'a amânat predarea materialului privitor la Transilvania și Banat peste 6 ani și aceasta numai în cazul bineînțeles când Austria va rămâne proprietara după cum, în aceiași direcție dar având și un sens politic, s'a făcut o mare greșală necerându-se prin tratat actele cancelariei transilvane, în numele Statului transilvan, cu toa e că arhiva acestei cancelarii a fost transportată la Budapesta (1872); dată fiind însă legătura ei organică cu alte autorități, arhiva ei n'a putut desigur trece toată acolo. Am vorbit de pretențiile ungare formulate în Mai 1922. Amintim aci și cuvântarea contelui Kuno Klebelsberg, președintele societății istorice ungare la 14 Mai 1920: «Organizarea activității științifice-istorice este o datorie națională... posibilitatea unei activități de mare importanță și cu efect puternic, de când Austria a deschis publicului fondurile *relative* la Ungaria din Arhiva Casei, a Curței și a Statului... Abia prin aceasta s'a dat posibilitatea unei istoriografii care să-și propună descrierea istoriei ungare în sec. al XIX-lea. Se va vedea bine autentic, în ce legătură a stat guvernul dela Viena cu mișcările naționalităților; mai multe părți nelămurite din istoria luptei noastre pentru libertate dela 1848—49 vor fi explicate... Ne stă la dispoziție un vast material de izvoare pentru a expune în ce fel s'au comportat reciproc în timpul mai nou marea Putere austriacă și ideea de Stat ungară precum și eforturile ungare de independență». Aceasta pentru epoca contemporană dar și «în sec. al XV-lea și la începutul sec. al XVI, Ungaria a fost Statul care a împiedicat năvălirea Turcilor în Europa centrală. Dela Moliaci (1526) Ungaria a fost tot mai mult Statul, pe al căruia teritoriu s'a ciocnit Occidentul european cu tendințele de expansiune osmane».

⁹³⁾ Fueter, *Gesch. der Historiographie*, p. 548 și urm.

⁹⁴⁾ Pentru concepția istoric-politică a lui D. Onciul vezi a sa *Les phases du développement historique du peuple et de l'Etat roumain* în «Bulletin dela section historique de l'Académie roumaine», Buc., 1921, pp. 1 și urm.

⁹⁵⁾ D-l N. Iorga în *Prinos lui D. A. Sturdza*, București, 1903, ne-a dat un studiu «Despre adunarea și tipărirea izvoarelor relative la istoria Românilor. Rolul și misiunea Academiei române», p. 1—127. La noi s'au întrebuițat documente pentru istorie încă dela sfârșitul sec. XVII de către Constantin Stolnicul Cantacuzino (Vezi «Istoria literaturii române în sec. al XVIII» și «Operele Cantacuzinilor»; d-l Iorga are un studiu și despre culegerile de acte interne intitulat «Note critice asupra culegerilor de documente interne», Buc., 1903). Documentele interne însă nu ajungeau ca să se facă istorie românească: «Dar încă pe vremea lui Bălcescu, ceea ce era în țară, nu îngăduia nicio cercetare istorică serioasă», *ibid.* p. 11. Actele și documentele de natură externă erau desigur, la noi ca și aiurea, păstrate de Domn, formau deci o arhivă a Casei, a *Domniei*. Intr'adevăr, d-l Iorga ne arată că actele în genere erau depuse în vistieria Domnului sau la o mănăstire, *ibid.* p. 29. Cele păstrate de Domn s'au pierdut sau s'au distrus. De altfel și în Austria de pildă abia Ferdinand I (1522—1564) încearcă o vagă organizare a arhivei (de aceea și începe materialul românesc dela Staatsarchiv cu o scrisoare a lui Vartic, boer al lui Petru Rareș) dar abia în sec. al XVIII (sub Maria Theresia) se creiază o direcție a Arhivei Statului și abia în sec. al XIX și al XX Arhiva Statului ajunge să aibă un local, în numele principului *conservării* pentru istorie a actelor și documentelor. Când cunoști istoria noastră deci, înțelegi foarte bine de ce n'avem acte de natură externă — din rapoartele noastre diplomatice dela Constantinopol s'a găsit numai unul și nu prea important dela Janaki Porfirita, despre care totuși diplomații francezi se plângeau (*Hurmuzaki*, supl. II, pp. 275—76) că știe să afle toate secretele Porții, Iorga, *Studii și Doc.*, III, pp. 96—97. După părerea mea însă rapoartele noastre diplomatice sau militare sunt păstrate în corpul unora din cronicile noastre, din care pot fi oarecum reconstituite uneori. Un exemplu pentru bătălia dela Seghedin (1686) în lucrarea mea despre politica externă a celor trei principate în timpul lui Șerban Cantacuzino.

În orice caz pentru a face o istorie în sens național, cum *trebuie* s'o facem noi, aveam nevoie dela început de multe documente, care să sprijine revendicările noastre. Astfel viața noastră națională, politică și culturală în epoca renașterii naționale s'a împletit cu o istoriografie națională care căută peste tot dovezi și materialul existenței noastre naționale și a drepturilor noastre. La 1829 chiar, muzeul din Odesa era cercetat de ai noștri în scop politic-național, Iorga, *Prinos*, p. 12. Kogălniceanu spusese la 1837 că istoria noastră se poate baza mai ales pe documente care se aflau «prin țări străine, pe la particulari sau în bibliotecile Ungariei, Poloniei, Transilvaniei, Moscovei, Petersburgului, Vienei și chiar a Stockolmului» *apud* Iorga, p. 17. Astfel noi am început foarte din vreme să facem apel la arhive. Laurian și Hurmuzaki obținură să cerceteze în arhivele vieneze înainte ca ele să se fi deschis cercetătorilor în general. La 1847, Magazinul istoric pentru *Dacia*, publică în vol. IV și V acte din arhivele vieneze, *ibid.* p. 34. (La 1840 apăruse publicația lui *Venelin* și *Arhiva Românească* a lui Kogălniceanu). Pentru Hurmuzaki la Viena, *ibid.* p. 111 și urm. (Vezi și T. Bălan, Eudoxiu Hurmuzachi, discurs festiv, Cernăuți, 1924). Papiu Ilarian la Viena, p. 53 și urm. Ideea dacică prinde viață și expresie prin aceste cercetări arhivale; cu atât mai mult s'ar întâmpla aceasta acum, la lumina și în perspectiva rezultatelor politice și naționale și ajutați de vastul material al complexului istoric central și Sud-Est-european din arhivele vieneze ca și din alte arhive. (E interesant că la Viena, unde se formează un centru de cultură grecească și românească în parte, apare opera lui Dionisiu Fotino. Pentru Viena ca centru de influență occidentală asupra țărilor Sud-Est-europene, Iorga, *La pénétration des idées de l'Occident dans le Sud-Est de l'Europe aux XVIIe et XVIIIe siècles* în «Revue historique du Sud-Est européen», an. I, No. 1-3, Ian.-Mart., 1924, p. 23 și urm. Cu înființarea Academiei Române (1866) cercetările și publicațiile de acte și documente devin din ce în ce mai active și mai sistematice, *Prinos*, p. 82 și urm. Despre Academie vezi și I. Bianu, *L'Accademia Romana*, în «l'Europa Orientale», No. IX-XI, *Studi sulla Romania*, Roma 1923. Pentru probleme mai mult tehnice ale istoriografiei noastre, I. Bogdan, *Istoriografia română și problemele ei actuale*, *Analele Academiei*, Discursuri de recepție, XXVII, București 1905. În studiul său din «Prinos Sturdza», d-l Iorga indică pe scurt ce se impunea atunci să fie cercetat la Viena, p. 125-126. (Polonica, Rusica, apoi completări la Turcica și Hungarica, rapoartele dela Constantinopol din sec. XVIII și al XIX; actele Transilvaniei, Olteniei și Bucovinei, arhivele școlilor, unde au studiat oamenii renașterii ardeleni, fonduri mai mici, etc., un plan, care trebuia luat ca punct de plecare și în 1919 sau 1921).

Din toate acestea reiese, cum spuneam, corelația vieții politic-naționale și a celei istoric-culturale. Un exemplu interesant este apropierea între înființarea mitropoliei ardeleni după (1860), planul întemierii «Asociației» și atitudinea românilor din Ardeal în Dieta ardeleană care votează desfacerea de Ungaria (1861), Iorga, în *Prinos*, p. 79 și Eisenmann, *Le compromis*, I. c.

Reîn ierea Daciei de azi impune deci o activitate culturală și științifică intensă în această direcție. Cercetarea arhivelor din Viena vine printre cele dintâiu la rând, în acest sens. Și atunci te miri când vezi că pentru o astfel de operă nu s'a întrebuințat aproape nici un specialist adevărat.

De fapt, după cum reiese și din convenția dela 5 Oct. 1921, nu s'a văzut în aceste chestiune fondul cultural-național și latura juridic-politică pentru neamul românesc ci mai mult o chestiune de transmitere de acte administrative în sensul obișnuit. Era vorba de actele unor cancelarii sau autorități centrale, închipuie însă ca niște organe de Stat contemporan nu ca niște instrumente de absorbire și centralizare a *autorității* diferitelor State și națiuni, care autoritate străveche însă a rămas vic, întreagă, cu toată incorporarea în «Zentralbehörde». Astfel a rămas fondul juridic al cancelariei boeme și după unirea cu cea austriacă sau concentrarea în «Directorium in publicis et camerilibus» și cu toată transportarea ei la Viena, lucru care a îndreptățit Cehoslovacia să ceară fondurile acelei cancelarii prin chiar tratatul de pace, după cum am arătat. La fel cancelaria transilvană deși unită la 1696 cu cea ungară, rămâne însă cu baza ei de drept. De altfel afacerile acestei cancelarii ca și a celei ungare sunt tratate în «Staatsraths» (1761-1848) așa fel că în «Staatsrathindex» dela «Staatsarchiv», Transilvania, Ungaria și «Wallachisches Volk» sau «Wallachische Nation» se găsesc pe fiecare pagină. E cunoscută lupta dusă de cancelaria, de camera ungară — dela Pressburg — și de palatinul ungar (ales regulat dela 1608 înainte) pentru independență față de autoritățile centrale dela Viena;

cu toate acestea în arhivele acestor autorități (Staatsrath, Kabinettskanzlei, Staatskonferenz — 1806 — 1848 —, Ministerratspräsidium — 1849 — 67 —, Reichsrats — 1849 — 59, Staatskanzlei, Polizeidepartements, etc.) vrea istoria Ungariei să-și găsească cimentul și o parte din materialul necesar pentru partea sa mai nouă. Dar noi, câte putem găsi în aceste fonduri! Numai pentru anul 1761 am găsit în actele Staatsrathului, răscoala necunoscută a lui Hacul din Bistrița, precum și raportul către Împărat în care se spune clar că răscoala lui Horea e datorită «urei naționale» dintre Români și Unguri (cea mai mare parte a materialului despre Horea — cât n'a fost scartat — se află însă la Kriegsarchiv). În actele cancelariei cabinetului se află memoriile amănunțite făcute pentru Iosef II cu prilejul călătoriilor în Ardeal. Într-unul din ele (1773) vorbindu-se despre Românii din Ardeal, sunt arătați ca «das mehereste Landesvolk». Am vorbit în acest studiu aproape numai de fondurile dela «Staatsarchiv», rămânând ca într'un alt studiu să mă ocup de celelalte arhive aproape tot atât de importante și de inventariile lor, «Inventare des österreich. staatlichen Archive». (Al Arhivei ministerului de interne e din 1909, al celui de finanțe din 1911 — *Inventare*, II — al celui de culte și instrucție din 1896, etc.). Despre Staatsarchiv, mai nou, o notă despre eunirea într'un singur grup al diferitelor depozite din Viena în *La Bibliographie moderne, courrier des Archives et des Bibliothèques*, (dir. H. Stein), vol. 21, Ian.-April 1922 — 23, No. 121 — 122. D-l O. H. Stowasser a studiat, în urmă, arhivele vechilor duci ai Austriei în Mitteilungen des deutsch-österreichischen Archivrates, vol. III, 1919.

În afară de opera citată a lui Pribram, remarcăm o nouă carte scrisă mai ales pe baza materialului arhivelor vieneze, Alfr. Stern, *Geschichte Europas seit den Verräthern von 1815 bis zum Frankfurter Frieden v. 1871*, Stuttgart și Berlin 1923.

Pe material vienez e bazată și conferința și studiile prof. Arnold Winkler (Freiburg-Elvetia) asupra păcii dela București (1812), vezi Revista istorică din Oct.-Dec., 1924, No. 10 — 12, pp. 241 — 245. Pentru completarea prezentului studiu, se poate consulta articolul meu din *Revista istorică*, an. VIII, No. 4 — 6, Aprilie-Iunie, 1922, pp. 97 — 115: Încercare de studiu general asupra materialului arhivalic din arhivele vieneze, privitor la istoria Românilor; vezi și notele mele asupra unor pagini din colecția Hurmuzaki în *Revista Arhivelor*, anul I, No. 1, p. 133 — 36.

⁶⁶) La 1690, Brâncoveanu, dând lovitură dela Zărnești, schimbă balanța în favoarea Turcilor, de fapt restabilește echilibrul, care va dura apoi, la Dunărea sârbească, Sava și Carpați, până la marele războiu mondial. Că Brâncoveanu a determinat această întorsătură o spune răspicat generalul Veterani în ale sale *Memorie*, Viena și Lipsca, 1771 (în mss. împreună cu «Historie delle guerre» de Alessandro Belleardi la Biblioteca Națională din Viena, codicele 8473 — 8478; 8639 și 9742). Tot el ne spune că după aceasta a stabilit cu Brâncoveanu, la munți, un regim de frontieră.

⁶⁷) Exemple. La 1685 se stabilește, sub protecția Împăratului, un fel de confederație între Ardeal și Muntenia, Engel, pp. 331 — 332. La dieta care hotărîse tratatul cu Împăratul, la 1686, ca și în alți ani, luaseră parte și reprezentanți ai celor de dincoace de Carpați. (Vezi Iorga, *Socoteliile Brașovului*, p. 229) și tratatul din 28 Iunie 1686 (diploma Haller) stipulă la art. 18 că, la pace, vor fi luate pe lângă Transilvania, și Țara Românească și Moldova, Gooss, o. c., p. 875.

⁶⁸) Exemple. Succinta istoria politico-juridică, den alten Tractum Regni Daciae, oder heunt zu Tag die sogenannten Wallachey und Moldau betreffend, (c. 1699) Mss. la Staatsarchiv, Moldovalachica, fasc. 23; instrucțiunile lui Stadion pentru agentul austriac în țările române, *ibidem*, an. 1807 sau Instruktionspunkte für den k. k. Agenten in der Walachey, *St. Arch.*, Moldau-Walachei, Weisungen 1806 — 13.

Adevărata noastră suveranitate și esența noastră permanentă de Stat e Domnul și poporul, după cum pentru Ungaria «der Adel sei der Träger der Eigenstaatlichkeit gewesen» Szeffü *l. c.*, (în Oesterreich, p. 338).

Ideea suveranității poporului în Europa e străveche (sec. XIV chiar) așa că deși în sec. XVII și al XVIII suveranitatea e o proprietate, totuși poporul — la unele popoare o anumită parte a poporului, nobilii la Unguri, cum spune Szeffü — poartă în el un drept juridic politic immanent; de aci iese ideea de națiune, la popoarele supuse, reprezentată juridic prin comunitatea religioasă.

În ce privește suveranitatea politică a Statelor române, reprezentată prin corpul național și prin principe (într-o scrisoare adresată Împăratului Leopold I, Șerban Cantacuzino i se adresează în numele lui și al poporului, *Hurmuzaki*, V/1, No. 130, p. 135, 16 Aprilie 1687) ea este o suveranitate completă și egală cu a celorlalți,

«de jure», știrbită însă «de facto». (Ex. interesant. La 1688, Șerban ceruse Austriei să ia la pacea cu Turcii și Țara românească; avea să se ceară mai întâiu cetățile dunărene deținute de turci «de facto» fără drept, vezi *Hurnuxaki*, VI, No. 155, pp. 194—195, 11 Ian., 1689). Dovedă că e așa o avem în faptul că suveranitatea internă eră deplină, ori din această suveranitate, anterioară, se naște cea externă, ceea ce la noi a fost în mare parte împiedicat de împrejurări și de abuzurile celor puternici din jur. Totuși dreptul nostru suveran, ca orice drept, nu putea fi explicat decât prin «intervenția unei voințe superioare»; de aceea îl trebuia să fie acordat sau confirmat de una din marile autorități ale timpului, mai ales că se perduse amintirea adevăratei sale origini. Cf. (pentru aceste idei) și Ramsay Muir, *Nationalisme et internationalisme*. Le point culminant de l'histoire moderne (traduit de l'anglais), Paris, 1918; Jaques Fouques Duparc, *La protection des minorités de race, de langue et religion, étude de Droit des gens* (préf. de M. A. de Lapradelle), Paris, 1922; Leon Duguit, *Traité de Droit Constitutionnel*, Paris, 1921; *Handbuch der Politik* redactat de Gerh. Anschütz, Berolzheimer, Jellinet, Adolf Menzel, S. Brie, Rob. Piloty, Hans von Frisch, etc. Ed. a 3, Berlin și Lipsca, 1920.

⁶⁹⁾ Pe baza materialului arhivalic dela Viena se poate reface în toate nuanțele sale politica externă a țărilor cu suveranitate încălcată și a națiunilor supuse. Vezi lucrările mele bazate în mare parte pe materialul arhivalic dela Viena și de aiurea: Istoria politice externe a celor trei principate — Țara Românească, Transilvania și Moldova — dela asediul Vienei (1683) până la moartea lui Șerban Cantacuzino și suirea pe tron a lui Constantin Brâncoveanu, Buc. 1925 și «Istoria politice externe a lui Constantin Brâncoveanu 1688—1714» (sub tipar). Europa și în special Austria și Polonia iar în urmă și Rusia aveau o latură importantă de politică externă față de noi, s'ar putea zice un fel de secție politică specială pentru țările vasale și națiunile supuse. Motivele, caracterul și scopul politice noastre nu eră însă bine priceput acolo. Se știă că jucăm balanța, că vrem slăbirea Turcilor dar nu distrugerea lor, că ne dăm cu cel mai tare, etc.

Toate acestea treziau mirare și uneori necaz sau indignare, de oarece Austria, succesoare atunci a Ungariei și vroind să restaureze imperiul de Răsărit cum va voi și Rusia, nu vedeă altă bază de drept a noastră decât cea de provincie a coroanei ungare. Noi eram însă conștienți de situația noastră străveche juridic-politică, păstrată prin corpul națiunii romanice și prin instituția voevodală dar nu-o puteam spune răspicat încă. Această conștiință și sistemul de apărare a individualității etnice și politice a micilor State și națiuni, cari în nici un caz nu puteau lua calea imperialismului, sunt la baza politice naționale și a principiului național. Acest contracurent, această reacțiune cu care se întâlneă imperialismul aci în orientul supus superstatului otoman, indispuinea forțele imperialiste. Noi înșine am imprumutat în ideologia de mai târziu concepția istorică a Apusului în această direcție, văzând în acțiunea noastră de politică externă numai un oportunism contingent. Până și după războiul, când perspectiva s'a lărgit atât și când rezultatele au luminat evoluția, d-l Oswald Redlich în vol. VI al istoriei Austriei (continuarea lui Huber) tratând într'un mod magistral domnia lui Leopold și formarea Austriei ca mare putere, păstrează totuș acelaș punct de vedere.

Pentru suveranitatea încălcată «de facto» și nu «de jure» vezi articolul meu din Revista istorică No. 7—9 din Iulie-Septembrie 1924 (Ceva despre situația de drept internațional a țărilor române, pp. 191—194) în legătură cu opera lui G. Müller, *Die Türkenherrschaft in Siebenbürgen*, Sibiu, 1923.

Politica noastră deci poate fi mai bine înțeleasă ca națională decât ca oportunistă și după mine, trebuie înțeleasă în primul rând ca națională. E adevărat că noi am știut să facem «să cadreze politica noastră cu aceia al unui interes obștesc al continentului... și al cauzei civilizației» cum spune d-l Vintilă Brătianu în «*Trăsuri caracteristice ale istoriei neamului românesc*» din Revista Democrația, an. XII, No. 11—12, Noemvrie-Decemvrie, 1924, pp. 3—12; dar aceasta echivalează cu a spune că noi am făcut politică evolutivă adică națională și am făcut-o fiindcă nici nu puteam face politică imperialistă.

⁷⁰⁾ Momentele dela 1848 și 1859—61 în Transilvania, despre care am vorbit.

⁷¹⁾ Pentru a da un exemplu de organicitatea fondurilor arhivalice vieneze, iată, după inventarul manuscris din epoca reorganizării, descrierea rezumată a fondului Poloniei: I) Fondul vechiu; 1257—1699 (1774), intrări (rapoarte, etc.), expedieri, varia 1527—1774, adaos; 1634—1672, varia, știri din Polonia, fasc. 53, sec. XVI—XVIII,

miscelane de repartizat. II) Partea nouă 1700—1810; rapoarte (1733) din Dresda și din Varșovia; din 1767—1771 nu se află rapoarte; 1796 (fasc. 40) delimitarea frontierei galițiene apoi chestiuni mai speciale, diferite știri. III b) Instrucțiuni în mod special pentru 1561—1810—1827 — Instrucțiuni principale, mémoires (1750—1783). Corespondențe (I, II, III), 1706—1804; bilete, comunicate, administrație internă; colonizarea germană în Galiția și în Ungaria. Acte asupra contestațiilor de graniță în Zips (1749—1755, fasc. 73).

Impărțirea Poloniei, Varia, Miscelanea. Fasc. 86 (1793—1812. Acte galițiene, corespondență și schimb de note între cancelaria Statului (Staatskanzlei), cancelaria aulică a Galiției și «gubernium» din Galiția. Varia.

1825, Galiția.

Orașul liber Cracovia — Rapoarte și instrucțiuni (1815—1847) — Collectanea.

IV) Polonia. Documente....

VI) Polonia în secțiunile arhivale înrudite: Rusia (IV, fasc. 42; V, fasc. 15), etc. I, a Rusia IV, fasc. 42 și Basarabia.

Iată acum organizarea actuală, «Polonica»: Acte vechi, 1257—1531; 1774; relațiuni (rapoarte), 1700 (din Dresda, 1733—1804); expedieri, 1710—1804; instrucțiuni, 1716—1772; mémoires, 1750—1783. Corespondențe. Corespondență cu cancelaria imperiului (Reichskanzlei) 1764. Administrație internă. Impărțirea Poloniei. Manuscrise. Alegerea și recunoașterea regelui August al III-lea, 1733—36.

La Turcia, Acte II, fasc. 34; III, fasc. 5 și 11, actele Bucovinei, la Turcia, Acte, fasc. 27, Dobrogea. Un număr de acte și documente «Miscelanea orientalia» a fost repartizat la secțiile respective, păstrând însă desigur nexul organic interior, care trebuie refăcut.

Tot ce e Turcia (Turcica) ne interesează. Iată o parte din acest material: proiecte de împărțire a Turciei; IV) ambasade turcești la Viena, 1748—1800; V) varia Collectanea (din vechiul fond); actele tratatelor de pace; instrucțiuni pentru inter-nunții și rezidenții, 1754—1802; 1800, chestiunea Pasvandoglu; VI, acte diplomatice, 1807—1848; acte puțin importante și administrative; acte, 1807—1829; 1830—60.... In același despartământ: «Acten und Urkunden betreffend die Staaten und Länder Ost Europa, Asien und Afrika», (Abteilungen der östlichen Länder), se află și fondurile «Moldau-Valachei» (Moldovalachica). Fasc. 1—17, ab 1782—1802; 1786—87; 1788—89; 1790—91—92—801; Fasc. 16 A, ad 1801, Untersuchungen über die Beschwerden gegen die Bucarester Agentie (Cutia 234, locul 1, afară de 1801 (locul 2), cheia 58); Fasc. 18—21, 1803—1806 (Ibidem); Fasc. 22, corespondență 1769—1793; Bukarester Agentie (rile «*Türkische Gesandtschaft*»), Ibidem, locul 3. Acte mai noi (vide, «*Türkei*», Fasc. 22, Turcia 1807—1819 rapoarte politice moldovalahe; 1807—1818, instrucțiuni; 1807—1819 (Cutia 45, l. 4, ch. 3); Fa c. 23, Turcia, 1824—29, Moldova, Valahia; Fasc. 24, Turcia, varia politice și nepolitice, varia 1811—1845; corespondență cu domni și boeri români. Un exemplu de orânduire a materialului românesc. Moldau-Valachei I. Fondul vechiu (1543—) 1782—1806; Fasc. 1—16, 1782—1801, rapoarte, instrucțiuni, uneori varia (Fasc. 9 (an. 1794) nu e la un loc cu celelalte); Fasc. 16 A ad 1801, Beschwerden gegen die Agentie in Bucarest; Fasc. 17—21, 1802—06; rapoarte, etc.; Fasc. 22, 1543—1806, Corespondență felurită în special cu Domniul Moldovei și Munteniei și cu boeri (cf. Fasc. 61); Fasc. 23, 1542—1829, adaosuri: 1542—1825, varia, 1786—(1818), rapoarte din Muntenia, 1788 (1827), rap. din Moldova; 1824—1828, rap. din Muntenia. II Acte mai noi. 1807—1850. Fasc. 1—42; 1807—1829 rapoarte din București și Iași sau laolaltă (1809 și 1820, 22, 25); Fasc. 11, 1812, rap. din Iași (Suceava); Fasc. 41, 18—29, rap. din Cernăuți; Fasc. 42, din Sibiu; Fasc. 43, 1807—1812, instrucțiuni; Fasc. 44, 1813—1817, idem Fasc. 60, 1830—1850, Collectanea: 1. Ueber die Frage der traktatmaessigen Stellung der Donaufürstentümer (și Serbia!) zu Pforte und zu Oesterreich und der Gültigkeit der türkisch-österreichischen Verträge; 2. Conventionsentwürfe mit der Walachei; 3. Zoll und Marktangelegenheiten der Moldau u. der Walachei; Fasc. 61, 1811—1845, politice și nepolitice; 1758—1858, varia; 1808—37—42, corespondență cu principii Moldovei și Munteniei și cu boerii. III, Moldavo-Walachica în secțiunea «*Türkei*»; III, Fasc. 11; VIII, Fasc. 21, 25—27.... Foarte importante pentru istoria centrului și Sud-Estului Europei, Documentele din secția *Türkei* 1534—1741 (1838) precum și actele B, I, Fondul vechiu, 1503—1740 (1807), intrări etc. și militare, 1698; delimitări de frontieră (Fasc. 111—1651—1700 și 112—1701—1735 au fost distribuite aiurea); Turcica varia, 1521—87. II. Acte diplomatice, 1741—1806; 1776, delimitarea frontierelor Bucovinei. III, chestiuni la frontiere, 1755—63, corespondență

cu comandanții din provinciile de graniță. Varia: acte ale comisiei pentru delimitarea frontierei Bucovinei; 1762, 1838—60, acte relative la Transilvania, Moldova, Valahia și Bucovina (delimitări de frontiere, cordon, contrabandă, comerț de sare...). Despre originalele turcești dela Viena ne-a dat o idee *Fr. Kraelitz* în ale sale *Mitteilungen zur ottomanischen Geschichte* și în «*Osmanische Urkunden in türkischer Sprache aus der zweiten Hälfte des 14. Jahrhunderts*» (Memoriile Academiei din Viena, vol. 197, secția filozofico-istorică, cf. *Revista istorică*, an. X, No. 4—6, 1924, p. 105, *N. Iorga*, Actul lui Mahomed al II-lea pentru negustorii din Cetatea Albă (1456). Exemplu de acte turcești emenate dela noi și aflate în arhiva Statului din Viena (Staatsarchiv). *Ludw. Bittner*, *Staatsverträge*, vol. II. *Türkischer Ferman des Fürsten Nikolaus der Walachei über die Siebenbürgischen Hirten*, 4 Dec., 1786, Constantinopol.

Iată o orânduire (rezumată mult) a materialului rusc: *Rusia* I, Fondul vechiu, (1481)—1725 (1805), rapoarte, expedieri, varia, 10, I, fuga prințului Alexei; Fasc. 19, *originale fără traduceri*. II, Partea mai nouă, 1726—1806, a) rapoarte; b) instrucții; c) specialia. Instrucții, Fasc. 133, 1721—1761; Fasc. 134, 1763—1806; Fasc. 135, memorii 1738—1803; Corespondență 1733—1806; Fasc. 159, 1770—76, războiul ruso-turc și mediația austriacă. III, Partea cea mai nouă, 1807—1848 (1807—1821, *neufasciculat*), rapoarte....

Această privire, de fapt superficială, căci am lăsat mult afară, înlăuntrul unei părți a imensului material al Arhivei Statului așa cum s'a organizat sau cum se află acum în organizare este foarte instructivă; ea ne arată dintr'odată cât de numeroase chestiuni importante pot fi studiate acolo precum și posibilitatea unei sinteze definitive a istoriei acestor părți ale Europei în evoluția lor unitară sau connexă.

La aceste acte de politică externă mai ales, putem alături *Hungarica* (începând din sec. 16) în care însă se află acte relative la Ardeal, la rebeliunile ungare (*ex. Tökölyana*), la unirea bisericească sau chiar diplomele (coppii) dela 1688, de confirmare a lui Brâncoveanu, principe al Țării Românești, vasală Împăratului și făcând parte din țările coroanei ungare! (*Hungarica*, Fasc. 185).

UN NOU SISTEM DE CATALOGARE A ARHIVALELOR

DE

DR. ANDREI VERESS

PROFESOR, FOST ARHIVAR LA MUZEUL ARDELEAN DIN CLUJ

E foarte îmbucurător, că în timpurile din urmă interesul pentru știința arhivelor și disciplinele paleografice crește tot mai mult și în literatura românească.

Articolul D-lui Paul Gore despre importanța arhivelor și organizarea lor în diferite țări, e interesant și foarte instructiv ¹⁾, iar amănunte de mare valoare pot găsi chiar arhivarii în studiul D-lui D. Russo, privitor la critica textelor și tehnica edițiilor ²⁾ și «Revista Arhivelor» la rândul ei este direct chemată să facă școală în privința metodelor arhivistice și a tuturor disciplinelor în legătură cu arhivele țării.

Iată de ce cer bună primire și eu — ca vechiu absolvent al școalei de paleografie din Viena și fost arhivar — pentru cele ce doresc a expune mai la vale în interesul obștesc al arhivelor și al cercetătorilor lor.

Ținta ideală a oricărei arhive este și trebuie să fie, ca materialul conservat să fie: 1) bine aranjat, 2) catalogat sistematic și 3) pus la dispoziția cercetătorilor în modul cel mai comod și practic.

Realizarea acestui întreit scop firește nu e însă așa de ușoară, pe cât se pare și pe cât s'ar crede, realitatea și împrejurările locale prezentând dificultăți atât materiale, cât și personale, adeseori chiar și de principiu.

Este aproape îndeobște cunoscut că marile arhive din Europa nu posed de multe ori nici cea mai simplă descriere tipărită a materialului conservat în ele și e foarte mic numărul acelor arhive, pentru cari cercetătorul să poată avea vre-un indice sau ghid, cu ajutorul căruia să se orienteze mai înainte despre materialul arhivistic ce îl interesează pentru studiile sale proprii, și astfel să știe chiar dela început dacă poate nădăjdui să găsească ceva în arhiva respectivă ³⁾.

¹⁾ În «Revista Arhivelor» 1924, pag. 8—20.

²⁾ Apărut în *Buletinul Comisiei Istorice a României*, vol. I. (București, 1915) pagina 5—100.

³⁾ Literatura arhivelor principale ale lumii se găsește indicată în anuarul «*Minerva*» *Jahrbuch der Gelehrten Welt*, al casei editorie Trübner din Strassburg și anume pentru anii vechi în fiecare volum, iar de un timp încoace în volumul special, care cuprinde numai istoricul și «Literatura» arhivelor descrise în Anuar.

Lipsa acestor ghiduri și manuale s'ar putea înlocui într-o câțva, dacă cercetătorii ar avea la îndemână măcar *registrele* și *inventarele scrise*, cari le dau o orientare deplină despre diferitele colecțiuni ale arhivelor. Însă nici acest lucru atât de simplu nu se află pretutindeni, căci multe arhive de stat păstrează — chiar și până 'n ziua de astăzi — oarecare rezervă față de cercetători, cărora nu li se pun la dispoziție listele materialului, ci sunt siliți să se orienteze din «literatura» arhivei respective, urmărind diferitele publicațiuni de documente, ce le găsesc citate de antecesorii lor, cari au trecut prin aceleași greutăți ca și dânsii. Această rezervă, observată mai cu seamă de arhivele austriace și nemțești cu o sfîntenie aproape ridicolă, de mult nu se mai poate justifica, cu toate că aceste arhive se referă la deviza lor, că sunt (ori au fost) «arhive secrete» și că rațiunea de stat nu permite ca inventarele colecțiilor să fie publicate și cunoscute nici măcar de către cercetătorii serioși. Urmarea acestui principiu — destul de falș — este că cercetătorul nu ajunge niciodată să cunoască perfect arhiva respectivă și trec ani îndelungați până să poată cunoaște cel puțin unele serii și colecțiuni, fără ca să aibă vreodată o orientare generală despre tezaurul de acte și documente, păstrate și astăzi cu această rezervă conservativă și greoaie.

Nu trebuie dar urmărit acest principiu, învechit, căci interesul viu al științei cere cea mai mare liberalitate și pe terenul cercetărilor istorice; astfel ținta modernă a arhivelor trebuie să fie, ca să pună la dispoziția publicului întregul material aranjat, coordonat și catalogat; iar, cu oarecare control, chiar și pe acela, care încă nu s'a putut ordona. Să nu se uite, că și aci, ca și în orice altă ramură a administrației, arhivarul este pus și numit pentru a servi publicul, și un bun arhivar trebuie să caute a satisface cât mai bine interesul științific pe care cercetătorul îl arată față de materialul mort, conservat de dânsul, și pe care-l însuflețește, prin studiile sale, căci cu cât acest material devine mai cunoscut cu atâta îi crește valoarea și importanța sa istorică!

Singura rezervă de observat în deservirea această largă și liberală a publicului, rămâne principiul firesc, că acte și scrisori ce ar putea fi jicnitoare *persoanelor în viață* să nu fie accesibile de contemporani, precum se urmează în cele mai multe arhive din lume. Așa de pildă în Arhiva Statului din Viena limita de cercetare a fost multă vreme anul Congresului dela Viena (1815), care limită s'a lărgit apoi automatic din zece în zece ani, iar în Arhiva de Răsboiu din Viena anul 1848.

Arhiva care corespunde în mod perfect cerințelor ce trebuie să întrunească o arhivă sistematică, este desigur Arhiva Vaticană din Roma, pentru că: 1) bogatul ei material este aranjat foarte bine, 2) e catalogată încă de pe vremuri în mod satisfăcător și 3) pune la dispoziția cercetă-

torilor actele și colecțiunile dorite în modul cel mai comod și cel mai practic posibil. La toate acestea se adaugă și liberalitatea fără seamăn, cu care marele indice al Arhivei — care umple o cameră întreagă și constă din aproape 1000 de volume — e accesibil publicului, fără nici o permisiune specială și chiar fără intervenția vre-unui funcționar; putându-l folosi oricine în orice zi, când vrea și de câte ori vrea. E impunătoare această liberalitate nobilă și ea trebuie relevată mai cu seamă față de acele arhive din restul Europei, destul de numeroase, unde cercetătorul ca să aibă un volum de indice (ori inventar) trebuie mai întâi să umple un formular de cerere, care este examinat, semnat și înregistrat de funcționarul de serviciu, este apoi prezentat de un distribuitor șefului secțiunii respective, ca să fie aprobat și pe urmă adus iarăși (poate de un alt servitor-distribuitor) funcționarului de serviciu, ca prin el să ajungă — adesea ori în câteva ore — împreună cu registrul dorit la mâna cercetătorului, care l'a cerut cu nădejdea ca să găsească ceva în el privitor la studiile sale speciale, fapt despre care în Arhiva Vaticană se poate încredința într-o clipă!

Arhiva Vaticană, deschisă publicului studios în anul 1881, prin nobilul gest al generosului Papa Leon XIII, a dat o bună pildă de modul cum trebuie puse indicele și cataloagele la dispoziția cercetătorilor, ce urmăresc să dezvelească adevărul istoric al trecutului. Dar acest frumos îndemn nu s'a generalizat, și multe din arhivele din Europa nu prea își schimbă metodele, atât de păgubitoare cercetătorilor pasionați și oamenilor de litere, a căror râvnă în interesul științei, ar trebui satisfăcută pretutindeni după aceleași principii și sisteme.

Cutrerând dela 1891 până astăzi o mare parte din arhivele și bibliotecile principale din Europa a trebuit să sufăr în multe locuri din cauza diversității așa numitelor «regulamente de întrebuințare», din cauza cărora cercetările nu pot înainta așa cum dorește cercetătorul. Suferă și alții de această mizerie și mi-a trecut adeseori prin minte, că ar fi foarte folositor ca pentru acest motiv să se țină undeva un congres internațional al arhivelor, cu menirea de a se uniformiza acele regulamente și ca cercetătorii — de cele mai multe ori oameni cu puține mijloace — să găsească pretutindeni aceleași regulamente și să nu fie nevoiți, ca acum, să-și piarză vremea până să se deprinză în fiecare loc și arhivă cu regulamentul respectiv «adaptat locului», care adeseori îngreunează avântul cercetărilor arhivale cu feluritele lor prescrieri învechite sau lipsite de simțul practic.

Cercetătorul întâmpină de altfel destule greutăți și cu regulamentele cele mai liberale și cele mai bune indice și registre. Aceste greutăți stau în chiar felul muncii intelectuale ce se cere, spre a se adânci cineva în

diferitele colecțiuni și depozite de documente, cari după titlurile lor de multe ori dau speranță de rezultate bune, dar studiate mai de aproape risipesc orice iluziune a cercetătorului, care s'a apropiat de ele cu un sfânt respect și iubire de trecut. Aceste deziluzii sunt cu atât mai mari cu cât o arhivă este mai mare și dispune de un material mai bogat. Căci să nu uităm, că trebuiesc luni întregi ca cineva să ajungă a cunoaște în mod intensiv organizarea Arhivei Vaticane, să-și poată da seamă unde și în care secțiune a ei mai are ceva de căutat pentru complectarea materialului său cules acolo sau aiurea.

Dat fiind că orice cercetător cunoaște chestiunile și epocile, pe care urmărește să le studieze în anumite arhive, sistemul ideal de aranjare al arhivelor ar fi, ca tot materialul disponibil să fie ordonat *într'o singură serie cronologică*. Acest ideal a fost urmărit de pildă în Arhivele Statului din Viena, unde materialul de acte și documente istorice fu clasat pe națiuni (Hungarica, Turcica, etc.) și în lăuntru acestor clase în ordine cronologică, așa că cercetătorul răsfoind anii doriți, rămâne pe deplin satisfăcut și liniștit, că n'a omis nimica în cursul cercetărilor sale. Idealul acesta este și mai bine înfăptuit în Arhiva Muzeului Național Ungar din Budapesta, unde există numai o singură serie cronologică, păstrată în cutii de lemn, sub numele de «Colecțiune fundamentală» iar, afară de ea mai sunt diferitele arhive de familii, depozitate acolo spre vecinica păstrare și aranjate și ele în ordine cronologică.

Idealul acesta nu se poate realiza însă întotdeauna și pretutindeni. Așa de exemplu la arhivele vechi, cari sunt de obicei aranjate pe moșii, nu e posibil și nu este nici practic, de a se ordona din nou în mod cronologic. Acelaș inconvenient se întâmpină și la alte feluri de colecțiuni ordonate eventual pe nume, materii, orașe, bresle și altele, cari ar suferi mult din punctul de vedere științific, dacă mâini râvnitoare de ordine — însă profane — le ar schimba ordinea în care au fost conservate în cursul veacurilor.

Ce rezultă din această diversitate de materie, de orânduire și de metode arhivale? Rezultă că cercetătorul e nevoit să treacă în revistă toate seriile ce se află în arhivele unde studiază, răsfoind de zeci de ori aceiași ani în diferitele colecțiuni și legături de documente, cari trebuie să i se dea în fasciculele originale de către funcționari, pentru ca să-și întregască — adeseori cu puține date — materialul cules privitor la un personaj istoric sau la un obiect de studiu, răsfoind de multe ori sute de acte cari nu-l interesează, dar se cuprind în fasciculele primite. Preschimbând această muncă intelectuală inutilă ce o desfășoară un cercetător istoric, în vreme, rezultă că el e silit să lucreze zile, luni și ani întregi, dacă e conștiincios și vrea să ajungă la o dată, spre a putea spune

cu deplină satisfacție sufletească, că a cules tot ce omeneste e posibil și că nu-i mai rămâne să mai nădăjduiască a găsi ceva spre complectarea materialului său arhival.

Cunoscând din propria mea experiență greutățile arătate mai sus și având din copilărie un simț de ordine și pedanterie, foarte dezvoltat, mi-am format în cursul cercetărilor mele prin arhivele Europei un sistem de catalogare mai practic decât cele ce le-am văzut în diferitele centre arhivale, și pe care l'am introdus înainte de războiu, în Arhiva Muzeului Ardelean din Cluj, arhivă ce a fost aranjată de mine din toamna anului 1903.

Sistemul meu a pornit dela ideia de a *înlătura* marele inconvenient al metodei de lucru ce se practică prin toate arhivele din lume și anume, că unde nu există indice și registre speciale cercetătorul care se interesează de o chestiune anumită, este nevoit a răsfoi sutimi de documente, din care cauză apoi — se știe bine de arhivari — arhivele suferă mult, deoarece hârtia documentelor cu timpul se mototolește și murdărește, pecetile aplicate se slăbesc sau cad, iar cercetătorii puțin scrupuloși aruncă de multe ori documentele avute în mână unele peste altele stricându-le ordinea cronologică, etc. De aceea fasciculele ce se dau cercetătorilor spre studiere trebuiesc atât la predarea, cât și după primirea lor înapoi revăzute de către funcționarul de serviciu, ceea ce îi răpește timp enorm, pe care l-ar putea folosi mai bine în interesul arhivei.

Void a *înlătura* aceste inconveniente, m'am gândit că ar fi bine ca cercetătorul să *nu primească* în mână din capul locului decât *numai* documentele de cari are trebuință absolută. Astfel el să nu aibă nevoie, ca până acum, să răsfoiască fascicule întregi, în cari poate nu găsește de cât numai puține documente cari îl interesează, ci să primească *numai* acele *câteva* documente, de cari știe sigur că îi vor servi. Dacă, de pildă, cineva lucrează la istoria epocii lui Mihai Vodă Viteazul și dorește să aibă toate documentele ale lui Mihai, și pe acele adresate lui, atunci în loc să i-se dea toate fasciculele dintre anii 1593—1601 în cari se găsesc (sau poate să se găsească) documentele pomenite, să poată ști în câteva minute, dacă astfel de documente există în arhiva respectivă sau nu, cu alte cuvinte, dacă are să lucreze și să cerceteze acolo sau nu. Iar dacă vre-un cercetător ar voi să se intereseze de toate documentele dintr'un an sau dintr'o epocă, el să poată de asemenea găsi aceste documente imediat, fără a mai fi nevoit să răsfoiască fascicule întregi unul câte unul, cum e silit să facă acum.

Spre realizarea acestui mare scop și anume de a înlesni cercetările cât mai practic, am alcătuit la Cluj mai întâi de toate o *Colecțiune principală* din toate actele, documentele și scrisorile, cari nu erau depozitate

ca legate intangibile sau cari s'au grămădit cu vremea prin cumpărături ori donațiuni ocazionale.

Așezând fiecare document într'o coală de hârtie, de format mare, pe mijlocul ei s'a scris (pe linia tipărită) *data* și *locul de datare*, deslegându-se bine înțeles la documentele vechi datele puse după sărbătorile calendarului ecleciastic, (această datare fiind obicinuită în Ungaria și Transilvania la multe feluri de documente până în veacul al XVIII-lea) precum și data slavonească la documente de origină română, și lăsând — spre control — și data originală a documentului. Locurile unde s'au emis documentele trebuie scrise exact după original, făcându-se apoi în indicele alfabetic *fișe de trimitere* conform dicționarului topografic oficial al statului.

Tot așa am urmat și la diferitele donațiuni și arhive de familii, de cari arhiva susnumitului Muzeu posedă un număr considerabil, tipărindu-se ca entete pe fiecare coală învelitoare numele arhivei de familie respectiv.

Astfel am format o colecțiune însemnată de arhivale, aranjată și plasată în cutii de tinichea, în ordine cronologică, la fel cu colecțiunile similare din Budapesta, Viena și aiurea. Pentru a înlesni însă studiul acestui vast material, am făcut un pas îndrăzneț, catalogând fiecare act, document și scrisoare din sutele de cutii cronologice ale Arhivei menționate, ceea ce nu se află în arhivele citate sau aiurea. Indrăsneala pasului făcut și a sistemului nou constă și în felul cum am ușurat munca intelectuală a arhivarului de a se servi de acest sistem, cât și a cercetătorului de a se orienta cu ajutorul lui. Acest lucru mi-a reușit înlocuind în mare parte scrisul cu mâna pe fișe prin sublinieri simple, deoarece în loc de a scrie fișele cu mâna, — după cum se scriu în toată lumea — am compus un formular tipărit ca *fișă generală*, care conținând toate felurile posibile și existente de acte și documente, arhivarul, după ce scrie numele persoanei care a scris documentul, împreună cu acela al destinatarului și cu data, în loc să descrie pe fișă diferitele indicațiuni necesare, nu trebuie decât să sublinieze cuvintele cari se potrivesc cu felul documentului respectiv spre a-l avea astfel descris precis și în mod științific. Această operațiune merge firește mai iute, decât scrisul cu mâna, și astfel catalogul se prezintă cu fișe frumoase, curate, exacte și ceea ce e mai cu seamă astăzi de mare importanță, executate iute: în câteva minute.

Fișa generală (de formatul 13×23 cm.) care formează totdeodată și *foi de inventar* a documentului catalogat, ne indică: 1) data documentului, 2) numele aceluia care a dat sau scris documentul, 3) numele destinatarului sau a persoanei interesate, 4) numele moșiei sau a afacerii despre

7060

Actul Scrisoarea lui Ștefan Voevod al Moldovei
 către pe seama lui Neacșa, nepoata Petricăi și tovarăși
 pentru moșia Micotava (Păulenii) în afacerea lui
 în limba română, slavonă, latină, ungară, germană
 pe pergament hârtie cu rânduri postscript mpr
 pe foi 1 scrise nescrise.

Contrasemnat Dat de

1 pecete atârnată mare mică de stat anulară de ceară simplă dublă
 aplicată cu fum tuș pe hârtie destul de bine rău conservată stricată
 indescifrabilă ruptă pierdută falșă n'a avut

Șnurul de mătase sfoară lipsește.

Pecetea străină, cu legenda :

Mărimea pergamentului X cm.

Marca hârtiei n'are

Formatul medieval de scrisoare patent

libelă rezoluție sentință; lungimea cm.

Deschis Pronunțat Legalizat

de

la

Notă. Tălmăcirea documentului făcută la
 15 Noemvrie 1795 de Pavăl Debrîț polcov[nic].

Anexat.

Original. Copie contemporană posterioară din autentică
 particulară de

Clauzulă semnătură monogramă domnească n'are
 n'a avut de mână străină proprie

Foaia cu adresa plicul autograf nescrisă lipsește.

Transcris. Vezi în actul dela

Publicat în extenso în extras

Colecția M. Costăchescu

Pătat
 Mucegăit
 Rupt
 Ciuntit
 Murdărit
 Indescifrabil

Istoric
 Religios
 Militar
 Proprietate
 Personal
 Juridic
 Literar
 Cultural
 Genealogic
 Politică
 Călătorie
 Administrativ
 Danie
 Hrisov
 Uric
 Anaforă
 Confirmare
 Zapis
 Ispisoc
 Sinet
 Proclamație
 Inventar
 Foaie de zestre
 Testament
 Socoteală
 Răvaș
 Privilegiu
 Memorial
 Instrucție
 Deliberat
 Proiect
 Condică
 Hotărnicie
 Delimitare

Depozit
 Cumpărat
 Donat

ARHIVELE STATULUI O DIN BUCUREȘTI

care se vorbește în document, 5) limba în care e scris, 6) materialul din care e făcut, 7) numărul foilor scrise și nescrise, 8) numele contra-semnatorului (cancelarului, ministrului), 9) starea în care documentul ni s'a conzervat, 10) descrierea pecetei și a șnurului (cu culoarea sa) dacă ne-a rămas ori nu, 11) descrierea pecetei străine, care s'ar afla pe document, 12) mărimea documentului ori a hârtiei, sau chiar lungimea rezoluției, care în Ardeal și Ungaria se obicinuia a se scrie într'una (împreună cu toate anexele) de multe ori pe o hârtie lungă de câțiva metri, 13) marca (filigrana) hârtiei, 14) forma documentului, dacă e hrisov, uric, scrisoare, testament, foaie de zestre și altele, 15) numele cancelarului sau altuia, care a deschis scrisoarea ori a legalizat documentul, 16) eventualele amănunte de observat, posterioare datei documentului, 17) anexele eventuale ale documentului descris, 18) felul documentului, dacă e original, copie contemporană, concept, extras ori traducere, 19) dacă semnătura documentului e autentică ori pusă de mână străină, 20) descrierea adresei de pe revers ori de pe plic, 21) dacă documentul formează un depozit ori e cumpărat sau dăruit, 22) dacă documentul e publicat, unde și cum, 23) dacă documentul e transcris și unde, 24) secția sau colecțiunea în care documentul e așezat și conservat; și în fine 25) felul documentului, precizat cu câte un cuvânt semnificativ (Schlagwort) care arată cercetătorului pe scurt, dacă documentul e istoric, religios, cu conținut militar, personal, de moșie și altele multe.

Am semnalat (sub punctul 24) că pe fiecare fișă stă tipărită secția unde documentul catalogat se găsește sub data indicată. Această indicație se află jos, la stânga, însă ca să se înlesnească cercetătorului munca intelectuală, fiecare secție și colecțiune a căpătat fișă de altă culoare, cu cari culori cercetătorul se familiarizează foarte repede, așa că ajunge curând la obișnuința de a nu avea nevoie nici să nu mai citească titlul colecțiunii, indicat jos, pe care și-o notează după culoarea fișei, cu care se ocupă mai de aproape.

Tot pe sistemul diversității de culori am făcut și cele patru feluri de fișe mici (de formatul 7×11 cm.), pe cari am extras *toate indicațiunile* și *datele* ce se află pe fișa generală. Așa de pildă *fișa roșie* ne indică editorul sau consemnătorul documentului, *fișa albastră* numele adresatului, interesatului sau aceluia, care e pomenit în documentul catalogat, iar *fișa verde* locul unde documentul fu scris sau făcut, cu data precisă ori numele moșiei de care e vorba în documentul citat.

Aceste patru feluri de fișe — cu cari cercetătorul se obișnuiește de asemenea curând — vin aranjate *într'o singură serie alfabetică*, care astfel în câteva clipe ne indică: 1) cele roșii tot ce se păstrează dela un anumit personaj în ordine cronologică, lucru de mare interes, deoarece

Ștefan Voevod al Moldovei

ca emitent consemnător la 1522 Mai 6 Hârlău
7060

pe un act original transcris copiat

(Fișă roșie)

Colecția M. Costăchescu

ARHIVELE STATULUI ○ DIN BUCUREȘTI

Neacșa, nepoata Petricăi și tovarăși

ca adresat interesat la 1522 Mai 6 Hârlău
7060

pomenit pe un act original transcris copiat
din _____

(Fișă albastră)

Colecția M. Costăchescu

ARHIVELE STATULUI ○ DIN BUCUREȘTI

Hârlău

1522 Mai 6

7060

Scris Dat Semnat de Ștefan Voevod al Moldovei

Act original transcris copiat

Moșia Micotava (Păulenii) afacerea lui _____

(Fișă verde)

Colecția M. Costăchescu

ARHIVELE STATULUI ○ DIN BUCUREȘTI

Micotava (Păulenii) la 1522 Mai 6 Hârlău

7060

Moșie avută vândută dăruită de Neacșa, nepoata Petricăi

Act original transcris copiat

(Fișă verde)

Colecția M. Costăchescu

ARHIVELE STATULUI ○ DIN BUCUREȘTI

ne dă în mod direct totdeodată itinerarul personajului istoric (ori particular) respectiv, fără vre-un studiu special în arhivă sau aiurea; 2) cele albastre (tot în ordine cronologică) numele tuturor personajelor, cari figurează pe actele catalogate ca adresate sau interesate, împreună cu obiectele (moșii, instituțiuni, etc.) de care e vorba în documente; iar 3) cele verzi numele persoanelor, cari au scris în localitatea cercetată, cum și numele moșilor de cari e vorba în acte, respectiv pe fișa generală; formând astfel — tot în mod direct — o adevărată schiță monografică cronologică a localității respective, care crește și se îmbogățește zi cu zi, în proporțiunea cum catalogul descris se mărește de pe urma mâinilor sârguitoare ale funcționarilor, cari fac fișele.

Facerea acestor fișe nu e de loc plicticoasă și obositoare, ci cere numai lucru manual mecanic, constând din scrierea numelor susnumite aflate pe document, precum și din simpla subliniere a noțiunilor corespunzătoare felului documentelor, ale căror nume și date vin scrise cu mâna, ceea ce iar nu obosește, deoarece felurimea de nume și date istorice distrează și nu ostenește mintea.

Pentru a da o idee exactă despre modul cum se prezintă aceste date și amănunte atât de diferite, aranjate pe o singură foaie de hârtie, reproduc alăturat o *fișă generală* împreună cu *fișele ei speciale* întregitoare, cari cuprind descrierea completă a documentului lui Ștefan Voevod al Moldovei din 1522, publicat pe pagina 122 din primul număr al acestei reviste. N'am reprodus însă — din economie de spațiu — fișa roșie (de trimitere) pe numele de *Petrică, Neacșa nepoata lui* sub 1522 Mai 6 Hârlău, nici fișa verde (de trimitere) sub *Păulenii* vezi sub *Micotava* 1522 Mai 6 Hârlău, precum nici fișa roșie ce trebuie să se mai facă pe numele lui *Debriș Pară polcov[nic]* cu data de 1795 Nov. 15 cu trimitere la 1522 Mai 6 Hârlău.

De obicei fiecare document capătă *numai trei fișe*, dacă fișa sa nu cuprinde alte nume cari cer câte o fișă de trimitere, iar ca regulă generală trebuie observat, că atât pe fișa generală, cât și pe cele mici — întregitoare — trebuiesc citite *numai cuvintele scrise cu mâna* (redate aci în caractere cursive) și *cele subliniate* (atât la tipar, cât și cu mâna) și cari citite într-una *formează* astfel dela început până la capăt o *singură propoziție* cu descrierea arhivală completă a documentului, catalogat după sistemul acesta practic.

În ce privește *fișele de trimitere*, aceste se fac tot în culoarea fișelor mici respective (adică pentru nume de familii pe hârtie roșie, iar pentru localități pe verde) însă fiecare în *câte două tipuri*, bunăoară: 1) Bibescu familie vezi și sub Știrbey, 2) Știrbei familie vezi și sub Bibescu; 3) diferitele numiri ale capitalei vechi a Ardealului capătă fiecare câte o fișă

sub Bălgrad, Fehérvár, Fejérvár, Gyulafehérvár, Gyulafejérvár, Karlsburg, Károlyfehérvár, Carloburgum și Weissenburg cu trimiterea: vezi sub Alba-Iulia, sub care nume se vor plasa toate fișele cu numele mai sus înșirate.

Cine știe cu ce greutate se găsește de multe ori o dată fixă istorică, căutată ocazional spre lămurirea vreunei chestiuni de biografie ori cronologie ivite, sau se stabilește un nume toponimic, va prețui după meritul cuvenit avantajele acestui nou sistem, pe care l'am plănuit și introdus (după cum spusei) în Arhiva Muzeului Ardelean din Cluj, unde funcționează mai bine de douăzeci de ani, înlesnind mult cercetările istorice ce se fac în bogatele sale tezaure de monumente istorice.

Mărturisesc sincer și cu mândrie, că până azi n'am aflat încă pe nimeni, căruia să nu fi plăcut acest sistem, care nu numai că descrie (cu o perfecțiune neobicinuită nicăeri) documentele conservate, dar ne dă totdeodată și lămuriri istorice, cari de multe ori se pot stabili numai prin studii îndelungate, dat fiind că ne lipsesc așanumite *itinerarii* în cele mai multe literaturi și nu prea avem manuale, cari să ne dea deslușiri așa de repezi despre date istorice, ca acest sistem de catalogare, care nu e numai un inventar, dar formează în acelaș timp un adevărat *dicționar istoric-geografic*, care se completează și perfecționează cu fiecare zi ce trece.

Cutiile mari conținând fișele generale cu descrierea documentelor în ordine cronologică, care orientează pe cercetător iute despre anii, la cari lucrează, precum și cutiile mici cu cele patru feluri de fișe — în trei culori — în ordine alfabetică se prezintă cât se poate de frumos în dulapurile arhivei și n'am aflat încă nici un defect (sau desavantaj) al sistemului acesta de catalogare, care înlesnește mult descrierea materialului unei arhive și folosirea aceluia, prezentându-ne în acelaș timp un *inventar* de tot ce conține, așa că prin aceasta se asigură chiar și controlul materialului de acte al arhivei, putându-se stabili cu ușurință și în timpul cel mai scurt, dacă lipsește ceva dela locul său indicat.

Singurul reproș ce s'ar putea face sistemului meu este, că o astfel de catalogare minuțioasă cere forțe mari și timp îndelungat. Dar acest reproș nu e nici motivat, nici științific, căci se știe bine, că orice indice naște din mic și odată pornit lucrul înaintează dela sine și în mod uimitor, căci facerea fișelor arhivale merge mai iute ca acela al cărților din biblioteci, și cu ajutorul câtorva funcționari zeloși și cu dragoste de materie se poate face minuni într'un timp comparativ scurt! Acest motiv să nu împiedice deci pe nimeni dela introducerea acestui sistem de catalogare, căci nu trebuie uitat, că paralel cu facerea fișelor și utilizarea indicelui — care crește și se îmbogățește din zi în zi — deservi-

rea cercetătorilor merge înainte *și după metoda veche* de a se da la studiu fascicule întregi de documente, precum se obișnuiește prin toate locurile.

Sistemul meu de catalogare descris mai sus pe scurt e indicat atât colecțiilor Arhivelor Statului din București, care posedă mii de dosare și pachete de ale arhivelor mănăstirești și ale autorităților publice, cât și arhivelor de stat provinciale și celor orășenești, precum și colecțiilor de acte și scrisori ale Academiei Române și în fine ale muzeelor de prin provincie. El e de recomandat mai întâi de toate la catalogarea de scrisori (*litterae missivae*) cari cer numai trei fișe și merge foarte iute, dând totdeodată o adevărată schiță biografică a unui scriitor pe baza datelor scrisorilor sale catalogate.

Spre o mai ușoară înțelegere a avantajelor noului sistem de catalogare descris în cele de mai sus, admițând de pildă, că — să zicem — în Biblioteca Academiei Române documentele lui Mihai Viteazul, precum și scrisorile lui Vasile Alexandri din diferitele lășăminte, ar fi catalogate toate în modul descris, cercetătorul ar avea la îndemână, fără nici un studiu special: 1) toată schița biografică a acestor două mari personaje (așa precum reiese din fișele roșii) precum și 2) (pe fișele albastre) seria numerelor tuturor acelorora, cu cari au stat în relațiune, va să zică tocmai datele cele mai greu de stabilit! Iar cine urmărește istoricul vreunei instituțiuni ori face istorie militară, religioasă (sau altele) își va putea ușor însemna — pe baza fișelor generale — actele respective din arhivă catalogate după sistemul descris, cu care dorește să lucreze.

Arhivele — și în special cele mici din provincie — își pot forma astfel curând un inventar exact al documentelor păstrate, pe cât de practic, pe atât de instructiv și în acelaș timp intuitiv pentru noui cercetări istorice și chiar noui achizițiuni de documente din arhivele diferitelor familii, cari văzând felul practic de conservare și utilizare al arhivelor — după chiar experiența mea făcută la Cluj — își predau spre păstrare mai bucurosi arhivele lor, decât dacă acelea zac fără indice speciale, ani îndelungați în legăturile lor originale, acoperite de colbul veacurilor trecute peste ele.

ARHIVELE RUSEȘTI DIN CETATEA-ALBĂ .

ȘI

IMPORTANȚA LOR PENTRU ISTORIA ROMÂNILOR

DE

GR. AVAKIAN

PROFESOR SECUNDAR ÎN CETATEA-ALBĂ

Încă în 1919, după mutarea a doua a vămii din Reni la Cetatea Albă, arhiva veche a vămii ruse din acest oraș a început să apară, ca maculatură, în prăvăliile negustorilor din localitate. Cu această ocazie am și publicat, atât în ziarele locale, cât și în cele din capitală, mai multe articole atrăgând atenția celor în drept asupra stărei deplorabile în care s'au pomenit vechile hârtii ale fostei vămii ruse.

Nu știu care să fie cauza urmării ce au avut acele articole, însă știu că autoritățile locale nu au arătat nici un interes pentru ele; ba chiar un domn șef de vamă și mai apoi primar în acelaș oraș, a găsit de cuviință să-mi declare că pentru istoria Românilor, și în genere pentru orientarea românească în chestiunea Basarabiei, arhivele ruse din acea provincie nu joacă nici un rol.

Poate că și avea dreptate — credeam la început, — deoarece cu câțva timp înainte, și după prima neatorizată vânzare a arhivei din acea vamă, sosise un ordin special al Ministerului Finanțelor cu No. 128634-919 aprobând vânzarea arhivei ruse ce mai rămânea în magazia vămii. Și acest rest, foarte mic față de arhiva pe care au găsit-o autoritățile românești în 1918, a fost vândut într'un total de kilograme 1000—1200 pe un preț de 350 lei!

Însă mai târziu, când am isbutit să procur câteva registre găsite pe la negustori, și le-am cercetat, am văzut că sunt de o importanță culturală extrem de mare. Și cum autoritățile locale nu puteau să facă

Notă. Una din cele mai mari greșeli ale administrației noastre din Basarabia este nepăsarea față de arhivele rusești de acolo. Mulțumită acestei nepăsări cea mai mare parte din arhivele rusești din această regiune s'au distrus sau înstrăinat. Nu știu în ce măsură s'au distrus cele din restul Basarabiei, dar știu cum s'a procedat la distrugerea celor din Cetatea Albă.

Articolul acesta este extras din raportul ce am trimis în această chestiune Direcțiunii Generale a Arhivelor Statului, care prin delegațiunea Nr. 68 din 21 Martie 1924 mi-a cerut informațiuni (Nota autorului).

nimic pentru răscumpărarea arhivelor vândute așa de ieftin, și încă în baza ordinului dat de Minister, am găsit cu cale să mă adresez Direcțiunei Generale a Arhivelor Statului făcând un expozeu amănunțit asupra felului cum a fost distrusă arhiva rusă a vămii Cetatea-Albă, și cerând luarea de măsuri urgente pentru răscumpărarea hârtiilor ce s'ar mai găsi pe la negustori. Importanța acelor hârtii o dovediau acele câteva registre pe care le-am arătat atunci mult regretatului D. Onciul. Tot atunci am mai cerut să se ia măsuri generale contra înstrăinării arhivelor ruse din Basarația, întrucât valoarea lor istorică nu poate fi apreciată decât de o comisiune specială delegată fie de Direcțiunea Generală a Arhivelor Statului, fie de Academia Română și în urma aprobării căreia se poate efectua vânzarea unei arhive netrebuincioase.

Direcțiunea Arhivelor a intervenit pe lângă Ministerul de Interne cerând interzicerea vânzării arhivei vamale din Cetatea-Albă, însă această intervenție era târzie: la raportul Sucursalei Arhivelor Statului din Chișinău, căreia i-a fost pusă în vedere de către Ministerul de Interne, distrugerea arhivelor din Cetatea-Albă și necesitatea de a lua măsuri pentru interzicerea vânzării arhivei în viitor, Direcțiunea vămii Cetatea-Albă în răspunsul cu Nr. 2528 din 10 Decembrie nu a răspuns decât că arhiva s'a vândut în baza ordinului Ministerului de Finanțe, și că la acea dată nu se mai găsea nimic la această vamă din arhivele ruse. Atunci Sucursala Chisinau a cerut cu Nr. 2761 din 1 Ianuarie 1921 să i se comunice numele cumpărătorului arhivei vechi, pentru o eventuală răscumpărare a ei. Cumpărătorul a fost manufacturistul Simion Iliescu din str. Regele Ferdinand; însă cum acesta a cumpărat arhiva cu scop comercial, de oarece arhiva imediat a fost răscumpărată dela el de alți negustori din oraș, și cum era mai greu să se răscumpere hârtia dela aceștia, chestiunea răscumpărării arhivei vamale nu a avut urmări.

Nu vreau să mai insist asupra felului cum a fost distrusă arhiva vămii Cetatea-Albă. Ceeace urmăresc în acest memoriu este să arăt importanța istorică a acelei arhive în legătura cu trecutul județului Cetatea-Albă în prima jumătate a secolului XIX-lea,

În sensul acesta arhivele vamale dacă s'ar fi adunat imediat după punerea lor în vânzare, ar fi avut un rol foarte important. Aceasta o dovedesc acele rămășițe de ale lor pe care am isbutit să le capăt în urma unor convorbiri aproape diplomatice cu negustorii din oraș, care au ascuns atâtea și atâtea hârtii vechi interesante, spre a le vinde mai avantajos.

S'ar crede că vama Cetății-Albe nu putea să aibă arhivă decât de caracter pur economic. Ea era însă așa de bogată și felurită prin conținutul ei, încât păstră în sine toată viața socială a județului Cetatea-Albă

în legătură cu vecinătățile. În sensul acesta pe lângă atâtea și atâtea registre care deschid perspective nouă în ceea ce privește cunoașterea economică a județului Cetatea-Albă, mai cu seamă în prima jumătate a secolului al XIX-lea, găsim fel de fel de acte referitoare la legătura economică a județului Cetatea-Albă cu cunoscuta organizație a Camerei de Comerț din Rusia, unele chiar de pe vremea Ecaterinei a II-a, apoi diferite acte și ordine atingătoare de regimentele căzăcești dunărene¹⁾, copiiile după ordinele în legătură cu ultima desmembrare a Poloniei și chestiunea Orientului apropiat. Din aceste hârtii nu posed nici una, deoarece mai toate, în lipsă mea din oraș, au fost procurate de fostul notar public al orașului D. Th. Velizarii care are o colecție de astfel de hârtii destul de frumoasă.

Faptul că ele, deși anterioare apariției politice a Rușilor în Basarabia, se aflau în arhiva vămii Cetății-Albe, se explică prin aceea că au fost mutate acolo din Ovidiopol pe la 1832, când nu mai era rațional ca pe amândouă țărmurile aceluiaș râu să fie două vămi situate una în fața alteia.

Din hârtiile vămii Ovidiopol posed doar câteva registre din 1800, 1817, 1825 și 1832 de hârtie albastră în care ici și colo se întâlnesc informații prețioase arătând viața politică și economică din județul Cetatea-Albă și Ovidiopolei încă dinaintea anului 1812. Sunt foarte curențe numele diferiților refugiați politici, mai cu seamă de origine polonă. Printre aceștia sunt unii cari au jucat mai târziu un rol destul de mare în mișcarea eliberatoare a Poloniei.

Se mai menționează atâtea și atâtea fugari din Rusia în «Valahia», adică Moldova, de origine mai ales ucrainiană, unii chiar din epoca Ecaterinei a II-a și cari toți trebuiau prinși și înaintați autorităților pentru pedepsire.

Avem de a face dar cu un material foarte prețios în ceea ce privește chestiunea infiltrării elementului ucrainian în sudul Basarabiei.

Am mai întâlnit pe la o cunoștiință de a mea din Cetatea-Albă, vândută împreună cu hârtiile vămii locale, o foaie stat personal a ștaps căpitanului Niculaie Vizireanu, de 34 de ani, fiu al lui Pavel Vizireanu, nobil din comuna Vizireni, județul Țiraspol, gubernia Chersonului, nobil care avea 34 de suflete bărbați robi.

Nobilul Pavel Vizireanu, originar din Basarabia, unde avea și o moșie, anume Nicești, a trecut în Rusia probabil încă înainte de a fi fost anexată Basarabia. El ne mai este cunoscut și din dosarul No. 59 al Arhivei

¹⁾ Mai târziu acești Cazaci, după ce s'au împrăștiat prin Moldova unde vroiau să se așeze, au fost repatriați cu sila în sudul Rusiei. Vezi Ds. Nr. 52 din Arhiva Senatorilor din Chișinău, din 10 Aprilie 1808, pe 60 de file.

Senatorilor din Chișinău, din 13 Aprilie 1808, pe opt file, din care rezultă că Paul Vizireanu își revendică acea moșie înstrăinată de ani de zile de spătarul Diboul care era dus, împreună cu boerul Mōruzi, la Constantinopol. Ca martori pentru judecarea procesului au fost chemați înaintea Divanului mazilii și răzeșii de pe acea moșie, cari toți au mărturisit că moșia Nicești înstrăinată de Diboul aparținea de drept Vizerenilor mutați în Rusia. Cum însă Diboul se află în Constantinopol, procesul fu amânat până la reîntoarcerea lui în Basarabia.

Din foaia stat personal al lui Nicolaie Pavel Vizireanu aflăm că el a intrat în armata rusă la 1801 ca subplutonier și a luptat pentru gloria țarismului încontinuu luând parte la luptele și asediurile dela Polanea de pe Nistru, Tighinea, Brăilă, Rusciuc, Turtucaia (unde a fost rănit «în burtă cu un ciob de obuz», cum se spune în acea foaie), Tucicov, adică Ismail și altele. În 1812 Noembrie este numit, prin intervenția consilierului de stat Sturza, polițai la Cetatea Chilie și pe urmă în aceeași calitate la Hotin, Tucicov și înfârșit la 1821, când este scrisă acea foaie, subdirector la vama Cetatea Albă.

A fost căsătorit cu fiica locot-colonelului Ciciagov, probabil amiralul de mai târziu Ciciagov, comandantul flotei Mării Negre.

Amănuntele acestui document pot da multe comentarii la cunoașterea vieții Românilor în slujba Rușilor.

Registrele susmenționate ale vămii, cât și această din urmă foaie ar fi fost destul de importante pentru ca să se fi luat măsuri de păstrare a celorlalte arhive din Cetatea Albă, nu mai puțin importante. S'a întâmplat însă că imediat după vânzarea autorizată a arhivei vămii au început să inunde piețele orașului o parte din arhiva rusă a Prefecturii poliției orașului (cea mai mare parte din această arhivă a fost arsă în timpul revoluției din 1917), a Primăriei și a Zemstvei. N'am isbutit să procur nici o hârtie din aceste arhive, însă ce am văzut pe la cunoștințele mele care le posed, este de o importanță istorică puțin obișnuită.

În sensul acesta dosarele arhivei poliției conțin, de pildă, acte de întărire a proprietăților (viilor) aparținând orașenilor.

Recunoașterea proprietăților, adică revizuirea drepturilor locuitorilor asupra proprietăților cu care s'au pomenit la 1812, ar fi fost cauzată de faptul că «retrăgându-se Turcii din Basarabia localnicii au pus stăpânire pe proprietățile foștilor lor vecini», după cum afirmă nu știu care cercetător rus care a scris despre Basarabia. Fapt este însă că mai toți proprietarii, afară doar de cei ce și-au vândut proprietățile, mai rămâneau în Cetatea Albă, deoarece unele acte de proprietate sunt recunoscute valabile chiar de foștii proprietari ai viilor vândute persoanelor respective.

Cei mai mulți din acești proprietari sunt Armeni și Români; cei

dintâi semnează întâi numai în armeneste, iar mai târziu și cu cirilica cu care erau deprinși, ca și Românii din acel oraș aproape până la 1840—1850. Se mai întâlnesc urme la jalbe de ale țăranilor nemulțumiți de împroprietărire, etc.

Din hârțiile Primăriei n'am întâlnit pe la cunoștințele mele din oraș decât foarte puține. Se referă, cele mai multe, la strângerea de dări de la «isbele» orașului. Aceste «isbe» sunt părți ale orașului locuite de o naționalitate oarecare; astfel întâlnim, isba moldovenească, cea mai numeroasă, mai cu seamă acolo unde-i astăzi suburbia Păpușoi locuită de fugarii ucrainieni amestecați cu Românii denaționalizați¹⁾; isba armenască, cea grecească, și înșfârșit cea mai mică cea rusească.

Cât despre arhiva Zemstvei pusă în vânzare pe la 1920, aceasta era de caracter de statistică întreprinsă de guvernul rus în 1917 prin serviciul Zemstvelor Statului cu scopul de a cunoaște situația economică a sării în vederea alimentării armatelor. Statistica aceasta, întreprinsă după exemplul Germanilor, a pornit, însă, dela o inițiativă particulară datorită profesorilor universitari Cablucov, Al. Al. Ciuprov, Fortunatov, etc., cari și-au exprimat această inițiativă în revista «Statisticeskij Vestnic» din Petrograd. Statistica a fost întreprinsă în 1916 de Comitetul Statistic din Petrograd unde se trimiteau, de către gubernatorii țării, toate datele statistice prevăzute. Tot acest material a fost publicat într'un singur volum, în rusește și franțuzește, cu următorul titlu:

«*Rezultats préliminaires de recensement agricole de toute la Russie pour 1916. (D'après les données collectées par les institutions locales du recensement). Fascicule I. Russie d'Europe. Taux par districts, provinces et rayons. Petrograd 1916.*»

Dar această statistică nu a dat rezultatele dorite, deoarece la lucrările direcțiunei statistice care a editat acest volum nu au luat parte nici corpul profesoral de specialitate statistică, nici aparatul statistic al Zemstvelor, cel mai indicat în chestie.

Anul următor, pentru complectarea recensământului agricol susnumitul comitet își lărgește activitatea fiind ajutat de organizațiile județene ale Zemstvelor. Însă de data aceasta, deși chestionările au fost mărite până la 330 și complectate, pe toată întinderea județului Cetatea Albă, tot materialul strâns la acest al doilea recensământ agricol nu a putut fi publicat din cauza stării nenormale a lucrurilor din interiorul țării provocată de izbucnirea revoluției, iar în 1918, când lucrările de sintetizare a materialului strâns erau pe sfârșite, odată cu proclamarea

¹⁾ Și astăzi, deși nu vorbesc românește, unii poartă numele curat românești: Ciobanu, Cramarenco. etc.

reunirei Basarabiei cu România, nu-i s'a mai dat nici o atenție, iar mai târziu, după cum am văzut mai sus, fu distrus până la ultima foaie fiind vândut negustorilor drept maculatură. . . .

Materialul pierdut eră, înceace privește starea economică a județului Cetatea Albă, deci și a restului Basarabiei, unde ca și în restul Rusiei s'au făcut foarte puține recensăminte, de cea mai mare însemnătate, și este mult de regretat, că instanța juridică respectivă care a autorizat vânzarea acelei arhive nu a ținut seamă că prin aceasta distruge roadele unei munci așa de grele și importante pentru cunșterea desvltării economice a întregului județ.

Ușurința cu care au fost privede arhivele ruse din Basarabia nu a întâmpinat însă din partea autorităților superioare luarea de măsuri în consecință. Ca o surpriză neașteptată pentru mine, după ce am stăruit atâta timp pe lângă instanțele în drept cerând interzicerea distrugerii arhivelor ruse din Basarabia, a fost vânzarea prin licitație închisă a arhivei fostei Administrației Financiare ruse din Cetatea-Albă, aprobată tot de Ministerul Finanțelor cu No. 210860 din 16 Dec. 1922.

Nu am aflat de vânzarea acestei arhive decât în vara 1923 când m'am și pus să strâng ce era mai important din hârțile ce inundau piețele orașului. Nu știam însă, la început, că distrugerea arhivei s'a făcut din ordinul vreunei instituțiuni în drept și abia în primăvara 1924 fiind delegat de către Direcțiunea Generală a Arhivelor Statului să cercetez chestiunea distrugerii arhivelor ruse din Basarabia, în urma raportului verbal făcut d-lui Director al acelei arhive, am putut să intervin oficial pe lângă Administrația Financiară Cetatea Albă, singură instituție din acel oraș, care chiar mai târziu când eram în posesiunea acelei delegații, *se opunea a-mi da relațiuni asupra următoarelor cinci puncte:*

1) Când și din aprobarea cui a fost vândută arhiva, 2) Cantitatea ei, 3) Dacă s'a făcut vre-un zăpis al dosarelor vândute, 4) Care este proveniența arhivei, și 5) Care este vechimea ei; toate specificate în petiția înregistrată la Nr. 002484 din 12 Febr. 1924. Deși d-l Administrator Financiar a pus rezoluția pozitivă pe acea petiție, lucrurile au mers așa fel, în cât mi s'a pus în vedere că «luându-se în considerare extrema importanță a chestiunii, rezolvirea petiției nu se poate face decât de însuș Ministerul Finanțelor». În acest scop urmă să se trimeată petiția mea la Minister. Altfel riscam să nu capăt nici o informație de care aveam atâta nevoie. Și numai peste o lună și mai bine, în urma intervenției D-lui Director General al Arhivelor Statului pe lângă Ministerul Finanțelor, s'a primit dela acel Minister, la Administrația Financiară Cetatea Albă, ordinul cu Nr. 41187 din 26 II. 924 prin care i se puneă în vedere să-mi dea tot concursul pentru ducerea la bun sfârșit a însărcinării pe care o am din

partea Arhivelor Statului. Am aflat, întâi, că petiția mea, nu s'a trimes la Minister, și al doilea că ceeace credeam să capăt în urma celui ordin al Ministerului, era zădărnicit, deoarece în dosarele administrației nu se aflau nici oferta, nici raportul Administrației către Minister cu No. 12460 din 20/X 922, acestea fiind înaintate la Minister în original, după cum mi s'a spus la acea administrație.

Cum însă cercetând ordinul Ministerului cu Nr. 210860 din 16 Dec. 1922, prin care s'a aprobat vânzarea arhivei administrației, am văzut o foarte justă notă a fostului administrator făcută pe acel ordin și care spunea: «Se delegă un funcționar care să verifice dacă nu sunt și acte de valoare și se vor stabili care din aceste hârtii trebuiesc reținute», deși aceasta nu era prevăzut de Minister, am crezut că voi găsi păstrat intact tocmai ceeace este mai important din punct de vedere istoric, după cum se prevedea în acea notă. Aceste hârtii de valoare mă interesau cu atât mai mult, cu cât unele procurate dela negustori și despre care voi vorbi mai la vale, erau de toată importanța înceace privește cunoașterea vieții sociale din Basarabia în secolul al XIX-lea.

Realitatea a vrut însă ca nici una din hârtiile arhivei vândute să nu se oprească. Funcționarul delegat cu cercetarea arhivei mi-a spus că pe el ca funcționar nu-l interesau decât registrele și volumele importante în meseria lui, mai cu seamă cele dela economii din ultimii ani, iar restul a fost vândut drept maculatură.

Și avea toată dreptatea: cum se poate cere unui simplu funcționar dela administrație financiară ceeace trebuie să știe un funcționar, și nu ori și care, dela Arhivele Statului sau Academia Română?

Nu-mi rămânea deci decât să adun ceeace puteam găsi dintre hârtiile aflătoare pe piețele orașului. Și aceasta nu-i ușor de făcut, mai cu seamă din punct de vedere material: arhiva, în total 6530 kilograme vândută de administrație cu 3,25 lei kilogramul se vindea cu 25 lei kgr., iar hârtiile alese, fiind privite drept de valoare mare istorică (păcat că tocmai negustorii s'au gândit la lucrul acesta!) nu aveau prețuri. Trebuia în fiecare caz să îndeplinești o sumă de formalități pentru ca negustorul să nu înțeleagă dacă ai găsit și vrei să cumperi anume ce îți trebuie. De altfel arhiva s'a răspândit așa de repede servind ca maculatură, încât în luna Februarie rămaseră foarte puține hârtii în depozitele negustorilor din oraș. Ceeace m'a isbit însă la cercetarea crâmpeelor rămase, a fost faptul că marea parte din ele era de origină din Cahul. Dintre registrele Administrației Financiare a acestui județ am găsit în câte un exemplar

1) «Registrul cu privire la taxele de timbru pe anul 1844».

2) «Registrul cu privire la biletele certificate pentru dreptul de a face comerț, pe anul 1851».

3) «Registrul cu privire la dările județene ale negustorilor, ale meschenilor (orășenilor), ale țăranilor clăcași, de serviciul personal al boerilor (țăranilor curteni), a coloniștilor și a oamenilor de alte stări, precum și cu privire la dările altor persoane și așezăminte către Administrația Financiară a județului pe anul 1852».

4) «Registrul cu privire la dările către stat și județ a negustorilor, a meschenilor (orășenilor), a breslașilor, a oamenilor de stare liberă, a țăranilor clăcași de stat, a țăranilor clăcași de uděl, a clăcașilor boerești, a clăcașilor boerești cu serviciul de curte, și a coloniștilor către Administrația Financiară a județului Cahul pe anul 1855».

5) «Registrul despre rămășițele de dări ale diferitelor așezăminte din județul Cahul pe anul 1856».

Am mai întâlnit câteva registre de acestea, însă unele fără scoarte, iar altele cu titluri deslipite.

Faptul că arhivele județului Cahul se aflau în arhiva Administrației Financiare Cetatea-Albă se explică prin aceea că au fost mutate acolo cu ocazia revenirii celor două județe din sudul Basarabiei Vechiului Regat. Existența arhivelor din Cahul în Cetatea Albă era cu atât mai surprinzătoare pentru mine cu cât la Administrația Financiară Cetatea Albă mi s'a comunicat verbal, că arhiva vândută era de proveniență numai din județul Cetatea Albă.

Din conținutul acelor registre am aflat că sunt de o importanță istorică destul de mare în cece privește împărțirea pământului între diferitele clase de locuitori de baștină și coloniștii bulgari și germani din județul Cahul.

În registrul din 1855, cât și celelalte fără scoartă și titlu se întâlnesc foarte des numele persoanelor din familia Ghica și a țăranilor de pe moșiile lor din acel județ. Toate aceste registre, cât și ale Administrației Financiare Cetatea-Albă, le-am văzut la negustorul L. Arbit din strada Regele Ferdinand colț cu Sofievsciaia. Ele ar trebui răscumpărate și nu pe un preț de speulă foarte cultivat de negustori, deoarece se găsesc destui amatori cari răscumpără dela ei hârtii vechi.

Nu știu unde s'ar mai găsi în oraș din aceste registre; însă însemnătatea lor este nu numai în conținutul lor, ci și în scoarte făcute, la unele, din foi de table de gramatică, aritmetică și religie lipite una peste alta formând un fel de carton flexibil gros de 5-7 m.m.

Este curios că aceste table s'au găsit în scoarte de roluri de proveniență numai din Cahul; parte din ele au fost găsite în scoarțele din registrele găsite la L. Arbit (vre-o 20), iar restul (vre-o 40) la un alt negustor, al cărui nume nu-l mai țin minte.

Cu mare greutate, după ce le-am procurat, le-am curăţat de praf şi cocă întrebuiţată la lipirea lor în scoarţe.

Cele mai multe sunt de gramatică, apoi cu cetiri din cei patru evanghelişti, şi înşfârşit de aritmetică. Nu ştiu în ce şcoli se vor fi întrebuinţat aceste table, dar este incontestabil că au servit drept material didactic în şcolile lancastriene introduse în Basarabia pentru prima dată în 1821, când s'a întemeiat la Chişinău prima şcoală după sistemul lui Lancaster.

Aceste table au fost tipărite de Ruşi la Petersburg şi trebuiau să se atârne pe pereţii şcolii pentru ca elevii să înveţe după ele unul dela altul.

Nu se ştie după care manuale şcolare întrebuinţate pe atunci în Basarabia se vor fi alcătuit tablele de gramatică şi aritmetică, însă este sigur că textul tablelor religioase s'a alcătuit după Noul-Testament apărut la Petersburg la 1817, în editura Societăţii Biblice de sub preşedinţia principelui Goliţin, şi ale cărui prime coale, ne mai fiind altcineva să ştie gramatica şi ortografia moldovenească, le-a corectat însuşi Mitropolitul Gavril Bănulescu-Bodoni, ajutat mai târziu de arhimandritul Varlaam din mănăstirea Dobrovăţ.

Din aceste table nu au fost cunoscute până acum decât trei, după cum afirmă d-l St. Ciobanu¹⁾ însă numărul lor trebuie să fi fost mare întrucât în tablele trebuia să intre aproximativ materia unei şcoli primare de atunci²⁾.

În Vechiul Regat nu au existat astfel de table. Cele publicate la 1838 în tipografia şi turnătoria lui Eliade, şi mai târziu în tipografia colegiului Sf. Sava erau manuale şi nu se atârnav pe pereţii clasei.

Afară de aceste table am mai descoperit un act de dotă în care un Român din satul Şaba de lângă Cetatea-Albă, după ce pomeneşte că a ajuns la vremuri grele pentru săteni, înşiră o listă destul de mare de lucruri pe cari le dă fiicei sale. Posesorul acelei foi, un evreu de pe piaţă, nu vroia să mi-o cedeze, cu toate rugăminţile mele şi încredinţările de serviciul cultural pe care l'ar face ţării trimiţând-o Academiei Române. Mai târziu însă, când m'am asigurat de tot ajutorul material din partea autorităţilor locale, posesorul acelei foi mi-a declarat că a pierdut-o şi că-i pare rău că nu m'a servit.

¹⁾ «Cultura Românească sub stăpânirea rusă», Chişinău 1923, p. 37.

²⁾ idem, ibidem, p. 37. Pentru tipărirea tablelor s'a cheltuit 4618 ruble şi 52 cop., şi 93482 coale de hârtie, ceea ce este foarte mult luându-se în consideraţie numărul strâns al şcolilor moldoveneşti din Basarabia de pe atunci; v. Halippa *Scurta istorie a învăţământului public în Basarabia în secolul al XIX-lea*, în Revista comisiunei savante arhivale din Basarabia, vol. 2 p. 146.

Știu bine că foaia era scrisă cu cirilică într-o moldovenească foarte frumoasă și purtă data 1825, foarte importantă pentru lămurirea chestiunii existenței Românilor în satul Șaba în primul sfert al secolului al XIX-lea.

Este cunoscut raportul episcopului Benderului și Achermanului Dimitrie Sulină către Mitropolitul Gavril Bănulescu-Bodoni în care arată că protopopul Basarabiei Teodor Maleavinschi i-a raportat, că populația satului Șaba din județul Acherman a fugit, rămânând în această comună numai vre-o trei patru familii, și că preotul român din acel sat ne mai având pentru cine să officieze serviciul divin, cere să fie mutat de acolo.

Mitropolitul aducând aceasta la cunoștință guvernatorului Basarabiei, Scarlat Sturza, după ce arată că crede a ști că «socotelile și vorbile» le găsește neadevărate, constată că a respins susnumita cerere a preotului din Șaba.

Nu avem alte știri mai precise care să verifice că în urma neînțelegerii ce s'ar fi petrecut între autoritățile din Șaba și elementul băștinii, locuitorii să fi părăsit locuințele lor mutându-se în altă parte. Totuși avem unele știri autentice care arată că autoritățile locale din acea epocă erau foarte abuzive față de populația băștinașă a Basarabiei. Acest adevăr îl atestă însăși scriitorii ruși cari s'au ocupat de trecutul Basarabiei dintre cari unul, L. A. Casso citează și un raport al generalului rus Chisilev, care mărturisește că locuitorii «fugiau din Basarabia preferând ocărmuirea turcească, grea pentru ei, celei a noastre», adică celei rusești¹⁾.

Nu știu dacă în 1812, când s'ar fi petrecut acel dezastru despre care raportează episcopul Dimitrie Sulină, în mijlocul satului Șaba n'ar fi rămas decât cele patru familii de moldoveni; părerea lui Bănulescu asupra raportului pe care l'a socotit drept «vorbile și socotelile locuitorilor cele neadevărate»²⁾, însă numai pentru anul 1812, deoarece în 1916, după cum afirmă cercetătorul rus A. Klauss³⁾, asupririle și abuzurile autorităților locale au provocat nemulțumire în popor și locuitorii aproape pânăla cel mai din urmă erau gata să-și părăsiască locuințele și să se mute în Moldova.

Dacă unii din ei s'au mutat în Moldova, alții însă au pibegit în oraș, anume 800 de inși, după cum rezultă dintr'un zăpis al dosarelor primăriei Cetatea-Albă din 1816, păstrat în arhiva acelei primării. Și aici

¹⁾ Casso L. A. *Rusia la Dunăre și formarea oblastiei Basarabiei*, Petersburg, 1913, p. 211.

²⁾ Arhiva Consistorului duhovnicesc din Basarabia, ds. Nr. 325, 1812.

³⁾ *Coloniile noastre*, S. Petersburg 1869, p. 307.

trebuie să notăm că la 1812 populația acestui oraș trebuie să fi fost în cea mai mare parte românească, deoarece la 1816, în ajunul trecerei celor 800 de Moldoveni. dela Șaba, din 4,112 de orașeni erau vre-o 1000 de Români, după cum arată Svinin care ne-a lăsat «Descrierea statistică a Basarabiei la 1816».

Este adevărat că nici la Cetatea-Albă nu au prea stat cei 800 de Moldoveni: tot în primăria orașului Cetatea-Albă se găsește și un dosar referitor la colonizarea lor în Siberia, unde nimeni nu putea să le turbure liniștea. Dar reducerea Românilor ca număr la Șaba progresează foarte simțitor, astfel încât pela 1822 din populația băștinașă nu mai rămân decât preotul Bandac și cei 22 bărbați moldoveni, capete de famili, cari printre parohenii ortodocși ai satului sunt notați ca cei mai bătrâni. Deși numele unora dintre ei poartă urme de desnaționalizare, cum sunt Cramarenco, Gurencov, Corcevschi, etc., alții își păstrează numele din vechime: Mocan, Lupul, Maniu, Cioban, Petresco, etc.

Ai spune că explicația pieirii Moldovenilor din Șaba ar fi colonizarea acelu sat cu Nemții și Francezii aduși din Elveția, după cum admit alții. M'am interesat de scrierile Francezilor contemporane dedicate acelu sat și am văzut că nu coloniștii, ci însuș guvernul căută să creeze populației băștinașe cât mai grea situație socială. În sensul acesta este foarte interesantă colecția de «Copies des lettres de Louis-Vincent Tardent fondateur de la colonie Suisse de Chabag» (manuscris), care se păstrează la d-l André Anselm, din Șaba. Felul cum îi priveau Francezii colonizați pe băștinașii satului rezultă din scrisoarea Nr. 10 din 7 Iulie 1823, a acelei colecții, adresată contelui Voronțov și în care fondatorul coloniei spune printre altele: «Nous voulons bien vivre avec ceux que le sort nous a donné pour voisins et être amis de ces Moldaves, paysans qui sont les meilleurs gens du monde, etc...». Nu față de ei, ci față de administrația locului băștinașii nu se simțiau ca acasă la ei, fapt care l'a făcut pe abatele F. L. Bugnion să noteze în memoriile sale publicate după ce plecase de acolo, la 1882, în insula St. Maurice, următoarele: «Le fond de la population moldo-valaque d'origine est hostile aux «Russes»¹⁾.

Numai astfel se poate explica «împrejurările grele» la cari a ajuns acel țăran din Șaba, dela care a rămas foaia de zestre din 1825 și care poate n'a mai stat nici el mult la Șaba după acel an.

Am încercat, în interesul cercetărilor, să mă transport la Șaba, la primăria căreia știam că trebuie să se găsiască acte de valoare. Am aflat chiar dela Primarul comunei că arhiva primăriei nu mai există, că a

¹⁾ Mémoires. Maurice. 1872, t. I. 53, Etablissement à Chabag pag. 35.

fost devastată de bolșevici, etc. Iar în posad informându-mă pe la oameni de încredere am aflat că acea arhivă nici de cum nu a fost devastată de bolșevici; că a fost vândută negustorilor din posad, abia acum un an.

Aceiași ușurință de procedeu și aici.

Și probabil și în restul provinciei.

*

Astfel, din hârtiile vândute nu au rămas decât ceea ce am găsit întâmplător pe piață și am răscumpărat. Cele mai importante documente au servit la împachetarea peștelui, brânzei, etc.

Am mai încercat, pentru salvarea unor depozite clandestine de hârtii vechi, să recurg la ajutorul d.d. magistrați și avocați ai orașului, în care scop le-am făcut un expozeu amănunțit arătând felul cum au fost distruse arhivele ruse din Cetatea-Albă și care este importanța lor istorică pentru Români. Tot atunci d-l avocat A. Georgescu a făcut o propunere extrem de interesantă, și anume, luarea în posesiune de către autorități a arhivei marelui nobilimei din Cetatea-Albă, arhivă pe care nu s'a gândit până astăzi s'o ceară nici o autoritate românească și care după moartea marelui M. Ballas a rămas la fostul său secretar Sli-vinski. Dar nici acesta nu are de ce să se grăbiască s'o predea, deoarece dela autoritățile locale, în urma numeroaselor mele intervenții pentru salvarea acelei arhive, am aflat că nu au loc suficient pentru acea arhivă, deși pentru alte lucruri, mai puțin importante, se găsesc atâtea și atâtea încăperi.

*

Cred că cele arătate mai sus sunt destul de suficiente pentru ca să se pună capăt înstrăinării ilegale a arhivelor ruse din Basarabia așa de importante pentru cunoașterea trecutului românesc al acelei provincii.

O ARHIVĂ CENTRALĂ LA CRAIOVA ÎN 1838

DE

T. G. BULAT

PROFESOR LA LICEUL DIN RÂMNICU-VÂLCEA

În 1838, necesitățile locale cereau să se înființeze, o arhivă, pentru cele cinci Județe ale Olteniei. Aceasta, cu atât mai mult cu cât centralizarea la sfânta Mitropolie în București, ajunsese o imposibilitate materială, iar dificultățile de transport, în acele vremi, îngreunau enorm lucrările de arhivă. Departamentul logofetier dreptății, constatând acestea face apel la Neofit înțeleghătorul Episcop de Râmnic, care-și avea reședință și la Craiova, ca să-i asigure două odăi boltite după care urma, să se găsească amplotiații trebuincioși. Din întâmplare, la clădirile Episcopiei dela Craiova, încăperile nu exsita, iar bolțile de sub paraclisul de la R. Vâlcea, cari și azi păstrează arhiva veche — erau ocupate cu condicile stărei civile. Arhiereul harnic găsește însă camerile necesare, la biserica Obedeau, pe cari le pune la dispoziție, comunicând și dimensiunile lor. Este o pagină interesantă aceasta, din istoricul arhivelor, cu toată părerea de rău ce avem că știrile ce le avem până azi, nu-mi permit a urmări dacă în adevăr s'a înființat și cât a durat această arhivă, despre care vorbesc actele ce urmează.

Departamentul Logofetiei Dreptății din Prințipatul Țării Românești
anul 1838 luna lui Dec. 9 No. 106258 Secției 3 Masa, Buc.

Prea sfinții sale Părintelui Episcop al României lui Kir Neafit.

După neaparata trebuință ce i-au cunoscut a fi de a se așaza o arhivă în orașul Craiovei spre înlesnirea cinstitelor divanuri și tribunaturi, de a avea în capitala Valahiei mici o arhivă, ca să aibă mai cu îndemânare condicile și delele, și fiindcă tot într-o vreme cea de aici arhivă s'au umplut cu totul de asemenea hârtii, în cât nu mai poate primii întrânsa cele ce stau săvârșite prin canceleriile drăgătoriilor, și pădealtă parte cunoscând supt iscălitură râvna și dorința ce aveți Prea Sfinția Voastă pentru ori ce îmbunătățire și obștesc folos, și întemciat fiind pă făgăduiala ce ați binevoit a-mi da, plecat roagă Prea o Sfinția Voastră ca să bine voți să dați două odăi cu bolțile lor, de la sfânta E-

piscepia a Râmnicului din pomenitul oraș, după care să se ia cuviincioasele măsuri pentru așezarea tribuincioșilor amplexați întru întocmirea arătatei arhive.

Incredințat fiind despre patrioticeștile simțimenturi ale Prea o Sfinții Voastre, supt iscălitul așteaptă cu nerăbdare cinstit răspuns.

Marele Logofăt al Dreptății, *B. Stirbei*

Seful Secției, *D. Iatrăpolu*

1838 Dech. 19, No. 703 Din Craiova

Cinstitului Depertament al Dreptății.

Cu cinst primind otcosamia acelui cinst. Depertament supt No. 10627 și îndestulându-mă de cele coprinse în pricina înființării arhivei în partea locului de aici spre așezarea și păstrarea condicilor i delilor a cinstitelor judecătorești locuri dintraceste cinci județe, atât spre înlesnire când după întâmplări vor avea trebuință a căuta cevași, cât și spre ușurința arhivi statului de la sf. Mitr[opolie] precum și cererea ce mi să face a slobozi pentru această trebuință două odăi boltite dela Sf. Episcopie a Râmnicului sud Vâlcea.

Nu lipsesc a răspunde, că înființarea unii asemenea arhivi aici în orașul Craiova pentru cuvintele ce să însemnează este cunoscută de neapărata trebuință. Și fiindcă la sfânta Episcopie a Râmnicului din sud Vâlcea acele două odăi, s'au beciuri (ce numai acolo se află în zioa de astăzi boltite sub parachisul de acolo) încă din anul trecut după ce s'au dat luminata poruncă Mării Sale pentru strângerea condicilor de înscrierea stării civile, că atât la sf. Mitr[opolie] cât și la fieșcare din Episcopii să să pregătească încăperi sigure spre păstrarea mai sus arătatelor condici din fieșcare eparhie făcându-să urmare, s-au și pregătit spre această sfârșit fiind (fiindcă la metohul Episcopii de aici din Craiova acest fel de odăi boltite nu să află) precum prin grai am arătat D-lui Jelcolet(?) șeful acelui cinst. Depertament în zilele trecute, când să afla aici în Craiova; pentru care sînt date și poruncile cinstitului depertament al trebilor bisericești către D-lor prezidenții judecătosului dă dincoace de Olt ca să trasportuiască condicile înscrierii stării civile acolo. Și așa fiind și mijlocind piedica de mai sus, urmează să fie crezut și ertat. Dar trebuința cerând înființarea unui acest fel de lucru aicea la Craiova ca într'un loc central al acestor cinci județe pentru înlesnirea căutatului a veri ce hârtii ce împrejurările vor cere. După înțelegerea ce am avut pentru acea și cu D-l Prez[id]entul ci[nstit]ului Divan Civil de aici, aflând că în curtea bisericii Obedian dintr'această politie sînt asemenea încăperi

boltite și care ar putea sluji de arhivă, am și mers eri împreună și cu alții din boeri mădulari ai divanurilor și am găsit șapte odăi boltite așezate în rând, însă una mai mare, și șase mai mici care și măsurându-să cu stânjănul în lung și în lat, au eșit la măsurătoare precum mai jos să arată. Însă au trebuința de ceva cheltuială spre a se aduce în stare ca să poată sluji drept arhivă.

De care nu lipsim a da în cunoștință D-tale.

NEOFIT

* * *

Măsurătoare odăilor boltite din curtea Bisericii Obedeanu.

Odaia cea mare

	st.	pl.	d.
Lungime	3	3	6
Lățime	2	6	6
Nălțime din pardoseală până în vârfu bolții	1	5	6
Nălțime din pardoseala până unde începe bolta			
	0	6	

Una din cele l-alte șase odăi ce sânt tot una de mari

	st.	pl.	d.
Lungime	1	5	6
Lățime	1	5	6
Nălțime din pardoseală până în vârfu bolții	1	4	9
Nălțime din pardoseală până unde începe bolta			
	0	7	3 ¹⁾

¹⁾ Dos. No. 52, Dech. 14 al Sf. Episcop Râmnic, Noul Severin.

DESPRE NEAMUL CANTEMIREȘTILOR

DE

SEVER ZOTTA

DIRECTORUL ARHIVELOR STATULUI DIN IAȘI

MEMBRU CORESP. AL ACADEMIEI ROMÂNE

II. Un „frate“ necunoscut al lui C. Cantemir V. V.

Mărturiile privitoare la neamul Cantemireștilor, înainte de Domnia lui Constantin (1685), sunt foarte rare; un indiciu că familia n'avea nici supt acest nume, nici supt cel de Silișteanul, numeroase moșii, ale căror documente ar fi putut să ni transmită, ca la alte familii boierești, date suficiente pentru alcătuirea unei genealogii complete ¹⁾.

Cronicarii se contrazic, atât în ce privește originea, cât și starea socială a familiei. Astfel N. Costin, care surprinde prin laudele sale la adresa lui C. Cantemir ²⁾, de a cărui sabie căzuseră capetele Costineștilor, poate căzând în extrem de teamă de a nu fi bănuț de părtinire, scrie: «Carele din boierie era numit Cantemir, ce au fost clucer mare la Domnia Ducăi Vodă: om de țeară, moldovean drept, fiind dela Tobac ³⁾ de locul lui ⁴⁾. Neculce, din contra, pretinde că «au fost de oameni proști, dela ținutul Fălciului» ⁵⁾ și în privința ținutului de origine pare mai bine informat, de cât asupra stării sociale a lui Cantemir, el fiind dintre cronicari singurul, care afirmă originea «din oameni proști», adică de rând, însă cu oarecare motivare a părerii sale: incultura lui ⁶⁾. Am văzut însă, mai sus, că incultura lui Cantemir era datorită sărăciei după moartea prematură a părinților, deci această împrejurare nu ni dă un criteriu pentru originea lui din punctul de vedere al stării sociale.

Ceilalți cronicari, Mustea ⁷⁾ și Amiras ⁸⁾ îi zic «chiar pământean din părinții lui», cu alte cuvinte mai legat de pământul Moldovei decât alții, prin o stăpânire veche teritorială.

Cuvintele lui Costin «om de țeară, moldovean drept» sunt întrebun-

¹⁾ De fapt la noi este o imposibilitate să se facă genealogii complete, în sens occidental, din cauza lipsei unor registre vechi de stare civilă.

²⁾ Let. II, 35.

³⁾ Bolgrad, în Basarabia de sud.

⁴⁾ Let. II. 1. c.

⁵⁾ Ibid. 230.

⁶⁾ «Om prost mai de jos că nici carte nu știa», Ibid. 226.

⁷⁾ Ibid. 24.

⁸⁾ Ibid. 109.

țate de el și față de *Dabița Vodă* ¹⁾, iar *Miron Costin* se exprimă exact cu „*aceleași cuvinte* despre *Ștefan Tomșa Vodă* ²⁾. Rezultă că prin „om de țeară, moldovean drept” este a se înțelege nobil (mazil) vechiu, autohton, a cărui origine nu se cunoaște, fiind „*ab antiquo*” în țară ³⁾. Insuși *Neculce* pare să recunoască că legăturile lui Cantemir cu boierimea țării erau vechi, pe baza *originei* lui, când scrie: „cu boierii trăia bine până la o vreme pentru că era om de țeară și-i știa pre toți, tot anume pre carele cum era” ⁴⁾. Dacă ar fi fost din „proști”, nici cariera slujitorească și boierească nu l’ar fi putut pune în legătură cu cercuri atât de largi ale boierimei exclusiviste ⁵⁾.

Dealtfel, dacă arătările lui D. Cantemir sunt exacte, tatăl lui Cantemir, *T. Silișteanul*, a fost boernaș, *Vel Căpitan de Codru*, boierie cu caracter milităresc, în rang, mai târziu, între *Vel Căpitan de Tecuci* și *Vornic de Poartă* ⁶⁾.

Totuși legăturile de afinitate din tinereța lui Cantemir sunt cu persoane în situații foarte modeste. Astel în 7132 (1623—24), când n’avea decât 11—12 ani, poate cu prilejul morții tatălui său, capătă el dela „Păuța, femeia lui Nichifor Iuzbașa” ⁷⁾, fata *Parascăi* și dela nepotul lor *Gheorghe sin popa Cîrstii*, o parte în *Buburuți*, fiindu-le „*fin din botex*” ⁸⁾. Inrudirea aceasta sufletească însă, nu trebuie să ne derutexe, deoarece *Buburuxii*, acum *Ivănestii* (Fălciu) au fost învecinați cu *Urlatii* (c. 5. km.) și *Siliștenii* (c. 12 km.), iar obiceiul cerând ca copii să fie imediat botezați, era firesc să se recurgă la serviciile vecinilor, mai ales dacă se putea nutri și speranța unei arondări teritoriale de pe urma legăturilor sufletești.

Tot din cauza vecinătății se explică și o altă legătură sufletească, asemănătoare, a lui Cantemir cu neamul răzășesc, însă vechiu, *Buga* din *Chilieni* (Tutova). În 7183 (1677) Apr. 6, printr’un zapis scris în *Ceucani* (v. m. s.), *Gh. Buga*, fiul lui *T. Buga* mărturisește că „amă venit la dumnelui *Cantimir Sărdariul* ș-amă luat un cucon a dumisale pe *Antiohie* să-mi fie ficior de suflet și să mă ocrotească până voi fi cu suflet și după

¹⁾ *Ibid.* 5.

²⁾ *Let.* I. 26.

³⁾ La germani avem expresia potrivită „*Uradel*” spre deosebire de „*Briefadel*”.

⁴⁾ *Let.* II. 1. c.

⁵⁾ Se cunoaște cazul lui *Lupu Colivarul* făcut *Vel Visternic* de *Autioh Cantemir* în 1705: „văzându-l mazilime (mobilimea) că este de neam prost, li se strică înimile tuturor și voia, că nu li era cu cinste să meargă la gazda lui.” (*Let.* II. 284).

⁶⁾ *Iorga Stud. și Doc.* XXII, 25 rel. la anul 1775.

⁷⁾ În text *Iuzbar*, probabil rău tipărit, v. și *Iorga, Ist. Lit. Rom. în sec. XVII* lea, II, 298, n. 3.

⁸⁾ *Ghibănescu* în „*Archiva*” din Iași I. 408.

moartea ¹⁾ me să aibă dumnului a mă griji până la anul și a mă pomeni». În schimb dă lui Cantemir «un bătrân» (parte răzășească) din *Chilieni* ș. a. ²⁾.

Chilienii sunt aproape de *Movilenii*, (c. 8 km.) unde Cantemir făcuse în 1673 și 1774 următoarele cumpărături, precum reiese din două laconice regeste de documente ³⁾:

7183 (1674) Oct. «Zapisul lui Petre Bogdan că au vândut părțile sale de moșie din *Movileni*, *Cicoveni* și din *Mireni* și altele lui *Cantemir*».

7181 ⁴⁾ (1673) Mart. 11 «Zapisul lui Iordachi nepot Dabijii Pah(a)-rnicului, prin care au vândut *fratelui* său lui *Cantemir* a sa driaptă ocină și moșii din sat din *Movileni*, din *Cicoveni* și din *Mireni*».

Moșiile acestea le găsim în 1776 în proprietatea lui Manolachi Bogdan Vel Vornic (decapitat 1778) nepotul de fiu al lui Lupul Bogdan și al Ruxandei Cantemir. Documentele acestor moșii de pe valea Pereschivului cel mic au ars în 24 Sept. 1766 în bașca clopotniței M-rei Dancul din Iași ⁵⁾. Deci pe lângă indiciul vecinătății, avem și pe cel al eredității pentru identificarea acestui Cantemir, dealtfel nume unic în secolul al XVII-lea. Cine a fost însă «*fratele*» Iordachi? Cercetările au fost anevoioase, din cauza lipsei numelui patronimic, sau a unei boierii. Totuși am putut să-l identificăm prin următorul rezumat: «Anul 1686 Iulie 14. Col. Academiei. Un zapis din Iași, 7170 (1662) Iunie prin care *Măria fata Dabijeii ce au fost vel Paharnic, nepoata lui Nadabaico ce au fost Vornic mare* și cu *fiul său Iordachie* vând niște țigani lui Pavelașco feciorul lui Bojoae. Iscălesc între marturi: Catargiu. Este întărită vânzarea cu uricul dela Constantin V. V. (Cantemir) din 7194 (1686) Iulie 14. Contrasemnat de Velicico Costin Hatman» ⁶⁾.

Reiese că Iordachi «*fratele*» lui Cantemir, a fost *nepot de fiică* lui *Dabița Pah.*, sus menționat. Se pune însă întrebarea ce fel de frate a fost el? Frate din *amândoi* părinții credem că *nu*, întrucât mama lui Cantemir se cheama *Măria*. Se pare deci că a fost sau frate numai după tată, din a doua soție a lui T. Silișteanul, sau cumnat, sau în fine văr primar ⁷⁾. În orice caz a fost o înrudire *apropiată* între Iordachi și Cantemir și aceasta, ca și gravitațiunea lui Cantemir spre *Bârlad*, dau cercetărilor cu privire la originea familiei o *altă îndrumare*. S'ar putea obiecta că omiterea numelui lui Cantemir în actul de vânzare indică o înrudire mai

¹⁾ *Sic.*

²⁾ Com. de d-nul N. Docan, v. Anexe.

³⁾ Arhi. Stat, Iași. Lit. B. 436, Dos. 36. F. 145.

⁴⁾ Anul e greșit transcris în regist, *Врѣа* în loc de *Врѣя*, o greșală foarte explicabilă din cauza asemănării literelor.

⁵⁾ Arh. Stat. Iași, Tr. 1349 Dos. 575, F. 90.

⁶⁾ Urechia *Miron Costin*, I, 712.

⁷⁾ v. N. Docan „Frate“ în „Arhiva“ din Iași, XI, 431 urm.

îndepărtată. Se știe însă, că în 1662 Cantemir se afla în Țara-Românească. Omiterea este deci foarte explicabilă.

Înrudirea între Iordachi și Cantemir pare să fi fost *de sânge*, căci moșiile *Movileni* și *Cicoreni* aparținuseră *Schivei*, soției lui *Dabița Pah*. fiiței lui Cârsta Ghenovici (Gheonevici) Mare Vornic¹⁾. Este deci puțin probabil că ar fi fost cumnat. Cumpărătura, ce o face Cantemir dela *P. Bogdan* se explică prin înrudirea cu *Iordachi*, nepot de soră al soției Maria, a lui *P. Bogdan*, altă fiică a lui *Dabița*²⁾.

Acesta a fost *fiu legitim*³⁾ al lui *Drăghici Nădăbaico Vel Vornic* (căsătorit cu o Stanca⁴⁾, fiul, sau nepotul acelui Ioan Nădăbaico Vornic (numit și Năbădaico) al lui A. Lăpușneanu, care, în 1554, fu însărcinat să scoată, în numele Sultanului, pe Mircea III Ciobanul, din scaunul lui⁵⁾.

¹⁾ Uric. XXI, 258 și Arhi. Stat. Iași, Lit. B. 436, Dos. 36, 145.

²⁾ Com. de d-nul N. Docan.

³⁾ Com. de d-nul Docan, descendent prin *P. Bogdan* din *Dabița Pah*.

⁴⁾ Rev. «Archiva» din Iași, II, 117. Să fi avut însă încă o soție, Salomia, fica Bascinei, nepoata Stanei. Com. de d-nul Docan,

⁵⁾ I. Bogdan, *Vechile Cronice moldovenești până la Urechia*, 170 și 220. Cronicarul (Eftimie) îl numește aici pe *Nădăbaico ПРЗБАГО ОТ ГАНОВНИКЪ ГРОИХЪ*, adică *pe cel dintâiu dintre boieri lui ГАНОВНИКЪ Plurrimm habens dignitatis* v. Dict. „Trilingue” Peterb. 1704). De fapt îl găsim pe *I. Nădăbaico* în fruntea boierilor în câteva documente: 7062 (1554) Martie 1 (Ghibănescu Isp. și Zap. I, 105) și Mart. 17 (Id. Uricar XVIII, 473, și 7063 (1555) Mai 9 (Arch. ist. I. 111).

Și *Drăghici Nădăbaico* a fost un boier mult timp întrebuințat în diferite funcțiuni de către P. Schtopul, Ștefan Răzvan, Ieremia Movila, Constantin Movila, Ștefan Tomșa și Radu Mihnea. Prima lui boierie însemnată pare se fi fost cea de *Parc. de Orhei* în 1583 (Iorga în Hurm. XI 899). După 2 ani a fost *spătar*, (Ibid.) funcție, care o păstrează până în 1591, (Uric. XVIII, 499, etc.) anul emigrării lui Petru V.V. Supt Ieremia Movila apare ca *Părcălab de Neamț* în 1602 (Rev. Arhiva XXVI 24-25). Supt Constantin Movilă e *vel Vatar de Vaslui* în 1609, (Iorga, Stud. și Doc. VI, 533) și ajunge *Vel Vornic* în 1610 Arch. Stat. Iași, Tr. 1785, Op. II, 2036, Dos. 20. 77-78) boierie, care o păstrează până în 1613 („Archiva” XXVI, 97), cu toată schimbarea regimului și a luptei de la cornul lui Sas. În 1614 e menționat ca *fost Vornic* (Creșterea Colecțiunilor Acad. Rom. 1907, 40). În 1617, supt Radu Vodă ocupă iar vechia lui boierie de *Părc. de Neamț* (Uric. XVIII. 488). Supt Gaspar V. V. în 1620 este încă în viață fiind menționat ca *Vornic* (Arch. Stat. Iași. Dos. cit.). A avut un rol și în scurta Domnie a lui Răzvan. Intr-o scrisoare din 3 Sept. 1595 a Cancelarului polon Zamoyski către Sigismund Bathory, e astfel menționat: „*tum Rosvanus, tum Nadibacko Valachus, qui Tartaros observabat*” (Iorga în Hurm. XII, 102).

El a avut următoarele moșii: *Vâlcești*, apoi numiți *Românești* (Putna), *Sucmezău*, apoi numit *Găureana* (Tecuci), *Mărvila Mărcești* și *Hrițești* (unde?) *Giurgești* și *Vitorogii*, acum numiți *Condrăcheștii* (Tecuci), moșii cari în 1642 făceau însă parte din ținutul Adjud. (Creșterea, ibid.) Se pare că avea și el părți în *Movileni*, *Cicoreni* și *Mireni* (Tutova, v. m. s.) deoarece în moșiile acestea aveau în 1636 Feb. 12, părți, pe lângă *Schiva Dabița* și niște *nepoți* ai lui *Dabița*, cari atunci cu greu puteau să fie *descendenți* ai *Schivei*. (Com de d-nul Docan).

Pentru deplina înțelegere a celor expuse, trebuie să ni amintim principiile dreptului de preempțiune, conform cărora nu se puteau vinde moșii decât *rudelor*, și numai în lipsa, sau în urma refuzului lor, *vecinilor* și numai în lipsa, sau în urma refuzului acestora, *străinilor*. Indiciile deci, sus menționate, privitoare la amestecul lui Cantemir în moșiile Tutovene, ale neamurilor Nădăbaico și Ghenovici, au o deosebită importanță și dau indicațiunei genealogice «*frate*» o anumită tărie. Din nefericire n'am putut să găsim numele tatălui lui Iordachi, deși toți ginerii lui Dabija Pah. ni sunt cunoscuți. Nădăjduim însă în cercetări ulterioare și în întâmplare.

Cantemir a avut deci prin înrudirea cu neamurile Nădăbaico și Ghenovici legături de rudenie cu o mare parte a boierimei Țării de Jos, între care *Jorăștii*, *Paladeștii*, *Bogdăneștii*, *Bujoreni*, (descendenți din sora Schivei), *Costăcheștii*, *Costineștii*, *Racoviștii*, etc. și este deci de înțeles de ce și descendenții lui au preferat alianțe cu unele din familiile acestea: *Racovița*, *Bogdan*, *Paladi*.

A mai fost înrudit cu *Ilie Catargi* Vel Logofăt, care pretindea, în 1722, că niște țigani «*sint drepti a dumisale de pe Nădăbaico Vornicul*» ¹⁾. Cum *Ilie Catargi* a fost de două ori căsătorit, I^o cu *Elisaveta* (Safta) *Rosetti*, nepoata de fiică a lui *Dabija* Vodă, II° cu *Ecaterina*, fiica lui *Lupu Bogdan* și a *Ruxandei Cantemir*, și amândouă familiile aveau amestec în moșiile rămase dela *Nădăbaico*, ni e greu să precizăm modul înrudirii. Totuși reiese din testamentul lui *Dabija* Vodă ²⁾, că el avea cumpărături dela feciorii lui *Nădăbaico*, cu cari probabil a fost înrudit. Cantemir mai era înrudit cu *Mihalcea Duvac*, «*ginerile lui Bosioc Spătarul*, care *Bosioc* au fost ginere lui *Nădăbaico Vornicul*» ³⁾ cu *Andrei Mihuleț*, fost Părcălab, cunoscutul diac, alt ginere al lui *Busuioc* ⁴⁾ și tatăl aceluia *Apostol Mihuleț*, Vel Spătar ⁵⁾, care fusese în 1711, împreună cu alții, mijlocitor între D. Cantemir și *Petru cel Mare* ⁶⁾ și avuse o parte în *Highidiș* (Orheiu) dimpreună cu *Callimachi* (Calmășul) ⁷⁾.

Interesante sunt legăturile neamului Cantemir, prin *Nădăbaico*, cu familia lui *Dabija Vodă*, a cărei origine este necunoscută. Nu pare să fie o întâmplare că *Eustratie Dabija*, are drept *nume patronimic* pe cel de

¹⁾ «Trudi» din Chișinău, I, 242.

²⁾ Arch. geneal., II, 59-62.

³⁾ «Trudi», ibid. 243.

⁴⁾ Ghibănescu *Doc. Basarabene* 53.

⁵⁾ Creșterea Col. Acad. Rom. 1908, 262.

⁶⁾ Iorga. *Doc. fam. Callinachi*, I, Pref. XXXIV.

⁷⁾ Ibid. XX. *Andrei Mihuleț* a avut și două fiice, pentru cari a vândut țigani „de a făcut haine” (*Creșterea*, ibid.).

botez ¹⁾ al fiului lui Nădăbaico. Deasemenea indică o înrudire *cumpăraturile* lui Dabije Vodă în satele Sucmezăul și Rogoazele (Putna) ale feciorilor lui Nădăbaico ²⁾. Intre moșile lui Dabija Vodă se află și satul *Mărșila* ³⁾, în care recunoaștem *Mărșila* lui Nădăbaico. În fine poate iar nu este o întâmplare că Cantemir se întoarce din Țara Românească abia sub *Dabija Vodă* (Sept. 1661—Sept. 1665). Indiciile acestea nu pot să fie neglijate de către cercetătorii viitorii ai originii lui Cantemir și a lui Dabija, amândoi «*oameni de țeară, moldoveni drepti*». Dealtfel alegerea *unanimă* ⁴⁾ a lui Cantemir ar fi fost, dată fiind mentalitatea boierimei veacului al XVII-lea, imposibilă, cu toată stăruința lui Șerban Vodă, dacă n'ar fi aparținut unei familii vechi și cunoscute. Pentru o mai ușoară orientare în problema aceasta genealogică, dăm deocamdată următoarea spiță:

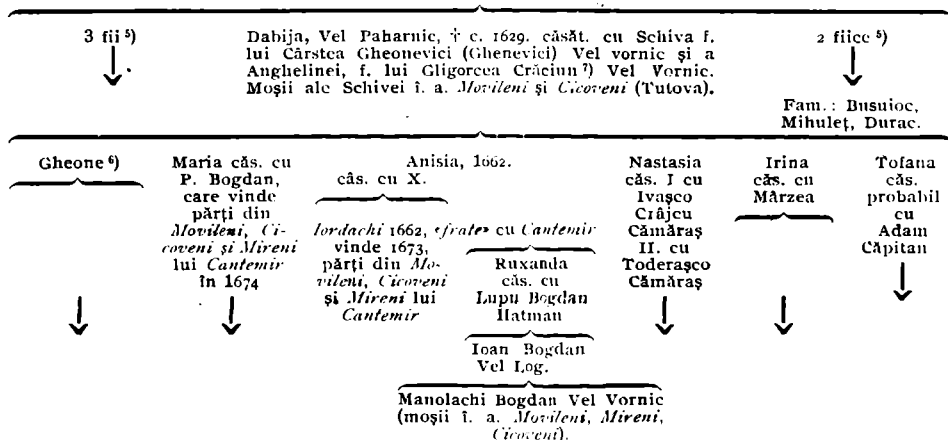
IOAN NĂDĂBAICO Vornic, 1554

?

DRĂGHICI NĂDĂBAICO Vel Vornic, 1583, 1620

Căsătorit I cu Salomia, f. Bascinei nepoata Stanei

Căsătorit II cu o Stanca

¹⁾ Răspândit atât la slavii de Sud, cât ci la cei de Nord.

²⁾ Arch. geneal., ibid. 62-63.

³⁾ Iorga, *Stud. și Doc.* VII, 318.

⁴⁾ *Let.* II, 226.

⁵⁾ v. Anexe.

⁶⁾ = Evghenie?

⁷⁾ Frumosul lui epitaf pus lui († 1570) și mamei sale Maria de către Anghe-lina în 1599, se află în bi. M-rei Voroneț din Bucovina. (Kozak, *Die Inschriften aus der Bukovina*, 108-9).

⁸⁾ Ctitorul M-rei Adam (Fălciu).

SCHITUL ANINOASA-CISLĂU (BUZĂU)

ȘI

NEAMUL DOAMNEI NEAGA

DE

IOAN C. FILITTI

MEMBRU CORESP. AL ACADEMIEI ROMÂNE

La 17 Ian. 1655, Const. Vodă Șerban, întărind lui Dragul iuzbașa mai mulți vecini din Cislău, jud. Saac (azi în Buzău), zice că-i erau «de la moșul său (na dedom si) Staico post, fiul Vladului pah., nepotul (vnuc) Vlaicului vistier din Rumceni», după cum a dovedit cu cartea lui Vladislav Voevod sin Vladislav Voevod, cu a lui Pătrașco Voevod sin Mircea Voevod (1559—1568) și cu altele posterioare «pentru această moșie de sat din Cislău» ale căreia hotare se întind, într-o parte, «până la Colunița, la mănăstirea Doamnei Neaga» ¹⁾.

Așa dar, cel mai vechi document înfățișat de Dragul iuzbașa la 1655 pentru moșia Cislău, era de pe vremea lui Vladislav Voevod de la 1523-5 ²⁾ când trăia Vlaicu *vistier* din Rumceni, proprietar în Rumceni și Cislău ³⁾.

Azi, *Rumceni* nu figurează în Dicționarul geografic al României. Găsim *Runceni*, moșie pendinte de Episcopie, în județul Buzău, com. Jugureni, la vre-o 20 Km spre sud de Cislău. Pădurea de pe moșia Rumceni este arătată ca formând un trup cu pădurea Cislău. La 1806, Rumceni se numia și Boboci. Astăzi, Boboci face parte din com. Tohani, cătunul *Valca Scheilor*, tot în Buzău, la vre-o 5 Km de Jugureni. Numele de Colunița, al locului unde, la 1655, era mănăstirea Doamnei Neaga, este acum necunoscut.

Comuna *Cislău*, tot în Buzău, cuprinde azi mai multe cătune printre care: Aninoasa, cu niște ruine; Buda, iar cu ruine, zise ale «palatului Doamnei Neaga» și Cislăul propriu zis unde se află, ca biserică de mir,

¹⁾ Stoica Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 244.

²⁾ I. C. Filitti, *Craioveștii*. In Conv. lit. 54 (1922) p. 301 n. 4.

³⁾ Un hrisov de la 1523 al lui Vladislav Voevod arată ca proprietari în Cislău pe Neaga, soția lui Oprea vornicul cu fiii ei și pe sora Neagăi, Neacșa, cu fiii ei. Printre acești fii, sunt stolnicii Vintilă și Șerban. (Stoica Nicolaescu, op. cit. 253). Contimporan cu *Vlaicu vistier din Rumceni* era un *Vlaicu clucer*, 1526, 1532, *căruia însă nu i se xice din Rumceni*, fiu al unni Petru post, și frate cu un Mihnea stolnic 1532, cu Arfa, Stanca, Neagoe popa și Badea. Aceștia au moșie în Stănești, Berivoești, Drăgănești și nu trebuie confundați cu boerii din Rumceni și Cislău. (St. D. Grecianu, Șirul Voevozilor cu divane, p. 79. — Stoica Nicolaescu, op. cit. 238—9).

fosta mănăstire a Doamnei Neaga. «De pe tradiție — zice Marele dicționar geografic al României — această biserică a fost zidită de Doamna Neaga, care a mutat aci pe călugării dela Aninoasa, schit ce era aproape în ruine și care îndată s'a și desființat, abia mai cunoscându-i-se azi urmele».

*

Din Vlaicu *vistier* din Rumceni și Cislău, de pela 1523—5, prin fiul său Vlad pah., cobora la 1655, zice hrisovul din acest an, Dragul iuzbașa din Cislău.

La 1570 însă Alexandru Vodă întărise moșia dela Cislău, pe deo parte fiilor lui Vlad (care era deci mort la acea dată), anume Staico (pomenit în hrisovul dela 1655 ca bunic al lui Dragul iuzbașa), Dragul și Coadă, iar pe de altă parte, lui Vlaicu *clucer* din Rumceni și surorilor lui, Stana și Maria¹⁾.

Despre Stana, cunoaștem un hrisov din 1587-8 prin care Mihnea Vodă întărește dania făcută mănăstirii Aninoasa a unor părți din moșiile Țigănești și Cislău, de către Stana cu soțul ei Radu pah., și cu *nepotul ei Staico*²⁾. Un hrisov anterior, din 1585, întărise moșia Cislău jupâniții Stana a lui Drăgușin banul³⁾. Aceasta însemnează că Stana a fost măritată de 2 ori: întâi, cu Drăgușin banul, fiul lui Dragomir din Curtișoara și frate cu Mitrea vornicul din Hotărani⁴⁾, de care s'a despărțit între 1585-7 și a doua oară cu Radu pah.

Din aceste doc. rezultă că Vlaicu *clucer* din Rumceni la 1570 este altul decât Vlaicu *vistier*, tot din Rumceni, pe la 1523-5; că Vlaicu *clucer* dela 1570 era frate cu Vlad pah. (mort la acea dată) și, ca și acesta, fiu al Vlaicului *vistier* de la 1523-5.

Nu numai la Rumceni și Cislău avea moșie Vlaicu *clucer*, ci și la Țigănești tot în Buzău, pe care i-o întărește Patrașcu Vodă la 28 Iulie 1555⁵⁾. Azi Țigănești-Ursoaia face parte din cătunul Ursoaia, comuna Rușavăț, la vre-o 10 Km. nord-est de Cislău. O nouă întărire urmează

¹⁾ C. Giurescu, *Despre boeri*, p. 53. Iorga St. și doc. V 642. Creșterea colecțiilor Acad. rom. 1906 p. 95. Pela 1572 trăia și un Vlaicu *logofăt*, fiul Mihnei pârcașab probabil din Bădeni (Grecianu, Geneal. doc. ale familiilor boeresti, II 442). De aci altă confuzie, pe care a făcut-o Gion (Ist. Buc. p. 722) citat și de St. D. Grecianu (op. cit. 364) care nu explică de unde vine eroarea,

²⁾ *Creșt. col. Acad. rom.* 1910 p. 125.

³⁾ *Ibid* 1906 p. 95.

⁴⁾ I. Bianu *Doc. Românești*, I 9—10 și (cu oare care greșeli), I. C. Filitti, *Arhiva Gheorghe Gr. Cantacuzino*, p. b. — Drăgușin banul s'a căsătorit și el a doua oară cu fica lui Dan *vistierul*, cu care a avut fii pe Tatul log., Marcu armaș și Marica soția lui Preda stolnic din Rumceni (Filitti, I. c. — Acelaș, cu greșeli, Așezământul Dositei Filitti, p. 183-4, după condica moșiei Lunguleți din Dâmbovița.

⁵⁾ *Creșt. col. Acad. Rom.* 1910 p. 264,

la 9 Ian. 1569 din partea lui Alexandru Vodă către Vlaicu clucer și soția lui Chera¹⁾.

Am văzut că în Țigănești avea moșie și Stana sora lui Vlaicu clucer. Această Stana avea moșie și în Cislău, cu nepotul ei Staico și cu frații acestuia Dragul și Coadă. În sfârșit, cum arată un act din 1613²⁾ și hrisovul de la 1655, Staico avea moșie și în Rumceni.

Așa dar, de pe vechiul obicei al pământului, urmașii lui Vlaicu *vistier* din Rumceni³⁾ aveau pe la 1570, părți de proprietăți în Rumceni, Cislău și Țigănești.

Prin hrisov din 20 Nov. 1556, Pătrașcu Vodă întărește moșie în Cislău și jupănesei Neaga din Rumceni³⁾. Poate fi vorba fie de mama fie de sora lui Vlaicu clucer, deși hrisovul citat din 1570, tot pentru Cislău, nu vorbește de cât de două surori ale lui Vlaicu, Stana și Maria⁴⁾.

* * *

Vlaicu clucer din Rumceni a fost tatăl Doamnei Neaga, soția lui Mihnea Voevod — mai apoi Turcitul — Domn între anii 1577-1583 și 1585-1591⁵⁾. Data căsătoriei, ni se zice, fără arătare de izvor, că ar fi anul 1582⁶⁾. Cea dintâi mențiune despre Doamna — mai exact fosta Doamnă — Neaga este din 14 Ian. 1584⁷⁾. Se afla atunci în exil, la Rodos, cu soțul ei⁸⁾ și revine cu el în a doua domnie la 1585.

Mihnea Vodă n'a fost multă vreme credincios tinerei sale soții. Intr-o scrisoare din 15 Febr. 1587, numește pe Doamna sa Neaga și pe «din inimă fiu din rodul Domniei mele, tânărul Io Radu Voevod»⁹⁾, dar altă scrisoare, din București, a unor rude ale Domnului, despre mama lui, din 31 Aug. acelaș an, lămurește că Domnul avea deja 2 fii cu numele de Radu: unul, fiul Doamnei (adică al Neagăi), era «ceva mai mare de trei ani» — deci se născuse la 1584 —, celălalt era din «altă femeie» — e

¹⁾ *Crest. col.* 1910 p. 265. Stoica Nicolaescu, *op. cit.* 281. C. Giurăscu, *Despre boeri* p. 44 nota, cu greșala că Chera e numită soră în loc de soție a lui Vlaicu. Jupăneasa Chera din Rumceni e amintită și într'un hrisov din 1578 (Grecianu, *Geneal.* II 243). La Ursoaia, biserica actuală, de lemn, este ctitoria monahului Teodosie Popescu, fratele mitropolitului Cosma, în a 2-a jumătate a sec. XVIII, dar locuitorii o socotesc mult mai vechie.

²⁾ Reprodus într'un act de la 1752 (I. Toncescu, *Genealogia familiei Lămotescu* p. 46—51.

³⁾ *Crest. col.* 1906 p. 94.

⁴⁾ Poate că Neaga renunțase la partea ei din Cislău, sau o vânduse celorlalți.

⁵⁾ Doc. respective în Grecianu, *Geneal.* II. 364-5.

⁶⁾ Stoica Nicolaescu, *op. cit.* 281.

⁷⁾ Iorga, *Contribuții la ist. Munteniei*. Extras din Analele Acad. rom. 1896 p. 38.

⁸⁾ Ibid. 57

⁹⁾ Ibid. 38. Cf. ibid 70.

vorba de Vișa — «dar Doamna îi vrea tot binele» ¹⁾. Sărmana Neaga se înclinase deci înaintea caprițiilor soțului ei; era prețul gloriei de a fi Doamnă.

Desamăgită astfel repede, tânăra soție jicnită își îndreptă gândul spre Cel de la care vine toată mângâierea. Un hrisov din 4 Mai 1589 vorbește de moșia de la Aninoasa «de moștenire a Doamnei Domniei mele, Doamnei Neaga, dela moși strămoși»; arată că acolo se află o biserică de lemn, făcută de acei înaintași «pe cât au avut puterea», dar care «s'a învechit și dărăpănat și văzând Domnia mea și Doamna Domniei mele..., ne-am invrednicit și am făcut și zidit... biserică de piatră... și i-am dăruit satul Cosainul», pe care l'au cumpărat ²⁾.

Este biserica de azi din Cislău, care a înlocuit pe cea mai veche din Aninoasa căreia, la 1587-8, Stana, sora lui Vlaicu clucer și nepotul ei Staico, îi făcuse danie o parte din moșiile Țigănești și Cislău.

În Februarie 1591, Mihnea Vodă, pierzând a doua oară scaunul, pornea la Constantinopol cu soția sa legitimă Neaga și cu Vișa. Era pregătit pentru moravurile de harem; nu-i de mirare că s'a și turcit îndată, de teama urgiei împărătești.

De astădată, Doamna Neaga socoti că paharul amărăciunilor era plin și că lipsea și perspectiva vre-unei alte domnii. Ea își părăsi soțul, care rămase cu Vișa ³⁾. La 1593, găsim pe Vișa la Veneția, cu fiul ei Radu, cu frați și surori ai acestuia — negreșit tot din Vișa — și Mihnea Vodă anunța fiului său Radu: «află că ai 2 frați» ⁴⁾ — evident născuți în haremul Turcitului.

De Doamna Neaga nu știm nimic până la 1600, când o aflăm la Muntele Athos, unde pune să se facă o cruce de lemn împodobită cu aur, pe care o dăruiește mitropolitului Teofan. În inscripția de pe cruce e calificată «țarița» ⁵⁾.

Desigur că după moartea lui Mihnea Turcitul (în Oct. 1601 ⁶⁾), când nici o considerație politică n'o mai putea reținea între străini, Doamna Neaga se va fi întors repede în țară, cu fiul ei Radu. Acesta trebuie deosebit de celalt Radu, fiul Vișei, care a domnit în mai multe rânduri,

¹⁾ Ibid 81.

²⁾ Stoica Nicolaescu, *op. cit.* 285. Grecianu, *l. c.* II. 364. Cosainul nu figurează în Marele dicționar geografic, dar se vede dintr'un act dela 1752 că era o parte din Cislău (I. Toncescu, *l. c.*).

³⁾ Scrisoare în Iorga, *l. c.* 101.

⁴⁾ Ibid. Cf. articolul lui S. Zotta în *Revista Arhivelor*, I. p. 136—7 și recenzia de Iorga în *Rev. Ist.* X (1921) p. 81—2.

⁵⁾ *Arhiva Istorică*, I, 181.

⁶⁾ Iorga, *l. c.* 108.

în amândouă Principatele, între 1601—1626. Argumentele pentru această deosebire au fost aduse de d. Iorga ¹⁾).

Avem mai întâi scrisoarea citată, dela 1587, în care se vorbește de cei 2 Radu, unul fiul Neagăi, celalt fiul Vișei. Avem apoi pomelnicul întocmit la 1626 de Alexandru Vodă Coconul, care numește pe tatăl său Radu Mihnea și pe bunicul său Mihnea împreună cu Vișa, nu cu Neaga ²⁾).

Impotriva acestei deosebiri, pare a sta un doc. din 1613, dela Radu Vodă Mihnea însuși, prin care întărește niște cumpărături ale «mumei Mării sale Doamnei Neagăi» ³⁾. Dar această expresie se explică foarte bine prin scrisoarea dela 1587, care spune că Doamna Neaga, «vrea tot binele» fiului Radu, pe care soțul ei îl avea de la altă femeie. Apoi, Doamna Neaga era mamă vitregă a lui Radu Vodă Mihnea și, față de bunăvoința ei, îi putea conveni Domnului s'o numească «mamă»: cadra bine cu noua lui situație; îi dădea o aparență de legitimitate ⁴⁾.

Dar încă un argument că Radu fiul Neagăi nu este același cu Radu Vodă Mihnea, este testamentul din 12 Sept. 1614 al Doamnei Neagăi prin care închină toate moșiile ei la mănăstirea Aninoasa pe care o zidise din temelie ⁵⁾. Această danie a întregii averi dovedește că Radu, fiul Neagăi, murise la acea dată, când domnea Radu, fiul Vișei, care putea deci ținea Neagăi locul fiului pe care-l pierduse.

Se pare că diata Doamnei Neaga nu enumera anume moșiile pe care le lăsa Aninoasei ⁶⁾. Putem reconstitui însă, măcar în parte, din doc. ulterioare, din ce se compunea averea Neagăi. Mai întâi, însăși moșia Aninoasa pe care se aflase biserica veche de lemn ⁷⁾; apoi, parte din moșia Cislău, pe care o luase schimb dela nepotul ei Preda Tătăranul și pe care zidise biserica nouă de piatră ⁸⁾; parte din moșia Rumecni, pe care o cumpăraseră la 1613 dela rudele ei: Anca a lui Stoica din Cislău, (deci Stoica murise) și fiul acestora, Stroe ⁹⁾; vii în dealul Tohanilor (deci

¹⁾ *Ibid.* 101.

²⁾ Grecianu, *l. c.* II. 365.

³⁾ *Ibid.* 364,

⁴⁾ Hrisovul din 15 Ian. 1652 în care Negoită Tătăranul este numit fiul Predei post. ot. Tătărani, nepotul Doamnei Neaga, *maica Radului Voerod* (Grecianu, *l. c.* II. 265), se explică în același chip. De altfel și Radu fiul Neagăi era «voerod», *ca fiu de Domn.*

⁵⁾ Grecianu, *l. c.* II. 364.

⁶⁾ Nu mai putem controla originalul, dar așa reiese din actul dela 1752 publicat de I. M. Toncescu, *Genealogia familiei Lămotescu*, p. 46—51.

⁷⁾ Act citat din 1589.

⁸⁾ Actul din 1752. citat

⁹⁾ *Ibid.*

tot în părțile Rumcenilor) și în Proșca ¹⁾ (tot în plaiul Tohani); mori în Bănțești ²⁾ (acest nume se întâmpină azi în com. Valea Teancului și în com. Lipia, Buzău).

În ctitoria ei va fi fost îngropată Doamna Neaga, dar data morții n'o știm. La 1623 nu mai trăia ³⁾.

* * *

În vechiul obicei al pământului, bisericile și mănăstirile cele slobode, adică neînchinat la vre-o altă mănăstire din țară sau străinate, erau proprietate particulară a fundatorilor și ca atare, la moartea acestora, treceau asupra moștenitorilor și se puteau vinde și împărți ca orice altă avere ⁴⁾.

Dar, cele mai deseori, bisericile și mănăstirile nu erau numai lăcașuri de rugăciune, ci așezăminte de binefacere, înzestrate ca atare de ctitori cu însemnate averi. Însăși destinațiunea aceasta a lor a dus, treptat, la transformarea caracterului lor juridic, din proprietăți particulare ⁵⁾ în persoane morale, care trebuiau sustrate liberei dispoziții și administrații a familiilor ctitoricești, pentru a fi trecute în domeniul public sub cârmuirea statului, cu drept însă de control din partea ctitorilor.

Cum spune banul Mihai Cantacuzino pela 1775, unele mănăstiri erau înființate de Domni, altele de boieri; unele erau destinate de ctitori să fie chinovii de călugări mulți, altele simple schituri; pe lângă unele se adăposteau orfanotrofii, școli, spitale, altele trebuiau să înzestreze fete sărace ⁶⁾. Iată tot atâtea motive pentru ca statul să nu se dezintereseze de administrația lor. Unele deveneau dependente prin chiar faptul închinării, altele prin milele ce dobândeau dela Domni, care atrăgeau și controlul domnesc. Când C. Mavrocordat a desființat milele ce precedesorii lui acordaseră, din veniturile statului, mănăstirilor, dar în schimb le-a scutit de dări, el a rânduit tot odată epitropi cari să le supravegheze administrația «ca să nu se lase cuvânt egumenilor că mănăstirile lor n'au venituri» ⁷⁾. Închinarea mănăstirilor deriva tot din dorința de conservare a unui așezământ, punându-l sub ocrotirea unui puternic, spre

¹⁾ Grecianu, II. 364. A fost acolo și un schit, azi biserică de mir (Marele dicționar geografic).

²⁾ Grecianu, l. c. II. 366.

³⁾ Act din acel an la Stoica Nicolaescu, op. cit. 282—3.

⁴⁾ I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, II 242 (anul 1503).

⁵⁾ Pentru această fază, veche, vezi I. Nădejde, *Dreptul de ctitorie*. Buc. 1910, pag. 27—33.

⁶⁾ Tunusli, p. 19.

⁷⁾ *Ibid.* 20.

a-l feri fie de arbitrarul statului, fie de negligența urmașilor fondatorului¹⁾.

Astfel au trecut mănăstirile din domeniul dreptului privat în al dreptului public.

Daniile făcute unei biserici sau mănăstiri nu pot fi revocate nici de cel ce le-a făcut, necum de urmașii lui. Glava 116 din pravila lui Matei Basarab zice: «cela ce dă bucatele acelea la mănăstirea ce a zidit, care le dă către Dumnezeu și sunt ale lui Dumnezeu, vrea canonul acesta ca să nu mai aibă voe pe dânsule»...²⁾

Ctitorii fondatori pot desemna prin diată pe rudele lor pentru a «chivernisi» așezământul³⁾, sau pot desemna străini; se cercetează deci diata pentru a se vedea dacă da sau nu fondatorul «rânduește să se chivernisească (așezământul) în urma sa de cliromonii săi»⁴⁾.

Era însă rar. cazul ca ctitorii să-și administreze direct așezământul; ei lăsați această sarcină asupra unor epitropi sau epistați, rezervându-și numai controlul⁵⁾.

Când statul a luat asupra-și dreptul de a numi pe epitropi, numirile se făceau de obicei cu recomandarea sau măcar consimțământul neamului ctitoricesc⁶⁾, chiar când fondatorul nu prevăzuse drepturi pentru urmașii săi⁷⁾.

1) Cantemir, *Descrierea Moldovei*. Trad. Pascu, p. 177.

2) «Ctitorii nu pot vinde sau strica ceva din ale mănăstirii» zice hrisovul Cotrocenilor dela 1815 (Urechia X A. 259).

3) Astfel, despre mănăstirile Brâncovenești, Gr. Brâncoveanu scria la 1815 că «s'au ocrotit dintru început de neamul meu». (Ibid. X. A. 272).

4) Hrisov din 1813. Ibid. 133—6.

5) Așa Dumitrache stolnicul — cronicarul — lasă ca biserica și școala de la Târgu Jiului înființate de el la sfârșitul sec. XVIII. să se chivernisească de epitropi dintre negustorii și orășenii de frunte, aleși de obștea [negustorilor și orășenilor. (Urechia Ist. Rom. V. 68). Dimpotrivă, tot pe atunci, Misail monahul lasă epitrop și chivernisitor peste cele 2 biserici făcute de el la București, pe nepotul său Panait Băbeanu, care la rândul-i va desemna pentru a-i urma, epitropi și ctitori tot din neam (ibid VII 316. 412).

6) Astfel, la 1815, la mănăstirile Brâncovenești se numesc epitropii recomandați de Gr. Brâncoveanu, care se plânge că într'un rând s'a numit o stăriță la Viforâta «fără să mi se facă și mie de știre ca unui ctitor» (Urechia op. cit. X A 264 272). Șerban Vodă Cantacuzino, în așezământul pentru Cotroceni, prevăzuse că administratorii netrebniți vor putea fi înlocuiți de «ctitorii rudinii ce vor fi mai de aproape de sângele Măriei Sale (ibid X A 259).

7) Astfel hrisovul Văcăreștilor orânduia epitrop pe marele logofăt, marele spătar și marele vistier titulari, dar Mavrocordații sunt totuși considerați ctitori și cu știrea lor se orânduiește egumenul (ibid. VI 112 VII 167, la 1798). La Pantelimon se orânduiesc epitropi, de obicei străini de neamul Ghiculeștilor, dar cu chibzuirea și a banului Ghica, de oare ce «se trage din neamul răposaiților ctitori» (ibid V 444). Tot așa la Sf. Spiridon nou (ibid. X A 194 277).

În vechime se obișnuia uneori să se revie asupra unei închinări. Glava citată din pravila lui Matei Basarab este potrivnică acestui obicei. Ioan Vodă Caragea într'un hrisov din 1813 zice că nu numai neamul ctitorului, dar nici ctitorul însuși nu poate «desghina» și relua în stăpânirea sa ctitoria închinată căci «de pe pravile... cele ce odată se afierosesc lui Dumnezeu, nu se mai pot desghina și lua înapoi» ¹⁾. Dar chinoviile nu aveau nici ele dreptul de a înstrăina ceva din averea așezământului, fără consimțământul ctitorilor, care păstrau totdeauna dreptul de protimisis ²⁾. Aveau aceștia și dreptul de control asupra cârmuirii și socotelilor așezământului închinat ³⁾.

Din principiul că daniile făcute bisericilor nu pot fi revocate, s'a dedus, încă din veacul XVII, că urmașii ctitorilor nu pot nici închina un așezământ, de oarece s'ar strica astfel voința fundatorului, care a hărăzit așezământului său slobozenia ⁴⁾.

¹⁾ Urechia, op. cit. X. A. 133-6.

²⁾ Exemplu de la 1625 pentru moșii făcute danii la Snagov de boerii din Greci (Ilfov) și pe care mănăstirea vrea să le vândă. (St. D. Grecianu, *Istoricul unei bătrâne moșii boerești*, Grecii, p. 18). Alt exemplu pentru schitul Hotărani, în Bulet. comisiei monum. ist. V (1912) p. 128.

³⁾ Hrisovul bisericii Madona Dudu din Craiova zice că epitropii se numesc cu știrea ctitorilor și sunt sub ascultare de aceștia (Urechia op. cit. X. A. 195-6). Hrisovul p. schitul Poiana Mărului zice că ctitorii — D. Ghica, N. Dudescu, Cârloveștii și Neculeștii, — «ori când se va întâmpla a se supăra acest sf. schit atât de Episcopii de pe vremi, sau pentru schimonosirea orânduelii ce are schitul, sau pentru așezarea altui egumen împotriva, sau a înstrăina cevași de ale schitului... nici decum acești ctitori să nu îngăduiască și când nu va fi înțelegerea numai din cuvânt, atunci... să dea jalbă la dregători... ca niște mai doritori fiind și pentru sufletul lor, mai bine le va păstra și iar le va pune la locul lor». (ibid. 82). Hrisovul din 1798 pentru orânduiala mănăstirilor dispune ca socotelile să se încheie anual de mitropolit, vel log. și vel vornic al obștirilor și să se arate și ctitorilor ca unora ce urmează a avea durere pentru lucru strămoșesc al lor» (ibid VII 379). La 1794 Ioniță Vlădăianu constatând că în timpul minorității sale nu se împlinise voința tatălui său Fota cu privire la biserica și școala înființată de acesta la Craiova, cere să se numească epitropi 2 negustori care să-i dea socoteală anuală «ca la un ctitor». (ibid VI. 176). Actul de închinare la episcopia Buzău a schitului Berca, la 1742, în Filitti, Biserici și ctitori (Rev. Spicuitor în ogor vecin, I (1920) p. 148).

⁴⁾ Anafora din 1794 a mitropolitului Dositei Filitti, Ianache Moruzi și Scarlat Grecianu pentru a opri pe Radu Golescu de a închina Vieroșul la Sfetăgora Ei se referă la hrisovul lui Leon Vodă din 17139 și la al lui Const. Vodă Șerban din 17165, întărind altul al lui Matei Vodă (Urechia, op. cit. VI 34). Dar închinările de către urmași ai ctitorilor se practicaseră și în sec. XVIII. Așa mănăstirea din Slatina (Olt) întemeiată la 1736 de Nicola și Iane Slătineanu, fusese închinată în urmă la Xeropotam de vornicul Radu fiul lui Iane. (ibid. X. A. 112).

Urmașii de parte hărbătească ai ctitorilor fondatori, au pasul asupra descendenților prin femei¹⁾.

În rezumat, înțelepciunea bătrânilor noștri ajunsese, măcar în veacul XVIII, la concluzia că interesul așezămintelor cerea să nu fie administrate direct de familiile fondatoare, dar să fie sub supravegherea și controlul acestora²⁾. Urmașii fondatorilor aveau și drept la pensiuni din veniturile așezământului³⁾.

Să vedem cum s'a aplicat dreptul ctitoricesc la schitul Doamnei Neaga.

* * *

Acest schit «a fost multă vreme sub chiverniseala ctitorilor», ne spune actul citat din 1752⁴⁾. Din acelaș act deducem că cel dintâi ctitor chivernisitor a fost Preda post. din Tătărani. Acesta este cunoscut în doc. ca «nepot» al Doamnei Neaga⁵⁾.

Pentru rudeniile Doamnei Neaga avem următoarele doc. care se vor înțelege ușor cu ajutorul tabelii genealogice anexate la acest studiu.

Un hrisov din 1627 vorbește de o Neaga, sora lui Pătrașco, fata lui Bogdan din Săhăteni, nepoata de fiu a jupânesei Maria sora Neagăi Mitroae. Acea Neaga, sora lui Patrașco, este arătată ca vară a lui Preda și a Saftei, feciorii Predei stolnic din Rumceni, nepoții (vnuți) jupânesei Stancăi sora Neagăi Mitroae⁶⁾.

¹⁾ Hrisovul din 1813 în Urechia, op. cit. X. A. 133-6. La 1798, Cantacuzinii sunt încă ctitori la Lespezi (Iorga, St. și doc. V. 507) fundațiunea lor de la începutul sec. XVIII. La 1813 ctitori la Mărgineni sunt trei Filipești, cari cer Domnului înlăturarea egumenului, ca «rău econom». (ibid. 90). Descendenții direcți ai fondatorului, chiar prin femei, trec însă înaintea colateralilor hărbați. Așa este cazul la Colțea, unde ctitori sunt Racovițeștii, descendenți prin femei ai lui Mihai spătarul Cantacuzino. Un hrisov din 1787 vorbește de „datoria ce are (D. Racovița) ca un ctitor a cerceta totdeauna starea acestei mănăstiri“, și după cererea lui Racoviță se orânduiește episcop arhiereul Zihnon, (ibid III 51 VI 714). Totuși la Sf. Spiridon nou, deși existau descendenți prin femei ai ctitorilor fondatori, găsim ctitor, pe la 1800, pe banul Dimitrie Ghica, un colateral, apoi pe fiul acestuia, Grigore, viitor Domn. (ibid. X. A. 277).

²⁾ Hrisovul din 1815 al bisericii Crețulescu din București, deosebește biserici de mir care pot fi particulare, boerești, sub exclusivă îngrijire a ctitorilor și mănăstiri sau biserici domnești ale țării. Dar nici pe cele dintâi nu le administrează ctitorii totdeauna direct, ci prin năstavnici sau epitropi confirmați de Domn (Urechia, l. c. X A. 36. Erau atunci 2 Crețulești ctitori).

³⁾ Așa la Cotroceni, 1798 (Ibid. VII. 169), la Sf. Spiridon nou, 1815 (Ibid. X. A. 277).

⁴⁾ M. I. Toncescu, l. c.

⁵⁾ Act. din 1628 (St. D. Grecianu, *Cronica lui Radu Grecianu*, 344—5).

⁶⁾ G. M. Ionescu, *Istoria Cotrocenilor*, p. 536.

Acest hrisov arată deci legăturile de rudenie a mai multor persoane dela 1627 cu Neaga Mitroae.

Alt act ne spune că această Neaga Mitroae era mătușă (tetca) a Doamnei Neagăi ¹⁾.

Aceste acte și hrisoave sunt în legătură cu revendicări de moștenire dela Neaga Mitroae, care și ea moștenise o frumoasă avere dela o mătușă a ei.

Intr'adevăr un doc. din 1586 ne spune că o jupâniță Stanca, proprietară în Săhăteni, Greci (Ilfov), Tătărăi (nu Tătărani, lângă Șoplea în Prahova ²⁾, Ilhovăț, Lungi și Frătești (azi Lunguleți în Dâmbovița ³⁾, Bontești și Răzvad, a lăsat toate aceste moșii nepoatei ei de soră Neaga și soțului acesteia Mitrea vornic ⁴⁾, pe cari i-a luat «în loc de fii» (neavând deci copii), excludând dela moștenire «alte surori ale jupâniței Neagăi sau rudenii de ale lor» ⁵⁾.

Și când Neaga Mitroae muri și ea, după ce căzuse în robie la Turci pe vremea lui Mihai Viteazu ⁶⁾, prea era frumoasă moștenirea ce lăsa, pentru ca rudele să nu pornească judecăți. De aci numeroasele acte care stabilesc înrudirea cu Neaga Mitroae a diferiților competitori la moștenire.

Avem astfel pe descendenții din Maria, sora Neagăi Mitroae, prin Bogdan din Săhăteni, fiul Mariei. anume Pătrașco și sora lui, Neaga, care singură mai trăia din această ramură la 1627 ⁷⁾.

Avem pe descendenții din Stanca, altă soră a Neagăi Mitroae, prin Preda stolnicul din Rumceni, fiul Stancăi, anume Preda din Tătărani și sora sa Safta, care amândoi trăiau la 1627 ⁸⁾ și sunt numiți și «nepoți ai Doamnei Neagăi ⁹⁾.

Avem în sfârșit pe Doamna Neaga, fiica Vlaicului clucer din Rumceni.

¹⁾ Ibid. 534, dar cu greșită înțelegere a actului. Cf. Filitti, *Așezământul Dositei Filitti*, p. 183.

²⁾ St. D. Grecianu, *Șirul Voievozilor cu dirane*, p. 58.

³⁾ Filitti, l. c.

⁴⁾ Din Hotărâni, vel vornic între 1578—1595 (Filitti, *Arhiva G. Gr. Cantacuzino*, tabla numelor.

⁵⁾ St. D. Grecianu, *Istoricul unei bătrâne moșii boerești, Grecii*, p. 14—15.

⁶⁾ G. M. Ionescu, l. c. 531. Filitti, *Așezământul Dositei Filitti*, p. 183 (după condica moșiei Lunguleți). Mihai Vodă tăiasse pe Mitrea vornicul. Neaga este silită să vândă Domnului moșia Grozăvești. Pentru a se răscumpăra apoi din robie, ia dela boerul Chiriță Dumitrache Paleologu 200 galbeni. Simeon Movilă restituind Neagăi moșia Grozăvești, ea dă jumătate din aceasta salvatorului ei. (Iorga, St. și doc. V. 612—613).

⁷⁾ Doc. din 1627, citat la G. M. Ionescu, *op. cit.* 536.

⁸⁾ Ibid.

⁹⁾ Stoica Nicolaescu, *op. cit.* 282—3.

Aceasta încearcă la 1613 să atace vânzarea moșiilor Frățești și Lungi făcută de «mătușa» ei Neaga Mitroae, când căzuse în robie la Turci. O judecă chiar fiul ei vitreg, Radu Vodă Mihnea, dar «au rămas cinstita Doamna Neaga de judecată dinaintea Domniei mele și dinaintea Divanului Domniei mele» ¹⁾.

Aceeaș revendicare o încearcă la 1625, cealaltă nepoată a Neagăi Mitroae, anume Neaga din Săhăteni, dar pierde și ea procesul și Domnul hotărăște ca jeluitorii să-și caute părțile «la verii ei, ceilalți nepoți ai Neagăi Mitroae» ²⁾.

Din toate aceste doc. rezultă că Neaga Mitroae era soră cu Maria din Săhăteni, cu Stanca din Rumceni și cu Vlaicu clucer ³⁾, tatăl Doamnei Neaga și că, cu toții, erau nepoți de soră ai jupâniții Stancăi din Săhăteni, Greci, Tătărăi «et autres lieux».

Descendenții Mariei se numesc «din Săhăteni»; descendenții Stancăi se numesc «din Tătărani»; aceste denumiri ne arată cum se împărțise între nepoții de soră ai Neagăi Mitroae, — anume Bogdan, fiul Mariei și Preda, fiul Stancăi, — moștenirea acesteia ⁴⁾. Nici o parte din această moștenire nu se vede la urmașii lui Vlad pah. frate al Vlaicului clucer și deci și al Neagăi Mitroae: aceasta se explică prin faptul că la moartea Neagăi Mitroae nu mai trăiau fiii lui Vlad — nepoți de frate ai Neagăi — ci numai fiii acestora, al căror grad de înrudire era deci mai depărtat.

La moartea Doamnei Neaga, între 1614 și 1623, chiverniseala schitului Aninoasa trebuia să treacă asupra rudelor ei celor mai apropiate. Această chiverniseală aparține până la începutul sec. XVIII-lea, descendenților Stancăi, una din mătușele Doamnei Neaga, ziși «ot Tătărani» cu excluderea celorlalte rude. Aceasta dovedește că Doamna Neaga n'a lăsat descendenți direcți și că singurul ei văr primar în viață la moartea ei era Preda stolnicul din Rumceni, fiul Stancăi.

¹⁾ Grecianu, *Geneal. doc.* II. 366. Filitti, I. c.

²⁾ I. Bianu, *Doc. românești*, I. 100—101. 104. Cf. St. D. Greșianu, *Istoricul unei bătrâne moșii boerești, Grecii*, p. 18. Creșterea colecțiilor Acad. Rom. 1912 p. 96. In *Creșt. col.* 1910 p. 125 s'a înțeles greșit doc. din 1581—2: Patrașco din Săhăteni n'a fost frate cu Neaga Mitroae, ci cu Neaga din Săhăteni.

³⁾ Stoica Nicolaescu, *op. cit.* 281. Dacă doc. din 1570 pentru moșia Cislău nu vorbește de cât de 2 surori ale lui Vlaicu, Stana și Maria, deși Neaga trăia, se poate explica prea bine prin împrejurarea că aceasta va fi renunțat la partea ei din Cislău, sau o va fi vândut celorlalți. Dacă doc. din 1586 nu vorbește de cât de surorile Neagăi Mitroae, cauza este că frații muriseră. Nepoții de frați sunt cuprinși în expresia: «rudenii ale lor».

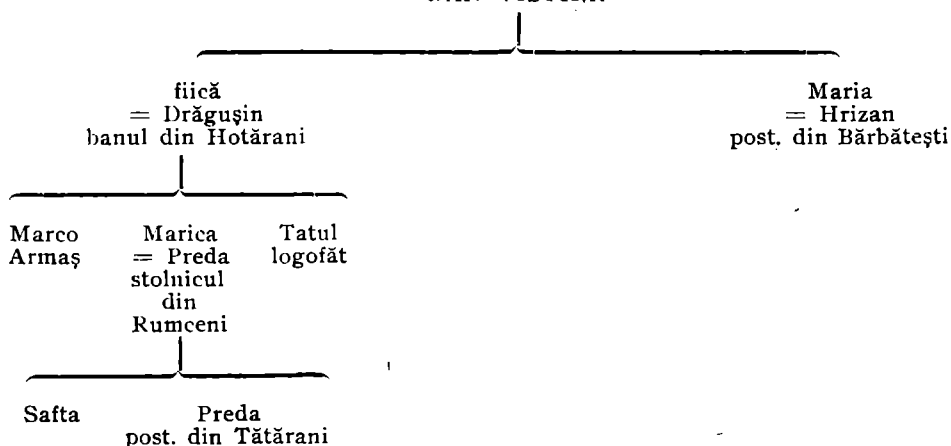
⁴⁾ La 1625 erau ctitori la Snagov, de o parte Neaga fiica lui Bogdan din Săhăteni, de altă parte Preda post. Tătăranul, ca nepoți ai Neagăi Mitroaei care dăruise Snagovului parte din moșiile ei dela Greci și din județul Săcueni (St. D. Grecianu, *Istoricul unei bătrâne moșii boerești. Grecii*, p. 18).

Acest Preda stolnicul a fost căsătorit cu Marica, fiica lui Drăgușin banul din Hotărani, din a doua căsătorie a acestuia cu fiica lui Dan vistierul ¹⁾. A avut fiu pe Preda postelnicul, zis «din Tătărani» și «nepot» al Doamnei Neaga și o fiică, Safta ²⁾.

Preda post. din Tătărani a avut și el fiu pe Negoită, zis Tătăranu. Acesta, la 1651, era paharnic și căsătorit cu Marica, fiica lui Nica vistierul ³⁾. La 1654 dobândește un hrisov pentru satul Tătărani «fost de moștenire lui Preda post. Tătăranul, tatăl lui Negoită pah., nepotul Doamnei Neagăi, dela mătușa sa Neaga vorniceasa Mitroaea și dela Vlaicu clucer, tatăl Doamnei Neagăi, încă . . . din zilele bătrânului Alexandru Voevod» ⁴⁾ La 1675, Negoită, tot pah., avea fiu pe Matei ⁵⁾. La 1677 era vornic ⁶⁾. A fost căsătorit a doua oară cu o jupâneasă Neacșa, pare-se din Stănțești ⁷⁾.

¹⁾ Avem spița următoare :

DAN VISTIER

De aceea un doc. ne spune că Preda post. din Tătărani a avut unchi pe Hrizan post. din Bărbătești (G. M. Ionescu, *Ist. Cotrocenilor*, p. 537), iar alt doc. că Hrizan post. a ținut pe Maria, *mătușa* jupânesei Safta (Ibid. 538, dar greșit *soacra*). Filitti, l. c. St. Nicolaescu, l. c. 283.

²⁾ Act din 1627 la G. M. Ionescu, l. c. 536. Act din 1628 la St. D. Grecianu, *Viața și Domnia lui C. Brâncoveanu de Radu Grecianu*, p. 334—5.

³⁾ C. Giurescu, *Despre boeri*, p. 105 nota. Nica, vel vistier între 1594—1610, vel log. 1613—1618, era grec. Dela soția sa Păuna, a avut fii pe Preda, Pătrașcu și Maria, ctitori la Prodromu la 1614. (Lampridi, *Epirotice*, VI. 161. Biser. ortod. rom. anul 23 p. 278). La 1594, Nica dobândește moșie la Corcova, în Mehedinți.

⁴⁾ St. Nicolaescu, o. c. 282.

⁵⁾ *Creșt. col. Acad. rom.* 1910, p. 138.

⁶⁾ Filitti, *Arhiva G. Gr. Cantacuzino*, p. 115.

⁷⁾ *Creșt. col. Acad. rom.* l. c. act din 1680.

La bătrânețe Negoită s'a călugărit sub numele de Nicolae monahul și s'a desfăcut de o bună parte din averea lui ¹⁾. La 30 Iunie 1684, împreună cu fiul său Matei ²⁾, închină la episcopia Buzăului mănăstirea Aninoasa cu toate moșiile ei ³⁾. El a exercitat astfel un drept care, cum am văzut, la sfârșitul sec. XVIII-lea s'a contestat urmașilor ctitorilor fondatori.

Prin această închinare intrau în stăpânirea episcopiei de Buzău atât daniile făcute Aninoasei de Doamna Neaga, cât și cele pe care, la 1587-1588, le făcuse acelui schit Stana din Cislău cu soțul ei Radu pah. și cu nepotul ei Staico (din ramura, zisă de la Cislău, a lui Vlad pah.), din moșiile lor de baștină de la Țigănești și Cislău.

Proprietatea episcopiei de Buzău se întindea astfel acum pe o mare parte din averea de altă dată a boerilor dela Rumceni-Cislău-Țigănești.

*

Matei Tătăranul nu lăasă decât o fiică, Neacșa, măritată cu o rudă depărtată, Drăgan clucerul, din ramura de la Cislău a aceluiaș neam ⁴⁾.

Prin această căsătorie se uniră două ramuri scoborâtoare deopotrivă din Vlaicu *vistierul* din Rumceni de pe la 1523-5 și soții stăpâniră împreună rămășițele din averea strămoșilor lor comuni.

Din căsătoria Neacșai Tătăranu cu Drăgan din Cislău se născu un fiu, Radu; apoi Drăgan se însoți a doua oară și avu o fiică, Maria, care scobora deci, despre tată, tot din neamul boerilor de la Rumceni-Cislău, dar nu mai scobora, ca fratele ei vitreg Radu, și din ramura «ot Tătărăi» a aceleiași familii.

¹⁾ La 1685 vinde lui Const. Brâncoveanu, viitor Domn, moșia Tătărani (St. D. Grecianu, *Cronica lui Radu Grecianu*, p. 264).

²⁾ Este o dovadă că alți preținși fii ai lui Negoită, anume Dumitrașco și trei fete (act din 1630 în *Crest. col.* 1910 p. 138) erau copii vitregi, dintr'o primă căsătorie a celei de a doua soții a lui Negoită.

³⁾ St. D. Grecianu, *Geneal. doc.* II 365. — Actul citat de la 1752.

⁴⁾ Doc. citat din 1570 numește 3 fii ai lui Vlad pah.: Staico, Dragul și Coadă, care au părți în moșia Cislău, pe când alte părți erau ale lui Vlaicu clucer și ale 2 surori ale lui. Alt doc. citat, din 1587-8 arată că Stana sora lui Vlaicu clucer, împreună cu nepotul ei Staico, au dat la Aninoasa părțile lor din Cislău și Țigănești. La 1634 Matei Vodă întărește lui Dragul log. din Cislău și unchiului său Stroe, părțile ce le rămăsese din Cislău (*Crest. col.* 1906 p. 97). Acelaș Domn la 1645, poruncește să se deosebească ce au dat și ce n'au dat la Aninoasa din moșiile Cislău și Țigănești, moșii și strămoșii lui Dragul iuzbașa za roșii, și ai unchiului său Stroe din Cislău «ce au fost de rudă cu moșii lui Neagoe pah. din Tătărani» (Iorga St. și doc. XVI 72). În fine, descendența, la 1655, a Dragului iuzbașa din Cislău din Staico post. fiul lui Vlad pah. și nepot lui Vlaicu *vistier* din Rumceni, este adevărită prin hrisovul citat din 1655. Dragul iuzbașa de la 1655 a avut fiu pe Mihalcea, adevărit la 1667 (*Rev. de ist. arheol. și filol.* XIII 54) și acesta pe Drăgan clucerul.

Radu își făcu diata la 1738 și muri puțin în urmă. Tatăl său Drăgan clucerul murise și sora vitregă a lui Radu, Maria, copilă nevârstnică, rămase sub epitropia unor rude¹⁾.

Episcopul Metodie al Buzăului socoti că momentul era prielnic pentru a mai spori proprietățile dobândite de episcopie prin închinarea Aninoasei de către Negoită Tătăranul la 1684.

El pretindea că moșia Rumceni se cuvenea întreagă episcopiei pentru că ar fi fost cuprinsă în diata prin care Doamna Neaga își lăsase la 1614, întreaga avere la Aninoasa, deși dania nu menționa anume și această moșie.

Pretindea că dacă, totuși, boerii Tătărani rămăsese până la defunctul Radu în stăpânirea unei părți din Rumceni, aceasta trebuia explicat prin împrejurarea că, având multă vreme Aninoasa sub chiverniseala lor, vor fi împresurat moșia, iar de la închinarea Aninoasei către Episcopie, împresurarea va fi fost tolerată și mai departe, din considerație pentru «scăpătăciunea ctitorilor, pentru pomană», așa că aceștia «au stăpânit din neam în neam până la Radu».

Argumentația părintelui Metodie ar fi fost exactă dacă moșia Rumceni ar fi aparținut întreagă Doamnei Neaga; dar aceasta n'avusese decât o parte din această moșie și pretenția lui Metodie trebuie să se fi întemeiat deci în mod abuziv, pe indivizia în care se vede că urmașii lui Vlaicu vistier din Rumceni rămăsese, după vechiul obicei, pe această moșie.

Folosindu-se că nu-i sta împotrivă decât o copilă reprezentată prin niște epitropi care probabil au fost ușor câștigați, Metodie puse stăpânire pe întreaga moșie Rumceni²⁾.

Reface apoi Metodie biserica din Cislău la 1749. Nu putem ști dacă, cu acest prilej, va fi șters din pizanie și de pe pereții bisericii amintirea vechilor ctitori, pentru că biserica a mai fost restaurată la 1839, de episcopul Chesarie. În inscripția pusă de acesta se zice că biserica a fost «zidită din temelie» de Metodie³⁾, dar nu se pomenește nimic de Doamna Neaga.

*

La 1752 însă, Maria din Cislău, fiica lui Drăgan din Cislău și soră de tată cu răposatul Radu, se măritase, de pe puterea de acum a neamului ei, cu un boernaș de neam, Ștefan Lămotescu, care dobândi mai

¹⁾ Actul din 1752 citat.

²⁾ Actul din 1752.

³⁾ Marele dict. geografic al României, vo. Cislău. Schitul Cislău fusese împodobit la 1786 de episcopul de Buzău Cosma Popescu. (Vezi Iorgulescu în «Literatura și arta română» III (1898-9) p. 241.

târziu boeria de vel clucer za arie. Acesta intră în judecată cu episcopia Buzăului pentru revendicarea moșiei Rumceni.

El susținu, și cred cu drept cuvânt, că moșia Rumceni nu s'a stăpânit nici odată — înțelegem întreagă — de mănăstirea Aninoasa și că n'a eșit nici odată din neamul boerilor Tătărani. Așa dar, zicea Lămotescu ca vechil al sotiei sale, moșia se coborâse cu drept la Neacșa Tătărăncă, mama lui Radu, iar averea acestuia, în lipsă de alte rude, se cuvenea surorii sale vitrege de tată, Mariei Lămotescu.

Cazul acesta de revendicare de moștenire era prevăzut în glava 274 din pravila lui Matei Basarab: «De va muri fecior sau fată... și nu va avea părinți... și nu va avea moș nici moașă... și nu va avea frați de un tată și de o mamă și va avea alt frate care va fi de un tată și de două mame, atunci îl moștenește frate-său...».

Pe acest teren se puneă, cu tot temeiul, Marica Lămotescu. Tot ce se putea discuta era dacă moșia Rumceni fusese ori nu cuprinsă întreagă în dania Doamnei Neaga. În această discuție, lupta între Lămotescu și episcopul de Buzău, care probabil trăgea voită confuzie din starea de indivizie, era inegală. Maria Lămotescu pierdu moșia Rumceni. I se atribui numai altă moșie, Făurei, pe care de asemenea o revendica Metodie, dar despre care judecata recunoscă că nu era cuprinsă în dania Doamnei Neaga¹⁾.

*

Dar chiar dacă Radu n'ar fi fost frate vitreg cu Maria, încă este întrebare dacă aceasta n'ar fi avut drept la moștenirea lui.

Neacșa Tătărănu, mama lui Radu, era rudă în a 12-a spiță cu soțul ei Drăgan, tatăl Mariei, și Radu deci, în a 14-a spiță cu sora sa vitregă Maria²⁾.

Din însăși vechea organizare familială a proprietății pământului³⁾ trebuia să rezulte, în vechiul nostru drept, că moștenirea trece «la toată seminția ce-i mai aproape» sau «la tot neamul care se vor alege mai aproape»⁴⁾. Și glava 274 din pravila lui Matei Basarab prevede pentru cel ce moare fără ascendenți, descendenți sau frați, fie buni, fie vitregi, ca «să-l moștenească numai rudeniile celea ce-i vor fi rudă mai de aproape». Dacă n'are rude, femeea răposatului ia jumătate din moștenire, iar cealaltă jumătate rămâne pe seama Domniei.

Deci și pe această bază ar fi putut moșteni Maria Lămotescu pe Radu. Dar tot în pravila lui Matei Vodă, glava 276 oprea dreptul de

¹⁾ Actul din 1752 în Toncescu, op cit. 46-51.

²⁾ Vezi tabloul anexat.

³⁾ I, C. Filitti, Evoluția claselor sociale în trecutul Principatelor române. In Arhiva p. știința și reforma socială, anul V No. 1,

⁴⁾ I, D. Condurachi, Teoria moștenirilor, p. 19 și 38-9. Interesant este că în Codul Donici, cap. 37 art. 9 se admit moștenirile colaterale până la orice grad.

moștenire al colateralilor la spița opta inclusiv. Această restricție nu se găsește în «Syntagma» lui Matei Vlastari¹⁾. Harmenopol însă, luându-se după Peira (sec XI) zice că moștenesc rudele în gradul al optulea, ceea ce pare a exclude pe celelalte²⁾. În dreptul lui Justinian nu exista limită de rudenie pentru moștenire; restricția va fi provenit mai târziu prin influența faptului că era oprită căsătoria între rude numai până la al optulea grad³⁾.

- În orice caz, era greșit alt argument al lui Metodie pentru a revendica moșia Rumceni, anume că neamul Tătărănilor se stinsese odată cu Radu, fiul Neacșăi din Tătărani⁴⁾. Într'adevăr, am arătat că Tătărăanii nu erau decât o ramură a familiei boerilor din Rumceni, ramură ce-și zisese «ot Tătărani», din cauza unei moșii de moștenire prin femei, pe când altă ramură a aceleiași familii adoptase numele de «ot Cislău». Poate că Marica Lămotescu nu se afla în posesiunea hrisovului de la 1655 dovedind această filiațiune, dar este mai probabil că revendicarea moștenirii lui Radu fiindu-i asigurată prin aceea că era soră vitregă cu el, i se va fi părut inutil și complicat a invoca și alte argumente care să mai provoace contestațiile puternicului ei adversar⁵⁾.

* * *

Dar, Marica Lămoteasca, în calitate de ruda cea mai apropiată a ultimului Tătăran și de descendentă din neamul Doamnei Neaga care întemeiasc schitul Aninoasa, mai era și ctitoră a acestei mănăstiri și avea, ca atare, un drept de control asupra așezământului, deși fusese închinat. Nu știu dacă a exercitat vreodată acest drept; e mai probabil că Metodie va fi procedat ca și alți chiriarchi sau egumeni, fie Români, fie Greci, cari, sub cuvânt că reparau o biserică, ștergeau amintirea vechilor ctitori și-și însușeau drepturile acestora⁶⁾, așa că și unii și alții au contribuit la «stingerea pomenirii ctitorilor neamului românesc»⁷⁾ și din aceleași motive de lăcomie ascunse sub pretexte de interes obștesc.

¹⁾ Cap. XII despre moșteniri, în col. lui Beveregius, Synodicôn sive pandectae. 1672. Vol. II partea 2 p. 155.

²⁾ Cap. V. Titlul VII. Ediția latină-greacă, sub titlul «Promptuarium juris». 1587 p. 379.

³⁾ Zachariä v. Lingenthal, Gesch. des griech. röm. Rechts. 1892 p. 135. 139. 141, 144 și nota 422.

⁴⁾ Greșală pe care o face și St. D. Grecianu în broșura «Familia Lămotescu».

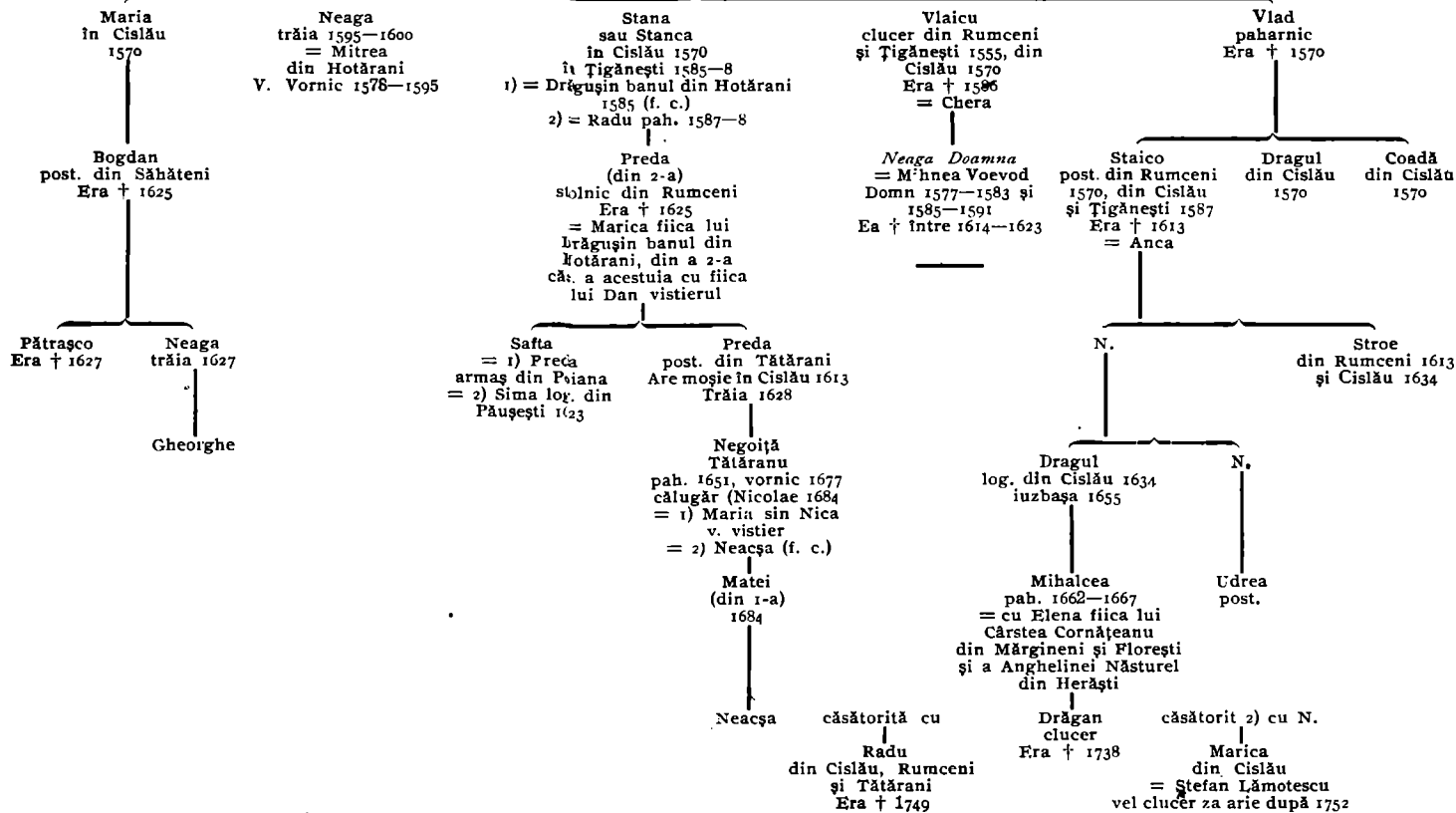
⁵⁾ La 1806 Marica Lămotescu a reînceput procesul pentru moșia Rumceni (Toncescu op. cit.) nu știu cu ce rezultat. Actele relative se găseau la Arhivele Statului, Cond. episc. Buzău, III 39-40 și Cond. domn. 53 f. 76-7, care nu se mai pot consulta azi.

⁶⁾ Exemplu în St. D. Grecianu, Istoricul unei bătrâne moșii boerești, Grecii p. 54-5: e vorba de schitul Balamucii, acaparat de călugării greci la 1752.

⁷⁾ I. C. Filitti, Restaurația vechilor monumente și biserica Adormirea Maicii Domnului din Slatina (Olț). În rev. Literatură și arta rom. XII. (1908) p. 416.

Stanca
din Săhăteni, Greci,
Tătărai, etc.
Adoptă pe nepoata
ei Neaga Mitroae.
Era † 1586

Neaga = Vlaicu
1556 Vistier din
Rumceni
și Cislău
1523—5

DIN TRECUTUL BOIERIMEI ROMÂNEȘTI

VEL-COMISUL ȘERBAN PÂRVU VLĂDESCU ¹⁾

DE

NICULAE M. VLĂDESCU
SECRETAR DE LEGAȚIE

Se cunosc foarte puțin conducătorii din veacurile trecute ale trebilor publice românești. Acest capitol care aparține istoriei țării și *în acelaș timp istoriei familiilor boerești*, urmează să se îmbogățească de acum înainte, bine înțeles, dacă acei ce pot contribui, orcât de puțin, vor aduce munca lor.

O primă datorie o au posesorii de arhive care cuprind documente privitoare la trecutul politic și social al țării.

Numărul acestor mărturii prețioase este foarte mic și mai cu seamă este cu totul rar, ca ele să se refere într'o desăvârșită continuitate la acelaș neam boeresc.

Când totuși lucrul se întâmplă și putem urmări, cu măririle și scăderile ei, o familie românească străveche, care a jucat un rol de frunte dealungul veacurilor, înseamnă să pricepem întreg rostul vremurilor de atunci.

Vor învia pe rând în fața noastră, domnia veche cu prerogativele ei, clasa boerească întreagă în viața oficială și particulară, clerul, țărănimea, negustorii.

Vom pricepe acțiuni de guvernământ care se înfățișează la prima vedere curioase, și tot atât de ușor vom înțelege schimbările în obiceiurile și așezămintele țării.

De aceia, când mulțumită unor împrejurări prielnice un neam păstrează cu sfințenie de multe generații o bogată arhivă a sa, are datoria de a o da la lumină.

Folosind actele particulare alături de cele din arhivele publice, împlinind lipsurile unora prin cuprinsul celorlalte vom pricepe bine fiecare epocă și retrăind viața înaintașilor noștri, vom putea schița fără șovăire personalitatea fruntașilor de altădată ai țării.

¹⁾ Rezumat dintr'o lucrare ce va apărea: Arhiva și genealogia documentată a Vlădeștilor.

Având la îndemână arhiva neamului meu ¹⁾ care cuprinde un foarte însemnat număr de documente cu începere din sec. XV și până în zilele noastre, am socotit nimerit înainte de publicarea întregului material documentar, să lămuresc pe cei doritori, asupra unuia dintre boierii de seamă ai veacului XVII-lea: strămoșul meu direct, *Marele Comis Șerban Vlădescu, unul din cei patru plenipotențieri cari stau în fruntea soliei solemne, trimisă la Viena în 1688 de către Domnul muntean Șerban Cantacuzino-Voievod, cu scopul de a hotări, prin alăturarea de Sf. Imperiu, o nouă soartă Țării Românești.*

* * *

Politica de continuă amânare pe care Șerban Cantacuzino o ducea de câțeva vreme cu imperialii nu mai putea fi prelungită.

Evenimentele din toamna anului 1688 îl siliră să înceapă cercetarea punerii în aplicare cât mai grabnică a îndrăznețului său plan, cu toată deosebirea de credință ce exista încă asupra acestui punct între boierimea țării.

Împăratul Leopold trebuia lămurit și cu toată primejdia ce l'ar fi putut amenința, Șerban Vodă trebui să facă primul pas ²⁾.

În acest scop plecă spre Viena la 2 Octombrie o solie solemnă compusă din dregătorii cei mai apropiați ai Domnului ³⁾, însoțiți de o împunătoare suită. ⁴⁾

«O conduceau alături cu Bălăceanu, acesta în adevăr un temperament de aventurier îmbătat de gloriolă (sic), cu Șerban din Aninoasa, fiul Pârvului Vlădescu. ucis de Mihnea Vodă și doi Cantacuzini: Spătarul Iordachi și un tânăr nepot Șerban Căpitanul ⁵⁾».

În acești soli de credință își pusese Domnul întreaga nădejde spre izbânda delicatelor însărcinări ce le încredințase. Se cereau pe lângă devotamentul față de persoana Domnului, reale calități pentru a se strecura în mijlocul unor negociațiuni ce trebuiau mai întâi de toate lungite ⁶⁾.

¹⁾ În posesiunea tatălui meu Mihail C. Vlădescu fost Ministru și Rector al Universității din București.

²⁾ Față de turci Șerban Vodă căuta să înfățișeze misiunea ca o încercare de mediațiune pentru pace și cruțarea țării de jaful armatelor creștine ce ar fi putut înainta. (N. Iorga *Studii și Documente* XI 171).

³⁾ Giurescu și N. Dobrescu *Documente și registre privitoare la Constantin Brâncoveanu* III.

⁴⁾ Radul Vel. Logt. Grecianu *Viața lui Constantin Vodă Brâncoveanu* publicată de St. D. Grecianu pag. 9.

⁵⁾ N. Iorga, *Despre Cantacuzini* C X I, I.

⁶⁾ Domnul care se temea încă de puterea Turciei și de năvălirile tătarăști insista prin cunoscuta «apendicea» ca momentul închinării să-l hotărască el «când obștescul vrășmaș de ajuns va fi înfrânt» iar părțile dinspre Bugeac vor fi «întărite cu puternică mână» (Giurescu și Dobrescu o. c. II).

Și nu era lucrul ușor față de niște convorbitori iscusiți și puternici ca cei dela Viena, care tocmai din potrivă doreau 1).

Agerul Șerban Cantacuzino își alcătuiuse de minune solia.

Domnul împărțise fiecăruia rolul ce avea să joace pentru izbânda în folosul țării și al său propriu. Aga Constantin Bălăcianu, hotărât și cu totul devotat imperialilor, era să fie legătura continuă între plenipotențieri, având încrederea celor două părți 2).

Cantacuzenii, ca rude de sânge ale lui Șerban, pe lângă asigurarea ce aduceau la Viena despre hotărârea cu care Domnul Țării-Românești trata — căci altfel nu ar fi compromis un nume care era și al lor — mai primiseră și îndatorirea de a veghia ca în aceste negocieri niciunul din interesele ce urmau să aducă strălucirea 3) durabilă a neamului Cantacuzinesc să nu fie nesocotite.

Pentru ca solia «țării» să nu aibă înfățișarea unei misiuni de familie 4) Domnul alege încă un boer mare, înrudit trainic cu neamurile vechi ale țării și mai pe departe cu Casa domnească, un boer de care era legat printr'o veche prietenie politică, cu tact și cu o fire pacinică 5), calități ce puteau folosi domneștii solii destinată a conduce negocieri ca cele ce urmau să aibă loc la Viena în iarna anului 1688—89.

Acesta era Vel-Comisul Șerban Vlădescu.

Fiu al Marelui Vistier Pârveu Vlădescu 6) nepot al Marelui Pitar Tudoran 7), strănepot al Logofătului Radu (poreclit Turcea) 8) și numărând mai sus în șirul strămoșilor săi pe *Radu-Vodă cel Mare, Vlad-Vodă*

1) Interesul Împăratului era ca Țara — Românească să se declare îndată vasală Sf. Imperiu, aducând astfel un ajutor de seamă, prin grânarul și așezarea sa, în câmpul potrivit Turciei.

2) Prieten al imperialilor pe față încă din timpul lui Cantacuzino, el rămâne în oastea imperială la venirea lui Brâncoveanu și luptă în contra lui. Moare în bătălia dela Zărnești luptând contra Țării care dădea ajutor Turcilor. (Radul V. Logf. Grecianu, o. e., Cap. XVIII pag. 35).

3) Asigurarea tronului Munteniei și Moldovei în familia Cantacuzino și susținerea eventuală a lui Șerban la tronul Bizatului. (Cantemir, *Istoria imp. otoman* II. 506 n. 73). Pentru tronul Bizantin, Neculcea, (*Letopisele* II p. 250) arată gândurile lui Șerban.

4) Iordake e fratele Domnului, Șerban nepot, Bălăceanu ginere. (N. Iorga. *Genealogia Cantacuzinilor*; Giurescu și Dobrescu o. e. pag. I nota 3).

5) N. Iorga, *Despre Cantacuzini* C X L II.

6) Doc. din 1697 Aprilie 26 (Arhiva M. C. Vlădescu). Doc. din 1699 Februarie 10 (Arhiva M. C. Vlădescu) publicat în cursul acestui articol.

N. Iorga, *Studii și Documente* Vol. V. pag. 492 doc. 42 din 15 Martie 1702 N. Iorga *Despre Cantacuzini* C X L I; *Doc. Cantacuzinilor* pag. 153; St. Grecianu, *Genealogiile documentate ale familiilor boeresti* Vol. I pag. 13.

7) Doc. din 1641 Ianuarie 26; 1645 Noembrie 28; 1653 Iunie 5 (Arhiva M. C. Vlădescu); Piatra Tombală a Vel-Vistierului Pârveu în Biserica din Vlădești (Vezi mai jos); Ghibănescu *Surete și Ixroade* Vol. I pag. 352, doc. 94 din 7162 Iulie 5.

8) Doc. din 1603 Martie 4 (Arhiva M. C. Vlădescu). Doc. din 1590 Iunie 18 Arhiva Statului Mitrop. Buc. pach. 96, doc. 6).

Călugărul și înaintașii lor, de o parte ¹⁾, iar de alta pe Albul Negru ²⁾ ascendent și al Bucșanilor, — din care mai târziu ieșiră și претенденти la tron — ³⁾, Șerban crescuse în mijlocul frământărilor și luptelor pentru domnia și conducerea țării, lupte și frământări la care tatăl său luase parte din plin.

Vel-Vistierul Pârvu Vlădescu fusase un potrivnic al primului Cantacuzin așezat în țară, al Postelnicului Constantin, tatăl Domnitorului din 1688.

Mândru de nașterea sa curat românească și de rostul său în conducerea țării, Vel-Vistierul Pârvul nu se sfia să arate pe față simțămintele sale.

„In oaste și acasă erau oameni, care ca Pârvu Vlădescu în 1655 „vedeau ca o jignire personală prosperitatea cinstită a casei Cantacuzinilor“ etc. ⁴⁾.

Astfel socotea Pârvu și alături de el desigur și alții din boerimea de vază a Țării-Românești, influența mereu crescândă a iscusitului bizantin care, încet dar sigur, prin bogățiile, înrudirile și legăturile ce știuse să-și facă, pregătea domnia pentru unul din fii săi.

Când, după moartea lui Matei Voevod (cu care Pârvul trăise în strânsă prietenie și dela care primise și moșii în dar) ⁵⁾ răscoala seimenilor prilejui lui Rákóczy să intre în țară și astfel să-și asigure, prin zdrobirea răsculaților, recunoștința Domnului muntean Constantin Vodă, Pârvul Vlădescu se ridică și învinui pe principele Transilvaniei că „a robît țara către Postelnicul“ ⁶⁾.

¹⁾ Doc. din 1633 Iulie 11 (Revista pentru Istorie, arheologie și filologie Vol. XI partea I 1910, pag. 52).

Doc. din 1526 Mei 18 (Convorbiri literare No. 11, nov. 1902 anul XXXVI și manuscrisul răposatului St. D. Grecianu (Bucșanii); doc. din 1506 August 15 (Con-dica M-rei Radu-Vodă No. 1 fila 1608); *Documente*, col. Hurmuzaki Vol. XV partea 1 pag. 164 doc. C C C III (publ. de N. Iorga). St. Nicolaescu. *Documente Slavo-Române* (1905) pag. 5 și urm. pentru Staico și neamul lui;

St. Grecianu, *Genealogiile* Vol. II pag. 358 (Basarabii), Doc. Hurmuzaki Vol. XIV (publ. N. Iorga) pag. 41 doc. XC.

²⁾ Lui jupân Albu și neamului său, Vlad Voevod întărește la 14 August 1437. stăpânire peste moșiile *Lângești*, *Aninoasa*, *Rângul*, *Balotești*, și *Găurenii* (Venelin *Vlaho-Bolg* 1840 pag. 78-80). Aceste moșii se găsesc până târziu în neamul Vlădeștilor. Pentru coborârea din Albu-Negru vezi nota precedentă doc. din 1526 Mai 18 și c. 1.

³⁾ Radul V. Logf. Greceanu o. e., cap. XXVII pag. 48 și pag. 49 nota 2.

⁴⁾ N. Iorga *Despre Cantacuzini* LXXV.

⁵⁾ Doc. din 1653 Iulie 4, pentru moșia Ueștii de Bâscov și viile (Arhiva M. C. Vlădescu).

⁶⁾ N. Iorga, *Despre Cantacuzini* LXII. (Diplomataria XXIII p. 272).

Prea vădita înclinare a Cantacuzinului și a neamului său către ambițiosul Rákóczy, pe care de nevoie Constantin Vodă îl răbda în 1655 ca ocrotitor al său, nu plăcea Vistierului Pârnu.

El era fără înconjur pentru o politică dreaptă față de Poartă a cărei putere nu cunoscuse încă scăderea suferită dela asediul Vienei încoace.

În Divanul țării, Pârnu se ridicase contra politiceii aventuroase pusă la cale de Rákóczy, cel doritor de regalitate, și de aceea, când acesta prin socotelile-i greșite își pierdu coroana și odată cu ea și pe a Domnilor Munteniei și Moldovei, Pârnu cu conștiința împăcată, punând mai presus de toate interesele țării, rămase să ție mai departe Visteria și sub Mihnea care la 31 Ianuarie 1658, cu steagul domniei, se îndrepta dela Constantinopol spre țară.

Sub cârmuirea scurtă a acestui aventurier cu mintea turburată, numit în șederea sa la Constantinopol Gioan-Bey și fără îndoială de o născocită obârșie domnească, Vistierul Pârnu nu șovăi o clipă în prietenia sa către Turci.

Abia așezat în domnie, Mihnea e atacat de coaliția celor trei de-tronați, care urmăreau tot sub conducerea lui Rákóczy, recăștigarea tronurilor pierdute și un măreț plan de răzbunare.

Alungat, dar repus în scaun de Turci, Vodă Mihnea a cărui minte bolnavă nu va mai lăsa nimănui îndoială, se gândește să-și trădeze ocrotitorii trecând de partea maziliților Domni.

Când armatele turcești ajunseră în țară în drumul lor spre Ardeal, unde aveau să pedepsească îndrăzneala lui Rákóczy, Mihnea în loc să se unească lor, după cum hotărâse sultanul, făuri în minte planul de a le măcelări.

El împărtășește boerilor cele puse la cale.

Inspăimântați de urmările ce un asemenea act avea să aibă pentru țară și pentru ei, boerii se împotrivesc și printre cei dintâi, Vel-Vistierul Pârnu.

Ca «mutfariacă» ¹⁾ al Sultanului, cum arată că este, va fi găsit cu cale să încunoștințeze pe Turci de trădarea lui Mihnea, nădăjduind desigur în mazilirea lui, care avea să aducă poate liniștea în țară.

Acum în fața primejdiei, boerii socoteau deopotrivă că singura politică cumințe eră de a nu nemulțumi Poarta, și doreau izgonirea lui Mihnea pe care siliți îl primiseră Domn.

¹⁾ Vezi nota 23; În raportul său către regele Henry III, Ambasadorul Franței la Constantinopol, scrie în 1581 cu privire la rangul de mutfariacă: «le premier (grade) après les sangiacz et gouverneurs des provinces et comme gentilhomme de Sa chambre etc.», «en somme le plus grand honneur qui donne aux filz en frères des princes vayrodes de Vallaquie ou Bogdanie» etc. (Doc. Hurmuzaki sp. I Vol. I Tocilescu și Odobescu pag. 62 doc. CXIII).

Dar ei nu cunoșteau destul pe fostul Gioan-bey. Văzând că planul nu-i izbutește, Vodă se întoarce și tăgăduiește uneltirile sale.

«El se hotărâ să se înfățișeze la rândul său înaintea acelor pe care «voise să-i trădeze și aduse pentru a se dezvinovăți trecutul de slujbă «credincioasă la Constantinopol și banii care împărștiau bănuelile. Câștigă «astfel nu numai iertarea pârelor, dar și voia de a pedepsi cu moarte pe «pârâșii săi».

«Chemând la sine pe Vistierul Pârnu Vlădescu, care se laudă că e «om al Porții, «mutefariaca» al Sultanului, el puse pe beșlii săi turci «să-l fărâme și tot astfel pățiră și alții: Aga Preda Bârsescu, Istrate o- «crotitul lui Matei Vodă, care fu prins din fugă și tăiat, Preda Brânco- «veanu pe care peirea îl ajunse pe neprevestite la Târgoviște, de unde «bătrânul nici nu se mișcase»¹⁾.

Sfârșitul și-l dete Vistierul Pârnu la gura Teleajenului²⁾ unde Domnul îl taie «pre grea nedreptate»³⁾. Se găsisese cine să părăscă la Vodă și pe Pârnu Vlădescu a cărui însemnătate era prea mare pentru a nu fi lovită.

Peste trei ani, când trecuse furtuna, văduva Vistiareasă Anca⁴⁾ și cei doi fii Costandin și Șerban și fica Bălașa⁵⁾, așează pe locul de vecinică odihnă, în biserica neamului lor din plaiurile Mușcelului, o piatră înflorată pe care scriu în mijloc:

† Aci zac
oasele
. Pârnu Vlădescu
Marele Vistier feciorul lui Tudoran⁶⁾
Slugeariul care lau sfârșit Mihnea
Voevod pre grea nedreptate
la gura Teleajenului când au
trecut Hanul cu Turcii
când prăda Țara Ungurească leat 7166
Și după aceia aduse aici oasele
. jupăneasă Anca și
. întraceastă Sf. Biserică
. Vovedenie
leat 7169.

¹⁾ N. Iorga, *Studii și Documente*. Vol. IV Principatele Române pe timpul lui Gh. II Rakoczy. CCXCIV.

²⁾ Piatra tombală din Biserica din Vlădești de sus (Muscel) a cărei inscripție a fost cetită de D-I Iuliu Tuducescu împreună cu mine în vara anului 1923.

³⁾ V. nota 24.

⁴⁾ Fica lui Ivan Vel-Șifar (Doc. din 1649 Febr. 4 în Arhiva M. C. Vlădescu).

⁵⁾ Doc. din 1662 Decembrie 19 (Arhiva M. C. Vlădescu); Pisania bisericii din Vlădești, nota 33, Doc. din 1699 Febr. 10 (Arhiva M. C. Vlădescu) publicat mai jos.

⁶⁾ Tudoran poartă rangul de: Postelnic în 1587; Vel-Portar în 1600 mai 16 și Vel-Pitar în acelaș an la 24 mai; Vel-Sliger în 1620; Vel-Pitar în 1623; Biv-Vel-Sliger în 1634.

Capul Vistierului Pârvu cade prin chiar învoiala acelor pe care, cu credință, o viață întreagă îi servise.

Viața sa fusese netedă și drumul său în conducerea destinului țării fără șovăire. Așa crezuse el, că interesele neamului cer o politică sinceră față de Turcia și că o încercare de zguduire a stăpânirii puternicului suzeran era o nebunie.

Timpul în care trăia îl îndreptăța să creadă astfel și cele ce au urmat au arătat că pentru epoca lui, aprecierile îi fuseseră drepte.

Fără a târgui vreodată sprijinul său acelor ce credeau ca și dânsul, Pârvu Vlădescu a trăit și a murit ca conducător de țară, pentru un crez politic. Sfârșitul tragic al Vistierului aduse, ca de obicei, pe lângă jalea neașteptatului doliu, urgia și iaful domnesc. Casele din Târgoviște, conacile curților sale, gospodăriile și așezările mai mărunte ale moșiilor ¹⁾ și viilor ²⁾ răspândite dela munți la țărmurile Dunării, fură prădate, banii ce se aflau în casă, lucrurile de preț și giuvaerurile Marei Vistierese fură luate de slujitorii domniei.

«In zileale Mihni Vodă pe vremea ce au peritu boearenul ei Pârvul «Vistierul fost-au trimes Mihnea Vodă pre boearenul Domnii Meal[e] «Alexandru V[el] Stolnic ce au fost atunce Postelnic Mare *de au fost*

¹⁾ Dintre moșiile Vel-Vistierului Pârvu Vlădescu, Botenii (Mușcel) — o fărâ-mă din ceiace fusese — este azi proprietatea familiei mele. Această moșie împreună cu Lucienii și Prisăcenii (Vlașca) fuseseră cumpărate de Vel-Vistierul Pârvu la 15 iulie 1655, (doc. în Arhiva M. C. Vlădescu) dela Vasile Aga sin Preda Vel-Spătar, vnc. Nica Vel-Logofăt pentru 900 de aspri.

Moșia Botenii s'a transmis până la părintele meu după cum urmează: Dela Pârvul Vistierul fiului său Șerban Mare-Comis (doc. din 1670 aprilie 20; din 1697 aprilie 26; din 1699 februarie 10 — (citată nota 13) — în Arhiva M. C. Vlădescu; dela Șerban fiului său Constantin, tot Mare-Comis, (doc. din 1732 Martie 2, Arhiva M. C. Vlădescu); dela Constantin fiului său Costin Comis (diata Marei Comisoae Stanca Vlădescu — Savastia Monahia — din 1799 Febr. 1 (Arhiva M. C. Vlădescu). De la Costin fiului său Gheorghe Logofatul (hotărnicia Botenilor făcută de inginerul hotrnic Alexandru Palladi la 30 Noemvrie 1846 și actul Tribunalul Muscel No. 374 din 1855, copie autentică din 10 ghenarie 1857 Arhiva M. C. Vlădescu) Dela Gheorghe Vlădescu la fii săi Constantin și Gheorghe (act din 1866 Septembrie 18 și copie autentică pentru împroprietărirea clăcașilor pe moșia Boteni, din 1865 Iulie 30, liberată în 1872 Iunie 18 (Arhiva M. C. Vlădescu).

Pentru Constantin Comisul sin Șerban vezi N. Iorga *Studii și documente* vol. V pag. 490 doc. 42 din 15 Martie 1702 și pag. 492 doc. 56 din 10 Martie 1737.

Pentru Gheorghe sin Costin vezi Arhondologia boerilor Caftanlii și feciorilor de boeri din 1831 a județului Muscel. «Ghiță sin Comisul Vlădescu de ani 31» (Analele parlamentare Tom II, Obicnuita obștească adunare a Țării-Românești Legislat. I ses. I. 1831—32, pag. 154--155 jud. Muscel).

²⁾ Dintre vii — tot o fărâ-mă din viile «Piteștilor» pe care le avea Șerban — cea din Coasta Câmpului (în preajma viilor Brâncoveniști de odinioară) este proprietatea părintelui meu. Această vie făcea parte din zestrea Vistieresei Anca (doc. din 1634 Martie 7 în arhiva M. C. Vlădescu) și la ea se adăogau moștenirile lui Pârvu (Izvoranii) și alte cumpărături (doc. din 1658 Mai 27 — anul tăerii lui Pârvu — în arhiva M. C. Vlădescu).

scris ce au aflat de ale casii lor toate și le au luat pre sama domnească» etc.¹⁾.

Dar urgia cea mare pentru Casa Vistierului nu avea să țină mult, căci Mihnea fugar se sfârșea peste hotare și la tron se ridică Gheorghe Ghica.

Sub cei doi Ghiculești cari domnesc dela 1659 la 1664, împrejurările și întinsele lor rudenii le va fi ajutat fiilor lui Pârveu să-și refacă repede rostul, acum când prietenia domnească le eră asigurată deadreptul prin însăși fratele²⁾ Vistierului, Vel-Postelnicul Badea³⁾, care sub domnia celui de al doilea Ghica este și capuchehaia⁴⁾.

¹⁾ Doc. din 1679 mai 19 (Arhiva M. C. Vlădescu) Transcris la arhivele Statului sub No. 47 din 19-31 Ianuarie 1870 după cererea răp. Gheorghe G. Vlădescu.

Doc. pe hârtie. cu începutul primului rând împodobit. Semnătura proprie a lui Șerban Cantacozino-Voevod.

Pecetea domnească bine conservată poartă în scut vulturul cruciat al Țării Timbru: Coroana princiară închisă. Cîmîer vulturul bizantin și suporti sf. Impărați.

²⁾ Doc. din 1639 Mai 2 (Arhivele Statului Mitr. Bc. pach. 96 doc. 20) și nota următoare.

³⁾ La 17 Aprilie 1660 (doc. rom. Arh. St. No. 230 (16), comunicat de D-l Iuliu Tuducescu) Gheorghe Ghica dă următorul hrisov către «cinstitul dregătoriu» Domnii sale «Jupân Badea Velichi-Postelnic» și feciorii săi Cazan Clucerul, Radul Spătarul, Colotă Postelnicul și către nepoții săi de frate Tudoran Paharnicul sin Iane Paharnicul (vezi nota 39) și către *Constantin Spătarul și Șerban Spatarul feciorii Pârvelui Vistierul ca să ție tot satul Vlădeștii ot sud Muscel i Padu*, care sat au fost judeci cu moșia lor, iar în zilele răposatului Șerban Voevod leat 7112 sau vîndut lui Tudoran Pitarul (vezi nota 14), tatăl lui Badea Vel-Postelnic, drept 111.000 aspri; pentru acești rumâni din Vlădești fii lui Tudoran Pitarul au arătat la pîra ce au avut în zilele lui Matei-Voevod 2 hrisoave etc. (pentru cumpărarea satelor Vlădeștii de sus, de mijloc și de jos, de lângă strămoșeasca moșie Aninoasa (Muscel) de către Tudoran Vel-Pitar, vezi Ghibănescu, *Surete și Ixvoade* vol. I documentele din arhiva Statului).

«Și iar să ție satul *Găgucștii* și satul *Aninoasa* și *Găurcii* toți pe jos de Negești ot sud Muscel i Padu» etc.

«Și să ție moșie și în satul *Ixvoranii* și 2 rumâni, cumpărată dela Vasile Spătarul feciorul lui Mușat Vestierul» etc.

«Și să ție moșie în satul *Răușenii* și altă parte de moșie în *Ixvorani*, care o au cumpărat Tudoran Pitarul dela cumnatu său Dragomir, feciorul Pârvelui Postel.» (doc. din 1604 Mai 21, din Academia Rom. doc. 172 — C, arată pe larg aceeașă înrudire: Radul Voevod dă boerului D. S. lui Tudoran Pitarul și jupânița lui Stana ca să ție satul *Cecovenii* partea cumnatului său Dragomir Postelnicu sin Pârvel Postelnicul cu toți vecinii etc.) «și iar au cumpărat Tudoran Pitarul moșie în *Ixvorani* dela Balea Spătarul și dela frate-său Manda Comisul și altă parte în *Ixvorani* dela Dragomir Spătarul și dela frate-său Călugărul».

«Și iar să ție ei toată moșia satului *Cîrtuceștilor* și Bărcăneasa ot sud Teleorman».

«Și iar să ție ei moșie în *Bucșanii* după Neajlov sud Vlașca» (moșia din Bucșani o vide Vel-Comisu Constantin Vlădescu sin Șerban, lui Iordake Vistier ot Izvor (Știrbei) la 10 Martie 1737, N. Iorga, *Studii și Documente* vol V pg. 492 doc. 56).

«Să ție și tot satul *Iașii* ot sud Vlașca ce lau fost cumpărat Mihai Vodă dela moșteni drept bani gata asprii 15630, apoi Mihai-Vodă au fost miluit cu acest sat pre Tudor Pitarul, (pentru donațiunea Iașilor vezi și doc. din 1662 Martie 26 dela Academia Română doc. 78 și 113 pach. 44 doc. 1600 Mai 34 Acad Rom. doc. 91 XL), pentru dreaptă și credinciasă slujbă ce i-au slujit aici în țară și prin alte țări străine». (Iași sunt lângă Hulubești, stămoșeasca moșie a lui Tudoran Pitarul, unde

Marea-Vistiareasă își vedeă de treburî, cumpărând moșii și țigani⁵⁾ ca să mărească moștenirea fiilor care se ridicau în ranguri, după cea de atunci alcătuire a țării.

Șerban eră în 1660 spătar⁶⁾ ca și fratele său Constandin, iar în 1662 paharnic⁷⁾, boerie cu care îl găsește și venirea în scaun a Radului Leon Voevod, când țara avea din nou să se frământă împărțită în două puter-nice tabere.

Jaful și secătuirea la care luau parte pe lângă Domn, sumedenie de greci aduși de el din Constantinopol, făcea că un partid puternic să se ridice și să înceapă lupta pentru izgonirea lor.

Cantacuzinii, românizați cu totul prin încuscrirea lor Basarabească și în dușmănie cu «înstrăinații» însuflețeau mișcarea națională.

Vlădeștii în chip firesc nu se puteau găsi decât alături de cei care luptau pentru țară în contra Grecilor pustiitori.

au avut loc luptele lui Mihai, N. Bălăcescu, *Istoria Românilor sub Mihai Viteazul* pag. 45 (ed. A. Lapedatu).

Să ție ei și moșie în *Hulubești* (doc. din 1592 Aprilie 29; 1594 Septemvrie 12; 1596 Martie 9; 1597 Septemvrie 3; 1619 Decemvrie 11; 1661 Fevroarie 3; 1661 Octom-brie 1; în arhiva Barbu Știrbei (copii în arhiva M. C. Vlădescu) din care se urmărește străvechea stăpânire a Vlădeștilor asupra acestei moșii. Documentele trecute la fa-milia Știrbei prin căsătoria Dumitranei Vladescu Strâmbeanu, fica Caimacamului Constantin, coborător din Vel-Post. Badea Vlădescu, (vezi nota 45) cu Stolnicul Constantin Știrbei (N. Iorga *Studii și documente* vol. V pag 328 doc. 121 din 23 No-emvrie 1764; pag. 329 doc. 122 din 15 Decemvrie 1765; doc. 123 din 12 Septem-vrie 1766; doc. 124 din 10 Iulie 1767; idem vol. VIII pg. 3-9).

Pentru *Hulubești*, *Balotești* și *Răușeni*, Mihnea Vodă sin Alexandru Vodă, în-tărește lui Tudoran și fratelui său Dobrișan stăpânirea «pentru că le sunt bătrâne și drept moșii și de moștenire» (doc. din 1587 Februarie 7 în arhivele Statului, Mit-r. Bc. pach 57 doc. 3). Pentru aceste moșii și altele, documentele din arhiva M. C. Vla-descu vor fi publicate în întregime în «Arhiva și genealogia documentată a Vla-deștilor»).

«Și iar să ție Badea Vel Postelnic un sălaș de țigani pe care l'au cumpă-rat Radul Logofătul, moșul lui Badea Vel-Postelnic în zilele Radului Vodă la leat»... etc..

«Și iar au fost cumpărat Tudoran Pitarul o țigancă dela Dragomir Postelnicul și dela Bidivul drept un cal bun turcesc și altă țigancă au fost cumpărat *Tudoran Slugerel* dela Pribeagul Simon de Săvăstreni din ținutul Făgărașului drept 10000 aspri la leat 7142» (1634).

Divan: jupân Manul Vel Ban Cralevschi; jup. Preda Bucșanul Vel-Dvornic; jup. Stroe Vel Logofăt; jupân Pană Filipescul Vel-Vistier; jup.... Vel-Spătar; jup. Iordace Trufanda Vel-Clucer; jup. Chirka Vel-Stolnic; jup. Pavel Colțea Vel-Comis; jup. Drăghici Cantacuzino Vel-Paharnic; jup. Papa Vel-Sluger; jup. Gheorghe Mihalcea Vel-Pitar is [provnice] Șerban Cantacuzino V-tori Logofăt (viitorul Domn). Au scris Stoica Logof. în București.

⁴⁾ Doc. din 1663 August 20 din Ōrseguivar, (arhiva M. C. Vlădescu) St. Gre-cianu, *Genealogiile* vol. 1 pg. 28-31.

⁵⁾ Doc. din 1669 Februarie 20; 1662 August 1; 1668 Februarie 14; 1669 Mai 30; 1671 Februarie 4 (în arhiva M. C. Vlădescu).

⁶⁾ Vezi nota 3 mai sus.

⁷⁾ Doc. din 1662 Decembrie 22 (arhiva M. C. Vlădescu). Grigore Ghica con-firmă lui Constantin Spătarul și Șerban Paharnicul fii lui Părvul Vistierul stăpânire peste un sălaș de țigani cumpărat dela Hrizea Spătarul.

Șerban nu putea uita că tatăl îi fusese ucis de grecul sau grecizatul Gioan-bey și în contra străinilor luptau toți ai lui. Rudele Cantacuzinilor și partizanii lor erau și rudele lui. Radu Kretzulescu ginere ¹⁾ al Postelnicului Constandin și cumnat al viitorului Șerban-Vodă era totdeodată și cumnat ²⁾ al vestitului bogat ³⁾ Marele-Clucer Tudoran Vlădescu, văr primar ⁴⁾ al Paharnicului Șerban.

Soția lui Șerban Vlădescu era Maria, sora ⁵⁾ viitorului Mare-Ban Vintilă Corbeanu, alt ginere ⁶⁾ al bătrânului Cantacuzin.

Lupta între cele două partide, când mai înverșunată, când mai potolită, după împrejurări, se sfârși cu izbânda naționalilor. La 8 Ianuar 1669, nemulțumiții strânși în număr mare la Ienișor unelteau mazilirea Radului Vodă. În Martie ei aduc Domn pe blândul Vornic Antonie din Popești.

Două luni mai târziu, la 30 Mai 1669 ⁷⁾ Șerban era Postelnic. Victoria adusese cu sine și schimbarea boeriei.

¹⁾ N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, arborele, pag. 52.

Idem, *Despre Cantacuzini* CXXXV.

²⁾ Doc. din 1633 August 20 (Arhiva M. C. Vlădescu), nota 33 și St. Grecianu. *Genealogiile* Vol. I, pag. 29—36.

Soția lui Tudoran Vel-Clucer Vlădescu este Alexandra Kretzulescu, sora Marelui Logofăt Radu. Ea este zugrăvită alături de Marele-Clucer și de neamul lui în ctitoria Vlădeștilor, Mănăstirea Aninoasa din Mușcel (monument, istoric). Pe mormântul ei, al doilea în dreapta intrării, se află o lespede mare înflorată și cu următoarea inscripție: «Sub această piatră odihnesc oasele răposatei roabei lui Dumnezeu jupănița Alexandra soția lui jupan Aga Tudoran.... s'a pristăvit la leat 7203 luna.... (Inscripția aceasta ca și celelalte din biserică sunt trecute într-o condică a M-rei).

Moșia *Aninoasa*, este întărită în 1590 Iunie 18 de către Mihnea sin Alexandru Vodă lui Pătru Postelnicul, Dobrișan Postelnicul și Tudoran Postelnicul (viitorul Vel-Pitar și Vel-Sliger, moșul lui Tudoran, Vel-Clucer și Vel-Agă, vezi nota 33, nota 14 și Grecianu St. *Genealogiile* v. I «Aninoasa») căci «e a lor dreaptă și bătrână moșie și strămoșască pentru care moșie au fost avut pâra cu Badea Armașul ot Bucșani. (Arhivele Statului. Mit. Bc. pach. 96. Doc. 6).

³⁾ I. Gion *Istoria Bucureștilor* pag. 332: în mahalaua popii lui Istrate avea case bolovanite Tudoran Clucerul ot Aninoasa care ținea pe Alexandra Krețuleasca și era rudă cu cele mai mari neamuri ale țării și în deosebi cu Cantacuzinii, etc. pag. 409: în mahalaua popii lui Istrate «mai avea case încă un mare bogat anume Tudoran Clucerul ot Aninoasa, mare proprietar de vii în podgoria Piteștilor, mare proprietar de moșii în județul Mușcel», etc.

Locul pe care își clădise case în București Vel-Aga Tudoran Vlădescu era situat în marginea Dâmboviței «cu grădina ce trece peste apa Dâmboviței» și fusese al Mitropoliei din Târgoviște (doc. din 1670 Martie 17 al Mitropolitului Teodosie, în Arhiva M. C. Vlădescu).

⁴⁾ Doc. din 1664 Ianuarie 27 (Arhivele Statului Mit. Bc. pach. 346/165 netreb. doc. 45). Doc. din 1654 Iulie 5 (Arhivele Statului, Mit. Bc. pach. 96 doc. 19) și nota 33.

⁵⁾ Foae de zestre a jupăniței Maria, din 1668 f. lună și zi (Arh. M. C. Vlădescu).

⁶⁾ N. Iorga. *Genealogia Cantacuzinilor* pag. 52.

Idem, *Despre Cantacuzini* CXXXV.

⁷⁾ Doc. din 1669 Mai 30 (Arhiva M. C. Vlădescu). Fii lui Fisențea Sligerul se împacă cu jupâneasa Anca a răposatului Pârful Vistierul și cu coconii d-nei Costandin Spătarul și Șerban Postelnicul pentru niște țigani. Doc. din 1671 Ianuarie 20 și Martie 20 (I. Filitti, *Arhiva G. Gr. Cantacuzino* pag. 176—177).

Antonie Vodă cu care Șerban se înrudea prin alt văr-primar Radul ¹⁾, fiul Vel-Postelnicului Badea Vlădescu, îl luase la Curte, pentru Postelnicie, «dregătorie de cunoștințe și iscusință».

În trebile de casă, cu toată liniștea pe care o da legăturile lor cu Vodă, fii răposatului Vistier mai avură mici zgândăreli pentru o parte din averea moștenită.

De rea credință și naivi, feciorii unuia din boerii ce altă dată vânduseră Pârvului Vlădescu trei sate cu moșiile lor, se sculară să tăgăduiască vânzarea tatălui.

Ei aduceau ca mărturie o carte a fostului Constandin-Vodă pe care alergaseră să-l caute în țara deșască.

· Zadarnică încercare, mai cu seamă, când alături de celelalte, urmașii omorâtului Vistier aveau și dreptatea cu ei.

Dar să lăsăm să vorbească hrisovul domnesc:

«Cu mila lui Dumnezeu, Io Antonie Voevod și Domn a toată Țara-Românească dă Domnia Mea această poruncă a Domniei Meale (Slavo-
«nește) jup[ă]nesei Ancăi care a fost a Pârvului Vistiariul și fec[or]rilor
«ei anum[e] Constandin Spătarul i Șarban Postelnicul și cu fec[or]rii lor
«căț[i] Dumnezeu le va dăruî ca să le fie lor *satul Boteanii ot sud Mașipadu*
«(Mușcel) de pe apa Argeșelului tot satul î[n]să numai partea lu[i] Vasile
«Aga fec[or]rul Predei Spătarul nepotul Nicăi Logofătul câtă parte au
«ținut el den câmpu den pădure den ap[ă] cu vaduri de moar[ă] și den
«șăzutul satului și cu toț[i] rum[ă]nii căț[i] să vor afla. Și iar să hie
«(sic) jup[ă]nesii Ancăi și fec[or]rilor ei Costandin Spăt. i Șarban Post.
«satul *Pris[ă]ceanii ot sud Vlașca* de pre ap[a] Argeșului, tot satul cu tot
«hotarul și cu tot venitul den câmpu den pădure den ap[ă] cu vaduri
«de moar[ă] î[n] apa Argeșului și cu baltă și cu toț[i] rumânii și dă pre-
«tutindinilea den hotar pân[ă] î[n] hotar, pentru că aceste 2 sate care
«scriu mai sus cu toț[i] rum[ă]nii și cu tot venitul dă priste tot hotarul
«fostu le au cumpărat Pârvul Vist. 'dela Vasile Aga drept bani gata t[a]l
«900 care fac ughi 600 și cu zapis de vânzare de la mâna lui și cu mulți
«boiari mărturie care scriu î[n] zapis. Și iar să fie jupâneasii Ancăi și
«fec[or]rilor ei Costandin Spăt. și Șarban Post. *satul Lucianii ot sud Muscel*
«du pre apa Argeșelului tot satul cu tot hotarul și cu toț[i] rum[ă]nii
«și cu tot venitul den câmp den pădure den ap[ă] și cu vaduri de moar[ă]

¹⁾ St. Grecianu. *Genealogiile* vol. I «Aninoasa».

I. Filitti *Arhiva G. Gr. Cantacuzino* actele moșiei Strâmba și Hulubești. Radul Clucerul Vlădescu este începătorul ramurei Vlădescu-Strâmbeanu, nume luat după moșia de zestre a soției sale Stanca, nepoată lui Antonie Vodă. Constandin Strâmbeanu, Caimacan al Olteniei și Consilier Imperial al Austriei în timpul ocupațiunei, este zugrăvit cu soția sa Despina și fiica lor Dumitrana (vezi nota 33) în Mănăstirea Aninoasa a Vlădeștilor (Mușcel).

«î[n] apa Argeşelului care satu l-au cumpărat Părvul Vist. iar dela Vasilie
 «Aga feč[o]rul Predei Spătarul nepotul Nicăi Log. drept bani gata t[a]l
 «300 cin ugh[i] 200 de a lui bună voe cu zăpis de vânzare dela mâna
 «lui şi cu mulţi boiari mărturie care scriu î[n] zăpis. Şi iar să fie
 «jup[ă]neasii Ancăi şi feč[o]rilor ei Costandin Spăt. i Şarban Post. nişte
 «ţigani anum[e] Stoica ţiganul Zlătariul cu feč[o]rii lui i Drag[o]mir
 «Zlătariul cu ţiganca lui Salomiia şi cu fie-său Stan cu ţiganca lui
 «anum[e] [rupt] i Oprea ţiganul cu ţiganca lui anum[e] [rupt] şi cu 2
 «feč[o]ri anum[e] [rupt] şi Pătru iar feč[o]rul lui Dra[o]mir ţiganul cu
 «ţiganca lui anum[e] [rupt] şi iar 2 feč[o]ri ai lu Drag[o]mir ţiganul
 «anum[e] [rupt] pentru că aceşti ţigani toţ[i] care scriu mai sus i au
 «cumpărat Părvul Vist. iar dela Vasilie Aga dreptu bani gata t[a]l 300
 «cin ugh[i] 200 şi cu zăpis de vânzare de la mâna lui şi cu mulţi boiari
 «mărturie scriş[i] î[n] zăpis pentru că aceste sate şi rumâni şi ţigani
 «care scriu mai sus fost au ai lu Vasilie Ag[a] feč[o]rul Predii Spăt.
 «nepotul Nicăi Log. de moşie de la părinţii lui şi tot le au fostu ținut
 «cu bun[ă] păc; iar dup[ă] aceeaia când au fostu în zile[e] lu Costandin
 «Vodă căzând Vasilie Ag[a] la mare nevoe şi ajungându-l vreamea pân[ă]
 «la pierzare şi făcând moşiile de vânzare ca să ia bani să ş[i] scoat[ă]
 «capul den nevoe de cătră domnie fost au vândut aceste sate şi rum[ă]ni
 «şi ţigani î[n] preţ cum scrie mai sus Părvului Vist. şi pân[ă] au fostu
 «Părvul Vist. viu le au ținut cu păc şi dup[ă] petrecania lui feč[o]rii
 «lui cari scriu mai sus iar i-au ținut cu bun[ă] păc fără de ni o gâl-
 «ceavă pân[ă] acum iar dup[ă] aceeaia când au fost acum în zile[e] Domnii
 «Meale s au ridicat cu pără Vasilie şi cu frate sau feč[o]rii lu Vasilie
 «Ag[a] şi au venit de s au pârât de faţ[ă] naintea Domnii Meal[e] î[n]
 «Divan cu Costandin Spăt. şi cu frate său feč[o]rii lu Vasilie Ag[a] zi-
 «când cum n'au vândut tatăl lor Vasilie Aga aceste sate şi rum[ă]ni
 «şi ţigani Părvului Vist. ni o sântu zăpissate tătâne său lu Vasilie Aga
 «care scria pre aceste sate şi rum[ă]ni şi ţigani adevărate şi o carte a
 «lu Costandin Vod[ă] care era făcut[ă] pre zăpisă[e] de cumpăr[ă]toarea
 «acestor sate şi rum[ă]ni şi ţigani nu iasta adevărat[ă] şi i[n]că sau fostu
 «trimes feč[o]rii lu Vasilie Ag[a] pre supt cumpăt la Costandin Vod[ă] în
 «Țara Leşească ca să le fac[ă] o carte de mărturie să xie[ă] că nau dat Părvul
 «Vist ni o ban pre aceste sate şi rum[ă]ni şi ţigani cari scriu mai sus».

«Intraceaia Costandin Vodă avându mânia pre Părvul Vist. făcut-au o
 «carte a lui la Domnia Mea de mărturiseal[ă] ca să iau aceste sate şi
 «rum[ă]ni şi ţigani de la feč[o]rii Părvului Vist. şi să le dau feč[o]rilor lu
 «Vasilie Aga. Intraceaia Domnia Mea am căutat şi am judecat pre drept
 «şi pre leage denpreun[ă] cu toţ[i] cinsti[ti]i dirig[ă]torii Domnii Meal[e]
 «şi am dat Domnia Mea lu Vasilie şi frăţine său legea țărai 12 boiari

«pre răvașe doimnești anum[e] Vintil[ă] Vel [rupt] i Badea [rupt] i Radul «[rupt] i Stoichiță Ag[a] i Negoită Căp[i]t. za dăr[ă]banți i Radul Căp[i]t. «Bilcirescul i [rupt] Părcălabul i Pătrașco Căp[i]t. Bucșanul i Radul Ru- «deanul i Stoica [rupt] i Calotă Vist. ca să jure eu acești. 12 boiari de «cătră Constandin Spăt. și de cătră frate-său Șarban Post. feč[o]rii Pâr- «vului Vist. cum că nau vândut tat[ă]său ce scrie mai sus în zilele lu Costandin Vod[ă] Pârului Vist. când a fost Vasilie Ag[a] închis la nevoe «de cap, și cum nu ș-au scos el capul den nevoe și den [în]ehisoare cu «banii Pârului Vist. și că nau luat el bani pre aceste sate cu rum[ă]ni «și țigani și cum nu sântu zapisele lu Vasilie Ag[a] bune ci suntu reale «și mincinoase și jurând întra cestaș chip să ș[i] iă satele înapoi și să «le ție cu păc.

«Deč când au fostu la zi și la soroc nič cum nu sau putut apuca «de leage sâ jure ci încă șingur[i] Vasilie și cu frate-său Radul feč[o]rii «lui Vasilie Aga au venit naintea Domnii Meal[e] în divanul cel mare «de au mărturisit ei singuri cu gurile lor cum nu pot jura fiind ispravnic «la jur[ă]mântu credincios boiarinul Domnii Meale Ghincea V[e]l Portar. «Derept aceaia' am dat Domnia Mea jup[ă]neasii Ancăi și feč[o]rilor ei «Costandin Spăt. și Șarban Post. feč[o]rii Pârului Vist. ca să le hie lor «satul Boteanii ot sud Mușcel î[n]să numai partea lu Vasilie Aga cu «toț[i] rum[ă]nii și cu tot venitul și satul Pris[ă]ceanii tot cu tot hotarul «și cu toț[i] rum[ă]nii și cu tot venitul și satul Lucianii iar tot cu tot «hotarul și cu toț[i] rum[ă]nii și cu tot venitul și țigani carē scriu mai «sus moșăe (sic) ohabnic și stăt[ă]toare lor și feč[o]rilor în veač, pantru «că au rămas Vasilie și cu frate-său Radul feč[o]rii lu Vasilie Ag[a] de «leage și de judecată den naintea Dămnii Meal[a] den divan cum mai «multă treabă cu aceste sate și rum[ă]ni și țigani să n'aibă și de cătră «nimeni neclatită după porunca Domniei Mele. Iată deci și mărturii «punem Domnia Mea (în slavorčește).

«Pan Mareș V[e]l Ban i pan Gheorghie V[e]l Vor. i pan Radul «Cretulescul V[e]l Log. i pan Șarban Ca[n]tacuzen V[e]l Spăt. i Papa «V[e]l Vist. i pan [rupt] V[e]l Cliuč. i Mihai Ca[n]tacozeno V[e]l Post. i «Vălcul V[e]l Peh. i Ivașco V[e]l Stol. Stoian V[e]l Com[i]s i Pătrașco «V[e]l Sluj. i Curuia V[e]l Pit. i Is. Toma Radul Năsturel Vtor Log. Și «am scris eu Mihai fiul lui Stan Log. din Târgoviște în orașul de reșe- «dintă în București luna Aprilie 25 zile de la Adam până acum cursul «anilor 7178 (1670). (slavonește). Io Antonie Voevod.

(Pergament, monogram cu roșu, semnătura proprie a Domnului, Prima literă M lucrată în aur și culori, cu doi șerpi încolăciți și flori heraldice, iar începuturile de frază însemnate prin majuscule în roșu. Documentul bine păstrat; în arhiva M. C. Vlădescu).

După doisprezece ani dela moartea Vistierului, vechile patimi nu se stinseseră încă. Departe de țară Costandin Vodă căuta să-și răzbune pe neamul lui Pârveu Vlădescu care în chibzuirea-i minte alesese slujba țării în loc de a unui domn fugar.

Mazilul Voevod mai visa poate întoarcerea în Scaunul Țării și nu pierdea vreun prilej de a-și face prieteni.

Cartea cerută de fii Vel-Agăi Vasile, (Vasile fusese Vel Agă, tatăl său Preda, Vel Spătar, iar bunicul Nica Mare Logofăt la sfârșitul sec. XVI și începutul lui XVII. Doc. din 1625 Iunie 10; 1634 Ianuarie 20; etc. Arhiva M. C. Vlădescu) îi da putința de a veșteji amintirea sfetnicului care fără sfială se despărțise de politica sa nebunească și tot deodată și bucuria de a lovi în urmașii Vistierului.

Dar Vlădeștii de acum nu mai erau băețandrii din 1658 pe care îi cunoscuse Constandin Vodă. Cu rostul lor deplin și bine așezat sub domnia unui înrudit, ei își arată drepturile de netăgăduit și câștigă ușor.

Când cu slujba, când cu grija a lor sale, timpul trecea iute și în țară iarăși aveau să se facă schimbări.

Liniștită domnie a boerului dela Popești nu ținu nici trei ani împliniți și până în 1679, Șerban se va fi dat după timp, fie mai aproape de Domn, fie diregiuind pe la gospodăriile lui.

Venirea la tron a lui Șerban Cantacuzino grăbi intrarea lui în Divanul țării ¹⁾.

După ce trece prin Marea Căpitănie a lefegiiilor ²⁾ Șerban e înălțat la rangul de Mare-Comis ³⁾ care-l ține mai aproape de Domn.

Legăturile lui cu Cantacuzinii și acelaș trecut de credințe și lupte politice, unea strâns pe ambițiosul Voevod cu fiul Vistierului Pârveu.

Imprejurările schimbaseră dușmănia, ce cu douăzeci și cinci de ani în urmă încolțise între părinți, în încrederea și prietenia cea mai deplină între fii, încredere și prietenie pe care Șerban avea să o păstreze mereu neamului Cantacuzinesc ⁴⁾.

* * *

Impunătoarea ⁵⁾ solie a lui Șerban Vodă mergea încet și cu voință căuta prilej de întârziere ⁶⁾. După oprirea pricinuită de Veterani ⁷⁾ în

¹⁾ N. Iorga. Documentele Cantacuzinilor, doc. I, III, pag. III.

²⁾ Doc. din 1680 (Arhiva M. C. Vlădescu).-Fii lui Mihart Paharnicul vând lui jup. Șerban Mare-Căpitan de lefegii un sălaș de țigani cu 112 taleri.

³⁾ Doc. din 1687 Octomvrie 6 (Arhiva M. C. Vlădescu) și nota 46.

⁴⁾ Vezi mai jos, la urcarea pe tron a lui Ștefan Cantacuzino.

⁵⁾ Era formată din 130 de persoane și avea 250 de cai.

⁶⁾ Vecinica așteptare al lui Șerban ca lucrurile să se lămurească, îndeajuns în folosul creștinilor.

⁷⁾ Comandantul oștilor Imperiale în Ardeal. El oprișe solii gășind împuterniciile neîndestulătoare, (Giurescu și Dobrescu o. c. IV).

Ardeal, misiunea o pornește înainte până la Presburg unde poposește mai lung și unde o ajunge Spătarul Preda Pârșcoveanu ¹⁾ cu vestea morții Domnului care se întâmplase la 29 Octombrie ²⁾.

Totdeauna el aducea și confirmarea pe care noul ales, Constantin Brâncoveanu, nu putea să nu o dea, când bine știa că Șerban Vodă fusese silit să trimeată misiunea sa.

Noua Domnie așezată pe neașteptate și cu o grabă neobicinuită din cauza împrejurărilor ³⁾, nemulțumește adânc pe unul din soli, pe ambițiosul Bălăcianu ⁴⁾. Totuși «soli» așa cum fusese alcătuită de Șerban Vodă, înaintează spre Viena unde sosește la 10 Decembrie. Împăratul primește împuterniciții în audiență solemnă la 10 ale lunii următoare și negocierile se încheie cu diploma din 30 Ianuarie 1689 ⁵⁾.

În țară, Domnul abia ales, avea de întâmpinat, ca întotdeauna, greutățile legate de începutul domniei. În afară, lucrurile nu se lămuriseră îndeajuns în paguba Turcilor, pentru a îngădui o închinare fără primejdie către Împăratul creștin. Brâncoveanu pe care nu-l lega de Imperiali trecutul de lungi negocieri ale fostului Domn, nu vedea cu ochi buni cum se urmau întrevederile la Viena.

Acolo, Cantacuzenii, care prin venirea lui Brâncoveanu la tron văzuseră scăzând speranțele de mărire ale neamului lor, vor fi fost mai puțin înverșunați pentru închinare. Bălăcianu însă care voia cu orice preț înlăturarea ⁶⁾ Brâncoveanului, lucra împotriva instrucțiunilor ce Domnul le va fi trimis.

Șerban Vlădescu, deși partizan al unei politici de închinare și socotit ca germanofil până târziu ⁷⁾ nu putea nici să renunțe la trecutul trăit alături de Șerban-Vodă în căutarea apropierii pe față de creștini, nici nu voia să lucreze în contra Domnului, care avea acum soarta țării în mână.

El își dedea seama că mai de folos era a convinge pe Brâncoveanu, decât de a se pune deacurmezișul celor voite de dânsul.

De aceea, când Bălăcianu rămase la Sibiu, unde se întâlnea cu vă-

¹⁾ Radul V. Logofăt Grecianu, *o. c.* pag. 13.

²⁾ Radul V. Logofăt Grecianu, *o. c.* pag. 9.

³⁾ Temerea așezării unui domn străin, fie de creștini, dacă ar fi ajuns la vre-o izbândă, fie de Turci.

⁴⁾ Radul V. Logofăt Grecianu, lucr. cit. pag. 13 cu privire la primirea vestei încoronării lui Const. Brâncoveanu, de către soii zice: «de domnia Mării Sale lui Costandin Vodă sau bucurat, *afară de Costandin Bălăcianul*.

⁵⁾ N. Iorga. *Doc. privitoare la Constantin Vodă Brâncoveanu* pag. 43. Die neue eröffnete Ottomanische Pforte Fortsetzung, Augsburg 1701, 484 (comunicat de D-I V. Zaborovschii).

⁶⁾ Radu V. Logofăt Grecianu, *o. c.* pag. 13—14.

⁷⁾ Gion, *Istoria Bucureștilor*, pag. 122.

duva lui Șerban Vodă ¹⁾ spre a unelti și a spera împreună ²⁾ căpătarea coroanei pentru nevârstnicul cocon Iordache ce rămăsese pe urma răposatului Domn, Șerban este singurul ³⁾ dintre conducătorii solii din Octombrie 1688, care se întoarse în țară însoțit de Conte Csáky.

Dar Brâncoveanu, aprins de cele înfăptuite la Viena, nefiind încă trainic așezat pe Tron și întunecat și de hăinia lui Bălăcianu, după ce refuză recunoașterea hotărârilor dela Viena, se năpusti asupra Marelui Comis Șerban.

Acuzându-l de toate învinuirile pe care avea să le aducă celor cari lipseau și socotindu-l înțeles cu Bălăcianu, ca să lucreze contra Domniei, îl pedepsește cu asprime ⁴⁾.

În zadar se va fi dezvinovățit Șerban arătând cum stau lucrurile. Domnul îl avea în mână și căuta prin el să lovească în dușmanii cu care-l credea înțeles. Șerban Biv-Vel-Comis, după înăsprirea cu Vodă, căci rămăsese în afara Divanului domnesc, lua calea moșiilor sale. Din mersul său la Viena, unde îl trimisese încrederea și prietenia Domnului mort, Șerban se alegea cu îndurarea unor ispășiri de păcate închipuite și cu amintirile strălucitei cetăți. Sub înrâurirea nobilimei de acolo se mai alegea Șerban și cu blazonul heraldic pe care-l va purta alături de iscălitura sa ⁵⁾ și va pune să-l sape în marmoră albă tocmai departe la moșie ⁶⁾.

Fericit se va fi simțit că urgia de acum nu adusesse moartea și confiscarea bogățiilor. Retras în mijlocul a lor săi, unde uitarea domnească îi dădu răgaz să se îndeletnicească cu căutarea averii sale, care oricum suferise, Biv-Vel-Comisul Șerban nu unelti în contra Brâncoveanului și nici măcar nu găsi cu cale să bârfească politica ce o ducea Domnul.

Poate chiar, că astfel cum se întorseseră lucrurile, Șerban însuși va fi văzut că o închinare de îndată la Imperiu nu era de folos țării.

Prin atitudinea lui, fără îndoială și desigur și prin mijlocirea Doamnei lui Constantin Vodă, cu care era în neam ⁷⁾, el se îmbunează cu Domnul.

¹⁾ Radu V. Logofăt Grecianu, *o. c.* pag. 14 «Sârbcă de fel dela Nicopol (Nicolopol) fata Gheții neguțatorul de abale».

²⁾ Radu V. Logofăt Grecianu, *ibid.* pag. 22 «și alte fumuri mai mari acei mueri îi urla în cap».

³⁾ Radul V. Logofăt Grecianu, *ibid.* pag. 14 «și așa numai Șerban Comisul Vlădescul împreună cu Ciachi (sic) acela au venit».

⁴⁾ Giurescu și Dobrescu, *o. c.* pag. VI și nota 3 (Hurmuzaki V. 1, 284—5. Magazinul Istoric V 102).

⁵⁾ N. Iorga, *Studii și Documente* vol. X. României și Brașovul, pag. 40.

⁶⁾ La Vlădeștii-de-sus (Mușcel) mormântul lui Răducan, fiu (mort copil) al Marelui Comis Șerban.

⁷⁾ Soția lui Radu Vlădescu Spătarul, era vară cu Doamna Maria, nepoată de fiu (St. D. Grecianu, Note și Anexe la *Viața lui Constantin Vodă Brâncoveanu* de Radul V. Logofăt Grecianu, pag. 354) lui Antonie Vodă (vezi nota 45).

În 1692 Șerban este Biv-Vel-Postelnic¹⁾.

Postelnicia cea mare i-o va fi dat Domnul prin 1691 când izbânzile imperialilor²⁾ făceau pe Brâncoveanu să se gândească că era timpul să se apropie de creștini. El va fi socotit că pentru afacerile externe nu era rău să aibă în Divan, un boer cunoscut la Viena, care chiar dela dânsul suferise pentru o prea grabnică aplecare către Impăratul creștin, și care era mai nimerit ca oricare altul — ca unul ce cunoștea bine pe Veterani, iarăși însărcinat să se îndeletnicească cu treburile muntenești — să lucreze la o nouă apropiere între țară și imperiali³⁾.

Găsise Domnul poate și un mijloc de a răscumpăra suferințele din 1689, dând astfel o mulțumire lui Șerban a cărui bună credință față de tron, fără temei o pusese la îndoială.

Dar rămânerea lui în Divan nu fu lungă.

Fie că vre-o nouă neînțelegere politică sau de alt fel se va fi ivit între Brâncoveanu și sfetnicul său, fie că Șerban — care încercase odată primejdia de a fi rău cu Domnul — socotea mai cuminte să se ție cât mai departe de tron.

Acum, când avusese Postelnicia cea mare și arătase tuturor o împăcare mândră cu Brâncoveanu, el se mulțumește cu dregătorii care ținându-l în slujba țării nu îl mai puteau primejdui cu ușurință.

Ca odinioară Constantin Cantacuzino, care deși fusese Logofăt Mare, după ieșirea din slujbă începu iarăși să se iscălească cu vechiul lui titlu de Postelnic⁴⁾, tot așa și Șerban iscălea Comis, titlu care îi amintea zilele de strălucire petrecute la Viena.

Era poate și în aducerea aminte a lui Șerban-Vodă dela care primise această boerie.

¹⁾ N. Iorga *Documentele Cantacuzinilor*, pag. 153-4 (doc. LXV).

1691-2 (7200) «Eu jup[ă]neasa Stanca dela OGREAZEANI, fata lui Pavlache Banul» dă zapis lui «Șerban Biv-Vel-Postelnic snă Pârful Vistiarul Vlădescul» pentru vânzare la OGREZEANI (VLAȘCA) «fiind dumnealui mai volnic a cumpăra, căce fiind aciastă moșie lipită de moșia dumisall[e] dela PRISĂCEANI, care iaste supt păreteea casei dumisale și nesuferind pre alții străini să intre acoloa în moșia OGRĂZEANI», etc. (Doc. în Ac. Rom. 176/LXXIV, menționat și de St. Grecianu. *Genealogiile* vol. I pag. 13).

Pentru nota D-lui N. Iorga dela pag. 196 (*Studii și Documente* vol. X) asupra lui Șerban a se vedea documentul de mai sus și nota 6 și 13 din această lucrare precum și N. Iorga, *Studii și Documente* vol. V, note explicative la documente, pag. 693, «la pag. 369. Pârful Vistierul Vlădescu, ucis de Mihnea Vodă lasă un fiu: Șerban», etc.

²⁾ Giurescu și Dobrescu, *o. c.* pag. IX.

³⁾ Hurmuzaki V pag. 387, 397-99.

⁴⁾ N. Iorga, *Despre Cantacuzini*, pag. LXIII.

Însărcinat a ține judecăți la Craiova ¹⁾, trecând și prin isprăvnicia ²⁾ Câmpulungului rezervat marilor-boeri, loc pe care îl ține până la 1700 când e înlocuit cu Radu Golescu ³⁾ el schimbă, fiind în această dregătorie, scrisori cu Brașovul ⁴⁾ pentru interesele celor de dincoace și dincolo de munți.

Scrisorile lui, și mai cu deosebire cea scrisă din Vlădești la 15 Aprilie 1695 ⁵⁾ și trimeasă: «Cinstului și al nostru de aproape vecin dumnealui marelui-județului Brașovului cu cinste și cu săn[ă]tate să s[ă]ldea, sunt scrise cu iscusință și într'o limbă plăcută.

El închee: «al dumital[e] bun priiatin și de bin[e] voitor, gata sipre (sic) slujba dumital[e]» iscălind:

«Șarban Pârvul Biv-Vel-Com[i]s Vlădescul».

Alături se vede, ca pe toate actele ce porneau dela dânsul, pecetia cu arme.

Timpul de învrăjbire cu Domnul trecuse și se schimbase într'atât, încât Brâncoveanu făcuse din prigonitul Mare-Comis de altădată unul din boerii săi de încredere.

Pentru cunostințele ce avea despre străini și obicinuința lui de a lucra cu dânsii, Șerban e însărcinat de Domn și cu îndeplinirea, dimpreună cu trimiși de peste hotare, a vreunei hotărâri de seamă ⁶⁾.

Ca și alții, care căutau să semene lui Vodă mereu în mișcare dela una la alta din nenumăratele sale Curți, Marele-Comis se împărțea între conacile sale.

Dela Prisăcenii din Vlașca unde găsea răcoarea între zidurile trai-

¹⁾ N. Iorga, *Studii și Documente*, vol. V, pag. 310, doc. 68.

Șerban purta uneori și numele de Prisiceanu după moșia sa din Vlașca (doc. din 1722 Martie 15, Arhiva M. C. Vlădescu; N. Iorga, *Studii și Documente*, vol. VII, pag. 31, doc. 28 din 3 Noemvrie 1710). Unii din urmașii săi — cei ce moșteniseră această moșie — continuară a purta ambele nume (doc. din 1746 Aprilie 11, în Arhiva M. C. Vladescu) iar alții numai pe unul din ele, despărțindu-se în ramuri deosebite.

²⁾ N. Iorga, *Studii și Documente*, vol. X, pag. 193—94: Ispravnicii erau re-
«prezintanții» persoanei lui Vodă și «îndeplinitorii voinței lui într'o anumită
«afacere». Ei nu erau permanenți afară de anumite puncte din pământul țării, unde
«prezența neconținută a unui om domnesc, era neapărată» «Astfel pentru ne-
«voile vămii și ale hotarului, un ispravnic stătea necurmat, din cele mai vechi
«timpuri, la Câmpulung». «Locul său era de mare încredere; prin mâna lui treceau
«mulți bani, hotărâri însemnate era chemat să le pronunțe el și, în sfârșit printr'însul
«se căpătau poate cele mai grabnice știri din străinătate. Din acest din urmă punct
«de vedere Câmpulungul muscelan era pentru Munteni același lucru ca localitatea
«cu același nume din Bucovina de astăzi, pentru Moldoveni

«De accia ispravnicul se alegea dintre boerii mari și de neam bun».

³⁾ N. Iorga, *Studii și Documente*, vol. X, pag. 197, doc. 3. Scrisoarea lui Constantin Vodă Brâncoveanu către: «dumnealui jupânul Echil Ghiorghie, Marele-Județ al cinstiții cetăț Brașovul» prin care-i anunță această schimbare.

⁴⁾ N. Iorga, *ibid.* vol. X și «Scrisori de hoerii», pag. 100.

⁵⁾ N. Iorga, *ibid.* vol. X, pag. 134—35.

⁶⁾ Radul V. Logofăt Grecianu, o. c. pag. 177.

nice ale caselor sale (nota 1 p. 243) când treburile îl cereau mai aproape de București, el pleca când aven răgaz în sus spre dealurile și munții Mușcelului, Argeșului și Dâmboviții unde-l chemau slujba sau interesele pământurilor sale ¹⁾.

Domnia lungă a lui Constantin Brâncoveanu mai potolise țara. Boerii sub influența bogatului și luxosului Domn își vedeau de înfrumusețarea gospodăriilor și banii, mai puțin trebuitori pentru fugă, serveau la aceasta.

Șerban în liniștea păcei cu Domnul se ocupa și de ale lui ²⁾, pentru a lăsa urmașilor un rost chibzuit.

El știa bine că puterea o aveau în țară cei cu lanuri întinse, cu vii și păduri, cu sate de «rumâni» sau chiar de țărani liberi.

Străvechile moșteniri le păstrase întregi Marele Comis și cele mai de curând intrate în neam creșteau prin cumpărături în jur.

Pentru Aninoasa, pentru Bucșani, pentru Vlădești și alte moșii stăpânite de atâtea generații de înaintași, nu era nevoie de confirmări neîncetate. Dar pentru cele ce vreodată fuseseră — pe drept sau nu — prilej de judecată, înțelepciunea cerea o recunoaștere cât mai deasă a dreptului de proprietate.

Șerban nu uita acest lucru.

Cu prilejul cumpărării unor părți de moștenire ale fraților săi, el cere Domnului să i se întărească nu numai stăpânirea cumpărăturilor, dar și să amintească de drepturile lui asupra unor sate cândva contestate.

Din îngrijita Cancelarie a Curții Brâncovenesti cu slove frumoase și clare ne vorbesc rândurile următoare:

«Cu mila lui Dumnezeu Io Costandin Basarabă Voevod și Domn «a toată Țara Românească. Dat-am Domnia Mea această poruncă a «Domniei Mele (slavonește) *boiarinului Domniei Mele Șerban Biv-Vel-Comis «feciorul Părvului Biv-Vel-Vistier Vlădescul* și cu fecorii lui câț[i] Dum- «nezeu îi va dăruî ca să-i fie lui niște vii în dealul Piteștilor în Coasta «Câmpului, însă toată partea de vii a frăține-său lui Costandin Spăta- «riul și să chiamă numele lui Chirilă, ce i s'au venit la împărțeală dela «părinții lor, pentru că Costandin Spătariul avându el a(ce)ste vii partea «lui și ne putându-le lucra și văzându cum să prăpădescu de lucru le «au făcutu vânzătoare și s'au tocmitu cu frate-său boiarinul Domniei «Meal[e] Șerban Comis de i a vândut toată partea lui de vie [rupt] «drept t[a] 100 și pentru acești bani i-au dat un [rupt] dreptu t[a] 20

¹⁾ Doc. 1695 Mai 27; 1713 Noemvrie 25; 1713 Ianuarie 18. Doc. 1696 Decem- vrie 24 (Arhiva M. C. Vlădescu).

²⁾ Doc. 1697 Aprilie 26; (Arhiva M. C. Vlădescu).

N. Iorga, *Studii și Documente*, vol. V, pag. 490, doc. 42 din 1702, Mai 15.

«și boi 6 dreptu t[a]l 60 [rupt] [ta]l 20 de s'au plătitu t[a]l 100 și au
 «făcut și zapisul lui de vânzarea viilor cu [rupt] [și] cu mulți boiari
 «mărturii iscăliți în zapis. Și iară să fie boiarinului Domnii Meal[e]
 «Șerban Comisul o vie în Coasta-Câmpului 4 răzoare de vie pe lângă
 «viile lui Martin Piteșteanul însă 2 răzoare de vie și [rupt] cat au ținutu
 «Constandin Spătariul [rupt] aceste 4 răzoare de vie fiind [rupt] boiari-
 «nului Domnii Meal[e] Șerban Comisul [rupt] pre lângă viile lui Martin
 «Piteșteanul fostu leau (făcut vânzătoare) lui Șerban Comis. Iar după
 «ce au aflat [rupt] ne mai căzânduise lui a cumpăra au întorsu toți banii
 «lui Martin Piteșteanul înapoi. Deč și Martin văzându cum că să mai
 «cade boiarinului Domnii Meal[e] Șerban Comisul a cumpăra moșia de
 «la frate-său el și au luat toți banii înapoi câți au fost dat talere 40 iar
 «zapisul ce lau fostu făcutu Constandin Spătariul ne fiindu la prălezu
 «atuncea ca să se vază câți bani au fostu datu pre aceste rozoare de viiă
 «au fost făcutu o scrisoare a lui cu zi ca să aducă zapisul să i îl dea
 «și viindu ziua au adus și zapisul acela de sau văzutu că au fost datu
 «t[a]l 40 și la dat la mâna boiarinului Domnii Meal[e] Șerban Comisul.
 «Și iar să fie boiarinului Domnii Meal[e] Șerban Comisul ocină satul
 «Lucianii ot sud (județul) Muscel, tot satul cu rumâni și eu tot hotarul
 «den câmpu, den pădure, den apă și cu vad de moară în apa Argeșelului
 «și cu siliștea satului de preste totu den hotaru până în hotaru care se
 «hotărăște den sus cu satul Botenii ce este iar al boiarinului Domniei
 «Meal[e] Șerban Comisul, și den josu se hotărăște cu satul Hârtiestii și
 «muntele ce se chiamă Dudele pre jumătate, pentru că acestu sat Lu-
 «cianii cu moșia cu rumânii și cu această jum[ă]tate den munte fiindu
 «al Jupâneasii Bălașii sora boiarinului Domniei Meal[e] Șerban Comisul
 «datu de zestre dela părintele lor Pârful Vistiariul mai denainte vream[e]
 «totu lau ținutu pre seama ei cu bună pace; Iar după aceia cându au
 «fostu acum în zilele Domnii Meal[e] iar jupâneasa Bălașea împreună cu
 «fii său Papa Comisul, lor trebuindule bani la trebile lor și făcând acestu
 «satu vânzător tocmitu se au cu frate său Șerban Comisul de i l-au
 «vândutu dreptu tal. 150 de a lor bună voe iau făcutu și zapis de vân-
 «zare cu pecetea și cu iscăliturile lor și cu mulți boiari mărturii iscăliți în
 «zapis precum am văzutu Domnia Mea amândouă zapisele ce au fostu
 «făcutu Costandin Spăt. de vânzarea acestor vii ce scrie mai sus și scri-
 «soarea lui Martin Piteșteanul ce au făcutu când ș[i] au luat banii
 «înapoi și zapisul Jupâneasei Bălașii ce au făcutu împreună cu fii-său
 «Papa Comisul de vânzarea satului Lucianii cu jumătate den muntele
 «ce să chiamă Dudele toate la mâna boiarinului Domnii Meal[e] Șerban
 «Comisul.. Dreptu aceia și Domnia Mea încă am datu această carte a
 «Domnii Meal[e] boiarinului Domnii Meale Șerban Biv-Vel-Comis ca să

«aib[ă] a ținea și a stăpâni aceste vii den dealul Piteștilor den Coasta-
 «Câmpului și satul Lucianii cu rumâni și cu tot hotarul și muntele ce
 «să chiamă Dudele pre jumătate cum iaste și mai sus zis cu bună paač
 «să i fie moșie stătătoare lui și fečorilor nepoților neclintită în veaci.
 «Și am întăritu cartea ačasta cu tot sfatul și credinčoișii boiarii Diva-
 «nului Domnii Meal[e]; Pan Cornea Brăiloiul Vel Ban Cralevschi i Pan
 «Stroe Leurdeanul Vel Vornic i Pan Diicul Rudeanul Vel Logofătu i
 «Pan Mihaie Cantacuzino Vel Spătariu i Pan Șerban Vel Vistieriu i Pan
 «Radul Vel Cluș[ar] i Pan Dumitrache Caramanlăul Vel Postelnic i Pan
 «Scarlatu Vel Paharnic i Pan Radu [rupt] Vel Stolnic i Pan Radul
 «Golescul Vel Comis i Pan Iorga Vel Slugeariu i Pan Costandin Cor-
 «beanu Vel Pitar i Ispravnicu Ștefan Cantacuzino Vtori Logofăt. Și sau
 «scris cartea ačasta în orașul Scaunului Domnii Meal[e] în București
 «întru al unsprezecelea an din Domnia Domnii Meal[e] de Isar Logofătul
 «den București Februarie în zile zeace și dela Adam până acum cursul
 «anilor 7207 iar dela nașterea lui Hs. 1699».

Io Costandin Voevod.

Ștefan Cantacuzino Vt Logf.
 am protocolitu.

(Doc. pe hârtie, prima literă lucrată în roșu și negru foarte fin Majuscule cu roșu în cuprinsul documentului. *Semnătura proprie a Domnului, pecetia mare aplicată*, foarte bine conservată poartă în scut: pomul însoțit de două figuri încoronate iar deasupra (en chef) vulturul cruciat al țării cu zborul în jos, adextrat de soare și asenestrat de un crai nou. Timbru: coroana închisă de opt ori (regală sau a principilor suverani uneori). Doc. în Arhiva M. C. Vlădescu, de pe care există și copia autentică No. 288 din 5/17 Iunie 1871 liberată de Direcțiunea G-lă a Arhivelor Statului.

Mazilirea lui Brâncoveanu avea însă din nou să turbure țara.

Cantacuzinii, în cap cu Stolnicul Constantin, nu iertară lui Brâncoveanu de a le fi scăzut înrăurirea în trebile domniei, și ajutând la pieirea lui ¹⁾ la care atâția dușmani se ațineau, izbutiră să aducă din nou coroana în neamul lor.

Urcarea lui Ștefan Cantacuzino în scaun înseamnă pentru Șerban reîntrarea în Divan, de astă dată ca Mare-Clucer ²⁾. Domnul din neamul

¹⁾ Magazinul Istoric IV, pag. 32 (Cronica lui Radu Popescu).

²⁾ N. Iorga, *Studii și Documente*, vol. III anexe, pag. 96 (1714 Martie 4). St. Grecianu, *Genealogiile* vol. II, pag. 22—24. (1714 Mai 2; 1715 Martie 16). Doc. 1732 Martie 2 (Arhiva M. C. Vlădescu).

lui Șerban-Vodă nu uită legăturile fostului Mare-Comis cu înaintașul său, și nici acesta, credincios trecutul și prietenii sale, nu șovăi să ia, în vremuri încurcate, răspunderea unei boerii de Divan.

Se va fi bucurat Șerban de întronarea unui Cantacuzin, de care îl lega atât amintirea prietenului de altă dată și în sufletul lui va fi încolțit iară nădejdea unei închinări către unul din cei doi împărați creștini.

Dar trecătoarea domnie a lui Ștefan-Vodă nu era făcută pentru înfăptuirea unor schimbări de seamă ca aceasta. Întâmplările puseră capăt curând credinței bătrânului Comis Șerban.

Punerea în Scaunul țării a primului fanariot, a lui Niculae Mavrocordato, aduce nemulțumire.

O seamă de boeri cu nume mari și altă credință politică decât aceia a noului Domn, îi stătură împotrivă. Șerban moștenise mândria tatălui și nu înțelegea încălcarea cinstei convenită marelui boerimi băștinașe în folosul slujitorilor Porței ¹⁾.

Printre protivnici era și el ²⁾.

Țara sfârșise timpul liniștei de sub Brâncoveanu.

Armatele străine trecuseră iară peste hotarele ei și înaintau.

La mânăstirea Vierăș (Mușcel) unde fuseseră împinși de învălmășala și jaful din țară, Șerban, cu vărul său Grigore ³⁾ Vistierul Vlădescu de la Tigveni, cu Preda Izvoranul și alții, fură uciși de Nemți ⁴⁾.

Credinciosul împăratului de la Viena, în mântuirea căruia o viață întreagă crezuse, pierde străpuns de sulilele ostașilor nemți și acasă la una din moșiile îndepărtate o ștafetă avea să aducă aceiași jale ca în 1658.

Și fiul ca și tatăl se sting de oamenii celor în care nădăjduseră.

¹⁾ Atitudinea V. Vistierului Pârvu în 1655.

²⁾ Gion, *Istoria Bucureștilor*, pag. 122.

³⁾ Fiul Vel-Postelnicului Badea Grecianu, *Genealogiile* vol. I. «Aninoasa»; N. Iorga, *Studii și Documente* vol. V, Condica lui Const. Brâncoveanu pag. 369, pentru «rânduiala nunței» Postelnicului Gligori Vlădescu ce i s'au făcut Fr. 6 d. lt. 7204. (1696); doc. din 1711 Martie 15 (Arhiva M. C. Vlădescu). Păuna Tigveanu este soția Marelui Ban Pârvu Cantacuzino din care coboară Cantacuzinii de azi din ramura întâi născută.

⁴⁾ Șincai, *Cronica Românilor* III, pag. 391—2.

BULE DE AUR SIGILARE DELA DOMNII ȚĂRII-ROMÂNEȘTI ȘI AI MOLDOVEI

DE

CONST. MOISIL

DIRECTORUL GENERAL AL ARHIVELOR STATULUI

MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Introducere.

Documentele sunt, de sigur, cele mai importante și mai prețioase izvoare ale istoriei, dar valoarea acestor izvoare nu stă numai în cuprinsul lor, ci depinde și de anumite elemente și particularități exterioare, cum sunt materialul din care sunt confecționate, caracterele scrisului, ornamentele, peceteile, etc. Studiul acestor elemente și particularități exterioare înlesnește de o parte înțelegerea deplină a cuprinsului unui document, iar de altă parte poate da indicații interesante pentru cunoașterea istoriei culturale a timpului în care a fost scris.

Peceteile, în special, merită o atențiune deosebită, căci ele servesc nu numai pentru verificarea autenticității documentelor și pentru identificarea persoanelor cari le-au emis, dar oferă, prin reprezentările lor, un material de cel mai mare preț pentru știința heraldică, pentru genealogie și pentru istoria costumelor, iar prin modul lor de execuțiune contribuie la cunoașterea evoluțiunii gravurii în metal și a gustului artistic. De aceea sigilografia, care este știința pecetilor, contează drept una dintre cele mai importante științe auxiliare ale istoriei.

O privire asupra monumentelor sigilografice românești ne permite să constatăm o evoluție normală, neîntreruptă și potrivită cu cerințele timpului, atât în ce privește materialul și forma pecetilor noastre, cât și în privința ornamentelor, stemelor și altor reprezentări sigilografice.

De altfel tocmai în faptul acesta constă superioritatea monumentelor noastre sigilografice față de cele numismatice: monete românești n'au existat decât în anumite epoce, pe câtă vreme peceteile le putem urmări neîntrerupt din a doua jumătate a veacului al XIV-lea și până astăzi. Dacă situația economică a vechilor principate românești a fost în anumite epoce de așa natură, încât n'a permis emiterea de monete proprii, în schimb situația politică n'a

fost niciodată atât de inferioară, încât să nu îngăduie Domnilor români de a întrebuința sigilii oficiale, cu titulatura lor și cu armele țării, iar starea socială și culturală a fost totdeauna destul de înaintată ca diferitele autorități civile, bisericești și militare, corporațiile, societățile și particularii să uzeze de acest mijloc de autentificare a actelor și scriptelor.

Putem considera prin urmare peceteile — alătura de documentele ce ni-s'au păstrat din trecut — drept dovezile cele mai puternice, mai sigure și mai evidente de situația deplin autonomă a Domnilor români în orice epocă a istoriei noastre, și de viața de cultură superioară ce a dus-o poporul nostru în tot cursul dezvoltării sale.

Aspectele, sub cari se prezintă vechile peceti românești, sunt din cele mai variate. Incepând cu monumentalele peceti de ceară, de formă emisferică și atârinate de pergamente prin găitane de mătăasă colorată; trecând la elegantele peceti aplicate cu chinovar, cu ceară sau cu fum pe actele de mai târziu; și terminând cu sobrele peceti moderne aplicate cu tuș, întâlnim forme, ornamente și reprezentări atât de interesante și de variate, încât ne mirăm cum de studiul acestor monumente a fost până acum atât de puțin cultivat.

Nu încapе însă îndoială, că dintre toate monumentele noastre sigilografice, categoria cea mai remarcabilă o formează *peceteile de metal*, cari sunt în acelaș timp și cele mai rari, căci nu se întrebuințau decât la documente de o importanță cu totul excepțională.

Peceteile de acest fel se prezintă la noi sub două înfățișări: unele sunt simple *capsule* de metal — mai mult sau mai puțin împodobite — destinate să protejeze pecetea de ceară ce se află în interiorul lor; altele sunt adevărate *bule de aur* ce au pe față și pe revers reprezentări și inscripții sigilare.

Nu se cunosc până acum la noi decât puține peceti de metal; de altfel și în alte țări numărul lor este foarte redus. În orice caz nu am văzut până astăzi decât patru capsule sigilare românești, dintre cari trei în depozitul Academiei Române (dela Grig. Calimah, Domnul Moldovei, din 1762; Alexandru Moruzi, Domnul Țării-Românești, din 1792; I. Caragea, Domnul Țării-Românești, din 1812) și una la Arhivele Statului din București (dela Mih. Sturza, Domnul Moldovei, din 1846). Iar bule de aur cunosc numai șase, din cari cinci se găseau până în toamna anului 1916 în depozitul Academiei Române, dar cu ocazia războiului au fost trimise în Rusia; iar a șasea se află la mănăstirea Hilandar dela muntele

Athos; aceasta din urmă mi-a fost comunicată numai în fotografie de d. Stoica Nicolaescu, cunoscutul slavist.

Toate aceste bule au fost descrise în mod sumar, parte de mine¹⁾ parte de generalul P. V. Năsturel²⁾, dar reproduceri de ale lor nu s'au publicat decât parțiale³⁾, astfel că ele nu ne pot da decât o idee incompletă despre importante monumente de cari ne ocupăm aci. De aceea am crezut de folos să le public pe toate împreună, dând în același timp și reproducerile lor, pentru ca acest prețios material sigilografic să poată fi pus la dispoziția cercetătorilor. Și aceasta cu atât mai mult, cu cât actualmente nici unul din monumentele acestea nu se mai găsește în țara noastră.

Bulele de aur sigilare.

Întrebuințarea bulelor de aur ca sigilii nu datează dintr'o epocă prea veche. Se pare că împărații bizantini au fost cei dintâi, cari au introdus acest obicei, spre a da o importanță mai mare diplomelor ce ieșiau din cancelaria lor, și că el nu este anterior veacului al IX-lea.⁴⁾

Dela Bizantini obiceiul a fost împrumutat de către împărații Carolingieni, apoi de cei germani, de către papi, regii Franței și ceilalți potențați europeni.⁵⁾

În răsărit el a trecut în cancelariile țărilor sârbi și bulgari, cari au întrebuințat și ei uneori bule sigilare de aur sau de argint, mai ales pentru întărirea documentelor de importanță deosebită⁶⁾.

În terminologia cancelariei bizantine pecetea de aur se numia χρυσόβουλλον, care s'a tradus în Apus prin *bulla aurea*. Sârbii și Bulgarii au adoptat termenul bizantin sub forma de χρисовонлъ, și l-au extins apoi asupra tuturor diplomelor emise de țarii lor, chiar și atunci când aceste diplome nu aveau atârâte bule de aur, ci peceti de plumb sau de ceară. Astfel în cancelariile acestor state termenul «hrisovul» devine sinonim cu «diplomă», *charta*.

¹⁾ *Creșterea colecțiunilor Academiei Române*—Cabinetul numismatic—pe anul 1915.

²⁾ Generalul P. V. Năsturel, *Nova plantatio* în Revista p. istorie, arheol. și filol. vol. XV (1915) p. 1 urm.

³⁾ Două bule — aversurile — în *Cronica numismatică și arheologică* IV (1923) p. 24 și 25 și una — tot aversul — în amintitul studiu al generalului Năsturel, p. 45 fig. 46.

⁴⁾ Du Cange, *Glossarium* cuv. *bulla* și *bulla aurea*. Opera de curând apărută a lui Fr. Dölger, *Corpus der griechischen Urkunden des Mittelalters und der neueren Zeit*, München u. Berlin 1924, n'am avut-o la îndemână.

⁵⁾ Du Cange, *ibidem*

⁶⁾ Cf. Mușmov, *Monetele și pecetile țărilor bulgari*, Sofia 1924 (în l. bulgară) p. 160 urm.; Novacovici, *Zaconski Spomeniți*, Belgrad 1912 (în l. sârbă) p. 183, 305, 307, 315, etc.

Când s'a adoptat în cancelaria Țării-Românești terminologia slavă, s'a introdus și termenul «hrisovul» — care în românește a devenit «hrisov» — cu aceeași semnificație de «diplomă»; tot așa a trecut și în Moldova.

Mai târziu însă, când unii Domni români au atârnat de anumite diplome bule de aur, în loc de obișnuitele peceti de ceară, au numit aceste bule tot cu cuvântul «hrisovul», care este termenul propriu pentru «bula de aur». Se înțelege că prin aceasta se putea da naștere la echivocuri și de aceea pe unele bule de ale noastre găsim în loc de «hrisovul», termenul slav ЗАТВО ПЕЧАТЬ = pecete de aur, iar pe altele cel grec de «engolpion» = medalion, și prin aceasta se înlătură orice confuziune între diplomă și pecetea de aur atârnată de ea.

În țările apusene, și chiar în cele din vecinătatea noastră, găsim întrebuintându-se bule de aur sigilare încă din veacurile al XII-lea — al XIV-lea¹⁾, la noi însă nu apar — după cunoștințele ce le avem astăzi — decât abia în a doua jumătate a veacului al XVI-lea. Aceasta se datorește, foarte probabil, caracterului documentelor de cari se atârnavau pecetea de aur. Și în Apus și în Răsărit era în obiceiul cancelariilor să se atârne bule de aur numai la documentele ce acordau privilegii, libertăți sau danii de o importanță excepțională și către persoane, instituții sau corporațiuni față de cari suveranul ținea să-și manifeste o bunăvoință cu totul deosebită.²⁾ În special au beneficiat de astfel de atențiuni mănăstirile celebre, al căror prestigiu impunea suveranilor să le ofere daniile sau privilegiile într-o formă cât mai pompoasă.

La noi toate diplomele de danie și privilegii, cunoscute până acum, sunt întărite cu peceti de ceară; de altfel în nici una din cele trei țări românești: Muntenia, Moldova și Transilvania, nu au existat mănăstiri de o importanță capitală pentru ortodoxie, iar cât privește puterea seniorilor feudali, n'a fost nici ea prea mare. Chiar daniile — destul de numeroase — pe cari le-au făcut Domnii români din veacul al XIV-lea până în al XVI-lea către mănăstirile dela Muntele Athos sau către alte lăcașuri sfinte din Orient, n'au prezintat o importanță și o valoare atât de mare, încât hrisoavele prin cari se acordau aceste danii să fi fost întărite cu peceti de aur.

Dar pe la jumătatea veacului al XVI-lea intervine o schim-

¹⁾ Cf. Mușmov o. c. pentru Bulgaria; Pray, *Syntagma historicum de sigillis regum et reginarum Hungariae*. Budae 1805 p. 32 (pentru Ungaria). Novacovici, o. c. (pentru Serbia).

²⁾ Du Cange l. c.; Pray o. c. p. 33. Bresslau, *Urkundenlehre* I p. 67.

bare. În primul rând situația marilor mănăstiri creștine din imperiul turcesc devine foarte critică din cauza propagandei musulmane și a persecuțiilor sistematice ce le făcea guvernul turc contra clerului ortodox. Astfel, spre a se putea salva creștinismul amenințat, eră nevoie acum de ajutoare cu mult mai mari decât înainte.

De altă parte în acest timp singurii suverani ortodoxi cari puteau ajuta în mod efectiv creștinătatea din imperiul turcesc, erau Domnii Țării-Românești și ai Moldovei; ei singuri își păstrasera o situație autonomă în urma cuceririlor turcești din răsăritul Europei. În mod natural acești Domni devin, după căderea imperiului bizantin, patronii și protectorii lăcașurilor sfinte din împărăția turcească, amenințate de islamism. Și în această calitate ei fac și danii, cu mult mai mari decât înainte, acestor lăcașuri, și-și pun în joc toată autoritatea și influența lor spre a-le salva. Nu este deci de mirare, că Domnii noștri încep să întărească de acum înainte diplomele prin cari acordau danii mai importante acestor lăcașuri, cu peceți de aur, și aceasta este chiar o explicație a faptului, că toate bulele de aur ce posedăm, provin dela diplome de danie către lăcașuri sfinte din imperiul turcesc.

De altfel și o altă împrejurare a contribuit să se creeze în acest timp relațiuni mai strânse, decât înainte, între Domnii români și clerul ortodox din imperiul turcesc. În a doua jumătate a veacului al XVI-lea cei mai mulți dintre Domnii munteni și moldoveni aveau legături de familie cu descendenții nobilimii bizantine, sau cel puțin erau influențați de cultura grecească. Conducătorii bisericii ortodoxe și clerul marilor mănăstiri creștine din imperiul turcesc erau, la rândul lor, Greci, cari căutau să confunde interesele bisericii cu interesele și aspirațiunile naționale grecești. Această situație excepțională ce o câștigă Domnii Români în Biserica ortodoxă în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, legăturile lor culturale și comunitatea de interese cu conducătorii marilor mănăstiri din imperiul turcesc, explică în deajuns de ce acum era mai natural, decât mai înainte, să se emită în cancelariile noastre diplome întărite cu peceți de aur.

După modul de execuțiune bulele de aur se grupează în două categorii. Unele sunt *masive*, formate dintr'un bulgăr rotund sau sferic de aur, prin mijlocul căruia trece de sus în jos șnurul cu care se atârna de diplomă. La aceste bule inscripțiile, tipurile și ornamentele sigilare sunt executate prin ciselare. Altele sunt *lamelare*, adică alcătuite din două plăci de aur, rotunde și bombate, cari sunt lipite la margine una de cealaltă prin sudarea metalului.

În această margine sunt pătrunse de două sau trei găuri prin cari se petrecea şnurul. De regulă plăcile se fixeau mai întâi pe o turtă rotundă de ceară, care le serviă de suport, şi numai apoi erau sudate. La bulele lamelare inscripţiile, tipurile şi ornamentele sunt executate cu ajutorul unor tipare, în aşa fel, încât şi pe placa din faţă şi pe cea de pe revers să fie scoase în relief ¹⁾.

La noi nu se cunosc până acum decât bule de aur de categoria a doua, dar plăcile din cari sunt formate nu sunt în întregime de aur, ci de argint sau de metal galben suflate pe dinafară cu un strat gros de aur. Dimensiunile lor sunt relativ mari: 90—100 mm. în diametru, şi au pe faţă reprezentări heraldice, iar pe revers, de obicei, scene biblice în legătură cu hramul lăcaşului sfânt căruia i-s'a acordat diploma respectivă.

Cum am spus mai sus, dintre cele şase bule de aur ce ni s'au conservat, cinci se gaseau până în toamna anului 1916 în colecţiunea Academiei Române. Din acestea însă numai una îşi păstrase diploma scrisă pe pergament — dată de Grigore Ghica în 1664 — celelalte patru erau fără diplomele de cari fuseseră atârinate odinioară. Toate aceste bule fără diplome au fost achiziţionate pentru Academie de către răposatul I. Papiniu, fost ministru al României la Constantinopol, care le-a cumpărat acolo în 1908, după ce D. A. Şturdza studiindu-le, şi-a dat asentimentul său.

Pergamentul cu bula de aur dela Gr. Ghica (1664) a fost primit în dar dela Iosif Naniescu, fostul mitropolit al Moldovei, iar ceialaltă bulă de aur ce se află în mănăstirea Hilandar, şi-a conservat şi ea pergamentul, care este dela Mihnea II din 1589.

Atât diploma cu bula de aur dela Gr. Ghica, cât şi cea dela mănăstirea Hilandar, sunt scrise cu o grijă deosebită şi împodobite cu vignete, iniţiale, monograme şi alte ornamente în culori, astfel că prezintă toate caracterele unor diplome excepţionale, ce meritau să aibă atârinate de ele bule de aur.

Bula de aur dela Alexandru II al Ţării-Româneşti

Între cele şase bule de aur româneşti, cunoscute astăzi, două nu pot fi datate decât prin aproximaţie, căci nu există nici un element sigur pentru fixarea anului când au fost emise. Diplomele de cari erau atârinate nu mai există, iar inscripţiile de pe bule nu conţin alte elemente de datare decât numele Domnilor: la una Alexandru,

¹⁾ Cf. Pray, *o. c.* p. 31; Babelon (E.) *L'art du médailleur* în Michel, *Histoire de l'art*, III, 2, p. 921; Leist, *Urkundenlehre* (ed. Weber) p. 259.

la ceialaltă Petru. Însă Domni cu acest nume au fost mai mulți în veacul al XVI-lea în Țara-Românească, astfel că atribuirea acestor bule unor anumiți Domni cu numele de Alexandru și Petru o putem face numai pe baza criteriilor puțin sigure ce ni-le oferă execuțiunea tehnică sau reprezentările figurate.

Consider drept cea mai veche dintre aceste bule aceea cu numele lui Alexandru, Domnul Țării-Românești, și o atribuesc lui Alexandru II (1568—1577). Ea are pe față stema Țării-Românești, reprezentată prin două personaje domnești sădind un pom, și inscripția circulară:

+ СЪЮ ЗАЛТЪ ПЕЧАТЪ ІОА АЛЕКСАНДРЪ ВОЕВОДА ГНѢ ВЛАШКИ (= + СЪИ ЗАЛТЪ ПЕЧАТЬ ІЕЪТБОРНІ ІОА АЛЕКСАНДРЪ ВОЕВОДА ГОСПОДИНѢ ВЛАШКИ [ЗЕМЛИ] = + Această pecete de aur [a făcut-o] Ion Alexandru Voevod Domnul Țării-Românești).

Pe revers scena Schimbării la față a lui Crist și inscripția:

+ ХРАМЪ ПРѢСВРАЖЕНІЕ ГНѢ БГ И СНАСЕННАГО ВЪСЕСА ХРИСТА = + Hramul schimbarea la față a Domnului Dumnezeuului și Mântuitorului Isus Cristos).

Diametrul 100 mm. Pe marginea superioară două găuri, pe cea inferioară o gaură prin cari treceă șnurul. (Tab. III fig. 1 și 2).

Motivele cari pledează pentru atribuirea acestei bule lui Alexandru II sunt următoarele:

1. Modul de reprezentare a stemei Țării-Românești este cel obișnuit în a doua jumătate a veacului al XVI-lea. Cele două personaje domnești, cari în stemele anterioare erau înfățișate în formă de busturi sau numai până la genunchi¹⁾, aci apar în întregime. De altă parte ele nu sunt îmbrăcate în mantiile domnești, ca în stemele mai vechi, ci în caftane lungi și încinse la mijloc cu brâie late.

Dar stema aceasta nu este nici absolut identică cu stema dela sfârșitul veacului al XVI-lea, care cuprinde și un element din stema primitivă a Țării-Românești: acvila cu crucea în cioc, așezată în vârful pomului, și care apare pentru întâia oară astfel alcătuită sub Mihnea II în 1589²⁾.

Astfel putem circumscrie cu destulă precizie epoca bulei noastre: între 1550—1589, deci tocmai în epoca domniei lui Alexandru II.

¹⁾ Cf. Stoica Nicolaescu, *Doc. slavo-române* p. 334—335 și General Năsturel, *Nova plantatio* fig. 18, 19, 22.

²⁾ General Năsturel, *l. c.* fig. 46.

2. Forma frumoasă și elegantă a literilor din inscripții este particulară veacului al XVI-lea 1).

3. Comparând bula aceasta ca execuție cu celelalte ce ni s'au conservat, și pe cari le descriem mai jos, constatăm o mare asemănare cu bula lui Petre Șchiopul din 1575. și a lui Mihnea II din 1589.

Să studiem acum mai de aproape reprezentările de pe bula lui Alexandru II.

Cea de pe față înfățișează de sigur una din cele două steme ale Țării-Românești. În această țară stema cea mai veche, pe care ne-au conservat-o pecețile și alte monumente heraldice, se compunea dintr'un scut în câmpul căruia se află o acvilă cu capul întors spre stânga și ținând în cioc o cruce (acvilă cruciată, *aquila valachica*), acostată la dreapta — sau la stânga — de un soare, și la stânga — sau la dreapta — de un crai nou²). Această stemă s'a întrebuițat — cu oarecari modificări — neîntrerupt până în timpurile actuale și a intrat și în compozițiunea stemei regatului român.

Dar paralel cu dânsa apare în pecețile din a doua jumătate a domniei lui Mircea cel Bătrân, o stemă nouă, care înfățișează două personaje domnești afrontate și având între ele un pom. La început aceste personaje erau numai două busturi încoronate, iar pomul o simplă ramură. De pe la jumătatea veacului al XV-lea însă, ele sunt înfățișate stând în picioare și îmbrăcate în mantii domnești, iar pomul dintre ele este arătat lămurit, cu rădăcinile vizibile, cu crângi și coroană; forma lui aduce cu a unui chiparos³). Spre sfârșitul veacului al XVI-lea cele două personaje domnești primesc o atitudine mai lămurită: fiecare din ele prinde cu mâna dreaptă tulpina pomului făcând gestul ca și cum l-ar sădi⁴).

Ce reprezintă personagiile domnești? S'a crezut de unii că ar înfățișa pe împărații Constantin și Elena⁵); de alții că ar simboliza descălicatul Țării-Românești (*nova plantatio*)⁶); în sfârșit s'a mai presupus că această «sădire» ar reprezenta transmiterea moștenirii imperiului bizantin către domnii Țării-Românești⁷).

1) Cf. inscripția deasupra bisericii dela mănăstirea Tismana din 1541 (la Ștefulescu, *M-rea Tismana* p. 96) sau cea dela mănăstirea Vieros etc.

2) Cf. reproducerile din *Docum. Hurmuzachi* I 2 tab. I și II și descrierile din Bogdan *Relațiile Țării-Românești cu Brașovul* p. LV urm.

3) V. reproducerile din Stoica Nicolaescu, *Documente slavo-române* p. 334 și 335 și cele din lucrarea citată a generalului Năsturel fig. 22, 25, 40 etc.

4) V. bula de care vorbim și cea a lui Mihnea Turcitul (tab. III 1 și IV 3); pecetea lui Mihai Viteazul la general Năsturel o. c. fig. 48 bis, etc.

5) D. A. Sturdza în *Analele Acad. Rom.* VIII, s. 2-a (1888) p. 247; Onciul, *ibid.* XXVII (1904-5) p. 170.

6) V. A. Urechiă. *Schițe de sigilografie românească* în *Revista Literară* XII.

7) General Năsturel *l. c.* p. 26 și 77 urm.

S'a crezut de altă parte, că cele două personaje sunt de sex diferit: unul bărbat, celălalt femeie. În realitate din pecetiile bine conservate și bulele de aur ce posedăm (tab. III, 1 și IV 1) se vede limpede că amândouă personagiile sunt bărbați, unul în vârstă și altul tânăr. Faptul acesta mă îndeamnă să cred că ele reprezintă pe Domnul țării și fiul său mai mare, moștenitorul tronului, după cum găsim reprezentări foarte frecvent pe monetele și pecetiile bizantine pe împărat și fiul său moștenitor.

Este interesant de constatat, că pe la sfârșitul veacului al XVI-lea se introduce în compozițiunea acestei steme acvila cruciată din stema veche, fiind pusă în vârful pomului. Stema combinată în acest mod apare pentru întâia oară — cum am spus mai sus — pe o bulă de aur din 1589 de la Mihnea Turcitul, fiul lui Alexandru II, și s'a păstrat și sub urmașii săi până în epoca Fanarioților.

Cât privește scena de pe reversul bulei lui Alexandru II, ea reprezintă schimbarea la față a lui Crist. Mântuitorul este înfățișat conform obiceiului, stând în picioare pe munte, luminat de soarele strălucitor și binecuvântând cu mâna dreaptă. Dar ceea ce este caracteristic, el ține în mâna stângă un *volumen*. La stânga lui se află Moisi, cu tablele legii, la dreapta Ilie; dar cei trei apostoli: Petru, Iacob și Ioan, cari ar trebui, conform tradiției, să fie de față, lipsesc. Dând o proporție prea mare figurii lui Crist, artistul n'a mai avut loc și pentru apostoli.

Pe lângă aceste reprezentări, și pe fața și pe reversul bulei se găsesc ornamente, cari sunt toate de acelaș gen: spirale cu flori și frunze. Astfel de spirale umplu spațiul gol dela sfârșitul legendelor și câmpul de pe față la spatele celor două figuri domnești. Ele sunt în genul ornamentelor de spirale obișnuite în sculptura noastră ornamentală din veacul al XVI-lea și de mai târziu.

Pe lângă aceste ornamente, inscripțiile de pe fața și de pe reversul bulei sunt și ele mărginite de câte două cercuri groase în formă de șnur, iarăși un motiv ornamental caracteristic artei noastre vechi.

Cărei mânăstiri i s'a acordat de către Alexandru II diploma de care eră atârnată această bulă?

Din inscripția și din reprezentarea de pe revers rezultă, că a fost dată unei mânăstiri a cărei biserică avea hramul Schimbarea la față. La Muntele Athos, sunt două mânăstiri cu acest hram: Cotlomuș și Pantocrator. Foarte probabil însă, că bula nu provine dela nici una din aceste mânăstiri, pentru următorul motiv: Ea a fost cumpărată pentru Academia Română dela un anticar din Constan-

tinopol împreună cu alte trei bule, cari proveniau toate dela mănăstirea de pe muntele Sinai din Arabia. Și această mănăstire are hramul Schimbarea la față, așa că înclin a crede, că bula de care vorbim a fost dată tot acestei mănăstiri.

În inscripția de pe revers s'a strecurat o greșală făcută desigur de gravor, care nu știă slavonește: *ѦѢ* în loc de *ѢѢ*.

Bula de aur dela Mihnea II Turcitul al Țării-Românești.

O bulă foarte asemănătoare cu a lui Alexandru II provine dela fiul său Mihnea II Turcitul, din anul 1589. Ea se află actualmente în arhiva mănăstirii Hilandar dela muntele Athos, împreună cu pergamentul de care a fost atârnată. O cunosc dintr'o fotografie ce mi-a comunicat-o d. Stoica Nicolaescu, profesor la școala militară de infanterie și cunoscut slavist.

Pe față această bulă reprezintă aceiaș stemă a Țării-Românești: două personaje domnești sădind un pom; dar combinată cu vechea stemă: acvila cruciată acostată de un soare (dreapta) și o semilună (stânga). Acvila este conturnată și așezată în vârful pomului, iar crucea este timbrată de o coroană. Pe margine se află inscripția:

+ *ѦѢ* *ѢГОЛПѢ* и *ХРѢОВѢЛ* СЪТВОРИ *ѦѢ* *МИХНѢ* ВОЕВОД ГДНѢ ВЛАШКИ (= + *СЪН* *ѢГОЛПѢ* и *ХРИСОВОУЛѢ* СЪТВОРИ *ѦѢ* *МИХНѢ* ВОЕВОДА и ГОСПОДИНѢ ВЛАШКИ [ЗЕМЛИ] = + Acest engolpion și hrisov l-a făcut Io Mihnea Voevod, Domn al Țării-Românești).

Pe revers reprezentarea Sfintei Treimi și inscripția:

+ *СѢ* *ТѢ* *ТѢ* *РНИЦѢ* *ЛЮНАСТИРѢ* *ХИЛАНДАРѢ* и *ХРАМѢ* *ВЪВЕДѢНІѢ* *БѢ* *ЦЫ* (= + *СВѢТАА* *ТРОИЦѢ* *ЛЮНАСТИРѢ* *ХИЛАНДАРѢ* и *ХРАМѢ* *ВЪВЕДѢНІѢ* *БОГОРОДИЦЫ* = + Sfânta Treime [dela] mănăstirea Hilandar al cărei hram [este] Bunavestirea Născătoarei de Dumnezeu).

Diametrul 90 mm. Metal galben suflat cu aur (Tab. IV fig. 3-4).

Și aci găsim atât pe față cât și pe revers ornamente de spirale asemănătoare cu cele de pe pecetea lui Alexandru II; așa că putem susține pentru amândouă aceiaș inspirație, deși artistul este de sigur altul. Dar din punct de vedere al execuțiunii tehnice trebuie să recunoaștem că bula dela Alexandru II este cu mult superioară.

Interesant este și modul de execuție a pomului, care are două coroane, una mai sus și alta mai jos. De asemenea felul cum sunt reprezentate soarele și luna, în formă de capete omenesti, este caracteristic pentru sfârșitul veacului al XVI-lea și denotă o influență străină.

Ca și la bula precedentă constatăm o greșală în inscripție datorită gravurului: *ѣс. ТРѢНЦЕ* în loc de *ТРОНЦЕ*.

Bula de aur dela Petru Cercel al Țării-Românești.

A doua bulă care nu este datată și deci nu se poate identifica cu deplină siguranță, este de la un Domn al Țării-Românești, numit Petru.

Pe față această bulă reprezintă figura Domnului, în picioare, cu coroană pe cap și ținând în mâna dreaptă o cruce cu trei brațe. În câmp ornamente de spirale cu flori și frunze, iar de jur împrejur inscripția:

+СѢН ХРИСОВЪЗЛЪ СТВОРЫ ІОѢ ПЕТРЪ ВОИВОД Н ГИЬ ВЛАШКОИ ЗЕМЛИ (= + Această bulă de aur a făcut-o Ion Petru Voevod și Domn al Țării-Românești).

Pe revers se află scena Schimbarea la față și de jur împrejur inscripția:

+Н ПРИЛОЖИ ЕГО Ѡ МОНАСТИРЪ Ѡ СѢНАИ ВЪ ХРАЛИ СѢОЕ ПРѢОБРАЖ (lectura: +Н ПРИЛОЖИ ЕГО Ѡ МОНАСТИРЪ Ѡ СИНАИ ВЪ ХРАЛИ СѢОЕ ПРѢОБРАЖ[ЕНІЕ]) = + Și a dăruit-o mănăstirii din Sinai cu hramul sfânta Schimbare la față).

Diametru 100 mm. Metal galben suflat cu aur. (tab. V fig. 5-6).

Aș atribui această bulă lui Petru Cercel, ultimul Domn cu numele de Petru, care a ocupat în veacul al XVI-lea tronul Țării-Românești. Motivul principal care mă îndeamnă să fac această atribuire este marea asemănare ce se constată între tehnica acestei bule și a bulelor ce ni s'au păstrat dela Petru Schiopul (1575) și dela Matei Basarab (1645). În special forma literilor din inscripțiile acestor trei bule, relieful lor foarte jos față de relieful inscripțiilor dela bulele lui Alexandru II și Mihnea II, arată că ne aflăm în fața unei inovații în arta gravurii în metal, inovație care se manifestă la sfârșitul veacului al XVI-lea și se precizează definitiv în veacul al XVII-lea. De altfel și alte monumente în metal stau dovadă de această prefacere în arta gravurii, cum sunt de pildă legăturile ferecate ale cărților bisericești, panaghiarele, discurile cu inscripții, etc.¹⁾

Dacă observăm mai de aproape reprezentarea de pe față acestei

¹⁾ Cf. Lapedatu (Al.), *Ștefan cel Mare și mănăstirea Neamțului*, în Buletinul Comis. Monum. Ist. III (1910) p. 190 urm.; Stelian Petrescu, *Odoarele dela Neamțu și Seau*, București 1911; Legăturile în metal de cărți bisericești aflătoare la Muzeul Național din București, la Academia Română și la Mitropolia din Cernăuți, etc.

bule, constatăm că artistul executând figura Domnului a urmărit să ne dea un portret. În adevăr de o parte expresia feței și modul de tratare a părului și bărbii, de altă parte minuțiozitatea cu care este executat costumul domnesc, indică lămurit această intențiune. Spre a ne convinge despre aceasta este destul să comparăm figură Domnului de pe bula de care vorbim cu personagiile domnești de pe bulele anterioare. Se observă numai decât cum aceste din urmă sunt simple figuri convenționale, pe câtă vreme cea dintâi este un adevărat portret. Și atunci dacă bula este în realitate dela Petru Cercel, cum bănuim, am avea pe fața ei însuși portretul acestui Domn ¹⁾.

Crucea cu trei brațe pe care Domnul o ține în mâna dreaptă are și ea o semnificație proprie: Domnul Țării-Românești făcând o danie importantă mănăstirii din muntele Sinai, caută să se prezinte în atitudinea unui suveran protector al creștinismului și de aceea ține, ca un patriarh, în mâna dreaptă crucea.

Ornamentele de ramuri orânduite în spirale și împodobite cu flori și frunze se aseamăna mult cu cele dela bulele anterioare, dovedind că și în gravura în metal s'a continuat tradiționalele motive ce le găsim în sculptura în piatră sau în lemn.

Cât privește reprezentarea de pe revers: Schimbarea la față, este mult mai bine executată decât pe bula lui Alexandru II. Crist luminat de soarele în formă de nimb oval cu lungi raze ascuțite, stă în picioare pe vârful muntelui stâncos. De o parte și de cealaltă a lui se află Moisi și Ilie în atitudine de admirație pioasă. Jos la poalele muntelui cei trei apostoli Petru, Iacob și Ioan, prosternați, abia îndrăsnesc să privească chipul transfigurat al Mântuitorului.

Bula de aur dela Petru Șchiopul, Domnul Moldovei

Și dela Petru Șchiopul, Domnul Moldovei, ni-s'a păstrat o bulă de aur, care este datată și deci atribuirea ei acestui Domn este sigură.

Ea reprezintă pe față un tip heraldic curios: stema Moldovei combinată cu o altă stemă pe care n'am putut-o identifica până acum. Descrierea acestei steme este următoarea: scut scartelat, în primul cartier fasciat, în al doilea o cruce patriarhală, în al treilea o serie de trei besanți, în al patrulea un obiect nedistinct. Scutul este timbrat de un coif decorat cu un panaj bogat și având în vârf

¹⁾ Portretul ctitoricesc al lui Petru Cercel dela Mitropolia din Târgoviște se aseamănă foarte mult cu acesta.

armele Moldovei: capul de bour cu stea între coarne, acostat de un soare (dreapta) și un crai nou (stânga). Inscripția de jur împrejur: + ПЕЧАТЬ ІО ПЕТРА ВОЕВОДЫ ГОСПОДАР ЗЕМЛИ МОЛДАВСКОЙ (= + Pecetea lui Ion Petru Voevod, Domnul Țării Moldovei).

Pe revers este înfățișată scena Schimbării la față, iar de jur împrejur legenda:

+ ИЖЕ ВЪ СИНАИ СТЬ ГОРѢ ХРА ПРѢСВѢРАЖЕНІЕ Г҃А Б҃А И СПАС НАШОГО (lectura: ИЖЕ БЪ СИНАИ СВѢТѢ ГОРѢ ХРАМЪ ПРѢСВѢРАЖЕНІЕ ГОСПОДА БОГА И СПАСЕНІЕ НАШЕГО = + care [a dat-o] la sfântul munte Sinai cu hramul Schimbarea la față a Domnului Dumnezeu și Mântuirea noastră.

Pe marginea de sus: вѣто · жѣ · мѣ · фе · ѣ · днѣ = (anul 7083 [1575] luna Februarie 8 zile).

Diametrul 90 mm. Metal galben suflat cu aur. Două găuri în marginea de sus și una în cea de jos, prin cari treceă șnurul. (Tab. VI fig, 7-8).

Modul cu totul neobișnuit de reprezentare a stemei Moldovei pe fața acestei bule ne lasă să credem că intenția lui Petru Șchiopul nu a fost de a înfățișa stema țării, ci stema sa particulară, căci aci armele Moldovei (capul de bour cu soarele și luna) servesc numai ca *ornamente* ale unei steme particulare. La orice stemă elementul principal îl constituie scutul cu reprezentările ce se găsesc în câmpul lui, iar tot ce este în afară de scut formează ornamentele stemei.

Scutul stemei de care vorbim nu cuprinde însă nici un element, nici o *mobila* — ca să întrebuițăm termenul heraldic — din stema Moldovei, ci toate mobilele din cele patru cartiere ale lui sunt străine. Adevărat că unele din acestea se întâlnesc pe vechile monete moldovenesti: astfel fasciile și crucea patriarhală; dar pe monete aceste elemente heraldice nu au nici o legătură cu vre-o stemă particulară de Domn, ci sint imitate după monetele străine ce au circulat în Moldova.

Cu toate acestea se pare, că cel puțin dela Despot-Vodă, unii Domni moldoveni, cari au petrecut timp mai îndelungat în străinătate, și-au făcut steme proprii. Astfel n'ar fi de mirare ca și Petru Șchiopul să-și fi alcătuit o stemă a sa, diferită de stema țării.

De altfel bogata ornamentare a coifului ce timbrează scutul și modul cum sunt reprezentate soarele și luna trădează o influență apuseană: artistul care a compus această stemă era neapărat în curent cu formele heraldicei apusene, în special cu ale celei germane.

Avem deci toate motivele să vedem în această stemă blazonul particular al lui Petru Șchiopul.

Și în Țara Românească se întâlnesc în acest timp elemente apusene în stema țării. Astfel Mihnea II Turcitul, contemporanul lui Petru Schiopul, a adoptat pe pecetiile din prima lui domnie, un scut, timbrat de o coroană și susținut de doi lei.¹⁾

Apariția influențelor heraldice occidentale la noi în acest timp nu trebuie să ne mire, căci numeroșii Domni și boeri, cari au pribegit în țările străine în această epocă, au putut aduce, odată cu alte obiceiuri, și formele noi ale heraldicei apusene.

Cât privește reprezentarea de pe revers, Schimbarea la față, este de o execuție cu mult inferioară celor de mai înainte. Figura lui Crist nu e deloc impunătoare; nimbul solar abiă se poate observa, iar apostolii prosternați aproape nu seamănă a ființe omenești. Se pare că meșterul care a executat această reprezentare este cu totul altul decât cel ce a executat reprezentarea de pe față, care este cu mult superioară. Insuș cercul de șnur ce mărginește reprezentarea de pe față, lipsește pe revers.

Bula de aur dela Matei Basarab Domnul Țării-Românești.

Și dela acest mare Domn al Țării-Românești ni-s'a păstrat o bulă de aur datată.

Ea reprezintă pe față stema acestei țări așa cum o găsim peste tot în timpul lui Matei Basarab: scut timbrat de o coroană; în câmp două personaje domnești sădind un pom; în vârful pomului acvila cruciată acostată la dreapta de un soare, la stânga de un crai nou. Inscripția de jur împrejur:

+ ІОН МАТІЮ БАСАРАБЪ ВОЕВОДЪ И ГНѢ ВСЕМОУ ЗЕМЛЕ ХРОВОЛ-ХІЕКСКОЕ ВЛѢТЪ ЖРѢНѢ. = + Ion Matei Basarab Voevod și Domn a toată Țara-Românească, în anul 7153 (1645).

Pe revers se înfățișează scena următoare: sus într'un medalion Maica Domnului cu pruncul pe piept, la dreapta Sf. Ilie (scris ИЛИИ) în atitudine de adorare, la stânga Sf. Ecaterina (scris КАТИИ) ținând în mâna stângă un disc cu monograma lui Crist; jos Daniil în groapa leilor. Inscripția de jur împrejur:

+ НА СВѢТАА КЖТРИНА И НА СВѢТАА ГОРѢ СИНАНСКА ИДЕЖЕ БѢ ХОДНѢ ВЛѢТЪ ЖРѢНѢ (lectura: + НА СВѢТАА КАТРИНА И НА СВѢТАА ГОРѢ СИНАНСКА ИДЕЖЕ БОГЪ ХОДНѢ ВЛѢТЪ ЖРѢНѢ = La sfânta Caterina dela sfântul munte Sinai, unde a sălășluit Dumnezeu. Anul 7153 (1645).

Diametru 90 mm. Metal galben aurit. Două găuri în marginea de sus și una în cea de jos prin cari se petrecea șnurul. (Tab. VII, 9-10).

¹⁾ Reprodus la General Năsturel o. c. fig. 45.

În reprezentarea de pe fața acestei bule este de remarcat pe lângă forma scutului, caracteristică domniei lui Matei Basarab, faptul de a se timbra scutul cu o coroană. Până la jumătatea veacului al XVI-lea nu întâlnim nici în Țara Românească nici în Moldova acest obicei. Se pare că în Moldova primele pecetii domnești cari reprezintă stema țării timbrată de o coroană sunt dela Gaspar Grațiani ¹⁾; în Țara-Românească însă obiceiul acesta îl constatăm — cum am văzut mai sus — încă în prima domnie a lui Mihnea Turcitul la 1587 ²⁾. De sigur că și acest element heraldic s'a introdus la noi tot prin mijlocirea unei influențe occidentale.

Cât privește scenele biblice reprezentate pe reversul bulei, nu sunt în legătură cu hramul mănăstirii Sinai. De altfel chiar în inscripție se arată că dania lui Matei Basarab era adusă în cinstea Sfintei Ecaterina dela sfântul munte Sinai spre slava Maicei Domnului. De aceea ni se înfățișează deoparte o scenă de adorare a Maicii Domnului, de altă parte figura Sfintei Ecaterina, fondatoarea mănăstirii Sinai. Iar peștera cu Daniil între lei, s'a pus probabil spre a completa ideia de «munte sfânt».

Bula de aur dela Grigore Ghica Domnul Țării-Românești.

În colecțiunea Academiei Române se găseă până la 1916 un frumos pergament prin care Grigore Ghica, Domn al Țării-Românești, întăria daniile făcute de predecesorii săi mănăstirilor dela muntele Athos. Documentul eră datat din Cușmir (jud. Mehedinți) 20 Maiu 1664 și avea atârnată o frumoasă pecetie de argint aurit ³⁾.

Pe față această pecetie reprezenta stema Țării-Românești la fel cu cea de pe bula lui Matei Basarab, și de jur împrejur inscripția + ІОН ГЛІГОРІЕ ГИКА ВОЕВОДЪ КЪНЮ ЗЕМЛЕ ОУГРОКЛАХИМКОЕ КЪ ЛѢТ 3908. = + Ion Gligorie Ghica Voevod a toată Țara-Românească în anul 7173 (1664).

Pe revers într'o ghirlandă de frunze acvila cruciată și sub ea inscripția pe 6 rânduri: ачєть хрисовъ фѣкѣтѣ | а ІОН ГЛІГОРІЕ ГИКА ВОЕВОДЪ | а тоать сѣтагора · а · ѣ · де сѣин | те мнѣстири чє сѣнтъ · ѡпреж | ѡрѣл сѣнтѣлѣи мѣнтє | атонѣлѣи · вѣлѣт | 3.р.о.к. (Acestu hrisovu făcutul-a Ion Gligorie Ghica Voevod a toată Sfetagora a 20 de sfinte mănastiri ce sântu înprejuru sfântului munte Atonului văleat 7172.

Diametru 90 mm. (tab. VIII fig. 11—12).

¹⁾ Cf. *Albumul sigilografic* alcătuit de D. Sturdza-Scheianul, la Academia Română.

²⁾ General Năsturel *l. c.* fig. 45.

³⁾ A fost publicată mai întâi de Generalul Năsturel *l. c.* pag. 65 și fig. 71-71 bis.

Este interesantă în primul rând la această bulă stema țării, identică cu cea din timpul lui Matei Basarab. Primul urmaș al lui Matei, Constantin Șerban, păstrase stema acestuia, dar sub Mihail Radu ea stăferă o modificare simțitoare, de oarece se introduce acvila bicefală austriacă, în scop de a justifica titlul de *archidux* pe care acest Domn și-l luase alături de acela de *princeps*.¹⁾ Grigore Ghica însă înlătură aceste manifestări de megalomanie ale excenricului Mihail Radu și revine la vechea stemă a lui Matei Basarab.

De altă parte însă și titulatura ce și-o dă Grigore Ghica pe această bulă este destul de curioasă. Pe fața bulei el se intitulează «Voevod a toată Țara Ungrovlahiei» iar în inscripția de pe revers își zice: «Voevod a toată Sfetagora a 20 de sfinte mănăstiri ce sânt împrejurul sfântului munte Atonului».

Generalul Năsturel, care cel dintâi a publicat această pecete,²⁾ credea că aceste cuvinte fac parte din însuș titulatura Domnului și emise părerea că Domnii Țării-Românești au adăugat acest titlu «în urma răscumpărării întreg sfântului Munte cu banii Domnilor și boierilor țărilor române sub domnia sultanului Selim II (bețivul)»³⁾.

În realitate cuvintele «a toată Sfetagora, etc.» nu au a face cu titulatura Domnului, ci indică numai cui i-s'a dat hrisovul de danie și bula. Nu putem trage din ele nici o concluzie cu privire la vre-o stăpânire de fapt sau de drept a Domnilor noștri asupra muntelui Athos, ceiace ar fi fost o imposibilitate, dată fiind situația excepțională ce o avea republica bisericească dela sfântul Munte.

Datarea actului de danie din satul Cușmir (jud. Mehedinți) dovedește, că Domnul se afla atunci în trecere prin acel sat. Nu știu dacă trecerea lui Ghica pe aci în ziua de 20 Mai 1664 s'ar putea pune în legătură cu expediția turcească contra Austriacilor; în orice caz la începutul lui Iunie el eră la Brașov, îndreptându-se spre Ungaria de nord.⁴⁾

Un interes deosebit prezintă faptul, că inscripția de pe reversul acestei bule este în limba românească; după cât știu este primul caz când pe o pecete oficială se întrebuințează limba noastră.

Cât privește ornamentația este cu mult mai simplă decât la bulele anterioare; chiar și ca execuție tehnică ea este inferioară celorlalte.

De altfel se pare, că urmașii lui Grigore Ghica n'au mai păstrat obiceiul bulelor de aur; în orice caz nu cunosc nici o pecete

¹⁾ Iorga, *Steagul lui Mihnea Vodă Radul* în Anal. Acad. Rom. XXXVI (1914) p. 632; pecetea reprodușă la General Năsturel l. c. fig. 69.

²⁾ General P. Năsturel, l. c. fig. 71-71 bis.

³⁾ *Ibid* p. 65-66.

⁴⁾ Verss. *Pribeția lui Grigorașeu Vodă* în Anal. Acad. Rom. III (1924) p. 280.

de acest fel dela Domni ca Șerban Cantacuzin și C. Brâncoveanu cu un prestigiu mult mai mare, având curți cu mult mai strălucite și dispunând de bogății cu mult mai imense decât Grigore Ghica.

Iar în epoca Fanarioților ajung la modă capsulele de metal, în cari se încheiea pecetea de ceară și de cari ni s'au păstrat câteva dela Grigore Calimah (1762),¹⁾ Alex. Moruzi (1792) și I. Caragea (1812). Obiceiul acesta s'a continuat și în vremurile mai noi și însuși actul de încoronare a regelui Carol I (1881) este întărit cu o pecete de ceară închisă într'o capsulă de argint.

Incheiere

Bulele de aur descrise mai sus ne descoperă o latură prea puțin cunoscută — de către mulți chiar nebănuită — a sigilografiei românești. Extrem de importante pentru raritatea lor, pentru metalul din care sunt confecționate și pentru arta cu care sunt lucrate, aceste obiecte își au locul printre cele mai prețioase rămășițe culturale ce le-am primit ca moștenire dela înaintașii noștri.

Alături de minunatele odoare de aur și de argint ce s'au găsit în număr atât de mare în bisericile noastre, alături de admirabilele ferecături în argint aurit ale vechilor cărți religioase, alături de artisticele inele sigilare de aur și de argint ale Domnilor și boierilor de altădată, bulele de aur stau dovadă nu numai de fastul cu care obișnuia să se încunjure clasa conducătoare din țara noastră, dar și de prețul ce-l puneau ea pe produsele artei gravurii în metal și de evoluția ce a avut această artă la noi.

Dacă adăugăm strălucitele miniaturi și ornamente ale vechilor manuscrise și documente, frumoasele monete muntenesti și moldovenești și încântătoarele giuvaeruri lucrate cu o artă superioară, ne putem da seama pe deplin de marele rol ce l-au avut în viața culturală a strămoșilor noștri produsele artelor minore și de imperioasa datorie ce avem cu toții de a aduna, de a păstra cu sfințenie și de a studia cu râvnă monumentele de acest fel.

În special monumentele sigilografice merită cea mai mare atențiune atât pentru caracterul lor documentar, cât și pentru valoarea lor artistică. De aceea o acțiune în vederea studierii și publicării acestor monumente se impune numai decât.

¹⁾ V. tab. VII fig. 13—14.

DOCUMENTE

DOUĂ ACTE DELA MIHAIU VITEAZUL

DE

D-ra ZOE G. BALȘ

Domnul M. Seulescu, harnicul strângător de documente referitoare la istoria noastră, ne-a dat spre publicare două acte latine dela Mihai Viteazul. Cel dintâiu, dat în Alba Iulia în ziua de 27 Martie 1600, cuprinde o poruncă a Voevodului către capitulul din Szerdahely ¹⁾ și anume cererea ca pastorii bisericelor de acolo să fie pregătiți, până la ordin ulterior, cai buni pentru trasul instrumentelor de războiu, căruțe și conducători. Al doilea, dat puțin mai târziu (17 Aprilie) tot în Alba Iulia, e oarecum o repetare a poruncii precedente deși ea se îndreaptă, de astădată, către judecătorii și cetățenii orașului și scaunului Szerdahely; Voevodul amintește de ordinul dat pastorilor bisericilor săsești în privința cailor și căruțelor: la fiecare căruță, specifică aci ordinul, vor trebui înhămați câte șease cai; autoritățile vor trebui deasemenea să aibe grijă ca conducătorii să fie oameni credincioși și cinstiți, iar nu cumva unii capabili să dezerteze sau să aducă cine știe ce stricăciuni; vor primi o plată lunară de trei florini.

Ambele aceste porunci sunt, probabil, în legătură cu pregătirile militare în vederea expediției împotriva Moldovei. Comisarii imperiali din Ardeal vorbesc încă în ultimele zile din Februarie de probabilitatea unui atare atac ²⁾ și numeroase știri despre intențiile lui Mihai cu privire la Moldova se întâlnesc des în rapoartele lor din cursul lunii Martie. La începutul lunii următoare comisarii dau amănunte asupra felului în care Voevodul își pregătește armata și deosebitei sale griji pentru artilerie: tunurile sunt gata de plecare încă din 7 Aprilie și o poruncă ar fi fost dată ca fiecare pastor sas să procure un anumit număr de cai ³⁾. Un exemplar al ordinului la care se referă comisarii imperiali este, foarte probabil, documentul

¹⁾ Mercurea, Reussmarkt (jud. Sibiu), așezată pe calea ce unește Sebeșul cu Sibii.

²⁾ Hurmuzaki-Iorga: *Documente privitoare la Istoria Românilor*, vol. XII, pag. 739, No. 1107.

³⁾ Raportul comisarilor din 9 Aprilie. Ibid. pag. 827, No. 1195,

din 27 Martie, pomenit mai sus, adresat pastorilor din scaunul Mercurei ¹⁾).

Plecarea artileriei, care era de mult așteptată din zi în zi ²⁾, avu loc la 26 Aprilie; a doua zi porni și Mihai, din Alba Iulia, în expediția împotriva Moldovei. Primul popas îl făcu la Mercurea ³⁾, apoi Voevodul se îndreptă spre Făgăraș și Brașov. De aci, el luă vechea cale de legătură între Țara Bârsei și Moldova, prin Prejmer, Kezdi-Vasarhely și Bereș, în valea Oituzului, spre Troțuș ⁴⁾.

În documentele de mai jos, Voevodul Țării Românești poartă titlul — obișnuit și în celelalte acte ale sale din vremea aceea — anume de sfetnic și locțiitor al Împăratului și de «Generalis Capitaneus» al oștirilor transilvănene.

Pe ambele acte se află iscălitura, cu litere cirilice, a lui Mihai însuși.

Pe pecete — aceea a Țării Românești — se citește legenda: + Іо Михайль Воевода. În partea de sus, sub corb, literile: + са мѣже мѣрдіе

1600 Martie 27. Alba Iulia, Mihai Voevod către Capitulul din Mercurea.

Michael Valachiae Transsalpinae Waivoda, Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis Consiliarius, per Transsylvaniam Locumtenens, eiusdemque cis Transsylvaniam partiumque ei subiectarum fines exercitus Generalis Capitaneus. Honorabilibus Decano, Senioribus, Caeterisque pastoribus Ecclasiarum Capituli Zeredahelyensis: Salutem et favorem. Cum ea sit praesentium temporum conditio, ut pro defensione patriae parati in omnem eventum esse debeamus, convenit etiam in tempore ea, quae ad belli usum sunt necessaria praeparemus. Committimus itaque et mandamus vobis harum seriè firmiter, et praemonemus ut iuxta usum receptam consuetudinem, equos validos non rubiginosos, et currus cum aurigis ad hoc idoneis, qui ad vecturam tormentorum, aliorumque bellicorum impedimentorum instrumentorumque requiruntur, statim praeparetis, et ita in promptu

¹⁾ Mihai mai întrebuințase această cale — de intervenție prin biserică — pentru a obține un ajutor, cerând bisericilor săsești să-l împrumute cu bani. Ibid. pag. 734, No. 1098.

²⁾ La 11 Aprilie comisarii scrieau împăratului: «Heut vernemben wir das man taglich der Ross undter das Geschitz gewart, und sollen 24 Veldstukhen von hinnen gegen Fogorosch... obgefurt werden». Ibid. pag. 832, No. 1196. De altfel porunci erau date pretutindeni ca oștirile să fie gata de plecare.

³⁾ Ibid. pag. 864, No. 1222.

⁴⁾ Trecu munții în ziua de 4 Mai. Ibid. pag. 898, No. 1251. Pentru itinerar cf. și Szádeczky: *Erdély és Mihály Vajda Története*, Temesvár, 1893, pag. 160.

habeatis, ut quam primum, aliae literae nostrae ad vos pervenerint, statim sine absque ulla mora, illos expedire et ad locum necessarium praefigendum (?) mittere possitis. Secus nulla ratione facturi. Praesentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum Albae Iuliae die vigesima septima mensis Martij. Anno Domini Millesimo, Sexcentesimo.

Іо Михаил Вод.

Michael Mexes Secretarius.

Pecetea Țării Românești aplicată (stricată).

Pe verso: (alt scris) Michael Vaivoda 1600 postulat equos castrenses.

1600 Aprilie 17, Alba Iulia, Mihai Voevod către autoritățile din Mercurea.

Nos Michaël Valachiae transalpinæ Vaivoda, Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis Conciliarius, per Transylvaniam Locumtenens, et eiusdem cis Transylvaniam, partiumque ei subiectarum fines Exercitus Generalis Capitaneus etc. Prudentibus et Circumspectis Regio et Sedis Iudicibus, caeterisque juratis civibus oppidi et Sedis Zeredahely salutem et favorem. Constare vobis scimus nos ordinibus et statibus regni bellicum indixisse apparatus, ac ipsis quoque Pastoribus Ecclæsiarum Saxonicalium commisisse, ut ipsi etiam pro vehendis tormentis, aliisque impedimentis bellicis certum numerum currum, cum senis ad singulos equis ad nos mittere debeant. Eam ob rem vobis harum serie committimus et mandamus firmiter, ut secundum consuetudinem alias in simili negotio observatam ad dictos currus vectores et aurigas sufficientes, idoneosque et quidem tales quibus *tanti momenti negotium committi possit, non autem fugitivos*, vel propter quos damnum aliquod vel nobis vel ipsis pastoribus inferatur, sed fidos et integrae fidei, ex communitatibus et medio vestri pro stipendio ipsorum menstuo ternorum florenorum sine aliqua tergiversatione dare modis omnibus debeatis et teneamini. Secus non facturi. Praesentibus perlectis exhibenti restitutis. Datum Albae Iuliae decima septima die mensis Aprilis, Anno Millesimo Sexcentesimo.

Іо Михаил Вод.

Pecetea Țării Românești aplicată, bine păstrată.

Pe verso: (alt scris) Michael Vaivoda 1600 imperat ut Saberienses (*sic*) dent nobis aurigas.

O PORUNCĂ A LUI ALEXANDRU MURUZI VV. CU PRIVIRE LA GOSPODĂRIA MĂNĂSTIRILOR DIN MUNTENIA

DE

GH. NICOLĂIASA

PALEOGRAF-AJUTOR LA ACADEMIA ROMÂNĂ

Mănăstirile, cu toate privilegiile lor seculare, între care și acela de a fi scutite de orice fel de impuneri, nu scăpară nici ele din ochii iscoditori ai unora din Domnii fanarioți, împinși de nevoi, dar și de năravul lăcomiei, de a se preocupă mereu cu găsirea de noi mijloace, prin care să poată stoarce bani — cât mai mulți bani — din vlăguitelile Principate. Astfel Domnii munteni: Constantin Hangerli și mai apoi Alexandru Muruzi, stânjeniți în strângerea veniturilor de molimi, foamete, lăcuste, bejării și de banditismele lui Pasvantoglu, sunt nevoiți să impue și mănăstirile: Primul le supune la vinărieu, iar al doilea le silește să contribuie sub forma unui împrumut forțat.

Acestea, fiind înzestrate cu întinse moșii și diferite venituri ¹⁾, le putea fi ușor să satisfacă atât întreținerea lor proprie, cât și pretenția domnească; nu erau însă bine chivernisite. Moșiile lor erau date toate în arendă pe prețuri de nimica, iar cele necesare vieții și le procurau cu bani, de pe piață, călugării trăind în trândăvie, cu rari excepții.

Starea aceasta de lucruri face pe Alexandru Muruzi, care se ocupă și cu specula produselor, și care n'ar fi dorit concurenți la cumpărarea cerealelor pe piața Bucureștilor, dar care avea și însușiri alese de gospodar priceput și rânduit, — însușiri pe care și le arătase în parte și în cele câteva luni cât a domnit în Moldova, precum și în cele două rânduri de domnie în Țara Românească —, să dea porunci strașnice ca toți egumenii să ia măsuri de a-și opri unele moșii, care să se cultive pe seama mănăstirilor pentru trebuința lor proprie, spre a nu mai cumpără din târg produsele necesare, deoarece se contribuia prin aceasta la mărirea scumpetii și la lipsa obștească. Deasemenea le poruncește să se îngrijească a planta livezi

¹⁾ Mănăstirea Căldărușani, din condica căreia s'au luat documentele ce urmează, avea în acel timp: 20 de moșii, diferiți munți, vii, case și prăvălii în București, scutelnici și alte venituri.

mari cu duzi pentru întinderea culturii viermilor de mătasă, dând sfaturi frumoase și vrednice de laudă în această privință, sfaturi cari îl pun pe Domn într'o lumină simpatică, dupăcum se vede din actele ce urmează ¹⁾).

Copie după adresa vel-logofătului Nicolai Brâncoveanu către mitropolitul Dositel al Ungrovlahiei.

«Cu fiiască plecăciune închinându-mă, sărut blagoslovitoarea dreapta preasf[înției] tale, părinte Mitropolite.

Măria sa preaînălțatul nostru Domn, pliroforisindu-să cum că unii din egumenii mănăstirilor moșiile ce au toate le vinde în arendă și pe seama mănăstirilor nu oprește nici una, ca să strângă dijma și alte venituri pentru trebuința mănăstirii peste an, ci, vânzându-le toate, cumpără din târg bucate ce vin de vânzare pentru trebuința norodului, din care această urmare a lor să pricinuiască lipsă și nu pot ajunge să ia cei lipsiți și să-și facă trebuința lor. Pentru care s'au dat strașnică luminată porunca Măriei sale ca toți egumenii de obște de pe la toate mănăstirile să-și oprescă câte o moșie sau doaoă pe seama mănăstirii, să facă și sămănături, spre a strânge bucate nu numai pe cât îi iaste trebuința peste an, ci să și prisosească.

Și cu toate că egumenilor de aici, din poliția Bucureștilor, li s'au făcut cunoscută această luminată poruncă, dar și Preasf[înția]ta, ca un chiriarh al părții, să dai și celor după afară această poruncă, ca să o urmeze negreșit; și cei de aici să se mai deșteapte din partea Preasf[înției] tale, să nu carecumva să vie la auzul Măriei sale că nu urmează porunca și să aducă pe Măria sa la turburare.

Pe larg aceasta ni s'au mai poruncit, ca toți egumenii să soșilească și să se îndatorească a face câte o liveade sau doaoă mari de duzi pe la moșii, sau și pe aproape de mănăstire, unde va avea loc, fiind de mare folos și al lor, și țării; căci prin alte părți cu aceasta să face mult ajutoriu de alișveriş și evtilis la norod din mătasea ce iase. Și însuși egumenii să fie pricina și de al lor folos, și de îndemnarea altora.

Ci dar, Preasf[înțite], să faci cunoscută porunca și hotărârea Măriei sale lui Vodă pentru amândoaă madeălele, atât sfințiilor sale părinților episcopi, ca și sfinția lor să urmeze și [să] dea poruncă și egumenilor din eparhiia sfințiilor sale de a urmă, cât și egumenilor din eparhiia Preasf[înției] t[ale] de a fi următori.

Și sânt al Preasf[înției] t[ale] fiu sufletesc».

¹⁾ V. Bibl. Ac. Rom. — Ms. 1236, f. 1.

Copie după porunca Mitropoliei către protopopul Gherghițiil.

«Dositheu, milostiiu bojii Arhiepiscop i Mitropolit Ungrovlahias.

Cucearnice protopoape, chir popo Ioane al plășii Gherghiții, sud. Ilfov, blagoslovenie.

Poruncim ca să mergi pe la toți egumenii mănăstirilor din plasă-ți și, cetindu-le această copie scoasă de pe pitacul dum[nea]lui Vel-log[o]făt[ul] de Țara de sus, Nicolai Brâncoveanu, ce din porunca Măriei sale lui Vodă ne serie, să pui a și-o treace fieștecare în condica mănăstirii, spre a fi știută și spre încredințare că au auzit-o și vor fi următori întocmai, și să o și iscălească în dos. Și așa, cu iscălitura tuturor, să ni-o trimiți, spre a să află aici la Mitropolie ca un sinet aceasta.

[17]99 Avgust 10».

UN DOCUMENT DELA ALEXANDRU CEL BUN

DE

PREOTUL C. BOBULESCU

Suret de pe ispisoc vechiu pe sârbie dela Alexandru V-vod Domn Țării Mold[o]vii, scris în Suceava din leat 6935 [=1427] Oct[om]v[ri] 15

Înștiințare facem prin această cartea noastră tuturor cui vor căută asupra ei sau o vor auzi citindu-se pentru acest adevărat slugă a nostru Oancea că ne-au slujit cu dreptatea și cu credință a căruia văzând noi cea cu dreptatea și cu credință către noi slujbă l-am miluit cu osăbită a noastră milă, împreună și pe femeia lui Nastea de le-am dat drept slujba lor în țara noastră a Moldovei un sat pe Grabove¹⁾ unde au fost casa a lui Dobrăcin și a bratului Pleșescul pentru ca să le fie uric cu tot venitul și fiilor lui ce-i are și fiilor Nastei ce-i are cu Dobrăcin, cum și celuialalt fiu a ei ce-l are dela alt bărbat, cum și fraților și surilor a Oancii și fiilor lor și niamurilor tuturor tot deopotrivă, și nepoților lor, strănepoților, preastră-

¹⁾ Acest lexis Grabore de să ra fi numind starea locului așa cu acest nume Grabore apoi așa trebui să rămâne; iar de nu, apoi trebue să să zică pe Cărpiniș pentru că rusește copaciul ce să numește Grab sau Grabina apoi moldovenește să numește carpăn sau dacă sunt mulți copaci apoi cărpiniș.

Nota aceasta explicativă este făcută pe marginea documentului de însuși Pavel Debrici traducătorul lui. Foarte interesant este acest document pentru că prin el ni se conservă numirea slavă a localității, unde era satul dăruit de Vodă Alexandru, adică aceea de Grabove pe cînd în realitate găsim că ea era cunoscută sub numirea de Cărpiniș; așa cel puțin o numește documentele folosite într'un proces de hotărnicie din 1818 Decemvri 10:

«Iar moșia Cărligul este cursul ei alături cu Bărsanștii ce sînt pe din gîos și vin dele apus la răsărit, careiorescu în locul tîrgului Șefăneștii urmîndu-să stăpînire pîr acum în vale ce acum se numește Murgușa, care moșii să numescu pe Cărpiniș» să nu uităm că toate aceste localități odinioară făceau parte din ținutul Dorohoiului. — C. B.

nepoților și la tot neamul lor cine li să va alege mai de aproape nestrămutat nici odinioară în veacii veacilor. Iar hotarul acestui sat din gios despre satul lui Oprișac, după vechiul hotar la Bașău pe tabie: lecțisuri neînțelese la dial pe hotarul cel vechiu pân la Șușman, cum și despre satele lui Pan Mihăilă și despre pădure și din tot hotarul și despre toate părțile după vechiul hotar pân unde s'au apucat din veac. Și la aceasta este credința a mai sus numitei Domnii noastre Alexandru V-vod și credința a preaiubitului fiu a Domnii mele Iliaș V-vod și credința a tuturor fiilor noștri și credința a tuturor boerilor noștri a Moldovii a mari și mici. Iar după] viața noastră cine va fi Domn țării noastre, aceștie din fii noștri sau din niamul nostru sau pe cine și ar alege Dumnezeu a fi Domn țării noastre aceștie a Moldovei, unul ca acela să nu aibă a strica daniia și întăritura noastră, pentru că noi le-am dat și le-am întărit pentru acea driaptă și cu credință a lor cătră noi slujbă și spre mai mare tărie și întărire tuturor acestor de mai sus scrise, am poroncit credinčos boeriului nostru lui Ivașcu Brăteiavic[i] să scrie, și cătră adevărată carte noastră aciașă pecete noastră să lege.

De pe sârbie pe limba moldovenească am tălmăcit la anul 1816 septv. 17.

Cliuč[e]r Pav[e]l Debr[i]ci.

[V⁰] Alexandru V-vod bătrânul din leat 6935 Octv. 15 pe satul Dobrăcini ¹⁾.

O JALBĂ DELA ÎNCEPUTUL VEACULUI AL XIX — DOCUMENT MUSCELEAN —

DE

DAN I. SIMIONESCU

RELEV AL ȘCOALEI DE ARHIVARI-PALEOGRAFI

Printre mai multe acte vechi, în legătură cu trecutul Muscelului pe care le posed, am găsit și această duioasă și impresionantă plângere a mai multor țărani din satul Suslănești (com. Mățău), către Domnitor, contra boerului Niculae Rucăreanu.

¹⁾ Numirea *Dobrăcini* se menține și'n 1818. «... și tot alături cu hotarul *Cîșmăneștilor* pâr în hotarul *Dobrăcinilor* în matca *Conovii* și matca *Conovii* în gios pâr în *Conobie*». — C. B.

Acesta, prin mijloace de natura celor relatate de acest document, reușise să facă o bună avere și devenise o personalitate în Muscel, pela 1814.

Jalba e scrisă, cu frumoasă scriere, de Popa Ștefan în numele mai multor țărani, loviți crud de nedreptatea boerului nostru.

Hârtia n'are nici o rezoluție scrisă pe ea, ceea ce ne face să ne îndoim, că ar fi ajuns în chiar mâinile Domnitorului. În orice caz, faptele menționate în plângere sunt de vădit interes.

Prea înălțate Doamne,

Cu lacrimi fierbinți jăluim¹⁾ Măririi Tale prea înălțate D(o)mne, pentru l(o)g(o)fătu Nicolae Rucăreanu, că făcându-să părtaș cu Nă-măești, și puindu-i la cale de au scos un hrisov vechi al unui ciauș Lunea din Nă(m)ăești, care acea moșie s'au găsit vândută de feciorii mai sus numitului ciauș, pela oroșani Cîmpulungeni, i pela satu Mățău, cu zapise și acel hrisov a rămas la numitul din Nă-măești, și acum în anii trecuți s'au²⁾... cu economie între noi și între Nă-măești, ca să scoatem hotarnici, zicând ca să ne scoată moșie prin hotărnicie de pre la unii alții. Dar noi nu ne-am mulțumit pe acel cuvânt, că ne era frică de sărăcie, dar dumnealui ne-au dat și zapis p[r]ecum că cită moșie vom scoate prin hotărnicie, să fie pe din doao, adecă dum[nealui] cu banii, și noi cu alergarea și cu protmisiia (sic). Iar nescotînd moșie, să fie banii dumnealui pierduți. Și acel zapis de cheptură (sic) nu ni l-au dat în mâinile noastre, ci l-au dat unui Gheorghie Morarul ce era și el cu noi amestecat. Și făcându-să om al dum[nealui], tănuște zapisul de nu ni l-au arătat, dar dumnealui, numitu legofăt, văzând că va să rămie păgubaș de bani, au cerut hotărnicie dela dumnealor boer ispravnic și au măsurat al doilea tot hotarul și ne-au luat moșie, pogoane o sută și unul, în silă fără de voia noastră. Și așa făcându-să răzăș cu noi, au venit dum[nealui] la satul nostru și puind la cale pe sățeni, unii care au fost mai ticăloși dintre ai noștri, ca să vindem toată moștenirea satului nostru, fără de știrea unor moșneni, și au și tocmit tot hotarul zicând dumnea[lui] că toată cheltuiala hotărniciei să fie tot dela dum[nealui]. Și iarăși mai bucurându-se, zicând că ne va scădea satul din bir cu lude patru și încă ce va mai rămânea să ne ridice cu totul asupra, dum-

¹⁾ După *jăluim* urmează în original *mili* care e șters.

²⁾ Originalul rupt și mai multe cuvinte șterse.

[nealui], cât pe birnici, cât și partea preoțească, spre a nu fi supărați nici de bir, nici de potvoadă și a nu mai da zapciu sau slujitor prin satul nostru. Și în loc de a ne mai ușura ne-au mai pârât la dum[nealui] ispravnicu, de ne-au mai încărcat încă cu doao lude, ca să ne vindem moșiile în silă, că nu vrem să dăm zapise de moștenire. Și văzând dum[nealui] că nu dăm zapise și șezând ispravnicul în casa dum[nealui]: au poruncit la zapciu plășii și la slujitorii care au fost mai răi de ne-au strâns cu mare zor și ne-au legat cu mâinile îndărăt, cât pe noi, cât muerile care au fost văzând, cât și doao fete ce nu le-au fost părinții acas, și fiind în vreme de iarnă cu ger și luundu-ne pe toți legați alături cu cai și ne-au tras prin apă prin doao râuri pe jos de ne-au degerat și inimile din noi, iar nu numai picioarele, ca vai de viața și zilele noastre. De care s'au întâmplat unei fete de i s'au tras din degerătură și de groază au bolnăvit și au murit. Și fiindu-ne închiși în pușcărie cât au vrut. Apoi chemându-ne în casa dum[nealui] ne-au trimis cu slujitor la un logofăt ce-i dedese probă de a face zapise fiește căruia pe anume. Și nefiind toți față au pus muerile și fetele de au pus degetele în loc de iscălitură, nefiind bărbații și părinții față. Iar noi vreo șapte opt oameni ne aflăm nedați zapise împreună cu preotul satului.

Deosebit de aciasta am pus trei livezi de fân zălog la dum[nealui] până cînd vom da banii și să ne fie livezile slobode. Și acum ne arată un zapis de statornicie și noi la viața noastră nu știm că am vîndut nici acele trei livezi, nici în obștea satului, și acum ne arată zapise de cumpărătoare, pe pogon cîte: tl. 10, adec zece, dar noi nu ne mulțumim nici cu: tl. treizeci de pogon, mai vîrtos pentru căminurile caselor, că ne rămîn copii vînduți. Și cu lacrămilo pe obraz, că dum[nealui] au dat poruncă de au venit oameni de prin alte sate de au arat... și ne-au scos vitele ce li-am avut în alte izlazuri omenesti și nu putem ținea nici pasăre înprejurul casei, și dijsa nu o ia după obicei toamna din zece una, din ce să află bucate gata atunci, ci ia de pogon cîte banițe patru, și banița de oca patru zeci și patru, precum nu s'au mai pomenit. Și din această povățuire a dum[nealui] am rămas săraci de moșie și de dobitoace și de bucate și datori vînduți pela toți neguțătorii.

Și ședem încă la opreală din povățuirea dum[nealui] de trei săptămâni. Și ne plîngu copii de foame. Și această sărăcie mare nu să mai află la nici o parte de loc.

Și cu lacrimi fierbinți ne rugăm milii și bunătății Măriei Tale, Doamne, ca cu luminată poruncă a Măriei Tale să ni să trimită om

spre a ne rădica de aici și a ne înfățișa înaintea Măriei Tale, spre a ni să descoperi dreptatea, că aicea vedem că vom peri cu totul de nedreptăți.

Și prin lumina Sf(ân)tului Duh. Cum va fi mila Măriei Tale.

1814, Mart. 5.

Încă mai avem a arăta și altele înaintea feații Măririi Tale. Ai măriei tale prea plecați robi satu Suslânești:

Eu popa Ștefan ot Suslânești jăluescu

*Eu unchiaș Banu Tuțea jăluesc; eu unchiaș Stan Ghe-
boain jăluesc — eu Grigore Negură — Eu Stanciu
Oproiu părcălab — eu Stanciu zet Pătru.*

HRISOVUL LUI GR. A. GHICA VODĂ PENTRU ZAHARIEȘTI OT SUCEAVA

DE

GH. GHIBĂNESCU

PROFESOR SECUNDAR, SENATOR

MEMBRU CORESP. AL ACADEMIEI ROMÂNE

**Suret di pe Ispisoc: Mării Sale: Grigore Alexandru: Ghica Voevod,
Domnu țării Moldovii: la veleat: 1765: August: 5:**

Facem știrea cu acest hrisov a Domnii mele tuturor cui să cado a ști, pentru multă pără și giudecată ce au avut de față la Divan înainte Domnii mele, și înainte a tot sfatul nostru, credincioș boerii domnii mele, dum[nealui] *Sandul Miclescul, biv-vel jic[nicer]*, și *fratiseu Gavril Miclescul, post[elnic]* cu *Petrea Cheșcu, biv vel șe[trar]*, și cu alți niamuri a lui, pentru moșie *Zaharieștii* ce esti la ținut Sucevii jăluind, Domnii mele, numiții *Sandul Miclescul, jic[nicer]*, și *Gavril post[elnic]*, cum că satul *Zaharieștii* iasti drept a lor de baștină, și de danie, și de cumpărătură, di pe strămoșul lor *Tudosie Dubău* ce au fost logofăt mari și di pe moșul lor logofăt *Gavril Miclescul* ginerile lui *Tudosie Dubău* logofăt, cari sat l-au stăpânit moșul lor *Gavril Miclescul*, și tatul lor, cum și ei păn la domnie răposatului *Costandin Vod. Racoviță*, iar la vreme domnii sale *Costandin Racoviță Voevod* s-au sculat *Cheșculeștii*, și cu nedreptate le-au luat acel sat *Zaharieștii* din stăpânirea lor, luându-le și o somă din scrisorile

lor, cu poroncă și cu om gospod. și la aceasta numiții Miclești. ș-au cerut dreptati, cu cari pricină și jalobă a lor întâiu i-am orânduit domnie mia cu giudecata prin țidula domnii meale, la cinstit și al nostru duhovnicesc părinte preasfinția sa Kir Gavril, mitropolitul țării, și la cinstiți și credincioș boerii domnii meale, dumnealor Ion Palade vel vor[nic] de țara de gios, i Enache Costandachi vel vor. de țara de sus, i Vasilie Razu hat[man], i Manolachi vel spă[tar]; înaintea a căroră rânduiți giudecători, după poroncă, stând de faț[ă], o parte și alta, s-au întrebat pe șet[rar] Petre Cheșcu, ce are a răspunde la aceasta, el au arătat o carte de giudecată din let 7265, iscălită de preosfinția sa, proin Mitropolit Kir Iacov, și de răpoosații Ion Bogdan biv vel logofăt i Iordachi Balș biv vel vor[nic], întru cari arată răspunsurile și dovezile Cheșculeștilor, după cari acum preosfinția sa părintele Mitropolitul și dinpreună cu dumnealor veliții boeri, din poronca domnii meale de iznoavă cercetând răspunsurile și ispisoacele și dovezile amânduror părților, întracesta chip am aflat, adecă, satul Zaharieștii, din vechiu au fost a *Măricăi fetii lui Ion Hăra* vor[nic], după ispisoacele ce au arătat Micleștii, dela domnie sa răpoosatul, Ion Vod. din leat... și dela Pătru Vod. din let = 7085 = și = 7086 = (greșit pus + 3ρπς). întru cari întăresc stăpânire Măricăi pe tot satul Zahariești, și acest sat Zahariești mai pe urmă le-au împărțit neamurile Măricăi, dintru care giumătate de sat au rămas în parte lui Gheorghie Cărcu aprod, și a fraților lui Vasile și Costin, nepoții Măricăi, feciorii lui Ionașco Cărcu, după ispisocul Irimii Movilă Voda din let, 7113; dintracești 3 frați, Vasile ș-au dat parte lui danie mumii lui Cârcoaie și mumăsa Cârcoaie au lăsat-o nepoților ei, feciorilor lui Costin, frate lui Vasile, anume Neculaiu și Irimiica portar și Nastasie, giupâneasa lui Ion Țica. post[elnic]. Irimie portar fecior lui Costin fiind sterpu au dat danie parte lui, a trie parte din giumătate de sat, nepotului său lui Tudosie Dubău, parte lui Gheorghie Cărcu aprod, moșul lui Tudosie Dubău; iar a trie parte din giumătate de sat au rămas și aceia la Tudosie Dubău baștină și s-au cunoscut că Tudosie Dubău logofăt au fost nepot de fecior lui Gheorghie aprodul, de vreme ce Vasile fratele lui Gheorghie aprodul au fost sterpu și parte lui au dat-o danie mumii lui. Iar Costin tij fratele lui Gheorghie aprod, au avut feciori pe Nicolai și pe Nastasie giupâneasa lui Iani Țica, post[elnic], și pe Irimie por[tar], carile au dat danie parte lui lui Tudosie Dubău, numindu-l nepot, și s-au cunoscut că i-au fost nepot de văr primari, după cum au arătat și Micleștii, cum că Gheorghie aprodul au făcut pe Ghilafeiu Dubău și Ghilafeiu Dubău pe Tudosie Dubău, carea acel Ghilafeiu Dubău au fost văr primari cu Irimia

por[tar], feciori din = 2 = frați, din Gheorghe Cărcu aprod și din Costin. Și pentru ace a trie parte ce au dat-o danie lui Tudosie Dubău la Iliaș Vod[a], muma Irimii port[ar], și frații și nepoții Irimii, Pavăl și Andrieș, feciorii surorii lui Nastasii Țicoae, și cu giudecată s-au datu-s[a] în stăpânire lui Tudosie Dubău, după ispisocul lui Ilieș Vod din let 7175 și dintraceste arătări și ispisoaice să dovedește că doaa părți din giumătate de sat sunt drepte a Micleștilor, o parte a lui Gheorghe Cărcu, aprod, ei au moștenit-o strămoșul lor, Tudosie Dubău, și o parte Irimie, por[tar], ei au dat-o danie iarăș lui Tudosie Dubău, iar a trie parte din giumătate de sat, parte lui Niculaiu frațele lui Irimie por[tar] și a Nastasiei Țicoai, surorii lui, după cum s-au văzut, au rămas toată parte aceia la niamul Țicoaei, pân când au agiunsu la Toader Țica, carele făcând un furtușag la casa lui Costandin Pârvul, au dat Ștefan Iorga Pârvului doi boi și un cal, și cu carte răpoosatului Mihai Vodă. parte lui Toader Țica din Zahariești a poprit, și au vândut-o Ștefan Iorga răpoosatului Gavril Miclescul logofăt, iarăș cu carte de volnicie dela domnia sa Mihaiu Vodă Racoviț[ă], care și această parte a lui Toader Țica fiind vândută din poronca gospod logofătului Gavril Miclescul, să dovedește că iaste dreaptă a Micleștilor de cumpărătură și s[ă] incheia giumătate de sat, iar pentru ceialantă giumătate de sat, au arătat Micleștii un zapis din leat = 7195 = de la o Anisie giupâneasa lui Grigoraș Șeptelici, și cu feciorii ei Ion și Ilie și Sandul, întru care scrie, că au vândut a patra parte din satul Zaharieștii lui Tudosie Dubău, carea au dat-o danie Ileana Stoln[iceasa] Venculicioai nepotului său lui Grigoraș Șeptilici, soțului Anisiei la leat = 7177 = care și această parte din ceaialantă giumătate de sat, să dovedește că iaste dreaptă a Micleștilor de cumpărătură tot dela strămoșul lor Tudosie Dubău rămâind nevândută o parte numai din giumătate de sat, a patra parte din tot satul, care să incheia tot satul a Micleștilor. Au cercetat acum preosfinția sa părintele mitropolitul dinpreun[ă] cu dumnealor veliții boeri, și carte de giudecată a Cheșculeștilor întru cari sânt arătate răspunsurile și dovezile lor și au găsit că s-au făcut cu greșală, nu cu atâta cercetari la dovezile și răspunsurile Micleștilor, ei mai vârtos la răspunsurile Cheșculeștilor, care socotindu-le nu s-au găsit a avea vrun temeiu sau dreptate, întâi că pentru partea lui Ghiorghe Cărcu aprod, moșul lui Tudosie Dubău, nu pomeneste nimică în carte de giudecată nici arată vreo dovadă Cheșculeștii cu ce au eșit din stăpânire niamului lui Tudosie Dubău. A doao, pentru parte lui Irimie port[ar], ce au dat parte lui Tudosie Dubău pentru cari au avut și giudecată la Ilieș Vod, precum mai sus s-au pomenitu-să, au arătat

Cheșculeștii un ispisoc de la Duca Vod[ă], înprotiva ispisocului lui Ilieș Vod. Întru cari scrie că sau giudecat muma Irimiei port[ar] cu Tudosie Dubău tot pentru acea danie a Irimiei și l-au dat rămas Duca Vod[a] pe Tudosie Dubău, și acea parte a Irimiei port[ar] au dat-o să o stăpânească muma lui, arătând *cum că au căutat la praviță și au găsit că părinții moștenesc pe fii după moarte lor*, iar nu alte rudea și această giudecată să cunoaște că iarăș cu greșală s-au făcut de vreamă ce fiecare în viața lor sunt volnici să facă orcei vor vre cu lucrurile lor, și să le dăruiască la cine vor vrea, și acea danie iaste neștrămutată, iar părinții moștenesc numai cele cer vor rămâne după moarte ficiilor nedate de dâșii. Irimie port[ar] în viața lui au dat danie parte lui lui Tudosie Dubău, și la aceasta giudecată a lui Ilieș Vod[a], să găsaște driaptă și cu cale. Cheșculești au mai arătat, cum că muma lui Irimie port[ar] și neamurile ei, au făcut așezare cu Tudosie Dubău pentru parte Irimii ei au dat-o danie lui Dubău după giudecățile ce au avut, la care au arătat și un zapis din leat 7178, întru care scrie că s-au așezat muma Irimii și neamurile ei ca să dei = 150 = lei lui Tudosie Dubău pentru parte Irimiei și au zis Cheșculeștii cum că i-ar fi dat acei bani. Micleștii iarăș au răspunsu cum că acel zapis au fost în scrisorile lor, din care să cunoaște, că n-au dat banii lui Tudosie Dubău, că de i-ar fi dat ș-ar fi luat zapisul. La aciasta au răspuns Cheșculeștii că zapisul acela împreună cu toate celelante scrisori a Zaharieștilor au fost la Toader Țica *până după veanire Moscalilor celor de demult* și fiind gazdă la un diacon arminesc din Suceava, ar fi lăsat scrisorile toate la acel diacon și el mergând la Hotin au perit pe drum, după aceeaia mergând Gavril Miclescul, cu o slujbă la Suceava și oblicind că sânt scrisorile la acel diacon armenesc, l-ar fi pus la pedeapsă și au luat scrisorile cu deasila, și după aceeaia au stăpânit Micleștii, Zaharieștii. Și la aceasta altă dovadă n-au arătat, făr numai mărturie celui diacon armenesc, căruie s-au socotit să nu i să de credință că nu i s[ă] cade să s[ă] dea credință, întâiu că mărturie unui om, și mărturie ereticilor ce vor mărturisi pentru creștini, nu [să] cadea, nici să priimești după praviță; a doao că n-au avut Micleștii treabă în Zahariești, cum de au cercetat numai pentru scrisorile Zaharieștilor, și le-au luat de la acel diacon; al triile să dovedește și mărturie mincinoas[ă] și din stăpânire lui Gavril Miclescul ce au stăpânit Zaharieștii înainte Moscalilor celor de mult, precum să va arăta, și de n-ar fi avut Micleștii scrisori cu ce au stăpânit, și cu ce l-au îngăduitul Toader Țica, fiind că mărturie celui diacon arminesc arată că după Moscali au luat Miclescul scrisorile dela dânsul, pentru

danie Ilenii Stol[nicesei] Venculețoae, au arătat că au dat a patra parte din sat nepotului său lui Grigoraș Șeptelici, care mai pe urmă au vândut-o lui Tudosie Dubău, Anisie giupâneasa lui Grigoraș Șeptelici cu feciorii ei. Au arătat Cheșculeștii altă danie tot de la Ileana Stol[niceasa], însă fără de veleat și fără de iscălitură, numai cu o pecete. La aceasta preosfinția sa părintele mitropolitul dinpreună cu dum[nealor] veliții boeri, au găsit că mai bună și mai de credință este danie Micleștilor, fiind cu veleat și cu iscăliturile a mulți boeri, de cât danie ce au arătat Cheșculeștii fără de veleat și fără de iscălituri, osăbit de aceste că și în carte Cheșculeștilor de giudecată arată cum că Micleștii atuncea n-au arătat vreo dovadă, nici niscaiva cărți gospod de stăpânire, nici au adus marturi ca să dovedească că au stăpânit ace moșie niamul lor, și cum că Cheșculeștii au adus marturi că au stăpânit ace moșie tot Toader Țica, fiind că s-au trimis carte gospod dinpreun[ă] cu carte de blestem la dum[nealui] pah[arnic] Răducanul fiind ispravnic Sucevii, și la med[elnicerul] Costandin Bașota ca să cerceteze stăpânire acestei moșii, și dum[nealor], cercețând au trimis și mărturie întru care arată cum că Toader Țica au stăpânit Zaharieștii, și cu ace mărturie au datu tot satul la stăpânire Cheșculeștilor, arătând în carte cea de giudecată cum că după cum pân atuncea au fost în stăpânirea niamului Cheșculeștilor, așa și de atuncea înainte să fie tot la stăpânirea lor. La aceasta au răspunsu Micleștii cum-că atuncea nu i-au îngăduit ca s'arate dovezi de stăpânire, sau să aducă marturi, iar cum că au stăpânit niamul lor au arătat dovezi = 2 = cărți gospod: de la fericitul întru pomenire răpoosatul unchiul domnii mele, domnia sa Grigorie Ghica Vvodă, una din leat = 7247 = data lui Gavriil Miclescul logofăt de stăpânit Zaharieștii, și una din leat = 7256 = dată Catrinii mumi acestor Miclești, de stăpânit iarăș Zaharieștii. Osăbit de aceasta Micleștii au adus și câțva oameni bătrâni Câmpulungeni d'au mărturisit acum înainte mai de sus rânduiților giudecători, zicând că vor primi și blestăm, și vor giura și în biserică cum-că și ei și părinții lor tot pe acea moșie au arat și tot Gavril Miclescul le lua dijmă și după cum au mărturisit au făcut și mărturie de dânșii și de Lupul Hadâmbul, și Tănas Melegghi, vor[nici] de poartă, și au mai mărturisit și Vasile Pârvul mazil ot Cernăuț, că au stăpânit satul Zaharieștii Gavril Miclescul, înpreun[ă] cu tatăl său Pârvul, ce stăpâneau partea Țicăi pentru pricinele ce mai sus s-au arătat, cari mai pe urmă au vândut-o lui Gavril Miclescul, Ștefan Iorga. Au mai mărturisit Grigorie Ciornea, și Toader Lunceanu, Câmpulungeni, priimind și blestem, că înainte Moscalilor, încă de la Leși, de după pace pân în

doi ani de după Moscalii cei de demult au arat dinpreun[ă] cu alți Câmpulungeni pe moșia Zaharieștii, și tot Gavril Miclescul le lua dejmă. Iar din parte Cheșculeștilor au mărturisit iarăș înaintea numiților giudecători, Ion Goian, și fratesău Nacul Goian din ținut Sucevii, priimind și blestăm, cum că vinie Toader Țica la casa tatălui lor Gheorghiț Goian, și întreba unde șadea, și au arătat ii că au auzit că spune cum că șadea în Zahariești pe moșia sa *înainte Moscalilor celor de demult*. S-au întrebat pe Cheșculești de au și alți marturi ca să dovedească cum că n-au stăpânit Micleștii acel sat, ci tot Toader Țica, și au răspunsu că n-au alți marturi și cum că acei marturi ce sunt iscăliți în mărturie c-au triimis: pah[arnicul] Răducan i med[elnicerul] Bașotă, nu trăesc, au murit, măcar că și acea marturii nu 'este încredințată, de vreme că marturli Micleștilor fiind și mai mulți, și față, au mărturisit înprotiva acelor marturi, căroră s-au socotit *că mai mult să cade să li să de credință* fiind că au și arat pe ace moșie, și Miclescul i-au dejmuit, iar mărturie Goinoștilor ce au mărturisit în parte Cheșculeștilor, să veade a fi adevărată, însă pentru că au auzit pe Toader Țica zicând că șade în Zahariești pe moșia sa, nu se dovedește din zisa lui c-au fost moșia lui, măcar că și Micleștii nu tăgăduesc că Toader Țica n-au avut o parte din moșie în Zahariești, de vreme că și din scrisorile lor să dovedești că au avut fiind din niamul lui Gheorghie Cărcu aprod, dar au vândut-o logofătului Gavril Miclescul Ștefan Iorga precum s-au arătat, din care să dovedește, că Cheșculeștii ce zic că sint din Gheorghiț Cărcu pentru că sint din Toader Țica, n-au nici o parte de moșie în Zahariești, fiind vândută toată parte Țicăi și moșia Zaharieștii să dovedește că este dreaptă a Micleștilor de baștină, și de danie și de cumpărătură di pe Dubău și di pe Gavril Miclescul logofăt, după dovezile ce mai sus s-au arătat, măcar că la a patra parte din tot locul n-au arătat Micleștii dovezi, dar să cunoaște că tot în stăpânirea neamului au rămas și Cheșculeștii n-au treabă cu ace a patra parte, de vreme că ei trag din Toader Țica, și Toader Țica fiind vândut de au și fost ace a patra parte a lui vânzare, au rămas tot în stăpânire Micleștilor, fiind că în zapisul vânzării scrie toată partea Țicăi, dar e osăbit, că de nu iaste ace a patra parte a Micleștilor, fiind că n-au arătat dovezi, de vor eși alții cu scrisori și cu dovezi de stăpânire, vor lua-o, dar fiind că Gavril Miclescul, după cum au mărturisit atâți marturi că au stăpânit tot satul Zaharieștilor, să veade că și ace a patra parte au fost a lui, măcar că în carte cea de giudecată a Cheșculeștilor arată că pân la acea giudecată au fostu moșie Zaharieștii tot în stăpânire niamului Micleștilor și

atunci au luat Cheșculeștii cu giudecată la stăpânire lor. Deci preosfinția sa părintele mitropolitul dimpreun cu dumnealor veliții boeri ce s-au numit mai sus, stând de au cercetat și au luat sama aceștii pricini, de o dată nu le-au făcut nici o hotărâre giudecata, ce au socotit să-i trimită cu poruncă și cu carte de blestem acolo la ținut Sucevii, și să mai cercetezi din Câmpulungeni, și din răzăși împregiuirașii acei moșii, cine au stăpânit moșia Zaharieștii *înaintea Moscalilor celor de demult* cum și *după Moscali* și fieștecare după cum va mărturiși să de mărturie, după care giudecată și cercetare, ce s-au făcut din porunca domniei mele, am văzut domnie mea și anaforoa preosfinții sale părintelui mitropolitului țării și a dumilorsale veliților boeri, întru care arată asemenea toată pricina, deci tot neodihnindu-se Cheșculești și dând jalobă domnii mele cerșindu-ș dreptate, arătând că cu cercetare și cu giudecata aceasta li s[ă] face strâmbătate, am poroncit domnie me de s-au scos și la divan înaintea domnii mele, și stând și domnie mea dimpreună cu tot sfatul domnii mele, de am cercetat pricina și răspunsurile și la o parte și la alta, și neputându-se dovedi. din răspunsurile și dovezile lor a cui iaste dreptate, și vrând domnie me ca s[ă] nu s[ă] facă strâmbătate nici la o parte și nici la alta, și ca să putem ști cum este dreptate și adevărul să li să poată hotărâ giudecata cu divanul domnii mele, și de aci de la preosfinția sa părintele mitropolitul făcându-se carte de blestem, am scris cartea domnii mele cătră ai noștri cinstiți și credincioși boieri dum. Dinul Cantacuzino, biv vel ban, și la Constantin Canano biv vel pah[arnic], asupra cări e pricina. De aice încă am orânduit domnie mea mumbașir pe boerul domnii mele Neculai, post[elnic], poruncindu-li-s[ă] prin cartea domnii mele, în ce chip să cerceteze stăpânire acei moșii din răzăș și megieș de acolo. De la cari numiți boeri ni-au venit mărturie întru care s-au văzut iscăliți preoți și oamenii bătrâni marturi, răzăș și megieș și tot așa au adeverit după carte de blestăm ce au mărturisit oamenii cu sufletele lor pentru moșia Zehariești, că *dinaintea Moscalilor celor de demult* și *dela Moscali încoace* știu că tot Micleștii au stăpânit, și au dejmuit pân la vreme domnii sale răposatului Constandin Vodă Racoviță. In care mărturie a marturilor au iscălit și dum[nelor] numiții boeri ce au fost rânduiți di au cercetat. Incă și Câmpulungenii prin marturie lor ce au dat cu pecete târgului adiverescu cu sufletele lor că mai nainte tot Micleștilor au dat dejmă, iar nu Cheșculeștilor, arătând pricina pe largul în mărturie ce au dat. Și acum cu aceasta al doile mărturie am rânduit domnie me pricina aceasta la preosfinția sa părintele mitropolitul, și la domnialor veliții boieri ce sântu numiți mai sus să mai cerceteze cu amănuntul și în ce chip vor găsi cu

dreptate să ne înștiințeze. Și din poronca domnii mele mai cerce-
tând iarăș am văzut domnia mea și al doile anafora a preosfinții
sale părintelui mitropolitului și a dumnealor veliților boeri, întru
cari arată că au aflat dreptate tot a Micleștilor asupra moșii Zaha-
rieștilor, cum că iaste dreaptă a lor, iar Cheșculeștii n-au nici o dreptate.
Deci tot neodihnindu-s[ă] Cheșculeștii și mai cerșindu-ș dreptate la
domniia mia prin jaloba lor, am poruncit domnia mea de s-au scos și
al doile rând la divan, și stând iarăș însumi domnia mea dim-
preună cu tot sfatul domnii mele de am cercetat pricina aceasta,
și vrând ca să-i facem cu curmare și hotărâre să lipsească gâlceava
dintre dânsii, am întrebat domnia mea pe Petru Cheșcu șat[rar], și pe
ceilalți Cheșculești, ce au a răspunde împotriva atâtea mărturii și do-
vezi ce sunt împotriva lor. Ei alta n-au răspunsu fără de cât iarăș au
zis că moșia Zahariești este a lor răzămând tot la acea carte de giu-
decată a lor ce s-au pomenit mai sus, dar altă dovadă întemeiată s-au
adeverată la zisele lor cum că este moșia Zahariești a lor, n-au ară-
tat, fără de cât numai așa cu gura strigând și zicând, că iaste a lor,
și cu acele terfeloage de scri[sori] ce s-au zis mai sus trăge moșia la
stăpânirea lor. Apoi văzând că cu acest chip de nedreptate nu pot ca
să întunece moșia, au întorsu întralt chip zicând cum că numiți
Miclești, Sandul jiel[niceriul] și Gavril poste[lnicull], nu s-ar fi tră-
gând din Gheorghe Cărcu aprod, nici sunt de acel niam, și cu ne-
dreptate să acolișesc de moșie Zahariești, și vrând domniia mea ca
să adeverim și aceasta, am cerșut Micleștilor ca să arate ei dovadă
să dovedească că se trag ei dintracel niam. Ei întâiu au arătat că au
martori și dovezi încredințate rădicând cu sufletul și giurând înaintea
domnii mele, cum că se trag dintracel Gheorgie Cărcu aprod, dar
la aceasta nu li-am dat domnia mea credință, la zisele lor, ce li s-au zis,
de către domnia mea : pute-vor ei merge să facă giurământ și la sfânta
mitropolie întracesta chip ca să știm că să trag dintracel niam? Ei au
răspunsu înaintea noastră că vor face și giurământ întracesta chip,
că să știu că să trag dintracela niam, și i-am orânduie domniia mea ca
să meargă la sfânta mitropolie să-i primiască blăstămull și după po-
ronca domnii mele au mersu și la sfânta mitropolie. Și au făcut și
giurământ, primind blăstămul cum că ei sunt din niamul acela, din
Gheorghie Cărcu aprod, și moșia iaste a lor. După cum s-au văzut și
mărturie preosfinției sale părintelui mitropolitului în ce chip au făcut
ei giurământ, și dovedind ei și cu giurământ întracesta chip, iar am mai
întrebat domniia mea pe Cheșculești, mai au ceva a răspunde? Ei
nici un cuvânt de răspundere n-au mai avut, și toate pările și jalobile
lor, dovedindus[ă] fără de cale și înprotiva dreptății, s-au dat rămași

din toată giudecata, ca nici o dată să nu mai aibă a să scula cu pâra și cu gâlceavă, ca să tragă moșia Zaharieștii la stăpânire lor, iar dum[nealui] Sandul Miclescul biv vel jienicer, și frate-său Gavril post[elnic], îndreptându-s[ă] cu dovezile și mărturiile de mai sus arătate, și cu stăpânire de atâta ani, cum că moșia Zaharieștii au fost tot la stăpânire lor, hotărâm domnia mea și le întărim stăpânire pe satul Zaharieștii, cu heleștee și cu mori, ce sint în ținutul Sucevii, ca să le fie dela domnia mea lor și feciorilor lor și nepoților și strănepoților lor, driaptă ocină și moșie, și uric, și întăritură, cu tot hotarul, și cu tot venitul neclătită și nestrămutată nici odănoară. Și pentru ca să nu să mai rădice Cheșculeștii cu vrun chip de pâra sau gâlceavă vrodată asupra acei moșii Zaharieștii, poroncim domnia mea, vătăj de aprozi, să le ia și toate scrisorile și terfeloagele de la mâna Cheșculeștilor ce vor ave pentru moșie Zahariești, și să se de la mâna Miclesștilor, ca mai multă pâra să nu să pârască preste hrisovul domnii mele. Și spre aceasta iaste credința a însumi domnii mele, Noi Grigorii Alexandru Ghica Voevoda și credința a prea iubiți fiii domnii mele, Dumitru Voevod i Alexandru Voevod și Iacov Voevôd, și credința a cinstiți și credincioși boerii cei mari ai divanului domnii mele dumnealor Ștefan Rusăt vel logofăt, i Ion Paladi vel vornic di țara de gios, i Enachi Costandachi vel vornic de țara de sus, i Vasile Razul hatman i pârcălab Suceavșchi, i Iordachi Bălăsachi vel postelnic, i Ioan Cantacuzino vel visternic, i Manolachi vel spătar, i Iordachi Hrisoscoleo vel ban, i Manolachi vel paharnic, i Iordachi Balș vel stolnic i Panaiodor vel căminar, i Alexandru vel comis, și credința tuturor boerilor domnii mele mari și mici. Și s-au scris hrisovul acesta în Iaș într-u al doilea an a domnii noastre întâiu.

*Suretul acesta fiind asemenea cu hrisov cel adevărat îl încredințăm cu ale noastre iscălituri.

Gavril Mitropolit Moldaviei

Ion Sturze vel vornic

Neculai Roset vel vornic

Alexandru Neulce vel vornic

Neculai Balș vel paharnic

Depaste vel spătar

Costandin R. spătar

Ilie Canta hatman

Iordache Balș postelnic

Vasile Razu vel logofăt

Ion Cantaeuzino vel logofăt

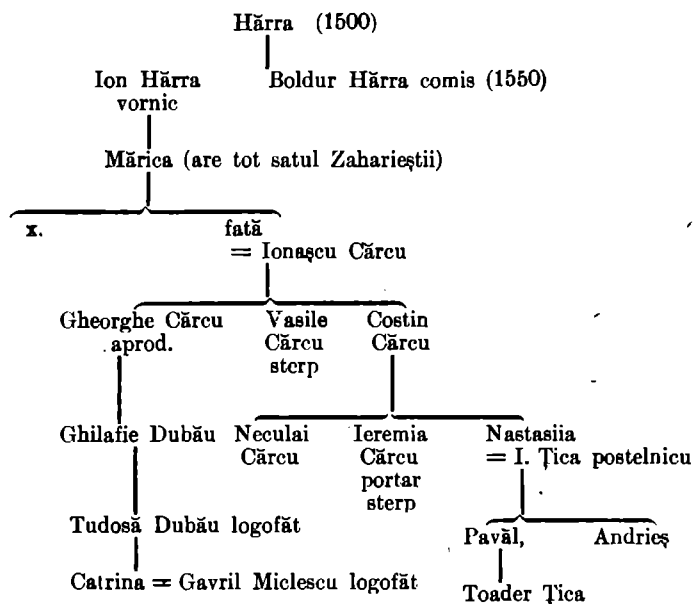
Ion Roset vel vornic

Observații. Documentul acesta ne-a fost dat spre copiere de d. senator Onciul, ca făcând parte din pachetul de acte a d-lui Gligorcea din Cernăuți. (Surete ms. XLV. 697—709).

Intru cât povestea urmării proprietății în satul *Zaharieștii* atinge multe familii; *Hăra*,

Boldur Hăra, Cărciu, Dubău, Țica, Micleștii, etc., și deci ne suim în pragul secol. al XVI, cătră 1520, cetitorul va vedea că din cuprinsul acestui hrisov domnesc se lămurește începutul neamului lui Tudosă Dubău, marele logofăt din secol. XVII și cronicar prin Vasile Damian treti logofăt, gramaticul său.

Iată încrângătura :

MISCELLANEA

**Ceva despre mitropolitul unit
Atanasie**

In arhiva Muzeului Ardelean, păstrată la biblioteca Universității din Cluj, am găsit următoarele știri documentare despre acela, care a fost mitropolitul unit Atanasie:

Édes Antos uram,

Kegyelmed becsülettel irt levelét vévén Bocsárdon mindjárt archiepiscopus uramhoz berugaszkodtam, de otthon nem találván, azon dolgot az öcsére bízam és mit irt utánam, im kegyelmednek oda küldöttem párban. Communicálom az originalt prefectus urammal holnapután Küküllővárt. Tudom, ő kegyelme kegyelmedet tovább instruálja.

Látom, fiscalitast forgat, de most azon föld nincsen a fiscus kezénél, hanem donatariusnál etc.

Kegyelmed tudósítását megszolgálom, a kevés takarodás iránt, ami hátra van, aziránt is várom kegyelmed jóakarátját. Kérem pedig, a jobbágyokat moneálja, a széna el ne vesszen.

Ha bőreim elkészülnek, kegyelmedet kérem csak ide küldje. Én, ha lehetne (feketén) szeretném s meg is törve, ha practicabile, csak itt csináltatom meg. Sokkal kegyelmedet nem terhelhetem. Csattyaím is hozzá még nem készek. A Gebharat uram levele is egy kevésé itt maradt, de elküldöm osztán aszt is. Éltesse Isten kegyelmedet szerencsésen jóegészségben.

Palásti, die 18 Augusti 1701.

Kegyelmed köteles szolgálja

N. Ovári Keszei Iános.

Ajánlom kegyelmednek szolgálatomat, isten kegyelmedet etc.

Amit kegyelmed az öcsémmel beszéllett volt, későn értettem meg. A papok dolga iránt ő felségétől a diplomában úgy vagyon, hogy a papok akár zálogban, akár miképpen tartsa az örökséget, semmiről ne adózzon, *ha fiskalis leszen*, akár menyit szánthat, vethat, semmiről dézsmát ne adjon. Ezzel istennek etc.

Datum Fejérvárt die 17 Aug. 1701.

(ss) *Athanasius archiepiscopus
Valachorum in Transsylvania.*

Adresa: Nemzetes Antos László urnak méltóságos fejedelem kegyelmes urunk ő nagysága fogarasi jószágga becsületes udvarbirája bizodalmas kedves jóakaró uramnak ő kegyelmének.

Amândouă aceste scrisori ne informează despre lucruri mărunte din anturajul mitropolitului Atanasie, care se intitula «archiepiscopus Valachorum in Transsylvania». Prin Ion Keszei de Ovár întrebese înainte de 17 August 1701 Ladislau Antos judecătorul de curte peste moșia princiară din Făgăraș, ce obligațiuni fiscale au preoții români după unirea cu biserica catolică. Ion Keszei n'a găsit însă la Bucerdea decât pe fratele mai mic al mitropolitului, căruia i s'a comunicat apoi întrebarea făcută. Așa se explică, de ce însuși Atanasie scrie la 17 August 1701 din Alba-Iulia lui Antos și-i arată că în diploma leopoldină pentru unire stă scris anume că preoții sau ca embatic sau în orice fel își păstrează proprietatea, că nu plătesc nimic

fiscului, oricât ar ara și sămăna și nu dau nici o dijmă.

Scrisoarea mitropolitului Atanasie este o lămurire mai mult a vremurilor, cari se croiau nouă pentru Românii ardeleni la începutul secolului al 18-lea.

I. MINEA.

Un document despre expediția principelui ardelean Gavriil Báthori în Țara-Românească (1611)

În prefața la vol. IV din *Studii și Documente* apoi între altele mai ales în broșura *Un biruitor*, d. N. Iorga a arătat făgașul atât de mult acoperit cu purpura luptelor, pe cari Radu Șerban le-a dus pentru a păstra partea munteană din moștenirea politică a lui Mihai Viteazul. Amestecul în treburile politice din Ardeal a rămas iarăși octroat domnului din Țara-Românească. Chiar în Ardeal s'a menținut cam o jumătate de veac tendința de a se păstra o influență preponderantă politică dincoace de munți.

Dintre principii ardeleni, cari au crezut că din Ardeal pot reface pentru Ardeal ideea politică, căreia marele Mihai, din împrejurări neprielnice, nu i-a putut crea o mai îndelungată realizare, între cei mai îndrăsneți a fost Gavriil Báthori. În Februarie 1611 își închipuia că s'a instalat definitiv în stăpânirea Țării-Românești. În documentul ce-l publicăm mai jos, spune că l-a dat «in sede nostra principiis Targovista», în titlu se dă ca «dei gratia Transsilvaniae Walachiae Transalpinæ princeps». Tot cu această ocazie Gavriil Báthori insinuează că Radu Șerban dimpreună cu sfetnicii și boerii săi desconsiderând «drepturile și condițiile învoelii și alianței cu noi și țara noastră ardelenască» (extra iura et conditiones

pacti ac confœderationis nobiscum ac regno nostro Transsilvaniae iusiurandi... firmissimo vinculo...) au hotărât să distrugă la un moment prielnic țara Ardealului, după cum de câteva ori mai încercaseră; de aceea el a prevenit invaziunea Muntenilor, i-a atacat și a alungat pe Radu Șerban din domnie.

Documentul acesta are și alte părți interesante, cari-l deosebesc de alte documente ardeleni contemporane. Fiind vorba, ca efemerul învingător, care era în Februarie 1611 Gavriil Báthori, să confere lui Samuil Giulaffy de Rathot, la 26 ale lunii, toate posesiunile stolnicului Corcodel (Korkodely), trebuie să ia și din formulele obicinuie în documentele muntene. Așa se explică partea, unde este vorba de obligațiuni fiscale și adică: «exceptis decimis taxis, censibus datys collectaneis redditibus, arendis, tricesimis, teloneis paludibus, lacubus vulgo baltha appellatis et fisco applicatis».

Documentul, al cărui original se păstrează în arhiva Muzeului Ardelean dela bibliotecă universitară din Cluj, este următorul:

Nos Gabriel dei gratia Transsilvaniae, Walachiae Transalpinæ princeps, partium regni Hungariae dominus et Siculorum comes etc. memoriae commendamus tenore praesentium significantes, quibus expedit universis, quod nos, cum ad nonnullorum fidelium dominorum consiliariorum nostrorum singularem intercessionem nobis pro parte magnifici pueri Samuelis Giulaffy de Rathott factam, tum vero volentes eundem prosequi, totales itaque et integras domos seu curias nobilitares una cum totalibus et integris possessionibus portionibusque et iuribus possessionariis ubivis et in quibuscumque

finibus, terminis, oris, limitibus, comitatibus, sedibus, oppidis, villis et possessionibus regni huius Valachiae Transalpinensis existentes, hereditates, quae in praesenti cuiusdam Korkodely ztolnik praeuisissent, sed eadem eo quod Radulius vaivoda et consilarii ac boerones caeterique omnes status et ordines regni Transalpinensis extra iura et conditiones pacti ac confoederationis nobiscum ac regno nostro Transsilvaniae iusiurandi[...]firmissimo vinculo contra nos regnumque nostrum Transsilvaniense deliberato consilio hoc statuissent, ut data occasione funditus nos praedictumque regnum Transsilvaniae veluti hoc idem antea quoque aliquot vicibus attentare factiter delerent, huiusmodi pravum et perniciosum eorum conatum praevenire et anticipare volentes, ob idque aperto Marte eosdem aggredi regnoque hoc Transalpinensi exturbare coacti fuimus. Ideo annotata eiusdem bona iure belli per nos consecuta, simul cum cunctis suis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet terris, videlicet arabilibus cultis et incultis, agris, pratis, pascuis, campis, foenetis, sylvis, nemoribus, montibus, vallibus, vinctis vincarumque promontoriis, aquis, fluviis, piscinis, piscaturis aquarumque decursibus, molendinis et eorum locis, generaliter vero quarumlibet utilitatum et pertinentiarum suarum integritatibus quovis nominis vocabulo vocitatis ad easdem de iure et ab antiquo spectantibus et pertineri debentibus, exceptis decimis taxis, censibus datys collectaneis, redditibus, arendis, tricesimis, teloneis, paludibus, lacubus vulgo baltha appellatis et fisco applicatis sub suis veris metis et antiquis limitibus existentes memorato Samueli Giulaffy haeredibusque et posteritatibus utriusque

sexus universis, per manus, uti praemisum est, iure belli benigne dedimus, donavimus et contulimus, prout damus, donamus et conferimus iure perpetuo et irrevocabiler teneri, possideri pariter et haberi harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Quas nos in formam privilegii¹⁾ redigi faciemus, dum nobis in speciem fuerint reportatae. Datum in sede nostra principali Targovista die vicesima sexta mensis Februarii anno Domini millesimo sexcentesimo undecimo (ss) Gabriel princeps.

Precum se poate vedea documentul este o contribuție prețioasă și la legăturile dintre boerimea munteană și nobilimea ardeleană, cari începând mai ales din preajma jumătății secolului al XVI-lea până la Constantin Brâncoveanu au fost așa de neîntrerupte.

I. MINEA.

Din legăturile lui Constantin Cantemir cu principele Mihail Apafi

În volumul 29 din *Istoria Ardealului în scrisori originale*, care se păstrează în arhiva Muzeului Ardelean dela biblioteca universității din Cluj am găsit următoarea comunicare a Domnului moldovean Constantin Cantemir, făcută la 12 Decembrie 1685 din Iași către principele ardelean Mihail Apafi:

Serenissime Michael Apafi Princeps Transilvaniae Magnus Comes Siculorum et Rex Partium Hungariae Dominus et Patronus mihi colendissime.

A Deo Omnipotenti Maximo desideramus felicem et prosperam sanitatem cum obtata pace in annos

¹⁾ Am păstrat la transcriere totdeauna *y* din original, fiindcă după cum se poate constata, nu s'a observat o întrebuintare uniformă.

quam longissimos in sedem Tue Regie Maiestatis magno cum toto palatinatu Maiestatis Tue. Ochasio nostrarum litterarum humilimarum nichil aliud est nisi tarditas, quod non scripsisemus, sicuti ante recipiam consuetudinem abebamus et ut mos erat Provincie nostre, quando a Porta Ottomana veniebant in principatum Moldavie, erat obligatio antiqua vicinitatis, ut querebant M. T. cum honore, qua de re rogamus T. R. M., ut parcat nobis, de nostra tardatione, quia nulla alia ochasio fuit, nisi absentia et debilitas, quam nostra et illius miserie provincie, quia primum pervenimus in provincia, ex iussu imperii facimus iter ad partes superiores et cum reversi sumus, statim pervenit supremus dux cum Turcico exercitu et chano Tartarorum, quia fuerunt ad partes superiores et nos secum duxerunt, non ire, non est in nostra potestate. Et cum denuo reversi sumus a castris, pervenit nobis reiterata, ut denuo nos ascenderemus in illis partibus: hec nobis fuerunt impedimenta, quod tardavimus. Modo autem perfectam (sic!) reversionem semper sumus in illo desiderio mittendi unum ex nostris baronibus cum debito honore et ad hoc vinimus. Nunc mitimus hunc nostrum servum ad requirendum de bona et prospera valetudine T. R. M. significando M. T. et Tua Regia Maiestas ut benignius at misericors rex requiescat nobis, rogamus autem V. M., ut fiat iussio ad regios oficiales, in confinibus T. R. M. ob nostros miseros subditos, si aliquis illorum aliquam iniuriam aberet veniendo ad illas partes, ut habeat rectum iudicium et nos similiter erimus facturi. Denuo reiteratam supplicationem facimus ad V. R. M., ut agat misericordiam cum nostris miserimis Moldavys ut

pecunys possint extraere victum; quia in nostra provincia (sic!) ingens fame (sic!) est et valde caremus panem. Hoc faciendo a D. O. M. magnam remunerationem habebit. Cui rogamus, ut servet et foveat T. R. M. in regali trono nestorios vivendo annos. Quod Deus faciat.

Iassis die 12 Decembris 1685.

Benevolus amicus vicinus et ad obsequia paratissimus

Io Konstandin Voevoda

Prin această scrisoare lua Constantin Vodă Bătrânul¹⁾ primul contact cu Mihail Apafi, principele Ardealului, muribund politicește. Situația lui Mihail Apafi prezenta atâtea puncte de asemănare cu împrejurările, în cari își purtau domniile principii din cele două țări românești. Luptele *Ligii Sfinte* prin rezultatele lor cereau celor 3 principii să ia hotărâri imediate de atitudine politică. Toce mai din aceste motive de cele mai multe ori hotărârea trebuia să fie provizorie. Creștinătatea repurtase succese fru-

¹⁾ Așa îi zice Dimitrie Cantemir în *Descriptio Moldaviae. Nucleus in cronica sa (Kogălniceanu, Cronicele României ed. 2-a tom. II pag. 226,* afirmă că Constantin Vodă în 1685 era «om bătrân ca de șapte zeci de ani», pe când Dimitrie Cantemir în *Vita Constantini Cantemirii* (ed. Academia Română, pag. 83) scrie că tată-său în 1693 Martie era în anul al 66-lea, ceea ce înseamnă că Constantin Cantemir la 8 Noemvrie 1692 (după aceeași *Vita* pag. 3 Constantin s'a născut la 8 Noemvrie) împlinise 65 ani, deci s'a născut în anul 1627, dată, care se potrivește și cu cealaltă cronologie din *Vita*. Dacă în copia lui Bayer, care singură ne-a păstrat această lucrare a lui Dimitrie Cantemir, găsim că Constantin s'a născut în 1612, trebuie să știm că Bayer nu totdeauna a putut descifra manuscrisul «greu de citit» și atunci în primul rând trebuie să luăm ca bune datele scrise cu litere, unde Bayer a putut citi mai bine, și apoi datele scrise cu cifre. Despre aceasta mai amănunțit vezi lucrarea mea *Despre Dimitrie Cantemir*, Iași 1924.

moase; și mai frumoase planuri se făceau. Împăratul Leopold și papa Inocențiu XI credeau că pot fi liberate popoarele din Balcani. Pentru întâia oară se gândește lumea habsburgică la un panslavism cu colorit austriac și nuanță creștină. Polonii nu putuseră și nu vor putea încă multă vreme să scoată Căminuța dela Turci. Dar regele Sobieski se gândea la lucruri mari: să ia din prada, ce și-o închipuia, Ardealul și cele două țări române. Tratatute erau în continuu curs cu Ardelenii, cu Muntenia lui Șerban Cantacuzino și un puternic partid polonofil îl îndemna să smulgă și Moldova din mâinile Turcilor. În fruntea boerimii moldovene polonofrone era chiar Miron Costin.

În oastea polonă, care ajutase despresurarea Vienei în 1683, era credința «că Polonii vor ierna în Ardeal, Moldova și Țara-Românească, că aceste țări li sunt prietene, că vor merge tot înainte, și răspunzându-li-se de Germani: să dea Dumnezeu, ei răspunseră că încă nu și-au scos cu adevărat săbiile din teacă, că vor începe din nou războiul, numai să li ție Dumnezeu pe regele ce au, și că nădăjduiau să vadă în curând Constantinoplea»¹⁾. Cu trimisul venețian Morosini, Sobieski va discuta apoi la Zloczow, cum s'ar putea înjgheba la Salonic o flotă puternică, care să ușureze înaintarea oștilor polone spre Constantinopol și ar putea coopera la cucerirea capitalei turcești²⁾. Înainte de a vedea, ce vor face în mod real, Sobieski și imperialii discută preținse drepturi istorice asupra Ardealului, Țării-Românești și Moldovei. Petriceicu n'a avut destul ajutor polon, ca să

se poată menține în Moldova, iar Dumitrașcu Cantacuzino va fi scos din domnie de către stăpânii săi din Constantinopol prin insistențele lui Șerban Cantacuzino, care își prepara o hegemonie politică și lua măsuri, ca Domnul Moldovei să fie omul său. Abilitatea sa îi dicta să formeze un bloc politic atât față de pretențiile vechi turcești, cât și față de cele nouă ale imperialilor și Polonilor. Așa se explică *tratatul dela Făgăraș*, care putea fi începutul altor tratative pentru Ardeal.

Constantin Cantemir, instalat la începutul verii 1685¹⁾, găsi multe mănăstiri și cetăți din Țara de sus ocupate de Poloni și pretențiile turce de a aproviziona sau de a asigura aprovizionarea Căminuței.

Scrisoarea trimisă de noul Constantin Vodă lui Apafi dă amănunte prețioase pentru primul an de domnie. În țară era mare foamete, ceea ce știm și din cronici. Lipseau cereale, nu erau lemne. «Oamenii în târg în Iași... ardeau curțile boierilor și ogrăzile și a altora, de arsesse târgul mai jumătate, că nu era cine să aducă lemne. Vitele erau scumpe; mierea era scumpă; găini mai nu erau în țară; găina era câte un leu, oul câte un potronic, ocaua de unt câte doi orți bătuti și era și câte un zlot, ocaua de brânză era câte doi potronici; iară bani eșise mulți în țară»—serie Neculce, ceea ce se confirmă și prin expunerea celorlalte cronici.

¹⁾ O notiță a unui manuscris, care conține cronica lui Miron Costin, spune contrar altor știri că domnia lui Constantin Cantemir a început în Mai 1685. Cronica atribuită lui Nicolae Costin (ed. II Kogălniceanu, tom. II, pag. 35) spune că a fost îmbrăcat cu caftan la 15 Iunie și a sosit la Iași în 5 Iulie. Cf. N. Iorga, op. cit. pag. 157 se afirmă că la 18 Iulie a venit la Iași ca domn Constantin Cantemir. *Vita Constantinii Cantemirii* pag. 28 lasă loc gol pentru anul și luna instalării în scaun.

¹⁾ N. Iorga, *Studii și Documente* XI pag. 149.

²⁾ *Ibidem*, pag. 150.

«Numai dela, Tătari și din țara ungurească aduceau câte puțină pâine» scriu iarăși fără deosebire cronicarii. Iată că și scrisoarea ne arată că Domnul moldovean a intervenit la Apafi să admită ca Moldovenii să cumpere cereale și alte alimente în Ardeal.

Cantemir se scuză, de ce-i notifică tocmai la 12 Dec. instalarea în domnie. Abia ajuns în Iași trebui să pornească în partea de sus a țării. De bună seamă este vorba de zădărnicierea prăzii podghiazurilor leșești, amintite cu lux de amănunte de cronicari și de *Vita*. Intors dela pacificarea țării trebui să ia parte la expediția serascherului Soliman pașa și a lui Selim-Ghirai, când cei doi hatmani leșești au intrat în țară. Și Șerban Vodă «cui ipse odor Turcicus contrarius erat» fusese obligat a coopera; a scăpat însă plătind. A venit numai până la Iași, unde a fost întâmpinat de tânărul Dumitrașcu beizadea, viitorul ginere.

În scrisoarea sa Cantemir este modest sau prudent. Nu spune nimic despre lupta dela Boian, unde s'a distins Cantemir cu Moldovenii săi în ziua de 11 Sept. și cele următoare¹⁾. Cantemir insistă că a trebuit să ia parte la expediția serascherului și hanului. Expresia este de așa fel că putea fi expusă și de un Domn devotat Turcilor, dar și de unul, care se bucura de protecția și prietenia lui Șerban Cantacuzino, preliminarând atitudinea de neutralitate binevoitoare pentru creștini.

Acelaș Cantemir ne înfărmăază despre o nouă expediție întreprinsă în regiunile Țării de sus, despre care tac cronicile.

După 1685 Decembre 12 vor mai fi legături cu Mihail Apafi, toate

însă fără deosebită importanță pentru Moldova lui Constantin Cantemir, fiindcă Ardealul subminat de revolta lui Tökölyi va însemna tot mai puțin în transformările politice, cari se proiectau atunci de lumea habsburgică în legătură la început cu Venețienii și Polonezii, apoi și cu Rușii.

Cine a redactat latinește această scrisoare? Wargalowski, viitorul pisar de latinește al lui Constantin Cantemir? Sunt prea multe greșeli ca să ne putem gândi la acest isusit, care va îndeplini și misiuni politice. Este posibil că a scris-o beizadea Dimitrie sau poate Cacavella.

I. MINEA

Când a murit Nicolae Alexandru Voevod?

Inscripția de mult cunoscută, găsită în mănăstirea dela Câmpulung sub strana domnească, a păstrat știrea că Nicolae Alexandru, urmașul lui Basarab cel Mare, a murit la 16 Noemvre 1364¹⁾. Pe lângă alte informațiuni, cari confirmau mai de aproape sau mai de departe această dată, se adaogă o notiță prețioasă, pe care am găsit-o în cartea lui *Blasii Orban, Descrierea Săcuimii* (Orbán Balázs, A Székelyföld leirása II Pesta 1869, pag. 87). Aici se semnalează un *cancionale*

¹⁾ D. Onciul, *Originele principatelor române*, București 1899, pag. 182, nota 89. Facsimile a inscripției a dat și d. Virgil Drăghiceanu în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice* an X—XVI, 1917—1923 pag. 18. Această inscripție are însă ceva neobișnuit pentru vremea morții fiului lui Basarab cel Mare. Domnul răposat este numit *gospodar*, nu *gospodin*, cum este în brisoavele și unele ispisioace domnești. Accasta ar dovedi că inscripția este de mai târziu. Tocmai la Vlad Călugărul, în vremea căruia se poate constata în Muntenia și altă influență moldovenească, am întâlnit într-un singur document în titlu «gospodar». În acelaș document este *uric* în loc de *ocniă*.

¹⁾ N. Iorga, *o. c.* p. 158.

găsit la biserica catolică din satul Sânta Măria. Acest manuscris are litere minuscule, inițiale frumos pictate și Orban afirmă, că după forma literelor, manuscrisul ar fi din secolul al XIII-lea. În partea calendaristică a manuscrisului, la sărbătoarea Sf. Andrei, deci în rubrica 16 a lunii, s'a putut ceti următoarea notiță latină: *Hic obiit Alexandrovoeвода transalpinus Anno dñi millesimo CCC^{mo} LX^{mo} quarto*. Orban dă însemnarea și'n facsimile, așa că lectura poate fi controlată. El a cetit decimo quarto în loc de sexagesimo quarto. În însemnare este adică un L evident înainte de X. Se mai adaogă că de ar fi fost 1314 forma latină a inscripției ar fi fost alta, așa că în mod indiscutabil este 1364, confirmat și prin inscripția dela Câmpulung.

După același Orban acest *cancionale* ar proveni dela acea mănăstire din Săcuime, care s'a menținut ca centru de propagandă catolică în părțile răsăritene ardelenesti, Țara-Românească și Moldova. Iar Nicolae Alexandru în ultimii ani de domnie, din îndemnul soției sale Clara, n'a fost dușman al catolicismului, nu i-a creat stavile, cum va face fiul său Vladislav. Astfel poate un stareț sau alt călugăr catolic însemna și un fapt din istoria catolicismului, când auzind de moartea voevodului o răbojește în rubrica de calendar din *cancionale*. Această împrejurare adaogă valoarea notiței. Pe de altă parte, ca și expunerile cronicărești streine, notița aceasta îi zice Domnului îngropat la Câmpulung numai Alexandru, nu Nicolae Alexandru, cum se citește în inscripția găsită în mănăstirea din Câmpulung. Știm, cum a încurcat acest nume dublu pe primul cronicar al Țării-Românești.

I. MINEA

O descriere franceză necunoscută a serbării Paștilor în Principatele Române la sfârșitul veacului XVII

Serierea lui De la Croix fost secretar al ambasadei franceze la Constantinopol în vremea lui Ludovic XIV:

„*La Turquie cretienne sous la puissante protection de Louis le Grand, protecteur unique du christianisme en Orient contenant l'état present des nations et des eglises grecque, armenienne et maronite dans l'empire otoman*“. Paris 1695, este o colecție foarte interesantă a obiceiurilor religioase în Orient.

Capitolul XV din Cartea III pp. 69—73) cuprindea următoarea descriere a serbării Paștilor în Principatele noastre, desigur mărturia cuiva care fusese de față la o asemenea serbare¹⁾:

De quelle manière on célèbre la fête de Pâques en Valachie et en Moldavie.

La fête de Pâques se célèbre bien plus solennellement en Valachie et en Moldavie, ou il n'y a que des Grecs, que dans tous les autres lieux, à cause de la liberté.

Le Prince et la Domna Princesse vont en habit de cérémonie et suivis d'une Cour forte leste, trois heures avant le jour à l'Eglise, dans le parvis de laquelle il y a deux Trônes, l'un pour luy et son épouse et l'autre pour le métropolitte, qui les reçoit en habits pontificaux suivi de son clergé.

Les officiers de la Cour du prince sont derrière luy, sçavoir les principaux seigneurs et la noblesse à sa droite et les officiers de Justice et corps des Marchands à sa gauche. Et la milice fait une enceinte pour empêcher le peuple, qui vient en foule voir la cérémonie, d'incom-

¹⁾ Păstrează ortografia originală.

moder les assistans. Il y a dans le milieu de cette place un autel sur lequel ou célèbre la messe, et après l'Evangile le prince et le Métropolitte partent en même-temps et se rencontrent à l'autel, ou ils s'entre-saluent au visage, se donnant à baiser mutuellement une petite croix ornée de pierreries, qu'ils tiennent à la main, en disant: Christos anesti, et retournent à leurs places. Ensuite tous les assistans réguliers et séculiers, voent à leur rang baiser la main du Métropolitte et de la princesse au son des tambours, trompettes, timbales et haut bois, au bruit de plusieurs décharges de canons et de mousqueterie et des acclamations du peuple, qui fait retentir l'air de ces paroles de la Résurrection en s'embrassant.

Cette cérémonie est suivie d'un festin public du prince dans son Palais aux principaux du clergé et de la noblesse. On sert le clergé en poisson, comme Caloïers, religieux, et toutes sortes de viandes aux autres. Il y a trois tables: une petite sur une estrade sous un dais pour le Prince, lequel mange seul, et deux fort longues à droite et à gauche de celle là, l'une pour le Métropolitte et le clergé et l'autre pour les officiers de la noblesse et les nobles.

Le Métropolitte fait la bénédiction de la table. Durant le repas, le prince envoie des assietes changées des meilleurs mets à ceux qu'il veut favoriser et boait à la santé de la Domna à rouge-bord, debout et nud tête. A la fin du repas, les tables étant levées, tous les nobles voent deux à deux aux pieds du prince boire un rouge-bord à genoux et nud tête.

Ce même repas se rëitere deux autres fois dans le cours de l'année aux fêtes de Noël et de l'Epiphanie: mais celui de Pâques est accom-

pagné de pueseus de vestes, que l'on distribue au clergé et à la noblesse: sçavoir, trois de velours, satin et drap au Métropolitte et aux huit principaux nobles et deux de satin et drap à chacun des autres, avec lesquelles ils se reitirent pleins des libéralité de leur prince, qui rentre dans son Palais pour se divertir avec la princesse, sa famille et principaux officiers, qu'il régale de vestes de brocard d'or».

P. P. PANAITESCU

Mihai-Viteazul și orașul Cluj

Îndată după ocuparea Ardealului și așezarea sa în capitala acestei provincii, în Alba Iulia, Mihai Viteazul, îndemnat de lipsurile oștirii, avu prilej să intre în legătură, ce-i drept cam costisitoare și neplăcută, cu orașul Cluj. Avem o scrisoare datată din Alba-Iulia la 4 Noemvrie 1599 prin care Mihai Vodă cere împrumut 6000 floreni dela «orașul nostru» Cluj, pentru nevoile oștirii sale. Împrumutul acesta trebue înțeles așa, că orașul avea să substragă banii dați din birul ce avea să plătească vistieriei statului (Doc. e în limba ungurească, iscălitura Voievodului în latinește, și pecetea e cea obișnuită).

În 13 Decemvrie 1599 Mihai dă un ordin cătră primarul Clujului, ca lucrurile rămase după răposații Nicolae Pojan și Martin Diaconul îndată să le dea lui Ioan Boer (Doc. în limba ungurească, iscălitura latinească și pecetea cu cele trei steme).

La 14 Ianuarie 1600, confirmă stăpânirea orașului Cluj peste șapte sate din județul Solnocul din lăuntru, foste ale fraților Alexandru și Gavril Kendi și luate dela ei pentru necredință încă de Sigis-

mund Bathory (publ. în Jakab E. *Kolozsvár története Oklevéltár*, II, Budapesta, 1888, p. 174—5; iscălitura cu litere cirilice).

Tot dela Mihai Viteazul avem diploma de întărire din 24 Ianuarie 1600, a tuturor privilegiilor oraşului Cluj (Doc. în latineşte, iscălitura cu cirilice şi peceta obişnuită).

Ca «Voevod al Țării-Româneşti, al Moldovei şi consilier al M. Sale» Mihai Viteazul confirmă la 1 Septembrie 1600 un testament al unui nobil Mateiu Ferentzi de Vacz, făcut în Cluj în 9 Decembrie 1599. (Doc. e în limba ungurească; iscălitura cu cirilice şi peceta cu trei steme:

rini. (Iscălitura cu cirilice). Oraşul dă banii ceruţi, iar Teodosie înseamnă pe scrisoare lui Mihai Viteazul primirea banilor în româneşte astfel: «*Luatam eu Teod[os]ie log[ofăt] o[raş] Cluj tal[er]i 1000 pe cestu bir de 6 taler*».

Sub «chitanţa» românească «Barcan vistier» scrie aşa: *Datau la Tudosie log. şi bir şase tal. tal. 7*».

În socotelile oraşului Cluj ni s'au păstrat o însemnare despre cheltuielile avute de primărie cu întreţinerea logofătului «Todor» şi a suitei sale în 8 August 1600. S'a cheltuit 6 fl. 41 den. pentru 28 funţi carne, 26 funţi peşte, 4 pui, o găscă,

9 Novemb. Anno Domini 1599.
Michael Viteazul

Semnătura cu litere latine a lui Mihai Viteazul.

a Țării Româneşti, Moldovei şi Ardealului).

Înainte de lupta nenorocită dela Mirislău Mihai Viteazul trimite o solie la Împăratul Rudolf în luna August 1600, ca să-i comunice dorinţele Domnului român. Din această solie făceau parte nobilul ungar Gaspár Kornis, şi omul de încredere şi cronicarul Teodosie Logofătul, care cunoştea şi limba ungurească (Szádeczky, *Erdély és Mihály vajda története*, Timişoara, 1893, p. 550). Având aceştia nevoie de bani de drum, Mihai Viteazul prin o scrisoare ungurească, dată din Alba Iulia, în 7 August 1600, cătră primarul oraşului Cluj porunceşte să-i pună acesta la dispoziţie lui Teodosie Logofătul o mie de flo-

caşcaval, brânză, fructe, ceapă, cras-taveţi, lămâie, pâne, etc., din care numai pentru vin 2 fl. 20 den. petrecându-şi până dimineaţa.

Dela Barcan vistiernicul s'a păstrat, alături de actele de mai sus, şi o însemnare românească, cu pecetea şi iscălitura lui: *Jupân Barcan vistier să se ştie cum sau plătit Clujvareanii de dajde de bir de 4 tal. tal[er]i 666 de leau oprit pentru uncalte ci au dat lu[si] Vcevod, iar răvaşul nostru să le fie înseamn la vistiriia domnu[lui] nostru. Pis ap[ril] 5 [1600] Barcan vistier. (L. S.)*

Din vremea, când legăturile lu Mihai Viteazul cu oraşul Cluj erau bune, avem o scrisoare din 20 Mai 1600 a Domnului, prin care comu-

nică cu bucurie, din tabăra de pe malul Nistrului, cetătenilor din Cluj, că a cucerit țara Moldovei (Szádeczky, o. c., pp. 536 No. 178).

Secretarul lui Mihai Viteazul, Iacobinus Ianos, pe care îl întâlnim iscălit adeseori pe actele citate mai sus, e de origine din orașul Cluj.

Mihai Viteazul pune în fruntea orașului Cluj, ca jude regesc pe un român credincios pe *Andrei Stâncel*, care căuta să informeze precis totdeauna pe Domnul român, și supraveghia orice mișcare de răsvărire contra acestuia, paralizând-o. Vedem că la apelul secret de răscoală (Sept. 1600) trimis de Ștefan Csáky și nobilimea ardeleană cetătenilor din Cluj, (Iakob, *Kolozsvár története, Oklévellar* II, Budapesta, 1888, pp. 176—7 No. LXXIX), aceștia la început nu răspund, ba îl denunță, lui Mihai Vodă prin solii secreți Ioan Hosz și Toma Literat, promițându-i credință și cerând în dar o comună. Domnul îi laudă și le zice: Nu un sat ci o sută vă dau numai să rămâneți credincioși, să fiți precauți, să nu vă întoarceți pe drumul de țară ca să vă prindă Ungurii; să insuflați pe cei de acasă «în credință față de noi».... La întors solii sunt prinși de Unguri și chinuți.

Clujenii cu toate asigurările de credință, totuși au trecut pe partea nobililor răsculați contra lui Mihai Viteazul. Iau parte la lupta dela Mirislău (18 Sept. 1600).

După înfrângerea dela Mirislău. Clujul își răsbună cumplit asupra oamenilor lui Mihai. Așa ard de vii în piața Clujului (Ianuarie 1601) pe viteazul căpitan Baba Novac și pe preotul «Saski», punându-i apoi în țepe pe drumul Feleacului în față cu «bastea» croitorilor. Iar pe alții ca Ioan Szelestey și armașul Sava, i-au bătut cumplit și i-au aruncat în temniță. Roata norocului s'a întors

mai repede de cum credeau orășenii din Cluj în favorul lui Mihai Viteazul, deși pe timp foarte scurt, dar totuși destul pentru a-și răzbuna asupra atrocităților cetățenilor din acest oraș. În urma luptei dela Guruslău (3 August 1601) Mihai se întoarce biruitor spre Cluj, care îndată se supune, plătind suma de vreo 100 mii florini ca pedeapsă. Viteazul Domn în onoarea bravului și credinciosul său ostaș Baba Novac, pune un steag mare în locul unde a fost așezat acesta în țeapă. Sate și oameni din jurul Clujului au căzut jertfă răsbunării lui Mihai Vodă, pentru omorirea și chinuirea ostașilor săi credincioși pomeniți mai sus (vezi Szádeczki, o. c., p. 221—2, 259—60 după cronicarul contemporan Szamosközy în *Monumenta Hungariae historica*, Scriptores, XXX, Budapesta, 1880, pp. 128—9, 146, 150). Interesante sunt cuvintele unui român din vremea aceea despre cetățenii Clujului și în general despre Unguri: «Voi ați dat în mâinile neamțului pe Domnul meu, dar veți vedea, că acest Voevod iarăși va fi stăpânul vostru, din cauza căruia veți peri voi căinilor» (Szamosközy, l. c., p. 150).

Tot în arhivele orașului Cluj s'a mai păstrează alte două documente referitoare la Mihai Viteazul. Unul e un act latinesc, fără iscălitură, dar cu pecetea obișnuită, prin care judecă un proces între niște nobili unguri (Alba Iulia, 18 Iulie 1600). Altul, tot înedit, în ungurește, cu iscălitura cirilică a Domnului și pecetea îndatinată, cuprinde hotărârile dietei din Brașov ținută în 12—15 Martie 1600 despre dările pe porți, tricesima, și despre iobagii, cari nu-și îndeplinesc serviciul iobăgesc față de domnii de pământ sau fug dela aceștia schimbându-i.

St. METEȘ

Orașul Cluj asediat de oștirea românească la 1658

Răsvrătirea nesocotită a principelui ardelean Gheorghe Rakoczy al II-lea contra Turcilor face ca aceștia, împreună cu oștirea românească a celor doi Domni români, să asedieze orașul Cluj în 10—14 Septembrie 1658. La această expediție de pedepsire iau parte în persoană Gheorghe Ghica Domnul Moldovei și Mihail Radul Domnul Țării Românești. Armata română s'a așezat pe dealul Feleacului, de unde putea supraveghea orașul foarte bine. Cetățenii din Cluj îngroziți de acest asediu, care costa vieți omenești, pustiiiri de sate și averi însemnate, trimit pe primul senator al orașului Ioan Lintzagh să trateze cu asediatorii, ca astfel să scape orașul de teroare. Lintzagh ne spune în ziarul său, ce se păstrează în arhiva orașului, a plecat în tabăra dușmanilor cu mare frică, reușind totuși să facă o înțelegere, în urma căreia armatele asediatoare au plecat din preajma cetății Clujului, după ce au stors, ca despăgubire de războiu, bani și diferite lucruri prețioase în valoare de vre-o 60 mii taleri.

Domnul Moldovei Gheorghe Ghica, împreună cu un beg tătăresc, au primit 5200 taleri; căpitanii lui Ghica Vodă 21 taleri, Mihail Radul Domnul Țării Românești a luat 5600 tal. apoi două cupe de aur în preț de 150 tal. și un *scofium* frumos. Căpitanii lui Radu Vodă 16 tal. și un pumual aurit în preț de 36 florini, iar tâlmaciul acestui Domn 12 tal. și un brâu de mătăasă cu 18 fl.; iar boierilor li s'au dat vre-o 50 tal. și postav de Lunden pentru dolmane.

În ziua ultimă a asediului și după înțelegerea cu Lintzagh, Domnul

Țării Românești scrie de pe dealul Feleacului, în 4 Sept. 1658, această scrisoare către orașul Cluj: *Io Mihailu Radulu Voevodu... voao cetățeniloru dela Clujvaru. Să căutați că acia voru veni sluga Domnii mele Cortu comisu și cliuc[er]; ci să aveți ai lăsarca să între în celate să cumpere pe bani pâine, făină, orzu și altu ce va mai trebui Domnii mele. Ci să nu-i opriți, nă să aibă altu valu.*

Scrisoarea aceasta românească, rătăcită printre scrisorile turcești ale arhivei orașului Cluj, a fost publicată și de d. Iorga în *Acte românești din Ardeal* din *Buletinul Comisiei istorice a României*, II, București, 1916, pp. 224, No. XLIV.

ST. METEȘ

O româncă din Țara românească rescumpără o tipografie și repară o biserică calvină din Cluj în secolul al XVII-lea

Inrudirile dintre boierimea din Principatele Române și nobilimea ungurească din Ardeal în trecut nu erau rare. Fete de boieri români și de nobili unguri treceau, prin căsătorie, dintr'o țară în alta, având moșii întinse în țara de unde plecau și păstrând cele mai intime relații cu cei rămași la vatra părintească. Bucuriile familiare strângeau împreună rudele din cele două țări vecine, fără deosebire de neam, pentru a se revedea și a petrece bine. Fiecare căută să fie bun și darnic în mediul cel nou, urmând astfel o datină de binefaceri pentru obștea țării respective.

Să amintim aici una din aceste înrudiri și binefaceri.

Postelnicul Preda din Țara Românească, fiul Spătarului Diicul Buicescu, ia de soție o unguroaică din Ardeal, Ana Szalánczy. Din că-

sătoria aceasta au doi copii: Diicu și Stanca. Stanca trece în Ardeal, măritându-se după influentul nobil Ladislau Székely, cel care a lucrat mult la căderea Mitropolitului din Alba Iulia, Sava Brancovici. Au doi fii cu numele Adam și Moise. Stanca Buicescu a rămas văduvă sau s'a despărțit de soțul ei dintâiu, căci la sfârșitul veacului al XVII-lea, o întâlnim ca soție a unui persoane însemnate în viața publică ardeleană și anume a lui Ștefan Haller. În timpul când Stanca trăia împreună cu acest nobil, în 15 Septemvrie 1699, vedem că ea dăruiește suma însemnată de 560 florini bisericii și școlii calvine din Cluj, cari își rescumpără tipografia dela maestrul tipograf Totfalusi Kis Nicolae cu 560 fl. Stanca («Butsesdi Sara») dă banii cu condiția, ca din venitul anual al tipografiei 500 fl. să fie cheltuiți pentru reparatul bisericii calvine din strada Lupului (astăzi str. Kogălniceanu), iar dacă va fi nevoie și capitalul întreg să se întrebuințese pentru biserică. În caz când cei 500 fl. vor ajunge pentru reparatul bisericii, atunci restul din veniturile anuale dela tipografie, îl pune la dispoziția epitropilor și predicatorilor calvini și a profesorilor dela școala calvină pentru a-l folosi după bunul lor plac, (doc. publ. în Iakab, *Kolozsvár története oklevéltár*, II Budapesta 1888 pp. 442—3 No. CCIV).

Astfel biserica calvină ungurească, care se află astăzi în str. Kogălniceanu, a fost reparată pe banii unei românce din Țara Românească, precum tot cu banii acesteia s'a răscumpărat tipografia calvină, din teascurile căreia au eșit la lumină atâte cărți latinești și ungurești menite să învețe și să învărjbească pe oameni.

Dar cineva ar putea să creadă

că Stanca, trăind într'un mediu străin, s'a maghiarizat cu totul, ne mai păstrând nici un raport cu cei din țara sa de naștere, odată ce face astfel de danii unor oameni, cari pe noi Românii totdeauna ne-au pizmuit. Această credință e cu totul neîntemeiată, cum se vede precis din o scrisoare românească, foarte mișcătoare, adresată către Stanca de fratele ei «mai mic» Diicu Buicescul la 13 Decemvrie 1702. Diicu scrie «mai mari bune sori, dumneaei lealei Stancăi» așa «ca unii surori dragă, bună și adevărată, mă închinu cu sănătate, Dumnezeu cu norocu și viață lungă să blagoslovească pe dumneata». Continuă în acest ton, vorbind și de aranjarea între ei a moștenirii unor averi părintești și încheie scrisoarea cu cuvintele: Și noi de aicea nu avumu a cinsti pă D-voastră cu altu fără de cătu trimisămu D-voastră un morunu, ci pă cumu se-au tămplatu D-voastră ca dela un mai mic fratele D-voastră să primiți și să poți cunoaște dumneata dragoste desăvârșitu», (Iorga, o. c., pp. 249—2, No. LVIII).

ST. METEȘ

O învoială românească din Ardeal

Dau mai jos acest act românesc din veacul al XVIII-lea, scris de «diacu Pop Simion». *«Acelui înlo[n]stru scrisă în cinstita și slăvita varmegie a Clujului, țirculușu Turzi-Arieș în a. 1789 venit înaintea noastră acești omeni anume popa Ionu și Crăța Mitrea pro vițales, amândoi din varmegia Clujului, numitu satu Hidiș și având lipsă Crăța Mitrea de niște banii, popa Ionu sau aflatu ai plini lipsa lui Crăța Mitrea și înaintea noastră au număratu popa Ionu lui Crăța*

Mitrea 8 florinți vonașu și este la famuru și este vecinu pe din josu de Rața Gavrilă și pe dinu susu Bulbucu Gligoru și se se scoată în vreme ogorului și înainte noastră sau întăritu cu trutușu și cu iscălitura și cu pecete noastră. Am întăritu Irimie Niculae și jude Vasilie și în casa lui Crăța Simion. (Doc. în Arhivele Statului din Cluj).

N.B. Documentele românești ale lui Tudosie Logofătul și Bărcan Vistiernicul din 1600 și al lui Mihail Radul Voevod din 1658 sunt publicate în facsimil în ziarul *Universul*, XLII, București 1924 No. 190 (din 22 August). Toate documentele a căror proveniență nu se indică aici, sunt din Arhivele Statului din Cluj.

ST. METEȘ

Mormântul lui Vasile Lupu

În revista aceasta, (I, 137—138) d-nul Șt. Meteș, Directorul Arhivei Statului din Cluj, a constatat că Vasile Lupu a fost înmormântat la Iași, la Trei-Ierarhi, deși a murit la Constantinopol. Pentru a întări această documentată și convingătoare constatare, adăugim următorul text dintr'un document din 7186 (1678) Feb. 9: «ș-au rămas călugării dela Mănăstirea Goliea din toată judecata țării, pentru căci s-au aflat mai pre urmă dreaptă danie și miluire numai Treisfetitelor dela Vasilie V. V. și dela fiiu său Ștefan V. V., unde și oasele lor aeave (sic) sânt înăuntru în biserică în a sa zidire...»¹⁾.

SEVER ZOTTA

Contribuție la originea cuvântului Tărtan

Am asistat odată la o aprinsă discuție între regretații D. Onciul și C. Dimitrescu-Iași, privitoare la

originea acestui cuvânt. Cel dintâi pretindea că vine dela *Tătar* din timpul atingerii țărilor noastre cu Tătarii de religie mosaică, sau *Chasarii*, răspândiți în Rusia de sud și în Polonia. Dimitrescu-Iași, din contra, pretindea că cuvântul vine dela «*Untertan*», cuvânt german, însemnând supus, și din timpul când mulți evrei se puseră supt protectoratul Austriei ca «*sudiți*». Se înțelege că asistența înclina spre ultima părere.

Iată însă că într'un dosar din Arhivele Statului din Iași dăm de acest interesant pasaj: «*Stanciul Stahi ot Fundeni au arătat că este văr primare cu jăluitoriul, că adecă tat[ă]-său și cu Ion Tartan sau Groza, tatăl jăluitoriului au fost frați, iar pentru că Ion s-au poreclit Tartanu, au fost că după osăbita întâmplare au câștigat această poreclă dela o clacă de coasă a unui ture, când să afla aice el*»¹⁾.

O altă mărturie întărește cea precedentă.

«*Ion Hăncul ot satul Șărbăneștii țân[ut]u Tecuciu. De vrastă ca de 75 sau 80=ani: arată că pe tatăl parucinicului l-au chemat Ion și că-l numea oamenii că-i ficior Grozai. Dar slujind la un ture dela o clacă l-au poreclit oamenii Tărtanu*»²⁾.

Tărtanul acesta a emigrat ca «oștean» în 1770 în Rusia, «când Rușii cu coadă»; s'a întors în 1789 «în vreme Nemților», a stat la Gârlești «vr'o cinci ani cu casa sa» dejmuind pe ceilalți răzași pentru «că stăpânisă ei singuri în lipsa lui partea sa și apoi după ce s-au făcut pace»³⁾ iar s-au dus cu totul în Rosia și n-au mai venit»⁴⁾.

¹⁾ Tr. 381, Dos. 327, f. 298. Proces-Verbal din 1834 Iun. 10 urm.

²⁾ Ibid. f. 304.

³⁾ Dela Sîstov, 4 Aug. 1791.

⁴⁾ F. 298, verso.

¹⁾ Uricar, V, 238.

Porecla *Tărtan* a căpătat-o deci Ion Groza pe când abia se înființase consulatul Austriac¹⁾ și era deci imposibil ca o poreclă pe o bază etimologică nu numai străină, dar și atât de recentă să intre în patrimoniul lingvistic al unor răzeși îndepărtați din jud. Tecuci.

Cauza poreclei se poate explica. Turcii se serveau pentru servicii inferioare de *Tătari*. Cum Ion Groza a făcut un astfel de serviciu unui *Turc*, evident în contradicție cu sentimentul de demnitate al răzeșilor, poate pentru că își pierduse acest sentiment în armata rusească, atunci după regimul cnutului, i s'a dat porecla de *Tărtan* = *Tătar*. Țăranii numesc deci pe Evrei, Tărtani, fiindcă sunt de religie mozaică, iar cei dintâi mozaici cu cari au venit în contact au fost *Tătari* sau *Tartari* cum li zic, greșit, unii. Dealtfel, ce rost ar avea, din punct de vedere opus, acest cuvânt în *Bucovina* de ex., unde el este istoric, cu toate că dela baron până la țaran *toți* au fost «Untertani» înainte de a deveni «Staatsbürger» (cetățeni) după constituție. Aflăm însă că și azi în Moldova se zice, în păturile de jos ale populației, «*măi Tătare*». Regretatul Onciul a avut deci dreptate și n'am întârziat să-i dăm satisfacția cuvenită rezultând din constatarea de față.

SEVER ZOTTA

Arhivele Săsești din Transilvania

La cele spuse de către d. St. Meteș în numărul precedent al revistei noastre, cu privire la greutățile ce au întâmpinat cercetătorii români în Arhivele săsești în timpul stă-

pânirii ungurești, răspunde d. G. Müller, directorul arhivei naționale săsești din Sibiu, susținând contrariul și luând ca martori pe diferiții învățați români cari au făcut cercetări în aceste arhive, ca d-nii N. Iorga, I. Lupaș, G. Bogdan-Duică și alții.

Carte domnească prin care se adeverește că Gheorghie Logofătul de taină din Dorohoi urmează să-și stăpânească în pace un rând de case din mahalaua Scaunelor, cumpărată dela Iordache Dobrogeanul, 1749 Mart 5.

Milostiiu Bojîciu Io Grigorie Ghica Vvd i Gospodinū vsei zemli Vlahscioi.

Davat Gospodvami sie povelenie Gospodvami slugii Domni[eli] meale lui Gheorghie Logofăt de taină, ca să aibă a ține și a-și stăpâni casa cu locul din mahalaoa Scaunelor¹⁾ întru carea șade, care o au cumpărat dela Iordachie Dobrogeanul, pentru că de față în Divan înaintea Domni[eli] Meale l-au tras la judecată Matei ce au fost căpitan, nepotul numitului vânzătoriu, zicând că murind unchiu-său l-au lăsat pe dânsul epitrop și din tl. 240 în cât au tocmnit casa, ceilalți bani i-ar fi dat Gheorghie Log[o]f[ă]t, iar tl. 36 nu i-au dat unchiu-său, ci căută ca să-i dea lui acum, au să-i întoarcă el tl. 210. cât au dat și să-i iea casa întru stăpânirea lui.

Pentru care întrebând Domniia Mea pe Gheorghie Log[o]f[ă]t, ce are să răspundă, el au arătat zăpizul de cumpărătoare dela acel Iordachie Dobrogeanul dela lt. 7256 Sept. 1 dni, întărit de sfinția sa Părintele Kir Neofit, Mitropolitul Țării și de dum-

¹⁾ În 1782 Iunie 11 e numit St. Reicevich agent comercial în Principatele Române (Nistor în Hurm. XIX, 9).

¹⁾ Numire dispăută. Azi se zice «Merăria». E vorba de casele Weiner (berărie și cinematograf).

nealor veliții boiari, fiind iscălit încă și mai sus numitul Matei căpitanul, întru care zapis scrii că au luat toți bani. Au mai răspuns Gheorghie Log[ol]f[ă]t cumcă atunci când i-au vândut lui casa, Matei Căpitanul nici cum nu au zis că va da el bani să o iei, fără numai s'au sculat cu altă pâră de au tras și pe Iordachie unchiu-său, înaintea Dumnealor veliților boiari cu pricină ca aceasta, cumcă jumătatea locul despre poartă și cu casa ce să află acum, ar fi fost ale mame-sii de zestre, și cu acest mijloc gândii să-l oprească să nu le vânză, ca după moarte să-i rămăe lui. Dar răspunzând unchiu-său, Iordachie, cumcă muma lui Matei soru fiindu-i, el o au înzestrat din stradania sa, și toate ceale ce i-au pus în foae scrisă de mâna lui, i le-au împlinit; și nearătându Matei foaia mume-sii de zestre, ca să să vază de-i sânt zisele lui ade-vărate, și văzând Dumnealor veliții boiari că sânt trecuți la mijloc mai bine decât cincizeci de ani, și nici-odată această pâră nu s'a mai făcut întru atâția ani, ne mai având nici altă dovadă, a volnicit pe Iordachie, unchiu-său, prin carte de judecată ca să-și vânză casele fiind ale lui, care carte s'a citit în Divan înaintea Domniei Meale și și Dumnealor veliții boiari fiind față, iarăș într'acestaș chip ne-au spus. Au mai răspuns Gheorghie Log[ol]f[ă]t cum că în urma aceștii judecăți, ca să nu aibă vreo supărare de cătră Matei, au făcut pe Iordachie, unchiu-său, de i-au dat din banii caselor tl. 25, doao pogoane de vie și atunci s'au iscălit și el în zapisul de vânzare, dând încă și alt zapis al lui deosebi la mâna unchiu-său, cumcă nu mai are nici o treabă cu casele, nici că să va mai sculă cu vreo gâlceavă, care și acel zapis s'au văzut la Divan.

Deci cerând Domniia Mea lui Matei Căpitanul de au arătat diata unchiu-său, după ce s'au cetit în Divan, s'au văzut că nici pe dânsul nu-l volnicește să ceară acei bani. nici că arată undevaș că i-au rămas Gheorghie Log[ol]f[ă]t datoriu cevaș, fără numai cu gura lui în silă căută.

De care cunoscând Domniia Mea că cererea lui eră rea, și fără cale fiind și în zapis iscălit, l-am gonit din Divan, și am hotărit ca Gheorghie Log[ol]f[ă]t să-și stăpânească casele și cu locul cât coprinde împrejur, după cum în zapis suma stânjânilor anume arată. Drept aceia i-am dat această carte de adeverință, întărită cu pecetea și cu iscălitura Domniei Meale.

Mart 5 dni 7257 = [1749].

Iscălitura proprie a Domnului. Pecetie roșie mică.

Procit Vel Logofăt.

(Act în posesia d-lui student Nechifor din Dumeni-Dorohoi; d-sa îl are dela familia Weiner, Dorohoiu).

ECON. D. FURTUNĂ

Comisiunea Consultativă Heraldică

Prin legea pentru fixarea stemei Regatului României din Iulie 1921 s'a înființat pe lângă Ministerul de Interne o Comisiune Consultativă Heraldică, ale cărei atribuțiuni sunt de a fixa stemele județelor, comunelor și altor autorități și instituții și de a controla întrebuintarea lor.

Încă din 1922 comisiunea a fost numită având ca președinte pe regretatul D. Onciul, iar ca membri pe d-nii M. Seulescu, Al. Crăsnaru, Paul Gore, Const. Moisil și Virgil Drăghiceanu (secretar). Până în primăvara anului 1923, când D. Onciul a decedat, comisiunea a revizuit și fixat stemele județelor din vechiul regat, ținând seamă de stemele tra-

diționale, cari n'au fost modificate decât în părțile ce nu corespundeau cu regulile heraldice.

După moartea lui D. Onciul, a a fost numit președinte al comisiunii d. M. Seulescu, iar numărul membrilor s'a complectat cu d-nii Z. Păclișanu, C. Marinescu, P. Modolea, I. C. Filitti și Iuliu Tudulescu (secretar).

Până astăzi s'au fixat stemele tuturor județelor din țară și a mai multor orașe. Aceste steme au fost desenate în culori de către d. D. Pecuraru și depuse la Arhivele Statului, spre a servi de model pentru județele și comunele respective.

Când întreagă lucrarea va fi terminată, se va alcătui un album care va cuprinde toate stemele județene și comunale, cum și cele ale episcopilor, mitropoliilor și patriarhiei.

În acelaș timp comisiunea pregătește un regulament pentru întrebuințarea stemelor oficiale.

Sedințele comisiunii se țin la Arhivele Statului, unde se depun și toate actele și documentele ce servesc ca material pentru lucrările ei.

De oarece lucrările comisiunii heraldice intră în cadrele Revistei Arhivelor, le vom publica începând cu numărul viitor al revistei.

C. M.

Expoziția arhivistică din Viena

În primăvara acestui an atât lumea arhivistică cât și amatorii au avut ocaziunea să admire expoziția de stampe, scrisori și documente, organizată la «Staatsarchiv»

din Viena și deschisă în prezența președintelui Republicei Dr. Heinisch, înconjurat de întregul guvern și asistat de Corpul diplomatic străin.

S'au expus stampe, scrisori și documente emanate dela Babenbergi, Habsburgi, precum și dela alte capete încoronate din Europa ca: Napoleon I Bonaparte, Napoleon al III-lea, Frederic I, Frederic al II-lea cel Mare al Prusiei, etc.

Li s'a rezervat un loc și Regilor Poloni, Unguri și Boemi.

Nici Principii Transilvaniei n'au fost trecuți cu vederea, rezervându-li-se și lor un loc la această expoziție, destul de bogată și aranjată după ultimele metode tehnice.

Reușita morală și materială a întrecut așteptările.

M. POPESCU

Către Domnii colaboratori

Din cauza abundenței de materie unele studii și documente n'au putut fi publicate în numărul de față, care și altfel a întrecut volumul fixat.

Doasemenea din motive de tehnică tipografică nu s'au putut publica în acest număr documentele cu litere chirilice.

Cerem scuze domnilor colaboratori pentru toate acestea și le promitem că vom publica întreg materialul primit în numărul viitor, ce va apare în Octomvrie a. c.

DIRECȚIUNEA

ARHIVELE BUCOVINEI

DE

TEODOR BĂLAN

PROFESOR ȘI MEMBRU AL COMISIUNII ARHIVELOR STATULUI DIN CERNĂUȚI

Acum când Arhivele Statului sunt pe cale de a fi organizate din nou, când în urma înființării României Mari statul român are a griji și de adăpostirea și ordonarea materialului arhivistic aflat în provinciile românești desrobite, va fi de lipsă a vorbi și de arhivele publice care se află pe teritoriul fostei Bucovine. E adevărat că Bucovina ca teritoriu este cea mai mică provincie în ghirland de țări care s'au unit cu regatul român, dar în ce privește bogăția de documente ea va trebui să fie numită între cele dintâi. În Bucovina, spre deosebire de țările românești care făcuseră parte din statul maghiar de odinioară, trecutul țării este strâns legat de dominația politică a elementului românesc; în consecință documentele ne vor da dovadă de caracterul românesc al țării, de stăpânirea îndelungată, neîntreruptă și nedisputată a poporului românesc în Bucovina, asupra căreia în timpul din urmă elemente iresponsabile din alte țări caută să revindece drepturi cari nu au existat niciodată.

În Cernăuți se află mai multe arhive publice. Cea a Administrației este cea mai bogată. De aceea ea va forma elementul constituant al «Arhivei Statului din Bucovina» ce este pe cale a se întemeia. În ea sunt adăpostite dosarele aparținătoare administrației militare depe timpul generalilor austriaci Spleny și Enzenberg (1774—1786), dosarele administrației cercuale a Bucovinei (1786—1836), și cele ale administrației autonome a Bucovinei (1848—1918). Mai sunt aici dosarele Guberniului din Lemberg care privesc Bucovina (1786—1848) și documentele fostului consiliu școlar al Bucovinei care încep cu anul 1880.

Importanța acestui material crește când ne dăm seama că între ele se află foarte multe documente care se referă la timpurile anterioare ocupațiunii austriace. Mulți boeri și răzeși, apoi multe

instituțiuni culturale și bisericești solicitaseră pe vremuri în diferite chestiuni intervenția administrației, prezintănd cu această ocazie documentele doveditoare de drepturile lor. Acestea ne sunt păstrate parte în original, parte traduse în limba germană. Odată publicate, ele ne vor servi pentru a lumina multe chestiuni din trecutul Moldovei, astăzi încă necunoscute.

Până la izbucnirea războiului mondial aceste dosare erau păstrate în câteva camere ale Palatului administrativ. În timpul războiului ele fură parte îndosite, parte transportate la Viena. Dosarele rămase în Cernăuți au fost parte deteriorate, parte distruse de soldații ruși. Documentele transportate la Viena erau de mare valoare istorică. O parte din ele a fost readuse la Cernăuți, pentru a fi reîncorporate arhivei statului.

După prăbușirea Austriei arhiva administrației din Bucovina suferi pierderi asemenea de mari, ca pe timpul războiului mondial. Armata română apropiindu-se de Cernăuți în luna Noembrie 1918, Etzdorf, președintele austriac al Bucovinei, dădu ordin funcționarilor săi să distrugă tot materialul arhivistic destinat pentru Austria. Atunci un cârd de funcționari și servitori, ca un stol de corbi, se năpusti asupra dosarelor administrației bucovinene, luând din ele tot materialul documentar ce le părea suspect arzându-l; focurile din sobele diferitelor camere ale fostului edificiu al administrației bucovinene arseră câteva zile și nopți de-arândul, nimicind un material arhivistic peste măsură de scump.

În luna lui Decembrie 1918 Arhiva Bucovinei ajunse sub îngrijirea secretariatului de Interne din Cernăuți; fiind lipsă de camere arhiva fu transportată în beciu. Până în primăvara anului 1924, deci aproape cinci ani, aceste dosare rămaseră în beciu, parte puse pe scânduri, parte aruncate pe podele. Din cauza umezelii multe hârtii au trecut în stadiu de putrefacție, la altele scrisoarea nu se poate descifra decât cu multă trudă. Astăzi Arhiva Bucovinei se află adăpostită în câteva camere ale Palatului administrativ și e bine îngrijită.

Din cauza multelor transportări și a vizitei soldaților ruși, foarte multe dosare ale acestei arhive lipsesc. După calculul provizoriu al nostru lipsesc din ea: fascicule 1051, registre 20, indice 31.

În încăperile administrației din Bucovina sunt adăpostite și resturile arhivei fostului comitet al țării, adică arhiva vieței bucovinene. Aproape nimic n'a mai rămas din ea. Aproape totul a fost distrus sau vândut ca hârtie în luna lui Noembrie 1918.

Celelalte arhive publice din Cernăuți sunt asemenea destul de bogate. Tribunalul penal, tribunalul, apoi judecătoria de ocol din

Cernăuți posedă multe documente, unele chiar din anul 1797. Ele nu au fost studiate de nimeni. Istoricii noștri vor găsi aici multe informații de valoare.

În biroul corpului de jandarmi s'a aflat pe vremuri o arhivă și o bibliotecă, conținând material cu privire la istoria recentă a Bucovinei. Armata română n'a găsit în anul 1918 decât un mare vraf de hârtii și cărți. S'a făcut ordine și s'a selecționat materialul. Ce a fost de valoare s'a menținut și se află astăzi păstrat în podul edificiului acestui comandament.

La administrația fondului religios se păstra înainte de războiul mondial un mare număr de documente referitoare la averea și trecutul mănăstirilor din Bucovina. Dela războiu încoace documentele vechi au fost separate de cele recente. Cele vechi au fost transportate în podul edificiului. Acuma doi ani ele fură vândute ca hârtie veche.

La biroul fonciar, numit Tabula țării, se află un vast material arhivistic, poate cel mai vast din toată Bucovina. El ne dă deslușiri asupra proprietăților imobiliare ale familiilor boerești și ale mănăstirilor de pe vremuri. Sunt documente din care aflăm istoria diferitelor sate din Bucovina, adică succesiunea posesorilor dela Alexandru cel Bun încoace. Austria ocupând Bucovina, s'a numit o «comisiune de delimitare» care plecă dela o moșie la alta pentru a constata dreptul de proprietate al fiecărui stăpân de moșie. Cu această ocazie s'a dresat un proces-verbal cu posesorii moșiilor și s'au copiat documentele care au fost prezentate. Rezultatul acestei folositoare anchete este depus în «Liber grancialium» din care sunt 10 volume, format mare. În «Liber Instrumentorum» (98 volume) sunt depuse documentele de proprietate, de trecere a proprietății dela un stăpân la altul dela anul 1775 înainte. În «Liber Instrumentorum antiquorum» se află copiile după documentele vechi, anterioare ocupațiunii austriace. Colecția foilor de zestre se află în cartea intitulată «Pactorum dotalia», cea a testamentelor în «Liber testamentorum», iar cărțile de judecată în volumele «Relationes» și «Contractum antiquorum». Documentele de proprietate asupra orașului Cernăuți se află în cartea maiorului Pitzelli, din care se poate constata cine a fost proprietarul unui imobil al acestui oraș în anul 1775.

Războiul mondial a lăsat și aici urme nefaste. O mare parte din cărți a fost distruse. După ancheta provizorie făcută de noi lipsesc aproape 60-70 cărți.

Orașul Cernăuți posedă o arhivă bine păstrată care însă nu conține decât documentele dela anul 1869 încoace.

În orașul Suceava a fost pe vremuri trei arhive. Din ele nu a

rămas decât arhiva tribunalului și arhiva orașului; cea a prefecturii nu mai există.

Înainte de războiul mondial fiecare prefectură, fiecare revizorat școlar județean posedau arhivele lor. După cât suntem informați toate aceste arhive au fost distruse în decursul războiului mondial. Mai bine păstrate sunt arhivele diferitelor judecătorii de ocol care în cea mai mare parte salvară materialul lor arhivistic.

Tot astfel fiecare școală primară și secundară era obligată să aibă o arhivă. Cele ale școlilor primare au fost distruse în cea mai mare parte pe timpul războiului mondial, pe când cele ale școlilor secundare au rămas aproape neatinse.

Se naște întrebarea, dacă arhivele pe care le-am numit au fost studiate, până acuma sau nu. Ele au fost studiate, dară numai foarte puțin. Dintre români, Teodor V. Ștefanelli căutase puțin în dosarele generalului Enzenberg strângând material pentru istoria ocolului Câmpulungului moldovenesc. Altul n'a fost până acuma. În Tabula țării din Cernăuți d-l Sever Zotta dela Iași a copiat multe documente cu privire la trecutul unor familii din Moldova de sus. Aici a studiat un timp și d-l Nicolae Iorga, care a publicat în resumate scurte materialul găsit aici în «Documentele familiei Calimachi» și în «Studii și documente» volumul V. În suceava nu a studiat nimeni, în Câmpulung numai Teodor V. Ștefanelli, care a publicat materialul adunat în ale sale «Documente câmpulungene».

Așa dară Bucovina posedă un vast material arhivistic, care odată publicat va servi mult neamului nostru în justificarea drepturilor sale asupra teritoriului Bucovinei care apoi nu vor mai putea fi contestate nici odată.

CEVA DESPRE FONDURILE ARHIVISTICE DIN ARHIVELE BUCOVINEI

DE

SIMEON RELI

PROFESOR, SECRETAR AL COMISIUNII ARHIVELOR STATULUI DIN CERNĂUȚI

Arhivele regionale ale țării noastre din Transilvania, Bucovina și Basarabia înființate prin noua «lege de organizare a Arhivelor Statului», păstrează și adună în depozitele lor *mai ales* acele acte, documente sau piese vechi, din cari se desprind știri și mărturii despre întâmplările, faptele, suferințele sau bucuriile neamului nostru din aceste provincii în cursul stăpânirilor streine. Materialul lor arhivistic, în partea cea mai mare, e deci mai specific și mai deosebit decât fondurile arhivistice ale vechilor arhive din București sau Iași precum deosebită a fost și soarta și evoluția acestor regiuni românești printr'un timp oarecare. Actele și documentele oficiale din cancelariile și arhivele stăpânirilor streine, ținute până nu demult departe de ochii cercetătorului român, iar acuma adunate și concentrate în arhivele regionale ale României întregite, conțin știri și informațiuni, cari nu se pot afla în vechile noastre arhive naționale.

Prin această particularitate ele vor fi o parte întregitoare a arhivelor centrale din București și cercetătorii trecutului vor putea lămurii în baza lor mai *bine* și mai *temeinic* multe chestiuni istorice de interes general sau local.

Acesta e și caracterul și rolul principal al arhivelor regionale ale Statului din Cernăuți.

Fondurile arhivistice ale acestor arhive conțin deci știri și amănunte despre tot ce s'a petrecut pe acest colț de pământ românesc în cursul celor 143 ani de stăpânire austriacă, ilustrând toate manifestările de viață politică, culturală, economică sau socială ale neamului nostru de acolo.

Dar fiind Moldova de Miază Noapte, numită mai târziu «Bucovina» leagănul Moldovei, unde au stat cele dintâi capitale moldovenești, și unde s'au întemeiat *cele mai vechi* și *cele mai multe* mănăstiri și alte instituțiuni naționale, e lucru firesc, că *tot aici* s'au păstrat pe la mănăstiri, pe la urmașii vechilor familii boerești, și pe la vechile așezăminte legate de această regiune românească, un număr considerabil de documente și acte, române și slavone, cari datează din

vremuri cu mult înainte de răpirea Bucovinei de către Nemții dela Viena, și ajung până prin veacul al XV-lea.

Și e bună speranța că acuma, măcar o parte mare din aceste străvechi documente originale vor fi câștigate și adunate pentru fondurile arhivelor regionale ale Statului din Cernăuți.

Colecțiile fundamentale de material arhivistic, adunate și conservate până acuma în Arhivele Bucovinei, constau din acte și documente din toate arhivele oficiale vechi ale autorităților administrative austriace, începând cu anul 1775.

* Despre cuprinsul lor felurit, bogat și de multe ori necunoscut și interesant, ne convingem, dacă aruncăm o privire, cât de fugitivă, în vechile registre, cari încep chiar cu anul 1775, și ni s'au păstrat foarte bine, arătându-ne în mod cronologic sau alfabetic numărul actelor și chestiunea la care se referă dosarele respective.

Cele mai vechi dintre hârtiile oficiale ale Arhivelor Statului din Cernăuți sunt așa numitele «*Acte militare*». Ele conțin întreaga arhivă a fostei Administrații militare a Bucovinei, imediat după anexare, dela a. 1775—1786. Intre aceste acte scrise în limba germană, în stilul birocratic austriac, numit nemțeste «*Amtsschmel*», se află însă și multe scrise în limba română, cu cirilică. Ele sunt sau corespondența autorităților cu instituțiunile vechi moldovenești, sau cu populația băștinașă, corespondența băștinașilor cu autoritățile austriace, sau documente vechi, anexate de către particulari ca dovezi pentru apărarea sau valorificarea drepturilor lor în diferite afaceri.

Amintesc ca cele ce au o importanță mai mare, următoarele chestiuni, despre cari cercetătorul harnic va afla interesante știri în dosarele «*Actelor militare*» din Arhivele din Cernăuți:

O proclamație, numită «*publicație*» a «*Măriei Sale Împăratului*» *Iosif II*, și a «*Înaltului Hofkriegsrath*» (consiliului aulic de războiu) din Viena către populația Bucovinei, tipărită înainte de anul 1790 în limba română, cu cirilică, constând din 39 de articole («*ponturi*»), spre înștiințare a fiecărui om, la fiecare biserică din Bucovina, care publicație se va ceti de către preotul satului în trei Dumineici la auzul tuturor.

În această proclamație împărătească se îndeamnă populația Bucovinei să se ferească de diferite crime și delictе și i se pune în vedere ce pedepse groaznice și torturi ne mai auzite îi așteaptă pe cei ce vor călca această ordonanță, după publicarea ei obștească.

Iată spre pildă ce glăsuște primul «pont» (punct) din această proclamație:

I. Cel ce va defăima pe Dumnezeu.

«Pedeapsa acestuia este: să i se rupă sau să i se taie limba, «când va defăima cu cuvântul; iar de va defăima cu mâna, să i se taie mâna. Iar de va fi defaimarea lui mai grea, să i se rupă carnea «lui din trup cu clește inferbântate, și să i se taie fășii, și să se târâiască pe uliță, apoi să se arză în foc».

Iată cât de mult se ținea în acele vremuri la cinstea supremă, care e cinstirea lui Dumnezeu!

Alte acte de mare importanță istorică în legătură cu trecutul Bucovinei din secolul al XVIII-lea între «Actele militare» de la 1775—1786 sunt:

Tablourile boerilor, mazililor și răzeșilor Bucovinei, recunoscuți de stăpânirea austriacă ca «nobili», respectiv ca proprietari în anul 1786. În aceste consemnări oficiale ale administrației militare se arată numele și pronumele proprietarilor de moșii sau pământ și cu indicarea satului sau localității unde-și are proprietatea, precum și a clasei nobilimei, căreia-i aparține fiecare proprietar (boeri, mării, ruptași). Aceste tablouri conțin frumoase nume românești de nobili și proprietari, azi dispărute cu desăvârșire, mai ales în părțile înstrăinate ale Bucovinei dela granița Poloniei, d. e. «Dănuță», Griurușu, Mohorâtu, ș. a. Alte dosare însemnate și interesante dintre actele amintite sunt cele privitoare la următoarele chestiuni bucovinene.

«*Colonizarea Arnăuților*», *ordonanțele* autorităților centrale din Viena, ca «*partea Moldovei anexate*» de armatele habsburgice «*să nu te mai numiască Moldova*» ci «*districtul Bucovinei*». (No. 148).

«*Emigrările*» peste «*cordon*», în Moldova ale moldovenilor, cari din diferite motive, mai ales neputându-se deprinde cu nouile împrejurări create de stăpânirea străină părăsiau țara.

«*Colonizările*» Bucovinei cu elemente străine din părțile de apus ale monarhiei austriace, (nemți și unguri ș. a.).

«*Situația Evreilor*» și a «*Armenilor*» din acele vremuri din Bucovina.

«*Raporturile Bucovinei cu principatul Moldovei*».

«*Robotul*» (claca sau boerescul); actele oficiale privitoare la readucerea moaștelor «*Sf. Ioan cel Nou*» dela Zolkiew în Galiția unde fuseseră duse de regele Poloniei Ioan III Sobieski, la Suceava.

Importul sării și al vinului din Moldova.

«*Chestiuni vamale cu Moldova*».

Înființarea sau reorganizarea «școalelor moldovenești» din Bucovina.

Inceputurile bisericii catolice în Bucovina și introducerea unei supravegheri episcopale asupra comunităților bisericești catolice în noua provincie austriacă.

Propaganda catolică între populația băștinașă moldovenească a Bucovinei spre a spori numărul disparent al catolicilor venetici.

În fine mai întâlnim în această colecție corespondență oficială, privitoare la «construirea de poduri și șosele», la înființarea de «*magistrate*» (primării înzestrate cu putere de administrație autonomă) în orașele Cernăuți, Suceava și Siret, ș. a.

II. A doua colecție însemnată din fondurile Arhivelor Bucovinei sunt dosarele din arhivele «*Kreisamt-ului*», adică a administrației districtuale (cercuale) a Bucovinei din anii 1786–1830.

Din materialul arhivistice al «*Kreisamt-ului*» din această epocă amintesc dosarele despre:

«Afacerile bisericești ortodoxe ale Bucovinei» și ale «Fondului religios ortodox al Bucovinei», și ale «*Școalelor*» Bucovinei.

«*Tabele despre prețurile pieței*» de atunci.

Crime, omoruri și afaceri de siguranță publică.

Moșiile Fondului religios ortodox al Bucovinei.

«*Afaceri mănăstirești*». Între acestea amintesc o colecție mare de ca. 80 documente vechi moldovenești din sec. 16, 17 și 18, privitoare la averile și ctitoriile mănăstirești, traduse pela anul 1840 în limba germană de către un anume «*Bortnic*», funcționar mai înalt al administrației bucovinene, probabil român, căci cunoștea bine limba românească și scrierea cirilică, pe lângă limba slavonă veche. Această colecție poartă titlul de «*Klosterurkunden*» (documente mănăstirești).

De mare importanță istorică și socială sunt apoi dosarele privitoare la «*Reședința episcopală*» și «*Seminorul clerical*» din Cernăuți, apoi «*Jealbe de-ale locuitorilor*» țării împotriva stăpânirii; afaceri de proprietăți; conflicte cu Moldova, acte privitoare la îndatoririle de robot ale țăranilor clăcași și la asupririle acestora din partea boerilor; carte pentru hotare între proprietari, chestiuni de ofensă ș.a.

Între actele «*Kreisamt-ului*» din anii 1831–1854 prezintă un interes deosebit următoarele dosare: *ușurarea boerescului din anul 1848* (No. 99); *dotarea bisericii catolice cu pământ în Bucovina, confiscarea moșiilor unor proprietari din satul Cadobești pentru asuprirea țăranilor clăcași* (No. 742), *așezarea și colonizarea Lipovenilor în Bucovina*, (No 758), *delimitări de frontieră între Bucovina și Moldova și diferite chestiuni de frontieră* (1776–1854), ș. a

Deosebit de interesante și de instructive pentru cei dornici să cunoască trecutul Bucovinei sunt în fine dosarele «Kreisamt-ului» privitoare la: «Colonizarea unor familii din Bohemia», «zeciuiala orașului Cernăuți», «privilegiile iarmaroacelor din Cernăuți», «privilegiile și asupririle Evreilor din Sadagura», (No. 207—304/42) acte și corespondență oficiala privitoare la «asupririle și jaloabele țăranilor din satele Câmpulungul Moldovei, Boșanci, Uidești, Lisaura, Granicești, «Verenceanca» (Vrânceni), Davidești, Clivodin, Ocna, apoi «documente privitoare la Zamca și Rarău».

III. Alt fond însemnat al Arhivelor regionale din Cernăuți sunt așa numitele «Acte guberniale», adică arhiva «Gubernium»-ului din Lemberg, privitoare la afacerile Bucovinei dela anul 1836—1861.

Intre acestea amintesc, după o privire superficială, dosarele privitoare la următoarele chestiuni și întâmplări mai însemnate din trecutul Bucovinei:

«Imigrări și emigrări», «ciumă și holeră» în Bucovina, o «ceartă de graniță între Bucovina, Moldova și Transilvania», (fasc. 92-100), «Regularea proprietății din Bucovina», O ceartă pentru boeresc în satele Granicești, Cupca și Camenca», acte privitoare la «Mănăstirea Humorului», «Colonizarea slovacilor în Irlliboca» (azi Adâncata), acte și corespondență privitoare la «expulzarea Evreilor intrați în Bucovina în mod clandestin și fraudulos», apoi ordonanțe privitoare la «petrecerea nepermisă a Evreilor la sate, la «stăpânirea de proprietăți creștinești din partea Evreilor», «impozitele Evreilor pentru aprinderea lumânărilor și pentru carnea cușer», «încreștinări de Evrei», «permisiuni de căsătorii pentru Evrei», apoi «afaceri polițienești». «afaceri nobilitare». și multe altele.

IV. Al patrulea fond de acte și documente oficiale din arhivele din Cernăuți sunt actele și corespondența «Prezidiului guvernului țării», colecția anilor 1801—1884.

Acestea contin dosare despre: «Schimbări de Domnie în Moldova și Țara Românească», «întâmplări politice», «războaie și răzcoale», în Austria respective în Bucovina, «întâmplări politice în Moldova și în Țara Românească», «fuga familiilor turcești din țară», «Evreii ca crâșmari», «arestarea persoanelor suspecte și a refugiaților politici de crigină polonă din Bucovina, «observarea ofițerilor francezi și a funcționarilor civili născuți în Galizia» în timpul încercării de eliberare a Poloniei, «întâmplări din Rusia», «exportul băuturilor spirtoase la Hotin», «afaceri criminale», «observarea emisarilor străini», «afaceri de spionaj» și multe altele.

V. În fine se mai află depozitată în Arhivele Bucovinei din Cernăuți și o parte mare din arhiva fostului «Comitet al Țării».

Aceste acte sunt amestecate în cea mai mare neordine și multe dintr'însele neînregistrate. Rânduirea era sistematică și înregistrarea lor se execută *acuma* de către funcționarii arhivelor. Lucrul acesta, destul de greu, se va termina în vre-o câteva luni, și atunci vom cunoaște mai exact și conținutul acestui material arhivistice.

*

VI. Pe lângă fondurile arhivistice amintite până aici și concentrate în depozitele Arhivelor Bucovinei, se mai află un material vechiu, foarte bogat și prețios, în arhivele *tribunalelor* din Cernăuți și din Suceava, apoi la *Consistorul arhiepiscopesc al Bucovinei* din Cernăuți, și la alte instituțiuni vechi ale țării și ale bisericii. E nădejde că și acest prețios material se va căpăta și depozita cu timpul în Arhivele regionale ale Statului în baza noii legi a Arhivelor Statului,

Fondurile arhivistice existente în Arhivele Bucovinei vor fi completate poate cu timpul și prin materialul foarte valoros și interesant privitor la Bucovina, care se află de prezent încă în străinătate, în special în *Polonia* (Galiția) și în *Austria* (Viena).

Astfel se află în Polonia, probabil în *Lemberg*, arhiva veche a «*Tribunalului nobilimei*» sau «*Cezaro-crăiasca judecătorie a forum nobilium din Stanislav*», la care se judecau toate daraverile «nobililor» sau boerilor din Galiția și Bucovina până la anul 1848.

La această judecătorie, de pildă, își revindică, prin anul 1792, *Vistiorul Ionachi Cantacuzino din Horodniconi drepturile sale de stăpânire asupra satelor bucovinene Oslibii și Malatinița*, ce i le dăruise unchiul său Spătarul Iordachi Cantacuzino-Deleanu, numit mai târziu, după ce se călugărise, monahul Gherasim Cantacuzino, împotriva Hatmanului Costache Ghica și a soției acestuia «*Mariuța Hatmaneasa*»¹⁾. Arhiva acestei «judecătorii a nobililor», se va fi aflând de prezent în «Arhivele naționale poloneze» din Lemberg,

Deasemenea în Lemberg trebuie să se afle și actele vechi ale «*Curții de Apel*» («*Oberlandesgericht*») căreia îi era supusă și Bucovina, în instanță judiciară superioară, din vremuri vechi și până la războiul mondial.

Dosarele vechi, privitoare la afacerile bucovinene ale acestei Curți, trebuie numai decât reclamate și aduse din Polonia pentru Arhivele

¹⁾ Vezi: S. Reli: *Amintiri dintr'un castel la Nistru* București, 1924, pag. 108-121.

regionale ale Statului din Cernăuți, fiind ele de cea mai mare importanță juridică și istorică pentru noi.

Se mai află, în fine, un număr mare de documente românești și slavone din vremuri vechi prin arhinele familiare ale multor persoane particulare din Bucovina, mai ales pe la urmașii vechilor familii de boeri și mazili.

Faptul, că în sânul acestor familii se află și persoane de o cultură înaltă și aleasă, cari înțeleg pe deplin rostul cultural și național al Arhivelor Statului, ne îndreptățește a nădăjdui, că acești proprietari de vechi documente le vor *depozita* — rezervându-și dreptul de proprietate — la Arhivele regionale ale Statului spre păstrare și studiere, sau le vor *dona* acestor arhive.

Când se va realiza opera grea de descoperire, concentrare și organizare după un sistem modern și practic a acestor fonduri arhivistice de către Direcțiunea regională a Arhivelor Statului din Cernăuți ce se va creia, sperăm în curând, atunci aceste arhive ale țării noastre scumpe vor fi o oglindă prețioasă, prin care se va putea privi întreaga viață istorică pe tărâmul politic, social, cultural, juridic și economic a neamului nostru românesc din fosta «Bucovină».

Și la această operă grea sunt chemați să conlucre ca colaboratori harnici și pricepuți, și absolvenții «școalei practice de arhivari-paleografi» dela Direcțiunea generală a Arhivelor Statului din București. O chemare nespus de frumoasă, înălțătoare și folositoare țării și neamului !

REFORMA ARHIVELOR IN RUSIA

(TRADUCERE DIN LIMBA CEHĂ DUPĂ VÁCLAV LETOŠNIK)

DE

STOICA NICOLAE SCU

PROFESOR LA ȘCOALA SUPERIOARĂ DE RĂZBOIU

În numărul revistei lunare *Novaia russkaia kniga* pe luna Februarie 1922, se află o dare de seamă instructivă a profesorului M. Polietkov din Tiflis, despre reforma arhivelor, introdusă pe anul 1918 de guvernul sovietic din Rusia. Această dare de seamă privește numai timpul până la jumătatea anului 1920, totuși, ea este interesantă, cu atât mai mult cu cât avem mai puține știri despre organizația arhivelor din Rusia.

Calea către reforma arhivelor Statului din Rusia a fost deschisă încă de mai înainte, întrucât chiar cercurile științifice ruse cereau o reformă în sensul centralizării arhivelor, a pregătirii științifice a funcționarilor și a organizării lucrărilor științifice de editare. Starea de războiu și revoluția, amenințând arhivele, au reclamat apoi apărarea lor și pe de altă parte, marea eră cerea să se adune și să se păstreze date despre ea. De aceea va fi ușor de înțeles, că, deși în 1908 a fost convocat congresul reprezentanților arhivelor științifice guberniale, totuși abia în timpul războiului și al revoluției s'a început în această direcție o mișcare mai intensă. În 1915 a luat ființă Societatea cercetătorilor de arhive din Petrograd; în 1916 a fost convocat un congres ca și cel din 1908, iar în 1917 s'au făcut încercări pentru salvarea arhivelor Curței; s'a format Societatea pentru studiul revoluției și un Muzeu al luptătorilor pentru libertate».

Și astfel reforma guvernului sovietic, cu executarea căreia a fost însărcinat D. B. Riazonov, a fost bine primită de către cercurile științifice. Consfătuirea din Petrograd, ce a avut loc în Martie 1918, a avut în vedere dintru început și librăria, dar, foarte curând, și-a concentrat toată atenția asupra arhivelor. În fruntea comitetului preparator, ce, a ales, a fost pus Riazanov cu profesorii Platonov și Presniakov, însă sufletul acestei reforme a fost A. I. Nicolaev cu funcționarii săi Maiakowsky și Cerepnin; o parte importantă au avut și directorii altor trei arhive și anume: directorul arhivei Senatului Blinov, directorul arhivelor navale Lebedev, și directorul arhivelor militare Gibaiev. Academicianul Lappo-Danielevsky, care față de

reformă avea o atitudine foarte rezervată, a adus foloase prin critica sa, plină de vederi largi și împăciuitoare».

În urma constăturilor a fost înființată prin decretul din 1 Iunie 1918 *Fundația comună a Arhivelor Statului* (E. S. A. F.), care este dirijată de *administrația generală a arhivelor*, considerată ca o secțiune aparte la Comisariatul național al învățământului. În fruntea administrației arhivelor, care se împarte în colegii și secțiuni, stă Riazanov cu înlocuitorul său profesorul Platanov. Subîmpărțiri de ale Fundației Arhivelor Statului sunt toate arhivele oficiilor de Stat și cele publice, cele desființate și cele existente până la 25 Octombrie 1918, cu ale căror documente, clasate se completează treptat materialul arhivelor. Arhivele particulare pot fi intercalate la Fundație numai în înțelegere cu posesorii lor. Fondația se împarte în secțiuni, cari în majoritate sunt una cu arhivele mai mari, sau se compun din câteva mai mici, cari însă își păstrează independența și indivizibilitatea. Administrația secțiunilor o conduc directorii, agendele le îngrijesc pe de o parte arhivarii, practicanții arhivari bătrâni, fără vre-o cultură specială, făcând serviciul curent administrativ și informativ, iar pe de altă parte arhiviștii, calificați ca specialiști în știință, cari au sarcina a prepara pentru tipar materialul de arhivă, a întocmi edițiunile, etc. .

Colegiile, din motive științifico-tactice, sunt unite din punct de vedere material în *Secții* cari întocmesc planurile pentru editarea materialului arhivelor, unifică și conduc lucrările arhivelor în secțiuni.

Cele șapte secții (legislatura și administrație generală, jurisprudență, armată și marină, cultele, agricultura, administrație internă, arhivele istorico-revoluționare) sunt completate de o a opta secție ajutătoare, care trebuie să întocmească biblioteca Fundației arhivelor și să centralizeze tot materialul tipărit din arhivele de mai nainte.

O instituție importantă pentru arhive, este *inspectoratul general* al administrației arhivelor, care îngrijește de ordinea în arhive, de salvarea arhivelor neglijate și uitate, făcând astfel legătura de unire între administrația centrală a arhivelor și provincii. Tot atât de importantă este și secția de informații sau științifico-statistică a administrației centrale cu Nicolaev, apoi cu profesorul Valter în frunte, în trei grupe: prima, cea rusă, întocmește bibliografiile arhivelor rusești, face anchete, cursuri și expozițiuni, întocmește prelucrarea științifico-tehnică a materialului statistic, manuale generale despre arhive și literatură poporană; a doua, cea străină, urmărește biblio-

grafiile arhivelor străine, lileratura, legislatura și în genere progresele, întocmește tabloul de piesele rusești din arhivele străine; a treia, a librăriei, organizează biblioteca secției și ajută pe celelalte două grupe în lucrările lor.

În locul proiectatului soviet al administrației centrale a arhivelor, care trebuia să fie format din directorii arhivelor generale și reprezentanții științelor și școalelor, ca cel mai înalt areopag al arhivelor, s'a făcut sub influența lui Nicolaev *conferința directorilor secțiunilor* din administrația centrală a arhivelor. Dintru început aceste conferințe au fost numai adunări informative pentru directori, dar cu timpul aceste conferințe s'au transformat în grupări, cari fac propuneri în chestiuni de știință și administrație. Fie că se ia o decizie în colegiul administrației centrale a arhivelor cu prezența președintelui conferinței cu drept de vot hotărâtor, fie că se ia o decizie în chiar conferința, totuși se numește chiar în conferință o comisiune deosebită, pentru care lucrările preliminare le face secțiunea științifico-statistică a administrației arhivelor la olaltă cu inspectoratul, care se bucură de practica de toate zilele. Astfel conferința s'a dezvoltat, ajutată de secția științifico-statistică și de inspectorat, devenind instituția de căpetenie și factorul principal al progresului arhivelor rusești.

Prin influența poziției centrale a Moscovei, Secția centrală a administrației arhivelor a fost înființată la Moscova, care trebuia să se împartă cu Petrogradul în administrația întregului teritoriu al Rusiei Sovietice. Moscova însă, în scurtă vreme, a luat în stăpânire aproape întregul teritoriu rusesc, întinzându-și puterea în Siberia-Occidentală, Turkestan și Caukazu de Nord, unde ca urmare a parcelării latifundiilor s'a format o secție specială a arhivelor boerești. La Petrograd a rămas o singură secțiune în frunte cu profesorul Platanov, iar cercul lui de activitate se întinde numai asupra a 4 gubernii: a Petrogradului, Pskovului, Novgorodului și a Cerepevețului.

Călătoriile inspectorilor de arhive au dus la organizarea arhivelor în centrele provinciale. Aci au fost înființate administrațiile arhivelor guberniale și ca o instanță superioară, administrația arhivelor regionale.

În afară de organizarea arhivelor s'a dat dintru început atențiunea la pregătirea administrativă și științifică a funcționarilor din arhive. În 1918 — 1919 s'au făcut la Moscova cursuri și exerciții practice; în 1919—1920 s'au repetat la Petrograd aceste cursuri, și după expe-

riențele dobândite, s'a înființat *școala de arhivari*, ca o secțiune a institutului arheologic din Petrograd.

Astfel și a treia din dorințele cercurilor rusești a fost împlinită prin înființarea Comisiunii de editură pentru publicarea documentelor a Fundațiunii comune a Arhivelor Statului. Comisiunea însăși editează numai lucrări din era nouă, lăsând Comisiei arheologice lucrurile mai vechi, dar supraveghează editarea în general, chiar și a particularilor, atâta vreme cât este vorba de material din Fundațiunea arhivelor Statului. În comisiunile din Petrograd și Moscova s'au întocmit programe de editură și tot astfel în fiecare secțiune a fundațiunii.

Salvarea arhivelor rusești în timpurile grele, furtunoase, se datorește faptului că, la reorganizarea lor, au lucrat specialiști, înlăturându-se astfel reforme adoptate sub regimul bolșevic în alte direcțiuni. Astfel s'au organizat arhivele pe o bază sănătoasă, deși, pe alocurea nu corespund idealului arhivelor moderne. Arhivele au fost organizate ca un tot independent, cu administrație proprie; piesele din arhive sunt la dispoziție pentru cercetări științifice; ocrotirea lor este asigurată, precum și pregătirea specială a funcționarilor și publicarea științifică a materialului arhivelor ca și calea către noi progrese.

S'au întocmit programe, a căror aducere la împlinire va cere foarte multă vreme, dar sunt urmate cu voe bună de oameni, cari nu stau sub dictatura guvernului, ci realizează idealurile lor științifice proprii. Cercetătorii arhivelor au înfruntat însă mari neajunsuri, cari pe lângă că le aduceau suferințe atât materiale cât și morale, amenințau integritatea și chiar existența arhivelor. Și anume guvernul din 1919, din lipsă de hârtie, a început a sechestra documente de registratură fără însemnătate, cu care ocazie s'au distrus și unele acte de stat importante din secolul al 18-lea. De foarte multe ori a fost nevoie să se intervină pentru apărarea amenințatelor mărturii ale trecutului.

Cercurile arhiviștilor au continuat lupta între ideal și realitate chiar în epoca la care nu se referă datele profesorului Polietkov, adică până la jumătatea anului 1920. O informație demnă de crezare a dat subsemnatului (Václav Letošník) în această chestiune profesorul sociolog P. A. Sorokin, care în Rusia a avut legături cu personalități marcante din cercurile arhiviștilor, și care abia în August 1922 a părăsit patria sa, fiind expulzat. După aceste știri au fost secondate planurile arătate, deși în întregul lor au fost mult împedicate de criza economică. Mai cu osebire a avut de suferit activitatea editoare. Și în bugetul Statului a fost trecută la fondul arhivelor, ca și la

fondul altor ramuri o sumă mai mică. Atitudinea guvernului față de lucrările arhivelor este foarte favorabilă. Stricăciunile aduse arhivelor, afară de cazul citat, se datoresc războiului și turburărilor prin care a trecut Rusia. La începutul anului 1921 a fost înființată o secțiune deosebită a Fundației arhivelor Statului, unde se depune tot materialul privitor la mișcarea comunistă din Rusia. În general putem spune că situația arhivelor rusești este relativ bună și cu siguranță mai bună ca situația altor ramuri ale științei și că arhivele sunt ramura lucrărilor rusești, care sub dominația guvernului sovietic a avut mai puțin de suferit.

(Din *Časopis arhivni Školy v Praxe*, I, 1923).

DESPRE NEAMUL CANTEMIREȘTILOR

DE

SEVER ZOTTA

DIRECTORUL ARHIVELOR STATULUI DIN IAȘI
MEMBRU CORRESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

III. Anexe

1.

Document din 7183 (= 1675) April 6).

Cuprinsul: Gh. Buga, fiul lui T. Buga din Chilieni (Tutova) mărturisește că venind la (Ceucani) la Cantemir, serdariul, (viitorul Domn Constantin) a luat pe un fiu al lui, Antioh, (viitorul Domn) drept fiu de suflet și i-a dat diferite proprietăți în schimbul obligațiunei din partea donatorului de a griji de donator în viață și prin un an dela moarte.

«Adecă eu Gheorghie Buga, său Toader Buga, scriu și mărturiscul¹⁾ cu cestu adevărat zapis al meu precumă amă avut ficiori și emă căstorit¹⁾ prea toți și em înzăstrat den ce au fost prilejul meu și ei ca niște omeni tineri fiendū inșri¹⁾ la mente n'au cătat să mă grijască încă până-s viu, dar după morte me; deci și eu printr-ace încă fiindū cu suflet amă vinit la dumnelui Cantimir sărdariul ș-amă

luat un cucon a dumisale pe Antohie să-mi fie ficior de suflet și să mă socotească până voi fi cu suflet și după marte¹⁾ me să aibă dumnelui a mă griji până la anul și a mă pomeni, iar eu dau danii dumisali drept²⁾ sufletul meu doaa pogoani de vie, care o am făcut eu singur din pădure mereae și o livadă de pomi din Valea Lupului din capul viei popei și cu nuci cu tot, așjidereale¹⁾ am²⁾ mai dat dumisali un bătrân din sat din Chileni, din vatra satului și din cânp¹⁾ și din țarină și din fănaț și din pădurea și cu vad de moară și din tot locul cu tot vinitul, parte me de moșie și de cumpărătură, câtă se va alege; acista parte, care mai sus scriem, să-i fie dumisale driaptă ocină și moșie în veci; iară cine să va ispiti din ficiori mei, sau den sănmenție¹⁾ me să străce danie me, după morte me, acela să fie treclet și proclet și afurisit de Domnul nostru Isus HS. și de prea curata și cinăstita¹⁾ a lui maică și de 318 oteți, ce-u fost la săbor dintâi în Nikeia și să fie afurisit și giudețul fie carele ce va vre să străci danie ce-m tocmi eu după morte me și când²⁾ s'au făcut acesta zapis a fost dumnelui Scărlat Șerbul ce-u fost comis marea și dumnelui Abăza vornicul de poartă și dumnelui Pojoga căpitan și Chiriac snă Neculce Bojoranul și Iordache snă Costantin¹⁾ Ceucanul și Zaharie snă Boga ot Chileni și Alsandru¹⁾ snă Buga ot tam și pen mai mare credința acești boeri au iscalit și noi toți ne-m²⁾ pus degetele și eu popa Ghiorghit²⁾ am²⁾ scris zapisul să-s știe. Și iubașe Bejan ot Călraș s-au tămplat.

Ceucani, vl[eato] 7183 m[i]s[i]l¹⁾

April 6 dnii.

(s.) *Abăza vornicolo por[ti].*

(s.) *Iordachi snă Costantin*

(s.) *Chiriac șin Bujoran.*

ot Ciocaniiscal.

(s.) *Toader Pojoga capitanul.*

+ *Gheorghie Buga* + *Zaharie snă Buga* + *Sava Baganul*
+ *Toader Vierul²⁾.*

Pe verso: Zapisul Chilenilor.

Zapisul este deosebit de interesant, atât ca formă, cât și ca fond. Scriitorul, preotul Gheorghit²⁾ din Ceucani, se lupta greu cu ortografia, ale cărei inconsecvențe sunt remarcabile și ale cărei particularități, ca «*iuşri*» în loc de «*uşori*», «*marte*» în loc de «*moarte*»,

¹⁾ Sic.

Note: Original la Acad. Rom. Ms. rom. No. 4081, f. 32. Comunicat de d-l N. Docan, (v, m. s.).

«*aşjidereale*» în loc de «*asisjderea*» sunt alarmante şi recomandabile cercetării psihiatricilor noştri.¹⁾

Din punctul de vedere *juridic*, înfiarea este în flagrantă contrazicere cu codul nostru civil, (art. 309) care nu admite ca persoane care au copii, sau descendenţi legitimi, să adopteze. Totuşi, constatăm că Buga justifică adopţiunea prin faptul că a fost *neglijat* de fiii lui «uşori la minte», cari n'au căutat a'l griji «încă până's viu, dar după moartea me» şi prin faptul că i-a înzestrat. El şi-a făcut deci datoria de tată, iar ei l-au desconsiderat. Adopţiunea de faţă, care poate să intereseze pe cercetătorii vechiului nostru drept român, are deci caracterul desmoştenirii din cauza ingraturii. «Un bătrân din sat din Chilieni» înseamnă, fireşte, nu un om bătrân, ci partea de răzăşie derivată dela unul din vechii stăpânitori ai satului. Neamul *Buga*, zis şi *Buganul*, a fost un vechi neam de răzeşi din Chilieni, Cerneşti şi *Mireni*, pe valea Paraschivului²⁾ şi poate înrudit cu Cantemireştii prin Schiva Dabija, n. Crăciun. Fără înrudire premergătoare este greu de admis intimitatea raporturilor între Buga şi Cantemir.

Ce priveşte martorii din zăpis, *Şerbul* — *comis* mare este evident identic cu *Şerbul comisul*, socrul lui Ionaşco Balş³⁾. *Meăre Vornicul* este Istrate, poreclit Abăza, fiul marelui comis Ionaşco *Coroi*⁴⁾, iar *N. Bojoranul* (= *Bujoranul*) este fiul lui V. Bujoreanu staroste (de Focşani?) şi al Anghelinei, fiica lui Cîrstea Ghenevici, mare Vornic şi a Anghelinei Crăciun.⁵⁾

2.

Document din 7236 (= 1728) August 18.

Cuprinsul: Hrisant, Patriarhul Ierusalimului şi Palestinei, face cunoscut că în 1720 a împrumutat pe Antioh Cantemir, fostul Domn al Moldovei, cu 500 de lei, pentru care sumă acesta i-a zălogit moşia Scheia în țin. Neamţului. Murind Antioh, a obligat pe fiii săi să plătească datoria, iar, în caz contrar, să rămână moşia Patriarhului. Venind Patriarhul în 1728 în Principatele Române şi consta-

¹⁾ «pădure mereae» înseamnă evident p. «meree», (v. *Uricar*, XVII, 184, com. de d-l Docan) adică continuă, dela mereu.

²⁾ Com. de d-l Docan.

³⁾ *Arh. genealogică*. I, 208.

⁴⁾ Com. de d-l Docan.

⁵⁾ *Uricar* XXI, 258—60 şi Virg. Caraivan, «*Movila Roşie*», 49 (v. şi m. s. spiţa Nădăbaico.

tând că copiii lui Antioh nu vor să plătească datoria, a scos moșia la mezat și a cumpărat-o Șt. Iane, f. al doilea Logofăt, răzeș cu ea și descendent din neamul, care a vândut moșia lui C. Cantemir Voevod.

Hrisanthă cu mila lui D[u]mn[e]zău Patriarhă a Sf[i]nteii lui D[u]mn[e]zău cetăți Ierusalimului și a toată Palestina.

+ Facem știre cu această carte a patriarșii noastre ca să fie de bună credință cui să cuvine a ști. Precum la anul dela Hs. 1720 tâmplându-să din tâmplarea vreamilor de au venit la smereniia noastră rapăosat mărie-sa Antohie Vod[ă] și s-au rugat de i-am făcut bini cu = 500 = lei cu zi care pentru acești bani ni-au pus mărie-sa zălog un sat anume Șcheia carele iaste la ținutul Niamțului și ni-au dat și zapisăle ciali bătrâni a satului la noi ca de n-ar da banii la zua însămnată să rămăia satul al nostru pentru acei bani ce tâmplându-s[ă] de au trecut peste zi [opt] ani și banii nu i-au dat și întra-ceiaș vream după datoriia trupască i-s-au tâmplat și săvârșirea viații mării sale întru care și în diata mării sale cu limbă de moarte au lăsat asupra fiilor mării sale ca-să plătiască această datorie. Iară neplătind să rămăe satul al nostru pentru acești bani. Iară acmu la anul 1728 viind Patriarșia noastră aicia în-ț[a]ra Romăniască și în-ț[a]ra Moldovii pentru cercetarea sv[i]ntelor m[ă]n[ă]stiri carele sint suptă stăpâniria Sf[ă]ntului mormânt și aflând în ț[a]ra romăniască pre Ion beizadea și Mariia fii răpăosatului Antohie Vod[ă] întrebându-i-am ca-să plătiască această somă de bani datoriia părinților săi și să-ș ia satul și nicedecum nu s-au apucat să plătiască fără de cât au dat scrisoare la mâna noastră iscălită ca-să vindem această moșii cui om găsi pentru acești bani și aicia în Moldova iarăș aflând pre Costantin beizadea și Anița pe carea o ține dumnealui Toader Pălade biv vel Vist[ernic] fii răpăosatului Antohi Vodă iarăș i-am întrebat ca-să răscumpere această moșie care nice domniilor n-au vrut să plătiască această datorie și au iscălit în mărturiia fraților săi ca-să rămăe această moșie pentru acești bani. Pentru care văzind Patriarșia noastră că nime din fii și din niamul răpăosatului Antohie Vod[ă] n-au vrut să răscumpere această moșie și aflându-să și sf[ă]ntul mormânt în multe valuri și datorii am socotit și am scos această moșie la vânzare și aflându-s[ă] dumnealui Ștefan Iane biv Vtori Logof[ăt] ca-să o cumpere fiind și răziaș cu această moșie încă-ș[i] adevărind că să trage și din niamul acelor vânzători carii au vândut această moșie mai de nainte răpăosat lui Costantin Cantemir Vod[ă] socotit-am că iaste cu cale ca-să margă această moșie iarăș la niamul cel vechiu fiind și răziaș și am vândut-o dumisale numitului mai sus Logof[ăt]ului Ștefan Iane

dreptu cinci sute de lei și făcându-ne plată deplin întru mănule noastre i-am dat și noi această scrisoare a-Patriarșii noastre la mâna sa și i-s-au dat și ispisoacele ceale vechi aceștii moșii care au fost zăloj[i]te la noi. Dreptu aceeaia ca-să aibă a-stăpăni toate părțile ce au cumpărat răpăosat Costantin Cantimir Vod[ă] dela Lupașco A-rapul [și] o parte dela călugării dela mănăstirea Bistriții tot dintracest [ho]tar acestui sat cu vecini și cu hălășteu și din câmpu și din pă-duri și cu tot vinitul ce s-ar afla pre acestu hotar și ca să-i fie driaptă ocină și moșie în veaci lui și giupăneasăi sale și fiilor săi și nepoților și a-tot niamul său și să aibă a-ș face și ispisoc dom-nescu de întăritură pe această scrisoare a-Patriarșii noastre. Iară cine din niamul sau rudeniile lui Antohie Vod[ă] s-ar trage și s-ar scula mai pre-urmă cu niscari pricini zicând ori că n-au fostu în țară ori că nu li-au dat mâna din tâmplarea vremilor ca-să hi răs-cumpărat această moșie sau măcar și niscari dreeșe de s-ar mai afla la cineva din niamul lui Antiohie Vod[ă] pre acestu sat și nu li-ar da la mâna lui Ștefan Iane Logof[ă]tului și măcar cât de puțină pricină ar pune ca să-l scoa[ă] din moșie ori pe dănsu ori pe niamul său sau de ar zice cum la vânzarea acestui sat n-au avut știre unii ca acia să fie blăstămați și ne-ertați de D[o]mnul D[u]mn[e]zău ce-au făcut ceriul și pământul și de prea curată maica Sf[i]nții sale fecoară Mariia și afurisiți de 318 părinți purtători de D[u]mn[e]zău dela so-borul dela Nicheia și de 12 Apostoli vărhovnici și de toate sf[i]nte-le săboar[e] și de Patriarșia noastră și după moartea lor netopiți. Piiatrilă herul leamnele să vor topi iară ei niceodată și să aibă parte cu trecetul Arie și în viața lor să dobândiască cutremurul lui Calu și zugrumarea Iudei și proo[ps]ală dela D[u]mn[o]zău să nu vadă în toate zilele viații lor și pentru adevărul am iscălit și s-au pus și peceatea Sv[ă]ntului Ierusalim.

Aceasta scriem

u Ias 1]ea)t 7236 Av[gust] 18

L. P.

Glîgoraș (Uricarul)

Note. Documentul de față aflător între hârtiile Baronului I. Stârcea, proprietarul moșiei Văleni, jud. Roman, are importanță nu numai pentru că ni confirmă trista soartă a emigratului fără de voie, Antioh Vodă Cantemir, care ducea la Constantinopol o viață

de miserie¹⁾, dar și pentru că emană dela vestitul Patriarh *Hrisant*, care în 1711, înaintea începutului ostilităților între Ruși și Turci, fu însărcinat de aceștia să mijlocească, prin prietenul lui, C. Brâncoveanu, evitarea războiului cu condițiunea că *«va lăsa Turcul Moscului Dunărea hotar»*. Hrisant, îndeplinindu-și misiunea printr'o scrisoare către Brâncoveanu, acesta trimise pe Gh. Castriota Macedoneanul, Comisul, ca mijlocitor, însă în urma sfaturilor lui D. Cantemir și Toma Cantacuzino, Țarul refuză propunerea²⁾.

Refuzul, deși probabil convenea gândurilor intime ale lui Hrisant, care avea vechi legături cu Moscova, încă din 1693, când fu trimis de unchiul său, Patriarhul Dositei, să cumpere slove pentru tipografia lui Antim Ivirianul din București³⁾, nu-i va fi creat o situație plăcută la Poartă, iar bănuiala, care plana asupra casei lui Antioh Cantemir, i-ar fi putut impune o oarecare rezervă în raporturile sale cu ea. Cu toate acestea vedem că nobilul prelat nu făcea parte din cei, cari ocoleau casa nenorocitului Domn, ci din contra o ajută la nevoie.

Patriarhul pretinde că ajutorul acesta i-a dat în 1720, însă din zăpisul lui Antioh prin care zălogește satul Șcheia reiese că împrumutul a fost făcut tocmai în acel an critic 1719, când se adresa desperat Țarului. Il reproducem, deși nu este original, ci probabil o traducere din grecește.

«Facem șire cu aciastă a noastră adivărată scrisoare la mână părintelui Patriarhului de Ierusalim Kir *Hrisanthă*, precum ne-au îndatorit sfinția-sa cu o *sută șasă xeci de galbini ungurești și doi lei* păr la un an, pentru care bani am dat la sfinția-sa *zalog* satul nostru *Șcheia* din Moldova ș-am dat și zăpisul⁴⁾ cel vechi — Deci de n-am da banii sfinții-sale *păr la anul*, să fii sfinția-sa volnic să vândă satul și să-și c banii și de nu s-ar ajungi banii cu prețul satului, ce-ar lipsi, iarăș noi să avem a-i plini sfinții-sale și pentru mai mare credință ni-am iscălit și pecetia noastră s-au pus.

let 7227 Mai 9

Noi Antioh Costantin V. V.⁵⁾

I. p.

¹⁾ «Suntem lipsiți de cele necesare zilnic, care sunt consumate și suntem desprețuiți de toți». (Scrisoare a lui Antioh către Petru cel Mare din 15 Ian. 1719, în St. Ciobanul, «*Dimitrie Cantemir în Rusia*». Ed. Acad. Rom., 1925, 147).

²⁾ Let. II, 102 și 317.

³⁾ Iorga, *Stud. și Doc.* VII, CLXXVII.

⁴⁾ A se ceti: «*xapisele*» (moșiei) v. doc. din 1728.

⁵⁾ Doc. Văleni transcris de P. Casimir. Leg. de Divanul apelativ al Moldovei. Secția III, No. 3111, 1850, Mai 16. În loc de Noi e evident a se ceti Io.

Suma nu corespunde cu cea din documentul din 1728, însă se pare că împrumutul s-a făcut în *lei* (= taleri¹⁾) și s-a trecut în zapis numai *contravaloarea* lui în galbeni ungurești spre a nu-l expune fluctuațiilor valutei. Dealtfel n'ar fi avut sens a se împrumuta cu 160 galbeni și 2 *lei*; se cunoaște deci operațiunea de transformare a leilor în galbeni. Valoarea unui galben unguresc a fost deci atunci 3.12 lei și ceva.

Oricât de solemnă și sacramentală a fost mărturia Patriarhului Hrisant investită cu sigilul Patriarhiei, ea avea nevoie și de întărirea Domnitorului, Gr. Ghica, care a urmat în 7237 (1728) Sept. 2, reproducându-se în ea cuprinsul mărturiei Patriarhului²⁾.

Acesta e bine cunoscut istoriei Principatelor Române, pe care le-a vizitat cel puțin în trei rânduri și unele date despre el nu ni se par deci inutile. *Hrisant Notaras Moraitul Moraitul* (din Moreia) a urmat în Febr. 1707 în scaun Patriarhului *Dositheu*, mort în vârstă de 108 ani, al cărui nepot de pe *mamă* (Μητρος ἀνεψιος) era³⁾. Având studii temeinice din străinătate, a lăsat numeroase publicațiuni, între cari și una cu subiect laic «*China șerbită*», scrisă în parte după notele spatarului N. Milescu, pe care l-a vizitat la Moscova, în parte după raportul exploratorului T. Baicov din 1653⁴⁾.

Curând după urcarea sa în scaun, încă în Iunie 1707 Hrisant a venit la București, unde se afla și la sfârșitul anului⁵⁾. A revenit în 1714 și în Iulie se afla la Iași⁶⁾, de unde, întorcându-se probabil spre București a vizitat în Ianuarie Episcopia de Roman⁷⁾. Pentru ultima dată a fost în Țările noastre din 13 Sept. 1727 până în 18 Dec. 1728⁸⁾. A venit iar întâi la București, unde *N. Mavrocordat*, cu care întreținea o vie corespondență⁹⁾, l-a primit cu fast regal și de aici a plecat, după 18 Iunie, la Iași, unde domnea nepotul de soră

¹⁾ Se știe că talerii, băuți întâi de contele Șt. Schlick în Ioachimstal în Bohemia, în 1518, aveau pe avers leul Bohemiei; de acolo numirea Löwenthaler, iar la noi lei. (Nistor, *Handel und Wandel in d. Moldau*, 133—135; Gauhen, *Adelslexicon*, I, 2105, unde se menționează că Schlick a căzut în bătălia dela Mohaci, 1526),

²⁾ Doc. Văleni, copie leg.

³⁾ Erbiceanu, *Cronicarii greci*, 106 «unchiu-său răposatul Dositheiu Patriarhul» (Let. II, 58).

⁴⁾ Ibid. 107-8 și Iorga, op. cit. I. c.

⁵⁾ Iorga, *Ist. Bis. Rom.* II, 11, 47.

⁶⁾ Id., *Stud. și Doc.* V, 100.

⁷⁾ Melchisedec, *Cronica Romanului*, II, 2.

⁸⁾ *Mag. ist.* IV, 152, 176.

⁹⁾ A. Mavrocordat în «*Arhiva*» din Iași, 1896. 488 urm., după Legrand, *Epistolaire grec*, Paris 1888.

al lui Mavrocordat, Grigorie Ghica ¹⁾). Aici, de unde dă în Septemvrie hrisovul pentru școale ²⁾, rămase până la sfârșitul lui Noemvrie, când se întoarse la București spre a pleca de acolo în 18 Dec. ³⁾. Din acest timp, este precum am văzut documentul de care ne ocupăm.

Vizitele Patriarhului nu urmăreau numai scopuri spirituale, sau politice, ci mai ales interesele materiale ale Patriarhiei, căreia erau închinat nu mai puțin decât 24 de mănăstiri și schituri ⁴⁾ cu desigur peste 100 de moșii.

Satul *Șcheaia* (Șcheia) din documentul de față nu mai face parte din județul *Neamțului*, ci din cel al *Romanului* și nu se mai cheamă astfel, ci *Vălenii*, mai nainte numele unui cot al Șcheilor ⁵⁾, precum un alt cot avea numele *Davidul* ⁶⁾. Văleni se cheama partea de răsărit a moșiei, situată între partea de apus, (Șcheia) și Moreni ⁷⁾. Pe partea, numită mai nainte Șcheia, se află, lângă parcul Baronului Stîrcea, interesanta biserică a lui *Cozma Șarpe*, Postelnicul lui Ștefan cel Mare, Bogdan III și Ștefan IV, din 7027 (1519) Iunie 22 ⁸⁾. De acest sat «Văleanii» este, credem, vorba în uricul lui Ștefan cel Mare din 6990 (1482) Martie 15 ⁹⁾.

Antioh Cantemir avea moșia de pe tată-său Constantin Vodă, care în 7198 (1689) Dec. 20, cumpărase jumătate din Șcheia «*pre valia lui Șarpe*» cu vatră de sat, cu casă gata, cu *biserică de piatră*, cu giumătate de heleşteu ¹⁰⁾ etc. dela Lupașco Arapul, fiul lui Ilie și al Tudosiei, fiica lui Pătrașcu *Ciolpan*, însă după ce Apostol Catargiul, fost Comis, «fiind răzăși mai aproape» ¹¹⁾ aflător atunci «în Țaramunteniască», renunțase să o cumpere. Din cealaltă jumătate de sat, jumătate a luat-o *Cantemir* în 7198 (1690) Ianuarie 1, în *schimb*

¹⁾ Ibid.

²⁾ *Rev. ortodoxă*, XV, 577.

³⁾ *Mag. ist.*, vol. cit., 176.

⁴⁾ Intre ele: Sf. Gheorghie, Sf. Sava, Răzvan, Văcărești, etc. în Muntenia; Sf. Sava, Barnovschi, Nicorița, Galata, Cetățuia. Bârnova, Pobrata, Bistrița, etc. în Moldova. (Berechet, *Doc. slave*, I, 86).

⁵⁾ „НАСТЪТЪ ИМЕНЪТО НАМОНЕТЪ КЪТОМЪ КЪАБЕШЪ“... (Orig. slav. dela Al. Iliș din 7140 (1632) Iunie 28. — Doc. Văleni).

⁶⁾ Moșia «Davidul, ce-i zic în documenturi Șcheia». Testam. din 1837 Oct. 19. (Ibid.).

⁷⁾ Ibid., Doc. din 1776 Apr. 24 și 1785 Martie 15.

⁸⁾ Lângă acest sat Moreni era situată moșia *Poiana* a Ep. de Rom. pe care regretatul I. Bogdan nu o putea găsi pe hartă, precum reiese dintr'un Perilips de scrisori: «Pentru hotarul Morenilor de către Poenile Episcopiei Romanului». Se citează uricul din 6996 (1488) Oct. 15. (v. Bogdan, *Doc. lui Șt. c. Mare*, I, 358).

⁹⁾ Ibid. 260-1.

¹⁰⁾ Nu mai există.

¹¹⁾ Proprietarul satului învecinat, Tupilați.

dela mănăstirea Bistrița, egumen fiind «Gligorie, trimes de la sfântul Ierusalim», căruia, precum știm, mănăstirea era închinată. În schimb i-a dat jumătate Băhneani în același județ¹⁾. În 7199 (1691) Aug. 29, *Cantemir* a mai cumpărat «a patra parte de heleșteu ce-s[ă] hotărăști cu Șicheia Arapului», dela Safta (Iani, Jignicer) fata lui (Ilie) Șeptelici (f. Vornic Mare) și cuconii ei Constantin și Ștefan²⁾.

Acest Ștefan, fiul lui Iani Jignicerul este evident Ștefan Iani, *Logafătul* al 2-lea, cumpărătorul Șcheiei în 1728, când se zice că este «răziaș cu această moșie» și se trage și din «niamul acelor vânzători, carii au vândut aceasta moșie» lui *Cantemir*.

Precum am văzut era nepotul de fiică al lui Ilie Șeptelici, din căsătoria acestuia cu Ana. Ea era fiica lui *Petrașco Boul*, fost spătar, bunicul unui Gheorghiță *Ciolpan* și al fraților lui³⁾. Deci înrudirea cu familia Arapul' avu evident loc prin familia *Boul*, căreia aparținuse satul prin moștenire dela *Șarpe*⁴⁾. În 7178 (1670) Feb. 21, Doamna Safta a răposatului Gheorghie Ștefan Vodă, născută *Boul* (fiica lui T. Boul Visternic, ucis în 1615⁵⁾) dă zapis despre moșii, cari sunt «despre strămoșul nostru Șiarpe Postelnicul»⁶⁾. Ea era sora Banului de Craiova, supt Gavril Movilă, Șt. Boul,

Ștefan Iani, sau *Eni*, Postelnic în 7224 (1716) Mai 20, fost mare Șatrar în 7253 (1745) Ianuarie 13, căsătorit cu Maria⁷⁾ fiica lui V. *Busuioc* și a Teclei, nepoata lui Gr. *Busuioc* și a unei *Murguleț*⁸⁾ n'a mai trăit în 7254 (1746) Apr. 15⁹⁾ și a lăsat o numeroasă descendență, stinsă în a treia generație. Din ea făcea parte și acel N. *Eni*, n. 1821, administratorul Vălenilor, arendați ginerelui Ileanei

¹⁾ Doc. Vălenilor. — Marturi la schimb: Episcopii: Sava de Roman, Misail de Rădăuți, Vărlan de Huși; Egumenii: Leonte de Galata, Donosie de Barnovschi, Antim de Cetățue, Neofit de Sf. Sava, Irimia de Trei-Sfetitele și, Timoftii de Sf. Vineri, cari toți iscălesc grecește.

²⁾ Ibidem. Intre marturi: M:[iron] K:[ostin] biv Log[ofăt] v. și doc. din 7188 (1680) Aug. 25, în care Ana Vorniceasa răpos. Ilie Șeptelici, sora lui Ilie Boul, dă ginerelui Iani Jign. și fiicei Safta partea ei din Văleni.

³⁾ Ibid. Doc. din 7164 (1656) Martie 24.

⁴⁾ În 7105 (1597) Iunie 25, Ieremia Movila întărește stăpânirea peste niște țigani *Nastasiei*, soția lui *Mustea*, *Uricariul*, nepoata lui Șearpe Postelnicul și feciorilor ei T. Boul Stolnicul, Gavril Diacul, *Pătrașco*, Dumitru, Ionașco și a surorilor lor Antimia și Efrosina. (*Crest. Col. Acad. Rom.* 1908, 59). *Mustea* a fost, sau tată vitreg al Bouleștilor, sau avea porecla Boul. În 1629, se împart unii din frați cu Văleni, Moreni și a. moșii.

⁵⁾ *Let.* I, 265.

⁶⁾ Iorga, *Stud. și Doc.* IV, 274. Tot acolo, p. 276, n.: «fiind Vălceni a Doamnei».

⁷⁾ Doc. Văleni.

⁸⁾ *Acad. Rom.* Spițe.

⁹⁾ Doc. Văleni.

Isăcescu, n. Eni, Comisul *Leon Radu*. Eni transcrise acestuia în 1839 «revoluționarul» proiect de reorganizare a Moldovei, pe baze mai mult aristocratice, în cari se resimte influența austro-polonă, însă nu tocmai îndepărtate de cerințele unei adevărate democrații naționale¹⁾. Ultima stăpânitoare a Vălenilor, din acest neam, a fost marea binefăcătoare²⁾ *Catinca Eni*, căsătorită în 1843 cu Ioan cavaler de Stârcea din Bucovina, fratele bunicului actualului proprietar.

3.

Document din 7241 (1733) Ianuarie 12.

Cuprinsul: Constantin Cantemir vel Comis și Dumitrașco Cantemir Beizade, fiii răposatului Antioh Cantemir Voevod și ai răposatei Doamne Ecaterina, născută Ciaur, dau cu consimțământul presupus al fratelui lor cel mai mare, Ioniță Beizade, aflător în Țara-Românească, surorii lor Anița din moștenirea părintească moșia Urlații în jud. Fălciu și partea ce i se cuvine din moșia Țigani și din Țigani. |

«Constantin Cantemir vel Comis, Dumitrașco Cantemir Beizade, feceorii răposatului Antiohie Vodă, facem știre cu această scrisoare a noastră la mîna d-sale surorii noastre Anița. Precum ștîind noi că și la căsătoria Dumisali fiind și noi rămași de părinți nici o zestre naŭ luat și după diata părintelui nostru avînd Dumneaei parte cît în moșiile părintelui nostru așa și în casele din Țarigrad și văzîndune Dumneei și pe noi la cît ne aflam învoituneam pentru toată partea Dumisali și iam ales și iam dat un satu anume Urlații cu toate alte siliști dinprejur acestui sat ce sînt la ținutul Fălciului ca să fie Dumisali moșie vecinică neavînd noi nici un cuvînt a mai pomeni și pentru aceasta și fratele nostru cel mai mare Ioniță Beizade măcar că nici nu saŭ tîmplat fiind în țara Romînească numai nici D-lui la aceasta nu poate să aibă cuvînt de netoemire din vreme ce Dumneei sora noastră Anița după diata părintelui nostru de ar fi vrut a cere și mai mult de cît atita i sar fi venit ei așa cu dradoste frățască și Dumneei primind iam dat de la noi această incre-

¹⁾ *Hurmuxaki*, Supl. I, Vol. VI, 77 urm. și Gh. Mărzescu, *Testam. defunctei Catinca Stârcea, născută Eni Văleanca*, 50.

²⁾ Prin testamentul ei a lăsat i. a, 5000 de galbeni Sf-lui Spiridon, 5000 de galbeni pentru soldații invalizi din resboiul pentru Independența țerei și «*alte resboaiie ce scumpa mea patrie România le va mai avea*», 1000 de galbeni Reuniunii Femeilor Române din Iași etc. (Ibid. 2 urm.)

dințată scrisoare ca să navem noi de acum înainte a ne mai amesteca la acestu satu ce scrie mai sus Urlații și să avem ai da Dumisali și toate zapisele cele vechi de toate acele siliști. Inșă pentru moșia Țigani ce sar veni de pe Cîăurești parte mamei noastre răposatei Doamnei Catrina dintracele ce sar veni dreaptă parte Dumisali să aibă Dumneei a cere și ași lua așijderea și de sar afla niscari țigani din parte părintelui nostru încă să avem ai da parte și Dumisali și după învoiala ceam avut iam dat de la noi această scrisoare în care pentru credință am iscălit și noi și alți boeri mari ce saū întîmplat, și eu Vasile caminariul am scris.

U Iaș 7241 Ghenar 12.

(Iscălitura autografă) *C. Cantemir vel comis. D. Cantemir.*

Ion Neculce vel vornic martur. — Iordachi Cantacuzin vel spatar. — Sturza hatman. — C. Razu vel spatar. — Costantin..... logofăt. — Ant..... visternic. — biv vel paharnic.

Note. Documentul se află între hârtiile familiei Berea din Huși și a fost publicat de d-nul Ghibănescu în «Uricarul», vol. XXIII, 276-77. Il reproducem întru cât confirmă unele arătări ale documentului precedent din 1728, mai ales în ce privește situația materială, rea, a familiei pe timpul vieții lui Antioh. După moartea lui, în 1726, încetând nevoia unui traiu reprezentativ, condiționat și de rang social și de speranța recăștigărei scaunului domnesc, situația copiilor pare să se fi îmbunătățit, căci pe lângă că nu este clar dacă cuvintele «văzându-ne Dumneei și pe noi la cât ne aflam învoituneam...» se referă la trecut, sau la momentul învoirii, constatăm, dintr'un alt document, din 1733 Ianuarie 17, că Anița mai capătă încă 24 moșii, nominal enumerate, între cari *Siliștenii* și *Ceucanii* ¹⁾.

Domnița *Anița Cantemir* era căsătorită cu *T. Paladi*, mort în 1755 Feb. 1, ca fost mare Visternic ²⁾, fiul acelui Ion Păladi din «*Băcani*» mai sus de Bârlad, a cărui nuntă din 1691 cu Nastasia, fiica Vornicului Ion Racoviță, deveni fatală fraților Miron și Velișco Costin ³⁾. Ea a murit în urma soțului ei, după 7263 (1755) Iunie 24, când dă «vii la Greci» Mitropoliei. Avu pecete cu coroană și armele Moldovei și iscăli, grecește, «*Anița Domnița*» ⁴⁾. În acest an va fi avut cel mult 57 de ani, întrucât Antioh s'a căsătorit în postul Crăciunului din 1696 cu Ecaterina, fiica lui *Dumitrașco Ceaur* din *Valea-*

¹⁾ Ghibănescu, «*Cureștii*», XXVI. Siliștenii au fost răscumpărați de Constantin Vodă în anii 1686--1689 (Ibid. XX-XXI). ■

²⁾ Iorga, Inscr. II, 139-40.

³⁾ Let. II, 240-41. — v. și acest studiu introducerea.

⁴⁾ Iorga, Stud. și Doc. V, 108.

Seacă, jud. Bacău ¹⁾, nepotul de frate al lui Gheorghe Ștefan-Vodă. Ea era soră cu răsvrățitorul «Grof» Vasile Ceaur.

În documentul de față vedem că nu este menționată și a doua fiică a lui Antioh, *Maria*, logodită întâi cu Radu, fiul lui Constantin Brâncoveanu, mort 1714, Aug. 15 ²⁾ și căsătorită mai târziu la București c. 1719 ³⁾ cu Constantin *Dudescu*, «Banul Craiovei și Grof de Imperiu» ⁴⁾ mort, călugăr prin silă, în 1766 ⁵⁾ și înmormântat, se pare, dimpreună cu soția sa, în curtea bisericii Sfinții Apostoli din București ⁶⁾. Biserica păstrează și un potir, evident donat de el, cu următoarea inscripție grecească «*Adu-ți aminte, Doamne, de păcătoșii robii tăi, Constantin, Maria, Nicolae, Zoe, de părinții și copiii lor; 1741*» ⁷⁾. Nemenționarea Mariei în documentul de față, ne face să presupunem că ea nu mai era în viață în 1732, iar numărul mic al copiilor ar veni în ajutorul acestei presupunerii. Incurcăturile financiare ale lui Antioh din 1719, sunt poate a se pune în legătură cu căsătoria fiicei sale.

Petrecerea lui *Ioniță Cantemir* în Țara-Românească se explică deci prin încuscrirea menționată. El pare să se fi întors în Moldova abia în 7250 (1741/42) când C. Mavrocordat îl autorizează să caute Țigani de ai Cantemireștilor și Ceaureștilor ⁸⁾. Poate că nu este o întâmplare că *tocmai în acel timp* a dăruit C. Dudescu potirul sus menționat și se poate presupune că donațiunea a fost făcută cu prilejul morții Mariei, care va fi fost cauza întoarcerii lui Ioniță. El se va fi stabilit desigur în *Valea-Seacă*, moșie de pe mamă (v. m. s.) în jud. Bacău, al cărui *Ispravnic* era în 7256 (1748) Iulie 24 ⁹⁾. Spătarul M. Cantacuzino însemnează despre el: «Ioan: s'a însurat în Moldova; acolo a și murit; de la care copii n'au rămas» ¹⁰⁾. Sion, însă, pretinde că a fost «holteiu bătrân». Luând în considerare vârsta înaintată, ca fiul cel mai mare al lui Antioh, înclinăm, mai ales întrucât bine informatul Spatar nu dă numele soției, spre părerea lui Sion. El n'a mai fost în viață în 7262 (1754) Iulie 23 ¹¹⁾.

¹⁾ Let. II, 42. — La cununat Patriarhul Iacov al Constantinopolului, cel înmormântat la Golia. v. despre acesta și studiul nostru «Mănăstirea Golia» în Bul. Com. Mon. Ist. 1925 și Bul. Muzeului Municip. Iași.

²⁾ R. Greceanu, *cronica*, ed. Șt. Greceanu, Buc. 1906. 269.

³⁾ *Mag. ist.* IV, 124.

⁴⁾ *Geneal. Cantacuzinilor*, ed. Iorga. 419.

⁵⁾ Iorga, *Stud. și Doc.* VIII, XXXVII; și Id. în *Analele Academiei Române* 1925. M. S. Ist., 378.

⁶⁾ Bilciurescu *Mănăstirile din Rom.* 253.

⁷⁾ Iorga, *Inscr.* I. 267. — Nicolae și Zoe erau copiii lor. (*Geneae, Cantac.* I. c.).

⁸⁾ Iorga, *Stud. și Doc.* VI, 286.

⁹⁾ *Arh. Stat. Iași*, Tr. 1137. Dos. 126, F. 307. — v. și C. Sion, *Arhondologia Moldovei*, 134: «au petrecut la moșia Valea Sacă»

¹⁰⁾ *Geneal. Cantac.*, ed. Iorga, 418.

¹¹⁾ *Acad. Rom. Creșt.* Col. 1909, 193.

SIGILIUL LUI SIGISMUND BATHORI PRINCIPELE TRANSILVANIEI

DE

D-r. M. POPESCU

PROFESOR, ARHIVAR LA ARHIVELE STATULUI DIN BUCUREȘTI

La răscoala micilor state creștine, de sub suzeranitatea turcească, dela sfârșitul secolului al XVI-lea, pornită din îndemnul curagiosului domn al Țării-Românești, Mihai Viteazul, fu atras și ușuraticul principe al Transilvaniei, Sigismund Bathori ¹⁾.

Acesta crescut în școala iezuită și înconjurat de călugări din acest ordin ²⁾, căută să se folosească de această mișcare și prin mijloace bine ticluite s'o arate ca pornită și susținută de el.

Din această pricină, în toate scrisorile trimise pe la curțile creștine ³⁾, stăpânitoare în Europa, se lauda încontinuu cu faptele vitezești ale «capitanului său valah, Mihai dela Dunăre ⁴⁾, care prin victoriile lui nenumărate ajunsese spaima întregii Impărății turcești».

Pentru ca să poată da apoi, și mai mare crezare celor spuse în scrisorile sale, în născocirile ambițioase pentru mărirea la care visa să ajungă ⁵⁾, puse să i-se sape un sigiliu în care fură orânduite nu numai emblemele popoarelor de sub stăpânireasa, ci și ale acelorora cu care făcuse legătură de arme împotriva dușmanilor seculari ai creștinătății.

Ba ce-i mai mult, în fala-i fără seamă, nu uită să poruncească, ca la numărul emblemelor, să adăuge și pajura imperiului roman de națiune germanică.

Sigilul acesta la prima vedere îți face impresia că este a unui stăpânitor sub a cărui sceptru se află cel puțin jumătate de continent!

Pentru Transilvania, dealtfel, Sigismund Bathori, a făcut o faptă lăudabilă prin unirea emblemelor popoarelor ce locuiesc această provincie, fiindcă până la el nici un principe nu s'a gândit la aceasta, iar după el lucrul acesta a rămas ca obiceiul ⁶⁾.

¹⁾ *Cronica anonimă* Ed. Ioanid pag. 47.

²⁾ *Teutschlaender Michael der Tapfer* Wien 1879.

³⁾ Hurmuzachi, *Doc.* vol. IV. p. I. și vol. XII. apoi. *Monumenta Comt. Transil.* vol. IV.

⁴⁾ *Teutschlaender o. c.* S. 73.

⁵⁾ N. Iorga, *Istoria Românilor* 1920, București.

⁶⁾ *Siebmacher's IV. Abth.* 12. S. 2.

Așa a fost continuat, de vărul său cardinalul Andrei Bathori, de Bocskay și de ultimul principe din neamul Bathoreștilor, Gabriel¹⁾.

Secuii, Ungurii și Sașii apoi în adunarea ținută la Sebeșul săsesc în 24 Mai 1659²⁾ consfințiră stema Ardealului, iar Maria Theresia o recunoscă când ridică Ardealul la rangul de Mare ducat în 5 Noembrie 1765³⁾.

Sigilul întocmit după dorința lui Sigismund Bathori se prezintă în chipul următor: (Fig. I).

În mijloc, în partea de sus într'un scut, vulturul împărătesc⁴⁾, având pe piept emblema Bathoreștilor: din partea stângă trei colți de balaur.

În partea dreaptă a vulturului imperial se află stema Transil-

Fig. 1.

Fig. 2.

vaniei: 1) Secuii reprezentați, prin soarele cu raze și semiluna cu coarnele înăuntru, pe câmp albastru.

2) în același câmp ceva mai jos, jumătate de vultur drept cu aripele întinse, emblema Ungurilor din Principatul Transilvaniei.

3) în partea de jos a acestora pe câmp galben, emblema Sașilor, cele șapte turnuri, așezate 3. 2. 1., cu o ușă, două ferestre și trei creneluri.

La stânga vulturului imperial, emblema Munteniei, câmpul albastru, acvila cu fața spre stânga, capul întors spre dreapta, cu o cruce aurie în cioc, deasupra acestuia soarele cu raze și semiluna cu coarnele în afară.

Dedesubtul emblemei muntenești, pe câmp alb, două persoane,

¹⁾ Siebmacher, S. 3.

²⁾ Ibid.

³⁾ Ibid.

⁴⁾ Ibid. Sigismund Bathori a fost trecut în rangul prinților germani prin diploma imperială din 28 Ianuarie 1592; din această pricină are pajura imperială în sigiliu așezată la loc de cinste.

bărbat și femei, întoarse una către alta și îmbrăcate în albastru, la mijloc le separă un pom verde, deasupra căruia se află un corb cu un inel în cioc: emblema Olteniei.

Dedesubtul vulturului imperial, pe un câmp roșu, un cap de bou, care are între coarnele cercuite o stea cu cinci raze, iar în partea stângă un soare cu raze și în cea dreaptă o semilună întoarsă înăuntru. În partea de jos a capului de bou atârână blana iar de nas un inel, emblema Moldovei.

Pe întregul scut o coroană princiară, iar de jur împrejur în formă ovală scris: «Sigismundus Bathori Dei Gratia Transilvaniae, Moldaviae, Valahiae transalpinae et Sac. Rom. Imp. Princeps, Partium regni Hungariae Dominus et Siculorum comes».

Fig. 3.

Fig. 4.

Acest sigiliu a fost luat apoi și de soția sa Maria Cristina de Habsburg-Steiermark, cu singura deosebire că aici se mai adaugă deasupra emblemei Bathoreștilor și coroana Babenbergilor. Turnurile sașilor sunt: 3. 2. 2. (Fig. 2).

Cardinalul Andrei Bathori nu s'a lăsat mai prejos de Sigismund și a pus să i-se sape și lui un sigiliu.

Din acesta lipsește vulturul imperial, iar aranjamentul e cu totul altul ca la a lui Sigismund.

Sigilul lui Andrei se prezintă astfel: (Fig. 3).

Forma ovală, în mijloc într'un scut albastru dela stânga spre dreapta emblema Bathoreștilor, trei colți de balaur.

În partea stângă a emblemei Bathoreștilor, pe fond auriu emblema Sașilor șapte turnuri 3. 3. 1., cu o ușă și trei creneluri.

La partea dreaptă a emblemei Bathoreștilor, pe fond albastru, sus emblema Secuilor: soarele cu raze și semiluna întoarsă înăuntru iar jos a Ungurilor: jumătate de vultur drept cu aripele întinse.

Dedesubt în stânga emblemei Bathoreștilor, emblema Țări-Ro-

mânești, acvila întoarsă spre stânga iar capul îl are spre dreapta în cioc având crucea aurită, deasupra acvilei soarele și semiluna întoarsă în afară. De aici lipsește emblema Olteniei.

În partea dreaptă a emblemei Bathoreștilor, pe câmp roșu, emblema Moldovei cu cap de bou, coarnele cu vârfurile înafară și între ele steaua cu cinci raze, de aici lipsește soarele și semiluna.

Emblema Țării-Românești și a Moldovei sunt așezate dedesubtul celei a Batoresților și a Transilvaniei ca și cum aceste țării ar fi fost supuse lui Andrei Bathori, iar nici decum tovarășe de arme prin situația moștenită dela Sigismund.

Forma ovală a sigiliului e încoronată cu coroana princiară, iar deasupra acesteia printr'o legătură de ciucuri «fochi» susținuți de

Fig. 5.

patru îngeri, doi sus, doi jos, se află pălăria de cardinal, ca o ocrotire a celor expuse mai sus.

Sub ultimul Bathori, Gabriel, visul de mărire al înaintașilor spulberându-se, iar lucrurile luându-și drumul de mai înainte și stema Transilvaniei se modifică.

Stema de data aceasta se prezintă în modul următor: (Fig. 4).

Forma rotundă, la mijloc într'un scut oval, încoronat cu coroana princiară, se află, emblema Bathoreștilor, trei colți de balaur eșind din partea stângă.

De partea dreaptă a aceștia, emblema Sașilor pe câmp galben 2. 3. 2., iar de partea stângă emblemele Secuilor și a Ungurilor, pe câmp albastru.

Toate acestea înconjurare de un balaur¹⁾.

¹⁾ Siebmacher's IV. A. 12. S. 2. Primul strămoș al Bathoreștilor când a venit în Ungaria a omorât un balaur în mlaștinile dela Ecség și a primit ca să aibă în stema familiei trei dinți de balaur, după alții, de lup. De aceia în stema familiei sunt acești dinți de balaur.

De jur împrejur scris: «Gabriel Bathori, Dei Gratia Princeps Transilvaniae Partium regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes».

Mihai Viteazul, primul erou al idealului nostru național, trebuie să se fi inspirat după sigilul lui Sigismund Bathori când a pus de s'a săpat sigilul celor trei țări surori unite sub sceptrul său, prin luptă, nu tovărășie, și de aceia aranjamentul emblemelor (Fig. 5) deasupra cărora tronează acvila muntenească, cu crucea în cioc, mărginită de soare, de oparte, și de semilună de altă parte.

DOCUMENTE SLAVE

PRIVITOARE LA BASARABIA, ÎN TIPĂRITURI RUSEȘTI

DE

ȘTEFAN BERECHET

COMISAR REGAL ÎN CHIȘINĂU

Nu este un lucru necunoscut, că aproape totdeauna am urât tot ceia ce este rusesc. Acest sentiment a produs complectul dispreț asupra științei ruse, dispreț isvorât din punctul de vedere politic, care a adus atâta știrbire istoriografiei românești. Știința istorică românească nu s'a pus la curent cu întreg materialul publicat în literatura slavă modernă, în deobște, și în cea rusă, în special. Literatura rusă istorică documentară este foarte bogată, cu toate acestea printre oamarii noștri de știință nu s'au prea găsit de aceia, cari să o cerceteze în folosul istoriei noastre naționale. S'au scris în această literatură lucrări privitoare la istoria noastră civilă și bisericească pe cari nimeni nu le-a citit, căci dacă le-ar fi citit, s'ar fi corectat de mult adânci greșeli din domeniul istoriei noastre, pentru a nu dăinui în ele jumătăți de secole și adeseaori și mai mult. Aceasta a provenit de acolo, că nimeni nu citește lucrările apărute la vecinii noștri, — prieteni sau neprieteni — cu cari am trăit secole întregi. Este trist, că puținele lucrări, — și acelea trimise de autorii lor, și nu comandate special de instituții, — stau cu foile netăiate câte 20—30 ani! Istoricii noștri își fac studiile numai în apus, când viața noastră bisericească și de stat s'a scurs între popoarele slave ale căror arhive și biblioteci sunt pline de documente și cărți necitite și nefolosite de noi. Este ne mai auzit ca să stea o carte streină, bogată în comori neprețuite pentru literatura și istoria noastră, nefolosită timp de 20—30

de ani. Urmările le trage numai acel popor, care nu studiază pe vecini, pentru disprețul ce-i poartă. Știința nu are porți închise. Vi-novat rămâne cel ce nu bate la ele! Comoara de dincolo de ele nu-l va chema niciodată!

Iată câteva pilde:

a) Asupra trecutului Mitropoliei Proilaviei, istoria noastră bisericească cunoaște puține detalii, deși într-o revistă mai stau la dispozițiunea cercetătorilor încă 14 documente, publicate pentru prima oară de protoereul A. G. Lebedințev în 1860. Revista aceasta este: «*Hersonskiia eparhial'nâia viedomosti = Informațiile eparhiei Hersonului*» No. 6, Sept. care le-a publicat în articolul «*Hanscaia Ucraina = Ucraina hanului*», care mai târziu s'au publicat și în colecția despre care vom vorbi mai jos, vol. XXXI, 1913, Odesa, pp. 1—22. Cuprinsul acestor documente a lărgit ramele cunoștințelor noastre nu numai asupra mitropoliei Proilaviei, ci și a bisericii românești de peste Nistru. D-l I. Frațiman în «*Studiu compazativ la istoricul mitropoliei Proilavia*» Chișinău, 1923 și noi în «*Revista societății istorico-arheologice bisericești*» vol. XV, pp. 89—98 și 98—108, precum și în «*Biserica ortodoxă română*» S. II. An. 42, No. 5 (518); Mai 1924 pp. 263—269; No. 12 (525) Decembre 1924 pp. 709—717; No. 1 (526) Ianuar 1925 pp. 35—42, ne-am folosit de acest nou material.

b) In istoriografia noastră bisericească se acreditase greșita părere că mitropolitul Dosoftei al Moldovei a murit ca mitropolit de Azov, — pus acolo de Petru cel mare al Rusiei, — pe la 1711. Această părere a dăinuit la noi de prin anul 1871 de când a tipărit Golubinski lucrarea sa asupra istoriei bisericilor slave și române ¹⁾. Părerea această greșită a rămas în picioare chiar și după apariția lucrării d-lui Șt. Dinulescu ²⁾. Lumina a început să se facă tocmai târziu, când domnului Silviu Dragomir i-am dat notele autografe dintr'un manuscris, la Chiev, din biblioteca Catedralei Sf. Sofia ³⁾, din care notă reeșii, că Dosoftei a murit în apropierea anului 1694. — Adevărul desăvârșit nu l-a putut prinde nici d-l Șt. Ciobanu în lucrarea sa ⁴⁾, decât mai târziu când, la Lemberg, a avut puțința să-l

¹⁾ E. Golubinski: *Kratkii ocerk istorii pravoslarnâh tserkvei: bolgarskoï, serbskoï i rumânskoï ili moldo-valaskoï = Scurtă schiță a istoriei bisericilor ortodoxe: bulgară, sârbă și română sau moldo-valahă* Moscova, 1871; pp. 380-81, cf. I. Caraciovianu: *Pravire scurtă asupra istoriei bisericii romana-orthodoxa* de E. Golubinski. (traducere) Iasi 1879 p. 41.

²⁾ Șt. Dinulescu: *Viața și scrierile lui Dosoftei, mitropolitul Moldovei* Cernăuți 1895.

³⁾ Revista: *Convorbiri literare*, 1911, No. 10. pp. 1131—1143.

⁴⁾ Șt. Ciobanu: *Dosoftei, mitropolitul Moldovei și activitatea sa literară*, ediție rusă 1914 Chiev; iar traducerea română de Șt. Berechet este din 1918, Iași. Trebuie să se cerceteze și gresala de tipar din «*Istoria literaturii române*» de N. Iorga, Vălenii de Munte. 1925 p. 157 unde trebuie să se citească 1693 în loc de 1694.

stabilească definitiv prin cuvântarea sa de recepție la Academia Română, — că el a murit exact la 13 Decembre 1693 —. De ce nu se putuse afla adevărul nici în «*Codex zolchievensis*» al lui Șt. Dinulescu, nici în «nota autografă dela Chiev» a lui Silviu Dragomir și Ștefan Ciobanu? Pentru că el se află ascuns într-o carte¹⁾ a lui A. S. Petruszewicz, publicată în 1873, în Lemberg, care carte fusese trimisă Academiei Române de însuși autorul, dar pe care nu o citise nici un cărturar român. Va să zică, toată lumea alergă după o știre, dar ea stă ascunsă în primul volum al cărții lui Petruszewicz, unde se găsesc foarte multe notițe despre viața lui Dosoftei, până și epitaful de pe mormântul lui în polonește. Nu ne mai mirăm de loc, că așa de puțin se citește la noi, căci chiar și profesorii de literatură românească, — autori de cărți, — au făcut legământ cu necitirea. Până astăzi se găsește această greșală strecurată în cărțile de «Istoria literaturii române» cari se pun în mâna elevilor din cursul superior al liceelor și seminariilor²⁾.

Altă pildă:

c) Nimeni nu știă unde sunt îngropate osemintele lui Vasile Lupu. Cel ce scrie aceste rânduri a găsit, — nu știu — el este întâiul descoperitor sau respectatul său prieten pr. Șt. Meteș, — o notiță românească într'un Minei pe Aprilie din 1467, unde pe foaia 43-a este o notă din Aprilie 1661, care spune: «*In anul 7161=1661, luna Aprilie, atunce au ploat ploaia de grâu și de orțu între Iași și între Totoră, în zilele lui Ștefan Voda, ficior lui Vasile Vod(ă) celui bătrân. Și atunce au murit Vasilie Vodă în Țarigrad și l-au adus ficiorul în țara Moldovei și l-a îngropat în Iași la a lui mănăstire, la Trei Sfetitele și într'acel an ce trecuse atunci au fost foamete mare, că mânca oameni pâne de rănsă și de paporă în zilele lui Ștefan Vod(ă) ficior lui Vasilie Vod(ă)*»³⁾.

Această știre eră pusă la îndemâna cărturarilor încă din anul 1898. Și de atunci până la cunoașterea ei, fie prin «*Picăturile mărunte*» ale noastre, apărute întâi în «*Luminătorul*» din Chișinău, fie

¹⁾ A. S. Petruszewicz: *Svodnaia Galitcaia lietopisi = Ietopiseșul gașițian cronologic* pe 1600—1700, vol. I. Lemberg, 1873.

²⁾ Gheorghe Adamescu: *Manual de limba română* pentru cl. VI a seminariilor, pag. 209, București 1920, ed. 2-a, a Casei Școalelor.

³⁾ A. I. Iațimirskii: *Slavianskii rukopisi Nîamețkago monastîria v Rumânii = Manuscrisele slave ale mănăstirii Neamțului din România*, Moscova, 1898; *Revista Luminătorul* No. 31 și No. 32, 1 și 15 Noembrie, An. LVII, 1924, precum și în ale noastre *Picături mărunte* p. 125-26, Chișinău, 1924, cf. *Revista Arhivelor* An. I, No. 1, pp. 187-88; ibidem An. I, No. 2, p. 297.

prin «Revista Arhivelor» (I, 137-138) adusă la lumină de pr. Șt. Meteș, au trecut aproape 30 de ani!

d) Încă de mici învățaserăm, că Grigore Ghica al Moldovei a fost omorât de Turci, fiindcă a îndrăznit să protesteze la Poartă pentru răpirea Bucovinei. Cercetat faptul cu deamănuntul, protestul neaflându-se nicăeri, s'a dovedit că uciderea lui a avut o altă cauză: luarea lui din București cu copil cu tot și ducerea lui la Petersburg, deci închinarea lui dovedită către politica rusă a fost cauza uciderei lui. Cele trei scrisori publicate de noi¹⁾ sunt o puternică dovadă a acestei păreri arătate mai sus.

Aceste scrisori au fost scoase dintr'o cunoscută colecție, intitulată: *Zapiski Odesskago obșcestva istorii i drevnostei* = *Notițele societății pentru istorie și antichități din Odesa* (vol. XIII, pp. 117-8). Această colecție care a început să apară din anul 1844 continuându-și apariția până în preajma războiului mondial (vol. XXXI, 1913), conține foarte multe pagini destinate chestiunilor românești în atingere cu Moldova dintre Nistru și Prut.

Alături de aceste chestiuni un cunoscut iubitor al culegerilor de documente slave, privitoare la Moldova răpită, membru al acestei societăți, N. Murzachevici, a publicat un număr de 21 documente slave, eșite din cancelariile domnitorilor moldoveni din secolele XV-XVII-lea, privitoare la oamenii, lucrurile și localitățile din Basarabia.

Iată aceste documente:

1. Actul lui Alexandru cel bun din 1407 *Martie 8*, prin care dă lui Popșa Mihail două sate: Scorțenii (de la Pârâul Negru și Păncăuți, care este mai sus de călugării de la Dumbravă²⁾).

2. Actul lui Ștefan II, fiul lui Alexandru cel bun din 1434 (6942) *Octombrie 8* prin care se dă lui Jurj Atoc pământ pe râul Sărata din jud. Cetatea Albă. Documentul este scris de grămaticul Donč, la Suceava³⁾.

3. Actul lui Ștefan cel Mare din 1495 (7003) *Februarie 5* prin care se dă pisarului său Toader, satele Rezina pe Nistru și Sinașcuți tot pe Nistru⁴⁾.

4. Actul lui Ștefăniță Vodă din 1525 (7033) *August 27* prin

¹⁾ Mai întâi în *Neamul românesc literar* An. III, No. 25-6, 10 Iulie 1911, pp. 401-403 și apoi în *Documente slave de prin arhivele ruse*, fas. 1, pp. 27-31, 1920.

²⁾ *Zapiski Odesskago obșcestva istorii i drevnostei*, vol. I, pp. 346-48.

³⁾ Ibidem: Vol. II, pp. 562-...

⁴⁾ Ibidem: Vol. III pp. 838-39. Publicat și de I. Bogdan în *Documentele lui Ștefan cel mare*, vol. II, pp. 70-73.

care se dă lui Lupu Cărmăzănescul un loc în satul Vărzărești (jud. Chișinău ¹⁾).

5. Actul lui Petru Rareș din 1535 (7043) *Martie 22* prin care se dă lui Tomșa, pârcalab de Ceobruți, un loc din pustia de pe Botna dintre Dobra și Oale, unde este «marele Cheșenev» ca să-și facă sat ²⁾.

6. Actul lui Iancu Sasu din 1543 (7051) *Martie 20* prin care se dă lui Petru Albota, mare vâtaf de Iași, pământ în valea Speei pe râul Cobolța ³⁾.

7. Actul lui Petru Rareș din 1546 (7054) *Aprilie 16* prin care se dă lui Vâlcu, Nichifor și Simion o jumătate de sat Deteleu pe râul Cula (jud. Orhei). Este scris de Luca Popovici la Huși ⁴⁾.

8. Actul lui Iliș Vodă din 1547 (7055) *Aprilie 8* prin care se dă boerului Teodor cu frații lui două locuri pe râul Cula între Borșciar și Deteleu (jud. Orhei). L-a scris Șandru Cazanovici la Huși ⁵⁾.

9. Actul lui Alexandru Lăpușeanu din 1554 (7062) *Aprilie 30* prin care se dă lui Petru și sorei sale Maria, copii Steninei, pământuri pe râul Prut și Sărat. S'a scris de Dumitru Vascanovici la Iași ⁶⁾.

10. Actul lui Bogdan al IV-lea din 1570 (7078) *Februarie 16* prin care se reconfirmă stăpânirea lui Petru Albota asupra satului din valea Speei pe râul Cobolța. S'a scris de Ilie la Suceava ⁷⁾.

11. Actul lui Eremia Movilă din 1600 (7108) *Martie 25* prin care se dăruiește vistiernicului Apostolache și soției sale Cneajna satul Petrașcani (jud. Soroca). S'a scris de Arsenie Nebojatco în Suceava ⁸⁾.

12. Actul aceluiaș domn din 1603 (7111) *Aprilie 22* prin care se dăruiește jumătate din satul Ploschireni de la gura râului Ciuhra păhărniceșului Pântea. S'a scris de Pătrașcu Boureanu în Iași ⁹⁾.

13. Actul lui Constantin Movilă din 1609 (7117) *Mai 1* prin care se dă mănăstirilor Dragomirna și Secu, pământ pe malul Râului lângă Orhei. S'a scris la Iași de Cernat ¹⁰⁾.

¹⁾ Ibidem: Vol. IV, pp. 331-2.

²⁾ Ibidem: Vol. II, pp. 563- . .

³⁾ Ibidem: Vol. IV, pp. 332-34.

⁴⁾ Ibidem: Vol. IV, pp. 334-35.

⁵⁾ Ibidem: Vol. IV, pp. 335-37.

⁶⁾ Ibidem: Vol. II, pp. 564-65.

⁷⁾ Ibidem: Vol. IV, pp. 337-39.

⁸⁾ Ibidem: Vol. IV, pp. 339-42.

⁹⁾ Ibidem: Vol. IV, pp. 342-44.

¹⁰⁾ Ibidem: Vol. IV, pp. 344-45; s'a mai publicat și în vol. II, pp. 565-66, deosebirea constă numai în ortografie.

14. Actul lui Radu Mihnea din 1618 (7126) *Martie 8* prin care se dăruiește lui Eremia Băseanu satul Popăuți (jud. Orhei). S'a scris de Sianga în Iași ¹⁾.

15. Actul lui Ștefan Tomșa din 1623 (7131) *Aprilie 9* prin care se dăruiește lui Mierea Marmură uricarul o parte din satul Ziniani de pe râul Smila. S'a scris de Mânja ²⁾.

16. Actul lui Alexandru Iliăș din 1632 (7140) *August 9* prin care se dă lui Daniil din Varnița un loc, numit Peștera ³⁾.

17. Actul lui Petru Voevod? din 1633 (7041) *Martie 28* prin care se dă lui Gavriil și sorei lui, Nastea, copii lui Mihnea o jumătate din satul Bârnova de la gura Socilor, care sat se numește Văscoaia. S'a scris de Cosma Cățel la Huși ⁴⁾.

18. Actul lui Vasile Lupu din 1636 (7144) *Septembre 15* prin care se dăruiește lui Simion Pilinovschi și soției lui, Marica, o jumătate din satul Șerbiceni din jud. Hotin. S'a scris la Iași de Ionașco Mânja ⁵⁾.

19. Actul lui Istrate Dabija din 1662 (7170) *Ianuar 16* prin care se dăruiește mănăstirei Căpriană săliștea Popouți de pe pârâul Negru, jud. Orhei. S'a scris la Iași ⁶⁾.

20. Actul lui Iliăș Alexandru din 1667 (7175) *Februarie 15* prin care se dă lui Ionașcu din Orhei dreptul de a prinde pește în bălțile Orheiului. S'a scris la Iași de Dumitru Lecatoxusan ⁷⁾.

21. Actul lui Antioh Cantemir din 1698 (7206) prin care se închină mănăstirea Căpriană din Basarabia către mănăstirea Zograf, din Sf. Munte Atos. S'a scris la Iași de Pătrașco Dobrovetchi ⁸⁾.

Materialul coprins în aceste 21 de documente are importanță din punct de vedere istoric, juridic și filologic. Retipărirea lor într-o colecție românească este de mare nevoie, dar acel îndrăsneț, care s'ar apuca să îndeplinească o asemenea sarcină, ar greși acum, de oarece s'au strecurat greșeli ortografice la redarea în deosebi a localităților. Este bine, în orice caz, să se aștepte clipa când legăturile cu Ucraina s'ar îmbunătăți, pentru ca cercetătorul să le retipărească, consultându-le și verificându-le cu originalele, aflătoare în muzeul acestei societăți științifice din Odesa.

Este, deci, o datorie ca fiecare din cunoscătorii unei sau altei limbi slave să cerceteze bogatele lor colecții de documente, revistele și tot felul de lucrări în cari sunt tipărite materiale privitoare la viața noastră istorică.

¹⁾ Ibidem: Vol. V, pp. 840.

²⁾ Ibidem: Vol. IV, pp. 316-48.

³⁾ Ibidem: Vol. IV, pp. 348-49.

⁴⁾ Ibidem: Vol. IV, pp. 350-51.

⁵⁾ Ibidem: Vol. IV, pp. 351-52.

⁶⁾ Ibidem: Vol. V, pp. 840-41.

⁷⁾ Ibidem: Vol. IV, pp. 353-54; mai este publicat încă odată în Vol. II, pp. 566-67, diferența costă în transcriere.

⁸⁾ Ibidem: Vol. I, pp. 349-51.

ORÂNDUIELI ROMÂNEȘTI VECHI TIPĂRITE ÎN ARDEAL (1744—1848)

DE

DR. ANDREI VERESS
PROFESOR

După o lungă domnie de aproape 30 ani principele Mihai *Apafi* murind în primăvara anului 1690, Curtea împărătească din Viena și-a lătit mreжіle și asupra Ardealului slăbit, care prin așa-numita *Diplomă Leopoldiană* (dată în Viena, la 4 Decembrie 1691) își pierdu cu desăvârșire independența menținută până atunci cu atâta dibăcie timp de un veac și jumătate. Țara administrată de un guvernator pământean deveni totuș o simplă provincie supusă «Inaltei Case Austriace» de care depindea, primindu-și ordinele direct dela Curte ori dela Cancelaria Ardeleană instituită la Viena.

O exploatare nemiloasă a țării fu cea dintâiu urmare a acestei schimbări de regim, care însă oricum ar fi criticată, rămâne incontestabil, că Austriacii au introdus o administrație-model, bazată pe regulile tradiționale ale unui vast imperiu bine organizat, care administrație procedând după normele oficiilor germane, a contribuit mult la dezvoltarea binelui public sau mai bine zis a poporului, de care acel regim sub influența curentelor vremurilor se ocupa din ce în ce mai intensiv.

Ca sediu al guvernului și al guvernatorului s'a ales, precum nici nu se putea altfel cu mentalitatea Curții vieneze, Sibiul, orașul principal al Sașilor, oraș întotdeauna devotat Habsburgilor, care în răstimpul de o sută de ani, cât Guvernul și-a ținut reședința acolo, a simțit în toate privințele influența binefăcătoare a acestei împrejurări fericite. Căci guvernatorii erau numiți din nobilimea înaltă a țării, din sânul magnaților de frunte, cari căpătând acum titluri de conți, baroni și consilieri intimi, se bucurau de o înaltă demnitate, stimată atât de indigeni, cât și de oaspeții străini, cari vizitau țara.

Guvernatorul stând în capul unui Consiliu de 12 consilieri, acesta formă așa numitul guvern (*gubernium*) numit și de Români «guberniumul» cu un număr mare de secțiuni și funcționari, titu-

lari sau salariați, cari desfășurau în Sibiiu o viață agitată, plină de lux, petreceri și frumuseți, precum nu se pomenea mai înainte.

Guvernul Ardealului îș primea ordinele și directivele de administrație dela Viena, aplicându-le de obicei prelucrate și acomodate împrejurărilor locale și cerințelor timpului. Aceste «orânduile» sau ordonanțe curgeau din ce în ce mai numeroase, conform ideilor de stat urmărite de oamenii politici din diferitele cancelarii vieneze sau a sistemului marelui și umanitar de guvernare a unui mare gânditor cum era împăratul Iosif al II-lea, premergător veacului său, care avea o singură deviză de domnie și anume: ca popoarele sale să fie ridicate — fără deosebire de limbă și lege — pe o scară înaltă de cultură, ca astfel ele să trăiască fericite și fără griji materiale.

Ordonanțele primite sau redactate de către Guvernul Ardealului — în sensul directivelor primite — erau expediate autorităților județene și comunale în scris. Numărul lor creștea însă din zi în zi în cantități neașteptate, așa că — chiar dela al doilea pătrar al veacului al XVIII-lea — s'a simțit nevoia, ca ele să fie tipărite și transmise astfel diferitelor oficii, unde erau afișate pe pereți ori cetite în biserică și bălciuri norodului, pe care îl priveau în primul rând. Așa se constată lucrul foarte important și curios, că pe când Românii din Ardeal — în virtutea Constituției — nu erau recunoscuți de națiune și astfel nici reprezentați în dietele țării, ordonanțele administrative se tipăreau și erau publicate și în limba românească. În felul acesta — observat foarte riguros — limba românească a ajuns la gradul de limbă oficială, ocupând loc de cinste între limbile folosite în administrație, în ordinea următoare: latină, germană, ungară și română; iar dacă vre-o ordonanță se tipărea ca foaie-volantă (sau placardă) numai în trei limbi (fără cea latinească) textul românesc apare întotdeauna ca al treilea, în partea dreaptă a foi. E de observat însă, că de obicei ordonanțele se tipăreau în fiecare limbă separat, prezentând astfel cele românești, independente de celelalte trei limbi oficiale ale țării, adevărate monumente de limbă.

Cea mai veche ordonanță românească — văzută de mine până acum — este aceea din anul 1744 tipărită în tipografia numită «academicească» a Iesuiților din Cluj, după care vine una din 1750 tipărită cu toată probabilitatea în Blaj, formând astfel prima tipăritură a tipografiei românești, instalată în mănăstirea Sfintei Troițe.

Ocupat în trecut ani îndelungați cu aranjarea Arhivelor Muzeului Ardelean din Cluj, am alcătuit acolo o secție specială din orânduilele românești, scoase din cele mai diferite legături de acte

răslețe, care — începând cu anul 1744 — formează astfel o colecțiune foarte bogată, interesantă și prețioasă din toate punctele de vedere ale vieții sociale, culturale și economice din Ardeal, care se oglindește în ea. Văzând importanța acestor ordonanțe, publicasem în anul 1910 în limba ungară un catalog descriptiv al lor¹⁾, până la anul 1806, privite atunci de mine numai ca tipărituri românești necuprinse în monumentală publicațiune a Academiei Române cu titlul de: *Bibliografia Românească Veche*.

Simt o îndatorire literară — chiar față de mine însumi — să public cu prilejul de față și pe românește acest catalog, întregit cu scurte regeste, nădăjduind că publicațiunea mea — completată până la 1848 — va fi bine primită, nu numai pentru că se ocupă de un soi de documente neluate în seamă până acuma, dar și pentru bogăția materialului cultural, care se prezintă într'ânsul istoriografiei române, conținând date și amănunte în zadar de cercetat aiurea prin acte scrise.

Ordonanțele românești descrise alăturat au început să se tipărească în sediul Guvernului Ardealului numai din anul 1784, când ambele tipografii săsești s'au înzestrat cu litere cirilice și zețari români, așa că aceste orânduiri și decrete guvernamentale formează primele tipărituri românești din Sibiiu. Fenomenul acesta pe cât de curios, este destul de explicabil, dacă cunoaștem din date oficiale, că ordonanțele se tipăreau de obicei în 2000 și mai bine de exemplare (din fiecare limbă) ceea ce asigură tipografilor un venit permanent și sigur, pe care ei puteau conta mai bine decât pe vre-o cărțișoară adusă lor din întâmplare spre tipărire de vre-un biet preot sau dascăl român zelos. Așa se înțelege și cazul, că cu prilejul mutării Guvernului la Cluj — în toamna anului 1790 — își mută și Martin *Hohmaister* o parte a tipografiei sale oficiale, așa numită «dicasterială», urmând cu tipărirea ordonanțelor de-acum înainte acolo; iar când numărul acestor ordonanțe a crescut afară din cale, se grăbește și concurentul lui din Sibiiu, Petru *Barth* să-și scoată un privilegiu pentru dreptul de a tipări decretele Guvernului, tipărindu-și prima ordonanță la Cluj în vara anului 1795.

Orânduiriile descrise în publicațiunea mea se păstrează în Arhivele Muzeului Ardelean din Cluj și nimic nu arată mai bine importanța acelei colecțiuni, ca faptul că din cele 71 bucăți de față (până la anul 1806) Academia Română nu posedă mai mult de

¹⁾ A se vedea în publicațiunea mea cu titlul «Erdély és magyarországi régi oláh könyvek és nyomtatványok» (1544—1808) Kolozsvár, 1910; 4° pagini 119. (Extras din revista *Erdélyi Múzeum*.)

8 bucăți¹⁾. Piesele aci prezentate le-am privit ca documente, iar dacă cu toate acestea le-am descris în mod bibliografic, am procedat cu gândul, ca pe baza descrierii mele să se poată evidenția ușor aiurea prin alte arhive (județene și orașene) exemplarele păstrate acolo, descriindu-se cele cari nu se cuprind în această a mea publicație, care are scopul de a forma *primul fond* al acestor documente tipărite; prețioase atât ca conținut, cât și ca limbă, care apoi — pe baza ei — se va putea cu ușurință completa, dat fiind că spre o mai bună orientare dau întotdeauna și numărul oficial de registratură, sub care ordonanța respectivă a fost expediată autorităților de către Guvernul Ardealului. Tot pentru ușurarea cercetărilor am dat și titlul original al orânduielilor, iar dacă acelea nu aveau titlu (ca în cele mai multe cazuri) le-am dat titlu [în paranteză] cu cuvinte scoase din chiar introducerea textului lor.

Se înțelege dela sine, că obiceiul de a tipări ordonanțele și în limba românească s'a menținut de Guvernul Ardealului până la desființarea lui, adică până la unirea țării cu Ungaria în 1848 — ba chiar și mai departe — și astfel complectarea colecțiunii mele este de dorit, atât mai mult, cu cât ea posedă lacune regretabile. Așa de pildă, nu conține nimic dela 1744 până la 1750, dela acest an, timp de zece ani, nici o bucată dintre anii 1767 până la 1783, precum nimic din anii 1791, 1794, 1796, 1807—09, 1817, 1820—21. 1825—30, 1832—36, și 1838—1846, din cari ani totuși trebuie să se mai găsească undeva simile documente, ce merită să fie descrise și mântuite astfel pentru cunoașterea vremurilor; cu atât mai mult, că ele sunt destul de rare și aceasta poate din pricina, că aceste orânduieli fiind de ordine administrativă, cu timpul au fost probabil selecționate — sau «scartate» precum se zicea — de-a lungul veacurilor și trimise la fabrica de hârtie²⁾.

La facerea acestui «catalog descriptiv» nevoind a pași peste anul revoluției din 1848, trebuie să menționez, că din anii războiului dela 1848—49 se mai află un număr considerabil de proclamații și foi volante românești — abia luate în seamă de istoricii români — cari merită un studiu special.

O altă completare a materialului catalogului meu prezintă edictul Guvernului Ardealului din 5 Mai 1789, în care s'au adunat

¹⁾ Descrise în publicațiunea: *Foi volante din colecțiunea Academiei Române* (1642—1866). Lista întocmită de dl. Al. T. Dumitrescu. București, 1912. (Pag. 209—310 din Creșterea colecțiunilor în anul 1911.)

²⁾ Așa numai îmi pot da seamă, cum s'au menținut în colecțiunile răsfoite și studiate de mine numai exemplarele aci descrise, iar la Academia Română, în Biblioteca numai 3 bucăți și în Arhivă una singură.

— în rezumat ori retipărit literal — sub titlul de «Extractul ceal hronologicesc a porâncilor celor împărătești din anul 1786, 1787, 1788», aproape 50 de orânduiești, cu atât mai interesante, că ele nu se află toate în cele descrise de mine mai sus. Acest «Extract» eșit din «Tipografia alui Petru Bart cu invoirea Preaînaltă la anul 1789» formează o fascicolă de 64 pagini nenumerate (însă coalele de câte 4 pagini semnate dela 1 — 16) plină de date și amănunte privitoare la istoria economică a țării¹⁾ și sunt de părere, că această publicație folositoare nu este unică, ci trebuie să fi avut o continuare și în anii ce-i urmau, continuare cerută de trebuința zilnică și ordinea de cancelarie de a se avea la îndemână permanent — pentru a se putea face control — orânduieștile date întru folosul obștesc al popoarelor Ardealului, cari stăteau sub ocrotirea umană a Guvernului, întotdeauna plin cu porniri ce aveau de scop buna administrație a țării.

1744

[Rânduială] dela prea înălțata crăiasa țării ungurești și a Boheimii Maria Theresia, preamiloștiva noastră doamnă, prin Comișla, sau scaunul sănătății din Ardeal.

Tiperit în Klus, în Tipografia Academicească. Anul dela Hristos 1744.

Foaie volantă (de 27 × 31 cm.)²⁾ dată în Sibiiu, 1 Ianuarie 1744³⁾ emisă pentru propoveduirea norodului, ca să se prezinte cu voie bună la casele de contumație, făcute pe granița țării cu scopul, ca să fie acolo adăpostit o vreme oarecare la timpul ciumii și a altor boale molipsitoare; jos cu tariful ce se va plăti pentru dezinfectarea lucrurilor predate, variind între 1—34 creițari.

1750

IDEA. Care cu crăiasca cântălărie a Ardealului, și cu Deputatușii în deputația Curții Crăești s'au cercetat: după acea iarăș cu deputația noastră la curte: Și cu Comisariatușul nostru cel Ostesc împreună cu însemnata Cântălăria noastră cea Crăiască, spre mai mare folos s'au așezat pentru scăderea Căraușilor, și sălășluirilor celor fără plată în Tara Ardealului.

Folio 11 pag'ni (de 16 × 24 cm.) încadrate și cu o inițială frumoasă, expediat autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 374/1750. Locul

¹⁾ Titlul deplin al acestei publicațiuni este: Extractul ceal hronologicesc a porâncilor cealor Împărătești din Anul 1786, 1787, 1788, care pentru accaia să dă în Tipar atare tuturor, ca să să păzească prin toți aceaste porânci, și ca să nu poate zice nimenea, cumcă nu l-a știut. (Fascicola nu are frontispiciu, dar se poate ușor identifica, dacă notăm, că prima orânduială a ei poartă numărul de 8855/389/1786 iar ultima foaie colofonul de tipar susmenționat și pe mijlocul foii o gravură de 4: П:

²⁾ Socotim aci așanumita «oglină» de tipar a feței.

³⁾ Data ordonanței o știu din exemplarele celelalte, tipărite în limba latină, germană și ungără.

tiparului nu este numit, de oarece însă frontispiciul depe prima pagină¹⁾ precum și tăietura literilor seamănă mult cu aceea a Minologionului din Blaj, din anul 1781 cred că ordonanța a fost tipărită în Blaj, ba chiar că este prima tipăritură care a eșit din tipografia fondată în mănăstirea Sfintei Troițe de acolo.

Prin ordonanța aceasta importantă se desființează așa-numita cărașie, care exista de veci și consta din uzanța, că comunele erau obligate a da (gratuit) cai sau chiar căruțe la toate persoanele oficiale, ba și la nemeșii, cari aveau la sine anumite ordine (*litterae passuales*) care obligație devenise cu timpul foarte grea și aproape insuportabilă. Ordonanța stabilește în 15 «ponturi» taxa de plătit de diferiții călători dela o stațiune până la alta. Aceste stațiuni nu puteau să fie mai îndepărtate de două mile ardelene una de alta, iar dacă nu se putea evita, ca una din ele să fie mai mare de două mile și avea de pildă 3—4 mile, atunci se socotea drept două stațiuni, plătindu-se de fiecare cal și stațiune câte 10 creițari, de un bou 7 1/2 creițari, vasăzică după 4 cai 40 și după 6 boi 45 creițari pe fiecare stațiune, fără deosebire, dacă căruța aparținea unui militar, ori unui țaran.

1761

[Proclamația generalului Buccow către norodul rumănesc din țara Ardealului.]

Foaie volantă (de 19×27 cm.) în trei limbi (nemțește, ungurește și românește) pe aceeași foaie, dată în cetatea Sibiului, 9 Aprilie 1761 și expediată autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 484/1761, tipărită — probabil — cu literile tipografiei seminarului din Blaj.

Generalul Buccow declară, că Maiestatea Sa (Maria Tereza) având chiar și în aceste timpuri războinice o deosebită îngrijire maternă pentru supușii săi, a numit o comisiune specială spre domolirea gâlcevilor observate zilnic între Români, care comisie își va începe activitatea cu ziua de 26 Aprilie sub președința sa, a generalului. Poruncește așadar Românilor, ca neuniții să nu supere pe cei uniți, pe ai căror popi i-au dat afară de multe ori din biserică și locuința lor, nici aceștia din urmă să nu bântuiască pe neuniți, ci fiecare «biserică» să-și trimeată pe ziua indicată câte un ales al ei din fiecare județ, scaun ori district la Sibiu, unde să-și arate jignirile avute în fața Comisiei delegate.

1766

[Rânduiala Împărătesei Maria Terezia față de ciumă.]

Folio 6 pagini (de 16.5×29 cm.) dată «în lăcuitoriul oraș al nostru în Beciu, în 25 de zile a lui August, anul 1766, a stăpânirii noastre 26». Tipărit cu slovele tipografiei seminarului din Blaj și expediat autorităților de Guvernul Ardealului sub 916/1766.

Referindu-se la ordonanțele anterioare, se atrage atențiunea oamenilor locuitori în apropierea graniței țării (în 10 ponturi) asupra felului cum să se supună controlului igienic împreună cu mărfurile lor pentru o probabilă evitare a ciumei.

¹⁾ Înțeleg prin aceasta ornamentul din captul paginei, numit de nemți «Kopfleiste».

1766

[Decret împărătesc pentru înființarea miliției rumânești limitanee.]

Folio 31 pagini (de 19×30 cm.) dat în Cetatea lăcuinței noastre în Beciu, zile 12 alui Noembrie 1766 și expediat autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 2375/1767.

Este decretul original prin care s'a înființat instituția regimentelor de grăniceri români, care ne dă în 84 ponturi descrierea organizației întregi, împreună cu îndatoririle militarilor precum și aprovizionarea ofițerilor și a militarilor de rând ¹⁾.

1784

[Prefacerea ²⁾ Sinedului a Împărăției turcești pentru slobozenia . . . negustoriei supușilor crăești și împărătești în Țara turcească.]

Folio 3 pagini (de 17×27 cm.) dat în Țarigrad a doa zi în luna Rebi-
ulahar adecă [24] Februarie ³⁾ 1198 (1784) tipărit sau în Blaj cu Tipariul
Seminariului și expediat autorităților de Guvernul Ardealului sub No. 5280/1784.

Ordonanța aceasta a Poartei Otomane cuprinde cele 8 ponturi prin cari se decretează regulile liberului comerț al negustorilor din Ardeal cu împărăția turcească.

1784

Norma adecă rândulala veniturilor patrahirului ⁴⁾

Folio 3 pagini (de 15×27 cm.) cuprinzând taxele bisericesti de plătit de către credincioșii neuniți, stabilite prin ordinul împărătesc din 23 Septembrie 1784 și expediat autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 5826/1784. *La sfârșit: La SIBIU sau tipărit prin Pătru Bart.* ⁵⁾

1784

Cele mai jos însemnate Necuviințe să strică, și de osăbit să opresc.

Folio 2 pagini (de 16.5×27 cm.) tipărit în Blaj cu tipariul Seminariului și expediat autorităților de Guvernul Ardealului sub No. 7569/1784.

Prin această ordonanță importantă Guvernul ia pe iobagi în ocrotirea sa față de exploatarea lor de către nobili și proprietarii țării, fixând în 15 ponturi lucrurile ce acești din urmă nu au voie să facă contra iobagilor lor.

¹⁾ Copiat de mine în întregime pen ru volumul VII-lea al publicațiunii mele: *Monumente privitoare la Istoria Românilor*.

²⁾ Acest cuvânt vrea să corespundă termenului german «Uebersetzung», ce se află pe exemplarul german al ordonanței.

³⁾ Locul zilei lunii a rămas gol, dar l-am putut întregi din exemplarul german al ordonanței.

⁴⁾ Pe exemplarul latinesc cetim: Norma stolaris.

⁵⁾ Cfr. Bibliografia Românească Veehe No. 476.

1784

Porunca Guberniumului tuturor, și flește căroră răzvrătiților Rumâni.

Foaie volantă tipărită în formă de patentă (cu un saț larg de 28.5 cm.) cu 15 rânduri, dată în Sibiiu, 1784 November 11 (tipărită cu slovele lui Petru Bart în Sibiiu) și semnată cu mâna de către B. S. de Brukenenthal gubernator, David Székely cancellarius și Anton Horvát secretarius.

Prin această ordonanță guvernul ordonă Românilor lui Horia, răzvrățiți «priu minciunile vâtafilor» ca să se lipsească de pustiirile săvârșite și să se întoarcă la vetrele lor, căci altfel vor fi înfrânți cu oastea țării.

1784

[Porunca Guberniumului contra Rumânilor răsculați.]

Foaie volantă tipărită în formă de patentă (largă de 27.5 cm.) cu 18 rânduri, dată în Sibiiu, 1784 November 18 (tipărită cu literile tipografiei lui Petru Bart) și semnată cu mâna guvernatorului țării și cei doi contrasemnatori de mai sus, începând cu cuvintele: Fiind că întru turburarea.

Prin această ordonanță (expediată autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 10753/1784) în numele împăratului Iosif II-lea guvernul văzând că răzvrătiții răscoală pe țărani români din sat în sat prin amăgiri și minciuni scornite, pentru ca acest rău să nu se mai lătească, oricine ar prinde pe vreunul dintre acești Români, se somează ca să-l predea conducătorului celei dintâi comune sau celui dintâi ofițer vecin, unde cauza lui se va examina, și găsindu-se vinovat, acela care l-a predat va căpăta 30 de zloți ungurești drept răsplata credinței sale față de craiul și țara sa, iar dacă vre-una din acele comune ar da loc acelor oameni răzvrățiți și răi, primarul (birăul) acelei comune se va trage în țapă împreună cu doi de-ai săi (jurați) după legile țării.

1784

[Porunca Guberniumului contra Rumânilor răsculați.]

Foaie volantă tipărită în formă de patentă (largă de 27.5 cm.) cu 14 rânduri, dată în Sibiiu, 1784 november 22 tipărită cu slovele lui Petru Bart cu semnătura guvernului (tipărită) începând cu cuvintele: Cu mare neplăcere.

Prin această ordonanță (expediată autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 10874/1784) se ordonă sever tuturor, ca în timpurile acestea de răzvrătire să fie cu supușenie către conducătorii și proprietarii comunelor, îndeplinindu-și îndatoririle la cari sunt supuși.

1784

[Porunca Guberniumului contra Rumânilor răsculați.]

Foaie volantă tipărită în formă de patentă (largă de 27.5 cm.) cu 9 rânduri, dată în Sibiiu, 1784 november 23 (tipărită cu slovele lui Petru Bart) și semnată cu mâna de guvernatorul Brukenenthal și doi contrasemnatori, începând cu cuvintele: După ce au înțeles.

Prin această ordonanță (expediată autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 10944/1784) se face de știre că împăratul (Iosif II) aflând despre cruzimile săvârșite de țărănimea română, a poruncit ca să se ia măsuri severe și fără nici o cruțare contra lor și astfel se vestește tuturor în țară, că cine va prinde și preda pe conducătorii acestei răscoale, va primi o răsplată bună de 300 galbeni.

1784

Scurtată cuprindere Din cea de obște pentru Moștenitoarea țara ungurească ale Vămilei noi rânduite.

Folio 14 pagini¹⁾ (de 14 × 27 cm.) dat de Iosif al Doilea. . . . în Viena²⁾, la 29 de zile alui Noemvrie 1784 (tipărit prin Martin Hohmaister K. ot Im: cu privilegium interit tipografus) și expediat autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 10556/1784³⁾.

Ordonanța cuprinde articolele 65—104 ale regulamentului vămii (hărminției) cu dispozițiuni severe față de contrabandiști.

1785

Invățătura sau tâlcuirea Pentru rubricile, sau Trăsurile liniilor, ce sânt cuprinse în Foile Conșcripțil.⁴⁾

Folio 22 pagini nenumerate (de 13.5 × 28 cm.) cu 4 coale și o foaie a erorilor de tipografie, anexat. Din Porunca înălțatului Crăesc Gubernium s'au tipărit în Sibiu prin Pătru Bart Tipograful Cetății. Anul 1785.

Ordonanța aceasta (expediată autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 7868/1784) are de scop de a face cunoscut locuitorilor țării însemnătatea recensământului ordonat de a se face în Ardeal; dar pe când exemplarele germane și ungare (tipărite aiurea) au numai 6—7 pagini, exemplarul românesc este mai amănunțit și e de trei ori mai voluminos.

1785

[Rânduiala Împăratului Josif II. pentru înlesnirea iobăgiei.]

Foaie volantă (de o lărgime de 39.5 cm.) cu 26 rânduri dată în cetatea noastră a Beciului, în 22 de zile a lunii lui August, anul Domnului 1785 contrasemnată de către Grof Eszterházy Ferencz și Alixander Horvát tipărită cu slovele lui Petru Bart din Sibiu⁵⁾ și expediată autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 6895/1785.

Prin această ordonanță împăratul Iosif desființează pe viitor cu totul iobăgia și fixează în șase ponturi toate îndatoririle acestora față de proprietarii lor de moșie⁶⁾.

¹⁾ E interesant că exemplarul unguresc e mai scurt și nu are decât 2 pagini.

²⁾ Această numire e interesantă, căci chiar și mai târziu se scrie consecvent: Beciu.

³⁾ Numărul ordonanței este scris cu creion, nu tipărit ca de obicei.

⁴⁾ Cuvântul de «Invățătură» din acest titlu vrea să corespundă cuvântului latinesc de *Instructio* aflător pe exemplarele celorlalte limbi.

⁵⁾ E greșită observația din Bibliografia Românească Veche sub No. 495 (vol. II. p. 311) cum că aceasta ar fi o tipăritură vieneză.

⁶⁾ Se află și la Academia Română: Creșterea colecțiilor, 1911, p. 309.

1785

[Porunca Guberniumului pentru pedeapsa dezertorilor.]

Folio 5 pagini nenumotate (de 14×24 cm.) dată în Sibii, 10 Septembrie 1785 (tipărită cu slovele lui Martin Hohmaister) și expediată autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 6903/1785).

Ordonanța aceasta fixează pe baza decretului Curții împărătești din Viena, din ziua de 18 August 1785 în 9 ponturi pedeapsa dezertorilor, menționând în introducerea ei, cum că numărul dezertorilor din regimentele ungare e de două ori mai mare, decât acela al regimentelor germane (adică austriace) însă pe când la acestea $\frac{1}{3}$ din dezertori de obicei se regăsesc și se înrolează din nou regimentelor lor, dintre dezertorii regimentelor ungurești numai a cincea parte a lor se pot prinde și îndupleca la noua înrolare.

1786

[Rânduiala Impăratului Josif II. în deprinderea lucrului conșcripțil, a măsuratului și a mărturisirii fundușurilor sau țiiturilor.]

Folio 98 pagini (de 13.5×22 cm.) cu 2 planuri de geodezie, dată în cetatea noastră a Beciului, 10 zile Fevruarie ¹⁾, anii Domnului 1786 tipărit la Sibiu prin Pătru Bart ²⁾ și expediat autorităților de către Guvernul Ardealului ³⁾.

Ordonanța aceasta cuprinde toate regulamentele și formularele trebuincioase la desevășirea măsurătoareii pământurilor, a cărei importanță fiind explicată în 10 ponturi, împăratul asigură pe supușii săi, că scopul este tot așa de nevinovat, ca și cum a fost acela al recensământului.

1786

[Rânduiala Impăratului Josif II. în ordinarea căsătoriilor din Ardeal.]

Folio 16 pagini (de 15.5×24.5 cm.) dat în Viena Austriei, 6 zile a lunii lui Martie 1786, tipărit cu slovele lui Petru Bart și expediat autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 30/1786.

Această ordonanță având de scop a elimina abuzurile vechi observate în Ardeal la facerea căsătoriilor, reglementează instituțiunea căsătoriilor prin 62 ponturi ⁴⁾.

1786

[Rânduiala Impăratului Josif II. cu privire la despărțiri.]

Folio 2 foi nepaginate (de 14.4×27 cm.) dat în crăiască Cetatea a Beciului, Octomvrie 12 zile 1786 tipărit la Sibiu prin Martin Hohmaister,

¹⁾ Tipărit greșit «Martie» și îndreptat pe urmă cu mâna.

²⁾ E interesant că celelalte exemplare (germane și ungare) ale ordonanței au fost tipărite de Hohmeister.

³⁾ În B. V. R. (sub No. 499, vol. II, p. 312) se zice greșit ca tipărit în Viena.

⁴⁾ Semnalat în Creșterea colecțiilor 1911, p. 309.

K: ot Im: cu privilegium întărit tipografuș, și expediat autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 11453/1786.

Această ordonanță a avut de scop a completa cuprinsul celei de mai sus (din 6 Martie 1786) printr'un articol — omis acolo — privitor la cazul despărțirii de masă și pat, care se trimite la arbitrii și anume întotdeauna când una din părți din reavoință încăpăținată nu-și dă asentimentul la aceea despărțire.

1786

Povățuire.

Folio 3 pagini (de 14×22 cm.) dat în Beciu, 18 zile a lunii Noemvrie, anul 1786 tipărit cu slovele lui Petru Bart și expediat autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 537/1786.

Ordonanța dă instrucțiuni în 7 articole în privința felului cum trebuiesc jupuite dobitoacele moarte în vre-o boală și apoi tăbăcite pieile lor, fără ca oamenii să se infecteze.

1787

[Rânduială împărătească către Uniții de legea grecească pentru înpuținarea sărbătorilor.]

Folio 4 pagini nenumotate (de 16.5×26 cm.) dat în Viena, 30 Ianuarie 1787 tipărit cu slovele lui Martin Hohmaister din Sibiiu, expediat autorităților de către Guvernul Ardealului, însă de două ori, odată în anul edițiunii ordonanței și a doua oară la 20 Noemvrie 1804 sub No. 9040/1804.

În această ordonanță împăratul promite, că după ce a regulat deja prin decretul Guvernului Ardealului din 7 August 1786 cu No. 8801¹⁾ ținerea sărbătorilor celor neuniți, acum regulează și pe aceea a uniților, pentru ca credincioșii ambelor legi să-și țină sărbătorile în aceleași zile. Astfel fixează (afară de Duminici) 26 de sărbători pe an, iar cine va ține mai multe, va fi pedepsit²⁾.

1787

Arcan sau învățătură împotriva călcezii oilor.

Folio 4 pagini nenumotate (de 13.5×22 cm.) fără dată și semnată, tipărit cu slovele lui Petru Bart din Sibiiu și expediat autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 3581/1787.

1787

[Rânduiala Împăratului contra pribegirii sau fugirii afară din țară.]

Folio 20 pagini (de 14×28 cm.) dat în cetatea Beciului Aprilie 2 zile 1787 tipărit cu slovele lui Petru Bart din Sibiiu și expediat autorităților de către guvernul Ardealului sub No. 5518/1787.

¹⁾ Exemplarul românesc al ordonanței nu-l cunosc.

²⁾ Această „rânduială” a fost repetată și tipărită din nou la 1804. (Vezi: Foi volante p. 51.)

Ordonanța explică în 47 articole paguba obștească care rezultă în urma pribegirii din țară, expunând totdeodată și împrejurările recrutărilor, amăgirilor și a răpirilor de oameni, pentru cari stabilește diferite pedepse severe ¹⁾.

1787

[Rândulala Guberniumului către biraele sătești.]

Foaie volantă în formă de patentă (largă de 34.5 cm.) cu 12 rânduri dată în Sibiu, 29 Octomvrie 1787 tipărită cu slovele lui Petru Bart și expedită autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 11817/1787.

Referindu-se la decretul Împăratului din 27 Septemvrie trecut ordonă primarilor comunali, ca pentru mai mare siguranță să predea fiecare la câte patru săptămâni perceptorilor regali sumele adunate din diferitele contribuțiuni.

1788

Cuprinderea a celor Meșteșuguri . . . care doftorul . . . Budelko pentru curățirea . . . Bucatelor celor necurate . . . au aflat.

Folio 2 pagini (de 14.5 × 25 cm.) fără dată, tipărit cu slovele lui Martin Hohmaister și expedit autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 3083/1788.

Sistemul medicului primar (physicus) al comitatului Györ de a curăți grânele bântuite de opsigă, neghină și tăciune se descrie și recomandă norodului în 10 articole.

1788

[Pravila cerșitorilor dată de Împăratul Josif II.]

Folio 13 pagini (de 14 × 24 cm.) dat în crăiască cetatea a Beciului, în 11 zile a luni lui Făurarii ²⁾, anul 1788 tipărit cu slovele lui Petru Bart și expedit autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 3262/1788.

Ordonanța aceasta sistematizează chestiunea cerșetorească în 27 articole, dând pe ultima pagină și modelul pașaportului cu care trebuiesc expediați cerșitorii.

1788

Învățătura Pentru Kvietanțiile ceale tipărite . . . și kontrakvle-tanțiile.

Folio 14 pagini (de 14 × 24 cm.) fără dată, tipărit cu slovele lui Martin Hohmaister și expedit autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 3709/1788.

Ordonanța aceasta precizează în 13 articole și alte a-s alinate normele după cari trebuiesc făcute chitanțiile despre bucatele și nutrețul cailor rechionat de către autorități pe seama miliției.

¹⁾ Semnalat în Creșterea colecțiilor 1911, p. 309.

²⁾ Tipărit greșit 14 deoarece în celelalte exemplare ne-române se vede curat 11.

1788

Rânduiala pentru Potolire Focului celui, care s'ar întâmpla în Țara Ardealului.

Folio 20 pagini (de 14 × 24 cm.) dat în Beciu, în 26 Iunie, anul 1788 tipărit cu slovele lui Petru Bart și expedit autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 6365/1788.

Ordonanța dă poporului în 56 de ponturi cunoștințele necesare pentru evitarea incendiilor și stingerca lor, formând astfel primul regulament de pompieri.

1788

Vestire.

Foaie volantă (largă de 14 cm.) cu 12 rânduri dată în Sibii, 20 Noembrie 1788 și expediată autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 9528/1788.

Publicația știrii, cum că împăratul a permis prin decretul din 27 Octombrie 1788 importul lulelelor de lemn și a altor fabricații de Tirol, însă numai sub condițiunea ca să se plătească după prețul lor o vamă (hărminție) de 10 %.

1788

Vestire.

Folio 2 pagini (de 14 cm.) dat în Sibii, Decembrie 1788 fără semnături și expediat autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 9976/1788 și 10413/1788.

Ordonanță dată întru urmărirea a doi soldați, Petru (Herczeg) Kovács și Ioan Weber, cari au fugit dela gazdele lor ofițeri, furându-le diferite lucruri.

1788

Înștiințare poruncitoare.

Folio 2 pagini (de 14 cm.) dat în Sibii, 31 Decembrie 1788 fără semnături și expediat autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 10775/1788.

Ordonanța dispune, ca spre întregirea regulamentului din 21 August 1788 cu No. 7275 în privința înmormântărilor ¹⁾ nici o familie să nu mai aibă drept de a-și ține cavouri în biserici și capele și nu au dreptul de a deschide cavouri noi — nici chiar pe moșile lor proprii — decât în «șintirimile» obicnuite existente.

1789

Vestire.

Foaie volantă (de 14 cm.) dată în Sibii Februarie 3 anul 1789 și expediată autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 646/1789.

Circulară pentru aflarea martorului Niculae Masilie.

¹⁾ Exemplarul românesc al acestui regulament nu-l cunosc.

1789

Vestire.

Folio 2 pagini (de 14 cm.) dat în Sibii 22. Februarie anul 1789 și expediat autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 700 și 873.

Citațiune privitoare la dezbaterea succesorală a lui Ioan Imling și Rozina Konrad.

1789

[Orânduiala Pădurilor prințipatului Ardealului.]

Folio 32 pagini nenumerate (de 14 × 23 cm.) cu desemnul a două păduri-model, dat în Viena, în Austria în luna lui Mai în 30 de zile 1781 tipărit în Tipografia alui Petru Bart; cu învoirea Preaînaltă la A[nul] 1789 și expediat autorităților de către Guvernul Aedealului sub No. 4446/1787.

Regulamentul acesta important, care organizează cultivarea sistematică a pădurilor fu tipărit în nemțește și ungurește încă din anul 1786 și reexpediat — precum se vede — la 1787 și 1789 din nou, având 53 și 9 articole.

1789

Scriere deprin prejur¹⁾.

Folio 4 pagini nenumerate (de 14 cm.) fără dată și expedită autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 2506/1789.

Circulara cuprinde lista lucrurilor mobile, furate de niște tâlhari necunoscuți în ziua de 13 Februarie 1789 din casa lui Ioan Irimie aflătoare în apropierea comunii Feldioara.

1789

Vestire.

Folio 3 pagini nenumerate (de 14 cm.) dat în Sibii 14 Aprilie 1789 și expediat autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 2964/1789.

Ordonanța cuprinde decretul împăratului din 5 Martie 1789 cu No. 2590 în privința contractului de matrimoniu a pupililor cari stau sub tutelă.

1789

Inștiințare.

Folio 2 pagini (de 14 cm.) dat în Sibii 14 Aprilie 1789 și expediat autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 2965/1789.

Ordonanța Guvernului în urma poruncii împăratului, ca averea bănească a orfanilor să fie depusă la fondul obicinuit și păstrată cu cinste.

¹⁾ Expresiunea aceasta corespunzătoare cuvântului Circulară, arată foarte interesant greutatea întâmpinată de traducătorul ordonanței scrise original în ungurește, în care găsim cuvântul de «körlevél» neuzit încă pe românește de dânsul.

1789

Scriere deprin prejur.

Folio 3 pagini nenumerotate (de 14 cm.) dat în Beciu, 3 Aprilie 1789 și expedit autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 3307/1789.

Cuprinde lista lucrurilor mobile furate în zilele de 26—27 Martie 1789 de niște tâlhari necunoscuți, în comuna Roterhausen din prăvălia negustorului Iacov Rodler.

1789

Scriere deprin prejur.

Folio 3 pagini nenumerotate dat în Maroșporto, 14 Aprilie 1789 și Sibiu, 29 Aprilie 1789 și expedit autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 3706 și 3707.

Circulară în privința prinderii lui Vențel Javorszki cătană prost Luntraș din Preșburg și a celor trei soldați infirmieri fugiți din spital, furând și lucruri mobile.

1789

[Regulamentui monetei de cinste¹⁾.

Folio 9 pagini nenumerotate (de 14 × 23 cm.) cu desemnul decorațiunii (sculptat în aramă) fără dată și expedit autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 6784/1789.

Regulamentul constând din 20 articole expune că până acum virtutțile militare au fost răsplătite de către generali prin bani, însă împăratul convinsându-se că acest premiu se cheltuia mai mult în niște petreceri trecătoare, a înființat ordine de decorațiuni, care se vor purta de proprietarii lor oricând în mod public și afară de acestea li se va mări chiar și solda militară, pentru ca aceste distincțiuni să exercite un îmbold și pentru alții.

1789

[Rânduiala Împăratului Josif II. pentru conscripția chiriei caselor.]

Folio 36 pagini (de 14 × 23 cm.) dat în cetatea a Beciului în luna lui Iulie în 23 de zile 1789 (tipărit cu slovele lui Petru Bart) și expedit autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 8519/1789.

Cuprinde regulamentul privitor la conscripția chiriilor (împreună cu formularele necesare) în 48 de articole, promise prin articolul 16 a poruncii împărătești din 10 Februarie 1786.

¹⁾ Traducerea cuvântului unguresc «hadi érdemrend» corespunzător termenului de «decorațiune» de astăzi.

1790

Învățătură, sau orânduială! Cum, și când, și în ce fel de vreme, și cui, și după câtă plată să cuvine a da Căraușia, adică Forșpan?

Folio 6 pagini nenumerate (de 13.5×22 cm.) dat în Cluj, în ziua al 6-le alui Dețemvrie 1790 tipărit cu slovele lui Hohmaister [din Cluj] și expediat autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 9366/1790.

Ordonanță în 8 ponturi în privința desființării căraușiei gratuite, care până acuma se impunea în mod abusiv, spre întregirea regulamentului militar din anul 1759.

1792

[Trei rândueli ale voevodului Țării Rumânești Suțu privitoare la oierit.]

Folio 5 pagini (de 16×24 cm.) nenumerate dat în București, în 7 și 29 Avgust și 29 Septemvrie 1792 și semnat de Ioan Mihail Constandin Suțul Voevod Gospodin Zemli Vlașcoi (tipărit cu slovele lui Hohmaister din Cluj) și expediat autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 7917/1792.

Aceste porunci domnești privitoare la tunsul lăinii și gospodăria oilor sudiților din țară, au fost retipărite și comunicate autorităților prin circulara de față, fiind că era un obicei vechiu secular, ca oierii din Ardeal să-și mâne oile în Țara Românească, unde pășunile erau mai bune și vitele se adăposteau mai bine și peste iarnă, ca în Ardeal.

1792

[Pardon-general al Impăratului Leopold II. dat dezertorilor.]

Foaie volantă în formă de patentă (de 36.7 cm.) cu 32 rânduri dat în Vienna, în ziua 1 a lui Noemvrie 1792 tipărit cu slovele lui Martin Hohmaister din Cluj și expediat autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 7948/1792.

Pardonul e valabil pe un termen de 10 luni, expunând că cine în acest răstimp nu se va întoarce la regimentul său, va fi sever pedepsit.

1793

[Regulamentul Guberniumului despre datoria slugilor către domnii și stăpânii lor.]

Folio 32 pagini nenumerate (de 14×24 cm.) dat în Cluj în luna lui Iulii în 18 zile anul Domnului 1793 tipărit cu slovele lui Martin Hohmaister din Cluj și expediat autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 8466/1793.

Regulamentul slugilor de față constă din 55 articole și e bazat pe acela a decedatului Iosif II din 22 Iunie 1786 aprobat de către dieta Ardealului în ședința ei din ziua de 20 Septemvrie 1792.

1795

[Porunca Împăratului Francisc II. contra militarilor neascultători din varmegia Hinidoriei.]

Folio 7 pagini nenumerate (de 16×27 cm.) dat în Vienna Austriei, în 3 zile a lunii lui August 1795 tipărit cu slovele lui Petru Bart și expedit autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 2245/1795.

Ordonanța stabilește pedepse severe pentru soldații mărginași, cari până și în orașul Hațegului dezertează de sub serviciul militar cu cele mai naive pretexte.

1795

[Rânduiala Guberniumului contra tâlharilor.]

Foaie volantă (de 33.5 cm.) cu 26 rânduri dat în Cluj în luna lui Septembrie în 28 de zile 1795 semnată de Grof Banfi guvernator și doi contra-semnatari, tipărită cu slovele lui Martin Hohmaister și expediată autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 5554/1795.

Crăiasca Gubernie pricepând că în ținutul Haromsicului și Făgărașului precum și al Brașovului s'au sporit tâlharii și hoții și că însuși oareși-cari din lăcuiitorii acestor ținuturi nu numai că se înțeleg cu tâlharii, ci încă îi și ascund și pitulă pentru istirșirea tâlharilor și hoților, se înștiințează tuturor de obște prin acest patent cum că la oamenii aceia, cari prinzând pre vreun tâlhar sau hoț îl vor aduce la mâna tistului sau la diregătoria cea mai de aproape, se vor da 100 de zloți nemțești numai de cât la mâna lor, iar de va fi mort și îl vor aduce, 50 de zloți, iară oamenii aceia, cari ar ascunde astfel de tâlhari și hoți și nu-i vor descoperi diregătorilor, nu numai cumplit să vor pedepsi, ci și cu pierderea vieții sale vor avea a răspunde de o întâmplare ca aceasta; în sfârșit tâlharilor cari se vor întoarce la viața cea cu bună rânduială erta-se-va, întorcându-se la casele lor.

1797

[Pardon-general împărătesc dat dezertorilor.]

Foaie volantă în formă de patentă (de 38 cm.) cu 28 rânduri dat în 1 Dekembrie 1796 tipărit cu slovele lui Petru Bart și expedit autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 167/1797.

Dezertorilor cari se vor întoarce la regimentele lor împăratul le fixează un termen de zece luni dela 1 Ianuarie 1797 până la sfârșitul lui Octombrie, iar după acel termen se vor pedepsi sever.

1797

Punctumuri îndreptătoare.

Folio 22 pagini nenumerate (de 14×26 cm.) fără dată și expedit autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 6800/1797.

Cuprinde textul rescriptului Curții împărătești din 22 Septembrie ¹⁾ 1797

¹⁾ Din eroare de tipar scris: Decembrie.

(în 11 articole) extradat de către Guvern la Cluj, în 13 Octomvrie 1797 în privința jurisdicțiunii scaunelor și a districtelor Sașilor din Ardeal; iar sub titlul special de «Estractușul» cele 13 paragrafe ale rescriptelor Curții împărătești privitoare la comunitatea orașelor săsești din 22 Iunie 1795 și 22 Septemvrie 1797.

1797

[Pardon-general împărătesc dat dezertorilor.]

Foaie volantă (largă de 38 cm.) cu 28 rânduri, dată Viena, în 1 Dekemvrie 1796 și expediată autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 167/1797.

Prin această ordonanță împăratul prelungește termenul de prezentare de 1 Ianuarie 1797 până la sfârșitul lunii Octomvrie pentru toți acei dezertori, cari se vor înfățișa la regimentele lor.

1798

[Pardon-general împărătesc dat dezertorilor.]

Foaie volantă în formă de patentă (de 39 cm.) cu 25 rânduri dată în Vienna 18 Noemvrie 1797 tipărită cu slovele lui Martin Hohmaister și expediată autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 37/1798.

Prin această ordonanță Consiliul de Războiu din Viena prelungește cu șase luni amnestia dezertorilor expirată la 31 Octomvrie 1797.

1799

Otdatorincească (Offițialis.)

Folio 3 pagini (de 14×23 cm.) fără dată, tipărit cu slovele lui Martin Hohmaister și expediat autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 4111/1799.

Raportul oficial de față descrie pe baza unei comunicări oficiale din 4 Aprilie 1799 din Londeck, grozăveniile și cruzimile săvârșite de către Francezi în regiunea numită.

1800

Aruncare. ¹⁾

Folio 2 pagini (de $15,5 \times 23$ cm.) fără dată și expediat autorităților de către Guvernul Ardealului cu rescriptul din 13 Martie 1800 sub No. 2012/1800.

Înștiințarea de față face cunoscut pe baza decretului Curții imperiale din 6 Fevruarie 1800 suferințele locuitorilor Austriei din regiunea Breisgau avute în timpul războiului de acum cu Francezii, recomandându-i milei creștinilor.

¹⁾ Acest cuvânt vrea să corespundă termenului german de «Entwurf» aflător pe exemplarul german al ordonanței de față, tradus și pe ungurește rău cu cuvântul de: Előadás.

1800

[Patentalis împărătesc pentru iertarea dezertorilor.]

Foaie volantă (de 35 cm.) cu 32 rânduri dată în Beci, în 25 Maiu 1800 tipărită cu slovele lui Petru Bart și expediată autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 5904/1800.

Prin această ordonanță Comandamentul militar din Viena prelungește cu 8 luni termenul de prezentare al dezertorilor, ce va expira la 1 Iulie al anuul ¹⁾).

1800

[Dojeneala Guberniumului către locuitori, ca sé se dea la cătănie.]

Foaie volantă (de 36 cm.) cu 16 rânduri dată în Cluj, în 9 Iulie 1800 tipărită cu slovele lui Petru Bart și expediată autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 6700/1800.

Ordonanța aceasta s'a dat în urma experienței guvernului, cum că norodul are teamă mare de cătănie și mintea sa e cuprinsă de o spaimă neșpusă de serviciul militar, la care era supus.

1801

[Pardon-general împărătesc dat dezertorilor.]

Foaie volantă (de 35 cm.) cu 35 rânduri dată în Beciu, în 12 Octomvrie 1801 tipărită cu slovele lui Martin Hohmaister și expediată autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 9343/1801.

Comandamentul militar văzând greutatea circulațiunii pricinuite de împrejurările războiului, prelungește cu 4 luni până la sfârșitul lunii Fevruarie 1802 termenul de prezentare al dezertorilor. ²⁾

1802

[Patensș împărătesc monetar.]

Foaie volantă în formă de patentă (de 36.5 cm.) cu 19 rânduri dată în Vienna, 15 Martie 1802 tipărită cu slovele lui Martin Hohmaister și expediată autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 3178/1802.

Expirând valabilitatea monetelor de 24 și 6 creițari cu ultima zi a anului trecut, împăratul scoate altă monedă de argint de câte 7 creițari, finețea căreia are 28 fiorini-marcă, precum și monedă de 8 1/2 creițari zisă Mariaș care va umbla în tot imperiul pe preț de 8 1/2 creițari sau 15 soldii, numai în Tirol cu 9 creițari.

1802

Cuprinderea pe scurt a învățăturei a celor ce dau porții.

Folio 6 pagini (de 14.5 × 24.5 cm.) și un formular, fără dată tipărit cu slovele lui Petru Bart și expediat autorităților de către Guvernul Ardealului cu regulamentul de aplicare la 1 Iulie 1802 sub No. 6192/1802.

¹⁾ Semnalat în Creșterea colecțiunilor 1911, p. 309.

²⁾ Semnalat în Creșterea colecțiunilor 1911, p. 310.

1802

Tariffa . . . la Crăiasca Hărminție dela Turnu roșu.

Foaie volantă (de 29 cm.) fără dată, tipărită cu slovele lui Petru Bart și expedită autorităților de către Guvernul Ardealului (în câte 200 de exemplare din fiecare limbă, pregătite în ziua de 4 August 1802) sub No. 11133/1802.

Ordonanța împărătească din 2 Noemvrie 1801 expune toate tarifele, din cari vedem, că vămile plătite la diferitele oficii vamale (numite hărminție) au variat după oameni și vite între $\frac{1}{2}$ și 12 creițari de om și vită.

1802

[Patens împărătesc monetar.]

Folio 5 pagini nenumerate (de 14.5×23.5 cm.) dat în Vienna în 15 August 1802 tipărit cu slovele lui Petru Bart¹⁾ și expedit autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 8426/1802.

În urma acestei ordonanțe termenul de preschimbare al monetei de 12 creițari expirat cu ziua de 31 August se prelungește până la 31 Martie 1803 până când ea se va primi cu 7 creițari, iar după acest termen numai pe valoarea ei internă de argint.

1802

Patens [monetar al Guberniumului.]

Foaie volantă în formă de patentă (de 35 cm.) cu 19 rânduri, dată în Cluj 23 Septemvrie în anul 1802 și expedită autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 9332/1802.

Această ordonanță e în legătură cu aceea de mai sus și a avut de scop de a înlătura lipsa de numerar pricinuită din cauza dispoziției ordonanței sus-numite, cum că moneda de 12 creițari se primește de oficiile financiare numai pe 7 creițari și astfel guvernul a fost nevoit a dispune acum astfel, ca moneta de 10 creițari să se primească până la 20 Octomvrie pe 10 creițari, iar până la 15 Noemvrie 1802 pe 9 creițari hârtie, așa numite băncutie.²⁾

1802

[Patens împărătesc monetar.]

Folio 5 pagini nenumerate (de 15×24 cm.) dat în Vienna în 12 Octomvrie 1802 tipărit cu slovele lui Petru Bart și expedit autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 10396/1802.

Această ordonanță reglementează prin 4 articole circuitul banilor de schimb, oprind exportul lor și comerțul cu bani mărunți, deoarece s'a observat de către Stat, că cu toate că în anul curent s'au scos multe milioane de așa numiți «petaci» de câte 15 solidi valorând $7 \frac{1}{2}$ creițari, d'abia au rămas puțini din ei în țară, moneda aceasta devenind obiectul unui agiou și a unei speculațiuni nerușinate, așa că partea cea mai mare a ei a ajuns în străinătate.

¹⁾ E interesant, că după o notă aflătoare pe unul din exemplare, tipografia a livrat din această orânduială în ziua de 2 Septemvrie 1802 din fiecare limbă câte 2000 de exemplare.

²⁾ Această ordonanță a fost tipărită asemenea în câte 2000 exemplare din fiecare limbă, livrate de către tipograf în ziua de 26 Septemvrie 1802.

1803

Scrierea a mișelui stat a norodului din Ems.

Folio 3 pagini (de 15 × 24 cm.) dat în Bociu Dekemvrie 14 [anul] 1802 tipărit cu slovele lui Petru Bart¹⁾ și expediat autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 344/1803.

Descriind diferitele incendii, cari au pustiit orașul Ems în aceste vremuri de războiu dela 1777 încoace și mai cu seamă în ziua de 24 Aprilie 1800 — în urma arderii grajdului huserilor — cere ajutorul oamenilor, deoarece orașul nu s'a reclădit de atunci.

1803

[Patens împărătesc monetar.]

Foaie volantă în formă de patentă (de 34 cm.) dată în Vienna, 28 Martie 1803 tipărită cu slovele lui Petru Bart și expediată autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 2956—2957/1803.

Patent cu referire la cuprinsul patentărișului din 15 Iunie 1800 eșit în privința prețului feluritelor băncute (în sine bani cuprinzătoare țidule) până acuma umblătoare, în 3 § despre băncuta de 50 de zloți, cari se vor schimba numai până la sfârșitul viitoarei luni Iunie.²⁾

1803

Orânduală. 3)

Folio 4 pagini (de 14 × 24 cm.) fără dată, tipărit cu slovele lui Martin Hohmaister și expediat autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 8729/1803.

Această ordonanță reglementează în a—g articole procedura cerută pentru stabilirea soțului pierdut sau dispărut ori mort la miliția armată și jurisdicțiunile militare limitane, când soția rămasă dorește să se mărite din nou.⁴⁾

1804

[Cuvânt pe scurt despre ultuirea vărsatului de vacă.]

Ordonanță de format 8° pagini 63 cuprinzând memoriul protomedicului Ardealului Mihail *Neustädter*, tipărită cu slovele lui Petru Bart și expediată autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 6318/1804.⁵⁾

¹⁾ După nota depe exemplarul-model, tipograful a livrat din această tipăritură românească 2300 exemplare în ziua de 12 Februarie 1803.

²⁾ Un exemplar al acestei ordonanțe se află și în Biblioteca Academiei Române; Arhiva Agenției Austriace, legătura 60.

³⁾ Acest termen vrea să corespundă termenului unguresc de «rendtartás» și a celui nemțesc de «Vorschrift» al exemplarelor respective.

⁴⁾ Semnalat în Creșterea colecțiilor 1911, p. 310.

⁵⁾ Nu i-am văzut nici un exemplar, cunoscându-i numai edițiunile germane și ungare, dar i-am aflat titlul edițiunii românești în Trausch: *Schriftsteller-Lexikon* vol. III, p. 19, citat fragmentar și în Bibliografia Veche Română sub No. 669, vol. II, p. 450 după disertația lui Popp.

1804

Instrucție adecă: Indreptare cea ce trebuie să facă cu furătorii de sare.

Folio 40 pagini (de 14×25 cm.) dat în Vienna în 16 Martie anul 1786 și expedit autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 4454/1804.

Ordonanța aceasta importantă, care în 6 capitole și 94 articole are de scop să combată furtul sau — precum se zicea pe atunci — prevaricațiunile cu sare, a fost făcută încă sub regimul decedatului Iosif II, însă publicată numai acum, peste 24 de ani dela moartea susnumitului împărat, dela care pornise și acest decret folositor.

1805

[Poruncă împărătească contra călcărei orânduialelor celor pentru betșuguri alipitoare.]

Folio 6 pagini (de 14×24 cm.) dat în Vienna, în 21 Maiu 1805 și expedit autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 5385/1805.

Această ordonanță importantă reglementează în 13 articole felul cum orice om să se poată păzi de boalele contagioase și este așa de severă, în cât decretează pedepse până la 10—20 de ani de închisoare pentru aceia, cari nu se supun oficiilor de contumație instalate pe frontierele țării, sau cari eventual fug din ele.

1806

[Proclamația împăratului Francisc II. după pacea cu Napoleon.]

Folio 2 pagini (de 15×25 cm.) dat (conform exemplarului, german) în Vienna la 1 Februarie 1806 tipărit cu slovele lui Martin Hohmaister și expedit autorităților sub No. 1503/1806.

În această proclamație, care începe cu cuvintele mărețe de «Pace am câștigat» împăratul declară poporului său, cum că nu are o fericire și glorie mai mare în orele de odihnă, de cât să poată fi părintele poporului său iubit.¹⁾

1806

Despre general pardon.

Foaie volantă în formă de patentă (de 34.5 cm.) cu 35 rânduri dată în Vienna în a 2 zi Martie 1806 tipărită cu slovele lui Petru Bart și expedită autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 2613/1806.

Prin această ordonanță²⁾ împăratul Francisc II prelungește termenul de prezentare al dezertorilor dela 1 Mai până la 31 Decemvrie al anului.³⁾

¹⁾ Semnalat în Creșterea colecțiunilor 1911, p. 310.

²⁾ Semnalat în Creșterea colecțiunilor 1911, p. 310.

³⁾ Îi de notat că după o însemnare oficială, din această ordonanță tipograful a livrat Guvernului în ziua de 12 Mai 1806 nu mai puțin de 4700 exemplare.

1806

Țirculariu despre Banii de aramă câte de 30 și de 15 crăitari, carii să vor rânduî să umble.

Foaie volantă (de 17.5 cm.) dată în Beciu, fără altă dată și semnătură, expediată autorităților de către Guvernul Ardealului în ziua de 16 Aprilie 1807 sub No. 2688/1807.

Cu prilejul emisiunii banilor de schimb susnumiți ordonanța subliniază, că orice comerț și speculă cu aceste monede este riguros interzis, referindu-se chiar și la patenta regală anterioară din 12 Octomvrie 1802.¹⁾

1810

Țirculari.

Folio 3 pagini (de 14.5×26 cm.) expediat autorităților de către Guvernul Ardealului sub No. 3104/1810 cuprinzând următoarele patru «rânduile» despre «ducerea afară» a banilor celor mai mari de aur și argint, cum și a banilor convenționali; din Beciu, 27 Mai 1799, 13 Septemvrie 1803, 20 Dekemvrie 1803 și 27 Noemvrie 1804.

1811

[Anumite rânduile despre schimbătoarele țedule în curgere.]

Folio 9 pagini (de 15.5×26 cm.) cuprinzând rânduiala împăratului Francisc I. dată întru cel mai de frunte lăcuiitoriu al nostru Oraș în Beciu, în 20 Iunie 1811, expediată sub No. 5073/1811 având 12 § și patru facsimile a banilor de hârtie de câte 5, 10, 20 și 100 florinți cu descrierea pe românește a «schimbătoarelor țedule» în cursuș slobozite.

1811

Țirculari.

Folio 2 pagini (de 15.5×26 cm.) fără dată, expediat sub No. 5018/1811. Rânduială în 6 puncte prin care se face de știre, că hărțile de 100 florinți ajungătoare schimbătoare țedule în cursuș (umblare) să slobod.

1811

Țirculari.

Foaie volantă (de 15×26.5 cm.) dată afară dela Scaunul Austriei (în Beciu, 30 Iunie 1811) despre cele de 12 de florinți schimbătoare țidule, cari să slobod în curgere a umbla, expediat sub No. 6605/1811.

1811

Țirculari.

Foaie volantă (de 15×25.5 cm.) dată afară dela Scaunul Austriei (în Beciu, 8 Septemvrie 1811) despre cele de 50 și de 25 de florinți băncute țidule cu schimbătoare țidule, cari se schimbă, expediat sub No. 7571/1811.

¹⁾ A se vedea mai sus la data citată.

1811

Țirculari. Din ocărmuitoriul Kesarie-Kreescul Scaun al Austriei de jos afară dat (In Beciu, 20 Septemvrie 1811) în privința slobozirii celor de 2 și 1 florinți ajungătoare scâmbătoare țidule în curgere.

Foaie volantă (de 15×26 cm.) cu 2 desemnuri ale băncutelor și scrisoarea (descripția) lor, expediată sub No. 8174/1811.

1811

Țirculari. Dela a Austriei de jos Kesare Krăescul ocărmuitoriul Scaun arară dat.

Banco Țidulele ceale de 10 zloți cu schimbătoare Țidulă să în schimbă.

Foaie volantă (de 16.5×29 cm.) dat în Beciu, 12 Noemvrie 1811. și expediată sub No. 9806/1811.

1811

Țirculari. Din Kesare Kraescul a Austriei de jos ocărmuitoriul Scaun afară dat.

Banco Țidulele ceale de cinci zloți cu schimbătoare Țidule să în schimbă.

Foaie volantă (de 16.5×28.5 cm.) dată în Beciu, 10 Dekemvrie 1811 și expediată sub No. 10453/1811.

1812

Țirculari. Din Scaunul Povățuitoriul al Austriei de jos afară dat.

Rânduială în privința scoaterii din curs a banilor de 6 creițari, de $\frac{1}{2}$ de creițari și de a patra parte a unui creițariu de aramă.

Foaie volantă (de 16×26 cm.) dată în Beciu, în 2 zile a lunii Ianuarie 1813 și expediată sub No. 408/1812.

1813

Țirculari. Din a Austriei de jos povățuitoriul Scaun afară dat.

Despre a băncutelor celor de unu și de doi zloți hotărâre, în 5 puncte.

Folio 2 pagini (de 16×26 cm.) dat în Beciu, în 6 zile a Lunii lui Ianuarie 1812 și expediat sub No. 436/1812.

1812

Înștiințare. De la Kesare Krăiască spre a Băncutelor și schimbătoarelor Țidule în schimbare și șteargerea la oaltă unită, și muncitoare Deputație.

Orânduială în privința preschimbării la timp a băncutelor celor din anul 1806 de diferite valori.

Folio 2 pagini (de 16×25.5 cm.) dat în Beciu, 2 Fevruarie 1812 și expediată sub No. 1588/1812.

1812

Inchietura 34. Pentru Rândul ce vine de a să țânea cu Pădurile.

Regulament silvic de 15 articole, judecat de Statul Țării (Dieta) de lipsă pentru rândul care de acum înainte mai cu mare luare aminte și cu nădeajde a mai marelui folos a binelui de obște, vine pentru păduri de a să țânea.

Folio 8 pagini (de 15.5×25 cm.) nedatat și expedit sub No. 8768/1812.

1813

Țirculari spre a tuturor Știință a să publica lui trăbuincioasă.¹⁾

Rânduiala Crăescului Gubernium în șase puncte în privința oierilor, dată «după pofta» Kesariu-Krăieștii Agenție din București²⁾ în Cluj, în 24 Martie 1813.

Folio 4 pagini (de 14.5×23 cm.) expedit sub No. 1821/1813.

1813

[Rânduiala împăratului Franțisc I. spre alcătuirea unui înainte primitoriu funduș — in anticipationis via.]

Folio 4 pagini (de 14.5×23 cm.) dat în cetatea Beciu, 16 Aprilie 1813 și expedit sub No. 3458/1813.

1813

[Rânduiala împăratului Franțisc I. pentru emiterea sumei de 45 milioane fiorinți ale înainte primitoarelor Țidule.]

Folio 9 pagini (de 16×26 cm.) dat în cetatea Beciu, 7 Maiu 1813 și expedit sub No. 3745/1813 având anexat desenul bancutelor de 10 și 20 fiorinți. (Formular eines Anticipations-Scheines a zehen und zwanzig Gulden.)

1813

[Patent de ciumă.]

Folio 6 pagini (de 16.5×26 cm.) fără dată și expedit sub No. 9797/1813

Extras din capul al 6-lea a Normativului celui ce despre paza sănătății la 4 Noemyrie 1813 sub No. 9146 s'au fost dat la lumină, în 11 articole și întregit cu un alt regulament de 13 puncte.

1814

[Rânduiala Guvernului Ardealului pentru oluitul contra vărsatului.]

Folio 6 pagini (de 14.5×26 cm.) expedit sub No. 7885/1813.

Orânduiala aceasta cuprinde un tratat detaliat contra vărsatului, scris

¹⁾ Acest titlu neavând nici un înțeles, pare că s'a omis din el ceva dela tipar.

²⁾ Folosit de mine în studiul meu despre Păstoritul Ardelenilor în Moldova și Țara Românească.

Notă. — Patentul este tipărit cu niște caractere noi, deosebit de cele de pân'acuna, fără a-i putea preciza tipografia.

într'un limbaj popular și în forma unei predici, începând «In Numele Tatălui.... Amin» în capul tratatului cu stihul I. din Matei cap. 8 îndrumând poporul, bucuros oluirii, deoarece «Vărsatul, să credeți, că iaste mai rău decât lepra, că lepra numai pe unii schimosea, dar de vărsat nime nu scapă, nici împărații, acolo sus în polatele sale ceale înalte, la toți dea rândul vine» dacă cineva nu se oluiește.

Pe ultima foaie cu mâna: Hievon sind 2000 Exemplare geliefert worden, den 24-ten Juni 1814. Paul Darotzi Ober-Commissariats Concipist.

1815

Tâlcuirea (Descripția) unei Plante, care să chieamă și Pită Tătă-rască. (Pitan, Patancă sau Plitan).

Foaie volantă (de 16.5×28.5 cm.) expedită sub No. 1495/1815.

Descrierea această a Guvernului Ardealului avea de scop a atrage interesul norodului asupra «rădăcina plantei aceștia, care iaste foarte groasă, izu¹⁾ duleiu și așa de hrănitoriu, cât în vremea de lipsă numai cu aceasta pot trăi oamenii, un darab de vreme lungă» până trece greutatea vremurilor.

1815

[Tratat despre poamele de pamint-crumpenii.]

Folio 9 pagini (de 18×30 cm.) iără dată și expediat sub No. 2891/1816.

Cuprinde învățătura economiei cartofilor și folosul lor în 9 puncte, scrise foarte amănunțit și pe limba norodului.

Pe ultima foaie: Den 12. Julii 1815 nach Klausenburg abgeschickt 4000 exemplare.

1815

Semnele din carii să poate cunoaște Cioma.

Folio 4 pagini (de 16.5×28 cm.) semnat de Samuil Pataki Protomei-dicus și expediat sub No. 10897/1815.

Este traducerea din ungurește a tratatului renumitului medic ungar Pa-taki, care pe vremea aceasta era și decanul facultății de medicină din Cluj.

1816

[Țirculară pentru ajutorarea invalizilor de războiu.]

Folio 4 pagini (de 17.5×29 cm.) dat în Beciu, la 26 Ianuarie anul 1816 semnat de Samoil Grof Teleki, Grof Ioan Nepomuk Esterhazy și expediat sub No. 1604/1816 cu un tablou anexat (Insemnare) pentru a fi umplut cu datele cerute.

Pe ultima foaie: Von diesem Circulare sind fünfzig hundert Abdrücke geliefert, Hermannstadt, den 31 Mai 1816.

¹⁾ Gust, tradus cu cuvântul unguresc de: iz.

1816

Indreptare. In ce chip să poate întrebuința Ginda spre hrana oamenilor în loc de bucate.

Folio 3 pagini (de 16.5×27 cm.) expedit sub No. 9167/1816.

Pe ultima foaie: 1816 den 29-ten Octobris 500 Exemplare geliefert.

1818

Indreptare. Pentru mai ușoară aducerea Vitelor din Bucovina, și treacerea lor prin Ardeal și țara Ungurească.

Folio 2 pagini (de 16.5×28 cm.) dat în Cluj, în 14 zile Septemvrie 1818 și expedit sub No. 10123/1818.

1819

Milostiva instrucție Pentru Magistratualiștii, carii Reguiația Urbarialiciască o vor duce în săvârșire. (Execuție).

Folio 56 pagini (de 16.5×27 cm.) nenumerate, tradus din latinește și expedit sub No. 7054/1819.

1823

[Patent pentru împedecarea schimosiril trupului de frica cătănitului.]

Foaie volantă (de 16.5×28 cm.) dată în Cluj, în 22 de zile Dekemvrie 1823 în numele lui B. Ioan Iojika, Ladislau Ceadin Cântălaris Prov(incial) și Antonius Holaki secretariu și expediată sub No. 12479/1823.

1824

Indreptare. Despre modrul ținorii de Kontumație fără închidere, care spre binele Gazdelor cu Vite din Ardeal s'au îngăduit, după care ciurdele de Marhă și acelora Productumuri în vremea primejdii pot trăi.

Folio 7 pagini (de $17 = 29$ cm.) tipărit în coloane cu text ungar și român, scris de Iosif Benigni Secretariu de Tabără și expedit sub No. 6894/1824 și a doaua oară sub No. 7615/1824.

1831

O Lecuire foarte folositoare a Boalei acum cureătoare Holera numită, ce au aflat un preot din Țara Ungurească, și prin Novelele (Ujșagurile) dela Peșta s'au vestit, carea prea bunul mai jos subscrisul Preot, intru această formă scriinduo pentru binele de obște, prin aceasta să și face tuturor cunoscută.

Foaie volantă (de 16×27 cm.) dată în Tisa Bábolna, 3 zile alui August 1831, semnată: Morvai Ioann, Preotul din Tisa Bábolna și expediată sub No. 474/1831.

1837

Ținerea regulilor Pentru Stăpânii Dobitoacelor, sau Păscătorii, când ei scot Vitele spre pășune afară la Părțile dincolo de Cordon.

Folio 8 pagini (de 16 × 16.5 cm.) expediat sub No, 1711/1837.

1847

Milostivul Regescu Resc[r]iptu din 7 noembrie subt numerul aul: 5537 anului 1847 emanat.

Folio 2 pagini (de 16 × 28 cm.) tipărit cu litere latine și expediat sub No. 13527/1847 Urb. 328.

1847

[Orânduiala de recrutatie.]

Folio 4 pagini (de 16 × 28 cm.) tipărit cu litere latine, dat din ședința Guberniumului a marelui Principat a Transilvaniei în 11 noemvrie anului o mie opt szute patruzetsi si septe în Kluzs czinută.

1848

[Vestire despre încetarea datorințelor urbariale.]

Folio 2 pagini (de 14 × 26 cm.) tipărit cu litere latine, dat din Sedintza inaltului Kreeszku Guberniu a marelui Principatu a Transilvanei în 20. Aprilie an. 1848 în Klusiu tzinută; semnat de: Grof Teleki Josif, Gr. Lázár László Kancelar și Biró József și expediat sub No. 4901/1848.

ELIADE CA TIPOGRAF

— DOCUMENTE INEDITE —

DE

, EM. VÎRTOSU

LICENȚIAT ÎN LITERE

Pentru vremea lui, Eliade a fost un om plin de inițiativă și fără prejudecăți, fapt evidențiat mai ales prin multilateralitatea domeniilor în cari a activat, dela profesor până la revoluționar, dela poligraf la tipograf. Documentul pe care îl reproducem aduce câteva lămuriri și amănunte inedite asupra activității sale tipografice și dă oarecum o privire generală asupra stadiului acestei arte minore la noi în preajma anului 1840. Eliade, după cum reese de aici, adusese multe îmbunătățiri tipografiei cumpărate dela Irina Dr. C. Caracș numită tipografia dela Cișmeaua lui Mavrogheno ¹⁾. Mărind numărul teascurilor dela 4 la 6, adăugând teascul litografic și turnătoria, Eliade căută să se țină la curent nu numai cu progresele meseriei, ci și cu directivele și îmbunătățirile indicate de eflorescența de care cultura românească — tot sub imboldul său — începuse să se bucure. Pentru un interval atât de scurt — tipografia o cumpăraseră cu 8 ani mai înainte ²⁾ — progresele sânt simțitoare și arată clar, sau mai degrabă confirmă încă odată, că Eliade eră un animator de primul rang și aveă un acut spirit al realităților. De aici și anticipările sale cu un ochiu sigur asupra viitorului, de aici chemarea profetică a scrierilor sale în proză, de aici împrumutul de care e vorba în acest document. Editor și autor totodată, Eliade nu se mulțumiă să rămăe un simplu meșteșugar, ci întrezăria și înfăptuia o bibliotecă universală, o colportare inteligentă și amplă a capodoperilor streine o îmboldire și încurajare a scriitorilor naționali. Sconta astfel năzuința ferbinte spre cultură a contemporaneității. Dar, pentru o inimă neprecupețită în jertfa-i pentru carte, cheltuelile cresc într'un chip înspăimântător! De aici împrumuturi și neconținută înglodare în da-torii, de aici imputări de nerecunoștință și procese de intenții între

¹⁾ Cf. V. Popp. — *Disertație despre tipografiile românești...* Sibiu, 1838, p. 65 i.; cf. și Ionescu-Gion. — *Doctorul Constantin Caracș* — *Revista Nouă*, III. No. 8, pag. 286.

²⁾ Cf. Gr. Crețu. — *Tipografiile din România...* București, 1910, p. 7, nota 2; cf. și articolul amintit al lui Ionescu-Gion.

el și contemporaneitate! Casele, tipografia, totul se amaneta bucuros, pentruca vastele-i planuri literare să-și capete ființă. Documentul de față se referă la amanetarea tipografiei pentru obținerea unui împrumut din partea vistieriei. Il transcriem:

Cinstitei Vistierii,

Dupe jalba ce am dat M. S. Prea înălțatului nostru Domn¹⁾, ca să mi se înainteze pe doi ani suma contractului ce are așezământul meu tipografic cu stăpânirea, și dupe rezoluția ce a bine voit M. S. a pune la această jalbă, cum și dupe cererea Ț. Vistierii pentru asigurarea banilor înaintați; ca să asiguriez Ț. Vistierie că în vremea aceasta până la sfârșitul anul[ui] 1841 ²⁾ voi tipări hârțile trebuincioase Statului, depui zălog însuși așezământul tipografiei, al căruia preț se vede dupe ducumentele ce le zălojăsc în Ț. Vistierie, însă:

10. Hrisovul domnesc al răposatului Domn³⁾ Suțul ³⁾.

20. Hârția de cumpărătoare ⁴⁾ dela fosta proprietară d-ei c[o-coa]na Irina Caracaș ⁵⁾, subț iscăliturile mădularelor fostului Divan săvârșitor, prin care se vinde acest așezământ pe persoana D. Slugerului N. Rădulescul ⁶⁾ și a mea. Și

30. Hârția de desfacere a tovarășiei cu D. Slugerul ⁷⁾, coprinzătoare de câți bani am răspuns, cum și că rămâne tipografia a mea proprietate.

Pre lângă acestea, mai depui orice îmbunătățiri s'a mai făcut în tipografie dela 1832 încoaci, precum:

10. Doă teascuri cu slovele lor pe lângă patru ce se afla înainte (adică se depun acum șase teascuri).

¹⁾ Alexandru Dimitrie Ghica Vv.

²⁾ Petiția de față e nedată, dar din pasagiul acesta rezultă începutul anului 1840, dată confirmată și de o însemnare scrisă de altă mână la sfârșit: 1840, Mart.

³⁾ Printr'acest hrisov din 25 Maiu 1820, Suțul întărește privilegiul acordat de Caragea — la 3 Noembrie 1817 — doctorului Constantin Caracaș ca, împreună cu stolnicul Răducanu Clinceanu și slugerul Dumitrache Topliceanu să deschidă tipografie la Cișmeoa lui Mavroghene. Privilegiul era de 20 de ani și prevedea anumite obligații din partea privilegiaților. Sunt publicate de V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, X^a, pp. 427—432, și XII, pp. 102—109.

⁴⁾ Cf. Gr. Crețu. — *Tipografiile din România...* București, 1910, pag. 7, nota 2.

⁵⁾ Soția răposatului doctor Constantin Caracaș, născută Filitis, rudă cu mitropolitul Dositheii Filitis. Cf. I. C. Filitti, *Așezământul cultural al mitropolitului Dositei Filitti*, București, 1911, p. 147.

⁶⁾ Zis și Racotă, cf. Gr. Crețu, op. citat, pag. 7.

⁷⁾ Cf. Ibidem.

20. Un teasc litografic ¹⁾ cu to[ate] petrele și uneltele trebuincioase la tipografie.

30. Așazământul întreg al turnăriei ²⁾ sau vârsării slovelor cu toate mașinele și instrumentele aceștii ramuri ce se află în lucrare.

Cu un cuvânt depui tot așazământul, ca la orice vreme să poată Ț. Vistierie a se despăgubi de banii înaintați, sau prin tipărirea hârtiilor pentru care se dau acești bani, sau prin vinderea acestui așazământ, a căruia întocmire mă țin peste împătrit banii carii îi cer dela Ț. Vistierie.

I. ELIAD

(1840, Mart) ³⁾.

Imprumutul solicitat era de 48.000 lei. Vistieria îl aprobă și de-leagă din parte-i pe Ioan Scufa ca, împreună cu pitarul Murgescu — grefierul Tribunalului și delegat al Logofetei Dreptății — să întocmească o catagrafie a tipografiei pentru că, potrivit art. 333 și 334 din Regulamentul organic, numai astfel se puteau acorda împrumuturi pe gaj. Iată și catagrafia, în care descrierea tipografiei este mai amănunțită:

*Listă de lucrurile ce se află în așezământul tipografic
al d. serdarului Iliad.*

10. 6 mașini sau teascuri de tipărit, dintre care patru cu trebuincioasele ferării de aramă și două cu de fier.

¹⁾ În Europa litografia apare la sfârșitul veacului al XVIII-lea, iar în Muntenia la 1829, introdusă de librarul Thierin de Menonville. Iată ce spune însuși Eliade: «D. Tieri vânzătorul de cărți au statornicit aci în București un institut litografic adecă un mijloc de a tipări în piatră ori ce fel de lucruri ce să pot scri cu mâna, harte, icoane, figuri, și toate care pot înlesni orice cancelarie. Acest ingenios (istet) meșesug care este socotit unul din meșesugurile cele frumoase, nou atât în Europa cât și la noi încă necunoscut. Dacă îl vom cunoaște și să va statornici între noi, trebe să rămânem foarte îndatorați acestui binevoitor strein, care au făcut jărtvă întâmplării capitalul său ca să putem noi a avea cinstea de a zice că avem o litografie și o librerie întreagă». (Cf. *Curierul Românesc*, 1829, $\frac{1}{2}$ Mai, No. 10). După ce-și cumpără tipografia, îl vedem pe Eliade cerând, în August 1832, relații prietenului său Minovici «daca pociu a mă adresa către d. Pop la Viena pentru un teasc de litografie». (Cf. N. Iorga, *Contribuții la Ist. Lit. Rom. II*, București, 1906, *Analele A. R.* pp. 264 — 265). În acelaș an Eliade ținea și litografie în tovărășie cu R. Biliț, venit din Sibiu și elev al lui Thierrin și Walbaum.

²⁾ Turnătoria.

³⁾ Dată scrisă de altă mână la începutul rezoluției prin care se admite împrumutul, Vistieria luându-și toate garanțiile necesare.

20. 10 căștii sau așezăminte de slove ce să află în lucrare, toate pline cu slove după alăturatele foi supt iscăliturile A. B. C. D. E. F. G. I. 1).

30. O mașină sau teasc tipografic cu toate cele trebuincioase și cu 14 pietre.

40. O turnărie de slove cu instrumenturi de turnat slove, i unul pentru turnatul liniilor mici și altul pentru linii mari, i o mașină pentru întocmitul slovelor și patru alfabetele întregi sau tiparuri de slovele arătate în alăturatele foi supt literile A. B. C. D. 2).

50. Un mobil cu zece sertaruri, în care să află mai multe feluri de slove capitale franțoești și grecești.

60. 40 vignete între care se află și steriiotiplu pașaporturilor turcești.

70. Măști[li]erul trebuincios tipografiei. precum mese, fundamente și altele.

Ιωαννης Σκουφας.

C. MURGESCU.

Știrile despre tipografiile dela noi din prima jumătate a secolului XIX nu sânt încă îndestulătoare și complete, așa că orice contribuție cât de mică e bine venită. Cu acest gând am transcris documentele de față, aflate la *Arhivele Statului în dosarul No. 3066/1840 (Mr. Finanțelor)*, intitulat: «Delă atingătoare dă corespondența urmată pentru împrumutarea făcută d. Iliad, proprietarul privileghiatei tipografiei. Anul 1840, luna Mart».

1) Aceste foi de amănunțită catagrafiere lipsesc din dosarul din care am luat datele de mai sus.

2) Lipsesc.

ANTIMIIA, FATA VORNICULUI GRIGORIE URECHE

— CONTRIBUȚIE DOCUMENTARĂ —

DE

ELENA EFTIMIU

LICENȚIATĂ ÎN LITERE

TRANSLATOARE LA ARHIVELE STATULUI

Despre familia vornicului Grigorie Ureche, primul cronicar român, se știe prea puțin. Că e fiul lui Nestor Ureche logofătul și al Mitrofaniei¹⁾, fata lui Toader Jora, e sigur. Domnul P. P. Panaitescu găsește în Barwinski²⁾ pomenit un Vasile Ureche, arendaș la Zahajpole, în Rusia. Oană sau Vana Ureche³⁾ e pomenit în divanul lui Ștefan III, Domnul Moldovei (1442), fără a ști precis în ce înrudire se află cu ceilalți. Cea mai veche mențiune este însă despre un Petre Ureche, încă din vremea lui Alexandru cel Bun. Dintr'un document din 1407 se vede că acesta e trimes de Iosif, mitropolitul Moldovei, spre a întruni cele două mănăstiri Neamțu și Bistrița⁴⁾. Atât se poate spune despre înaintașii lui Grigorie Ureche.

El apare pentru prima oară în documente «la 11 Martie 1628 sub Miron Barnowsky ca un simplu boer. La 1631 sub Moise Moghilă, mare spătar, sub Alexandru Iliș nu face parte din divan *deoarocă ora adversarul* lui. Sub Moise Moghilă a doua oară apare la 1633 ca mare spătar, iar dela 1642 apare ca mare vornic al țării de jos, până la 8 April 1647, ultimul document în care e pomenit».⁵⁾

Dacă despre el avem oarecum știri suficiente, despre urmașii săi știm prea puțin, sau aproape nimic. Iată însă că un document din 1657, proprietatea domnului Raul Bossy, aruncă o lumină nouă și neașteptat de interesantă asupra uneia din fiicele lui Grigorie Ureche, Antimiia, până la proba contrarie, singura.

Documentul e și mai revelator când, după ce precizează existența acestei necunoscute urmașe a «săracului Ureche» arată că este «în

¹⁾ La mănăstirea Secul există aerul lucrat de mâna ei.

²⁾ P. P. Panaitescu. *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Grigorie Ureche și Miron Costin*, Buc. 1925, p. 10.

³⁾ Cf. *Arch. ist.* v. I. p. 1. p. 123 și p. 74. *Uricariul IX*, p. 137.

⁴⁾ Cf. *Archiva Ist.*, v. I, p. I, p. 140.

⁵⁾ Cf. G. Pascu, *Ist. Lit. Rom. din sec. XVII*, Iași, 1922, p. 45.

Astfel Antimiia intră și ea cu demnitate în galeria puținelor, dar strălucitelor femei culte din trecutul nostru. Pe lângă aceasta, documentul de față aduce un argument în plus, la cele enunțate până acum, în favoarea ipotezei că Grigorie Ureche este singurul autor al cronicii ce i se atribuie.

[illegible]

²⁾ Cf. N. Iorga *Vieața femeilor în trecutul românesc*, Vălenii de Munte, 1910, p. 145—199.

м м м н л р ф т м т д
 дѣхо і потвердихо ілѣга нѣни.м Гаврилови Жорі іѣца и кнѣгинѣ і да бѣде и н ш гпкми
 ш ѣ цї к
 тоі іло кі пниані мѣдрі правѣ шѣня и данн и ѣри потвержданиі съ кѣтѣм доходо
 м
 нипорѣшино никоимъ на кѣкі ѣни да іа не ѣлишаі [и но іѣтворити] 1) и іа тичини лѣта
 ѣи
 зрѣі. Гинѣа кѣ дѣѣ.

р
 ш ѣ да
 Іѣ Гини Цѣфа Вокш 2)

м і л
 іаа гинѣ кѣла

3)
 L. P.

Traducere :

† Io Gheorghe Ștefan Voevod, cu mila lui Dumnezeu Domn al Țării Moldovenesti. Iată a venit înaintea Noastră și înaintea tuturor boierilor noștri moldoveni doamna Antimiia, fosta păhărniceasă a lui Alexandru ceașnicul, fiica răposatului Ureche, fost mare vornic, voinđ, cu a sa bună voie, să-și facă pomenire ei și părinților ei, de nimeni asuprită și nici silită a dat și a dăruit a ei dreaptă și adevărată ocină și moștenire, satul Măndrești în ținutul Cărligăturei, pe pârâul Bahluiului, la gura acelui pârâu lat cu mori în ființă pe acel pârâu și cu iazuri și cu tot hotarul, cu tot venitul. Acea [moșie] a dat-o ea rudelor sale Gavriil Jora sluger și doamnei sale și copiilor lui și nepoților și strănepoților lui și întregului neam al lui, care se va alege rudă mai aproape, să-i fie ocină și moștenire neschimbată nici odată. Și ea singură cu mâinile sale le-a făcut lor zapis și l-a subscris, ea fiind în cărți foarte învățată. Așa dar și Domnia Mea, văzând dania de a ei bună voie, încă și dela Domnia Mea am dat și am întărit slugei Noastre, lui Gavriil Jora sluger și doamnei sale, să le fie lor și dela Domnia Mea acel sat mai sus scris Măndrești, dreaptă ocină și danie și uric și întăritură cu tot venitul neclintit miciodată în veci. Și nici să se gândească [altfel a se face].

Din Iași, curgerea anilor 7165 [1657] Ianuarie 25 zile.

Io Gheorghe Ștefan

Insuși Domnul a spus.

¹⁾ Loc rupt.

²⁾ Semnătura proprie a Domnului, făcută cu cerneală roșie, fără subscrierea diacului.

³⁾ Pecetea aplicată căzută.

„ȚARA MOLDOVEI“

În manuscrisul miscelaneu N. 1267 din B. A. R., — scris de mâna ierodiaconului Anatolie dela episcopia Râmnicului, în anii 1774—78, și cuprinzând următoarele: «*Divanul lumii*» de Dimitrie Cantemir (f. 2—98^v), «*Cosmografia*, adică izvodirea lumii, care acum întâiu s'au scris românește... în anul mântuirii 1774 avgust întâiu de Anatolie ierodiacon, în orașul Râmnicului...» (f. 102—367), «*Hronica Sloveanilor*» ș. a. (f. 368—386), precum și alte mărunte chestiuni și curiozități cu subiecte diferite (f. 390—409), — se află intercalate la partea geografică sau «*Maidanul lumii*: fragmentul de «*Istoria Țării Românești*» (f. 207—248), publicat de d. N. Iorga în «*Operile lui Constantin Cantacuzino*», București, 1901, pg. 60—179, precum și o expunere pe scurt despre Țara Moldovei (f. 255—258), pe care găsim nemerit a o redă în rândurile ce urmează.

G. NICOLAIASA

«Și Țării Moldovei, scriitorii pământului cei bătrâni îi zicia Dachia. Și hotarul ei despre Țara Leșască era Nistrul, căruia îi zicia Tira; despre apusul soarelui Azăghi-Metanastia; despre răsărit Prutul, și acesta Prutul au împărțit această țară în Misiia cea mică, căruia îi zic astăzi Bulgaria; despre amiazăzi Dunărea, și aceasta o au împărțit cu Misiia cea mare, unde iaste astăzi Țara Sârbească și Bosna.

Această țară, cum și Țara Muntenească, după multe oști ale chesarilor râmlenești, întâiu au fost de Traian chesar supt putearea râmlenească supuse și cu lăcuiitorii Râmului așăzate; pentru aceea multe cuvinte au ei râmlenești și latinești, care să află întru acest graiu al lor, care cu Sârbii, cu Raștii, cu Slovenii, cu Ardeleanii au amestecat. Avut-au această țară mai de demult în sine noroadă în multe chipuri, și ades să schimbă ca și cea Ungurească, cum sânt Ghetii, Dachii, Iazighii, Metanatii și Valahii. Au zis acestui neam cum ar fi de viitori dela Vloh; că, cum scrie Selvius, căci când pre vreamia chesariului Traian, nu eră Poleș[i] nici Dachii sau Ghetii Râmleanilor, au primit Râmleanii cu Flacus 30.000 de oameni proști ca să descalece acolò, să are, să samene, să-ș pască dobitocul, și hrană pentru oaste, (care acolo, pururea pentru Sambaci și Tătari sta). Pentru aceea de Flacus s'au chemat duple grece Valahii, și acest Selvius scrie împodobind slava neamului său. Deci aceasta e mai adevărat, că Valahii din Vloh au purces cu acest mijloc. Fost-au în Râm acest obicei, și poate fi și până astăzi, căci unii vinovați nu-i pierdeă, ci îi

trimitia preste mare, și mai mult aicia unde e Crâmul, pentru lucrul și alte slujbe, care pururea acolo avia ce face cu Sambacii, Pahtii și cu Tătarâi, unde au fost și Ovidius, acel ales puternic poetic trimis precum de aceaste neamuri, singur Ovidius scrie ca o minune la Râm, că acel neam iaste acolo, care nici de moarte, nici de puterea Râmului nu să temia. Și să strângea acolo lăcuitori mai mulți, de aicia s'au apucat de dobitoc, de herghelii mulți, și pod de piatră preste Dunăre au făcut. Apa Nistrul pre nește locuri l-au săpat, și alte slujbe stăpânilor râmlenești le făcia. Apoi deaca s'au înmulțit Ghetii, Dachii și Iazighii, și gonind alt neam, și alegându-ș singuri voevoieze acolò deasupra Dunării au aşăzat târgurile și cetățile, au făcut cum e: Hotinul, Iașii, Suciava, Soroca, Dorohoiul, Ștefăneștii, Cernăuții, Botoșanii, Vasluiul, Bârladul, Bucureștii, Rușciucul și altele. Așa amândoa Misiile, cum și despre Ardeal Țara Săcuiască.

Să împarte dar în doao părți Valahii, și acum are doao voevozii: unul moldovenesc, și altul muntenesc, măcar că mai nainte supt un voevod eră, că întâiu nu avia despărțire această țară. Ci astăz aicia parte care să atinge de Țara Leșască să cheamă Moldova, peceate are cap de bou și steale între coarne. Oamenii întru această țară sânt necredincioși stăpânilor săi, iar iaste toată cu îndestulare, boi, oi, într'insa de ajunsu, că pășuni sânt întru ales, pentru aceia sânt mai mulți boi și oi, pentrucă sânt locurile aceștii țări cu munți.

Multe, de acești oameni, n'au scris istoricii până acum. Hronica ungurească pomeneaște pre voevodul lor, pre Basarab, care s'au pricit cu Carol craiul unguresc în anul 1330, după care mi să pare că au fost domnu Ștefan, care au făcut pre Ștefan și pre Petru și neputându-se *tocmî între sino pentru domnie, s'au dat cel mai mare la Cazamir* craiul leșesc, căruia îi zicea cel Mare, de ajutoriu, rugându-se împotriva frăține-său celui mai mic, făgădui pentru acel ajutoriu să-i fie în veaci birnic, și aceasta eră în anul 1359. Apoi iarăși în anul 1376, pre aicia vreme când Amurat împăratul Turcilor trecând Helespondul, unde eră maria strâmtă, au luat multe părți grecești și slovenești și ale Bolgarii, Sirbii, Albanii și altele. De alte vremi supt ce stăpâni eră ei; întrând vei află la Ureache ce au fost vornic mare, care au scris a doao descălecătură a țării dela Draguș voevod, și la Miron Costin ce au fost logofăt mare, de lucrurile țării pre rând vei află, că măcar că au scris dela Aaron voevod încoace, iar deosebit au scris descălecătura țării întâiu, dela Traian împăratul Râmului. Iar noi căci sântem născuți într'insa și lăcuitori ei, pomenim pre larg târgurile ei pre rând.

Moldova să cheamă de pre o apă Moldova, căriia ape i s'au

pus nume de Draguș vodă, la a doao descălecătură a ei, după Traian împăratul Râmului, pre numele unii cățeale a lui, Molda, caria gonind zimbrul, și ostenindu-să, au apucat apă dintru acia apă, și de osteneală acolo au crăpat, și așa s'au pus numele apei Moldova, duple care și țara Moldova. Merge această apă printr'insa, destul e de păskoasă, care apă cade într'altă apă puțin mai jos de târgu care stă deasupra ei, Romanul, făcut de Roman voevod.

Are târgu mai ales Iașii, unde e scaunul domnesc de Moldova, întâiu până a nu cădea țara supt stăpânirea Turcului, întru care târgu iaste și arhiepiscopia țării aceștia. Și Sociava care iaste făcută de Alexandru Vvd cel Mare, unde mai nainte au fost mitropoliia. Are câteva turnuri cu zid și cu șanțu adânc, carea e stricată de Turci. Hotinul, târg oarecând cu scală mare pe apa Nistrului (că Nistrul hotăraște acolo Țara Moldovii de Țara Leșască), că veniă neguțători dela Leași, dela Unguri, dela Cazaci, dela Munteani și dela Mosc și duple aiuria (iar acum după vreaia lui Dzeu pentru păcatele noastre l-au luat Turcii de l-au făcut raiă în anul . . , rană nevindecată Moldovei). Avut-au cetate de piatră, pre carea o au și mai dres Turcii; ținut cu bună roadă. Neamțul iar târgu bunișor pre apa Moldovei, are cetate într'un pisc, care o au fost dobândit-o Leașii în anul . . , viind în țară după ce au luat Mehmet Sultan Camenița, la al doilea an înfrângând Leașii pre Turci la Hotin, pre Imbraim Pașa, care eră sârdariu pre oștile turcești, au fost trimes Leașii domn la Moldova pre Ștefan Petreceico vvd, pre care împingându-l Tătarii înapoi, și viind domn dela Turci, Dumitrașco Cantacozino vvd, au fost apucat Leașii de au pus câțiva drăgani în cetatea Suceavei și a Neamțului, carii au fost pricina stricării acestor cetăți de Turci. Că Turcii înțelegând că au fost pus Leașii oaste printr'aceale cetăți, trimis-au poruncă de le-au stricat, iar a Neamțului tot cu oameni iaste de apărătură. Romanul, târgu nu prea prost, deasupra apei Moldovei, acolo iaste episcop, având episcopia sa de piatră. Bacăul, întru care mai mulți lăcuitori sânt Sasi de legea papistășască, au episcopul său de legea papistășască, cosciol avia de piatră, ci fiind deasupra Bistriței, l-au surpat apa. Stă acest târg pre apa Bistriței, așa numită duple rusie Bistrița, că e prea reapede Iaste și alt părău Limpede, de pre limba latinească limbeda, că e limpede foarte. Ținutul acestui târgu face pâine de ajunsu și vinuri nu prea proaste. Lăcuitorii de acolo au vii pre dealuri. Iaste un sat acolo ca de o milă de loc dela târgul, Faraoanii, unde sânt lăcuitori tot Sasi. Au vii în care fac vin bun, și de acia în jos mergând pre apa Bistriței, dă din jos de târgul la Lunca Mare, în apa Siretului.

pre tot locul vii, puțini oameni. Lăcuiitorii n'au viile sale. Iaste și un târgșor pre Siret, Ajudul. Peaște are de voe, ținut n'are al său, ci acum să chiamă ținutul Putnii, căruia scaun iaste târgul Focșanii, la marginea țării, prin mijlocul căruia merge un părau Milcovul, carele hotăraște Țara Moldovei de țara Muntenească. Aicia lăcuesc doi starosti, carii să scriu Starostii de Putna. Acest ținut Putna plin e de vii pre tot locul, la un deal ce-i zic Odobeștii să face vin mai bun într'acest ținut. Galații, unde iaste acum hotarul Țării Moldovei despre Turci în mălul Dunării, are vin de voe, pâine și peaște din Dunăre și scală de vase ce mergu pre Dunăre și pă Marea Neagră. Tēcuciul, târgșor, ținutul lui are vin de voe, pâine de toată hrana. Bărladul, care să socoteaște în mijlocul țării, ținutul lui plin de toate, pâine, cai, dobitoc, peaște și vin nu-i lipsește. Județul să chiamă Tutova despre un rău ce să cheamă Tutova. Târgul stă deasupra apei Bărladului. Vasluiul târgul iar era într'o vreme întâiu scaun țării. Are ținut cu roadă, iar vin nu are. Fălciul pre apa Prutului, are ținut bun, pâine bună și multă, vin are bun la un târg anume Hușii. Lăpușna, ținutul unde vin nu să află, iar pâine, dobitoc, cai de ajunsu. Oamenii de acolo sânt viteaji buni, călăreți buni, pentru vecinția cu Tătarii. Orheiul județul iar are de toate, dobitoc, cai, pâine. Oamenii încă sânt călăreți buni. Soroca pre apa Nistrului scală era într'o vreme, iar stricată de Turci. Cernăuții, stărostie, stă pre apa Prutului, vin nu face, iar fac mied, beare întru ales. Ținutul lui plin de pâine, de dobitoc, cai, miere de voe, plin e de hăleștieae. Dorohoiul, iar târgșor, are un iazer sau baltă foarte păskoasă. Ținutul lui n'are vin, iar de alt nimic nu lipsește, de hăleșteae iaste plin. Stă pre apa Jijioi, *dostul de păskoasă. Pâine, dobitoc, cai, peaște, miere, câmpi* cu pășuni bune. Bae, târgșor. Sânt acolo lăcuiitori pescari, mai mulți Sasi. Au biserica sa. Stă pre apa Moldovei. Grâu face și de altele. Târgul Stiretului stă pre apa Siretului. Oamenii de acolo mai mult cu stupii să bat, că au loc tot cu păduri, și vânători sânt. Botoșanii, târg bun într'o vreme, sânt curți domnești, acolo e o dumbravă tot stejariu făcută de Bogdan Vvd cu Leș[i]. Cotnariul, acest târgu să pune în numărul locurilor Eoropei, care să fac vinuri bune, că adevărat că vinul de Cotnari pre unele locuri ajunge pre vinul unguresc. Stă pre apa Bahluiului, are ținut bun în toate cu îndestulare. Hărlăul, unde eră și scaunul țării pre vreamia Radului Vvd cel Mare, precum să cunosc acum seamnele curților domnești. Stă pre apa Bahluiului, are vin de ajunsu și bun. Ținutul lui are îndestulare de pâine, de dobitoc, de miere, de hăleșteae. Târgul Frumos, târgșor, are curți domnești. Județul lui să chiamă Cărligă-

tura. Tot cu dealuri și cu văi. Are hăleșteae multe, grânele nu să fac prea bune, vin are puțin. Târgul Piatra, pre apa Bistriței. Târgul Trotușul să chiamă de pre apa Trotușul. Are scală mare, Ocna, unde să face sare pietroasă, ca marmurile, iaste cam vânăță, iar deaca să pisază iaste albă.

Lăcuitarii Moldovei sănt nepricepuți la fire, oameni fără de învățătură. Școală mare nu au. Trăesc cu nevoe, pentru vremile ceale aducătoare de primejdii, care pururea nu încetează duple aceste locuri. Oamenii acolo să bat cu neguțătoria, și ales Armeanii, Ovreaii, Sasii, Ungurii, Ragusânii, și mai mult acestor țări sănt precupiile cu grâu, cu vin, cu miere, cu cai, cu boi, care le trec din Moldova la Ruși, la Leași, așijderea ceară, potăș, smanțuh din țara pomenită și la Ardeal la Unguri, la Turci trimit. Grăescu cu limbă stricăță latinească, cum să arată din cuvinte: calul, italieneaste cavalo; apa, italieneaste l'acva, latineaste acva; pâine, italieneaste il pani, latineaste pani, și altele multe. In slujba d[umne]zeiască au laudă slovenească, sârbească, care iaste la Itali limba toșcească între sloveni.

Turcul stăpâneaste aceste țări; el trimite Domni adease pentru bani. Până nu era așa de tot supuși, era și aceaste țări în numărul altor țări, nedând din cale nimic altora. Să întrec între domniile acestor țări mai mult Grecii, carii mai au uitat pre Dzeu, adăogându-se cu pungile la Turci, plătiă Turcilor câte 800.000 de cara-groși, numai să scoată pre altul, adăogându-să într'acest chip, au perit aceaste țări mai de tot, fără cât da pașilor daruri; și nu să părăseaste acel obicei. Intr'o vreme să nevoiră și Leașii să ție Moldova, când craiul leșesc Jicmon al treilea, pre care vreme vrea Turcii să pue Tătari întru această țară. Trimis-au hatmanul său cu oști de i-au gonit, iar tot n'au putut ținea domniia, ci au început iar la Turci. Venit-au aici în anul — și Petru, marele împărat al Moscalilor, cu toată putearea, ca să izbăvească aceaste țări de supt jugul Turcilor pre vremea lui Dumitrașco Vvd., și s'au lovit cu Turcii la Stănilești pre Prut, ci iarăș nimic n'au isprăvit, și s'au întorsu la țara lui la Petru-burgu, la cetatea cea făcută de dănsul.

Au aceaste țări cai buni și tari și neînfrânați la alergat.

CARTE DE MĂRTURIE DIN 1634

PENTRU CONFIRMAREA PROPRIETĂȚILOR CLUCERULUI BARBUL POENARU

DE

CONST. MOISIL

DIRECTORUL GENERAL AL ARHIVELOR STATULUI
MEMBRU CORRESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

În bogata colecție de documente privitoare la istoria Olteniei pe care o posedă d. M. Seulescu, se găsește cartea de mărturie ce o publicăm mai jos și care din multe puncte de vedere prezintă un interes cu totul deosebit.

Nu sunt rare cazurile, din trecutul țărilor noastre când distrugându-se sau pierzându-se actele de proprietate, să se recurgă la mărturia unor boieri sau proprietari megieși, spre a se reconstitui actele nimicite sau a se confirma proprietățile prevăzute în ele. Dar numai arareori o astfel de mărturie s'a făcut cu atâta fast și pentru atâtea moși, ca în cazul clucerului Barbul Poenaru, ale cărui acte de proprietate fură distruse într'o împrejurare foarte tragică.

Acest Barbul «de Poiană» fusese trimis de Matei Basarab «la împărăție», la Tarigrad, «în slujba Mării Sale și a țării». În lipsa lui o bandă de hoți i-au prădat și incendiat casa, și i-au omorât jupâneasa. Cu acest prilej «i-au pierit cărțile de pre toate moșiile». Întâmplarea fiind de notorietate publică și Domnul însuș cunoscând-o, reconstituirea actelor de proprietate — din cari clucerului nu-i mai rămăsese decât unul singur «de coajă», adică de pergament, dar și acela ars — s'a făcut în Divanul domnesc în prezența Domnului la 10 August 1634.

Barbul clucerul a arătat rând pe rând moșiile, rumânii și ȝiganii cei posedă și ale căror acte se pierduseră; a indicat cu multă precizie în ce calitate le posedă: prin moștenire ori prin cumpărare; a fixat data aproximativă a fiecărui act pierdut în termeni ca: «în zilele lui Mihail Voevoda pe vremea când a fost Măria Sa craiu la Ardeal», sau «în zilele lui Alexandru Voevoda Iliăș», sau «în zilele Radului Voevod în domnia dentăiu», etc.; în sfârșit a specificat, unde era necesar, prețul exact al cumpărării.

Boierii «au mărturisit» aceste afirmări ale clucerului Barbul, «cum știe și Domnul nostru Io Mateiu Voevoda și noi boierii toți și toată țeara» de nenorocirea acestuia și de pierderea actelor, și i-au confirmat, printr'un singur act, stăpânirea tuturor proprietăților.

Spre o mai mare precizare boierii au ținut să arate în actul acesta și modul cum au fost pedepsiți hoții cari au prădat casa clucerului: «se-au înțepat toți de vii pe marginea orașului București».

Foarte probabil că această carte de mărturie a boierilor a fost pe urmă întărită printr'un hrizov domnesc, care însă nu ni s'a păstrat.

Este interesant de constatat, că actul nu este semnat de toți boierii cari au «mărturisit» drepturile clucerului Radul, ci semnăturile unora lipsesc, iar în locul lor găsim semnate persoane ce nu sunt trecute în textul actului.

Astfel lipsesc, în primul rând, semnăturile foștilor demnitari ai curții: Radu Buzescul, fost mare ban, Teodosie Rudeanu, fost mare logofăt și Mihai, fost mare spătar. De altă parte mai lipsește semnătura marelui stolnic Vasile Paindur.

În schimb găsim semnați pe Drăgușin (Deleanu), pe Tudoran sulgerul, pe Para (păharnic?) și pe Radu (?) cari nu sunt menționați în textul actului.

Faptul acesta dovedește, că la semnarea actului n'au fost de față toți boierii cari au «mărturisit», de oare ce, probabil, în intervalul de timp necesar pentru redactarea și scrierea actului, unii din ei, în special cei fără demnități la curte, au părăsit capitala. Și atunci spre a fi acelaș număr de semnături câți boieri au mărturisit, s'au completat cu numele unor curteni luați la întâmplare.

Un interes destul de mare prezintă și pecețile boierilor aplicate pe actul de care vorbim.

Ele sunt toate peceți mici, făcute, probabil, cu sigilii inelare aplicate cu tuș negru. Ca tipuri se împart în două categorii: unele reprezintă figuri geometrice, mai mult sau mai puțin complicate, așezate într'un scut sau direct în câmpul peceții; altele însă. înfățișează zeități antice, ceea ce dovedește, că unii boieri întrebuițau, ca sigilii, inele cu pietre gravate antice. Între acestea am putut distinge pecetea marelui spătar Mihai Filișeanu, care prezintă zeița Fortuna ținând în mâna stângă cornul abundenței, în dreapta cârma; a marelui vistier Dumitru Dudescu, reprezentând o divinitate antică nelămurită; a marelui pitar Dumitru (?) înfățișând Roma victorioasă, șezând pe scuturi și ținând în mâna dreaptă o Victorie, în stânga o sulită; a sulgerului Tudoran reprezentând un zeu, șezând pe scuturi(?); în sfârșit a marelui sulger Zaharia Cuștureanu ce înfățișează pe zeul Marte; iar a unui Mitru (?) cap de tiner Roman.

Întrebuițarea gemelor antice ca sigilii e veche la noi; amintesc numai că inelul sigiliar găsit în mormântul lui Radu I dela biserica domnească din Curtea de Argeș are o gemă antică reprezentând pe Esculap și Hygieia.

Iată și textul actului:

Adică noi boiarii Divanului și ai [ță]rii: jupan Hriza vel ban, i jupan Ivașco vel dvornic, i jupan Radul Buzescul biv vel ban, i jupan Gligorie vel log[ol]f[ă]t, i jupan Theod[ols]ie biv vel log[ofăt], i jupan Dumitrașco biv vel vist[ier], i jupan Dumitru Dudescu vel vist[ier], i jupan Miho biv vel spat[ar], i jupan Mihaiu vel spat[ar], i jupan Ned[el]co vel cliuc[er], i jupan Vasile vel stol[nic], i jupan Buzinca vel com[is], i jupan Vucena vel peh[arnic], i jupan Costandin vel postle[nic], i Dumitru vel pit[ar], i Dragomir vel armaș, i Zaharia

vel slug[er], i Oprea vel agă, i Radul vtor[ii] vist[ier], i Radul snū Mihalcea vtorii post[elnic] și alalți boiari ai țărai, mic[i] și mari.

Scriș-am a noastră carte de naintea Domnului nostru Io Mateiu Basarab Voevoda, ca să fie de mare credință la mână slugii Domnu[lui] nostru anume Barbului cliuci[ar] de Poiană și feciorilor lui ce-i va da Dumnezeu. Ca să-i fie satele și rumânii și țiganii și toate moșiile câte are de moșie și cumpărate de el și de părinții lui, anume satul Hălmajul ot Doljiu tot satul și cu toți rumânii și cu tot venitul de în hotar în hotar, care sat fost-au cumpărat de Grama de Bălteani, socrul Barbului cliuci[ar], dela Șerban Voevoda, încă de cându au fost boiariu, derăpt 44000 de aspri gata, în zilele lui Mihail Voevoda, pe vremea când au fost Măria Sa craiu la Ardeal. Și iar să fie Barbului cliuci[arul] satul Scorila ot sud tvooi Meh[edinți], tot satul cu tot hotarul și cu rumânii și cu tot venitul de în hotar în hotar, care sat fostu-l-au cumpărat Barbul cliuci[arul] dela Tudosie biv vel log[ofăt] și dela fiu său Preda post[elnicul], drept 64000 aspri gata și un cal bun în zilele lui Alexandru Voevoda Iliiaș. Și iar să fie Barbului cliuci[erul] ocină în Măilat, însă funea Țigoiască toată și funea a lui Gărgor toată și den funea Vladului, feciorul lui Neag de în Măilat al treile loc de preste tot hotarul cât se va aleage, care funi[i] de ocină fostu-le-au cumpărat Barbul cliuci[arul] de preună cu frații lui Drăghici și Neagoe dela megiași de sat za . . . ¹⁾ aspri, în zilele Radul[ui] Voevod snū Mihnea Voevoda. Și iar să fie Barbului cliuci[arul] ocină în Părău, însă partea a lu Stan Părăianul, toată de preste tot hotarul cât se va aleage, ce o au fost cumpărat Barbul cliuci[arul] dela Stan Părăianul drept 3 boi și 1000 de aspri. Și iar să fie Barbului cliuci[arul] ocină și rumâni în sat la Poiană, jumătate de sat partea Bojuranului toată cu toți rumânii și cu tot venitul de preste tot hotarul cât se va aleage, care jumătate de sat de în Poiană fost-au cumpărat de Nica, tatăl jupănesei Ianei, muma Barbului cliuci[arul] și a lu[i] Drăghici și a lu[i] Neagoe, dela Radul Bojuranul, drept 14000 de aspri sreb[reni]²⁾ și un cal bun, în zilele lui Alexandru Voevoda cel Bătrân. Și iar să fie Barbului cliuci[arul] ocină în Șipot, însă partea Gherghinei toată de preste tot hotarul cât se va aleage, care ocină cumpăratu-o-au Barbul cliuci[arul] dela Gherghina drept 3000 de aspri gata. Și iar să fie Barbului cliuci[arul] 1 rumân în sat la Cănești de pre Gilort, anume Stoica, cu feciorii

Notă.—Boierii cari dau actul sunt: cunoscutul mare ban Hrizea ce pribegise în Ardeal în urma răscoalei contra lui Constauntin Șerban; marele vornic Ivașco Băleanu; fostul ban Radu Buzescu; marele logofăt Grigore Grădișteanu; fostul mare logofăt Teodosie Rudeanu; fostul mare vistier Dumitrașcu Filipescu; marele vistier Dumitru Dudescu; fostul mare spătar Miho (al cărui nume de familie nu e cunoscut); marele spătar Mihai Filișeanu; marele clucer Nedelcu Boteanu; marele stolnic Vasile Paindur (dintr'o ramură a Greenilor); marele comis Buzinco (al cărui nume de familie e necunoscut); marele paharnic Vucina, sârb de origine; marele postelnic Constantin Cantacuzino; marele pitar Dumitru (?); marele armaș Dragomir, fratele Doamnei Stanca a lui Mihai Viteazul; marele sluger Zaharia Cuștureanu; marele agă Oprea, fratele lui Leca mare spătar; al 2-lea vistier Radu (?); al 2-lea postelnic Radu Căndescu. — I. Tuducescu.

¹⁾ Loc gol.

²⁾ De argint.

lui Radul i Stanciul și Barbul i Stanciul i Gherghina i Calin, cu toată partea lor de ocină, pentru că s'au vândut Stoica cu feciori[lui] rumâni Barbului cliuci[arul] de buna voia lor drept 3600 aspri gata. Și să fie Barbului cliuci[arul] 1 sălaș de țigani anume Danciul cu sălașu lui și cu [rupt]. Și iar să fie 1 sălaș de țigani anume Vintilă țiganul, cu tot sălașul lui, ce l-au fost cumpărat Barbul cliuci[arul] dela Jitiian drept 9000 de aspri, în zilele R[adului Voevod]a în domnia dentăiu. Și iar să fie Barbului cliuci[arul] 1 țigan Munteanul, cu tot sălașul lui, ce l-au fost cumpărat dela Mihart de Sitoaia, drept 6000 de galbe[ni]. Și iar au cumpărat Barbul cliuci[arul] 1 sălaș de țigani anume Lupul țiganul, cu tot sălașul lui, dela Hamza banul de Părăiani drept 3400 de bani. Și iar au cumpărat Barbul cliuci[arul] un sălaș de țigani anume Samoilă țiganul, cu țiganka lui și cu tot sălașul, dela Mihaiu cupețu și dela frate-său Frânți, care sălaș de țigani fost-au vândut de Nicola al Aldei de în Smrădeșteși (*sic*) lui] Mihaiu și lui] Frânți, drept 62 de galbeni în datoria lor. Apoi Barbul cliuci[arul] el l-au scumpărat dela dâșii cu acești bani ce scriu mai sus, căci au fost el mai volnic. Și alți țigani și țigance și copii de țigani ce va mai fi cumpărat Barbul cliuci[arul] tot să-i fie de moșie. Pentru că aceste sate și ocine și rumâni și țigani ce scriu mai sus fost-au ale Barbului cliuci[arul] de moșie și de cumpărătură încă mai denainte vreame, den zilele altor Domni și au avut cărți și zapise pre toate moșiile. Iar după aceia cându au fost acum în zilele Domnului nostru Io Mateiu Basarab Voevoda, tâmplatu-se-au vreame, fiindu Barbul cliuci[arul] trimis de Domnul nostru la împărăție în slujba Mării Sale și a țării, aici în urma lui mers-au nește hoți la casa lui în Poiană, de i-au prinsu jupâneasa și pre oamenii lui, de i-au muncit noaptea și i-au căznit și i-au arsu cu foc, până i-au omorât jupâneasa și i-au luat tot den casă ce au avut, și i-au perit atunci toate cărțile de moșii, cum știe și Domnul nostru Io Matheiu (*sic*) Voevoda și noi boiarii toți și toată țeara de această pagubă, cum i-au omorât hoții jupâneasa și i-au perit cărțile de pre toate moșiile. Și au adus numai o carte de coaj[ă] arsă de o am văzut noi toți cu ochii în Divan, că scriia pre satul Halmăjul. Așa știm și mărturisim noi toți boiarii cu sufletele noastre și am mărturisit și înaintea Domnului nostru cum i sânt ocine și moșii direpte ale Barbului cliuci[arul], ce i-au perit cărțile de pre aceste ocine de acei tâlhari. Și hoții de întrânșii încă i-au prinsu de se-au înțepat toți de vii pre marginea orașului Bucureștii, ca neșt[e] tlăhari (*sic*) aici la scaun. Drept aceia noi încă i-am făcut cartea noastră ca să-i fie Barbului cliuci[arul] aceste ocine moșie lui și coconilor. Aceasta mărturisim ca să se știe și să se crează; și pentru credință pusu-ne-am toți pecețile și iscăliturile.

I na pisah az Lep[ă]dat log[ofăt] u București m-ța August 10 dni vleat 7142.

(ss) *Hrizea vel ban* (pecete octogonală nedistinctă).

Ghigorie vel log. (pecete rotundă cu o figură nedistinctă).

Ivașco vel vor. (pecete inelară octogonală nedistinctă).

- Vucena vel. păh.* (pecete inelară rotundă nedistinctă).
Mihai vel spăt. (pecete inelară rotundă reprezentând Fortuna).
Dumitru vel vistier (pecete inelară rotundă reprezentând o divinitate antică nelămurită).
Radul vel (pecete rotundă reprezentând un scut cu o figură nelămurită).
Buzinca vel com. (pecete octogonală cu un monogram?).
Dragușin [rupt] (pecete rotundă cu o figură nedistinctă).
Dragomir [rupt].
Oprea vel agă (pecete octogonală cu o acvilă?).
Nedealco vel cluc (pecete inelară octogonală nedistinctă).
Dumitru vel pit. (pecete inelară rotundă reprezentând Roma victorioasă).
Costandin Cantacuzino vel postelnic (pecete inelară ovală cu acvila bicefală?).
Mitru (?) (pecete inelară rotundă reprezentând un cap de tiner roman).
Zaharia (pecete inelară rotundă reprezentând pe Marte cu un torfeu în mâna dreaptă și o sulică pe umărul stâng).
Pe verso : Costandin vtori post. (fără pecete).
Radul vtori post. (fără pecete).
Tudoran sulg. (pecete rotundă reprezentând o figură antică șezând pe scuturi ? ¹⁾).
Para peh (?) (pecete octogonală nedistinctă).
-

¹⁾ Tudoran sulgerul Vlădescul.

MISCELLANEA

Pascua Romanorum: Pabula Iulii Caesaris? — Un capitol din nomenclatura istorică română

Când din negura primelor însemințări istorice se desprind contururile unei noi formațiuni politice, sau un nou popor își accentuează prin manifestări războinice energia-i, încătușată până atunci: cronicarii timpului, încurcați de ivirea acestui nou factor politic, își arată nedumerirea prin denumiri stângace, date acelui popor.

Pentru Români a demonstrat cu numeroase pilde acest lucru B. P. Hasdeu¹⁾; iar noi n'am cruțat osteneală, de a contribui, după timp și împrejurări, cu câte ceva la statorirea nu mai puțin numeroasei nomenclaturi a *Comanilor*²⁾, interesantul popor tatar, carele a țesut marama, de sub vălul căreia a renăscut la viață politică constantă poporul român.

Denumirile, de care vrem să ne ocupăm de astă dată, par — mutatis mutandis — a constitui o înlănțuire caracteristică a unei tradițiuni și străduinți străvechi a imperialismului roman și a primei licăriri a unei vieți de stat în preajma adăpostului munților Carpați, după potolirea valurilor năvălirii barbarilor și până la ivirea Ungurilor.

Prima denumire o întâlnim la faimosul notar anonim al regelui Bela și în unele cronici externe, ce au cules știrile privitoare la Ungaria la fața locului, sau

din redacțiuni mai vechi ale cronicelor ungurești¹⁾.

Nimeni nu s'a încumetat a tălcui această denumire enigmatică, fie din necunoștința altor elemente comparative, fie din împrejurarea, că vaza cronicarului anonim, slăvit odinioară de Unguri, a scăzut mult în ochii istoricilor, mai ales din cauza amintirii Românilor ca popor de baștină în Ardeal.

A doua o întâlnim la un cronicar francez, *Odo de Dagilo*²⁾, carele, însoțind (1147) pe regele Ludovic al VII. în cruciata a doua, face descrierea acelei expedițiuni militare-religioase.

Ambele denumiri par a mai arăta, că șesul Ungariei era considerat cândva ca o întindere de pământ, bună doară numai de pășunat, și nu pentru locuințe sau vreo stăpânire statornică.

Indicațiuni, că asemenea stări de lucruri nu erau cu totul eronate, avem și în informațiile prețioase ale lui Const. *Porphyrogennet* asupra frontierelor dintre Pecenegi și Unguri, unde ni se spune, că între țările acestor popoare era o depărtare de patru zile, pe când bunăoară între Pecenegia și Bulgaria numai una de jumătate de zi³⁾.

¹⁾ *Anonymus*, *Gesta Hungarorum* ed. *Florianus*, *Historiae Hung. fontes dom.*, S. S., II, p. 10; vezi textul mai jos, p. 382, n. 2.

²⁾ *Odo de Dagilo*, De Ludovici VII profec-tione in orientem, M. G.; S. S. XXVI, p. 60, 62, (= *Migne*, *Patrologia latina*, CLXXXV, p. 1213): «Terra hec in tantum pabulosa est, ut dicantur in ea pabula Iulii Cesaris extitisse».

³⁾ C. *Porphyrogennet*, de administrando imperio ed. Bonn. III, p. 165: ἀπώκισται δὲ ἡ Πατρωνία... ἀπὸ δὲ Τουρλίας ὅδον ἡμερῶν τεσσάρων, ἀπὸ δὲ Βουλγαρίας ὅδον ἡμέρας ἑμῶν;

Hunfalvy, celebrul etnograf maghiar, întemeindu-se pe acest pasagiu, credea a putea susține, că între Pecenegia și Ungaria se întindea un teritoriu de vânatoare! Vezi *Hunfalvy*, *Die Rumänen und ihre Ansprüche*, Wien 1883, p. 33.

¹⁾ *Hasdeu*, *Istoria critică a Românilor*, București 1875, I.

²⁾ *Gherghel*, Cercetări privitoare la istoria Comanilor, în *Tinerimea română*, București, 1899, p. 263 sq.; 1900, p. 387 sq.; *Arhiva*, Iași, 1905, p. 357 sq.; 1910, p. 124 sq.; *Revista p. istorie, arch. și filol.* ed. Tocilescu-Kretzulescu, București 1922, p. 187 sq.

Cine însă înainte de toate erau acei Romani ai lui Anonymus; și ce cimitură cuprinde cealaltă denumire, ce aproprie de istoria Ungariei numele lui *Iuliu Caesar*, carele nici n'a călcat vreo dată câmpiile Panoniei, și cu atât mai puțin teritoriile de-a stânga Danubiului, necum ale Daciei, și nici n'a trăit macar. într'un timp mai apropiat așezării Ungurilor, pentru ca numele său să se fi perpetuat până în secolul al 12-lea și să fi putut avea oarecare atingere cu istoria Ungariei?

La prima vedere nu credem, că s'ar încumeta careva dintre istorici a raporta denumirea dintăiu la populațiunea românească băștinașă¹⁾; considerațiuni geografice, etnografice și topografice îndemnând a căuta vetrele ei străbune mai curând în munți și delurișuri decât în câmpie.

Aceasta se învederează din relativitatea îngrămădirilor sâtelor în regiunea colinelor în Muntenia și a codrilor în Moldova; apoi din împrejurarea, că în Crișana și Timișana linia etnografică acopere în genere pe cea orografică a dealurilor; în fine și din precumpenirea toponimiei slave în câmpie.

Alte considerațiuni însă ar înlesni aceea presupunere²⁾.

Pentru a eși din dilema: sau de a nega cu întregul — și esențialul; sau de a îngloba între cele presupuse — și miezul lucrului: să încercăm limpezirea gingașei cimituri, ce licărește prin conținutul ei istoric din bezna întunecoasă a începuturilor noastre medievale.

Aceste denumiri meritând pentru cauzele arătate toată luarea noastră aminte, să purcedem cu rigurozitatea cuvenită la lămurirea lor.

Pentru acest scop se impune, credem, a introduce pe cetitorul binevoitor în liniamentele filiațiunei cronicelor ungu-

rești și în valorificarea cronologică a diferitelor lor părți, după cercetările istoriografilor competenți.

Între studiile referitoare cele ale lui *Kaindl*¹⁾ nu sânt numai cele mai amănunțite și mai cuprinzătoare, ci și cele mai convingătoare.

Comparând știrile diferite și intrând în critica textelor, el arată în mod foarte lămurit, că primele însemnări cronistice ungare datează din timpuri anterioare înfăptuirii primelor cronice ungurești în forma lor actuală.

Urmărindu-l, să începem cu unica cronică ungurească, care ne precizează timpul înfăptuirii ei și ne dă și numele autorului, adică cea alui Simon de *Kexa*²⁾, dedicată regelui Ladislau al IV. (1275-1290) și terminându-se cu descrierea luptei contra Comanilor la lacul Hód (1282).

E însă neîndoios, că înainte cu câteva decenii încă exista o cronică locală ungurească, pe care au folosit-o și cronicarii străini.

Se întărește aceasta mai întâiu prin *Ricardo*³⁾, carele interpretat la 1235 sub îndemnul Papei Grigorie al IX. († 1241) o călătorie în orientul scitic, spre a descoperi pe străbunii și consăngenii Ungurilor.

Aceasta începe relațiunea sa astfel: «*Inventum fuit in gestis Hungarorum Christianorum...*»

Existența unor însemnări cronistice ungurești înainte de 1235, arătate de Ricardo, e susținută de *Alberic*⁴⁾, «mo-

¹⁾ *Kaindl*, Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen, Wien 1894—1900, I.—XVI., A. Hölder, Sep.—Abd., unde se arată și toată literatura chestiunei.

²⁾ *Kexa*, Gesta Hungarorum, la *Florianus*, Historiae Hungaricae foutes domestici, S. S., II, p. 52 sq.

³⁾ *Ricardo*, De facto Ungariae Magnae, la *Endlicher*, Monumenta Arpadiana, I. p. 248; *Kaindl*, op. cit. VII, p. 48.

⁴⁾ *Albericus*, Chronica, M. G.; S. S. XXIII; *Kaindl*, op. cit., p. 8 sq.; aci își are locul și *Arhidiaconus* *Thomas* (1266), Historia Salonitarum pontificum la *Schwandner*, Script. rerum Hung., Vindob. 1746: «Haec regio dicitur antiquitus fuisse pascua Romanorum».

¹⁾ Totuși *A. D. Xenopol*, Istoria Românilor, Iași 1888, I, p. 478; cu mai mult patriotism de cât migăleală științifică, identifică pe acei *pastores Romanorum* cu — Români.

²⁾ Vezi mai jos p. 383, n. 2.

nachus Trium fontium», care ne dă dovada internă, nu numai că a folosit fântâni istorice ungare, dar și că acestea nu treceau de secolul al 11-lea.

Astfel știrile despre *Almus*, marele stăpânitor al Ungurilor; despre cei *șapte căpitani* ai lor; controversa, ce o ridică cu privire la convertirea lui Ștefan cel Sânt al Ungariei de către Gizela: «*Tamen dicunt Ungari, quod sanctus Adalbertus...*» i-ar fi creștinat; știrea greșită, că regele *Petru ar fi fost fratele Gizelei* și multe altele, arătate de Kaindl¹⁾, ca identice cu ale cronicelor ungurești, și nu cu alte fântâni istorice străine — învederează, că pe timpul lui Alberic (1235) existau în Ungaria însemnări istorice.

Cu toate că acest cronicar avusese relațiuni cu Iacob de Praeneste, care adăstase în anul 1233 în Ungaria, totuși știrile mai bogate despre secolul al 11. de cât cele despre secolul următor îl scoate din bănuială, că i s'ar fi comunicat acele știri mai vechi și mai amănunțite prin *viu graiu*.

Dovezile, ce le grămădește în continuare Kaindl²⁾, sânt zdrobitoare, arătând, că nu numai Alberic, dar și *Anonymus* precum și toate celelalte cronicе ungurești, ca *Keza*, *Chronicon Budense*, *Chron. Dubnicense*, *Chron. Pictum Vin-dobonense* etc. s'au alăptat până pe la finea sec. al 11-lea din primordiala cronică ungurească.

Cum se lămurește aceasta?

Cronicele, așa de *limbute* pân' acu, devin *foarte sgârcite* pentru sec. al 12-lea; se observă așa dar pretutindene o *frântură* în continuitatea uniformă a știrilor de până acum; iar de aci înainte la Alberic și o amestecătură neașteptată de fapte, contrar știrilor precise de până acum. Acestea toate învederează după Kaindl, că fântâna pri-

mordială nu trecea de finea secolului al 11-lea¹⁾.

Toate bune până aici; dar nu cumva au copiat unii de la alții?

La acestea mentorul nostru răspunde: De la Anonim n'a copiat nimene, fiindcă nicăeri nu găsim vreuna din știrile sale «ciudate» despre *Români*.

Dar nici acesta n'a copiat pe *Keza* sau celelalte cronicе, fiindcă la dânsul nu se găsește nici o urmă despre istoria *Hunilor*, atât de larg tratată acolo și pe cari Anonimus *nici nu-i amintește măcar!*

Dar dacă nici acesta n'a folosit cronicеle, nici acestea pe «*Notar*»: asta arată limpede, că toate în deosebi au supt dintr'o fântână comună, adică din cronică primordială ungurească²⁾ *Gesta Hungarorum* (vetera), care deci nu înbrățișa secolul al 12-lea.

Întrebarea, ce se impune acum, e: expresia «*pascua Romanorum*» face parte din fondul comun al analelor vechi ungare, sau poate e numai un adaos a lui Anonymus?

Părerea din urmă o emite *Florianus*³⁾, ceealaltă însă Kaindl.

Acesta, deși respinge ca *partixan alui Roesler*, relațiunile notarului anonim despre *Români*, obiectează lui *Florianus*, că între *Ricardo*, carele întrebuintează de asemenea această expresiune⁴⁾, și Anonymus nu există raporturi, deoarece primul extrage numai capitolele până la Ștefan I, pe când celalalt folosește mai cu preferință epoca acestuia. Deoarece însă atât știrile lui *Ricardo* cât și cele ale lui Anonymus se găsesc înregistrate în fondul comun al celorlalte cronicе, și

¹⁾ Kaindl, op. cit., VII, p. 25—26.

²⁾ *Ibidem*, p. 46.

³⁾ *Florianus*, *Historiae Hungaricae fontes domestici*, S. S. II, p. 297; cf. Kaindl, op. cit., IX, p. 28.

⁴⁾ *Ricardo*, op. cit., p. 248: «*Ungaria maior, de qua VII ducēs... uenerunt in terram que nunc Ungaria dicitur, tunc uero dicebatur pascua Romanorum*».

¹⁾ *Ibidem*; Albericus, op. cit., p. 779.

²⁾ Kaindl, op. cit., VI, p. 24; VII, p. 26; 46; 50.

expresia «pascua *Romanorum*», comună ambelor scripturi, trebuie pusă în socoteala fântanei istorice comune amândurora¹⁾.

Stabilind astfel cronologia și proveniența acestei denumiri, să procedăm și la destrămarea și cântărirea ei internă, pentru a nu o scoate din cadrul înțelesului ei primitiv, care, după cât se vede, nu zăce în sarcina notarului anonim al regelui Bela.

Pentru acest scop se impune a ne orienta nițel în terminologia întrebuită de acest autor în tot cuprinsul cronice sale, privitor la noțiunea «*Romani*»,

Vom vedea numaidecât, că acest termen nu are în cronică un înțeles constant și bine determinat, din învederata cauză, că autorul s'a servit de feliurite fântâni, întrebuitând termenii în originalitatea lor.

Vom începe scrutarea cu pasagele cele mai simple, lămurindu-se, cum credem, în felul acesta din ce în ce mai lesne cele mai îndoelnice sau enigmatice.

Astfel **prima** mențiune se explică prin ea însăși, referindu-se la **literatura istorică**: «*hystoriographi, qui gesta Romanorum scripserunt*»²⁾.

Ceeace Anonymus povestește apoi anacronic de despre «romani» Panoniei, fugăriți de *Atila*, *putea să se roforo sau* la resturile populațiunii *romane*³⁾, care a supraviețuit năvălirilor barbare⁴⁾, sau la rămășițele *frânce*, alungate de Unguri⁵⁾.

Tot astfel și cei «*omnes romani* per

terram Pannonie habitantes»¹⁾, cari au luat-o la fugă, îndată ce auziseră de trecerea *Ungurilor* «iuxta Danubium usque ad aquas calidas»²⁾, par a se referi la aceiași.

Valoare istorică nu pot avea, bine înțeles, aceste reminiscențe sub forma aceasta. Noi ne vom sili însă a desgheuca în atențiunea cetitorului coaja anacronică, spre a desface miezul istoric, ce ar fi cuprins cmva în el.

O luare aminte mai osebită provoacă pasagiul despre lupta Ungurilor sub «*Usubu*» și «*Eusee*» contra «*romanos milites*», qui «*castrum bexprem custodiebant*»²⁾, precum și contra «*castrum ferreum*», deoarece atât numirea capitalelor celor două comitate apusene cât și arătarea, că în fugă acei «romani» au trecut frontiera, în terra *theutonorum*²⁾, scot mai bine în relief tradiția luptelor Ungurilor cu stăpânitorii Panoniei, ce ținea atunci, deși numai nominal, de imperiul frânc.

Dar termenul «*Romani*» mai poate fi privit și sub o a *treia* ipostază, care e și mai iubrobodită.

Tradiția codificată la Anonymus Belae ne spune, că principii Rutenilor, căutând să scape de înghesuiala Ungurilor, le mutară gândul spre înbelșugata țară a «*Panonioi*», *lăudând-o posto măsură*, adăugând, că ar fi locuită de *Slari*, *Bulgari* și *Vlachi*³⁾ **adică**⁴⁾ *păștori ai Romanilor*.

¹⁾ *Anonymus*, op. cit., p. 39.

²⁾ *Anonymus*, op. cit., p. 41; «*terra theutonorum*» e, învederat, aci denumire etnografică. Cât despre «*romani milites*» se va avea în vedere, că abia în anul 887 fu detronat Carol «*Pleșuvul*», carele reuși a supune imperiului seu «*roman*» toate țările lui Carol cel Mare; și e știut, cum denumirea politică mai viează încă mult timp în amintirea și în terminologia poporană.

³⁾ *Anonymus*, op. cit., p. 10: «*quam terram habitarent sclavi Bulgarii et Blachii, ac pastores Romanorum*». Că Anonymus nu avea cunoștințe geografice și istorice îndestulătoare, nu va surprinde pe nimene. Că Panonia aci nu era de cât Ungaria de dincoace de Dunăre, reiesă

¹⁾ *Kaindl*, op. cit., VII, p. 48 sq.; VIII, p. 23, 41; IX, p. 10, 28.

²⁾ *Anonymus*, op. cit., p. 3.

³⁾ *Ibidem*: «*rex athila... de terra scithica descendens cum ualida manu in terram pannonie uenit; et fugatis romanis regnum obtinuit*».

⁴⁾ Despre viața suportabilă a Romanilor sub barbari, vezi *Jung*, *Roemer und Romanen in den Donauländern*, Innsbruck 1887, p. 232 sq. după *Eugippus*, *Vita S. Severini*.

⁵⁾ *Büdinger*, *Österreichische Geschichte*, Leipzig 1858, p. 205, amintește un uric alui Arnulf din 893, dat ducelui Slovenilor panonici; p. 217.

În continuare ni se explică întrucâtva, ce ar căuta acei păstori aci.

Anume, fiind că «*Romanii*» după moartea lui Atila pretindeau, că Panonia ar fi pășunea lor, deoarece turmele lor pășteau acolo; și deci îndrituit s'ar fi numit ea după ei «*Pășunea Romanilor*»¹⁾.

În alt pasagiu apoi ni se precisează, că după moartea lui Atila «*principii romani*» au ocupat Panonia până la Dunăre, unde au așezat apoi pe «*păstorii lor*»²⁾.

În aceste combinații de relații, date după tradiție de principii Ruteni galițieni asupra popoarelor din «*Panonia*», unde se enumeră și Bulgari și Vlachi, ocupată după moartea lui Atila de «*principii romani*», nu poate fi vorba de *Romanii* de până acuma din imperiul romano-franc. Ele s'ar putea raporta mai apropiat istoricește și geograficește de *Romeii* imperiului bizantin, cari pururea nutriau aspirațiuni asupra teritoriilor cucerite și stăpânite odinioară de vechii *Romani*.

Ca statul cel mai însemnat din răsăritul european, imperiul bizantin se bucura și la vecini de o mare vază, iar popoarele barbare în tot decursul isto-

riei medievale răvneau a avea și consimțământul basileului din Constantinopol, când poftiau la câte o provincie din sfera politică bizantină.

Totuși în dibuirea părții istorice a unor relațiuni atât de înbrodite, a unor texte cu atâtea nomenclaturi anacronistice, pregetarea precaută trebuie să cântărească orișice neconcordanță, să înlăture prin pătrundere și apercepere orice nedumerire, astfel ca *faptele* să te lumineze: — nu cum ar fi poate mai practic, uneori și mai patriotic — să siluești *tu* bietele relațiuni!

Marea nedumerire, ce ni se impune, — și ne-o impunem și noi înșine în mod critic în destrămarea pasagiului ultim din Anonymus — este învăscută în acei *principes romani*, cari ar fi ocupat «*Panonia*» dincoace de Dunăre, unde locuiau *Vlachii*, adică *păstorii Romanilor*!

Aceasta nu se potrivește de cât exterior cu ceva *roman*, fie și *romeic*; esențial trebuie să fie cu totul altceva.

«*Romani principes*» indică doar un organism *federativ*; căci nu e vorba aici de continuarea unei stăpâniri, multiple prin succesiune, ci de un eveniment *coexistent*, legat de un anumit timp sau răstimp.

Organizare federativă avut-au mai toate popoarele dunărene contemporane sau mai târzioare descălcării Ungurilor.

Dar dece *principes romani*?

În cea mai apropiată atingere cu aceștia stau după textele citate și acei *pastores Romanorum*, așezați sau încuviințați de aceștia a pășuna în locurile arătate, «*ubi collocauissent pastores suos*».

Indeletnicirea românească, ba romanică a *păstoritului*, adevărită istoricește și filologică în tot cuprinsul larg al culturai popoarelor vecine, e îndeobște cunoscută.

Înșirarea într'un suflăt, ba identificarea *Vlachilor* și *păstorilor Romanilor* în textul lui Anonimus, e, credem, destul de semnificativ.

din împrejurarea, că între râurile Panoniei el numără și Tyscia (i. e. Tisa), p. 10. Ținând seama și de pozițiunea locului, unde Ungurii ar fi căpătat indicațiuni despre întinderea teritoriilor «*usque ad Danubium*», — nu poate fi vorba acolo de cât de țările de dincoace de Dunăre.

¹⁾ Conjuncția «*ac*» arată, credem, aci o legătură mai strânsă, chiar o egalitate între ambele envinte, (cf. *Georges*, Lat.-deutsches Handwörterbuch Leipzig 1879, I, p. 632).

²⁾ *Anonymus*, op. cit., l. c.: «*Quia post mortem athile regis terram pannonie romani dicebant pascua esse, eo quod greges eorum in terra pannonie pascebantur. Et jure terra pannonie pascua romanorum esse dicebatur, nam et modo romani pascuntur de bonis hungarie*».

³⁾ *Ibidem*, p. 12: «*...Dicebat.. quod terra illa fuisset terra athile regis. Et mortuo illo preoccupassent romani principes terram pannonie usque ad danubium, ubi collocauissent pastores suos*».

Dacă comparăm acum cele spuse de anonimul notar cu relațiunile celorlalte cronice ungurești, nu numai vom găsi o confirmare și o întregire a tradițiunii despre Români, dar vom putea distinge și o înrudire textuală oarecare, ceea ce iarăși vine să confirme cele arătate mai sus despre fântâna istorică ungurească primordială, înfăptuită, nu cum crede Kaindl pe la începutul secolului al 12-lea¹⁾, ci abia pe la jumătatea acestuia.

Astfel cronicile ungurești sub rubrica «Fugant nationes» spun, că populațiunea Panoniei, Frigiei, Macedoniei și Dalmației, obosită de stăpânirea Hunilor, au părăsit pământul natal și au trecut în *Apulia* (!); numai *Vlachii*, cari erau iobagii și păstorii lor, rămânând de bună voie în Panonia!²⁾

Aci și acolo numele de Vlach era secundat, ca un fel de «*epitheton ornans*», de «*păstor*», cu caracteristica, că ei, dintr'un conservatism atavic, «glebae adscripti», îndurau toate în patria natală, servind politicește după împrejurări, când unuia, când altuia.

Ideia comună, ce se desprinde din ambele categorii de citate, e, că Românii treceau după vechia tradiție ungurească drept cei mai autorizați aborigeni ai timpurilor străvechi și păstoriau oarecum îndrituiți câmpia Panoniei până la venirea Ungurilor.

Toată factura acestui pasagiu indică,

¹⁾ Kaindl, op. cit. VIII, p. 101.

Argumentul nostru este amintirea principatului *Suzdal*, întremat abia pe la jumătatea sec. al 12-lea; cf. *Rambaud*, Histoire de la Russie, Paris 188, p. 90.

²⁾ *S. de Kexa*, Gesta Hungarorum, în «Florians», op. cit., II, p. 65, (= Chron. pictum Vindobonense, ibidem, p. 118 sq.): Panonie, Pamfilie, Macedonie, Dalmatie et Frigie civitates que crebris spoliis et obsidionibus per Hunos erant fatigate, natali solo derelicto in Apuliam per mare... transierunt; Blachis, qui ipsorum fuere pastores et coloni remanentibus sponte in Pannonia.

Vezi critica noastră amănunțită: «Anonymus Belae regis notarius și cronicile ungurești despre Români în «*Tinerimea Română*», București 1898, p. 28 sq.

că aci avem a face cu o remeniscentă literară și cu o veche tradiție locală.

Persistența tradiției despre vechimea Românilor în toate cronicile ungurești o scoate ca un substrat istoric de cea mai mare însemnătate, deasupra amănunțelului lui Anonymus, căpătând prin ea însăși o valoare deosebită.

Aprecierea între aceste fântâni istorice, așa de feliurite în genere, nu reiese așa dară din faptul brut al tradiției despre Români ca locuitori străvechi ai Ungariei, ci și din amănunțele textuale.

Comparațiunea între pasagiile lui Anonymus și ale celorlalte cronice ungurești, discutate pân' acum, mai stârnesc și alte observațiuni.

Dintre toate popoarele stăpânite de Huni numai *Vlachii* adastă după cronicile ungurești stăpânirea lor, iar după pasagiile discutate din Anonymus rămân ca stăpânitori în Panonia (!) până la Dunăre «*principes Romanorum*» și păstorii lor, iar în alt loc: *Vlachii* adică *păstorii Romanilor*.

Aceste expresiuni atât de apropiate invederat nu sânt numai o varietate de stil, ci par a arăta o contaminare a două idei apropiate: pe de o parte ele par a indica stăruința Românilor ca și la celelalte cronici ungurești, iar pe de alta — sfera de înăruință politică a «*Romanilor de la Constantinopol*», lucru ce reiese și mai concret și din alte pasagii la același autor¹⁾. *Principes romani* însă nu pot fi aci și în sec. al 12-lea alți cariva de cât căpiteniile *Românilor*, după cum reiese și din scrutarea altor fântâni istorice independente.

¹⁾ Cu drept cuvânt se putea numi Panonia după moartea lui Atila «*pășunea Romanilor*», întrucât atât împărații bizantini cât și cei franci de la Carol cel Mare încoace purtau titulatura de împărați romani, având pretențiuni și stăpânind nominal sau și de fapt teritorii panonice. În expresia «*Pascua Romanorum*» pare a se fi contopit înpreună cu regretul despre acea pretențiune, ce a neliniștit atâtea timp pe regii Ungariei, și recunoașterea unei dominațiuni mai mult sau mai puțin efemere.

Mai întâiu în prealabil trebuie relevat, că existența Românilor la nordul Dunării în timpul primei redacțiuni a cronicelor ungurești găsesc sprijin nu numai în știrile generale contemporane, adesea invocate, ale lui *Kinnamos* și *N. Akominatos* sau ale croniciei primordiale rusești (*Nestor*)¹⁾, ci și în pasagiul descoperit de noi despre o țară românească la nordul Dunării la scriitorul irlandez *Snorri Sturleson* despre *Blökumanna-land* ²⁾ (1118).

Privitor însă la constituționalismul federativ al Românilor de atunci vom enumera următoarele:

1. Mai întâiu citatul din *Anna Komnena* despre *Τῶν Δαξῶν ἀρχηγέται* relevat de noi într-o lucrare mai veche³⁾ contra părerii de pân' atunci: că s'ar referi la *Unguri*, întrucât federalismul Ungurilor, ce s'ar oglindi în acel pasagi, nu mai avea ființă la acea epocă.

Fiind adică vorba aici de campania împăratului *Isac Komnenos* din 1059, acești *Daci*, aliați cu *Pecenegii*, luptând pe la Triadița, nu puteau fi *Unguri*, cari pe atunci erau de mult consolidați sub un singur seeptru.

Scriitoarea de viță împărătească avea de sigur cunoștință de aceste schimbări constituționale și nu putea să-i confunde pe *Unguri*, pe cari-i amintește de altminterlea sub numele cunoscut tuturor celorlalte popoare: *Οὐγγροι*!

Aceste deducțiuni ale noastre au rămas până astăzi neclintite.

2. Din contra, federalismul sau mai potrivit poate colectivismul Românilor reiesă și din faimosul citat alui *Raschid-ad-din* despre popoarele «*Kara-ula-giche*», cu care au avut de luptat *Tartarii* în 1241 ⁴⁾.

¹⁾ Vezi explicarea ingenioasă și sugestivă alui *Diculescu*, *Die Gepiden*, Leipzig, p. 243, referitor la *Vlachii* din «*Nestor*».

²⁾ Despre toate acestea vezi: *Gherghel*, *Zur Geschichte Siebenbürgens*, Wien, 1892, p. 28.

³⁾ *Ibidem*, p. 41.

⁴⁾ *Gherghel*, *Zur Nachricht des Raschid-ad-*

3. Apoi mai putem număra aci și pe «*cnejii Bolochoveni*», cari sânt atestați ca luptători vajnici în gâlcelele ukraiene ale secolului al 13-lea, stăpânind un teritoriu propriu între principatele *Halič*, *Wolynia* și *Kiew* ¹⁾.

4. Ci tot astfel ni apar străbunii noștri și în alba timpurilor, înainte de descălecarea, sub diferiți *voevozi*; precum și 5. în terminologia atât de multiplă a diferitelor «*feri*» până în zilele noastre.

6. Aceiași trăsătură constituțională oglindesc și feliuritele numiri de «*Vlachii*» ale *Armânilor* ²⁾ sau ale *Românilor transdanubieni* pe teritoriile astăzi *iugoslave* ³⁾.

Din cele arătate vedem așa dară, că cele spuse de notarul anonim al regelui *Bela* despre căpeteniile (principele) *Romanilor* găsesc sprijin în alte fântâni istorice foarte disparate.

7. Dar nu numai în esența celor arătate *Anonymus Belae* e în concordanță cu alte fântâni deosebite.

O fântână istorică mai târzie ne învederează aceiaș știre despre *principii ai Romanilor*, cu adaosul original, că ci ar fi stăpânit și în *Moesia*, indicându-ne și numărul lor ⁴⁾.

Această tradiție polonă oglindește timpuri înainte de așezarea *Slavilor* în țerile balcanice și fără cuvânt ar putea și de astă dată *Anonymus* fi învinuit a fi

din..., extras din «*Korrespondenzblatt d. V. für siebenb. Landeskunde*, Sibii 1893, p. 1.

¹⁾ *Miklosich-Kaluzniacki*, Über die Wanderungen der Rumunen etc., Wien, 1879 p. 40; această știre scoasă din cronicile rusești găsește o echivalență toponimică în «*brod Barabarski*», «*antiquis Basarabei vadum vocatum*» în *Wolynia*, amintită de *Sarnicki*, *Descriptio veteris et novae Poloniae*, apud *Miklosich-Kaluzniacki*, p. 51, 13.

²⁾ *Gherghel*, *Zur Frage der Urheimat der Romanen*, Wien 1910, p. 26.

³⁾ *Ibidem*, p. 27.

⁴⁾ *Anonymi*, *Descriptio Enropae orientalis* (1308) ed. Dr. *Olgiard*, *Krakoviae* 1916, p. 44, apud *Diculescu*, *Die Gepiden*, op. cit., p. 201, . . . : «*erant pastores Romanorum et habebant super se decem reges potentes in tota messia et panonia*».

plăsmuit însuși aceste știri despre Romani.

Patriotismul unguresc slăvise mai întâi pe cronicarul cu atâtea date și reminiscențe, mai vechi de cât ale celorlalte cronică despre începuturile istoriei maghiare, lepădându-se mai târziu de dânsul, deoarece înregistrase și autohtonitatea Românilor; cel românesc din contra l'a susținut pentru aceleași îndoburduri sentimentale.

Ce trebuia să facă istoricul?

Călăuzit de sentimentul patriotic întru încordarea sânguinței și agerimei pătrunderii în cercetările sale, el cate să scape prin logică și tehnică metodologică fântânei nemaleabile — adevărul!

După ce acest venerabil cronicar ungar fusese așa dar hărțuit și tratat de falșificator de roesleriani, critica amănunțită a fântânilor a reabilitat totuși în mod mai mult inconștient unele știri ale sale.

Multe date de ale lui Anonymus folosite în mod critic, zice *Kaindl*, sânt într'adevăr prețioase. Intre aceste trebuie să numărăm mai ales cele privitoare la referințele răsăritene¹⁾.

Pe lângă diferitele pasagii, care ne arată înrăurirea efectivă a Curții bizantine²⁾, precum și cea privitoare la stăpânirea lui *Achtum*, cu indicațiunea dominațiunii sale, necunoscută celorlalte cronică, dar adevărate de «*Vita S. Gerardi*», eminentul istoric austriac *Huber* dovedește contră lui *Roesler*, că și afirmațiunea lui *Anonymus* despre stăpânirea bulgară la nordul Dunării e susținută și de alte fântâni.

Iar dacă amănuntele deosebite, ce le aduce *Anonymus* despre referințele Ungariei răsăritene (nu cele despre Români!) le găsește *Kaindl* prețioase («*werthvoll*»), întrucât întregesc pe cele ale Vieții St.

Gerard: am putea și noi, întemeiați pe aceleași motive, să prețuim la fel știrile sale despre Români, întrucât găsesc susținere și în celelalte cronică.

Căci dacă știri și expresiuni răzlețe la *Anonymus*, confirmate de una sau mai multe fântâni, fără să fi fost înăurite una de alta, le pune *Kaindl* în socotiala fântânei originare comune, pe acelaș temeiu putem revendica și noi, după unanimitatea mărturisirii cronicelor ungare despre vechimea locuințelor *Vlachilor* în Ungaria, că această tradiție unanimă trebuie pusă pe seama aceleiași cronică primordiale ungurești.

Dar nu numai în principiu, ci aproape cu aceleași expresiuni conglăscusc toate cronicăele despre Români¹⁾.

Intr'un suflet, cum văzurăm, vorbește *Anonymus* despre «*Blachi ac pastores romanorum*», iar cronicăele certifică: «*Vlachi*, qui ipsorum coloni extitere ac pastores».

Bine înțeles, că adevărul istoric, ce s'ar desprinde din aceste deduceri, n'ar putea să culmineze de cât doar în formula: că în timpul însemnării cronicelor (1150) Români treceau de locuitori străvechi ai Ungariei, fără nici o pretenție de a fi cumva valorificat și pentru timpul descălecării Ungurilor.

Vom vedea însă în curând, că această dată va putea fi împinsă și mai departe în timp, depănând acelaș fir al tradiției verificate.

La *Anonymus* anume joacă un rol însemnat și *Cumanii*, mai întâi ca adversari, apoi ca aliați ai Ungurilor, în fine ca susținători ai lui *Glad*, înaintașul lui *Achtum*, în luptă cu *Stefan cel Sânt* al Ungariei.

Mențiunile acestea despre Comani nu sânt învederat de cât niște anacronisme; ele au însă deosebită însemnătate nu numai pentru precisarea timpului, în

¹⁾ *Kaindl*, o. cit., IX, p. 32.

²⁾ *Anonymus*, op. cit., p. 14: *Keanus... auxilio et consilio imperatoris grecorum preoccupaverat terram illam*; p. 20: (Memororut:) «... terram hanc... per gratiam domini mei imperatoris constantinopolitani.

¹⁾ *Gherghel*, *Anonymus Belae regis notarius și cronicăele ungurești despre Români*, op. cit.

care a scris Anonymus, ci și pentru studiul înbroditei *nomenclaturii etnice*.

Acest popor al Comanilor se înalță adică în nomenclatura sa de o terminologie istorică mistică, ce a învăluit din străvechi și mai învalue pe alocurea și estimp poporul român și regiunile carpatine.

Deoarece în maniera cronicarilor medievali e datul, de a compila, adesea fără critică, știri tale-cale din alte fântâni la îndemână; și se întrebuițează astfel adesea o terminologie etnică sau politică, după timp și autor variabilă ca înțeles: cercetătorul cate să desprindă termenul în înțelesul adecuat cadrului imediat, în care acesta se găsește înglobat.

Cum am procedat deci la lămurirea și diferențierea noțiunii «Romani» la autorul nostru, tot astfel cu îngăduința cetitorului binevoitor vom urma și la scrutarea termenului «Comani».

Dacă pentru epoca, când a trăit Anonymus, și pentru cea a fântânei primordiale, din care s'a alăptat, se poate contura un răstimp *aproximativ*: stabilirea timpului stăpânirii Comanilor în șesurile dunărene, necesare valorificării cronologice și istorice a noțiunii «Comani» în diferitele locuri la acest cronicar, se poate face cu mai multă precizie.

Stabilirea Comanilor nu poate fi datată înainte de 1189, cum se credea mai înainte de toți istoricii chestiunii¹⁾, iar numele lor nici nu e cunoscut în istoria medievală înainte de jumătatea a doua a secolului al 11-lea.

Acei «Cumani» așa dară, cari apar la Anonymus mai întâiu ca adversari, apoi ca aliați ai Ungurilor în trecerea lor pe la Kiew sânt un anacronism, asupra căruia nu ne permitem acum nici o tălcuire.

Cât privește însă pe «Cumani» cari au sărit (1108) în ajutorul lui Glad, înaintașul lui *Achtum*, aceștia nu puteau fi de cât populațiunea vecină principatului acestuia, ce se întindea după *Vita S. Gerardi* de la Criș până la Severin, numită în celelalte cronică «*Cumani nigri*»¹⁾, despărțiți după aceleași de «Cumani albi» de două state rutene «*Rutenia*» și «*Suzdal*»: căci ei nu pot fi scoși din cadrul terminologiei timpului, în care cade prima însemnare istorică ungurească.

Terminologia istorică-geografică e aceeași doar la Anonymus ca și cronicari.

După primul Ungurii eșind din Scitia trec mai întâiu prin statul rutean *Suzdal*. apoi «ad partes rutenorum»²⁾. Acelaș drum îl schițează și cronicile³⁾.

Pe lângă aceasta ținem a mai releva, că atât *Suzdal* cât și principatul *Rutenia* sau *Halič* au fost întemeiate pe la mijlocul secolului al 12-lea, deci cam în timpul primelor însemnări analistice ungare.

Astfel nimic nu pare a se opune, a identifica pe «Cumani» lui Anonymus, cari ar fi dat ajutor lui Glad, cu Comanii «negri» ai celorlalte cronică ungurești.

Comanii lui Anonymus din 1108 nu se pot desprinde deci din terminologia

¹⁾ Această denumire face parte cum a dovedit-o *Hasdeu* și a amplificat-o și subsemnatul, din nomenclatura țărilor carpatine și a poporului român și nu din cea mongolă, cum credea *Onciul*, luându-se după o aserțiune nedovedită a lui *Büddinger*, op. cit., p. 404.

²⁾ *Anonymus*, op. cit., p. 7—8: Septem principales persone qui hetumoger uocantur egressi sunt de terra scythia uersus occidentem; donec iu rusciam que susudal uocatur uenerunt. Post quam autem ad partes rutenorum peruenerunt... et dum Kyew transissent uoluerunt regem rutenorum subiugare.

³⁾ *Kexa*, op. cit., II, p. 58 (= Chron. Posen, ed. Florianus, IV, p. 7. = Chron. Dubnicense. ibidem, III, p. 9): Tunc omnes Capitanei... egressi de Scithia intrantes tandem Beasos et Cumanos Albos, deinde Suzdalos, Ruthenos, teraque Nigrorum Cumanorum intrauere.

¹⁾ *Gherghel*, Zur Geschichte Siebenbürgens, op. cit., p. 13; *Gherghel*, N. Iorga, Cele dintâi cristalizări de stat ale Românilor, extras din «Arhiva», Iași. XXX, p. 3.

istorică-geografică posteroară jumătății secolului al 12-lea, nici nu pot fi confundați cu Comanii, cari s'au așezat pe la 1189 în țerile române; căci chiar dacă Anonymus a fost notarul lui Bela al IV-lea, el nu putea transpune un popor ivit cu 50 de ani mai înainte — în timpuri cu 250 de ani în urmă.

Nici cronicile, când se estind asupra luptelor, ce le-au purtat prin secolul al 11-lea Ungurii cu «*Cunii*» (cf. ung. Kún, Kúnok = *Comani*), nu le mai adaugă epitetonul de «*negri*». Această o fac, când trebuie să-i deosebiască de *Comanii* cei adevărați sau «*albi*».

Primii n'au deci ce căuta în nomenclatura Comanilor, ci sânt termenul înbrodit, dat unui popor vecin Ungariei sec. al 11-lea și 12-lea, pe care analiștii unguri se feresc a-i identifica cu vre un popor slav sau tatar, care însă trecea în tradiție de un popor așezat în timpuri străvechi în coastele răsăritene ale Ungariei.

Un alt criteriu pentru stabilirea raporturilor etnice din imperiul Ungurilor sânt și năzuințele pentru răspândirea creștinismului.

Se știe, că ortodoxia a premers în Ungaria catolicismului.

Atât în principatu lui «*rex Iulus*» (ung. Gyula), cât și în ool a lui *Achtum* ortodoxismul avusese legături cu Bizanțul, secondat bineînțales și de înăurintă politică.

Cronicile de mai târziu îl așează pe Gyula în Ardeal.

Neputându-se lua tradiția drept adevăr istoric ¹⁾, noi am invocat în favoarea ei trei fântâni contemporane, ce se întregesc una prin alta ²⁾.

Știrea din *Annales Hildesheimenses*

despre acel rex *Iulus*, învins de Ștefan regele Ungariei și adus 1003 «*ad fidem veritatis*», se acopere cu cea alui *Ade-mar de Chabane*: «1002 Stephanus. . . Ungriam nigram ad fidem veritatis. . . convertere meruit», arătând totodată, că Ungurii *negri* se refer la populațiunea Ardealului, despre care misionarul *Brun de la Querfurt*, ajuns la Pecenegi (1003), zice: «Audiri etiam de *Ungrīs negris*, ad quos . . . prima legatio S. Petri venit, quod conversi, omnes facti sunt christiani», știut fiind, că Gyula primi înaintea lui *Achtum* catolicismul (1003 : 1008).

Iar «*Vita S. Gerardi*» arată, că Ștefan aducea sare pe Mureș, trecând prin principatul lui *Achtum*, înainte de 1008, astfel că acolo în Ardeal trebuie să se fi aflat Gyula stăpânitor, învins, precum se știe în 1003.

Această supunere era însă numai nominală ¹⁾; abia în 1103 apar, între martori, un episcop și un principe al Ardealului.

Noi nu putem reedita aci ceea ce am expus aiurea mai pe larg despre populațiunea țărilor carpatine.

Cetitorii nedumeriți încă vor aprecia, dacă «*Comanii negri*» ai cronicelor ungurești și ai secolului al 11-lea, cari purtau lupte aprige cu Ungurii, pustiind (năvălind prin Ardeal) în diferito rânduri Ungaria; despre care expediții cronicele rusești sânt mute, cu toate că înregistrează regulat incursiunile «*Polovților*» în țerile bizantine; cari în fine purtau nume, ce nu se întâlnesc în interminabilele pomelnice de nume «*polovțe*» ale cronicei primordiale rusești (Nestor), nici în cele bizantine; care aduc prin formă sau prin esență cu

¹⁾ *Büdinger*, Oesterreichische Geschichte, op. cit., I, p. 391.

²⁾ *Gherghel* Zur Gesch. Siebs., op. cit., p. 9 sq. Încă *Schlötzer*, Kritische Sammlung zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, Göttingen 1795, p. 455, identifică terra Gyla cu Transilvania.

¹⁾ Că aceste atitudini adverse Ungurilor cu-prindeau pe lângă deosebirea de crez și o adversitate etnică-politică, pare neîndoiș.

Dacă Ungurii stăpânesc până în zilele noastre Țesul, n'au făcut ei aceasta numai fiindcă erau popor de stepă, ci fiindcă au găsit în părțile ocrotitoare muntoase popoare așezate, pe care s'au mulțămît a le stăpâni politicește.

nume românești — pot fi socotiți ca *Români* sau ba ¹⁾.

După ce am desprins din sgura terminologiei anacronistice medievale noțiunile interesante și le-am arătat valoarea în cadrul lor contemporan, să revenim la punctul de plecare, recapitulând în scurt rezultatele de până aici.

1. Am arătat, că atât expresiunea «*Pascua Romanorum*» cât și tradiția despre locuințele străvechi ale *Românilor* ungureni și ale Comanilor (*negri*) din câmpiile ciscarpatine se pot socoti ca *substrat al croniciei primordiale ungurești: Gesta Hungarorum (vetero)*.

2. Comanii «*negri*» nu trebuie confundați cu Comanii adevărați, iar denumirea face parte din *nomenclatura țărilor carpatine și a poporului român*.

3. *Gyula* domnia în *Ardeal*, înclina cu locuitorii săi spre ortodoxism și se bucura de oarecare independență.

Pe lângă aceste rezultate indirecte, am dibuit *posibilitățile adastării poporului român în timpurile înfăptuirii primelor însemnări analistice ungurești* în regiunile nord-dunărene, după licăririle istorice caracteristice și după tălcurile cele mai migăloase.

4. Astfel am putut să ne facem convingerea, că *pe la mijlocul secolului al 12-lea Românii treceau în ochii cronicarilor unguri drept cel mai vechiu popor al Ungariei*.

5. Pe lângă această tradiție, ce pare a fi populară, am putut oblici și una literară, concretizată în cele două denumiri «*Pascua Romanorum*» și «*principes romanorum*», ce reeditează mai mult inconștient același lucru într-o formă literară *tradițională* și completează cele prin atâtea probe adevărate despre constituțiunea după semne *federativă* a *Românilor* în primele lor aparițiuni.

Acestor posibilități în parte numai *întrevăzute*, subsumate, din ce în ce

mai *lămurite* și *adeverite*, credem a le fi descoperit în denumirea a doua din titlul acestui articol un reazăm istoric-linguistic, ce va fi credem, îndeajuns apreciat, spre a sprijini ideea dominantă *tradițională* a autochtonității poporului român în vetrele sale străbune și a ajutoarea, pe lângă altele, aiurea arătate, *concepțiunea adastării sale aicea din timpuri străvechi*.

Această denumire adică «*Pabula Iulii Caesaris*», folosită de *Odo de Dagilo* († 1152), carele însoțea pe Ludovic al VII-lea al Franței în cruciata a II-a prin Ungaria, seamănă a fi o întregire și mai misterioasă a enigmaticei «*Pascua Romanorum*», discutată până acuma.

Să vedem, dacă prin ciocnirea și pătrunderea ambelor numiri nu vom putea contribui la limpezirea cimiliturii.

Mai întâiu e învederat, că această denumire n'a putut s'o culeagă cronicarul, străbătând Ungaria, de cât la fața locului, mirându-se oarecum de avuția pășunelor ungurești.

Ea se înfățișează astfel ca o *întregire* a primei caracterizări: și prin înțeles (pabula = pascua) și prin contemporaneitate (1147: 1150).

Această terminologie dată Ungariei de odinioară («dicantur . . . extitisse») precum și amintirea lui *Iuliu* o repune în aceiaș valoare cronologică ca și tradițiunea despre «*Pascua Romanorum*».

Să dibuim acum, cum s'ar putea împăca «notele», în aparență contrare, ce au mai rămas de armonizat.

Iuliu Caesar e prin sine însuși, ca înpărechere, o enigmă, cum am preluat încă de la începutul studiului nostru.

Un *Iuliu* înainte de timpul cronicarilor ni apare în istoria Ungariei pe la 1003, în *Analele Hildesheimense*, contemporane evenimentelor.

Acest nume a fost însă pururea, fie istoric (în cronică), fie onomatologic (în nume de botez) identificat cu *Gyula* de mai târziu.

Dar de ce *Caesar*?

¹⁾ *Gherghel*, *Zur Gesch. Sieb.*, op. cit., p. 35—47, unde se discută toate acestea.

Se știe doar, că «*Gylas*», identificat și acesta cu *Gyula*, a fost botezat la Constantinopol; și n'ar fi lucru a mirare, ca Grecii, cari au dovedit o specifică iscusință de a numi popoare și căpitonii barbare cu titluri pompoase¹⁾, să fi acordat și acelui *Iulus*—*Gylas titlu de Caesar*, ce se conferea în anumite împrejurări și străinilor²⁾, spre a-i lega sufletește sau politicește de interesele casei imperiale.

Dacă această conjectură s'ar găsi plausibilă, atunci titlul de «*rex*» al analelor germane amintite s'ar oglindi atât în *Iuliu Caesar* a lui Odo de Dagilo cât și în pozițiunea politică excepțională a lui *Gyula*, după cum reiese din studiul constituționalismului ungar contemporan.

Așa credem a putea interpreta spusa lui Coust. *Porphyrogennet*, carele afirmă, că *Gylas* era o demnitate³⁾ la Unguri, fără a ne relata însă și numele celui investit pe timpul său cu acea demnitate.

Ibn Dasta, un autor arab contemporan însă ne spune din contra, că «*Gyla*», asemuit de toți istoricii cu «*Gyula*», era un nume personal⁴⁾.

Prin continuitate însă și numele personal poate deveni o demnitate, cum avem exemple clasice în «*Caesar*» și în

*Carol*¹⁾ și nu și întors, cum crede bunăoară *Németh*²⁾; numai frivolitatea timpurilor mai nouă a îndrăznit a aplica numiri de mari demnități la nume de familii³⁾, nicidec de persoană!

Contopirea expresiunilor «*Pascua Romanorum*» și «*principes Romanorum*», la Anonymus cu știrea lui Odo de Dagilo «*Pabula Iulii Caesaris*» pare a oglindi o stăpânire politică federativă în câmpia Tisei sub conducerea unui principe *Iuliu*, cu consimțământul împăratului bizantin.

Care sunt temeiurile acestei presupunerii?

1. Expresia de «*pășune*», dată *Ungariei* e susținută de două fântâni istorice independente una de alta: pabula: pascua;

2. Caracteristica de «*principii Romanilor*» a lui Anonymus se reflectă atât de drastic în cea a lui Odo de Dagilo, din care reieseă nu numai strania numire specific romană de «*Iuliu Caesar*», dar și calitatea de stăpânitor prin excelență: *Caesar*;

3. Legătura subordonată *Constantinopolului* reieseă atât din botezul lui *Gyula* aci, cât și din raporturile politice asemănătoare ale populațiunei *Ungariei* răsaritene înainte de venirea Ungurilor, cum se vede din reminiscențele la Anonymus, verificate de «*Viata S. Gerardi*», sau și din titulatura de *Caesar*, explicată mai sus, dacă nu e cumva o simplă interpretare a lui *rex Julius*;

4. Cel mai prețios rezultat e însă cel căpătat prin contopirea și complectarea ambelor știri privitoare la ivirea unui stăpânitor cu numele de *Iuliu* înainte

¹⁾ Astfel căpitoniei Ungurilor *Dulfu* i se conferi (954) la botez titlul de «*patriciu*»; cf. *Büdingen*, op. cit., p. 390.

²⁾ *Du Cange*, Glossarium Graecitatis, Lugduni 1688, col. 542: «*adeo ut qui hac dignitate donarentur extranei filiorum loco haberentur*».

³⁾ *C. Porphyrogennet*, De administrando imperio, ed. Bonn, III, p. 174: «*ὁ γυλας καὶ ὁ καρχάν οὐκ εἰσὶν ὀνόματα κώρα ἀλλὰ ἀξιώματα*»; *Büdingen*, op. cit., p. 392.

⁴⁾ *Ibn Dasta*, ed. Chwolson la Roesler, op. cit., p. 167, n. 1. Roesler polemizează cu *Ibn Dasta*, zicând, că aserțiunea lui *Porphyrogennet* e susținută și de alte fântâni, fără să ne spună care. Pe cuvânt nu credem pe nimene; pe Roesler și mai puțin. Iar dacă R. spune, că *Porph.* e bine informat, de ce nu ne spune și numele ascuns sub acea demnitate. Din cronici deasemenea nu reieseă, că acel *Gyula* sau *Iulus* ar fi fost o demnitate; din contra! Vezi și părerea lui *Büdingen*, op. cit., p. 394, n. 3, despre lipsurile referințelor lui *C. Porphyrogennet*.

¹⁾ *Caesar*, din care grec. *Kaïσαρ*, germ. Kaiser; *Carol*, din care slav. Kral, ung. Kiraly, rom. «*craiu*» pe când *Iō* din titulatura domnitorilor români a rămas la jumătatea drumului.

²⁾ *Németh*, Zur Kenntniss der Petschenegen, in «*Körösi Csoma Archivum*», Budapest 1922, p. 221.

³⁾ La Germani: Kaiser și König; la Cehi: Kral, la Unguri: Kiraly.

de așezarea Ungurilor, mai mare peste căpeteniile celorlalți «*principi romani*».

Evoluarea *presupunerii* mai sus formulate și în esență astfel sprijinite spre o *probabilitate* istorică pare a fi strâns legată de numele în atâtea feliurite forme apropiate și în trei ipostase înrudite redată: Iuliu.

Paralelismul dintre tradiția despre *Români* ca cea mai veche populațiune a Ungariei, încă din timpul Hunilor; — cea despre calitatea lor aborigenă ca *păstori* ai Hunilor și «*Romanilor*», — și cea despre caracteristica denumire veche a Ungariei ca *pășune a Romanilor* înainte de descălecarea Ungurilor și de *pășune* a lui *Iuliu Caesar* la Anonymus, în cronicile ungurești și la altele externe: mână gândul de a cerceta, dacă acel enigmatic *Iuliu Caesar* e un exponent al istoriei ungare, sau o criptă nevoită, referitoare la o personalitate rășărită din subconștientul istoriografiei medievale atât de îngăimate.

Intr'o chestiune onomatologică pe atât de interesantă, pe cât de grea, din cauza atâtor forme apropiate, dar diferite ca înțeles, răspândite în timp și spațiu — atențiunea noastră încordată trebuie să îmbrățișeze toate posibilitățile, dacă nu spre o definitivă deslegare, cel puțin pentru a furnisa și a face accesibil și altor pene mai competente tot materialul, ce mi-a fost dat să'l adun și să'l prelucrez.

Vom căuta deci să cântărim aceste forme atât sub raportul răspândirii *geografice*, cât și sub a celei *cronologice* necum și sub cel al *filiațiunei*!

Din primul punct de vedere e mai întâiu foarte semnificativ, că acest nume în variile sale înțelesuri se referă la *teritorii românești*.

A deduce dintr'o simplă asemănare exterioară a două nume — la înrudirea lor internă, e tot atât de nesocotit, ca și ignorarea unor forme similare multiple, referitoare la același teritoriu și cu

reflexe caracteristice privitoare la un anumit popor.

E într'adevăr stranie întrolocarea unor nume mai mult sau mai puțin apropiate, ce radiază din cuprinsul Daciei și par a licări uneori din taina ființei medievale a poporului român.

Intr'adevăr în afară de acel faimos «*tertius capitaneus Gyula*» al tradiției cronicelor ungurești, care 'și avea sediul în Ardeal, sau de și mai faimosul duce al Românilor *Gelu*, incubat după mult bănuitul Anonymus tot acolo; apoi în afară de provincia peceneagă *Gyla*, ce după cercetările noastre trebuie localizată pe același teritoriu¹⁾; în afară de căpitenia ungurească *Gila*, menționată de arabul Ibn Dasta, pe când Ungurii tăbărau încă în Atelkuzu până în regiunile Moldovei — toate numirile topografice ungurești cu *Gyula*²⁾ — precum și cele de familie³⁾, derivate din acest nume — *se refer la teritorii românești*, ceace găsim foarte caracteristic și demn de toată atențiunea noastră.

¹⁾ Cam aceiaș părere împărtășesc și ungurii *G. Czebe* în *Körös Csoma Archivum*, op. cit., 1922, p. 215 sq. și *G. Fieber*, ibid., p. 133, n.

²⁾ *Revay*, Nagy Lexikon, Budapest 1913, IX, p. 241:

Gyulakuta, în comitatul Mureș-Turda;
Gyulas, cu locuitori români;
Gyulaszeg, în comitatul Solnoc-Dobâca cu locuitori români;
Gyulatelep, în comit. Caraș-Severin; pe românește?

Gyulatelke, » Cluj, cu loc. rom.;
Gyulatö, » Arad, « » » »;
Gyulavári, » Bichis, rom. Giula.
(Enciclopedia rom. Sibiu 1900, II, p. 359);
Gyulavarsánd, com. Giula-Vársand, ibid., în com. Arad;

Gyulafalva, sat l. Covasna în Ardeal; în fine și o *Gyulafalva*, sat în com. Turóc (astăzi Cehoslovacia) cu locuitori «*tăuși*» (slovaci).

³⁾ *Revay*, op. cit., ibidem:
Gyulay, familie ardelenescă;
Gyulaxombor, familie, ce 'și trage originea din principii Ardealului;

Gyulaffy, familie ardelenescă; ibidem p. 238.
Aci trebuie de adăugat și «*Iula*», fiul lui Ladislau, Banul, dăruit de Ștefan, ducele Transilvaniei cu patru sate în Ardeal la a. 1263
Hurmuxaki—*Densuşianu*. Doc. I, p. 310.

Aceste nume *ungurești* află apoi o paralelă tot atât de caracteristică într-o sumedenie de nume topografice¹⁾, necum și în nume de familie²⁾ *românești*.

Ceeace face numele Gyula și mai suspect, e, că'l găsim și la poporul enigmatic al «Cunilor» sau «Comanilor negri», alături de alte nume tot atât de suspecte, ca *Osul*, pe care'l găsim și sub forma «*Oslu*», apoi «*Cutesc*», «*Copulch*», găsit și sub forma unui diminutiv românesc *Copulcior*³⁾.

Sub raportul *cronologic* numele acesta se extinde în variile sale forme pe un spațiu de timp de vre-o 500 de ani.

Formele cele mai vechi întâlnite în cronicile apusene «*Annales Hildesheimenses*» (1002) și la «*Odo de Dagilo*» (1147): «*Iulus*» și «*Iulius*», precum și cea orientală a arabului «*Ibn Dasta*» (850) «*Gila*», nu ne indică o origine ungurească.

Correspondența termenilor înrudiți «*Pascua Romanorum*» și «*Pabula Iulii Caesar*» ne sugerează de altă parte ideea, că numele Iuliu s'ar referi la o stăpânire anterioară descălicării Ungurilor în Panonia, ceeace deasemenea nu pledează a fi fost cuvânt maghiar.

O formă târzie ungurească, însă care ne redă cea mai autorizată echivalență cu o formă românească, pornită după o comparație sumară fiecare dintr-o tul-

pină adecuată, e *Gyulafalva*¹⁾, satul maramureșan dintr-o regiune curat românească, confirmat ca posesiune lui *Gyula*, fiul lui *Dragoș* la 1349, pe românește «*Giulești*» până în ziua de astăzi.

Ceeace trebuie de reținut aici, e, că Românii poartă în timpurile vechi nume românești sau slave, *niciodată ungurești*²⁾.

În fine din punct de vedere a *filiațiunii* concludsiile, cu după aparență le-am putea trage, concordă cu cele preludiate până' acu.

Să purcedem de la un fapt îndeobște cunoscut.

Numele *Gyula* a fost din timpurile cele mai vechi identificat cu *Iuliu*.

Aci pare a fi cheia cheștiunii.

Cu creștinarea și răspândirea catolicismului, *Ungurii* au primit și formele exterioare religioase.

E însă foarte semnificativ, că numele latine ale lunilor *Iunie* și *Iulie*, precum și cel al *Iudeei*, s'au păstrat în ungurește³⁾, cum de altminterlea și în celelalte limbi nelatine⁴⁾, fără alterarea literii începătoare, pe când *Iulus* sau *Iulius* au dat în ungurește pe «*Gyula*»!

Aceasta e cu atât mai bătător la ochi, întrucât *femeninul* corespunzător, precum și derivatul *Iulian* a păstrat pe *J* latin: *Iulia*: *Iulis*; *Iulian*: *Iulián*⁵⁾.

Aceste considerente s'ar părea suficiente, pentru a ne îndoi de originea ungurească a acestui nume.

Nici o analogie sau vreo lege fone-

¹⁾ Marele dicționar geografic al României, București 1900, III, p. 535 sq.:

<i>Giula</i> , sat în județul Ilfov;	
<i>Giula</i> , „ „ „ Mehedinți;	
<i>Giula</i> , deal „ „ „ ;	
<i>Giula</i> , „ „ „ Vâlcea;	
<i>Giula</i> , părau „ „ Mehedinți;	
<i>Giulea</i> , cătun în „ Vlasca;	
<i>Giulești</i> , comună, deal și pădure în Vâlcea;	
<i>Giulești</i> , sat în județul Ilfov;	
<i>Giulești</i> , „ „ „ „ ;	
<i>Giulești</i> , „ „ „ „ ;	
<i>Giulești</i> , „ „ „ Suceava;	
<i>Giulești</i> din deal „ Roman;	
<i>Giulești</i> „ vale „ „	

²⁾ Familie olteană cunoscută.

³⁾ *Gherghel*, Zur Gesch. Siebs., op. cit., p. 36, n. 1; 43, n. 2.

¹⁾ *Revista pentru istorie* etc. ed. *Tocilescu*. București 1885, V, p. 166.

²⁾ Despre «chinezul» *Fareas* din Banatul Severinului la 1247 nu știm, de a fost Român sau mai de grabă Ungur.

³⁾ *Révai*, op. cit., XI, p. 75: *Iúnus*; 71: *Iúlius*; 61: *Iudea*.

⁴⁾ Așa bunăoară în grecește, vezi *Rhousopoulos*, Wörterbuch der neugriechischen u. deutschen Sprache, Leipzig 1900, p. 479; *Ἰούλιος*, *Iulie*; *Ἰούνιος*, *Iunie*. După Greci au urmat Bulgarii și ceilalți Slavi.

⁵⁾ *Gheltie*, Dicționar maghiar-român, Buda-pesta 1906, p. 340: «*Iutiska*, *Iulis*: *Iulia*, *Iulieta*; *Iulián*: *Iulian*.

tică nu-i vine într'ajutor; nici nu i s'a putut găsi pân'acuma tulpina în limba maghiară ¹⁾.

Întrebarea, care decurge din cele până aci arătate, ar fi: De unde să fi luat Ungurii acest nume?

Expunând în cele premergătoare tot materialul, ce ne-a fost la îndemână, privitor la limpezirea acestei chestiuni, ne-am ferit a exprima o simplă presupunere. Dar cu aceiaș seninătate de judecată, cu care din cele pân' aci desfășurate se desprinde originea *neungurească* a numelui *Gyula*, credem, că reiesă și posibilitatea unei origini *românești*, pentru următoarele motive:

Din presupusa formă românească «*Giulin*», din care după analogia numelor de familie «*Niculea*, *Giurcea*», [I]Onea, s'ar fi putut naște *Giulea* — ar reeși, prin muierarea lui *g + y* forma acreditată ungurească ²⁾ *Gyula*.

Aceasta trebuie, bine înțeles, să se fi întâmplat înainte de muierarea lui *l + i* în românește.

Scotând din vraful terminologiei istorice la lumina critică denumirile discutate, credem a fi contribuit cu un capitol nou și sugestiv la chestiunea autohtonității Românilor, punându-se rezultatele, ce vor fi apreciate întemeiate, în legătură cu celelalte neîndoioase de pân'acuma

DR. ILIE GHERGHEL

Argument nou în contra autenticității uricului atribuit lui Iurg Coriatovici

Alte argumente și literatura chestiunii, dacă documentul atribuit lui Iurg Coriatovici este autentic sau nu, le-am dat

¹⁾ *Kuun*, Codex Cumanicus, Budapesta 1880, p. XXIX., îl deduce din «*gulya*» (= *grex* !), din care «*gulyas*» = pastor.

²⁾ Astfel transcriu bunăoară Ungurii și numele orașului *Giurgiu*: *Gyirgyó* (N. A. *Constantinescu*, Cetatea *Giurgiu*, în *Analele Acad. rom.*, secția Ist., București 1916. p. 494. Cf. și *George*, ung. *György*).

în lucrarea: *Principatele Române și politica orientală a împăratului Sigismund*, Buc. 1919. Acum aducem un argument nou, care iarăși exclude autenticitatea documentului. După documentul publicat de Hasdeu, Iurg Coriatovici ar fi fost domnitor al Moldovei în Iunie 1374. Ne punem însă întrebarea: dacă Lațcu Vodă a murit înainte de începutul lui Iunie din anul 1374, de ce papa Grigorie XI nu știe, nu amintește aceasta în scrisoarea sa din 5 Octomvre al aceluiaș an? La această dată papa scria arhiepiscopilor din Ungaria despre marile număr de Români convertiți la catolicism în vecinătatea despre Tătari a țării ungurești, că acești Români însă nu sunt de loc mulțumiți cu preoții unguri, că ar trebui să se dea nouilor catolici un episcop, care să le știe limba etc. ¹⁾ Nu scrisese acelaș papă lui Lațcu la 25 Ianuarie 1372? ²⁾ Iar din Iunie până'n Octomvre fusese destul timp, ca papa să fie informat despre noua situație din Moldova, dacă într'adevăr ar fi fost.

Σερβοεπισκοπος? În legătură cu primul mitropolit al Moldovei. Fazele conflictului început în domnia lui Roman I între statul moldovenesc și patriarhia constantinopolitană sunt bine cunoscute și atât de temeinic interpretate, încât e nevoie într'adevăr de foarte multă prudență și moderațiune, când crezi că ai descoperit ceva nou, ca să te lași convins că interpretarea veche trebuie să fie emendată. Aceste idei ni le sugerează cea mai nouă și interesantă cercetare relativ la chestiunea aceasta, pe care a dat-o d. prof. C. Marinescu în *Iniințarea mitropoliilor în Țara Românească și în Moldova* (An. Acad. Rom. Seria III, tom. II Mem. 6. București 1924). Și aici (pag. 20) *σερβοεπισκοπος* este tradus ca interpretare cu: «adică sfințit la Oh-

¹⁾ Hurmuzaki-Densusianu, Documente Ia pag. 216, 217, 220—1.

²⁾ Ibidem, pag. 197.

rida»¹⁾. Așa admisesse și Onciul. Poate rămâne această interpretare?

Este necesar să dăm și acuzarea și desvinovățirea adusă în favorul episcopilor moldoveni, pentru ca să putem ști, ce însemna *σερβοεπίσκοπος*. Când în Mai 1395 patriarhia încredința protopopului Petru administrarea bisericii moldovenești, episcopii nerecunoscuți de patriarhie sunt numiți în scrisoarea patriarhală pentru aceasta: *ψευδοεπίσκοποι* 2). În scrisoarea către Ștefan I patriarhul supărat se coboară la acuze vulgare în contra episcopilor moldoveni, cu cari ținea toată țara, zicând că «sunt hoți și stricați și prădători . . . Dumnezeu e foarte mănios asupra lor» — continua iritatul patriarh³⁾. Când le cere să-și părăsiască scaunele episcopale, le zice acelaș: *ψευατέριοι πύσκοποι* (= episcopi falși⁴⁾). Toată supărarea patriarhiei n'a schimbat punctul de vedere moldovenesc nici în vremea domniei lui Ștefan I, care în alte direcții a contrazis într'atâta tradiția domniilor mușatine, nici sub Iuga nu s'a plecat statul moldovenesc.

Alte vremuri în această privință prezintă patriarhatul lui Matei și domnia lui Alexandru cel Bun, când s'a ajuns la împăcare.

Prin scrisoarea din 26 Iulie 1401. noul patriarh recunoaște⁵⁾ dorința țării și a domnului, că Iosif e adevărat episcop. De Meletie nu mai este acum vorba. Cu această ocazie patriarhul înserează în scrisoare expunerea justificătoare făcută de solii lui Alexandru cel Bun la patriarhie. Ei au arătat că Iosif nu e venit în țară de aiurea, ci e

fiu al țării și de acelaș neam cu domnii locului, că guvernul moldovean l-a trimis la Halici, ca să-l sfințească mitropolitul de acolo, care avea voe dela sinod să hirotoniască «episcopi în episcopiile Rusiei celei mici, între care era și Cetatea-Albă». Acelaș patriarh înșiră și acuzele aduse, cari s'au dovedit înscenări în contra lui Iosif. Când patriarhia a căutat să impue ca mitropolit moldovean pe omul său, pe Ieremia, se zicea că Iosif a intrat din altă parte venind ca cutropitor în biserica moldovenească.

Aici textul publicat de Miklosich și Müller are *σερβοεπίσκοπος ὧν ποθεν* (d. Iorga l. c. pag. 32 a tradus: «fiind el pe vremuri episcop sârbesc»). Dacă aceasta putea să se aducă în contra lui Iosif ca acuză, de ce nu se găsește și'n scrisori patriarhale de mai înainte? Această împrejurare mi-a sugerat idea că suntem în fața unei transcrieri greșite. Deci propun: *ψευδοεπίσκοπος*, în loc de enigmaticul *σερβοεπίσκοπος*. Așa ceva se găsește și'n scrisori patriarhale anterioare celei din 1401 Iulie 26. «Fiind pseudoepiscop venit de aiurea» ar fi în felul acesta traducerea corectă.

Fost-a Iosif episcop de Cetatea-Albă înainte de a ajunge episcop al Moldovei? În *Principatele Române și politica orientală a împăratului Sigismund* am arătat că Petru I a lăsat lui Roman I moștenire Moldova dela munte până la mare. Petru I a stăpânit Cetatea-Albă. Dela cine a luat-o? De sigur nu dela Genovezi, cari în actele lor ar fi amintit așa ceva. Stăpânirea moldovenească în Cetatea-Albă va fi un favor pentru Genovezii. căroră li se asigură noi drumuri comerciale. De aceea ar fi interesant de urmărit mențiunile despre episcopatul din Cetatea-Albă în diferitele notiții. Unele îl amintesc: așa notiția publicată de Ralli și Potli (*Συνταγμα τῶν θεῶν καὶ ἱερῶν κανόνων*, Atena V. 1885 pag. 186 etc.) și o prezintă greșit în legătură cu episcopatul Chieului, precum s'a găsit și'n altă notiție, care

¹⁾ Nu există contradicere între acuzele aduse lui Iosif de către patriarhie. Scrisoarea patriarhală din 26 Iulie 1401 conține și acuzarea răposatului patriarh, dar și apărarea prezentată la Constantinopol de guvernul moldovean. (Cf. însă C. Marinescu op. cit. pag. 20, nota 1).

²⁾ Hurmuzaki-Iorga, Docum. XLV, pag. 18.

³⁾ Ibidem, pag. 21.

⁴⁾ Ibidem.

⁵⁾ Ibidem, pag. 31—2 și 34—36.

este aproape identică cu cea de mai înainte (H. Gelzer, Beiträge zur russ. Kirchengeschichte in Zeitschrift für Kirchengeschichte XIII, 1892 pag. 252—4).

Iosif se constată având episcopatul Moldovei în vremea lui Petru I, deci el ar fi putut să fie episcop în Cetatea-Albă, găsit de Moldoveni. Documentul patriarchal din 1402 Iulie 26 afirmă însă că Iosif a fost trimis de guvernul moldovean, ca să fie hirotonisit de mitropolitul Haliciului. Acelaș document afirmă însă mai departe că «mitropolitul Haliciului... luase voie sinodicească a hirotonisi episcopi în episcopiile Rusiei celei mici, între care era și Cetatea-Albă».

Noi interpretăm aceasta în sensul: exista în jurisdicția patriarhiei constantinopolitane anterior întemeierii ierarhiei speciale moldovenești un episcopat de Cetatea-Albă, pentru care post a fost hirotonisit Iosif, când Moldovenii au luat în stăpânire orașul, al cărui episcopat îl desființau stăpânirea tătărească. Mitropolitul Haliciului rugat a da formele canonice pentru episcopatul moldovenesc nu putea hirotonisi pentru o diecesă inexistentă. În felul acesta dela episcopatul de Cetatea-Albă s'a ajuns la mitropolia Moldovei, după cum nu mult mai înainte dela episcopatul din Vicina s'a ajuns la mitropolia de Argeș a Țării-Românești.

• I. MINEA

Știri noi despre propaganda catolică în Moldova în sec. XVII

Sunt cunoscute eforturile făcute de catolicismul regenerat în sec. XVII pentru convertirea altor popoare. Astfel urmărirea compensații pentru ceea ce pierduse prin reforma religioasă. În ce ne privește pe noi și ce se referă la jumătatea a doua a secolului al XVII-lea, s'a mai adăus idea de luptă în contra Turcilor și mai ales imperialismul im-

păratului Leopold I, cel dintâi Habsburg, care a schițat pretențiunile răposatei Austro-Ungarii pentru stăpânirea drumului spre Salonic și Marea-Neagră. Nu trebuie uitat nici rolul avut în această direcție de acel domnitor Ghica, fost la Roma după Victoria creștină dela S. Gothard.

I. Vito Pilutio

Dintre misionarii, cari pe această vreme au bătătorit cu propaganda lor drumurile moldovenești, mai cunoscut este Vito Pilutio, acel episcop italian, cu care a stat de vorbă și Miron Costin înainte de a scrie prefața la *De neamul Moldovenilor*. Vito Pilutio a fost mult timp misionar în părțile noastre, cum ne spune hotărârea congregațiunii de Propaganda Fide, când în ședința sa din 29 Martie 1678 îl recomandă papei pentru a fi numit arhiepiscop de Marcianopol cu reședința în Durostor.

Vito Pilutio cunoștea bine limba română, pe care o constată așa apropiată de cea italiană. La 1677 a publicat la Roma *Catechismul creștinesc* sau, cum e în titlu cărții: *Dottrina christiana tradotta in lingua valacha dal padre Vito Pilutio Da Vignanello Minore Conventuale di S. Francesco, Roma 1677*¹⁾. Cartea scrisă cu litere latine cu drept cuvânt a fost catalogată și discutată la noi.

Se știa până acum că la 28 Aprilie 1679 Vito Pilutio era decis să plece în Dumineca viitoare pentru a-și lua postul de arhiepiscop de Marcianopol în primire. S'a publicat și documentul, din care se vede că acelaș la 25 Iunie următor era la Viena în drum spre locul său de reședință²⁾.

Nu s'a publicat însă documentul, prin care a fost numit sau recomandat ca

¹⁾ Bianu-Hodoș, Bibliografia românească veche fasc. III, pag. 216.

²⁾ I. Bianu, Vito Pilutio. *Documente inedite în arhivul propagandei în Columna lui Traian*. Noua serie, anul IV. Buc. 1883, pag. 257, 258.

arhiepiscop. Noi l-am procurat pentru biblioteca Universității din Iași și-l publicăm reprezentând o pagină de istorie românească.

Documentul e următorul:

Copia. Decretum Congregationis de Propaganda Fide habitae die 29 Martis 1678.

Relatis per Eminentissimum et Reverendissimum Patrem Cardinalem Albrium necessitatibus temporalibus eorum populorum, quos Sacra Congregatio consuevit committere curae archiepiscopi Marcianopolis propter diuturnam carentiam ipsius archiepiscopi in curia a duobus annis et ultra defuncti, eadem Sacra Congregatio inherendo decretis ab eadem alias factis decrevit supplicandum esse SS^{mo} ut in archiepiscopum dignetur deputare patrem Vitum Pilutium de Julianello diecesis civitatis Castellanae ordinis Minorum Conventualium sancti Francisci antiquum ipsius congregationis iis in partibus missionarium, virum pietate, zelo ceterisque virtutibus valde commendabilem eique *administrationem concedere eorum ecclesiarum locorumque, qui sunt intra Danubium, Pontum Euxinum, Montem Hoemum et fluvium Janetram, necnon illius partis Vallacchia (sic!), quae est ultra Danubium septentrionem versus eidemque pro loco ordinario suae residentiae assignare urbem Durostorum. Datum Romae 29 Martis 1678.*

Urmează apoi aprobarea papală în următoarele rânduri:

Quo decreto relato per S. D. Vit^m Cervum secretarium SS^{mo} D. etc. S^{tas} sua omnia benigne approbavit et ad ulteriora in expeditione iuxta solitum procedi mandavit in audientia habita die 13 Iunii 1678.

V. Cervus secr.^s

Din document rezultă deci că Vito Pilutio a fost recomandat ca episcop de Marcianopol în ședința din 29 Martie

1678 a Congregațiunii de Propaganda Fide și aprobat de papă la 13 Iunie următor.

Drumul era împreunat cu greutate, cheltueli mari. De aceea am văzut că tocmai la 25 Iunie 1679 noul arhiepiscop era în Viena. La 25 Octomvrie 1680 ca episcop de Marcianopol scria din Bacău ¹⁾ Propagandei ²⁾.

Deosebit de interesant pentru noi e faptul că reședința arhiepiscopatului era Durostorul nostru.

I. MINEA

Constantin Vodă Șerban față de imperiali și Cazaci

Se știe că lovitura militară a răscoalei Seimenilor din timpul lui Mateiu Basarab a fost opera lui Constantin Șerban pusă la cale în folosul său ³⁾.

Această răscoală a făcut-o bazat nu numai pe partizanii săi din țară, ci și pe doi sprijinitori din afară: imperialii și Cazacii. Imprejurările interne ale acestei lovituri de stat au fost studiate. Legăturile externe cari puteau să asigure, în configurațiunea generală politică, succesul răscoalei, după cum vom vedea merită această cercetare aparte.

În ultimii ani ai domniei sale Mateiu Basarab arăta o deosebită apăsare politică către Turci — pe cari, cum ne mărturisește Paul de Alep îi iubea peste măsură — ⁴⁾. Partidul boeresc muntean,

¹⁾ După un text latin citat de bună seamă greșit Hasdeu a dat însemnarea că papa Inocențiu XI a numit la 23 Dec. 1679 pe Vito Pilutio ca episcop de Baeu (Arhiva Istorică I, pag. 176). Ca arhiepiscop de Marcianopol nu putea fi nici vicariu de Bacău la 22 Dec. 1681, cum a însemnat d. N. Iorga în Istoria bisericii românești II, pag. 324.

²⁾ I. Bianu, l. c. pag. 260 și urm.

³⁾ N. Iorga. *Răscoala Seimenilor*, An. Acad. Răm. S. II, Tom. XXXIII și N. C. Bejenaru. *Constantin Vodă Șerban înainte de domnie*. Arhiva Anul 31, No. 1.

⁴⁾ Paul de Alep, *Călătoriile Patriarhului Macarie de Antiohia în Țările Române*, tradus de Emilia Cioran, Buc. 1900, pag. 108.

care ținea cu creștinii și era deci contra Turcilor vedea cu ochi răi această politică. Sentimentele acestea le arată cu prisosință boerimea munteană la moartea lui Mateiu Vodă când, cu toată dorința ce-o avea bătrânul domn de a-i urma în scaun Diicul, nepotul său, totuși este ales urmaș Constantin Șerban. Alegerea aceasta are semnificația ei deosebită. Diicul, pe lângă faptul că era incapabil și urât de boerime¹⁾, ar fi făcut alături de Postelnicul Constantin Cantacuzino politică filo-turcească și astfel alegerea fiului lui Radu Șerban — cel ce-și pierduse tronul pentru apărarea ideii creștine — poate fi considerată ca o reacțiune a partidului creștin care păstra prin aceasta tradiția lui Mihai Viteazul.

Acest partid creștin cu ajutorul căruia se urcase pe tron Constantin Șerban nu mai putea fi de astădată devotat lui Rakoczy, prințul Ardealului așa cum îl vedem în vremea lui Mateiu Basarab. Se știe că Constantin Șerban a luat tronul în contra voinții lui Rakoczy²⁾, care la început a întrebuițat fel de fel de intrigi spre a-l putea răsturna ajungând în urmă și la răscoala trupelor Seimenilor în contra lui. Această răscoală a provocat-o Rakoczy tocmai spre a avea prilejul de a interveni cu trupele sale în Țara Românească și a face astfel o schimbare de domnie după planurile sale de hegemonie politică. Constantin Șerban și-a susținut domnia însă, tot pe acest partid care neputând avea prietenia lui Rakoczy își va fi îndreptat privirile spre imperiali dela cari sperau ajutor la caz de nevoie așa cum făcuse Mihai Viteazul și Radu Șerban.

Faptele așa cum vor urma ne dovedesc că au existat legături între imperiali și Domnul din Țara Românească. Constantin Șerban ne apare deci ca

restauratorul tradiției de politică creștină, tradiție moștenită dela marele erou din pragul sec. XVII-lea. Această politică fusese abandonată după moartea lui Radu Șerban căci chiar domnia lui Mateiu Basarab nu reprezintă altceva decât influența deplină a politicii ardelenice în țara-românească, politică care însemna interesele Ardealului totdeauna în conflict cu imperialii și nicidecum ideia creștină în luptă cu Turcii. Imprejurările generale politice au impus aproape Domnului din țara românească reluarea politicii mai vechi.

În starea de azi a informației nu putem constata legături directe între Constantin Șerban și imperiali. Putem însă bănuși că noul Domn va fi căpătat sprijinul imperialilor și va fi legat prietenie cu ei prin intermediul Cazacilor. Aceștia ajutând pe Vasile Lupu în luptele lui contra lui Mateiu Vodă provocaseră în sufletul bătrânului domn o ură nestinsă. Paul de Alep¹⁾ confirmă în mod indiscutabil că ura Domnului dela Târgoviște în contra Cazacilor și Rușilor era grozav de mare²⁾ și Mateiu Basarab căuta să dovedească totdeauna Turcilor acest lucru. După învingerea lui Vasile și Timuș în 1653 Mateiu Vodă făcu un mare măcel printre Cazacii prizonieri, iar când se întoarse la Târgoviște și fu întâmpinat de Aga Vistieriei, tae în fața acestuia capetele mai multor Cazaci zicând că o face din ură contra lor și din iubire către persecutorii lor³⁾. Se dovedește prin felul cum se urmează evenimentele că Constantin Șerban a căutat să utilizeze eventualitatea unui ajutor căzăcesc în planurile sale contra lui Mateiu Basarab pentru care Cazacii

¹⁾ Paul de Alep, *op. cit.* 108.

²⁾ Unei ambasade ruse venită la Târgoviște pentru încheierea unui tratat de alianță domnul îi trimite răspuns «să nu-i văd fața». (Paul de Alep, *op. cit.* 107).

³⁾ Mateiu Vodă credea că raporturile dintre Turci și Cazaci sunt încă rele; ele se îmbunătățisă însă.

¹⁾ Paul de Alep, *Op. cit.* 110.

²⁾ Am dovedit aceasta pe larg în lucrarea mea de doctorat: *Constantin Vodă Șerban și vremea sa* (Cap. respectiv în Arhiva, Aa. XXXI No. 3—4).

aveau resentimentele atitudinii descrise mai sus.

Constantin Șerban a intrat mai întâi în legături cu Vasile Lupu, care era la Cazaci, legături despre cari, solii ardeleni înștiințau pe craiu și în Iulie 1654. Constantin avea legături cu Lupu căruia-i jurase prietenie încă de pe timpul când era la Tătari¹⁾. Aceste legături vor continua și după urcarea lui Constantin Șerban în scaun căci numai în baza acestei prietenii putea scrie Lupu, din Constantinopol în 20 Iunie 1654, fratelui său Gheorghe Hatmanul, care era întemnițat în Ardeal: «dacă vei scăpa din temniță să vii la Dumnealui la Constantin Vodă, că Dumnealui ne iaste ca un fiu»²⁾. Aceste fapte nelișteau pe Rakoczy care se și plânge Turcilor că Domnul din Țara Românească este mai mult prietenul Cazacilor decât al său și că face daruri lui Mihail Pătrașcu care se găsea la Cazaci. Mihail Pătrașcu era trimis de Imperiali la Cazaci — unde se găsea pe această vreme 1654, și unde voia să se căsătorească cu Ruxanda văduva lui Timuș — pentru ca cu ajutorul acestora să încerce o răscoală a iobagilor români din Ardeal în contra lui Rakoczy, și spre a aduce iarăși Ardealul sub oblăduirea împăratului.

Constantin Șerban deci, pe tronul Munteniei și în relațiuni bune cu Cazacii, Mihail Pătrașcu la Cazaci cu ajutorul căroră avea să intre în Ardeal și să răscole pe Români în contra lui Rakoczy și pentru împăratul, iată o situațiune ce convenea de minune Habsburgilor. Această situațiune nu putea fi un simplu hasard ci un aranjament dibaciu al politicei austriace, de care, în nici un chip nu putem crede că era străin Domnul din țara românească.

În calea planurilor Habsburgice, de a pătrunde către răsărit, scoțând pe

Turci din Europa, se interpușe Ardealul care-și apăra cu încăpățănare independența și numai cu ajutorul principatelor române această independență putea fi sdrobotită. Politica imperialilor lucrase în așa fel că pe tronul dela Târgoviște să aibă un partizan devotat al lor pe care să se bizue în contra Craiului Ardealului.

Evenimentele desfășurate în urmă însă, schimbă perspectivele Habsburgilor la noi și determină pe domnul din Târgoviște să aibă altă atitudine față de vecinii săi. După înfrângerea Seimenilor la Șoplea în 26 Iunie 1655, Constantin Șerban se supune fatalității istorice și devine ca și vecinul său din Moldova, aliatul lui Rakoczy. Această schimbare de atitudine și-a avut repercursiunile sale și la vecinii și prietenii săi Cazacii. Când aceștia se întorc din năvălirea făcută în Polonia în 1655 nu uită și Țara Românească, a cărei prietenie vor s'o încerce. O solie care ducea din partea lor propuneri amenințătoare¹⁾ găsea pe Constantin Șerban într'una din cele mai rele situații. Prădăciunile Ungurilor, cari fuseseră lăsați pe lângă el pentru pază, și cari mergeau cu nelegiurile până la pângărirea bisericilor, produsese în țară un sentiment general de revoltă. Toată lumea, inclusiv Domnul, doreau plecarea acestor oaspeți și mulți ar fi voit alungarea lor chiar cu forța mai ales că soliea căzăcească ce venea la Constantin Vodă aștepta nn singur gest al Domnului pentru aceasta. Dar situația Domnului era de așa natură încât aceasta n'o putea face cu nici un chip, deși atât el cât și poporul doria alungarea Ungurilor. Cum altfel ne-am putea explica scrisoarea pe care căpitanul de Buzău o trimite Cazacilor la această dată, prin care le spune acestora că ar fi foarte mulțumiți dacă Cazacii ar face

¹⁾ Mon. Hung. Hist. Diplomataria XXIII, 148.

²⁾ Iorga, *Studii și Doc.* IV, 31.

¹⁾ Hurmuzaki, *Doc.* V², 13 Sept. 1665, Diplomataria, XXIII, 238—9 cf. și Iorga, *Studii și Doc.* IV. Prefața.

o năvălire în Țara românească căci poate atunci vor scăpa și ei de foame ¹⁾?

Isbucnind războiul nordic, Cazacii, în dorul lor după libertate, se răscoală și ei contra Poloniei. Incercarea făcută de Rakoczy de a-i împăca ²⁾ nu-și ajunge scopul iar când și Craiul Ardealului devine dușmanul Polonilor atunci și relațiunile dintre Țara românească și Cazaci devin prin forța lucrurilor, prietenoase. În 1656 ³⁾ Rakoczy încheiasse un tratat formal de alianță cu Cazacii pentru care Constantin Șerban voia să trimită la aceștia pe Udriște Năsturel ⁴⁾, iar în Decembrie același an ei sunt cuprinși în tratatul încheiat între Ardeleni, Suedezi, Brandenburg și Rodziwil prin care Polonia era împărțită între puterile contractante.

De aci înainte situația Domnului din Țara românească va fi legată de aceea a craiului din Ardeal, pentru interesele căruia și-a trimis trupele sale să lupte în Polonia. Prietenia între țările românești și Cazaci se menține chiar și după dezastrul Craiului în Polonia când cei 3 Domni din principatele române sunt mazăliți. Astfel în 1658 la încheierea păcii dintre Tătari și Cazaci, aceștia din urmă pun condițiunea ca Turcii și Tătarii să nu facă nici un rău lui Rakoczy precum și ambilor săi aliați, Constantin Vodă Șerban și Gheorghe Ștefan.

Politica urmată de Cazaci față de pribegii Domni din țările române a fost un joc dublu. Deși au însoțit armatele turcești de pedepsire a acestor țări în 1658 totuși acestea erau numai atitudini spre a nu intra în conflict cu Poarta otomană. Când împrejurările li-au permis tot ei (Cazacii) au fost aceia cari au pus la dispoziția lui Constantin Șerban

trupe spre a-și îndeplini planurile sale războinice.

După ultima sa lovitură dată în Muntenia contra lui Ghica Vodă (1660), Constantin Șerban «urcându-se alături cu munții aproape de Maramureș pela Bistrița, trecând prin cetatea Dornii au ieșit la Câmpu-Lungul moldovenesc și trecând mai pe din sus de Suceava au lovit pela Hotin și au trecut Nistrul pela Movilău mergând la Cazaci» ¹⁾. În Ardeal nu se putu opri deloc. Aici se petrecea ultimul act al dramei lui Rakoczy care se termină cu ciopârțirea craiului de iataganele turcești și cum Barcsai, urmașul lui Rakoczy, era prietenul Turcilor, Constantin Șerban își vedea drumurile închise în această parte. Astfel el ajunge la vechii săi prieteni, Cazacii.

Un favorabil concurs de împrejurări îi dădu din nou speranțe și aiori. Îndemnat poate de Kemeny care luase locul lui Barcsai la domnia Ardealului, și ajutat de Cazaci — cari erau supărați pe Domnul Moldovei Ștefăniță — pentru că acesta îndrăsnise să atace Rașkowul unde stătea sora sa Ruxanda văduva lui Timuș, Constantin Șerban se hotărî să atace iarăși Moldova spre a se urca pe tronul ei.

Cu o armată de vre-o 5000 de Cazaci ²⁾ el trece Nistrul pela Soroca și intră astfel în Moldova.

Panica răspândită în populație la intrarea trupelor căzăcești în Moldova este așa de mare, încât aproape toată populația se refugiază la munți și în păduri. La Coiceni pe Prut, oastea moldovenască comandată de Catargiul, Grigore Păharnicul și de Mihalcea Hâncul Serdarul, care întâmpină pe năvălitori, este împrăștiată iar Domnitorul, Ștefăniță se retrage în grabă spre sud, în preajma Bugeacului după ajutor tătăresc.

¹⁾ Diplomataria, XXIII, 230 și Iorga, *Studii și Doc.* IV.

²⁾ Ibidem, 287—88.

³⁾ Ibidem, 416—17.

⁴⁾ Ibidem, 425, Iorga, *Studii și Doc.* IV, CCXLIX.

¹⁾ Miron Costin. ed. Kog. I, 368, ed. Barwinski, 205—6.

²⁾ Șincai, III, 90.

Astfel cu ajutorul Cazacilor Constantin Șerban se instalează a doua oară ca Domn al Moldovei la începutul anului 1661. Domnia avea să-i fie de scurtă durată. Lovit pe neașteptate de Turci în momentul când ținea sfat cu câțiva boeri spre a-și alcătui un divan, Constantin Vodă părăsi în grabă capitala Moldovei urmărit de aproape de Tătari.

Nestatornicii Cazaci văzând puterea mare a Tătarilor concep planul de a preda în mâinile lor pe Domnul pentru care luptau. Stamatenco, șeful Cazacilor, trata cu aceștia pentru vinderea lui Constantin Șerban și dacă el n'ar fi promis lefuri mari trupelor sale mercenare și-ar fi terminat atunci cariera. Făgăduindu-le de fiecare om câte 20 lei, la Movilău și dând chiar atunci însemnate sume de bani stoinicilor Cazaci, Constantin Vodă reușește să se salveze.

În retragerea sa desordonată spre Nistru a fost atacat de două ori de către Tătari, odată la dealul Tatarășilor și a doua oară la mănăstirea lui Aron Vodă, când viața lui Constantin Șerban a fost din nou în pericol. Ajuns cu mare greutate la Nistru trecu în Polonia de unde n'a mai încercat vre-odată să ocupe tronul Moldovei.

N. C. BEJENARU

Doctor în litere și filosofie

Desbaterea procesului lui Gh. Șincai și sentința de eliberare din închisoare

Cei trei călugări dela Blaj: Suciin, Șincai și Maior au ajuns într'un grav conflict cu episcopul Ion Bob. Acesta cerca să-i umilească și să-i îndepărteze din Blaj, unde voia să aibă numai călugări, cari se supun fără de nici un murmur.

Conflictul acesta deslănțui o groaznică furtună, în deosebi, asupra lui Gheorghe Șincai. Ironia sa arzătoare nu cruța pe episcopul ambițios, care cerca prilejul potrivit pentru ca să-și poată răzbuna. Acest prilej sosi la 27 August 1794,

când episcopul atâțat de sateliții săi, acuză pe Șincai la subprefectul din Aiud, Acesta, având vie în memorie revoluția celor trei eroi-martiri și îngroziți de zgomotul de arme, aleargă repede la Blaj și deține pe revoluționarul de valah și-l închide într'o casă din curtea episcopului. De aici este dus la casa sa proprie din Blaj și timp de trei săptămâni ca să nu poată evada este străjuit.

În răstimpul acesta, subprefectul ceru aprobare dela congregația județeană de a închide pe Șincai în temnița grea din Aiud, unde erau închiși numai iobagii,

Congregația aprobând cererea subprefectului, directorul școlilor românești din Blaj este transportat la Aiud și infundat în temniță.

Subprefectul, negând dreptul de nobil al lui Șincai, intentează procesul împotriva sa, la forul, care judecă pe iobagi, *sedes filialis* (fiu *szék*). Acest for, de buuă seamă că l-ar fi osândit la moarte, Șincai, adunându-și dovezile necesare și lămurindu-și dreptul de nobil, ceru ca procesul său să fie desbătut de forul competent al nobililor, *sedes generalis* (*derék szék*). În urma lămuririlor date, acest proces se transpune la forul competent, care-l desbate la 23 Iunie 1795.

Iată procesul verbal al acestui proces în traducere:

«Sentință adusă de *sedes generalis* (*derék szék*) din Aiud, județul Aiba-Inferioară, la 23 Iunie 1795, în procesul intentat de Ion Ghilean, subprefect ca acuzator oficial, împotriva lui Gheorghe Șincai pentru cuvintele, cari ținteau la turburarea patriei, și pentru faptele sala imorale.

Eu sunt conducătorul conspiratorilor și autorul revoluției viitoare,

Cuvintele acestea, rostite de acuzat, în toamna anului trecut, pot fi tălmăcite și în sensul că țintesc la turburarea liniștei din țară. Acuzatul, fiind deținuț și închis de subprefect, a recunoscut că a rostit aceste cuvinte. Pentru ca nu

cumva să fie schimbat sensul acestor cuvinte, subprefectul, în conformitate cu puterea funcțiunii sale, a ordonat ca acuzatul să fie ținut sub pază, la casa sa proprie.

Desbătându-se această chestiune în fața congregației județene, acuzatul a fost trimis în închisoare pentru aceste cuvinte și s'a ordonat ca subprefectul să înceapă acțiune publică împotriva sa. Această procedură a fost aprobată și de guvern. Dreptul de nobil al acuzatului nefiind legal, acțiunea s'a început la *sedes filialis*, Dovedindu-se dreptul de nobil acțiunea s'a înaintat forului nobililor, *sedes generalis* (derék szék).

Acuzatul s'a năzuit să stingă acțiunea și să dovediască că aceste cuvinte nu le-a rostit ca să turbure liniștea din țară ci, după cum se vede din declarația alăturată sub B, le-a rostit împotriva episcopului. Această dovadă însă n'a fost acceptată. Dar martorii cari au declarat aceasta fiind legitimați și mărturisind la fel și martorii din declarația C, că cuvintele acuzatului s'au îndreptat împotriva episcopului — nu osândim la moarte pe acuzat, amăsurat acțiunii acuzatorului, ci, având în vedere că pentru aceste cuvinte cari scandalizează pe cetățeni a fost pedepsit și în 1791, dar din aceasta n'a tras nici o învățătură, ci s'a murdărit și mai departe cu vorbele și faptele sale josnice, având în vedere arestul suferit, hotărîm ca acuzatul să fie eliberat și să plătească toate cheltuielile acuzatorului.

Acuzatorul, nefiind satisfăcut, cu această sentință face apel; acuzatul probează că n'are loc apelul.

Forul judecătoresc cântărind argumentele aduse de amândouă partidele aduce sentința definitivă:

Nu se admite apelul; se ordonă ca acuzatul să fie eliberat din închisoare.

Acuzatorul protestează, acuzatul re-protestează.

Din procesele verbale ale forului judecătoresc din Aiud, *sedes generalis*, la 10 Iulie 1795.

Textul original.

V. Ispány Atyának Tiszti hivatala szernit tett rendeléséből maga házanál őrizet alá tétetet mindaddig, mig nem az akkor tartott Nemes Varmegyének közönséges Gyulésében ezen tárgy előfordulvan az Alperes ezen szavaiért az Vármagye fogházában hozatott és V. Ispány Atyankfiának pereltetése megparancsoltatott, valamint illetén pereltetését a Flgs Főkormány Szék is méltóztatott helybe hagyni, és rendelni 's eként az Alperesnek törvényesen nem lévén nyilvánosságos személyes nemessége elsőben a Fiu Széken ellene kereset indítáttott, ott pedig Nemességről bizonyítván, minekutána a Szék elítéltetett volna mostani Derékszekünk előtt viszont ezen per felvétellett és az keperes Altal is a pertfolyta Derekas feleleténél fogva beadatott. Igyekepelt az Alperes a felperesseg ellen tett Kifagásával egyfelől ezen keresetet erőtelepné tenni törekedett más felől a dolog derekához szolván említett szavait mint nem a Közönséges csendesség felháborítására tzelozo rothat beszédét más értelembbe vitetni mely szernit a B. betű alatt levő benign exam. noha az Alperes ezen szokot a Mgs Püspök urra tzeloszoknak adta fel, de ezen feladásának hitel nem adatott, hanem minekutánna azon tanuk, a kik erről hitelesen bizonyithattok, meg hiteltettek volna, azon C. betű alatt lévő Esketésben lévő tanuk is hasonlolog az Alperes említett szavait a Püspök urra czelozoknak lenni adtak fel: arra halállá nem bünthetődhetik, hanem mivel ezen szok olyan botránkoztato szok, melyeken a közbátorságok kedvellők megindulhatnak és az Alperes még ilg szavaiért meg is büntettetett 1791 ben, közkereset alatt lévén, de nem hogy azon tanult volna, sőt azután is alaton tselekedeteivel, beszedeivel magat piszkolta: arra nézve tekintetben jövőn eddig szenvedett rabsága, melyet maga okozott magának, az Alperest nyelvváltság bün-

tetése büntetésen marasztja 's meg fizetvén a Telperes Atjánkfának ezen perre tett Költségét fáradságát hogy szabadon erestessén határozza.

A felperes appellála ezen pert minden hozza tartozandokkal egybe 's mivel bizonyos tehintetbe itelet nem lett, annál fogva cum plenitudine hogy itelet tetessek ellátás végett juxta Decr. Trip. 3, 7, 3, 6, 7, 35 et Approb. Con, 4, 1, Art. 25 kívánnya simpliciter transmittálni et pr. Az Alperes ellen mond, az appellationnak, mivel a Telperes keresete nem levén megpróbálva, ennek bővebb ellátásra ninesen oka, minthogy pedig az Alperes detentioban vagyon, in eo casu ha történnek transmittátása, addig is kívánnya szabadon valo bocsátottását mint residentiatius nemes embernek A Telperes most is inhaercolvan hogy sok pontok és környül állásrol itélet nem lett, kívánnya apert simpliciter transmittálni oda, a hol aszokat meg itéljek et submittet judicio..

Az Alperes is inhaercal ellene mondasának minthogy a mi próbához nines feljebb sem itelhetik meg és kerem szabadon valo bocsattatásomat:

Itélet

Felsőbb Itéletre nem bocsáttatik; az Alperes pedig a fogságból ki bocsáttatni végeztetik.

A Felperss protestal de litteris Praeceptoris Appellationis Az Alperes re-protestal de ulterioribus expertis et fatigiis poenaeque illegitime extrahendi mandati et prot.

Nemes Alsófehér megye törvényes Derék Széke Jegyző hönveböl N. Enyeden Sz. Iakab Havának 10 dik napján 1795 esztendőben.

Kiadta Paal Benjamin not.

L. S.

TRAIAN POPA
Prof. Târgu-Mureşului

Când a zidit Vasile Lupu Biserica Sf. Dimitrie din Orhei?

Vasile Lupu, domnul Moldovei (April 1634—13 April 1653) a clădit în Moldova dintre Prut și Nistru două ctitorii: biserica Sf. Dimitrie din Orhei și biserica Sf. Nicolae din Chilia. Prima nu se știe când a fost clădită, iar a doua a fost ridicată în timp de un an, de la 10 Mai 1647 până la 10 Mai 1648.

În ceiace privește anul zidirei primului locaș, nimeni până astăzi nu a deslegat problema. Noi ne vom încerca să o dezlegăm.

Înainte ca la noi să se fi ocupat oamenii de știință de aceste probleme, Rușii au pus chestiunea de mult în discuție. Încă din 1867, I. Murzakevici¹⁾, membru Societății de istorie și antichități din Odesa, care societate avea și o bună revistă, s'a ocupat de biserica Sf. Dimitrie din Orhei, atingând și chestiunea anului zidirei ei. Autorul articolului cu privire la anul clădirii acestei biserici spune numai: *«k sojaleniūu, neixriestno v lakom godu postroenna (eta terkovi) = cu părere de rău, nu se știe când s'a clădit această biserică»*²⁾. Mai departe Murzakevici, de sigur influențat de sinacsarul Sf. Dimitrie, bănuiește, că acest locaș de închinare a fost ridicat de domnitor, soția și fiul său: *«po obietu, o oblekcenii ili ixtielenii kogo-to holișceago = după o făgăduință, pentru ușurarea sau vindecarea a unui oarecare bolnav»*³⁾. Acest scriitor strein, necunosător al istoriei naționale românești, de sigur, nu putea dezlega problema pe care o ridicăm noi. Pentru lămurirea ei, măcar în parte, este bine să redăm încurcata-i inscripție slavă, scrisă pe o

¹⁾ În ort. «*Slavjanskaja nadpisj v Ovgheevskoj terkoi sv. Dimitriūu = Inscriptia slavă a bisericei Sf. Dimitrie din Orhei*» în «*Zapiski Odeskajgo obscestva istorii i drevnostei*» vol. VI, 1867, pp. 514—515; vezi și stampa IV dela fine.

²⁾ *Ibidem*, p. 514.

³⁾ *Ibidem*, p. 514.

lespede de piatră și așezată pe peretele interior de la a doua ușă de intrare ¹⁾.

† ѿЗВОЛѢННѢ СѢЦА И СѢ ПОСПЕШЕ-
НІЕМ СІА И СѢ | ВРЪШЕНІЕМ СѢГО
ДѢА НАЧА И СЪЗДА СѢ ХРАМ ВЪ | НМѢ
СѢГО СЛАВНАГО ВЕЛИКАГ МѢЧНИКА
МИРО- | ТОЧИВАГ ДИМИТРИЕ ЧѢВО-
РЕ^Ч ІО ВАСІЛІЕ ВОЕВОД БОЖІЮ | МѢТІЮ
ГОСПОДАР ЗЕМЛЕ МОЛДОВСКОИ И
ГОСПОЖ ЕГ ТОДОСІА | † И ЧАД НХЪ
ІОАН ВОЕВОДА †

«Prin îngăduirea Tatălui și prin grăbirea Fiului și desăvârșirea Sfântului Duh început-a și clădit-a această biserică întru numele Sfântului, slăvitului, marelui mucenic, izvorătorul de mir, Dimitrie, făcătorul de minuni, Io Vasile Voevod cu mila lui Dumnezeu, Domn al pământului Moldovei și Doamna lui Tudosia și copilul lor Ioan Voerod».

Din coprinsul inscripției, care este păstrată în toată întregimea, nu vedem de cât amănuntul, că această biserică a fost clădită de Vasile Lupu, cu soția sa Tudosia și fiul lor Ioan. Studiată inscripția aceasta din punct de vedere ortografic, socotim numai că la citirea ei trebuia să se observe, că în ultimul rând este scris cuvântul „ЧАДО“ în loc de „ЧАА“ lucru care se putea semnala de orice cunoscător cât de slab în ale slavoniei. Acest lucru are mare însemnătate, căci dacă substantivul «fiul» este scris în singular iese un înțeles și

dacă este pus la plural atunci înțelesul se schimbă cu totul. Și aici este, în adevăr, cazul să se fi atras atențiune. Semnele crucei săpate în piatră în care este coprins ultimul rând ne liniștește și ne întărește credința în corectura noastră, îngăduindu-ne să ne expunem părerea noastră fără temere de a fi pierdut drumul. D-l Șt. Ciobanu în articolul său despre acelaș subiect nu atinge această chestiune, lăsând-o tot deschisă, nepreocupându-l această latură a chestiunii ¹⁾.

Dacă examinăm coprinsul tuturor inscripțiilor de pe la toate ctitoriile lui Vasile Lupu, atât de la locașurile din Moldova dintre Carpați și Prut, cât și ale acestor două de dincoace de Prut, găsim următoarele:

1. În inscripția bisericii Trei Erarhilor din 6 Mai 1639 vedem că se vorbește despre fiul lor «Ioan» și fiicele Maria și Roxanda ²⁾.

2. În inscripția de la clopotnița aceleiași biserici, din 16 April 1638, vorbește despre soția voevodului, Tudosca și cu «prea iubitul lui fiu Ioan Voerod» ³⁾.

3. Pe placa pusă la moaștele Sf. Paraschivei se spune la sfârșit: «In acelaș anu (1641) s'a născut domnului nostru prea doritul său fiu, Io Ștefan Voerod» ⁴⁾.

Dacă ne adresăm materialelor istorice găsim alte date înregistratoare ale chestiunii noastre. Pavel de Alep spune în Călătoria lui Macarie, patriarhul Antiohiei:

«In zidurile nartexului (adică în interiorul bisericii Trei Ierarhilor) se află nișe, unde sunt mormintele copiilor Domnitorului și ale femeii sale celei dintâi» ⁵⁾.

¹⁾ Ibidem, p. 47.

²⁾ N. Iorga. «Inscripții din bisericile României», vol. II, București 1908, pag. 149; vezi și la pp. 169—229 în «Notițe istorice și arheologice» de Ep. Melchisedec, București 1885.

³⁾ Ibidem, pag. 150.

⁴⁾ Ibidem, pag. 151—152.

⁵⁾ «Călătoriile patriarhului Macarie de Antiohia în Țările Române» de Emilia Cioranu, București 1900, pag. 25.

¹⁾ Ibidem, p. 514 vezi și stampa amintită; vezi și «Anuarul Com. Mon. Ist. secția din Basarabia, 1925, Chișinău, p. 47 în art. lui A. Ciobanu. «Biserici vechi din Basarabia».

Iar mai jos adaugă: «*Aci sunt patru ferestre cu gratii, câte două într'un perete și imaginea Domnitorului și a nevestei sale, Doamna cea moartă, de care am pomenit mai sus, căci ea murise încă când trăia el, apoi cei trei copii morți, unul lângă altul, în haine frumoase și pe calpacurile lor era câte o dungă de samur*»¹⁾. Aceste lucruri le vede patriarhul în anul 1653, adică când, — după istorie, — lângă Doimn nu se mai găsea de cât soția a doua Ecaterina, luată dintre rudele hanului crimeian, în 1640, imediat după moartea primei soții, Tudosca, fata lui Bucioc, și unicul fiu al acestei Ecaterine, Ștefan, căci fetele primei erau de mult sub acoperemânt străin conjugal: Maria plecase încă din 1645, după cneazul litvan, Ianusz Radziwil²⁾, iar Ruxanda, părăsise cu sfârșimare de inimă frumoasa ei patrie ca să se sălășluiască lângă urâtul la chip cazac de stepă, Timuș, fiul lui Bogdan Hmelnițchi³⁾.

Dacă cercetăm cronicile vedem, că Ioan Voevod despre care vorbesc câteva inscripții de la bisericile din Iași și aceasta de la Orhei, este o persoană, care a jucat un rol istoric. El este fiul Tudoscai, adică al primei soții a lui Vasile Lupu, care după cum ne comunică Pavel din Alep, mai avusese de la ea, afară de cele două fete, acum măritate, încă doi fii, cari, de sigur, închiseseră ochii prea de vreme, înainte de a juca un rol politic, ceiace însemnează că au fost mult mai mici de cât Ioan. Acestui Ioan până la 1639 îi hărăzise tatăl său tronul Munteniei al lui Matei, ca după această dată, înainte de lupta

din Decembre al acestui an, de la Ojogenii din Prahova contra bătrânului Matei Basarab, i se lăsase tronul Moldovei, el fiind sigur pe promisiunea Turcilor și a oștilor sale. că va ocupa tronul muntenească.

Miron Costin în cronica sa românească cât și latină, vorbește despre întâmplările după înfrângerea lui Vasile Lupu: «*Înțelegând*¹⁾ *Ioan Vodă, ficiorul lui Vasilie Vodă de poticala tătâne său în țara Muntenească strâns-au boerii ce ercu puși la boerie pre lângă el și le-au xis, că el de domnie nu este, pentru slabă sănătatea sa ce avea (că era Ioan Vodă slab, și desnodat și de mâini și de picioare, cum nu ar hi fost ficiorul lui Vasilie Vodă, care era ca un leu și la hire și la trup), iar tătâne-său au lăsat scaunul domniei, și au venit Vasilie Vodă iar în scaun*».

Tânărul fiu, numai de cincisprezece ani în 1640, fu trimis de tatăl său ca ostatec pe lângă Poartă, se bolnăvi pe drum și se îndreptă la Brusa²⁾ la băi, unde muri, în Octombrie 1640. Ambițiosul tată în loc să-l primească înfrumusețat cu cuca domnească, îi primi trupul rece³⁾. După aceasta urmă în grabă a doua căsătorie din care răsări unicul acum fiu al lui Vasile, Ștefan, care domni de două ori în țara Moldovei: 1) de la 1/XII 1659—31/1 1661

¹⁾ «*Croniclele*», tom. I, pag. 308.

²⁾ N. Iorga, «*Istoria Românilor prin călătorii*», vol. I, București 1920, pag. 273.

³⁾ «*Studii și documente*», vol. IV, N. Iorga, București 1902, pag. CXBVI—CCIII și pag. 326, unde din raportul unui olandez din 10 Noembrie 1640 reiese că: «... Săptămâna trecută a murit aici fiul domnului Moldovei, care ceru stăpânirea în Țara Românească, și a fost trimis, înbălsămat, cu pompă mare, la tatăl său, pentru a fi îngropat într-o mânăstire din țara lui ...». Vezi chipul lui Ioan și al mamei lui de pe perdeaua de pe mormântul lor din bis. Trei Ierarhi, pp. 150—151 în articolul d-lui N. Iorga: «*Tapiseriile doamnei Tudosca a lui Vasile Lupu*», pp. 145—153, tipărit în «*Buletinul Comisiunii Monumentelor istorice*». An. VIII, fasc. 32, Oct.—Dec. 1915, București.

¹⁾ *Ibidem*, pag. 25.

²⁾ «*Cronicele României sau Letopiseșele Moldaviei și Valahiei*», ed. II, București 1872, tom. I, pag. 311; vezi și descrierea lui Everh Hoppelius din «*Ioan Neculce*» fasc. 4-a, 1924, pp. 252—260; cf. N. Iorga; «*Acte și fragmente*» I, pp. 196—197, București 1895.

³⁾ Hurmuzaki, supl. II, vol. 3, pag. 34, aci avem descrierea nunței Ruxandei. «*Cronicele*» tom. I, pag. 320.

și 2) de la Februarie 1661—29/IX 1661, care aduse și osemintele tatălui său din Constantinopole și le îngropă în ctitoria lui de la Trei Ierarhi¹⁾.

Din expunerea istorică, făcută mai sus, reiese în chip luminos, că fiul lui Vasile Lupu, Ioan, care era paralizat, nu mai trăește după Oct. 1640. Acum dacă legăm dorința tatălui său de a-l vedea Domn, fie chiar și în locul său, ca el să privească slăbănoaga-i odrasla, stăpânind din scaunul vecinului rasturnat, cu dorința de a se însănătoși cât mai degrabă, nu putem admite ca timp al ridicării acestei biserici, afierosite unui sfânt a cărui viață vorbește de multe vindecări, de cât în răspasul de timp de la 1654 până la 1640, dar în niciun caz după această dată. Socotim că lămuririle noastre sunt suficiente pentru luminarea acestei chestiuni.

ȘT. BERECHIET

Despre semnătura latinească a lui Mihai-Viteazul

D-l Șt. Meteș ocupându-se în articolul său din ultimul număr al revistei noastre de documentele lui Mihai-Viteazul adresate magistratului orașului Cluj, ne dă (pe pag. 243) și facsimilul semnăturii sale latinești, luată de pe prima sa poruncă către susnumitul oraș, dată în ziua de 4 Noemvrie 1599 în Alba-Iulia. E bine să cunoaștem această semnătură, însă ca unul care cunosc foarte bine documentele lui Mihai-Viteazul, din cari am chiar o colecțiune însemnată de inedite, trebuie să constat și să mărturisesc, că semnătura latinească a lui Mihai Vodă nu e autografă, ci e pusă întotdeauna de însuși scriitorul documentului, sau de prepusul lui din cancelaria princiară, aflată în Alba-Iulia, după cum se obișnuia pe vremea aceea la documente simple administra-

tive, cum e și acela citat, în care Mihai Vodă cere un împrumut orașului pentru nevoile oștirii sale.

Impresia sau mai bine zis convingerea aceasta a mea, cum că semnăturile latinești ale lui Mihai Vodă *nici odată nu sunt autografe* adică scrise cu mâna sa proprie, o am de mult și o motivez în primul rând cu faptul, că el primind o educație română, ortodoxă, nu a avut prilejul de a învăța literile latine, de cari altfel nu avea trebuință, nu va fi avut poate nici ocazie, .ca în tinerețe să învețe latinește. Acest lucru e atât mai probabil, cu cât se știe, că pe când în Moldova, cu atâtea sate și biserici catolice, tot se mai găseau (chiar și în timpul lui Mihai-Vodă) preoți și dascăli catolici, în Țara Românească rar pică vre-unul, dela care ar fi putut învăța boerii literile latinești ori chiar limba latină, abia cunoscută pe atunci în țara lui Mihai-Vodă.

Ajuns la domnie, Mihai-Vodă avu permanent diaci ungurești la Curte, de cari se servea nu numai la ascultarea solilor ardeleni, dar și la scrierea răspunsurilor date la scrisorile sosite din Ardeal, ba chiar și dela Constantinopol, de unde se scria pe ungurește, limba diplomației cancelariei otomane fiind pe acele vremuri cea ungără față de Ardeal și principatele române. Acești diaci semnav apoi scrisorile făcute de ei și explicate ori citite chiar Domnului, căci am ferma convingere, că Mihai-Vodă vorbea ungurește, de oarece ținând mereu ostași săcui pe lângă sine, trebuie să fi învățat fără îndoială limba lor, în care se înțelegea, mai în urmă și cu boierii (nemeșii) unguri și săcui din Ardeal, cu cari stătea în relațiuni permanente.

Convingerea mea, cum că semnăturile latinești ale lui Mihai-Vodă provin toate de mână străină, o și dovedesc prin următoarele constatări.

E frapant, că *trăsătura* semnăturilor latinești ale lui Mihai-Vodă nu e una

¹⁾ «Revista Arhivelor» An. I, No. 2, p. 297.

și aceiaș ca a semnăturilor sale cirilice ¹⁾, ci ea variaza după funcționarul care scria documentul și felul cum semna ori făcea manupropria, pe care de multe ori diacii se trudeau a o imita după aceea a Domnului lor. Semnătura reprodușă în facsimile de pildă, cu întortochetura dublă a manuproprii imitează perfect semnătura principelui Sigismund Bathori ²⁾, iar altădată întimpinăm alte manuproprii, după «condeiul» și obicinuința scriitorului documentului. Actele administrative fiind de o importanță secundară, din punct de vedere juridic și paleografic, nu se cerea ca ele să fie iscălite de însuși domnitorii țării, cari de multe ori nici nu știau de actele date în numele lor diferitelor autorități și orașe, căci acelea se trimiteau se poate zice automatic, în număr mare și lucrul principal la acest fel de document era, ca ele să aibă pecete în regulă. Atari acte nici nu se prea semnav de principii Ardealului, ci cancelarul prezentându-le domnitorului spre aprobare, în semnul aprobării se scria de obicei în dreapta actului cuvântul de «Lecta» pe edițiuni oficiale de tribunal, pe când actele administrative se semnav — tot în dreapta — de funcționarul respectiv al cancelariei; precum semna și secretarul Ioan Iacobinus poruncile lui Mihai-Vodă, fără ca să mai fi aplicat și semnătura acestuia ³⁾.

Cu totul altfel era uzanța cancelariei la o scrisoare privată, adresată către vreun principe străin ori alt personaj înalt sau la o diplomă nobilitară, care firește nu ar fi fost validă, fără o semnătură autografă a donatorului; iar scri-

soarea privată ar fi suferit o mare lipsă de tact și curtoazie, dacă nu ar fi fost semnată de acela, în a cărui nume se scria. Iată-mi dovezile diplomatice. Posed copia scrisorii inedite a lui Mihai-Vodă (din Târgoviște, 3 Iulie 1597) către papa Clemente VIII scrisă în latinește, prin care îi cere ajutor de bani pe seama oastei sale, care o ține în serviciul creștinătății, *semnată cu cirilică*, care de sigur ar fi semnat-o viteazul Vodă latinește, dacă ar fi știut să-și subscrie numele cu litere latine; *tot cu cirilică* fiind semnată și a doua a sa scrisoare către acelaș din Alba-Iulia, (2 Februarie 1600).

Faptul că aceste două scrisori (scrise în diferite timpuri) au fost semnate personal de Mihai-Vodă — chiar cu cirilică — este semnul unui deosebit omagiu și devotament față de capul Bisericii catolice; lucru ce nu-l vedea Mihai întotdeauna față de împăratul Rudolf, căruia îi scria mai des. Așa de pildă scrisoarea sa (din Târgoviște, 16 Martie 1598) către Rudolf, scrisă în întregime ungurește de către secretarul Ioan Răcz e semnată de însuș acest diac ungur în latinește cu cuvintele «Michael Vaiuoda regni Transalpinensis» având ductul și caracterul perfect al scrierii susnumitului secretar ungur. De însemnat este însă, că mai pe urmă, în Ardeal, Mihai Vodă semnează mai totdeauna cu cirilică, de câte ori scrie împăratului Rudolf, fratelui său Maximilian, ba chiar și consilierului Pezzen și altora, tratându-se de scrisori politice, cari trebuiau să aibă neapărat o semnătură autografă ¹⁾.

Cele mai importante documente al cancelariei princiare ardelenene au fost întotdeauna diplomele nobilitare (litterae armales) care se redactau și se emanau

¹⁾ Semnătura lui cirilică e publicată în facsimile de N. Iorga în Hurmuzaki: *Documente XII*, p. 548, 1135 și 1159, iar de mine în Veres Endre: *Zalánkeményi Kakas Istvan* (Budapest, 1906) p. 96.

²⁾ Aceasta este publicată sub No. 7 a planșei de iscălituri din Hurmuzaki: *Documente XII*.

³⁾ Un număr mare din aceste porunci ale lui Mihai-Vodă, semnate numai de către Iacobinus, se află în Hurmuzaki: *Documente XII*.

¹⁾ Scrisori ale lui Mihai-Vodă semnate cu cirilică adresate împăratului Rudolf și altora găsim în Hurmuzaki: *Documente vol. III*, p. 393; *vol. XII*, p. 481, 577, 579, 820, 873, 964, 1009, 1123 și *Supl. II*, vol. I, p. 418.

după un anumit formular tradițional, păstrându-se formele arhaice până și în facerea și sigilarea documentului solemn pe pergament, document atât de însemnat și valoros pentru toată familia, care îl câștiga drept răsplata serviciilor sale. Așa fiind *tot cu cîrlică* semnează Mihai-Vodă diploma nobilitară, cu care cinsti (în Alba-Iulia, 18 Fevruarie 1600) pe vrednicul Georgie Chiokoniesthi și frații săi¹⁾, iar la 10 Aprilie 1600 pe Matia Székely²⁾; cari diplome *nu ar fi avut nici o valoare legală*, dacă ele ar fi fost semnate (în latinește) de vreun scriitor al cancelariei din Alba-Iulia, învățat a semna poruncile Domnului său către orașele din Ardeal.

Cred că am dovedit în destul faptul — dealtmîntrelea foarte firesc — că Mihai-Vodă Viteazul nu scria cu litere latine și că toate semnăturile lui latinești provin din mîna slujbașilor cancelariei sale. Înainte de a termina însă acest scurt studiu, trebuie să fac atent pe Dl Meteș asupra fatalei sale erori, cum că «Mihai Viteazul pune în fruntea orașului Cluj, ca jude regesc pe un român credincios, pe Andrei Stăncel», căci un jude regesc (?) cu numele de Andrei Stăncel *nu a existat niciodată* nici la Cluj, nici aiurea, ci el e confundat (într'un mod foarte ciudat și regretabil) cu Andrei Reuchel «iudex primarius» al orașului Cluj³⁾, ales — după privilegiile sale vechi — de cei 100 de senatori ai orașului, iar nu numit de Mihai, care nici nu avea dreptul să numească un primar, după cum nu-l aveau nici principii ardeleni. Acest Reuchel altfel

era Sas de origine, aparținând puținilor Sași rămași încă pe la sfîrșitul veacului al XVI-lea în Cluj, oraș maghiarizat pe nesimțite și dela sine dealungul vremurilor, fără nici o influență sau poziție specială a autorităților și mai puțin a domnitorilor pămînteni!

DR ANDREI VERES

Spicuiți noi despre Horia, Cloșca, și Crișan.

În a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, mai toate capetele încoronate din Europa, încercară să introducă în țările lor reformele cerute de ideile filozofice umanitare, propovăduite de pleiada filosofilor francezi, în fruntea căreia se găsea *Voltaire*.

Conducerea și orînduirea statelor, însă, întocmite după aceste idei, premergătoare desvoltării națiunilor de mai târziu, era cu totul în contradicție cu cea existentă, care își avea obârșia în viața medievală.

Din care pricină acolo unde monarhul a fost mai puțin destoinic, iar supuși alcătuiți dintr'un conglomerat cu totul deosebit nu numai din punct de vedere etnic-național ci chiar și religios, aplicarea acestor reforme, dătătoare de stimulent pentru muncă a fost nu numai foarte grea ba chiar imposibilă.

Ușor i-a fost unui Fridiric al II-lea cel Mare, cu energia care-l caracteriza, să introducă reforme printre supuși săi alcătuiți din neam german, docil și doritori de lucruri noi și migăloase.

Ușor ia fost și Caterinei a II-ua să facă același lucru, deși s'a stins odată cu ea, în masa colosului slav.

Nu se poate spune, însă, acelaș lucru și despre tînărul, înaintat în vreme, împărat al Austriei, Iosif al II-lea.

Acesta deși își făcuse o ucenicie, destul de lungă, în ale domniei sub conducerea mamei sale Maria Theresia, totuși în marea-i grabă de a nu rămînc mai prejos

¹⁾ Originalul diplomei în colecțiunea Academiei Române; publicat în parte de Ștefan D. Greceanu: *Eraldica Română* (București, 1900) p. LXII-LXIII și în întregime în «Revista Istorică» 1920 p. 246—7.

²⁾ Publicată în întregime în «Genealogiai Füzetek» (Cluj) 1900 p. 29—30.

³⁾ Citat de monografistul orașului Cluj, decedatul Jacob Elek în *Kolozsvár történeté* vol. II, p. 375 greșit ca: Beuchel, în loc de Reuchel.

de nivelul dela nord, nu luă în seamă că ceia ce a putut face acesta în țara sa, nu numa că nu era aplicabil pentru supuși săi, dar putea să-i fie chiar dăunător.

Sub stăpânirea sa se găsea un conglomerat de popoare, cari puteau să întrecă cel mai frumos mozaic posibil.

Ușor îl conduci pe austriac, ce nu se teme decât de foame, deasemenea ușor îl împaci pe Ceh, pe Slovac, pe Polon, pe Sârb, pe Român și chiar pe Italian, cu foarte mare greutate însă pe Maghiar.

Maghiarul Ungur, în fala-i caracteristică, nu renunță așa ușor, la pofta de de a trăi din sudoarea muncii altuia și la mândria de a se ști atot puternic pe moșia ce o are în stăpânire, fie chiar prin usurpare.

Obiceiurile caracteristice rasei turanice n'au găsit cu cale nobilimea maghiară să le sacrifice ambițiunilor lui Iosif al II-lea și aceasta cu atât mai mult cu cât acesta le nesocotise amorul propriu, nevoind să se încoroneze și cu coroana Sfântului Ștefan, în calitate și de rege al Ungariei.

Așa că dorinței împăratului de a introduce în întreaga sa stăpânire, sistemul administrației centraliste, armată permanentă, recrutată în mod obligatoriu și biruri regulate și egale pentru toți supușii, nobilii răspund printr'o mișcare revoluționară amenințând cu deslășirea de Austria

Credincioși violenței specifică rasei lor magnații s'au folosit în rebeliunea împotriva împăratului de însuși acei pe care îi asupreau și pe ale căror drepturi etnice le usurpase încă de multă vreme, tot pe cale mișlească.

Una din noile reforme avea să fie și desființarea iobăgiei, se lovea deci în marii proprietari prin aceasta.

Ori cele mai mari moșii, așa numitele «latifundii» aceștia le aveau în Transilvania, răpită dela români.

Durerea mare era că de data aceasta «valahul» numai avea să joace rolul

nemeșului, ci devenind liber și stăpân pe bucata lui de pământ, udată atât amar de vreme cu sângele și sudoarea strămoșilor săi, avea să-i fie egal.

Durere dublă, pe deoparte valoarea moșiei, prin lipsă de brațe de muncă, scădea, pe de altă iobagul liber cu timpul putea să-i facă concurență.

La orizont se arăta așa dar odată cu reformele ce aveau să fie introduse, căderea prin sărăcie a magnaților și odată cu aceștia decăderea Națiunii ungurești, deci reformele însemnau în loc de civilizație, regres pentru Unguri.

Deaceia s'a căutat să se împiedice introducerea lor prin toate mijloacele posibile și imposibile.

În uneltirile lor machiavelice magnații s'au folosit și de data aceasta în contra acestor reforme de mișcarea pornită, pentru introducerea lor, de către cei trei corifei cunoscuți; Horia, Cloșca și Crișan.

Promotorul acesteia fu Nicolae Ursu zis Horia.

Acesta era fiu de țăran din Alba și servise ca oștean în armata împărătească. Aici el avu ocasiune să învețe să cunoască lumea mai bine, să-și dea apoi seama de starea înjositoare a conaționalilor săi și despre folosul reformelor ce avea să introducă Împăratul. În oaste el servise cu credință și pentru bunele-i calități ostășești căpătase un lanț de aur cu chipul Împăratului precum și o diplomă de scutire de dări.

Reîntors acasă tocmai în timpul când se decretase aplicarea reformelor, cărora magnații se împotriveau din răsuputeri, fără să bage de seamă fu și el luat de curentul mișcării și ca unul ce fusese soldat se dete de partea împăratului, pentru a putea fi folositor neamului.

Mai întâi cu țăranii din satul său, iar iar mai apoi cu cei de prin împrejurimi, ajutat fiind de Popa Crișan și de Cloșca Ivan din Cărpiniș, porni războiu împotriva curților boerești,

Repede numărul răzvrătiților se ridică

la peste 36.000. Întreg districtul Slatnei fu în picioare, Mai mult de 136 castele și 62 de sate fură jefuite și date pradă focului, numărul celor morți ridicându-se la peste 40000.

Revoluția luă o mai mare extindere prin faptul că Horia începu să fie socotit ca trimis al împăratului, mai ales că insignele amintite mai sus întăreau aceasta; așa că pe negândite întreg Ardealul era în plină revoltă, deoparte țărani români cu punctul de sprijin în ținutul Moților, de alta nobilii unguri uniți cu Secuii.

Revoluții cereau înlăturarea titlurilor de noblețe, împărțirea moșiilor și contribuții egale și obligatorii.

Reforme radicale, ce au fost să se împlinescă mult mai târziu.

În fața acestor primejdii ce-i amenințau tronul Împăratul Iosef al II-lea se văzu nevoit să ia măsuri urgente.

Trimise dar o parte din armată sub conducerea lui Paul Kray, iar pe capul lui Horia puse 300 duci, iar restul răsculaților fiind ertați printr'un patent special, cu condiția să depună îndată armele.

Revolta începu dar să fie potolită încetul cu încetul.

Horia, însă, om foarte energic și cu tovarășul său Cloșca Ivan, nu se lăsară să fie prinși ci vroiau cu ori ce preț, văzând mișeasca purtare a magnaților, să vie la Viena spre a-și apăra în persoană cauza în fața Împăratului.

Fură prinși prin trădare de un pădurar anume Melzer împreună cu șapte țărani.

Cu prilejul fugii lui Horia și a lui Cloșca, spre Viena, în Arhivele Ministerului de Interne, secția «Ober Polizei» ni s'a păstrat o descriere foarte amănunțită a acestora, pe care o voi publica mai jos; iar în Arhivele Ministerului de Finanțe comune «chitanțele de plata recompensei pădurarului și țăranilor, precum și decretul imperial pentru scutirea lor și a urmașilor lor de dările

către fisc trecându-i în rândul nobililor fără pământuri.

Tot din aceste acte mai aflăm apoi că țărani erau din ținutul Aranyanos, iar împărțirea banilor li s'a făcut cu ocasiunea adunării staturilor, de către guvernatorul țării Ardealului.

Banii au fost plătiți din fondul țării, deci tot din sudoarea celor răsculați.

Mai aflăm apoi că acești doi martiri ai neamului au fost executați împreună cu 150 de tovarăși la Cluj în ziua de 3 Ianuarie 1875.

Iată actele despre cari vorbii mai sus:

«Des Rädel-führer Hora [sic] und seines Mitgesellen Gloschka [sic] Ivan, welche, aus Siebenbürgen flüchtig geworden sind, und ihren Weg über den Pass Fekete-Ton genommen haben sollen.

Gloschka Ivan [sic] von Kerpenis zum Salatna Dominio gehörig, beiläufig 40 Jahre alt, kleiner zusammengedruckter Statur, follen braunen mehr runden Angesichts, hat eine stumpfe zusammengedruckte Nase, dunkel braune Haare, einen rötlichten braunen Schnurbart, ist stark von Knochen, stosset im Reden mit der Zunge an, hat übrigens mehr eine rauhe als dumpfe Stimme, gehet und stehet gerad, ist ingleicher Landkleidung wie nachstehend beschreibener Hora [sic], pflegt aber auch ein kurzes wallachisches Pölzel mit halben Ärmeln von Schafpelz mit der Wolle auswärts zu tragen, reitet ein gutes leichtes kastanienbraunes Gebirgspferd, worauf ein gewöhnlicher hungrischer Sattel mit einem schwarzen Schaffell bedeckt, der Zaum und Zugehör ist von ordiner schwarzen Leder, ertragt zuweilen die hier zu Land übliche Schwarze Müzen von Lammfell, zuweilen aber auch eine mit schmalen Finger breiten goldenen Collane oben eingefasste und geschnittene Czako Hauben mit einer dabei goldenen Schlinge, jpedoch ohne Schnur.

Hora [sic] alias *Nicola Ursz*, beiläufig 40 bis 50 Jahre alt, aus Nagy-Oranios zur dasigen Kirche gehörig, Alba Kutý

genannt hat kein Eigenthum allda, sondern hält sich bei seinen Befreunden auf, ist mittler Statur, mehr geschlanchten, als dicken Leibes, leicht braunes kürzes Haare, fast rötlich kurzen Schnurbart, länglichten Angesichts, sehr kleinen spitzigen Nase, oval grübigt und Sommer fleckich, besonders aber sind ihm die obere und untere Augenlieder hellrotfleischik, hält sich im Gehen und seiner Stellung gerade, trägt an seinem Leibe die in Salatner Dominio gewöhnliche Kleidung, bestehend in einem schwartzen beinahe bis an die Knie reichenden dann bei den Seiten blau ausgezierten Kittel; hat weise, mehr eng als weite hungarische Hosen; seine Füße sind mit halbgeschnierten Cschmen bedeckt, trägt jezt einen mit der Wolle inwendig gekehrten langen Sehafen Pelz, hat eine gewöhnliche schwarze Müze auf dem Kopf, und meistens einen dünnen Haselstock in der Hand.

Siebenbürg. Halmagy den 24. Dezember 1784. 1).

No. 2364/1785.

Joseph der zweyte etc.

Hochwürdiger, Hoch und Wohlgeborne etc: Aus dem von Unserem Siebenbürgischen Gouverneurs und dem alldassigen General Commando Gemeinschaftlich unterfertigten und unterm 4-ten dieses Monats eingeschichteten Bericht, haben Wir mit Vergnügen Vernommen, dass die beyde Hauptführer der alldortigen Unruhen Horia und Kloschka wirklich in Verhaft gebracht und ihre Gefangen Nehmung eigentlich

von sieben Aranyoscher Bauern, die der Wald-überreiter Meltzer her beigeschaffet bewirket worden sein.

Wir wollen diesen Bauern nebst den 700 Dukaten, die ihnen vermög Unserer in der Sacherlassenen allerhöchsten Entschliessung ohne hin gebühren, und die auch bereits bei der Thesaurariats Cassa angewiesen worden sind, noch als eine besondern und sich auf ihre Nachkommenschaft ausdehnende Wohlthat dadurch angedeihen lassen; dasselbe alsogleich als Freie Bauern erklärt in dieser Absicht von allen Grundobrykeitlicher Dienstbarkeitlos gezeht, und da sie den Vernehmen nach ohnelhin Cameral Unterthanen waren, von allen der Camer oder der Cameral Herrschaft gebührenden, was immer Namen habenden Schuldigkeiten befreyet, auch sie sowohl als ihre Nachkommigen unter die zahl der Treyen, keiner Grund-Herrschaft unterworfenen Leuth'en gezeht und immer gehalten werden sollen.

Dem Wald Ueberreiter Meltzer, der bei Herbeischaffung und Belehrung obgedachten sieben Vertrauten Innwohnern gute Dienste geleistet: haben Wir gleichfalls Belohnung von 100. Dukaten Verliehen und bereits bei der dassigen Cameral-Cassa angewiesen. Auch wird es demnach obligen, wegen Auszahlung obgedachte zweien Summen einverständlich mit Unserem Siebenbürgischen Thesaurariat die Vorkehrungen zu treffen, Unseren obgedachten wohlverdienten Bauern diese ihnen von Uns bewilligte besondern Gnaden zu erklären den Vollzug derselben gleichfalls einverständlich mit Unserem Siebenbürgischen Thesaurariat unverzüglich zu bewürcken und Uns von dem Erfolg seiner zeit des weitere vorzulegen.

Und Wir verbleiben übrigens Euch mit unseren kaiserliche königliche und grossfürstlichen Hulden und Gnaden wohlgewogen.

Gegeben in unserer Stadt Wienn der

1) Originalul în «Staatsarchiv der Innereu. Justiz», sub Fascikel X. ha. 5 b. P. B. 1785.

Această fasciculă s'a găsit din întâmplare, de către D-l Ruzicka în Polizei Varia, pentru care lucru îi aduc aci mulțumiri.

17-ten Monats Jänner 1785, Unserer Reiche des Römischen in zweiten und der Erbländischen in fünften Jahre.

Joseph m. p.

Carol Graf Palffy m. p.

Ad Benignum Sacrae. Cae. Regiae. et Apost. M-tis Mandatum proprium.

Iohann von Bach.

K. K.

Qualiter sua Majestas Sacra, Sylvarum obequitatorem Meltzer et Rusticos illos, quorum opera Coriphæ Primarii tumultuantum Hora et Kloska [*sic*] interrupti sunt remunerandos clementissime statuerit exadvoluto Benignissimi Rescripti Regii dd-to 16. Ianuarii l. a. emanati tenore Inclytus Theratus Regius uberius perspiciet quo igitur remuneratio haec a Cassa Camerali appacidata iisdem obtingat, requiritur Inclytus Theratus ut 700 aureos benignissime resolutos Illmo Dno. Consiliario Guberniali de Bruken-thal trausponiendos disponere. ung. Commissarium sua ex parte denominare velit, in cujus praesentia dicta remuneratio per Illmum Dnum Conss. Gublem. in oppido Abrudbanya, aut Zalathna, occasione Fori Hebdomadalis congrua Solemnitate distribuetur. E. Consilio R. M. Principatus Transyl. Gubernii.

Cibinii die 27 Ianuarii 1785.

Adam Veres Sec. Gublis.

14 Jänner 1785.

V^o Allerhöchste Hand Billet wegen der Belohnung der 7. Bauern, welche den Berichtigsten Horia und Kloska in Siebenbürgen eingebracht haben mit 700 Dukaten, dann mit Befreiung von allen obrigkeitlichen Schuldigkeiten nicht minder des siebenbürgischen Wald Bereiters Meltzer mit 100 Ducaten. 1).

s. s. Dworack.

No. 613.

DR. MIHAIL POPESCU.

¹⁾ Originalul în «Hofkammerarchiv» la anul respectiv.

Un autograf al lui Gh. Asachi

În Muzeul Camerii de Comerț din București, colecția de documente a d-lui D. Z. Furnică, printre hârtiile de corespondență ale vestitei case de comerț din Sibiu, Hagi Const. Pop, se află și o scrisoare a lui Gh. Asachi, datând din anul 1823. Ea este adresată din Viena—unde scriitorul moldovean fusese trimis de Ioan Alexandru Sturza spre a reprezenta Moldova pe lângă guvernul austriac, — bancherului vienez Popp ¹⁾.

Profitând de prezența acestuia la București — unde probabil îl chemaseră afacerile-i comerciale — precum și de vaza de care se bucură Popp în lumea aristocrată austriacă, Asachi îl rugă să se intereseze de soarta unui tablou, pe care îl trimisese baronului Hiller, — fost funcționar al Agenției austriace la Iași, pe atunci cancelar al numitei Agenții la București ²⁾, — cu rugămintea de a-l înainta domnitorului Grigore Ghica. În cazul când baronul Hiller nu l-ar fi prezentat, Asachi rugă pe Popp să-i facă acest serviciu.

Totdeodată îl anunță că pentru subscripția (de ce subscripție e vorba nu știm) în vederea căreia Popp trebuia să meargă la Iași, el scrisese prietenilor lui. Dintre aceștia îi recomandă pe tânărul Balș, Alexandru Balș ³⁾, descendent al vechii familii de boeri moldoveni Balș, ca unul ce ar fi putut să dea un sprijin efectiv proiectelor sale ⁴⁾.

¹⁾ Zenovie, feciorul bătrânului Hagi Constantin Pop, din Sibiu. Asupra acestei familii de vestiți negustori, N. Iorga. *Studii și documente* T. 8 p. III—VIII.

²⁾ Numit în 1822 prin demisia lui Udritzchi. Hurmuzachi, Vol. X *Doc.* CLXXVIII p. 136.

³⁾ Asupra familiei, Lecca G. Octav, *Familiiile boeresti române*, p. 33—40.

⁴⁾ Popp făcea dese călătorii și la București și la Iași de care îl legau diferite chestiuni bănești. În Septembrie 5, anul 1823, el încheie cu mitrop. (Grigorie, C. Bălăceanu, Iordache Golesecu, Mihail Ghica și Nestor membri ai Eforiei școalelor, un contract de tipărire la Viena a o mie «de trupuri psaltichii românești». An. Ac. T. 28. N. Iorga, *Contribuții la ist. lit. române*, p. 236.

Preocupările artistice pare a nu le fi părăsit Asachi nici chiar în funcția lui diplomatică. Dovadă rândurile finale în care rugă pe Popp a copia portretul lui Mihai Viteazul din biserica ce-i poartă numele, aflătoare în București și a-l trimite la Viena pentru litografiere.

Deși concepută în termeni reci, de politeță, scrisoarea prezintă totuși interes prin aceia că evidențiază, în afară de întinsele relații pe care Asachi le avea cu personalitățile marcante ale epocii, în amândouă țările române, și timpuria preocupare de a scoate la iveală din trecutul mort figurile mari ale istoriei noastre — indiferent scopul mercantil ¹⁾ sau cultural ce-l animă — precum și mijloacele la care apelă el spre a-și aduna materialul necesar.

Reproducem autograful:

Monsieur,

Je profite de votre voyage de Bucaresti, pour vous prier de vouloir bien vous informer auprès de Mr. le Baron de Hiller sur la reception de ma lettre et d'une boîte (sic) contenant un portrait encadré que je lui ai envoyé dans le mois de mars, en le priant de le faire présenter à Son Altesse le Prince Rég-nant. Comme je n'ai la dessus aucune reponse, je pense, que quelque raison l'a empêché d'accéder à ma priere, veuillez, dans ce cas, vous charger d'un offre, qui ne peut qu'être agréable à S. A. Serenissime. Vous devez être fort content, d'avoir trouvé à Bucaresti mon-sieur l'agent de Lippe²⁾, sa présence facilitera l'exécution de vos projets, mais

¹⁾ Cf. An. Ac. T. 28. Scrisoarea lui Asachi către Popp din ⁵/17 April 1826 prin care-i cere părerea asupra posibilității de desfacere în Transilvania, Valachia și Moldova a portretului Țarului Alexandru pe care-l litografiase în 1825. — p. 261.

²⁾ Bancher brașovean. Numit în 25 August 1822 în locul agentului anstriac von Raab. cf. Hurmuzachi, vol. X, p. 175.

j'espère qu'elle ne vous empechera pas d'aller à Jassy. J'y ai écrit à plusieurs amis pour preparer les esprits, mais il est réservé à vos moyens et à votre présence pour achever la subscription. Avant votre départ de Vienne, je vous ai engagé d'operer à Jassy entre deux personages une intimité pour l'avantage reciproque, je reitere mes instances, en vous assurant que si vous entamex à Bucaresti, vous achevex à Jassy, dans une tête-à-tête le meilleur des oeuvres. En arrivant dans cette ville, faites la connaissance du jeune Alexandre Balche, mon intime ami, qui est le plus instruit et le mieux intentionné de toute notre jeunesse. Je voudrai lithographier le portrait du grand Mikay Prince de Valachie qui y régna l'an 1600, il doit être représenté dans l'église de son nom qui est à Bucaresti. Faites en tirer une copie exacte en crayon, et je vous remettrai avec reconaissance les frais. En vous souhaitant l'accomplissement de vos projets et une parfaite santé je vous prie d'agréer l'assurance de l'estime, de votre très humble serviteur.

G. Asaky.

Vienne ce 1 Juillet 1823.

[V^o.] De Vienne. A Monsieur Monsieur Constantin de Popp à Bucaresti

C. FIERĂȘCU

Congresul arhivarilor germani.

Dela 30 August la 2 Septembrie 1925 a avut loc la Regensburg al XVII-lea congres al arhivarilor de naționalitate germană.

Ședințele congresului s'au ținut în sala de festivități a primăriei în care sală, între anii 1663—1806 s'au adunat parlamentarii fostului Imperiu roman, de națiune germanică.

S'au strâns, cu această ocaziune, reprezentanții tuturor arhivelor orășenești și provinciale, atât din Republica germană cât și din cea austriacă, nelipsind

chiar nici reprezentanții arhivelor particulare.

A fost dar un frumos prilej de înfrățire și sfătuire pentru viitor!

Salutul frățesc al Austriei l'a purtat prof. Dr. Bittner, dela Staatsarchiv, care într-o frumoasă cuvântare a arătat situația creiată arhivelor austriace, după războiul, încheiând cu rugămintea de a se împlini unirea frățească cu un ceas mai devreme.

Din partea guvernului bavarez congresiștii au fost salutați de Dr. Stöhsel, care privind mulțimea adunată, ca răspuns la invitațiile făcute, se arată foarte încrezător în steaua poporului german.

Din partea orașului au fost salutați de către primar Dr. Herrmann.

Chestiunile discutate cu această ocaziune au fost:

1. Dr. Riedner: «Arhiva și războiul mondial». Vorbitorul a căutat să scuze Germania de vinuirea de a fi distrus arhive compromițătoare, încheiând cu dorința poporului german, în privința războiului mondial, de a se stabili adevărul și dreptatea asupra cauzei lui.

2. Dr. Freytaag a vorbit despre «Arhiva centrală a principelui de Thun și Taxis».

3. Dr. Meisner și Dr. Reinhöl despre «Furtul de documente și cum trebuie să ne păzim de acesta».

4. Dr. Rudolf Hödl despre «Arhiva Ministerului de război din Viena».

Asupra celor două chestiuni din urmă, prima având o importanță deosebită, iar cea de a doua interesând și țara noastră, voi reveni într'un număr viitor.

DR. MIH. POPESCU

Organizarea Arhivelor Statului

În ziua de 15 Iunie 1925 s'a promulgat legea de organizare a Arhivelor Statului, prin care această instituție, care de aproape un veac se conducea numai după un simplu regulament, capătă o or-

ganizație temeinică, unitară și conformă cu principiile arhivistice moderne.

Legea asigură în primul rând regulata depunere a materialului arhivistic din partea tuturor autorităților Statului; organizează direcțiuni regionale la Iași, Cluj, Chișinău și Cernăuți, asigură recrutarea și stabilizarea funcționarilor instituției și preconizează o activitate științifică bogată și constantă.

De altfel această activitate a început încă din 1923 și se desfășoară în toată deplinătatea. În anul 1924 a apărut *Revista Arhivelor*; la 28 Nov. 1924 s'a înființat *școala superioară de arhivistică și paleografie*; în Mai 1925 s'a înființat *muzeul Arhivelor Statului*, care s'a inaugurat în 28 Martie 1926, fiind pus de atunci înainte la dispoziția publicului în fiecare Duminică și sărbătoare.

C. BĂNARU

Inceputurile tipografiei în Ucraina

D-l *Septicki Andrei* a publicat de curând un volum festiv intitulat: ПОЧАТКИ КНИГОПЕЧАТАННЯ НА ЗЕМЛЯХ УКРАЇНИ. (Inceputurile tipografiei în țările Ucraine) Lemberg, 1924, și editat cu ocazia aniversării de 350 de ani dela tipărirea primei cărți rutene la Lemberg (Apostolul, 1574). (În vederile iredentismului ucrainian, autorul consideră ca «Ucraină» și Galiția Orientală, Volhinia, Rusia Albă etc.) Execuția tipografică splendidă, la urmă un album cu reproduceri din vechea artă tipografică ruteană.

Incepând cu o scurtă introducere asupra istoriei tipografiei în Europa, trece la tipografia la Slavi. Prima carte în veche-slavă tipărită e Octoihul din Cracovia (1431), urmată de alte câteva din aceiași oficină. Imediat la rând urmează operele tipografice din Cetinge (Octoih 1494) ale lui Macarie care lucră pentru voevodul Gheorghe Crucevic, și mai târziu pentru Domnii Țării Românești (15).

La Moscova abia la 1563 apare prima carte tipărită (Apostolul), urmată de un șir de tipărituri religioase. Din Moscova vine Ivan Fedorovici la Lemberg și tipărește acolo la 1574 «prima carte slavă în Ucraina» cu toată opunerea breslei stolerilor, cari credeau că li se încălcaseră drepturile!

Ivan Fedorovici găsește un protector în cneazul Constantin de Ostrog, la care tipărește o serie de opere între care și celebra Biblie de la Ostrog (1581). Ostrogul cu școlile și cu tipografia sa devine centrul cultural al ortodoxiei rusești.

La Lemberg «Frăția Ortodoxă» își face tipografie proprie cu ajutorul patriarhului Eremia al Constantinopolului, *Gheorghe Movilă al Moldovei* și Mihail al Kievului (1587). Prima operă a noii tipografii, care multă vreme înăuri asupra ortodoxiei rusești, rutene și moldovene, fu Gramatica slavo-grecescă (1591) pentru școala Stavropigiei din Lemberg. Până la 1629 sub influența celei din Lemberg se întemeiază încă șase tipografii în țările rutene.

În aceiaș epocă se ridică în nord o altă mișcare de tipografie slavonă-ortodoxă cu centrul la Wilna.

Pe lângă aceste tipografii de oraș sunt tipografiile de mănăstiri, conduse de călugări. Cea mai celebră e cea din Pecerska din Kiev (Ceașlovul 1617), din care mai târziu Petru Movilă făcu centrul renașterii pravoslaviei (1642—3).

La Uniew, unde și-a tipărit Dosoftei Psaltirea în versuri și Acatistul românesc, întemeiasă tipografie la 1670 arhimandritul Varlaam Șepticki, bănuir de altfel de aplecare pentru unirea cu Roma. Duca Vodă se adresase zadarnic tipografiei «Frăției» din Lemberg. Dosoftei recurse deci la tipografia cea nouă din Uniew.

Hârtia pentru tipar se aducea de obicei pentru tipografiile rutene din Danzig. Din depozitul ei de hârtie împrumută la 1735 tipografia frăției din

Lemberg mitropolitului Moldovei Antonie. E reprodusă în «fac-simile» scrisoarea lui de adevărîță din Iași, 23 April 1735 pentru «hârtia cumpărată de Frăția Stauropigiei dela Danzig, dela pan Watson» pentru care a trimis la Lemberg pentru cumpărarea hârtiei pe doi lei și 25 de bani coala «o sută de coale de hârtie Watson». Hârtia trebuie transportată pe costul Frăției din Lemberg la Cernaăuți (planșa 145).

P. P. PANAITESCU

Bibliographia Hungariae Historica

Verzeichniss der 1861 — 1921 erschienen, Ungarn betreffenden Schriften in nicht ungarischer Sprache. Zusammen gestellt vom Ungarischen Institut der Universität Berlin. — Berlin, Leipzig, 1923. Verlag Walter de Gruyter.

Cartea de 300 pagini e publicată de institutul unguresc atașat universității din Berlin, care, dela încheerea păcii, desfășoară, sub conducerea priceputului său director, d-nul Robert Grager, o activitate din cele mai intense, editând regulat anuare, în cari studiile ce privesc relațiile prietenești din trecut, între Ungaria și țările germanice, precum și cele cari arată contribuția Ungariei la marile mișcări istorice cu caracter general european, ocupă un loc de frunte.

Afară deci, de folosul științific dobândit prin luminarea trecutului Ungariei sub toate raporturile, prin studii de amănunt, aceste anuare îndeplinesc tot deodată și funcțiunea unei propagande, condusă în modul cel mai inteligent și a cărei eficacitate s'a putut constata acum câți-va ani, când institutul unguresc a organizat în aula universității din Berlin, comemorarea lui Petöfi, la care a reușit să adune și să intereseze tuate personalitățile de vază ale lumii intelectuale și politice germane. Astfel aceste anuare îndeplinesc în țările germanice și funcțiunea, pe care «Revue

de Hongrie» e menită s'o îndeplinească în Franța.

Studiile mai mari alcătuiesc volume separate, și fac parte din seria de volume care formează «Biblioteca Ungară», pe care o publică același institut.

Volumul de față face parte din cadrul acestei biblioteci și este o contribuție bibliografică folositoare pentru cunoașterea istoriei Ungariei, în granițele pe cari le-a avut până în 1918, fiind astfel de mare folos și pentru informațiunea bibliografică asupra istoriei Ardealului, Banatului și ținuturilor ungurene locuite de Români,

Materialul bibliografic bine ordonat face orientarea ușoară. Cartea se compune din două părți principale, cari la rândul lor, își au subdiviziunile lor.

Prima parte conține bibliografia referitoare la istoria Ungariei până în 1914, având ca subdiviziuni: istoria Austro-Ungariei în general, istoria generală și izvoarele istoriei Ungariei, istoria naționalităților, istoria locală, (provincii, comune), bibliografia specială referitoare la diferitele epoci ale istoriei Ungariei.

Partea doua cuprinde bibliografia istoriei Ungariei dela 1814 până la încheierea păcii dela Trianon, cu capitole speciale bibliografice referitoare la contribuția Ungariei în marele război și la diferitele fronturi ale războiului.

Releviez capitolul special, privitor la bibliografia războiului contra României. Ca încheiere un capitol, referitor la bibliografia asupra tratatelor de pace și a legăturilor Ungariei cu vecinii săi, în urma acestor tratate.

Este de regretat, că autorii s'au mărginit numai la cărțile apărute după 1861, și numai la cele în alte limbi decât cea ungurească; o bibliografie completă asupra istoriei Ungariei, publicată într-o limbă europeană, ar fi fost de neprețuit folos.

Informațiunea bibliografică, așa cum este cu restricțiunile arătate, pe cari și le-a impus autorii, este de valoare in-

gală, foarte săracă în capitolul referitor la istoria Românilor, destul de bogată în capitolul referitor la ultimile evenimente și la problema minorităților, așa cum a fost pusă prin încheierea recenteii păci.

Cu toate scăderile menționate, cartea este indispensabilă deocamdată cercetătorului istoric, și de neprețuit folos pentru ori-ce publicist și om politic de la noi, care caută o orientare bibliografică asupra atâtor probleme, ce i se pun imperios acum, în urma revenirii ținuturilor de peste munți în cadrele statului lor firesc.

CONSTANTIN SASSU

Originea cuvântului „Tărtan“

În legătură cu vorba *tărtan*, poreclă ce se dă Evreilor, și care d. Sever Zotta susține că ar veni dela *tătar* (v. mai sus p. 297), îmi iau voie să dau următoarele lămuriri:

Cei doi săteni tecuceni, amintiți în documentele citate de d. Zotta, au fost numiți *tărtani* nu pentru că au făcut o clacă la un Ture, ci pentru că au slujit cândva la el, iar claca pomenită a fost numai un prilej nimerit de a-i boteza astfel, prin rostul unui hătru de glume, cum este datina la șezători.

În al doilea rând, după tot ce știm noi, poporul nu zice Evreilor: «Măi *tătare*!»

În schimb, dacă s'ar referi la ideea simplă de «Tătar», porecla celor doi tecuceni ar fi fost: «Tătaru» ori «Tătăreanu» (familie în jud. Dorohoiu) ori «Tătărașu» (=țigănașul) ori altfel.

Alta este deci lămurirea cea dreaptă. Fără a avea pretenția că am dat-o definitiv, noi înțelegem că: *Tărtan*, *tartan* ori *tărtan* va să zică astăzi în poporul din părțile Tecuciului: «om voinic dar leneș». Om voinic, pentru că *tărtanii* erau urieșii din vechime, despre care se povestesc atâtea, că se apucă de tor-

țile cerului, ori că li se mai zic și *căpcăuni*.

Să se pună acum în legătură această vorbă despre *tărtanii* cei vechi — voinici, *căpcăuni*, *urieși* și *păgâni* — cu faptul că ei se mai zic și *jidovi* — «neam de oameni din pricina cărora a fost potopul» (Pamfile, *Povestea lumii de demult*, București, 1913 p. 147) — și atunci vom căpăta lămurirea ce o așteptăm dela mărturiile de mai sus,

Adaog (după aceiaș lucrare a lui Pamfile, p. 166), că *jidovilor* în Bucovina, Muscel, Oltenia, li se mai zice și *călcăuni* și *diavoli*, iar în părțile biho-rene, *căpcâni*. În Macedonia li se zice *cap-di-câne*.

Ca urmași ai lor, poporul n'a găsit pe nimeni mai potrivit decât pe *Tătari*, ca unii ce ne-au schingiuit destul!

Deaceia *tătar* va să zică prin Romani, «urias din vremuri, drac» (Vezi N. Păsculescu, *Literatură populară românească*, București, 1910, p. 299).

Jidovii hrănesc un bou, după credințele poporului român, și acel bou se va jungchia în cer, iar din sângele lui va ploua o ploaie de foc care va arde pă-mântul. (Vezi Pamfile, *Sfârșitul lumii*, Bârlad, 1911, p. 61). Și multe alte lucruri se povestesc în popor despre *jidovi*, *urieși*, *căpcăuni* și *tărtani*, *diavoli*...

Dacă poate fi de vreun folos, mai adăogăm că prin jud. Mureș-Turda se dă și azi porecla de «*tartan*» unui om care umblă hoinar, fără rost și are pre-dispoziții rele (com. de d. A. Borșianu).

În orice caz, foarte de seamă este să se știe că astăzi prin satele Tecuciului (ca de ex. Poiana, com. de elevul meu seminarist Borș Manolache, cl. VI), *tărtan* va să zică un om voinic (urias) dar leneș. Poporul nici nu socotește pe Evrei harnici, ci dimpotrivă.

Însemnăm și știrea că în multe părți un șal mare, gros, se mai zice și *tartan*.

ECON. D. FURTUNĂ

BIBLIOGRAFIE

Cărți și reviste primite la direcția revistei

- Antonovici* (Iacov, episcop de Huși), Documente Bârlădene, vol. IV și V.
- Anuarul Institutului de istorie națională din Cluj*, publicat de *Al. Lapedatu* și *I. Lupăș* (II 1924).
- Arhiva*, organul Societății istorico-filologice din Iași, publicată de *Ilie Bărbulescu*, 1925 și 1926 (No. 1—2).
- Bibliothèque de l'Ecole des Chartes*, revue d'erudition, Paris 1925 (vol. LXXXVI, 1—6).
- Arhivele Olteniei*, publică de *Dr. Ch. Laugier* și *C. D. Fortunescu*, Craiova 1925 și 1926 (IV No. 11—22, V 23—24).
- Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde*, Sibiu 1925.
- Arhiva Someșiană*, Năsăud 1925 (No. 2—3) 1926 (No. 4).
- Bălan* (T.), Moșia Cernanea și familia Hurmuzachi. Cernăuți 1925.
- Buletinul Comisiunii istorice a României*, București 1925 (vol. IV).
- Bănescu* (N.), Academia grecească din București și școala lui Gh. Lazăr. Cluj 1925.
- Busuioceanu* (Al.), câteva portrete noi ale lui Mihai Viteazul. București 1925 (*Analele Academiei Române*).
- Cercetări istorice*. Buletinul Seminarului de Istoria Românilor al Universității din Iași, publicat de *I. Minea*. Iași 1925.
- Ciobanu* (Șt.), Dimitrie Cantemir în Rusia. București 1925 (*Anal. Acad. Rom.*).
- Codrul Cosminului*. Buletinul Institutului de istorie și limbă din Cernăuți, publicat de *Ion I. Nistor* și *V. Grecu*, Cernăuți 1924 (vol. I).
- Costachescu* (M.). Observări cu privire la urcele lui Iuga Vodă, Iași 1925 (extras din «*Ion Neculce*»).
- Daco-Romania*. Buletinul Muzeului Limbii Române, Cluj 1924 (vol. III).
- Diculescu* (C.). Contribuție la vechimea creștinismului în Dacia, Cluj 1915. (Extras din *Anuarul Institutului de Istorie Națională*).
- Drăgan* (N.). Codicele pibeagului Gh. Ștefan, Voievodul Moldovei, Cluj 1924. (Extras din *Anuarul Institutului de Istorie Națională*).
- Catehisme luterane, Cluj 1924. (Extras din *Daco-romania*).
- Drăghiceanu* (Virg.). Curtea de Argeș. București 1925.
- Filitti* (I. C.). Clasele sociale în trecutul românesc. București 1925. (Convorbiri Literare).
- Georgescu* (I.). Un martir al datoriei către Țară: episcopul D. Radu. Cernăuți 1925. (Extr. din *Analele Dobrogei*).
- 15 ani de transhumanță în țările române (1782—1797) Cernăuți 1925.
- Ghibănescu* (Gh.). O pagină din istoria finanțelor Moldovei, Iași 1925 (Extr. «*Ion Neculce*»).
- Ferești (Vaslui), studii și documente, Iași 1926.
- Grecu* (V.). Versiunile românești ale erminilor de pictură bizantină, Cernăuți 1924. (Extras din *Codrul Cosminului*).
- «*Ion Neculcea*» Buletinul muzeului municipal, Iași 1925 (vol. IV).
- Iorga* (N.). Domnița Anca și patronajul ei literar. — O prigoană politică sub Fanarioți. București 1925 (*Analele Academiei Române*).
- Trei călători în țările românești; Caronni, Rey, Kunisch și originea «*Luceafărului*» lui Eminescu. București 1925 (*ibid.*).

- Iorga* (N.). *Lucruri noi despre Chilia și Cetatea Albă*. București 1925 (*ibid.*).
- Un prinț portughez cruciat în Țara Românească în sec. XV. București 1925 (*ibid.*).
- O istoric a lui Mihai Viteazul de el însuș, București 1925 (*ibid.*).
- Lupaș* (I.). *Din activitatea ziaristică a lui Andrei Mureșianu*. București 1925 (*Analele Academiei Române*).
- Contribuțiuni la istoria ziaristicii românești Ardelene. Sibiu 1926 (Bibl. «Astra»).
- Mețes* (Șt.). *Moșile Domnilor și boierilor din țările române în Ardeal și Ungaria*. Arad (Biblioteca Semănătorul).
- *Relațiile mitropolitului Andrei Șaguna cu Românii din Principatele române*. Arad (*ibid.*).
- Minea* (I.). *Note și interpretări*. Iași 1925. (Extras din «Cercetări istorice»).
- Müller* (G. E. Dr.). *Die Ursachen der Vertreibung des deutschen Ordens aus dem Burzenlande u. Kumanien im 1225*. (Extr. din *Korrespondenzblatt des Vereins f. Siebenb. Landskunde* 1925).
- *Die Grafen der Kronstädter Distriktes bzw. des Kronstädter Provinzialverbandes*. Sibiu 1925. (Extr. din *Archiv. des Vereins f. siebenb. Landeskunde*).
- Panaitescu* (P. P.). *Influența polonă în opera și personalitatea cronicarilor Gr. Ureche și Miron Costin*. București 1925 (*Anal. Acad. Rom.*).
- *Nicolas spatar Milesca (1646—1708)*, Paris 1925 (*École Roumaine en France*).
- Rădulescu* (Andrei). *Dreptul de moștenire al soțului supraviețuitor*, București 1925 (*Analele Academiei Române*).
- Rocques* (Mario). *Le 24 Janvier*. Paris 1925.
- Șoșorop* (Virg.). *Tătarii în valea Rodnei*. Cluj 1925 (Extr. din *Anuarul Ist. Naț.*).
- Stahl* (H.). *Grafologia și expertizele în scrieri*. București 1925.
- Teodorescu* (Stoica). *Monografia orașului Cămpina. Istoric și documente*. Cămpina 1924.
- *Monografia comunei Telega. Istoric și documente*. Cămpina 1925.
- Veress* (A. Dr.). *Campania creștinilor în contra lui Sinan așa din 1595*. București 1925. (*Anal. Acad. Rom.*).
- Vlădescu* (I.). *Începutul anului în cronicile moldovenești până la Ureche*. Buc. 1925 (*ibid.*).
- *Derpre dări sau impozite*, București 1925.
- Zeletin* (St.). *Istoria socială*, București 1925.

INDICE

(ÎNTOCMIT DE EMIL VÂRTOSU ȘI C. FIERĂSCU).

— . . . —

Abăza (vornic de poartă) 317.
Acte guberniale 309.
Acte militare 306, 307.
Ajud 376.
Albotă (Petre) 336.
Alexandri (V.) vornicul 140.
Alexandru II Domnul Țării-Românești (Bula de aur) 254, 256, 258, 260.
Alexandru cel Bun, Domnul Moldovei 271, 272, 303, 335.
Alexandru Iliăș, Domnul Moldovei 337.
Alexandru Lăpușneanul, Domnul Moldovei 336.
Alexandru Moruzi, Domnul Țării-Românești 269.
Alexandru (ceașnic) 271—2.
An die Romanen 36, 37.
Aninoasa (mănăstire) 210, 211, 213, 214, 220, 222, 223.
Aninoasa-Cislău (schit) 210, 224, 225.
Antimiiia, fiica lui Grigore Ureche, 370—2.
Antonie Vodă, Domnul Țării Românești 236, 237, 239.
Antos (Ladislau) 285.
Apafi (Mihail), Principele Transilvaniei 287, 289, 290.
Arhiva centrală europeană din Paris (Napoleon I) 78—80.
Arhiva Muzeului Ardelean 181, 187, 286, 287.

Arhiva Senatorilor (din Chișinău) 17, 191, 192.
Arhive (generalități) 8 urm.; 85, 86, 87; 77 146—157; 177—188; 201—203; 298; (tratate privitoare la) 80—84.
Arhivele Basarabiei 16, 17, 189-200.
Arhivele Bucovinei 301—311.
Arhive județene (Transilvania) 73.
Arhive orășenești (Transilvania) 74.
Arhivele din Rusia (reforma sovietelor) 312—316.
Arhivele Statului (legea de organizare și activitatea științifică) 417.
Aron-Vodă (mănăstire) 404.
Asachi (Gh.) 415—416.
Aslan (Constantin), vornic 39, 43, 45, 46, 50, 53, 54.
Athanasie (mitropolit în Ardeal) 285.
Azăghi-Metanastia 373.

Băcani (sat) 326.

Bacău 375.

Bainski (Vasile), serdar 68, 69.

Bălăcianu (Constantin) agă, 228, 229, 241, 242.

Bălășescu (Nifon) 105, 106, 138.

Băleanu (Ivașco, vel vornic) 379, 381.

Balș (Alexandru) 416.

Balș (Constantin, biv vel logofăt) 47, 50; (Dimitrache, biv vel postelnic) 49; (Grigore, biv vel

- postelnic) 49, 51; (Iordachi, mare vornic) 33, 276; (Theodor, biv vel vornic) 47, 53.
- Băncești (sat) 215.
- Bandac (Preotul) 199.
- Bănișori* 3.
- Bantăș (Ana) 65; (Nicoară, vornic) 66; (T.) 66.
- Bănulescu-Bodoni (Gavril, mitropolit) 198.
- Barcan (Vistier) 293, 297.
- Bârlad (târgul) 45; (vornic de) 64.
- Bârnova (sat) 337.
- Barth (Petru) 340, 342.
- Bathori (Andrei), 329, 330.
- Bathori (Gabriel) 286, 287, 329, 331, 332.
- Bathori (Sigismund) 292, 328, 330, 332.
- Beldiman (Alec) 51; (Dimitrie, biv vel postelnic) 51.
- Bibescu (Gh.) Domnul Țării Românești 107.
- Boer (Ioan) 292.
- Bogdan IV, Domnul Moldovei, 336.
- Bogdan (Ioan, biv vel logofăt) 276.
- Bonjuriști* 3.
- Bordeani 4. 5. 6.
- Borșciar (sat) 336.
- Bortnic 308.
- Boteanu (Nedelco, mare clucer) 279, 282.
- Boureaun (Petrașcu, diac) 336.
- Brăescu (Gheorghe, hatman) 49.
- Brâncoveanu (Constantin) Domnul Țării-Românești 241—245, 247; (Nicolai) 270, 271.
- Brănești 4.
- Brașov 244, 294.
- Brebu 4.
- Buburuți (sat, v. Ivănești) 205.
- Bucerdea 285.
- Bucovina (arhivele) 301—312; (colonizări) 309.
- Buga (Gh.) 205, 316, 318.
- Buganul (Sava) 317.
- Buicescu (Diicul, spătar) 295; (Preda, postelnic) 295; (Stanca) 296.
- Bule de aur* 250—254 (dela Domnii Țării-Românești și Moldovei) 257, 265.
- Buonvisi (cardinal) 135.
- Buștenari 7.
- Buzescul (Radu) 379, 380, 382.
- Buzinca (vel comis) 379, 380, 382.
- Calacev** (N.) 12.
- Calimah (Alec, biv vel vornic) 49.
- Câmpulung 244, 291.
- Canano (Constantin, biv vel paharnic) 281.
- Cancionale* 290, 291.
- Cândescu (Radu, vtor postelnic) 379, 382.
- Cănești (sat) 38.
- Cantacuzino (Constantin, vel postelnic) 382; (Dinu, vel ban) 291; (Mihai, ban) 215.
- Cantemir (neamul) 61—72, 204—209; 316—327. (Anița) 325, 326. (Antioh) 61, 71. 205, 316—321, 323, 325—327, 337. (Constantin) 62, 70, 72, 287—290, 316—319, 320, 324. (Constantin, comisul) 325—326. (Dimitrie) 288, 321. (Ioniță) 319, 327. (Iordachi?) 206 207. (Maria) 319, 327. (Nestor) 63, 64. (Ruxanda) 206, 208, 209. (Theodor) 63.
- Căpitan (vel) de codru* 205.
- Căpriana (mănăstire) 337.
- Caracaș (Irina) 367.

- Caragea (Ioan) Domnul Țării- Ro-
mânești 217.
- Cârcu (Gh., aprod) 276, 277, 282.
- Cărmăzănescul (Lupu) 336.
- Cărpiniș 271.
- Cărunți 4, 5.
- Casso (L. A.) 198.
- Catargi (Grigore, paharnic) 403;
(Ilie) 206, 208. (Iordache, biv vel
vornic) 51.
- Cățel (Cozma, diac) 337.
- Cazaci 401—404.
- Cazanovici (Șandru, diac) 336.
- Ceaur (Dumitrașco) 326.
- Ceauș Radu (Lisa) 56, 57, 59.
- Cehan (Petre) 64.
- Cerchez (Costache, hatmanul) 41.
- Cernat (diac) 336,
- Cernățești 5.
- Cernăuți 301—309, 376.
- Cetatea-Albă 398; (arhivele) 189-200.
- Ceucani (moșie) 67.
- Caesaris Iulii (Pabula)* 393, 394, 396.
- Chasari 297.
- Chescu (Petre. șetrar) 276.
- Chesculești 175—283.
- Chilieni (Tutova) 205, 206, 316—318.
- Chișinău 336,
- Cicoveni (sat) 206, 207.
- Cioconești (Gh.) 411.
- Cislău 210—214.
- Cloșca 141, 413—415.
- Cluj 181, 286, 287, 292—294, 295,
296, 340.
- Cluj-Mănăstir (arhiva) 75.
- Cobolta (râu) 336.
- Cocorăști 3, 4.
- Coiceni (sat) 403,
- Comisiunea heraldică* 299.
- Conachi (Costachi, biv vel vornic) 48.
- Congresul arhivarilor germani* 416.
- Corcodel (Korkodely) 286, 287.
- Cortu (comisu) 295.
- Costache (Iordache, vornic) 49.
- Costandache (Enache, vel vornic)
276.
- Cotroceni (mănăstire) 132.
- Cozoni (familia) 139, 140.
- Craiova (arhiva) 201.
- Crețulescu (Constantin) ban 131.
- Csáky (Ștefan) 294.
- Cubăe (soția lui C. Cantemir) 67.
- Cula (râu) 336.
- Cumani 390—393; 396.
- Cuștureanu (Zaharia, mare sulger)
279, 282.
- Cuza (Gheorghe, biv vel postelnic) 49.
- Dabija (paharnic) 206—209. (Istrati)**
Domnul Moldovei, 208, 209, 337.
- Damian (Vasile) 284.
- Dârstor 131, 132.
- Darvas 21.
- Davidul (sat) v. Scheia.
- Debrici (Pavel) 271, 272.
- Deleanu (Drăgușin) 382.
- Delea-nouă (biserică) 56.
- Delea-veche (bis.) 56.
- Deșteptarea României* 34.
- Deteleu (sat) 336.
- Diboul (spatarul) 192.
- Dimachi (Neculai biv vel vornic) 48.
- Dimitrescu-Iași (C.) 297,
- Dimitrie Sf. (biserică) 406, 407.
- Dobrăcin 271.
- Dobrovețchi (Patrașcu, diac) 337.
- Donici (Andronachi) 48, 51.
- Dosoței (mitropolitul) 333, 334, 271.
- Drăgan (Iordache, spătar) 50.
- Dragomir (mare armaș) 379, 382.
- Dragomirna (mănăstire) 336.

- Dragul (Iuzbaşa) 210, 211, 222, 226.
 Dubău (Tudosie) 275—281, 284.
 Dudescul (Const. banul Craiovei) 327;
 (Dumitru, vel vistier) 379, 382.
 Dumitrache (stolnicul) 216.
 Durac (Mihalcea) 208.
 Durostor 400,
 Duzi 270.
- E**liade Rădulescu (I.) 366, 368.
 Etzdorf 302.
 Eupraxia (monahia) 128.
 Evtihiş 270.
Expoziție arhivistică (Viena) 300.
- F**ăgăraş (Tratatul dela) 289.
 Ferentzi de Vacz (Mateiu) 293.
 Filipescu (Dumitraşcu, biv vel vis-
 tier) 379.
 Filişanu (Mihail, vel spătar) 379.
 Filoteiu (mănăstire) 126, 129.
 Flehtimahăr (Flechtenmacher) 53.
 Foişor (biserica) 55.
- G**ane (Ruxanda, soția lui C. Can-
 temir) 65.
 Gavril (mitropolit) 276, 283.
 Geartoglu (biserica) 91.
 Ghenovici 207, 208,
 Gheorghe Ştefan, Domnul Moldovei
 371, 372.
 Gheorghie (logofăt de taină) 298, 299.
 Ghica (Bula de aur dela Grigore)
 263, 264, 275, 335. (Grigori, biv
 vel vornic) 48; (omorârea lui
 Grigore Ghica) 335.
 Gioan-Bey 231, 232, 236.
- Giulaffy de Rathott (Samuel) 286, 287.
 Golubinschi (E.) 333.
 Grabove (v. Cărpiniş) 271.
 Grădişteanu (Grigore, vel logofăt).
 Grama (de Bălteni) 380.
 379, 380, 381.
 Greceanu (Alec, biv vel vornic)
 48, 51.
- H**aller (Ştefan) 296.
 Halmăj (sat) 380—381.
 Hâncu (Mihalcea, serdar) 403.
 Hâra (Ioan, vornic) 276; (Maria) 276;
 (spița neamului) 284.
 Hâva (Gavrilaş, logofăt) 139.
Herîe 111—115
 Hiller (baronul) 415, 416.
 Hohmaister (Mărtin) 340.
 Horia 141, 412—415.
 Hosz (Ioan) 294.
 Hrisant (patriarhul) 318, 319, 321, 322.
Hrisovul (bulla aurea) 251.
 Hriza (vel ban) 379, 380, 381.
 Hurmuzaki (Alec, căminar) 46.
 (Costa, modelnicor) 46.
- I**acobinus (Ioan) 294, 410.
 Iancu Sasu Domnul Moldovei 336.
 Ilarion (episc. al Argeşului) 98—100.
 Iliaş (Rareş, Domnul Moldovei) 336.
 Ioan (fiul lui V. Lupu) 407, 408, 409.
 Iordachie (Dobrogeanul) 298, 299.
 Iosif (mitropolit) 398, 399.
 Iurg (Coriatovici) Domnul Moldovei
 397.
 Ivăneşti (sat în jud. Fălciu) 205.
 Izbă 193.

- Jicmon (Sigismund III, regele Poloniei) 377.
 Jora (Gavriil, sluger) 372.
Jurători 3.
 Jurj (Atoc) 335.
- K**
 Kendi (Alexandru și Gavril) 292.
 Keszei (Ion) 285.
 Kisseleff (Paul) 88.
 Kornis (Gaspar) 293.
 Kunitz (Georg, baron) 134.
- L**
 La Croix (De) 291.
 Lămotescu (Maria) 224—226.
 (Ștefan) 223—224.
 Lancaster 197.
 Lebedintev (A. G.) 333.
 Lecatoxușan (D., diacon) 337.
 Lemberg (arhive românești) 310.
Liber granicialium 303.
Liber instrumentorum 303.
 Lintzagh (Ioan) 295.
 Lippa (agent austriac) 50.
 Literat (Toma) 294.
 Lupu (Ioan, fiul lui Vasile Lupu) 407, 408.
- M**
 Măilat (sat) 380—381.
 Malcavinski (T.) 198.
Mănăstiri (documente și obiecte vechi) 92, 98.
*Mănăstiri închinat*e (documente) 97; (situația juridică) 215—217; (gospodărie) 269, 270.
 Măndrești (satul) 372.
 Mănești (satul) 63.
- Mânja (Ioan, diacon) 337.
 Mântuleasa (biserica) 55.
 Manul (Dimitrie, spătar) 56.
 Marghita (Doamna) 139.
 Marmoră (Miștea, uricar) 337.
 Martonfi (episcop) 22, 23.
 Matei Basarab Domnul Țării Românești 380, 381, 400, 401; (Bula de aur dela) 262.
 Matei (căpitanul) 298, 299.
 Mavrocordat (Constantin) Domnul Țării Românești, 215; (Nicolae) 322.
 Mesceni 196.
 Metodie (episcop de Buzău) 223, 224, 225.
 Mezes (Michael) 268.
 Miclescul (Sandul, jîtnicer) 275. (Gavril, logofăt) 275—283. (Iancu, biv vel vornic) 48, 51. (Vasile, vornic) 54.
 Micotova (sat) 121.
 Miercurea (v. Szerdahely).
 Mihai Viteazul 266—268; (semnătura latină) 292—294, 328, 332, 409—411.
 Mihnea II (Bula de aur dela) 258.
 Mihnea (Vodă Radul) 231—234. (Turcicul) 212, 213.
 Miho (biv vel spătar) 379, 380.
 Mileșcu (N. spătar) 322; (Vasile, vornic) 53.
 Moldova (Întâmplările din 1848) 32.
 Moldovei (descrierea) 373—377.
 Moruzi (Alexandru) Domnul Țării Românești 269, 270.
 Movilă (Constantin și Eremia) 336.
 Movilău 404.
 Murzachievi (N.) 335.
 Mutefariaca 231, 232.
Muzeul Arhivelor Statului 417.

Nădăbaico (Ioan, vornic) 206—209.
 Nămăești 273.

Neaga (Doamna, soția lui Mihnea Turcitul) 210 — 215; 218 — 220, 222—226; (spița) 226; (Mitroae, mătușa ei) 218, 219, 220.

Neaga (Mitroae) 218—220.

Neagoe (Invățăturile lui) 93, 98,
 Nebojatco (Arsenie, diac) 336.

Neculce (Ion) 204, 205, 288, 289, 326;
 (revista «Ion Neculce») 144.

Neofit (episcop și mitropolit) 90—93,
 107, 201, 203.

Nicești 191, 192.

Nicolae Alexandru Domnul Țării
 Românești, 290, 291.

Novac (Baba) 294.

Oancea 271.

Obedeanu (biserica) 201, 202.

Onciul (Dimitrie). 155, 156, 290,
 297, 298.

Oprișac (sat) 272.

Orândueli românești (Ardeal) 342
 —365: (amnestie) 354 . 356, 359;
 (cărăușie) 343. 353; (căsătorii) 347;
 (cerșitorie) 349; (divorț) 347;
 (hoție) 359; (incendii) 350; (în-
 mormântări) 350; (monete) 356,
 357, 358, 360; (orfani) 351; (pă-
 duri) 351, 362: (pășunat) 353,
 362, 364; (plante alimentare) 363,
 364; (sanitare) 342, 343, 348. 349,
 358, 359, 362, 363. 364, 365; (ser-
 vitori) 353.

Orban (Blasiu) 290, 291.

Ovidiopol (vama) 191.

Ovidius 374.

Paindur (Vasile, mare stolnic) 379,
 382.

Palade (Ioan, vel vornic) 276.

Păncăuți 335.

Pântea (paharnic) 336.

Pâques (fête de) 291, 292.

Para (paharnic) 382.

Pascua (Romanorum) 385, 386, 393,
 394, 396.

Paul de Alep, 400, 407.

Păuleni (satul, jud. Iași) 123.

Petru Cercel, Domnul Țării Româ-
 nești (Bula de aur dela) 259, 260.

Petru Mușat, Domnul Moldovei, 398.

Petru-Rareș, Domnul Moldovei 119
 336.

Petru-Șchiopul Domnul Moldovei
 (Bula de aur dela) 260. 261.

Petru Voeved ? 337.

Petruszewicz (A. S.) 334.

Pilutio (Vito) 399, 400.

Plantatio (Nova) 256.

Pleşescul 271.

Plutarhul Moldovei (Iord. Balș) 33.

Poenaru (Barbu, clucer) 378, 380, 381.

Polietkov (M.) 312.

Pop (Diacu Simion) 296.

Pop (Hagi C-tin) 416.

Popăuți (sat) 337.

Popa-Soare (biserica) 56.

Popovici (Luca, diac) 336.

Popșa (Mihail) 335.

Posad 200.

Preda (postelnicul) 295; (din Tăta-
 rani) 218, 219, 221.

Proilaviei (Mitropolia) 333.

Protimisis 217.

Putna (ținutul) 376.

Racoviță (Mihalache) 49.

Radu (Leon, comis) 325.

- Radu Mihnea Domnul Moldovei 337.
 Radu Șerban Domnul Țării-Românești 286.
 Rădulescu (N. slugerul) 367.
 Radziwill (Maria) 408.
 Rakoczy (Gheorghe) Princip. Transilvaniei, 401, 403.
 Ralet (Dimitrie, biv vel vornic) 47, 48.
 Rașcov 403.
 Razu (Vasile, hatman) 276.
 Reuchel (Andrei) 411.
 Rezina 335.
 Riazonov (D. B.) 312, 313.
 Roset (Ștefan, biv vel vornic) 49, 51.
 (Dracache, biv vel vornic) 48, 51.
 (Vasile, hatman) 48, 51.
 Rucăreanu (Nicolae) 272, 273.
 Rudeanu (Teodosie, biv vel logofăt) 379.
 Rudolf (Împăratul) 293.
 Rumceni 210—212; 214, 215, 218—220; 222—225.
 Ruxanda (fiica lui Vasile Lupu) 408.
- Ș**aba (sat) 197, 198, 199.
Sameși 52.
 Sărata (râul) 335.
 Șarpe (Cosma, postelnic) 323.
 Scaune (mahalaoa) 298. .
 Scheia (sat în jud. Neamț) 318, 319, 321, 323, 324.
Schepdele 50.
 Schimbătorilor (Ulița) 46.
Școala de arhivari (România) 417;
 (Rusia) 315.
Scofium 295.
 Scorila (satul) 380.
 Scortșanii (Prahovei) 3, 4, 5, 6.
 Scortșanii (Moldova) 335.
 Secul (mănăstire) 44, 336.
- Selvius 373.
 Șerban Cantacuzino Domnul Țării Românești. 228, 229, 241, 242, 243, 248.
 Șerban (Const. Domnul Țării-Românești) 400—404.
 Șerbiceni (sat) 337.
 Sianga (diac) 337.
 Sf. Dumitru (biserica din Orhei) 406.
 Sf. Nicolae (biserica din Chilia) 406.
 Silișteanul (Petru) 63; (Toader) 64, 65, 204—206.
 Silișteni (satul) 63, 64.
 Sinai (m-rea și muntele) 253—263.
 Sinașcuți 335.
 Șincai (Gh.) 20, 21 Cronica lui 22—30, 404.
 Siret (târgul) 376.
 Soroca 403.
 Staicu-Bradul (biserica) 56.
 Stamatenco (șef de cazaci) 404.
 Stana (soția păharnicului Radu) 211—213, 222.
 Stăncel (Andrei) 294, 411.
 Ștefan cel Mare Domnul Moldovei 117, 118, 121, 335.
 Ștefăniță Vodă Domnul Moldovei, 335; (Lupul) 403, 407.
 Ștefan II al Moldovei 335.
 Ștefan Iane (vtori logofăt) 319, 320, 324.
 Ștefan (Popa) 273, 275.
 Ștefan Tomșa Domnul Moldovei 337.
Steme (Țara Românească) 256, 257, 263; (Moldova) 261; (Transilvania) 329, 330.
Stihire pentru săptămâna patimelor patriei 33.
 Sturza (Alec, spătar) 53; (Dimitrie, biv vel logofăt) 47—50.
Sudiți 50.

Sulină (Dimitrie) 198.
 Soslănești 272, 275.
 Sutzu (N., mare logofăt) 39.
 Szerdahely (Anton, censor) 22; (Capitulul din) 266—268.

Tabula țării 303, 304.

Taicaturile 49.

Tardent (Louis-Vincent) 199.

Târgu-Ocna (Castelul din) 141, 142.

Târtan 297, 298.

Tătărani (sat) 218.

Tătăranul (Matei) 222; (Neacșa) 224;
 (Negoiță) 221, 223; (Preda) 221.

Tătarași (deal) 404.

Teodosie (Logofătul) 293, 297.

Testimăricese 45.

Țigănești (sat) 211.

Timuș (Hmilnițchi) 402, 403.

Tipografia academicească (Cluj)
 339.

Toader (pisarul) 335.

Tohani (plaiu) 214, 215.

Totfaluși (Kis Nicolae) 296

Trei-Ierarhi (biserica din Iași) 407,
 408.

Tudosca (soția lui Vasile Lupu) 407,
 408.

Turia (părau) 121, 122.

Uděl 196.

Ulmuleții (moșia) 131.

Urdești (satul) 117, 118, 120.

Ureche (Grigorie, vornicul) 372.

Văleni v. Șcheia.

Vărzărești (jud. Chișinău) 336.

Vascanovici (Dumitru, diac) 336.

Vasile Lupu Domnul Moldovei (mormântul lui) 137, 138, 297, 334;
 (act) 337.

Vatican (arhiva) 178, 180.

Vechelele 50.

Vene (Petrache, vornic de poartă) 46.

Veraion (Fanton de) 90 și urm.

Viena 228, 229, 231, 241, 242, 248,
 302, 306.

Vișa (soția lui Mihnea Turcitul)
 213, 214.

Vizireanu (Niculae și Pavel) 191, 192.

Vizireni (com.) 191.

Vlad-Călugărul Domnul Țării Românești. 126, 128, 129.

Vlădescu (Pârvul, mare vistier) 228—233, 237, 238, 240. (Șerban, mare comis) 228—230, 232, 234—237, 240—248.

Vlaicu (clucer) 210—213, 219, 220,
 222, 226.

Vlaicu (vistier) 210—212, 222, 226.

Vucina (mare paharnic) 379, 382.

Winkler 34.

Zahariești (moșia) 275—283.

Zavesca 111.

Zimnicele (moșia) 131, 132.

TABLA DE MATERII

	Pagina
Avakian (Gr.). Arhivele rusești din Cetatea-Albă și importanța lor pentru istoria Românilor	189—400
Bejenaru (C. N.). Constantin Vodă Șerban față de imperiali și Cazaci	400—404
Bălan (Teodor). Arhivele Bucovinei	301—304
Băleanu (Alex.). O scrisoare din anul 1853 a profesorului Nifon Bălășescu către Gr. Ghica, Domnul Moldovei	105—108
Bals (Zoe G.). Două acte dela Mihaiu Viteazul	266—268
Berechet (Ștefan). Documente slave privitoare la Basarabia, în tipărituri rusești	332—337
— Când a zidit Vasile Lupu biserica Sf. Dimitrie din Orhei?	406—409
Bibliografie	143—419
B. (I.). Organizarea Arhivelor Statului	417
Bobulescu (preotul C.). Un document dela Alexandru cel Bun	271—272
Bogdan (N. A.). Pamflete politice împotriva lui Mihail Gr. Sturza Vodă	31—38
Bulat (T. G.). O arhivă centrală la Craiova în 1838	201—203
Costăchescu (M.). Trei urice vechi moldovenesti	121—124
Eder (P. Dr.). Über Archivfragen in den Friedensverträgen des 19 u. 20 Jahrhunderts	77—84
Eftimiu (Elena). Antimia, fata vornicului Grigore Ureche	370—372
Fierăseu (C.). Un autograf al lui Gh. Asachi	415—416
Filitti (Ioan C.). Schitul Aninoasa-Cislău (Buzău) și neamul Doamnei Neaga	210—226
Furtună (Econ. D.). Carte domnească pentru Gheorghe Logofătul de taină din Dorohoi, din 1749	298—299
— Originea cuvântului «tărtan»	417
Gherghel (Ilie Dr.). Pascua Romanorum: Pabula Iulii Caesaris? Un capitol din nomenclatura istorică română	383—397
Ghibănescu (Gh.). Din documentele moșiei Urdești	117—120
— Hrisovul lui Gr. A. Ghica Vodă pentru Zahariești ot Suceava	275—284
Gore (Paul). Arhivele	8—20
Iorga (N.). Un mănunchiu de acte prahovene	3—7
Karadja (I. C.). Un dosar de porunci dela Ioan Sandu Sturza Vv.	39—54
Lupaș (Ioan Dr.). Un tablou statistic al arhivelor județene și orășenești din Transilvania	73—76
Meteș (Ștefan). Arhivele din Ardeal după războiu	85—87
— Mormântul lui Vasile Lupu, domnul Moldovei	137—138
— Un portret nou al lui Horia și Cloșca	140—141
— Mihai-Viteazul și orașul Cluj	292—294
— Orașul Cluj asediat de oștirea românească la 1658	295
— O româncă din țara românească răscumpără o tipografie și repară o biserică calvină din Cluj în secolul al XVII-lea	295—296
— O învoială românească din Ardeal	296—297
Minea (I.). Ceva despre mitropolitul unit Atanasie	285—286

	Pagina
Minea (I.). Un document despre expediția principelui ardelean Gavril Báthori în Țara Românească (1611)	286—287
— Din legăturile lui Constantin Cantemir ou principele Mihail Apafi	287—290
— Când a murit Nicolae Alexandru Voevod?	290—291
— Argument nou în contra autenticității uricului atribuit lui Iurg Coriatovici	397—399
— Știri noi despre propaganda catolică în Moldova în sec. XVII	399—400
Moisl (Const.). Un program de muncă	1— 2
— Bule de aur sigilare dela domnii Țării-Românești și ai Moldovei	249—265
— Carte de mărturie din 1634 pentru confirmarea proprietăților clucerului Barbul Poenaru	378—382
— Comisiunea Consultativă Heraldică	299—300
Motogna (Victor). O publicație de amnistie militară în l. românească din anul 1797.	115—116
Mototolescu (D.). Herie	109—115
Nicolaescu (St.). Ajutoare bănești și danii ale Domnitorilor români către M-rea Sf. Filofteiu din Muntele Athos.	125—130
— Reforma arhivelor în Rusia (traducere din limba cehă după Václav Letosnik).	312—316
Nicolaiasa (Gh.). Cercetări de izvoare istorice în trecut	88—104
— Câteva date despre Nifou Bălășescu	138
— O poruncă a lui Alexandru Moruzi Vv. cu privire la gospodăria mănăstirilor din Muntenia.	269—271
— Țara Moldovei	373—377
Păclișanu (Z. Dr.). Cenzura cronicii lui Gh. Șincai	20— 30
Panaiteanu (P. P.). O descriere franceză necunoscută a serbării Paștilor în Principatele Române la sfârșitul veacului XVII	291—292
— Inceputurile tipografiei în Ucraina	417
Popa (Traian). Desbaterea procesului lui Gh. Șincai și sentința de eliberare din închisoare	404—406
Popescu (Dr. M.). Sigiliul lui Sigismund Bathori principele Transilvaniei	328—332
— Spicuri noi despre Horia, Cloșca și Crișan	411—415
— Congresul arhivarilor germani	416—417
— Expoziția arhivistică din Viena	300
Reli (Simeon). Ceva despre fondurile arhivistice din arhivele Bucovinei	305—311
Saint-Georges (Al.). Castelul din Târgu-Ocna	141—142
Sassu (C.). Bibliographia Hungariae Historica	418
Simionescu (Dan I.). O jalbă dela începutul veac. XIX. — Document muscelan	272—275
Stăncescu (Mihail). O delimitare de moșie la hotarul Țării-Românești în 1764.	131—132
Tudușescu (Iuliu). Comoara. Un act de superstiție petrecut în București	55— 60
Veress (Andrei Dr.). Un nou sistem de catalogare a arhivelor	177—188
— Orânduilei românești vechi tipărite în Ardeal (1744—1848).	338—365
— Despre semnătura latinească a lui Mihai-Viteazul	409—411
Vărtosu (Emil). Eliade ca tipograf	366—369
Vlădescu (Nicolae M.) Din trecutul boierimei românești. Vel-comisul Părvu Vlădescu	227—248
Zaborowski (V.). Ceva despre colecția Hurmuzaki	133—138
— Importanța arhivelor vieneze pentru Istoria Românilor	145—176
Zotta (Sever). Despre neamul Cantemireștilor:	
I. Considerațiuni genealogice privitoare la «Vita Constantini Cantemiri».	61— 72
II. Un «frate» necunoscut al lui C. Cantemir Vv.	204—209
III. Anexe	316—327

	Pagina
Zotta (Sever). Doi frați ai lui Mihnea Vv. călugări în Moldova	136—137
— Trei surori necunoscute ale lui V. Alexandri	139
— Un indiciu genealogic privitor la doamna Marghita (Melonia) a lui Simeon Movilă Vv.	139
— Mormântul lui Vasile Lupu.	297
— Contribuție la originea cuvântului «Târtan»	297—298

ILUSTRĂȚII

Hrisovul lui Vlad-Vodă Călugărul pentru M-reia Sf. Filoteiu din muntele Athos. Tab. I.	
Inflorituri de pe manuscrise din sec. XV-lea și XVI-lea.	Tab. II.
Bulă de aur dela Alexandru II al Țării Românești.	Tab. III.
Bulă de aur dela Mihnea II al Țării Românești (1589).	Tab. IV.
Bulă de aur dela Petru Cercel al Țării-Românești.	Tab. V.
Bulă de aur dela Petru Șchiopul al Moldovei. (1575).	Tab. VI.
Bulă de aur dela Matei Basarab (1645).	Tab. VII.
Bulă de aur dela Grigore Ghica (1664).	Tab. VIII.
Capsulă de metal cu pecete de ceară dela Gr. Calimah (1762).	Tab. VIII.
Sigiliul lui Sigismund Báthory.	pag. 329
Sigiliul Mariei Cristina.	pag. 329
Sigiliul lui Gavril Báthory	pag. 330
Sigiliul lui Mihai Viteazul	pag. 331

[illegible]

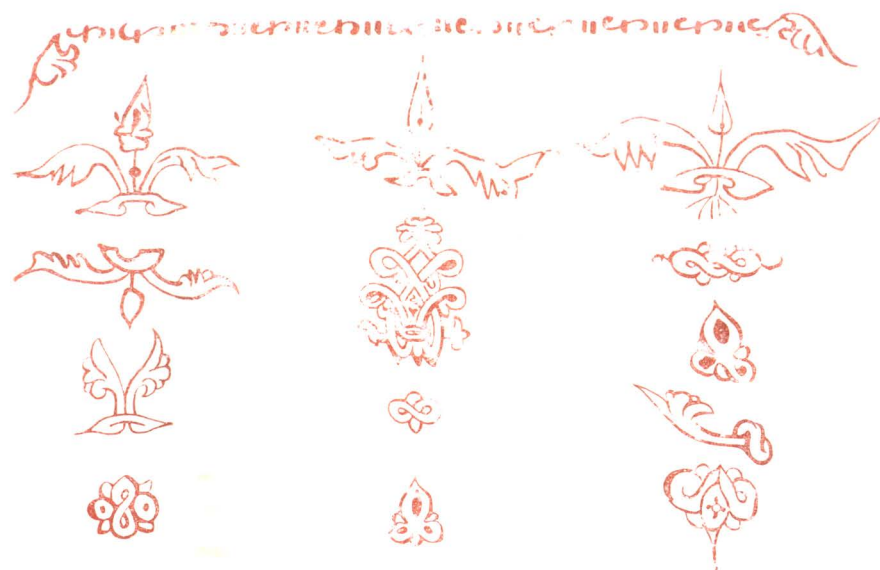
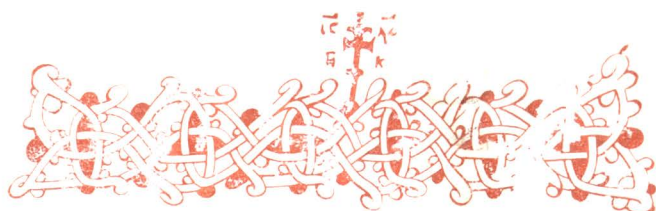
ff

LIBRARY

F

Hrisovul lui Vlad-Vodă Călugărul pentru M-rea Sf. Filoteiu din Muntele Athos.

(Comunicat de St. Nicolaescu)

Infioratori de pe manuscrise a'n sec. XV-lea și XVI-lea.

(Comunicare de I. Moisil)

Fig. 1.

Fig. 2.

Bula de aur dela Alexandru fi al Tărilor-Românești

(Fig. 1 fata, fig. 2 reversul).

<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://arhivelenationale.ro>

Fig. 5

Fig. 4.

Bula de aur dela Mihnea II al Țării-Românești (1589)
(Fig. 3 fața, fig. 4 reversul).

Fig. 5.

Fig. 6

Bula de aur dela Petru Cercel al Țării-Românești

(Fig. 5 fața, fig. 6 reversul)

<https://biblioteca-digitala.ro/> / <http://arhivelenationale.ro>

Fig. 7

Fig. 8

Bula de aur dela Petru Schiopul al Moldovei (1575)

(Fig. 7 fata, fig. 8 reversul)

<https://biblioteca-digitala.ro> / <http://arhivelenationale.ro>

Fig. 9.

Fig. 10.

Bula de aur dela Matei Basarab (1645)

(Fig. 9 fata, fig. 10 reversul)

<https://biblioteca-digitala.ro/> / <http://arhivelenationale.ro>

Fig. 11.

Fig. 12.

Bula de aur dela Grigore Ghica (1664)

Fig. 11 (fața).

(micșorată)

Fig. 12 (reversul).

Fig. 13.

Fig. 14.

Capșulă de metal cu vacete de ceară. dela Gr. Calimah (1762)

Fig. 13 deschisă.

(micșorată)

Fig. 14 capacul.

